

**National Library
of Sweden**

Denna bok digitaliserades på Kungl. biblioteket år 2013

865/67

Arkivexemplar

SOU
1967 A

STATENS OFFENTLIGA UTREDNINGAR 1967:46

Ecklesiastikdepartementet

1958 ÅRS UTREDNING KYRKA-STAT:X

KYRKLIG EGENDOM

SKATTEFRÅGOR

PRÄSTERSKAPETS PRIVILEGIER

[Faint handwritten signature]

Stockholm 1967

STATENS

OFFENTLIGA UTREDNINGAR 1967

Kronologisk förteckning

1. Kommunal bostadsförmedling. Hægström, I.
2. Allmänna arvsfonden. Esselte, Ju.
3. Utsökningsrätt VI. Esselte, Ju.
4. Ny domkretsindelning för underrätterna. Esselte, Ju.
5. Statlig publicering. Norstedt & Söner. Fi.
6. Finansiella långtidsperspektiv. Esselte, Fi.
7. Den framtida jordbrukspolitiken. Svenska Reproduktions AB. Jo.
8. Barnstugor. Barnvårdsmannaskap. Barnolycksfall. Kihlström, S.
9. Rikskonsert. Esselte, E.
10. Linköpings högskola. Del I. Victor Pettersson, E.
11. Programbudgetering. Del I. Esselte, Fi.
12. Programbudgetering. Del II. — Studier och försök. Esselte, Fi.
13. Programbudgetering. Del III. — En sammanfattning. Esselte, Fi.
14. Skolans arbetstider. Esselte, E.
15. Tjänsteställning inom krigsmakten. Esselte, Fö.
16. 1958 års utredning kyrka—stat. VII. Folkbokföringen. Beckman, E.
17. 1958 års utredning kyrka—stat. VIII. De teologiska fakulteterna. Almqvist & Wiksell, Uppsala, E.
18. Invandringen. Esselte, I.
19. Statens stöd till ungdomsverksamhet. Esselte, E.
20. Den statliga länsförvaltningen. I. Norstedt & Söner, K.
21. Den statliga länsförvaltningen. II. Bilagor. Norstedt & Söner, K.
22. Skatteförvaltningen. Norstedt & Söner, K.
23. Länsindelningsutredningen. Victor Pettersson, K.
24. Lag om skatterätt. Hægström, Fi.
25. Narkotikaproblemet. Del I. Hægström, S.
26. Partiell författningsreform. Esselte, Ju.
27. Förtidsröstning och gemensamma tvådagarsval. Esselte, Ju.
28. Tryckfrihet och upphovsrätt. Berlingska boktryckeriet, Lund, Ju.
29. Transportkostnaderna i Gotlandstrafiken. Esselte, K.
30. Höga eller låga hus? Esselte, I.
31. Filmens inflytande på sin publik. Hægström, I.
32. Vänerns och Vätterns förbindelse med västhavet. Esselte, K.
33. Vänerns och Vätterns förbindelse med västhavet. Bilagor. Esselte, K.
34. Kompensation i vissa fall för bensinskatt utgår vid användande av motorsåg och skoter. Berlingska boktryckeriet, Lund, Fi.
35. Firmaskydd. Esselte, Ju.
36. Nykterhetsvårdens läge. Del I. Esselte, S.
37. Nykterhetsvårdens läge. Del II. Bilagor. Esselte, S.
38. Skoglig yrkesutbildning. II. Esselte, Jo.
39. Samhällets barn tillsyn, barnstugor och familjdaghem. Esselte, S.
40. Företagareföreningarnas framtida organisation och verksamhet. Kihlström, I.
41. Narkotikaproblemet. Del II. Hægström, S.
42. Utsädesbetningens effekter. Isaac Marcus, Jo.
43. Miljövärdhetsforskning. Del I. Forskningsområdet. Kihlström, Jo. Utkommer senare.
44. Miljövärdhetsforskning. Del II. Organisation och resurser. Kihlström. Utkommer senare.
45. 1958 års utredning kyrka—stat. IX. Kyrklig organisation och förvaltning. Beckman, E.
46. 1958 års utredning kyrka—stat. X. Kyrklig egendom. Skattefrågor. Prästerskapets privilegier. Esselte, E.

STATENS OFFENTLIGA UTREDNINGAR 1967:46

Ecklesiastikdepartementet

1958 ÅRS UTREDNING KYRKA—STAT:X

KYRKLIG EGENDOM

SKATTEFRÅGOR

PRÄSTERSKAPETS PRIVILEGIER

ESSELTE AB, STOCKHOLM 1967

Innehåll

<i>Skrivelse till Herr Statsrådet och Chefen för Kungl. Ecklesiastikdepartementet</i>	5
<i>Översikt och sammanfattning</i>	7— 36
<i>Kyrklig egendom</i>	37—222
Särskild innehållsförteckning	39
<i>Skattefrågor</i>	223—330
Särskild innehållsförteckning	225
<i>Prästerskapets privilegier</i>	331—357
Särskild innehållsförteckning	333
<i>Bilaga. Ekonomiska förhållanden i kyrkor och samfund i vissa främmande länder</i>	359

Förteckning över kyrka-statutredningens delbetänkanden

- I. Religionens betydelse som samhällsfaktor. Möjligheter och metoder för en sociologisk undersökning. (1963:26)
- II. Kyrkor och samfund i Sverige. Omfattning och verksamhet. (1963:39)
- III. Religionsfrihet. (1964:13)
- IV. Historisk översikt. — Kyrkobegrepp. (1964:16)
- V. Kristendomsundervisningen. Med särskild hänsyn till förhållandet kyrka-stat. (1964:30)
- VI. Lagstiftning. — Rättskipning. (1965:70)
- VII. Folkbokföringen. (1967:16)
- VIII. De teologiska fakulteterna. (1967:17)
- IX. Kyrklig organisation och förvaltning. (1967:45)
- X. Kyrklig egendom. — Skattefrågor. — Prästerskapets privilegier. (1967:46)

Till

Herr Statsrådet och Chefen för Kungl. Ecklesiastikdepartementet

1958 års utredning kyrka-stat får härmed vördsamt överlämna sitt betänkande X, angående kyrklig egendom samt om skattefrågor och om prästerskapets privilegier.

Vid det grundläggande utredningsarbetet för betänkandet och vid avfattningen därav har medverkat byrådirektören vid kammarkollegiet Gösta Nykvist rörande den kyrkliga jorden och övrig kyrklig egendom samt prästerskapets privilegier och tingsdomaren Hans B. Andersson beträffande skattefrågor.

I arbetet med betänkandet har utredningen även biträttats av kammarrådet Erik Åberg rörande egendomen och privilegierna samt av framlidne kammarrättsrådet Erik Hedelius och landskamreraren Rolf Lindqvist beträffande skattefrågor såsom experter.

Ledamoten av riksdagens andra kammare, pastor primarius Åke Zetterberg, som i egenskap av ledamot av utredningen i allt väsentligt deltagit i arbetet med betänkandet, har på grund av sjukdom ej kunnat närvara vid den slutliga utformningen av detta. Efter förordnande den 6 februari 1967 har ledamoten av riksdagens andra kammare, ombudsmannen Gunnar Gustafsson, som tillkallats att under Zetterbergs sjukdom vara sakkunnig i dennes ställe, deltagit i arbetet med betänkandet.

Stockholm den 31 oktober 1967

Erik Tammelin

Bertil Bolin

Gunnar Gustafsson

Olle Engström

Ruben Josefson

/ K.-G. Lindelöw

Gösta Nykvist

Hans B. Andersson

Översikt och sammanfattning

Såsom framgår av huvudrubrikerna till föreliggande betänkande behandlas däri följande frågor av väsentligen ekonomiskt intresse, nämligen *dels* kyrklig egendom, *dels* skattefrågor — däri inbegripet kyrklig beskattningsrätt¹ och liknande förmåner för kyrkan samt frågor om beskattning av kyrklig egendom och inkomst — *dels* prästerskapets privilegier. Inom var och en av de tre huvudavdelningar, på vilka nämnda ämnesområden fördelats, lämnas, i den mån utredningen funnit det erforderligt, dels en historisk översikt, dels redogörelse för nuvarande förhållanden på det aktuella området, dels slutligen synpunkter beträffande olika tänkbara reformer med hänsyn till bl. a. de av utredningen till ledning för sitt arbete uppställda, i tidigare delbetänkanden omnämnda hypotetiska lägena, betecknade såsom A-, B-, C- och D-lägena. Till de olika förutsättningar, som utredningen förknippat med dessa olika lägen, återkommer utredningen i det följande. I en bilaga till betänkandet (s. 359—375) återfinnes en kortfattad redogörelse för ekonomiska förhållanden i kyrkor och samfund i vissa främmande länder.

Inledningsvis skall utredningen göra ett försök att i mycket stora drag teckna en bild av *den kyrkliga verksamhetens ekonomi*. I synnerhet beträffande den verksamhet, som icke är reglerad genom lagstiftning, den frivilliga eller fria verksamheten, är detta förenat med betydande svårigheter. I viss utsträckning är därför utredningen hänvisad till det siffermaterial, som den efter en omfattande undersökning redovisat i sitt betänkande *Kyrkor och samfund i Sverige* (SOU 1963: 39), ehuru detta material icke hänför sig till senare tidpunkt än år 1959.

Vad först avser *inkomsterna* finansieras den kyrkliga verksamheten huvudsakligen genom församlingsskatten, vari ingår den s. k. allmänna kyrkoavgiften. Församlingsskatten är en kommunal skatt som åvilar samtliga skattskyldiga med endast den modifikation, att fysiska personer som ej tillhör Svenska kyrkan erhåller en skattelindring, avsedd att motsvara den del av församlingsskatten, som användes för uteslutande kyrkliga ändamål. Enligt den av statistiska centralbyrån år 1966 utgivna berättelsen om kommunernas finanser år 1964, tabell 10, uppgick församlingsskatten nämnda

¹ För innebörden av denna term redogöres i det följande i denna översikt (s. 25 f.) och, mera utförligt, i inledningskapitlet till den avdelning, vari skatter och andra bidrag för kyrkligt ändamål behandlas (s. 229 ff.).

år till 390,8 miljoner kronor.² — I de övriga inkomster för de kyrkliga kommunerna som redovisas i samma tabell ingår statsbidragen, vilka till övervägande del utgjordes av skatteersättning enligt 1957 och 1961 års ortsavdragsreformer (43 milj. kr.),³ avkastning från prästlönefonderna (4,7 milj. kr.), hyror och arrenden (25,7 milj. kr.), intäkt av rörelse och dylikt, främst av försålt virke från pastoratens skogar (44 milj. kr.), avgifter och ersättningar exempelvis för upplåtelse och underhåll av gravplatser samt för prästs tjänstebostad (17,3 milj. kr.), räntor och aktieutdelning (17,3 milj. kr.) samt andra intäkter (22,2 milj. kr.). Församlingskatten och övriga nu nämnda inkomster uppgick således totalt till 565 miljoner kronor. — I tabellen finnes vidare upptagen en inkomstpost å 29,2 miljoner kronor utgörande tillskott ur kyrkofonden till pastoratens kostnader för präst- och kyrkomusikerlönerna. Det är här fråga om en intern avräkning mellan pastoraten och kyrkofonden och beloppet har därför ej medtagits.

Till angiven inkomstsiffra, 565 miljoner kronor, skall läggas de ytterligare medel, som på skilda sätt ställts till kyrkans förfogande för den legala eller för den fria verksamheten.

I inkomster, hänförliga till den legala verksamheten, ingår de statsbidrag om tillhoppa 7,4 miljoner kronor, som enligt statsverkspropositionen 1964 (bil. 10, s. 178 ff.) utanordnades för kyrkliga ändamål budgetåret 1964/65⁴ och som huvudsakligen består av ersättning till kyrkofonden för prästerskaps till statsverket indragna tionde m. m. (5 051 000 kr.) samt anslag för domkapitlens verksamhet (1 677 000 kr.). Hit hör vidare avkastningen av de äldre domkyrkornas tillgångar, vilken enligt gällande stater för dessa domkyrkor kan beräknas till cirka 1,2 miljoner kronor, samt kyrkofondens inkomster i form av ränta på fondkapitalet och avkastning av allmänna kyrkohemman, biskopshemman och klockarhemman, vilka inkomster för budgetåret 1964/65 uppgick till 4,5 miljoner kronor. Tillhoppa utgjorde sålunda de inkomster som här hänförts till den legala verksamheten (7,4 + 1,2 + 4,5 =) 13,1 miljoner kronor.

Vad härefter angår inkomsterna i den fria verksamheten — här bortses från församlingsanslagen, vilka ingår bland de tidigare för de kyrkliga kommunerna upptagna inkomsterna — kan angivas att under år 1964 sammanlagt 20,5 miljoner kronor inflöt genom riks-, stifts- och församlingskollektorer samt att för räkenskapsåret 1964/65 statsbidrag utgick med 2,3 miljoner kronor till Sveriges kyrkliga studieförbund med därtill anslutna cirklar och de s. k. fritidsgrupperna. Uppgifter rörande övriga inkomster i den fria verksamheten, hänförliga till år 1964, har icke kunnat erhållas, och utredningen

² Motsvarande siffra utgjorde år 1965 428,2 miljoner kronor (Kommunernas finanser år 1965, tabell 10). Jfr tabell nedan s. 235.

³ Denna skatteersättning har från och med år 1966 avvecklats och ersatts med skatteutjämningsbidrag. Enligt Årsbok för Sveriges kommuner 1966 (tab. 16) beräknas skatteutjämningsbidragen till de kyrkliga kommunerna detta år uppgå till drygt 62 miljoner kronor.

⁴ För budgetåret 1967/68 utgår motsvarande statsbidrag med 8,3 miljoner kronor (statsverksprop. 1967, bil. 10, s. 100 ff.).

är här hänvisad till de siffror för år 1959, som redovisats i förenämnda betänkande SOU 1963: 39. Enligt i nämnda betänkande gjorda sammanställningar (s. 60, 88 och 120) uppgick dessa inkomster, vilka huvudsakligen bestod av insamlade medel, gåvor och donationer, till 44,2 miljoner kronor. Härtill kom statsbidrag och bidrag från landstingen till en del sjukhus och skolor i kyrklig regi med 5,0 respektive 2,0 miljoner kronor. Sammanlagt skulle alltså de inkomster, varom nu är fråga, belöpa sig på $(20,5 + 2,3 + 44,2 + 5,0 + 2,0 =) 74,0$ miljoner kronor.

I enlighet med det ovan anförda skulle Svenska kyrkans totala inkomster kunna beräknas till $(565,0 + 13,1 + 74,0 =)$ omkring 652 miljoner kronor. Det bör emellertid erinras om att det framräknade beloppet grundar sig på uppgifter, som till en del avser kalenderåret 1964 eller budgetåret 1964/65 och till en del kalenderåret 1959; beloppet är alltså icke representativt för nuvarande förhållanden men ger dock en ungefärlig bild av inkomstläget.

I detta sammanhang må vidare nämnas att kyrkomötet och de teologiska fakulteterna finansieras av statsmedel samt att en rad kyrkliga ärenden handlägges av Kungl. Maj:t och de centrala ämbetsverken.

I fråga om *utgifterna*, däri inbegripna kostnaderna för folkbokföring och begravningsväsende, belöpte sig enligt serien Kommunernas finanser år 1964, tabell 10, de kyrkliga kommunernas totala utgiftssumma — efter avdrag för till kyrkofonden inlevererad allmän kyrkoavgift om 60 miljoner — på 513,3 miljoner kronor. Den största utgiftsposten var löner och arvoden å tillhoppa 216,7 miljoner kronor till präster, kyrkomusiker och andra i församlingarnas tjänst anställda befattningshavare. Kostnaderna för anskaffning och underhåll av kyrkor, kyrkogårdar, prästgårdar och löneboställen samt församlingshem med flera lokaler utgjorde sammanlagt 153,8 miljoner kronor.⁵ — Kyrkofondens utgifter uppgick enligt bokslutet för budgetåret 1964/65 till 80,5 miljoner kronor, varav enligt en av utredningen i den följande framställningen gjord uppskattning cirka 70 miljoner skulle kunna hänföras till lokalplanet. — Summan av de utgiftsbelopp, som här redovisats, utgör $(513,3 + 80,5 =)$ cirka 594 miljoner kronor. Övriga utgifter har huvudsakligen avseende på den fria verksamheten på stifts- och riksplanen.

Att sammanställa *tillgångar och skulder* är såsom utredningen framhållit i sitt förenämnda betänkande SOU 1963: 39 förenat med stora vanskligheter. Nedan har utredningen med ledning av uppgifter, som hämtats dels från Kommunernas finanser år 1964 dels från sagda betänkande sökt göra en dylik sammanställning (i miljoner kronor).

På grundval av de i sammanställningen lämnade uppgifterna kan de kyrkliga och församlingkommunala tillgångarna på lokalplanet beräknas till sammanlagt 3 612,6 miljoner kronor. Skulderna har upptagits till 236,8 miljoner kronor. Som jämförelse må nämnas att de borgerliga primärkommu-

⁵ De borgerliga primärkommunernas utgifter uppgick år 1964 till totalt 14.806 miljoner kronor. Av denna summa belöpte 4.305 miljoner på löner och 3.985 miljoner på nybyggnad och underhåll av fastigheter och anläggningar.

	Tillgångar	Skulder
Kyrkor	1.937,0	} 236,8
Kyrkogårdar	102,0	
Prästgårdar	178,7	
Löneboställen	462,7	
Församlingshem o. dyl.	280,0	
Andra anläggningstillgångar på lokalplanet ¹	134,6	
Omsättningstillgångar på lokalplanet	402,6	
Prästlönefonder	115,0	
Stifts prästlönefondshemman	1,6	
Domkyrkornas egendom	26,8	
Biskopsgårdar	2,3	
Allmänna kyrko-, biskops- och klockarhemman	21,1	
Kyrkofonden	74,0	
Fri stiftelse- och föreningsegendom på lokalplanet ²	50,0	
Dito på stiftsplanet	45,2	17,0
Dito på riksplenet	76,8	51,0
Summa miljoner kronor	3.910,4	311,3

¹ Häri torde i allmänhet ingå de s.k. kyrkojordarna med därtill anknutna fonder. Med kyrkojord avses sådan jord, vars avkastning skall disponeras för församlingsskyrkas räkning. Värdet av kyrkojordarna med fonder uppgick år 1949 till 23,0 miljoner kronor.

² Härmed avses småkyrkor, kapell och församlingshem, som äges av för ändamålet bildade stiftelser i stället för av församlingarna själva. För dessa stiftelser föreligger icke uppgifter om lösa tillgångar och icke heller om skulder.

nernas tillgångar och skulder år 1964 uppgick till 27 954 respektive 12 352 miljoner kronor.

Beträffande den fasta egendom som disponeras för kyrkliga ändamål — här bortses från församlingsshem och annan fri församlingsegendom samt från den fria stiftelse- och föreningsegendomen på lokal-, stifts- och riksplanen — är att märka att skillnad måste göras mellan *förvaltningsförmögenhet* d. v. s. fastigheter, som genom sitt bruksvärde tjäna kyrkan, och *finansförmögenhet*, vilken omfattar avkomstgivande egendom. Förvaltningsförmögenheten, till vilken är att hänföra församlingsskyrkor och domkyrkor samt kyrkogårdar och andra allmänna begravningsplatser ävensom biskopsgårdar, representerade enligt sammanställningen ovan ett värde av tillhoppa 2 041,3 miljoner kronor. Den till detta belopp värderade egendomen lämnar icke någon nämnvärd ekonomisk avkastning, medan däremot utgifterna för densamma är avsevärda. Det totala taxeringsvärdet å de kyrkliga fastigheter, som är hänförliga till finansförmögenheten — prästgårdar, löneboställen, kyrkojordar, stifts prästlönefondshemman, domkyrko- och allmänna kyrko-, biskops- och klockarhemman — har utredningen i den följande

framställningen (s. 188), efter viss uppräknig med hänsyn till den år 1965 genomförda allmänna höjningen av taxeringsnivån, uppskattat till 885 miljoner kronor. Läggas härtill prästlönefonderna och kyrkofonden med en behållning enligt ovan av 115 respektive 74 miljoner kronor samt fonderade jordförsäljningsmedel från kyrkojordar och domkyrkoheggen om tillhoppa cirka 5 miljoner kronor, skulle värdet av den kyrkliga finansförmögenheten uppgå till 1 079 miljoner kronor. Det är givet att den framräknade siffran är mycket osäker. Än större svårigheter möter att med någon högre grad av tillförlitlighet beräkna nettointäkterna av finansförmögenheten. Uppskattningsvis har dessa angivits till cirka 25 miljoner kronor.

Här må beträffande de förutsättningar, varmed utredningen räknat för de olika av utredningen till ledning för sitt arbete uppställda hypotetiska lägena, erinras om att i A-läget det nuvarande organisatoriska sambandet mellan Svenska kyrkan och staten förutsättes bestå, medan i de övriga lägena kyrkan antages vara i organisatoriskt avseende friställd i förhållande till staten. Vidare förutsättes i fråga om B-läget att kyrkan har beskattningsrätt eller likartad förmån och tillgång till den kyrkliga egendomen, i C-läget att kyrkan saknar beskattningsrätt och liknande förmån men behåller rätten till egendomen samt i D-läget att ingen av de nu angivna rättigheterna, frånsett rätten till kyrkobyggnader med tomter, tillkommer kyrkan.

Betecknande för de olika lägena ur ekonomisk synpunkt är således att kyrkans finansiella ställning tänkes i det stora hela oförändrad såväl i A- som i B-läget, vilket alltså i sagda avseende väsentligen överensstämmer med nuvarande förhållanden, medan kyrkan i C-läget skulle vara hänvisad till att på inkomstsidan söka kompenstation för nu föreliggande beskattningsrätt och i D-läget icke skulle ha att räkna med inkomster vare sig genom sådan rätt eller i form av avkastning från jordegendom. Det är emellertid att märka, att vissa reformer i fråga om kyrkans ekonomi är tänkbara även för det fall att det organisatoriska sambandet mellan kyrkan och staten bibehålles.

Av den nu lämnade redogörelsen framgår, att de för de olika hypotetiska lägena uppställda förutsättningarna — bortsett från frågan om bibehållandet eller upplösandet av det organisatoriska sambandet mellan kyrkan och staten — är av ekonomisk art. Utredningen är dock, såsom i annat sammanhang framhållits, medveten om att med andra utgångspunkter än de ekonomiska, exempelvis om man utgår från olika föreliggande kyrkobegrepp eller från principerna om demokrati eller religionsfrihet, anledning kan finnas att räkna med andra lägen än de nu angivna. Emellertid har utredningen med hänsyn särskilt till den stora betydelse, som kyrkans ekonomiska ställning obestriddligen äger för arten och omfattningen av dess olika verksamhetsgrenar, stannat för att i första hand utforma de hypotetiska lägena på sätt nu beskrivits.

För ett ställningstagande i valet mellan nämnda fyra hypotetiska lägen är

det självfallet av intresse att söka få en överblick över tänkbara argument för och emot samt konsekvenserna av respektive lägen, och utredningen har i föreliggande betänkande sökt belysa sådana argument och konsekvenser på det ekonomiska planet. Uppenbart är att även i andra avseenden, exempelvis i fråga om religionsfriheten, kristendomsundervisningen samt den kyrkliga organisationen och förvaltningen, olika synpunkter är att framföra beträffande valet mellan lägena. En sammanfattande redogörelse för sådana synpunkter kommer utredningen att lämna i sitt slutbetänkande och begränsar sig därför i föreliggande betänkande till de ekonomiska aspekterna.

Det må i detta sammanhang framhållas, att vid bedömandet av hur kyrkans finansiella förhållanden bör utformas för framtiden det icke kan uppställas såsom en given förutsättning att arten och omfattningen av kyrkans verksamhet och därmed den kyrkliga organisationen skall bli densamma som för närvarande och att således kyrkans fasta kostnader skall förbli oförändrade. I stället måste frågan bedömas på det sättet, att, därest av olika anledningar den ena eller den andra av kyrkans inkomstkällor utan kompensations skulle bortfalla eller minska, detta kan leda till att den nuvarande organisationen och därmed utgifterna för den kyrkliga verksamheten får skäras ner.

I det följande lämnas en redogörelse för det huvudsakliga innehållet i betänkandets olika huvudavdelningar.

Den kyrkliga egendomen

I ett inledande *kapitel 1* (s. 41—44) till denna huvudavdelning definierar utredningen begreppet kyrklig egendom och anger vad som åtskiljer denna egendom och den fria församlings-, stiftelse- och föreningsegendomen. I *kapitel 2* (s. 45—94) lämnas en allmän historik rörande kyrkans ekonomi m. m. under medeltiden, reformationstiden och tiden efter tillkomsten av 1686 års kyrkolag. *Kapitel 3* (s. 95—155) innefattar en redogörelse för nuvarande förhållanden i fråga om den kyrkliga egendomen. I *kapitel 4* (s. 156—181) behandlas denna egendoms rättsliga ställning i nuläget, medan slutligen *kapitel 5* (s. 182—222) innehåller principiella synpunkter på frågan om egendomens framtida ställning med hänsyn till de förutsättningar, som gäller för de olika av utredningen uppställda hypotetiska lägena.

Med uttrycket kyrklig egendom åsyftas generellt, enligt vad som framgår av *kapitel 1*, sådana förmögenhetstillgångar, som till följd av det historiskt utvecklade sambandet mellan staten och kyrkan är underkastade särskilda rättsregler till skydd för intresset att tillgångarna bevaras och användes för de ändamål, vartill de ursprungligen varit avsedda. Egendomen består dels av den kyrkliga jorden med tillhörande byggnader, dels av lös egendom av

olika slag. Till den kyrkliga fasta egendomen hänföres församlingskyrkor och domkyrkor samt kyrkogårdar och andra allmänna begravningsplatser, i den mån de icke uppförts respektive anlagts efter år 1817, då församling antages ha blivit egen juridisk person, och därför är att betrakta som församlingskommunal egendom, samt prästgårdar, prästlöneboställen, kyrkogårdar, domkyrkornas fastigheter, biskopsgårdar och de ecklesiastika arrendegårdarna (allmänna kyrkohemman, biskopshemman, klockarhemman och stifts prästlönefondshemman). Den lösa egendomen utgöres huvudsakligen av inventarier i församlingskyrkor och domkyrkor, donationer och kasor tillhöriga dessa kyrkor, prästlönefonderna och kyrkofonden. För förvaltningen, dispositionen och kontrollen över den kyrkliga egendomen, framför allt jorden, gäller ett invecklat system av rättsregler. Äganderätten till denna jord är i det enskilda fallet ofta oklar.

Utöver den kyrkliga egendomen, sådan den ovan definierats, finnes andra förmögenhetstillgångar, som på skilda sätt är knutna till den kyrkliga verksamheten, såsom den församlingskommunala egendomen samt den fria stiftelse- och föreningsegendomen. En särställning bland den församlingskommunala egendomen intager de ovannämnda efter år 1817 tillkomna kyrkorna och begravningsplatserna i det att för dessa gäller samma specialreglering i avseende å vården och förvaltningen som för motsvarande kyrklig jord. Den övriga församlingskommunala egendomen, den s. k. fria församlingsegendomen, förvaltas och disponeras enligt vanliga kommunalrättsliga principer. Denna egendom har liksom den fria stiftelse- och föreningsegendomen tillkommit under senare årtionden för att tjäna skilda ändamål inom kyrkans fria verksamhet och varken äganderättsligt eller ur andra synpunkter erbjuder egendomen några problem.

För en rätt förståelse av det nuvarande rättsläget beträffande den kyrkliga egendomen har en förhållandevis utförlig redogörelse för den *historiska bakgrunden* synts utredningen nödvändig. I denna redogörelse, vilken lämnas i *kapitel 2*, skildras icke blott hur egendomen tillkommit och de öden den genomgått utan även hur systemet med finansieringen av den kyrkliga organisationen under olika tider gestaltat sig. I korthet kan historiken i vad den angår den kyrkliga egendomen sammanfattas sålunda.

Före landskapslagarnas tid har sockenkyrkorna och därtill hörande egendom troligen ägts av dem, som byggt kyrkorna och tillfört dem egendomen. Under inflytande av den kanoniska rätten kom sockenkyrkorna att betraktas som juridiska personer, som kunde besitta egendom och ikläda sig rättigheter och skyldigheter. I landskapslagarna, vilka upptecknades på 1200- och 1300-talen, framstod sålunda i regel dessa kyrkor som ägare till den kyrkliga egendomen på lokalplanet. Jämväl domkyrkorna, biskopsborden och klostren utgjorde enligt den kanoniska rätten särskilda rättssubjekt.

Den egendom, som tillföll kyrkan under medeltiden, huvudsakligen ge-

nom enskildas gåvor och testamenten, var av betydande omfång. Endast en mindre del därav återstod sedan Gustav Vasas reduktion i samband med reformationen genomförts. Det har beräknats att omkring 13 700 hemman indragits vid reduktionen, varav cirka 6 300 hemman tillhörde lokalkyrkorna. Den egendom, som lämnades orubbad, bestod huvudsakligen av församlingsprästernas bostadsboställen samt, förutom kyrkorna, kyrkogårdarna och kyrkvallarna. Ett antal stomhemman (f. d. bostadsboställen i annexförsamlingar) och klockarboställen, enstaka mindre kyrkojordar och en obetydlig del av domkyrkornas fastigheter hade även lämnats orörda av reduktionen. De hemman, som indragits till kronan, liksom de fastigheter, vilka av Konungen tagits till egna arvegods, uppfördes i kronans jordeböcker, därvid för varje särskild fastighet redovisades den avrad eller ränta, som landbon haft att erlægga till den tidigare jordägaren men som efter reduktionen tillkom kronan eller Konungen. I viss utsträckning kom dock den indragna jorden att stå kvar under de kyrkliga institutionernas nyttjanderätt och räntan därav i åtskilliga fall att sedermera efterskänkas såsom bidrag till kyrkliga ändamål, företrädesvis prästlön. Härjämte förekom — i all synnerhet under slutet av 1600- och i början av 1700-talet — att rena kronohemman anvisades till samma ändamål. — Den oreducerade kyrkliga jorden behöll sin tidigare rättsställning och skattefrihet; den upptogs sålunda icke i kronans jordeböcker.

I de med Sverige genom fredssluten i Brömsebro år 1645 och Roskilde år 1658 införlivade danska och norska landskapen hade reformationen icke fått till följd en så kraftig indragning av kyrkogods som i det ursprungliga svenska riket. Det var i regel endast biskoparnas och sedermera även klostrens egendomar, som blev föremål för reduktion. Däremot lämnades i huvudsak den av domkyrkor och församlingskyrkor samt församlingspräster och klockare disponerade egendomen utanför reduktionen.

Under 1600-talet gjorde sig under inflytande av de feodalrättsliga teorierna tendenser gällande att utsträcka kronans äganderätt till att omfatta all kyrklig jord — således icke blott den oreducerade jorden utan även jord, som efter reformationen donerats av enskilda eller anskaffats av menighet — eller att åtminstone inskränka dess rättsliga självständighet. Dessa tendenser övade dock icke inflytande vid utformningen av 1686 års kyrkolag. I denna lag fastslogs i stället den äldre uppfattningen av domkyrkan och församlingskyrkan såsom juridiska personer och ägandesubjekt. De kamerala myndigheterna hävdade emellertid att ifrågavarande jord i allmänhet var under förläningsrätt upplåten av kronan. Vid upprättandet år 1724 av den nya jordeboken redovisades sålunda praktiskt taget all kyrklig jord under kronotitel. Presumtionen blev att äganderätten till sådan jord tillkom kronan. Där alltså visst kyrkligt hemman tillagts krononatur måste den som gjorde gällande äganderätt till hemmanet bevisa åtkomsten därtill, vilket i många fall helt enkelt var omöjligt. I sin strävan att hävda kronans intressen

gick de kamerala myndigheterna sedermera så långt att jordeboksredovisningen gavs fullt vitsord i fråga om äganderätten utan hänsyn till eventuell motbevisning. Belysande för myndigheternas inställning under denna tid till den kyrkliga jorden är också ett uttalande år 1823 av kammarkollegiet rörande prästboställena, att dessa till största delen utgjorde prästerskapet av kronan på lön anslagna hemman, jämställda med de boställen, som innehades av civila och militära ämbetsmän enligt indelningsverket.

Föreställningen att den kyrkliga jorden i regel var kronoförläning kom aldrig att slå igenom i det allmänna rättsmedvetandet. Numera gäller i rättspraxis den presumptionen att medeltida kyrklig jord, om vars uppkomst intet är känt, tillkommit på enskilt initiativ och alltså icke upplåtits av kronan. Kronan måste alltså i en rättegång bevisa påstådd äganderätt till egendomen, vilket i regel icke torde vara möjligt.

Av den i *kapitel 3* lämnade redogörelsen för *nuvarande förhållanden* framgår huvudsakligen följande.

Vad först angår *församlingskyrkorna* vårdas och förvaltas dessa i princip av församlingarna själva. Kostnaderna härför bestrides, i den mån kyrkokassans tillgångar och eljest tillgängliga medel icke förslår, genom församlingsskatten. För uppförande samt för mera betydande till-, på- eller ombyggnad av församlingskyrka erfordras tillstånd av Kungl. Maj:t. Utan sådant tillstånd får kyrka icke heller rivas eller flyttas eller tagas i bruk för annat ändamål. Vidare finnes bestämmelser, varigenom kyrkorna tillförsäkras skydd ur kulturhistorisk synpunkt.

Allmänna *begravningsplatser* är dels i anslutning till kyrkobyggnaderna belägna kyrkogårdar, dels friliggande begravningsplatser. Hållande av allmän begravningsplats åligger församling eller, om Kungl. Maj:t för särskilt fall så förordnar, borgerlig kommun.

Kyrkojord d. v. s. jord, vars avkastning disponeras för församlingskyrkas räkning, förekommer främst i de förutvarande danska landskapen Skåne, Halland och Blekinge. Till en del av dessa kyrkojordar är dispositionsrätten för kyrkan inskränkt i det jordarna antingen upplåtits till prästerskapet eller innehas och brukas under visst hemman mot avgift (landgille) till kyrkan. De övriga kyrkojordarna förvaltas i princip enligt församlingsstyrelselagens regler. I vissa starkt föråldrade författningar finnes emellertid åtskilliga förvaltningsföreskrifter, vilka bl. a. reglerar utarrenderingsförfarandet. En särskild grupp kyrkojordar bildar de s. k. halländska kyrkohemmanen.

Till *lokalkyrkans lösa egendom* är i främsta rummet att hänföra kyrkokassan och kyrkoinventarierna. I kyrkokassan ingår bl. a. avkastningen från kyrka tillhörig fast egendom, gåvo- och donationsmedel samt kollektor och avgifter för gravplatser. Kassan förvaltas av kyrkorådet, och församlingen äger i huvudsak själv besluta om dess användande. Till kyrkoinventarier

räknas åtskilliga i kyrka, gravkor eller andra kyrkans hus eller förvaringsrum befintliga föremål. Dylika inventarier får ej utan Kungl. Maj:ts tillstånd överlåtas till annan.

Prästboställena härrör huvudsakligen från de av församlingspräster (kyrkoherdar och komministrar) under äldre avlöningssystem på lön innehavda jordbruksfastigheterna. I och med 1910 års prästlönereform avskildes i regel å dessa fastigheter ett särskilt område med erforderliga åbyggnader, avsett för bostad åt prästen, *prästgård*. Återstoden bildade *löneboställe*. Såväl prästgård som löneboställe förvaltas av pastoraten, som har att beträffande dem fullgöra de skyldigheter, som enligt lag eller särskild författning åligger fastighets ägare. Å prästgård befintligt hus skall underhållas och vid behov nybyggas av pastoratet. Detta skall vidare svara för ny- eller ombyggnad samt underhåll av löneboställes laga hus samt för hävden av boställets åker och äng. Förvaltningen skall stå under kontroll av boställsnämnd och stiftsnämnd. Någon principiell gränslinje mellan förvaltning och kontroll är dock icke genomförd; sålunda beslutar boställsnämnden om erforderliga byggnadsarbeten samt fastställer vid utarrendering av löneboställe arrendevillkoren. Löneboställes skog skall skötas efter hushållningsplan, som upprättas genom stiftsnämndens försorg. Prästgård disponeras såsom tjänstebostad åt i pastoratet anställd ordinarie präst, medan avkastningen av löneboställe användes till avlöande av pastoratets präster och kyrkomusiker.

Prästlönefonderna har huvudsakligen bildats av medel, som influtit vid försäljning av boställsjord. Fonderna förvaltas av pastoraten. Avkastningen användes för bestridande av utgifterna för präst- och kyrkomusikerlönerna. Fondmedel kan få användas till grundförbättring av boställe eller till inköp av fastighet. Medel tillhörande prästlönefonder från flera pastorat kan vidare omhändertagas av stiftsnämnden och sammanföras till en särskild fond, benämnd *stiftets prästlönejordsfond*, att disponeras till inköp av fastighet. Sådan fastighet kallas *stifts prästlönefondshemman* och förvaltas av stiftsnämnden. Behållen avkastning tillfaller, efter fördelning enligt särskilda grunder, de pastorat som tillskjutit köpeskillingen. Prästlönefondshemman förekommer endast i fyra stift.

Genom 1938 års klockarboställslag har en avveckling skett av klockares och organists innehav på lön av boställsjord, den s. k. *klockarjorden*. I de allra flesta fallen har boställe övertagits av vederbörande församling med äganderätt och lika fri dispositionsrätt, som gäller beträffande församlingskommunal jord. En mindre grupp förhållandevis större och värdefullare boställen har behållits som »publika arrendegårdar», *klockarhemman*, för att disponeras för kyrkofondens räkning. I vederlag har församlingen respektive kyrkofonden iklätt sig ansvar för det på visst sätt fastställda kapitalvärdet av fastigheten — boställskapitalet — samt skyldighet att till pastoratet erlægga den s. k. boställsräntan, vilken bestämmes efter boställs-

kapitalets realvärde. Förvaltningen av klockarhemmanen omhänderhas av stiftsnämnden.

Beträffande *domkyrkorna* är att skilja mellan de äldre, från den katolska tiden härstammande domkyrkorna, vilkas vård och förvaltning omhänderhas av särskilda styrelser och för vilka gäller av Kungl. Maj:t fastställda stater för reglering av inkomster och utgifter, samt de yngre domkyrkorna, varav flertalet vårdas och förvaltas av domkyrkoförsamlingarna i princip enligt församlingsstyrelselagens regler. Till såväl äldre som yngre domkyrkor med undantag av kyrkorna i Lund, Luleå och Stockholm utgår årliga statsanslag såsom ersättning för till staten indragna domkyrkotunnor och annan kronotonde; enligt gällande stater uppgår anslagen för de äldre domkyrkornas del till sammanlagt 81 200 kronor. Utöver dessa årliga anslag har statsmakterna ofta vid större ombyggnader och förbättringsarbeten å äldre domkyrkor beviljat särskilda anslag.

Vid 1936 års biskopslönereform skildes de för biskoparnas avlöning anslagna fastigheterna från de särskilda biskopsstolarna. Fastighet, som tidigare utgjort bostadsboställe, anvisades härefter helt eller delvis för tjänstebostad åt biskopen, s. k. *biskopsgård*. I övrigt indrogs fastigheternas avkomst till kyrkofonden. Fastighet, vars avkastning tillfördes denna fond, benämndes *biskopshemman*. Såväl biskopsgård som biskopshemman förvaltas av stiftsnämnden.

Med *allmänna kyrkohemman* förstås sådana fastigheter, som med stöd av 1862 års prästlöneförordning fränskilts viss prästerlig tjänst och vars avkastning, från att därefter antingen ha tillförts prästerskapets löne regleringsfond eller disponerats till löneförbättring åt präst i annat pastorat, numera ingår till kyrkofonden. Dylika hemman förvaltas av stiftsnämnd.

I förevarande kapitel ingår vidare en redogörelse för gällande bestämmelser om *försäljning av kyrklig jord*. Dessa bestämmelser återfinnes i den kyrkliga försäljningslagen av år 1927, dock att särskilda försäljningsföreskrifter finnes meddelade beträffande de s. k. halländska kyrkohemmanen och vissa kyrkolägenheter i Skåne, Halland och Blekinge. Innebörden av den kyrkliga försäljningslagen kan sägas vara den att riksdagen och kyrkomötet, vilkas samtycke tidigare ansetts erforderligt för försäljning av kyrklig jord, generellt bemyndigat Kungl. Maj:t, kammarkollegiet och stiftsnämnderna att under vissa förutsättningar lämna medgivande till sådan försäljning. Sådant medgivande må lämnas då samhällelig nytta såsom tillgodoseende av bostadsbehovet i orten eller bildande av lämpliga jordbruk därav främjas, då kyrklig jord eljest erfordras för expropriationsändamål eller då sådan jord på grund av särskilda omständigheter befinnes icke lämpligen böra bibehållas för sitt ändamål. De medel, som inflyter vid försäljning av kyrklig jord, skall disponeras för tillgodoseende av det ändamål, vartill jorden varit anslagen.

I ett avslutande kapitelavsnitt behandlas *kyrkofonden*. Denna fond, som

förvaltas av statskontoret och användes för kyrkliga ändamål, intager numera en central ställning inom området för den kyrkliga ekonomien. Dess huvudsakliga uppgift är att fungera som en skatteutjämningsfond för pastoraten i vad angår dessas kostnader för avlönande av präster och kyrkomusiker. Till dessa kostnader skall pastoratet i första hand använda avkastningen av sina präst- och kyrkomusikerlönetillgångar, d. v. s. löneboställen, prästlönefonder, eventuella andelar i stiftets prästlönejordsfond och prästlönefondshemman samt det s. k. klockarboställskapitalet. Om nämnda tillgångar lämnar så stor avkastning att det blir överskott, skall pastoratet inleverera hälften av överskottet till kyrkofonden. I den mån avkastningen icke förslår för bestridande av lönekostnaderna utdebiteras för ändamålet viss församlingsavgift, och om ytterligare medel erfordras erhålles tillskott ur kyrkofonden. Dessa tillskott är kyrkofondens största utgiftspost. Fondens viktigaste inkomstkälla är den s. k. allmänna kyrkoavgiften, som uttages av varje pastorat med ett av Kungl. Maj:t för varje år fastställt öretal för skatte-krona. I avsnittet rörande kyrkofonden ingår en redogörelse för dess uppkomst och utveckling samt närmare uppgifter om fondens inkomster och utgifter.

Vid behandlingen i *kapitel 4* av den *kyrkliga egendomens rättsliga ställning* konstaterar utredningen inledningsvis att frågan om äganderätten till denna egendom är synnerligen invecklad. Svårigheterna ligger främst i bedömningen när egendomen i det enskilda fallet blivit kyrklig. Om detta kan klarläggas, återstår att avgöra till vilket rättssubjekt äganderätten privaträttsligt bör hänföras; ett problem som ofta kan vara svårlöst.

I fråga om sådan medeltida kyrklig jord, om vars uppkomst intet är känt, gäller numera i svensk rättspraxis den presumptionen att denna jord tillkommit på enskilt initiativ och alltså icke upplåtits av kronan. Detsamma torde — ehuru något rättsfall i frågan icke veterligen förekommit — gälla fastighet, som tillfallit kyrkan efter reformationen. Beträffande kyrklig jord, som bevisligen upplåtits av kronan, synes den uppfattningen vara obestridd, att kronan icke överlätit äganderätten till jorden utan endast anvisat den för kyrkligt ändamål. Frågan, huruvida egendomen i sistnämnda fall kan återtagas av kronan eller är att anse såsom upplåten med besittningsrätt, som med hänsyn till prästerskapets privilegier är att betrakta såsom beständig, är föremål för delade meningar. Utredningen behandlar närmare denna fråga i betänkandets tredje huvudavdelning. Oberoende av frågan om privilegieskyddet för den kyrkliga jorden består eller ej kan den uppfattningen hävdas, att staten enligt gällande lagstiftning icke kan återtaga de kronan tillhöriga fastigheterna så länge de kyrkliga ändamål, vartill fastigheterna anslagits, består.

Numera betraktas allmänt den kyrkliga jorden såsom till övervägande del privaträttsligt tillhörig kyrkliga rättssubjekt. Som ägare kan här huvudsak-

ligen framträda församlingskyrkor och domkyrkor, uppfattade som stiftelser, samt de lokala församlingarna och pastoraten. Här må understrykas, att förfoganderätten över den kyrkliga egendomen i allmänhet icke är beroende av frågan vem äganderätten i privaträttslig mening kan tänkas tillkomma. Såsom exempel kan nämnas, att ett löneboställe förvaltas av pastoratet, som tillgodogör sig boställsavkastningen för prästens avlöning, oavsett om bostället tillhör kronan, kyrkostiftelsen eller församlingen.

Gränsdragningen mellan stiftelseegendom och församlingsegendom möter påtagliga praktiska svårigheter. Det torde numera vara klarlagt att den nordiska medeltidsrätten betraktade sockenkyrkan som en juridisk person. I doktrinen synes den uppfattningen allmänt ha godtagits att icke blott kyrkobyggnaden med tillhörande tomt, kyrkogården, utan även kyrkojorden och den till församlingsprästens underhåll anskaffade jordegendomen, prästbordet, under förutsättning att angivna förmögenhetstillgångar tillkommit under medeltiden och icke bevisligen upplåtits av kronan, äges av den lokalkyrka vartill de är knutna. Denna uppfattning har även fått stöd i nutida svensk rättspraxis. Reformationen har icke ansetts ändra lokalkyrkans rättsställning. I fråga om den kyrkliga jord, som tillkommit under de närmaste århundradena efter reformationen gäller således samma uppfattning beträffande äganderätten som nyss angivits. Vad gäller egendom, som donerats eller anskaffats för kyrkliga ändamål under senare tid, kan äganderättsfrågan vara beroende av en lösning av frågan när kyrsocknen eller församlingen kan antagas ha fått ställning som självständigt rättssubjekt. Den förhärskande uppfattningen synes vara, att först 1817 års förordning angående socknestämmor och kyrkoråd innebar ett erkännande av landsförsamlingarnas rättssubjektivitet, och utredningen anser sig kunna utgå från att så var förhållandet. Då det gäller stadsförsamlingarna är föreliggande fråga mera tveksam, men enligt utredningens mening kan sådan församling i varje fall anses ha erhållit rättssubjektivitet genom 1843 års sockenstämmoförordning.

Den omständigheten att församling vann rättssubjektivitet innebar icke att församlingen så att säga konsumerade det äldre rättssubjektet, kyrkostiftelsen, och övertog dess egendom utan lokalkyrkan och församlingen kom att stå som självständiga rättssubjekt vid sidan av varandra med möjlighet att förvärva äganderätt till ny egendom och få lagfart å sådan.

Vad nu anförts angående rättssubjektiviteten då det gäller olika kyrkliga institutioner på lokalplanet leder till följande allmänna slutsatser.

Kyrkobyggnader och kyrkotomter inklusive kyrkogårdar äges av församlingskyrkorna såsom stiftelser, då fråga är om medeltida kyrkor samt kyrkor som uppförts senare men före år 1817. I några enstaka fall kan kyrkotomten vara anslagen av kronan och äges då alltjämt av denna. Vad beträffar kyrka, som byggts efter sagda år, synes det utredningen mest motiverat att anse församlingen vara ägare såväl till kyrkobyggnaden som till kyrko-

tomten. Motsvarande gäller i fråga om kyrka med tomt, som församling mottagit såsom gåva av bolag, stiftelse eller enskild person. Om *särskild begravningsplats* anlagts utan anslutning till kyrkobyggnaden, torde marken i allmänhet ha inköpts av och lagfarits för församlingen och således vara församlingskommunal egendom. I vissa fall har församling dock endast dispositionsrätt till begravningsplatsen, nämligen då den anlagts exempelvis å stiftelseägd kyrkojord eller å boställsmark eller å mark, som den borgerliga kommunen ställt till förfogande. I Stockholm, där begravningsväsendet i princip är en den borgerliga kommunens angelägenhet, äges de större begravningsplatserna av staden.

Kyrkojordar förekommer såsom tidigare nämnts främst i Skåne, Halland och Blekinge och är där i allmänhet av medeltida ursprung, varför de får anses tillhöra vederbörande församlingskyrka i dess egenskap av stiftelse. Även i det ursprungliga svenska riket torde församlingskyrkorna i regel få betraktas som ägare till kyrkojordarna.

Bland *prästaboställena* (prästgårdar och löneboställen) bildar de som härrör från medeltiden till såväl antal som värde den mest betydande gruppen. Någon klarhet i frågan om uppkomsten av dessa medeltida boställen har i allmänhet ej stått att vinna. Äganderätten till desamma får, såsom tidigare berörts, i allmänhet anses tillkomma vederbörande församlingskyrka. Till stiftelseegendom torde vidare vara att hänföra sådana boställen, som anskaffats av församling eller donerats av enskilda efter reformationen men innan församlingen blev självständigt rättssubjekt. Om däremot församling efter vunnit rättssubjektivitet med egna medel eller genom donation förvärvat boställe läser äganderätten ligga hos församlingen. Med utgångspunkt från tidigare verkställda utredningar till utrönande av vilka boställen, som anslagits av kronan, har det helt allmänt antagits att omkring en femtedel av prästaboställena utgör kronoanslag. Det torde såsom ovan berörts vara obestriff att upplåtelsen från kronans sida icke gällt äganderätten utan att kronan endast anvisat boställena för prästernas avlöning.

I *prästlönefonderna* ingår medel av mycket skiftande slag. En uppdelning av äganderätten till sådan fond torde ofta vara omöjlig att genomföra. Desamma gäller *stifts prästlönejordsfond* och *prästlönefondshemman*.

Såsom ovan nämnts (s. 16) har *klockarjorden* avvecklats och i dess ställe trätt det s. k. klockarboställskapitalet. Detta bör rimligtvis ha samma rättsliga ställning som klockarjorden ifråga. Om församlingskyrka varit ägare till klockarboställe, vilket i regel torde ha varit fallet, utgör sålunda det kapital, som ersatt bostället, en tillgång för samma kyrka.

Domkyrkorna är i likhet med flertalet församlingskyrkor att betrakta såsom stiftelser och såsom sådana som ägare till kyrkobyggnader och kyrkotomter. Samtliga äldre domkyrkor besitter vidare stadsfastigheter, medan jordbruksfastigheter, domkyrkohegman, endast finnes vid Strängnäs, Västerås och Lunds domkyrkor. Sistnämnda domkyrka har det utan jämförelse

största och värdefullaste fastighetsbeståndet och dessa fastigheters medeltida ursprung tyder på att domkyrkan bör anses som ägare till åtminstone huvuddelen av dem. Även andra äldre domkyrkor innehar från medeltiden härrörande fastigheter. De fastigheter som efter reformationen tillfallit domkyrkorna torde i regel utgöras av kronoanslag och donationer av enskilda men synes i en del fall ha inköpts av vederbörande domkyrkas medel.

Rättsfall, som klarlägger frågan om *biskopsgårdarnas och biskopshemmanens* rättsställning, saknas och denna fråga är därför oviss. Den förhärskande uppfattningen synes dock vara att huvuddelen av denna egendom utgör kronoanslag.

De *allmänna kyrkohemmanen* torde, möjligen med något undantag, utgöra kronoanslag.

I fråga om *kyrkofonden* är att märka att en del av dess tillgångar, tillhoppa omkring 14 miljoner kronor, sannolikt härrör från kronoanslag under det den andra delen, utgörande sammanlagt omkring 60 miljoner kronor, har övervägande kyrkligt ursprung. Något rättsfall, belysande fondens rättsliga ställning, synes icke ha förekommit och meningarna om fondens karaktär är delade. Emellertid får kronan anses vara ägare till den mindre del av fondens tillgångar, som tillskjutits av kronans medel.

De principiella synpunkter, som utredningen har anfört beträffande den *kyrkliga egendomens framtida ställning*, redovisas i *kapitel 5*. I detta kapitel konstateras till en början att de kyrkliga rättssubjektens rätt till den kyrkliga jorden genom gällande lagstiftning begränsats i åtskilliga avseenden och närmast är att karakterisera såsom en form av besittningsrätt. Befogenheterna att förvalta, försälja och föra talan för egendomen i fråga har genom lagstiftning lagts i händerna ömsom på kyrkliga och ömsom på statliga organ. Det huvudsakliga syftet med ifrågavarande lagstiftning är att tillvarataga intresset av att egendomen bevaras och kommer till användning för det ändamål, vartill den donerats av enskilda, anskaffats av församling eller pastorat eller anslagits av kronan.

I de av utredningen till ledning för dess arbete uppställda hypotetiska lägen, som betecknats såsom A-, B- och C-lägena, förutsättes att tillgången till den kyrkliga egendomen lämnas orubbad, medan det i D-läget räknas med att av denna egendom endast kyrkobyggnaderna med tomter kvarstår i kyrklig disposition. Rättsläget beträffande den kyrkliga egendomen i nu rådande kyrka-statrelation torde i sina huvuddrag vara klarlagd, och frågan är närmast om någon rätt till egendomen bör tillkomma en från staten friställd kyrka.

Det finns anledning förmoda att uppgörelsen mellan kyrkan och staten vid en eventuell skilsmässa dem emellan sker i sådana former att kyrkan icke frånhändes den kyrkliga egendomen (s. 190). Skulle ett annat förfarande eventuellt komma att aktualiseras (D-läget), kan argumenteringen härför

tänkas ske från olika utgångspunkter. Ett tänkbart argument är att identitet icke skulle föreligga mellan kyrkan i dess nuvarande form och en från staten i organisatoriskt hänseende friställd kyrka och ej heller mellan olika inomorganisatoriska kyrkliga rättssubjekt i det gamla och det nya läget. Ett accepterande av en dylik argumentering kunde leda till att exempelvis den egendom, vartill församlingarna eller pastoraten nu står som ägare, överfördes till borgerliga kommuner och att även deras besittningsrätt till kyrkostiftelsernas egendom ginge förlorad. Med hänsyn till de vidsträckta befogenheter, som tillkommer Kungl. Maj:t i avseende å stiftelseegendomen, kunde det då icke utan fog göras gällande att äganderätten till samma egendom borde tillfalla kronan. Den av kronan anslagna egendom, vartill kronan har äganderätten i behåll, skulle uppenbarligen under angivna förutsättningar återgå till kronans fria disposition.

En argumentering av angivet slag synes förutsätta att den nuvarande kyrkan efter en skilsmässa upphört att existera. Såväl konstitutionsutskottet i det utlåtande, som låg till grund för utredningens tillsättande, som departementschefen i direktiven för utredningen har emellertid utgått från att kyrkan efter en eventuell skilsmässa skulle vara samma trossamfund som förut.

Övriga tänkbara argument till stöd för ett överförande av den kyrkliga egendomen till det borgerliga samhället kan få växlande innehåll, beroende på vilken kategori egendom frågan gäller. Så kan beträffande kronoanslagen göras gällande att egendomen anslagits under tid, då stat och kyrka var oskiljaktigt förenade, att efter en skilsmässa brist i förutsättningarna för anslagen därför skulle föreligga och att egendomen alltså borde återgå till kronan. Häremot skulle kunna hävdas, att egendomen anslagits för all framtid och icke kan återtagas så länge den erfordras för de ändamål, vartill den anvisats. I fråga om kyrkostiftelsernas egendom föreligger svårösliga problem. Denna egendom utgöres huvudsakligen av medeltida kyrkogods och har sålunda tillkommit under tid, då kyrkan var den enda sociala institutionen i riket. Egendomen kan därför antagas delvis ha donerats till sociala ändamål. Numera är kyrkans sociala uppgifter såsom åldringsvård, fattigvård, sjukvård och skolväsen överförda på staten och de borgerliga kommunerna. Det allmänna skulle därför på denna grund kunna göra anspråk på en del av egendomen. Jämväl vad avser den egendom, som under medeltiden tillförts kyrkan såsom donationer i syfte att underlätta donators egen eller närståendes frälsning, själagåvor, skulle kyrkans rätt kunna sättas i fråga. Själämässor förekommer ju ej inom den svenska reformationskyrkan, varför brist i förutsättningen för själagåvorna skulle föreligga. De anförda synpunkterna på kyrkans rätt till stiftelseegendomen kan givetvis ha sitt berättigande. Att utskilja den egendom, som tillfallit kyrkan för sociala ändamål och för själämässor, låter sig emellertid icke göra. Det står vidare utom allt tvivel att huvuddelen av stiftelseegendomen anskaffats av sockenmenigheterna eller donerats av enskilda i syfte att främja kyrkans verksamhet för det reli-

giösa och sedliga livet; ett syfte som består vid en skilsmässa från staten. Privaträttsligt får äganderätten till all ifrågavarande egendom anses ligga hos kyrkostiftelserna, vilket förhållande måste utgöra ett mycket vägande skäl för att den fria kyrkan får behålla besittningsrätten till egendomen. Vad gäller övrig kyrklig egendom d. v. s. den, vartill församlingarna och pastoraten nu privaträttsligt har äganderätten, lär en friställd kyrkas rätt därtill knappast kunna på någon rättslig grund ifrågasättas. Detta gäller även den kyrkokommunala egendomen.

I B- och C-lägena kan kyrkan, likaväl som i A-läget, få behålla besittningsrätten till den kyrkliga jorden utan att frågan om äganderätten i det enskilda fallet fastställs. Det är även tänkbart att de kyrkliga rättssubjekten i dessa lägen tillförsäkras äganderätt till all kyrklig egendom alltså även till kronoanslagen, vilket skulle innebära en väsentlig förenkling av de för närvarande invecklade rättsförhållandena beträffande egendomen. Möjligen kan det göras gällande att ett avstående av den formella äganderätten till kronoanslagen skulle medföra ekonomisk förlust för staten, för vilken förlust ersättning borde utgå.

En väg att följa, då det gäller att lösa problemet beträffande dispositionen av den kyrkliga egendomen, vore att låta allmän domstol pröva och avgöra äganderätsfrågorna i varje konkret fall, där sådan fråga är tvistig. Följden därav skulle säkerligen bli en mängd besvärliga och tidsödande processer. Måhända kunde i stället äganderättstvisterna hänskjutas till skiljemannaförfarande.

Utredningen övergår därefter till en närmare redogörelse för hur förvaltningen och dispositionen av den kyrkliga egendomen kan för framtiden tänkas ordnad i de olika av utredningen till ledning för dess arbete uppställda hypotetiska lägena.

Vad beträffar *A-läget* förutsätter utredningen att nuvarande relationer mellan Svenska kyrkan och staten i allt väsentligt bibehålls. På grund härav inskränker utredningen sin redogörelse i denna del till en inventering av ett antal reformförslag, som tid efter annan framlagts. I anslutning härtill belyses emellertid även frågan i vad mån och på vilket sätt äganderätten till sådan begravningsplats, som vid en eventuell förändring av den nuvarande ordningen i fråga om huvudmannaskapet för begravningsplatserna övertages till förvaltning av den borgerliga kommunen, skall kunna överföras på kommunen. Därjämte behandlas en framställning till Kungl. Maj:t från 1963 års kyrkomöte med begäran om utredning av frågan rörande kyrkofondens framtida användning.

I fråga om de fria lägena, som betecknats såsom *B- och C-lägena*, har förutsatts att kyrkan under alla förhållanden får behålla besittningsrätten till den kyrkliga egendomen. Härjämte har, likaväl som för A-läget, ifrågasatts den lösningen av egendomsfrågorna att genom lagstiftningsåtgärder kyrkan tillförsäkras äganderätt till kronoanslagen och att äganderätten till den

kyrkostiftelseegendom, varöver pastorat och församlingar nu disponerar, överföres till nämnda kyrkliga enheter.

Rent allmänt ingår i förutsättningarna för nu ifrågavarande fria lägen att kyrkan skall äga genom sina stadgar själv bestämma bl. a. om förvaltningen och dispositionen av den kyrkliga egendomen samt om den kontroll däröfver, som kan befinnas erforderlig. Utredningen anser sig kunna utgå från att i nämnda lägen kyrkan kommer att bibehålla organisationen i församlingar, pastorat och stift, att kyrkomötet eller en dess motsvarighet kommer att bli det beslutande organet på riksplanet samt att en kyrklig centralstyrelse (kyrkostyrelse) inrättas. Vidare antages att bestämmelserna i kyrkans stadgar rörande förvaltningen och dispositionen av egendomen, åtminstone under tiden närmast efter en skilsmässa, i görligaste mån kommer att anknyta till vad för närvarande gäller.

Från nu angivna utgångspunkter kan i stora drag följande ordning vara tänkbar.

Församlingskyrkorna med tillhörande fast och lös egendom förvaltas av församlingarna. I fråga om domkyrkorna och deras egendom synes det önskvärt med en enhetlig reglering, innebärande att förvaltningen handhas av domkyrkoförsamlingarna. I den mån kyrkan behåller huvudmannaskapet för begravningsplatserna vårdas och förvaltas dessa av församlingarna. Kostnaderna för underhåll och vård av kyrkorna bestrides i första hand av kyrkornas egna tillgångar och i den mån dessa icke förslår av församlingarna. Finansieringen av kostnaderna för underhåll och vård av de församlingsförvaltade begravningsplatserna kan tänkas ske på det sätt att de borgerliga kommunerna lämnar församlingarna anslag härtill. Prästgårdar och löneboställen jämte därtill hörande fonder förvaltas av pastoraten, vilka tillgodogör sig avkastningen för bestridande av prästlönekostnaderna. Överstiger behållen avkastning dessa kostnader behåller pastoraten överskotten. I den mån avkastningen icke förslår för ändamålet svarar pastoraten för vad som brister. Såsom bidrag till att täcka lönekostnaderna kan efter kyrkomötets bestämmande tillskott utgå ur kyrkofonden antingen efter automatiskt verkande regler eller efter behovsprövning. Förvaltningen av biskopsgårdarna, biskopshemmanen, de allmänna kyrkohemmanen, klockarhemmanen och stiftens prästlönefondshemman ankommer på stiftsnämnd eller annan stiftsmyndighet. Inkomsterna av nämnda hemman — med undantag av stiftens prästlönefondshemman — ingår till kyrkofonden. Kyrkostyrelsen övertar förvaltningen av denna fond samt handhar härutöver viss kontroll över den fasta egendomen. För att sådana kontrollbestämmelser skall få behörig effekt kan statlig lagstiftning befinnas påkallad.

Till följd av att den särskilda statliga lagstiftningen rörande den kyrkliga jorden upphäves blir det erforderligt att statsmakterna på vissa punkter meddelar bestämmelser avsedda att tillgodose intressen av allmän ka-

raktär. Sålunda får man räkna med att egendomen underkastas de skötsel-föreskrifter som gäller enligt 1947 års lag om uppsikt å jordbruk samt 1948 års skogsvårdslag.

Utredningen har vidare för B- och C-lägena diskuterat den eventualiteten att en del av den egendom, som enligt vad sålunda angivits skulle förvaltas av organ på lokal- och stiftsplanen, i stället genom statlig lagstiftning i samband med en övergång till dessa fria lägen överföres till förvaltning av ett centralt kyrkligt organ, i första hand kyrkostyrelsen.

Vad slutligen angår *D-läget*, i vilket den fria kyrkan förutsättes icke disponera över annan kyrklig egendom än kyrkobyggnaderna med tomter, är givetvis vad utredningen anfört om vården och förvaltningen av församlings- och domkyrkor i ett B- eller C-läge tillämpligt även på ett D-läge. Av allmänt intresse i de fria lägena är att nämnda byggnader tillförsäkras ett tillfredsställande skydd ur kulturhistorisk synpunkt. De bör i ett fritt läge i första hand underkastas bestämmelserna i 1960 års byggnadsminneslag. Kyrkobyggnader, som icke fyller de krav denna lag uppställer för att byggnad skall kunna förklaras som byggnadsminne, bör kunna ställas under kontroll antingen av kyrkostyrelsen, som då bör utrustas med sakkunskap för detta speciella ändamål, eller av riksantikvarieämbetet.

Skattefrågor

Betänkandets andra huvudavdelning (s. 223—330), som omfattar skattefrågor, är uppdelad på två underavdelningar, av vilka den ena rör spörsmålet om beskattningsrätt för kyrkan och därmed jämförbara förmåner, medan i den andra behandlas frågor om beskattning av kyrklig inkomst och förmögenhet.

I inledningen till *den första underavdelningen* (kapitel 1, s. 229—233) framhålles hurusom beskattningsrätten under nuvarande förhållanden är av avgörande betydelse för Svenska kyrkans ekonomi. Framställningen i nämnda huvudavdelning syftar till att belysa de förändringar av den nuvarande kyrkliga beskattningsrätten som kan ifrågakomma i A- och B-lägena. I C- och D-lägena förutsättes, att kyrkan saknar beskattningsrätt och därmed jämförlig förmån.

Det är givetvis av intresse att klarlägga vad begreppen »beskattning» och »skatt» rättsligt sett innebär till skillnad från medlemsavgifter i ideella föreningar. Från rättslig synpunkt brukar termen skatt reserveras för tvångsbidrag som utgår till tvångssammanslutningar, vilka fullföljer offentligrättsliga uppgifter. Skatternas karaktär av tvångsbidrag är påtaglig genom att åtgärder enligt automatiskt verkande regler tillgripes för att uttaga oguldna skattebelopp. När det gäller medlemsavgifter till ideella föreningar finns inte några sådana automatiskt verkande regler. Endast i undantagsfall begäres tvångsåtgärder genom domstols- och exekutionsmyndigheter.

Församlingarna inom Svenska kyrkan är på nu ifrågavarande område rättsligt sett att betrakta såsom tvångssammanslutningar i motsats till bl. a. andra trossamfund och dessas församlingar. Den som utträder ur Svenska kyrkan undgår nämligen inte därigenom helt att erlægga församlingsskatt, och juridiska personer, vilka givetvis inte är att beteckna som kyrkomedlemmar, har att erlægga full församlingsskatt. Om bidragsskyldigheten gentemot församling upphävdes för fysiska personer, som står utanför Svenska kyrkan, och för juridiska personer, skulle de bidrag som kyrkomedlemmarna hade att utge till församlingarna inte från rättslig synpunkt ha karaktär av skatt. En sådan reform är tänkbar också i ett A-läge. Å andra sidan är det tänkbart att bidrag till församlingarna skulle kunna uttagas genom beskattning i en eller annan form även om kyrkan skulle bli i organisatoriskt hänseende friställd från staten. Det ligger emellertid närmare till hands att räkna med att i ett fritt läge obligatoriska avgifter skulle utgå endast från medlemmarna och således icke ha karaktär av skatt i rättslig mening. B-läget skulle i så fall innebära, att staten med sina organ i någon form medverkade vid uttagande av bidrag från medlemmarna. Här avses inte sådan medverkan för utfående av fordran, som staten genom domstolarna och exekutionsmyndigheterna ställer till förfogande för envar, utan en medverkan som är mera långtgående. Detta kan åstadkommas på olika sätt, t. ex. sålunda att medlemsavgifterna till Svenska kyrkan uttages tillsammans med de allmänna skatterna. En sådan medverkan, innebärande att medlemsavgifterna uttages enligt automatiskt verkande regler, kan tänkas leda till missuppfattningen att avgifterna utgör ett slags skatt.

Av utredningens i *kapitel 2* (s. 234—262) lämnade redogörelse för nuvarande regler om beskattning för kyrkliga ändamål framgår, att skatt, som uppbäres direkt för kyrklig verksamhet, endast förekommer på lokalplanet, således såsom församlingsskatt. Denna är en kommunal skatt och utgår på grundval av den utgifts- och inkomststat, som församling och kyrklig samfällighet årligen skall upprätta för nästföljande kalenderår, samt utgöres i förhållande till det antal skattekronor och skatteören, som påföres skattskyldig enligt i kommunalskattelagen angivna grunder. Den år 1965 fastställda utdebiteringen till församlingsskatt uppgick till i medeltal 79 öre per skattekrona, medan samma år hela den kommunala utdebiteringen uppgick till i medeltal 18 kronor 29 öre per skattekrona. Den genomsnittliga församlingsskatten för fysiska personer på grund av 1966 års taxering kan för ensamstående skattskyldig beräknas till omkring 86 kronor och för skattskyldiga makar till omkring 190 kronor. Fysiska personer, som står utanför Svenska kyrkan, påföres församlingsskatt med 60 % av det belopp för skattekrona och skatteöre, som bestämts till utdebitering. Juridiska personer har, såsom nyss nämnts, att erlægga full församlingsskatt. Församlingsskatten ingår i den preliminära skatt, som enligt uppborðsförordning-

en uttages av de skattskyldiga antingen såsom preliminär A-skatt genom avdrag på inkomst av tjänst eller såsom preliminär B-skatt genom direkt inbetalning av den skattskyldige.

De frikyrkliga församlingarna i vårt land är rättsligt sett att hänföra till ideella föreningar, och de rättsregler som gäller för sådana föreningar skulle i princip bli tillämpliga även för en från staten friställd kyrka. Med hänsyn härtill finner utredningen det vara lämpligt att lämna en redogörelse för de regler som gäller i fråga om medlemsavgifter i ideella föreningar. För ett A-läge kan en sådan redogörelse ha sitt intresse vid övervägande av tänkbara förändringar i reglerna om skattskyldighet till Svenska kyrkan.

Flertalet ideella föreningar är för sin verksamhet beroende av ekonomiska bidrag från medlemmarna. Vanligen utgår dessa bidrag såsom regelbundna periodiska avgifter, avseende t. ex. år eller månad. Avgifterna kan utgå med ett och samma belopp för alla medlemmar eller vara på olika sätt differentierade exempelvis med hänsyn till medlemmarnas inkomst- och förmögenhetsförhållanden. Understundom utgår de med viss på förhand bestämd procent av vederbörandes inkomster men kan ibland uttagas efter en progressiv skala. — I de fria evangeliska trossamfundet förekommer icke några bestämda, regelbundna medlemsavgifter, enär man inom dessa samfund har den principiella uppfattningen att en kristen församlings verksamhet bör finansieras med frivilliga medel, som inflyter genom att medlemmarna offrar till församlingen. Medlemskapet anses där inte böra vara förknippat med ekonomiska förpliktelser av formell eller juridisk art.

I en allmän ideell förening är medlemmarna i regel så länge de tillhör föreningen skyldiga att erlægga de medlemsavgifter som skall utgå enligt föreningens stadgar eller på grund av stadgeenligt fattade beslut. Utträddande medlem får anses pliktig att, om föreningens stadgar icke föreskriver annat, erlægga före utträdet beslutad avgift för den betalningsperiod under vilken utträdet sker.

För indrivning av medlemsavgifter kan förening själv anlita statens domande och exekutiva myndigheter. Vår lagstiftning erbjuder emellertid exempel på medverkan av staten i sådant hänseende utan att domstolarna behöver anlitas. Detta kan ske på det sättet att organisations debiteringslängd, restlängd eller liknande handling genom lagstiftning godkännes såsom exekutionstitel, vilket medför att organisationen kan begära utmätning hos medlem utan att behöva genom dom få sin fordran fastställd.

Vad angår frågan om kyrklig beskattningsrätt, sedd i relation till de av utredningen uppställda hypotetiska lägena, knyter sig i *A-läget* intresset särskilt till spørsmålet om beskattning av dem som icke är medlemmar av Svenska kyrkan, nämligen dels utanförstående fysiska personer, dels juridiska personer. Dessa frågor behandlas av utredningen i förevarande avdelnings *kapitel 3* (s. 263—272).

Vad angår den nuvarande skattskyldigheten för fysiska personer, som icke tillhör Svenska kyrkan, motiveras denna med att kyrkan handhar även angelägenheter av borgerlig natur såsom folkbokföring och begravningsväsen. Kritiken mot gällande lagstiftning på förevarande område har huvudsakligen grundats på uppfattningen att det måste anses otillfredsställande både från demokratisk synpunkt och från religionsfrihetssynpunkt att den som ej tillhör kyrkan är pliktig att bidra till dess verksamhet. Bland annat framhålles att en sådan person i avsaknad av rösträtt och valbarhet i församlingen ej har möjlighet att inverka på beslut om skattens storlek och om användningen av skattemedlen. Om de borgerliga angelägenheter, som nu handhas av kyrkan, överflyttas till borgerliga organ, synes det icke vara motiverat att andra än Svenska kyrkans medlemmar skall vara skyldiga att bidra till kyrkans verksamhet. Men även om kyrkan till väsentlig del skulle behålla ifrågakvarande uppgifter, är det därmed inte givet att verksamheten skall finansieras på samma sätt som nu sker. En möjlighet är att bidrag utgår från staten eller de borgerliga kommunerna för kyrkans sysslande med nämnda angelägenheter. Församlings-skatt skulle då icke behöva uttagas av dem som ej tillhör kyrkan, och medlemmarnas bidrag skulle för sådant fall icke längre ha karaktär av skatt utan av medlemsavgifter. Möjligheterna att inom ramen för nuvarande skattelindringsprinciper differentiera skattelindringen för icke-medlemmar på ett för de skattskyldiga mera rättvist sätt förefaller att vara ganska begränsade. Måhända skulle efter särskilda undersökningar ett annat procenttal för skattelindringen än det nuvarande kunna fastställas.

Det är att märka att även medel som inflyter genom *den statliga beskattningen* till en del tages i anspråk för kyrkliga ändamål, vilket är en följd av det nuvarande organisatoriska sambandet mellan kyrka och stat. Av olika skäl är det icke möjligt att med bibehållande av detta samband genomföra en skattelindring beträffande denna beskattning för fysiska personer, som icke tillhör kyrkan. Dessutom kan det ifrågasättas om icke kostnaden för den kontroll som genom statliga organ utövas över kyrkans verksamhet bör bestridas av samtliga till staten skattskyldiga. Vidare är att märka, att vissa bidrag till kyrkan utgår av statsmedel såsom en kompensation för indragna tionden.

Om man anser, att Svenska kyrkan är ett trossamfund i den meningen, att dess församlingar består av enskilda personer, synes det vara inkonsekvent att *juridiska personer* skall bidra till den kyrkliga verksamheten i likhet med medlemmarna. Om emellertid relationerna mellan kyrka och stat blir i huvudsak oförändrade och den uppfattningen skulle mera allmänt råda, att det är en samhällelig angelägenhet att vidmakthålla Svenska kyrkans religiösa verksamhet, kan det te sig naturligt att icke medge skattelindring för juridiska personer.

Skulle i A-läget reformer vidtagas på det organisatoriska området, kan

detta bli av betydelse vid bedömandet av frågan om beskattningsrätt för kyrkan i sådant läge. Om exempelvis beslutanderätten i församlings ekonomiska angelägenheter skulle överföras till den borgerliga kommunen, bortfaller grunden för den kritik som riktas mot att de som står utanför kyrkan icke får deltaga i beslut rörande församlings borgerliga angelägenheter. I stället skulle emellertid kunna invändas, att en reform av nu angivet slag skulle medföra att personer, som ej är medlemmar av kyrkan, finge deltaga i beslut, som rör uteslutande kyrkliga angelägenheter.

En tänkbar reform i A-läget är att införa någon form av stifts- eller riksskatt för täckande av kostnaderna för verksamheten på stifts- och riksplanen. Införandet av dylika skatteformer skulle aktualisera frågan om sammansättningen av de organ, som skulle äga rätt att utdebitera medel, och om kompetensen för dessa organ. Dessa frågor finge regleras lagstiftningsvägen.

I kapitel 4 (s. 273—314) i förevarande avdelning behandlas till en början med hänsyftning på B-läget de olika sätt, på vilka medlemmarnas bidrag kan tänkas utformade i en fri svensk kyrka och i andra trossamfund. En redogörelse härför kan nämligen tjäna till ledning för ett bedömande av frågan om och i vad mån statliga organ kan tänkas medverka vid uppbärandet av bidragen.

I de flesta fria samfund i vårt land utgår, såsom förut nämnts, i princip icke några till beloppet bestämda, regelbundna avgifter från medlemmarna. Vissa samfund, såsom den romersk-katolska kyrkan, de ortodoxa och de mosaiska församlingarna, uttager däremot regelbundna fixerade avgifter. Att inom den Svenska kyrkan uttaga bestämda, periodiska avgifter synes icke stå i strid med inom kyrkan rådande uppfattning om förhållandet mellan kyrkan och dess medlemmar. Om en friställd svensk kyrka vill uttaga sådana avgifter, ligger det nära till hands att storleken av dessa bestämmas i överensstämmelse med vad som nu gäller för församlingsskatten. Avgifterna skulle alltså utgå med viss procent av medlems till kommunal inkomstskatt beskattningsbara inkomst. Tänkbart är också att avgifterna kan beräknas med utgångspunkt från den till statlig inkomstskatt beskattningsbara inkomsten. Eventuellt kan en medlemsavgift, vars storlek är beroende av medlemmarnas inkomster, utgå efter en progressiv skala på samma sätt som den statliga inkomstskatten. Det är dock inte uteslutet att en enhellig avgift, som alltså utgår med i princip samma belopp för alla medlemmar, kan finnas vara lämpligare, ehuru det förefaller sannolikt att en dylik avgift skulle bli alltför låg för att täcka medelsbehovet.

Ett ytterligare problem, som kräver sin lösning, är huruvida avgifterna skall beslutas och uppbäras på församlings-, stifts- eller riksplanet.

När utredningen därefter i kapitel 4 behandlar de olika former av statlig medverkan vid uppbärande av medlemsavgifter som är tänkbara, utgår

utredningen från att avgifter skulle erläggas endast av de fysiska personer, som är medlemmar, och således inte rättsligen ha karaktär av skatt. Med statlig medverkan avser utredningen härvid inte sådan medverkan för utfående av fordran, som står envar till buds enligt allmänna rättsregler, utan en särskild medverkan som är mera långtgående.

En medverkan från statens sida i nu ifrågavarande avseende kan gälla såväl debitering som uppbörd och indrivning eller endast ett eller två av dessa tre moment. En omfattande medverkan sker om avgifterna debiteras, uppbäres och indrives tillsammans med de allmänna skatterna. Avgifterna skulle i så fall komma att uttagas enligt automatiskt verkande regler. Statens medverkan skulle emellertid kunna begränsas till att de statliga myndigheterna endast biträder med debiteringen av avgifterna genom att beräkna dessas belopp med ledning av inkomstlängderna. Vidare kan en statlig medverkan ha den formen att trossamfunds debiteringslängd över oguldna avgifter lagstiftningsvägen godkännes såsom exekutionstitel, så att utmätning kan ske utan att fordringen blivit domfäst.

En förutsättning för att medlemsavgifterna till Svenska kyrkan i B-läget skall kunna uttagas tillsammans med skatterna är att sättet för debitering, uppbörd och indrivning av avgifterna smidigt och enkelt infogas i det statliga uppbördssystemet. Detta synes kunna ske genom att avgifterna uttages på i huvudsak samma sätt som den nuvarande församlingsskatten. Det ligger då närmast till hands att avgifterna uttages preliminärt tillsammans med preliminär A- och B-skatt. Tänkbart är dock att avgifterna i stället debiteras först i samband med debiteringen av slutlig skatt och därefter uppbäres och indrives tillsammans med kvarstående skatt. Utredningen behandlar i kapitel 4 de fördelar och nackdelar, som är förknippade med dessa olika debiterings-, uppbörds- och indrivningsformer.

Det kan ifrågasättas om inte också andra trossamfund än Svenska kyrkan och även andra organisationer av ideell art har behov och intresse av att staten medverkar vid uttagande av medlemsavgifter. De problem som skulle vara förenade med en sådan medverkan har utredningen sökt belysa i kapitel 4.

Efter en redogörelse för mera begränsade former av statlig medverkan på nu ifrågavarande område ger utredningen i kapitel 4 några allmänna principiella synpunkter på frågan om sådan medverkan från statens sida. Självfallet föreligger härvidlag vissa skiljaktigheter mellan A- och B-läget.

Att Svenska kyrkans församlingar för närvarande har beskattningsrätt har sin grund i relationerna mellan stat och kyrka men kan också ses som ett uttryck för uppfattningen att församlingarnas verksamhet är av allmänt samhälleligt intresse. Om man utgår från att kyrkans religiösa verksamhet inte är av sådant intresse, kan det synas ligga närmast till hands att helt upphäva församlingarnas beskattningsrätt. Därest emellertid kyrkan anförtros angelägenheter av borgerlig natur, är det tänkbart att alla

skattskyldiga får erlægga församlingskatt efter en utdebitering, som motsvarar församlingarnas kostnader för handhavandet av dylika angelägenheter, medan endast kyrkomedlemmarna bidrar till den religiösa verksamheten. Övertar däremot staten eller de borgerliga kommunerna huvudmannskapet för ifrågavarande borgerliga angelägenheter, saknas anledning att bibehålla församlingskatten. Vad nu sagts är tillämpligt både på A- och B-läget.

Skulle i ett A-läge kyrkans beskattningsrätt upphävas, så att endast medlemmarna har att erlægga avgift till kyrkan, framstår det med hänsyn till de av utredningen för sagda läge uppställda förutsättningarna såsom sannolikt att avgifterna kommer att uttagas tillsammans med de allmänna skatterna. En från staten friställd kyrka får, om den ej erhåller beskattningsrätt i egentlig mening, antingen i likhet med andra organisationer själv ombesörja debitering, uppbörd och indrivning av medlemsavgifter (C- och D-lägena) eller också i enlighet med B-lägets förutsättningar erhålla medverkan av staten i sådant hänseende. En förutsättning för att statlig medverkan vid uttagande av medlemsavgifter till en fri kyrka skall kunna komma i fråga är självfallet att kyrkan och dess medlemmar har behov och intresse av sådan medverkan. En annan lika självklar förutsättning är att staten är villig att lämna medverkan.

Med hänsyn till arten av utredningens uppdrag har utredningen inte att taga ställning till de skäl, som anses kunna tala för och emot att staten medverkar vid uttagande av medlemsavgifter till en fri svensk kyrka och eventuellt även andra trossamfund och organisationer. Utredningen inskränker sig därför till att, i kapitel 4, mera kortfattat redovisa de argument, vilka framförts i den allmänna debatten eller kan förväntas bli åberopade för och emot en omfattande statlig medverkan i den formen, att medlemsavgifter debiteras, uppbäres och indrives tillsammans med de allmänna skatterna.

Såsom tänkbara argument *mot* statlig medverkan nämner utredningen bl. a. följande. Att upptaga medlemsavgifter på skattedebetsedlarna och uttaga dessa avgifter tillsammans med de allmänna skatterna skulle i stort sett avvika från vad som hittills varit vedertaget när det gäller avgifter till trossamfund och andra organisationer. Kyrkan skulle alltjämt te sig som ett till staten knutet samfund både i den meningen att den skulle kunna fortsätta att förlita sig på statens stöd och så att den även i fortsättningen skulle för sin verksamhet bli i viss mån beroende av staten. Svenska kyrkan skulle därför inte bli en i egentlig mening fri kyrka. Avgifterna skulle av allmänheten kunna uppfattas såsom skatter, ehuru de rättsligt sett inte skulle ha sådan karaktär. I praktiken skulle därför medlemmarna, på ett annat sätt än som gäller beträffande andra ideella föreningar, känna sig mera tvingade att betala avgifterna. Om Svenska kyrkan beviljades förmånen av statlig medverkan, skulle den intaga en favoriserad ställning,

och det skulle av principiella skäl inte vara möjligt att förvägra andra trossamfund och organisationer av ideell art samma förmån.

För en statlig medverkan kan åberopas bl. a. följande argument. Under förutsättning att kyrkan omfattar en mycket betydande del av befolkningen och har en omfattande verksamhet, kan statsmakterna finna anledning att tillmötesgå önskemål från kyrkans och kyrkomedlemmarnas sida om medverkan av staten. Det månghundraåriga organisatoriska sambandet mellan stat och kyrka kan anses motivera ett statligt ansvar för att en friställd kyrka inte försättes i en ekonomiskt svår ställning. En statlig medverkan skulle också kunna verksamt bidra till större inre frihet för kyrkan då det gäller självavård och annan verksamhet av religiös natur. Det är vidare att märka, att kyrkan vid ett upplösande av det organisatoriska sambandet med staten skulle befinna sig i en annan situation än organisationer som haft möjlighet att själva från begynnelsen skapa de ekonomiska förutsättningarna för sin verksamhet.

Ehuru utredningen inte har att mot varandra väga ifrågavarande argument, har utredningen ansett sig böra framhålla, att vissa av de anförda argumenten sannolikt kommer att tillmätas mindre betydelse vid ett ställningstagande i denna fråga. Det kan antagas, att av argumenten till förmån för medverkan av staten störst vikt kommer att läggas vid uppfattningen att staten har ett ansvar för att kyrkan inte försättes i en ekonomiskt svår ställning genom att sambandet mellan stat och kyrka upplöses. Det är troligt att å andra sidan avseende särskilt kommer att fästas vid — förutom de praktiska möjligheterna att genomföra en statlig medverkan — frågan om statens medverkan är förenlig med krav på att Svenska kyrkan skall bli en verkligt fri kyrka.

Vad härefter angår innehållet i *den andra underavdelningen* rörande skattefrågor framhålles inledningsvis i *kapitel 1* (s. 317) att det är av betydelse för Svenska kyrkans och andra trossamfunds ekonomi i vilken utsträckning samfundet belastas av skatt till stat och kommun.

Av den redogörelse, som utredningen i *kapitel 2* (s. 318—328) lämnar för gällande lagstiftning på ifrågavarande område, framgår följande.

Vad angår *kommunal inkomstskatt* har Svenska kyrkans församlingar att erlægga sådan skatt endast för inkomst av fastighet och av rörelse men däremot icke för inkomst av kapital. Samma regler gäller för annat trossamfund än Svenska kyrkan, därest det utövar kyrklig verksamhet, varmed avses att samfundet disponerar kyrkolokal och att offentlig gudstjänst regelbundet förrättas där av samfundet eller dess församlingar. Frågan om skattskyldigheten för en till visst trossamfund ansluten församling skall bedömas efter motsvarande grunder som för samfundet. — Den skattskyldighet för inkomst av fastighet, som åvilar Svenska kyrkans församlingar och vissa andra trossamfund än nämnda kyrka, inskränkes av att vissa

slags fastigheter är undantagna från sådan skyldighet. Detta gäller bl. a. kommuns eller annan menighets byggnader för allmän styrelse eller förvaltning ävensom för kulturvård, barnavård, sundhetsvård, religionsvård eller undervisning. Vidare har från skatteplikt undantagits bl. a. kyrkor och vissa samfund tillhöriga kyrkobyggnader och bönehus, vari offentlig gudstjänst förrättas.

Frågan om avdrag vid beskattningen för bidrag till religiösa och allmännyttiga ändamål har gång efter annan uppmärksamrats i den allmänna debatten. Dyligt avdrag medges för närvarande icke vid kommunalbeskattningen. Ett av motiven härför har varit att främjande av allmännyttiga ändamål borde ske icke i samband med beskattningen utan genom särskilda anslag.

I fråga om *statlig inkomstskatt* gäller att församlingar inom Svenska kyrkan är helt befriade från sådan skatt. Kyrkor och vissa andra trossamfund än Svenska kyrkan åtnjuter frihet från statlig inkomstskatt för sådan inkomst, som ej härflutit av rörelse.

I fråga om rätten till avdrag för bidrag till trossamfund föreligger i fråga om statlig inkomstskatt den skiljaktigheten i jämförelse med kommunalbeskattningen att avdrag får ske för församlingsskatt. Beträffande bidrag i övrigt till Svenska kyrkan och i fråga om bidrag till andra trossamfund gäller samma regler som vid den kommunala inkomstbeskattningen.

Församlingar inom Svenska kyrkan är icke skyldiga att erlægga *statlig förmögenhetsskatt*. De fria samfunden är skattskyldiga för förmögenhet, för vars avkastning skattskyldighet till statlig inkomstskatt föreligger, d. v. s. för egendom som användes i rörelse.

Skyldighet att erlægga *arvsskatt* och *gåvoskatt* åvilar i princip den som förvärvar egendomen i fråga. Vissa juridiska personer är befriade från båda dessa former av skatt, däribland staten. Enligt avgöranden av högsta domstolen har Svenska kyrkans centralråd, Svenska kyrkans missionsstyrelse och Svenska kyrkans sjömansvårdsstyrelse ansetts ha i så hög grad karaktären av organ för staten att de äger åtnjuta befrielse från arvsskatt. Församlingarna inom Svenska kyrkan, liksom andra kommuner, är däremot icke fria från arvsskatt. Ej heller de fria trossamfunden åtnjuter principiell befrielse från sådan skatt. Från gåvoskatt är bl. a. kyrka samt stiftelser med huvudsakligt syfte att främja religiösa ändamål befriade.

I *kapitel 3* (s. 329—330) i den nu behandlade underavdelningen rörande skattefrågor upptager utredningen till behandling frågan om i vad mån eventuella förändringar av relationerna mellan Svenska kyrkan och staten kan anses få betydelse för frågan om den statliga och kommunala beskattningen av Svenska kyrkan och andra trossamfund.

Genom eventuella förändringar i nämnda relationer aktualiseras frågan

om likställighet i beskattningshänseende mellan kyrkan och övriga trossamfund. De förmåner i sagda avseende som Svenska kyrkan för närvarande åtnjuter och som icke kommer de fria samfunden till del är att kyrkans prästgårdar är fria från kommunalskatt och att kyrkans församlingar icke betalar statlig inkomstskatt för inkomst av rörelse. Vidare har medlem av Svenska kyrkan till skillnad från medlem i annat trossamfund rätt att vid taxering göra avdrag för hela sin församlingsskatt, medan den som ej tillhör Svenska kyrkan får avdraga endast sin reducerade andel av församlingsskatten (60 %) men icke vad han utgivit såsom bidrag till annat trossamfund. När det gäller arvsbeskattningen intar Svenska kyrkan en förmånligare ställning genom att vissa kyrkliga rättssubjekt anses som statsorgan och därför åtnjuter befrielse från arvsskatt.

Därest det organisatoriska sambandet mellan Svenska kyrkan och staten upplöses, torde man få räkna med att samma beskattningsregler blir tillämpliga för Svenska kyrkan som för andra trossamfund. Emellertid kan även i ett A-läge krav på sådan likställighet komma att framföras.

Beträffande rätten att göra avdrag för församlingsskatten är det tänkbart att sådan rätt skulle kunna föreligga endast i fråga om den del av sagda skatt som användes för församlings uppgifter av borgerlig natur.

Frågan om avdrag vid inkomsttaxeringen bör medges för avgifter och andra bidrag till trossamfund samt om och i vad mån trossamfunden bör erhålla lindring vid beskattningen har utredningen icke ansett vara av beskaffenhet att böra behandlas av utredningen.

Prästerskapets privilegier

Kapitel 1 »Inledning» (s. 335—336) innehåller en kortfattad historik rörande privilegielagstiftningen. Prästerskapets privilegier sammanfattades senast år 1723 i en privilegieurkund, enligt vilken prästerskapet framstod såsom en med särskilda ekonomiska och sociala förmåner och rättigheter utrustad medborgargrupp. För ändring eller upphävande av dessa privilegier erfordras enligt § 114 regeringsformen, i den lydelse paragrafen erhållit i samband med representationsreformens genomförande år 1866, samtycke av det år 1863 inrättade allmänna kyrkomötet.

För den redogörelse, som lämnas i *kapitel 2* (s. 337—347) med rubriken »*Räckvidden av prästerskapets privilegier enligt gällande rätt*», utgör 1951 års kyrkomöteskommittés betänkande om kyrkomötets grundlagsenliga befogenheter (SOU 1955: 47) underlag. Kommittén uttalar att privilegierna, i vad de tillförsäkrar de kyrkliga tjänst innehavarna särskilda ekonomiska och sociala förmåner, i allt väsentligt är upphävda. De är emellertid att anse som ett skydd även för Svenska kyrkans ställning i samhället och fyller som sådana allttjämt i viss utsträckning en uppgift. Under uttryckligt framhållande av frågans komplicerade natur har kommittén nått fram till att föl-

jande privilegier fortfarande har giltighet: 1) Frihet för löneboställe, som tidigare utgjort prästgård, från deltagande i byggnad och underhåll av prästgård och kyrka. Prästgårdsbyggnadsfrihet gäller även för löneboställe, som avskilts från kapellansgård. 2) Frihet för präst att för sina tjänsteinkomster deltaga i avlönande av kyrkvaktare. 3) Rätt för präst till fria gravplatser och fri klockringning i samband med begravning. 4) Bibehållande av stiftsindelningen. 5) Svenska kyrkans rätt till den kyrkliga jorden (rätten omfattar jämväl fonderade medel härrörande från denna jord samt boställskapital för klockarboställen) och till ersättning för anslag i kronotonde m. m. Där dessa tillgångar fortfarande är indelade för tillgodoseende av särskilda kyrkliga behov (underhåll av domkyrkor och avlönande av domkyrkosysslomän) gäller privilegieskyddet till förmån för dessa behov. 6) Behörighet och skyldighet för domkapitel (numera stiftsnämnd) och länsstyrelse att i rättegång föra talan för den kyrkliga jorden. 7) Frihet för vissa ecklesiastika boställen i städer från borgerligt besvär in natura. 8) Skyldighet för domstol att låta underrätta biskop och domkapitel om åtal mot präst. Stadgandet kan möjligen vara att iakttaga vid rannsaking av präst utan prästerlig befattning.

Kyrkomöteskommittén var emellertid icke enig. I en reservation hävdar sålunda ledamöterna professorn Herlitz och dåvarande biskopen Hultgren att privilegieskydd föreligger jämväl med avseende å den från statsverket till kyrkofonden utgående ersättningen för indragna prästtione och därmed jämförliga avgifter, medan ledamoten dåvarande kanslirådet Brolin i en utförlig reservation kommer till den slutsatsen att av prästerskapets privilegier numera kvarstår endast skyddet för de förmåner, som tillförsäkrats domkyrkorna (för deras underhåll och för avlönande av syssloman).

Vid remissbehandlingen av kommitténs betänkande i denna del har olika meningar framförts av å ena sidan kyrkliga myndigheter, vilka i allmänhet anslutit sig till kommittémajoritetens uppfattning samt den reservation som avgivits av Herlitz och Hultgren, och å andra sidan justitiekanslersämbetet, kammarkollegiet och statskontoret, som i allt väsentligt delat den inställning, åt vilken Brolin givit uttryck i sin reservation.

I *kapitel 3* (s. 348—351) redogöres för *förslag om upphävande av RF § 114*. Sålunda har kyrkomöteskommittén föreslagit att — genom beslut av Kungl. Maj:t, riksdag och kyrkomöte — prästerskapets privilegier formellt upphävas, varefter saknas anledning att för dessa privilegiers del bibehålla nämnda grundlagstadgande. Härvid har dock förutsatts att de privilegier, som enligt kommittén skyddar kyrkans rätt i avseende å stiftsindelningen och den kyrkliga egendomen, ersättes med bestämmelser av kyrkolags natur.

Remissmyndigheterna har icke haft något att erinra emot att de privilegier, som alltjämt består, blir upphävda. Beträffande frågan om och i vad mån sådana privilegier bör ersättas av regler av kyrkolags natur har meningarna emellertid varit delade.

I anledning av motioner vid 1956 års riksdag har riksdagen i skrivelse till Kungl. Maj:t anhållit om utredning och förslag om upphävande av RF § 114. I det till grund för skrivelsen liggande utlåtandet av konstitutionsutskottet framhölls att frågan om upphävandet av grundlagsparagrafen borde prövas i samband med kyrkomöteskommitténs ovannämnda förslag. Skrivelsen har överlämnats till kyrka—statutredningen för att tagas under övervägande vid fullgörandet av dess uppdrag.

De synpunkter, som *utredningen* anfört i privilegiefrågan, redovisas i *kapitel 4* (s. 352—357). Vid ett upphävande av RF § 114, i vad denna paragraf avser prästerskapets privilegier, kan förfaras antingen i den ordning kyrkomöteskommittén enligt ovan föreslagit eller på så sätt att man går direkt — genom Kungl. Maj:ts och två riksdagars beslut — på ett upphävande av paragrafen, varefter privilegierna kan avvecklas utan att kyrkomötets samtycke behöver föreligga. Frågan i vilken författningsmässig ordning en sådan avveckling skall ske torde kunna lösas på samma sätt som när fråga är om upphävande eller ändring av annan lagstiftning, som tillkommit före år 1809.

Rättsläget beträffande prästerskapets privilegier är som framgår av det föregående synnerligen oklart. Flertalet av de privilegier, som enligt kyrkomöteskommitténs mening fortfarande består, är emellertid i dagens samhälle av ringa värde. Vad angår den i särskilt hög grad kontroversiella privilegiefrågan om kyrkans rätt till den avkomstbringande kyrkliga egendomen finner utredningen för sin del att denna fråga har en begränsad praktisk betydelse för kyrkan. Huvuddelen av egendomen utgör stiftelseegendom, som enligt gällande rättsgrundsatser skall användas för kyrkliga ändamål oavsett om privilegieskydd föreligger för egendomen eller ej. Beträffande den mindre del av egendomen, som består av kronoanslag, kan — oberoende av privilegiefrågan — den uppfattningen göras gällande att egendomen anslagits till kyrkliga ändamål utan tidsbegränsning och att det därför så länge ändamålet består icke torde finnas grund för kronan att återtaga den.

KYRKLIG EGENDOM

Särskild innehållsförteckning

<i>Kapitel 1. Inledning</i>	41
<i>Kapitel 2. Allmän historik</i>	45
Medeltiden	45
Reformationstiden	50
Något om den kyrkliga egendomen i de med Sverige införlivade danska och norska landskapen	58
Tiden efter 1686 års kyrkolag	59
Kyrkoegendomens rättsställning i allmänhet	59
Församlingskyrkorna och den för dem disponerade egendomen	63
Församlingsprästerna och deras avlöningstillgångar	66
Klockarna (kyrkomusikerna) och deras avlöningstillgångar	86
Domkyrkorna	88
Biskoparnas löner och lönetillgångar	93
<i>Kapitel 3. Nuvarande förhållanden</i>	95
Församlingskyrkorna och den därtill knutna egendomen	95
Kyrkobyggnaderna	95
Kyrkogårdar och övriga allmänna begravningsplatser	98
Kyrkojordar	99
Den lösa egendomen	105
Prästboställena	107
Prästgårdarna	108
Löneboställena	116
Prästlönefonderna	122
Stifts prästlönejordsfond och prästlönefondshemman	124
Klockarjorden	125
Domkyrkorna	125
Biskopsgårdarna	132
De ecklesiastika arrendegårdarna	134
Försäljning av kyrklig jord	137
Kyrkofonden	142
Inledande anmärkningar	142
Kyrkofondens uppkomst och utveckling	145
Kyrkofondens inkomster	149
Kyrkofondens utgifter	151
<i>Kapitel 4. Den kyrkliga egendomens rättsliga ställning</i>	156
Församlingskyrkor och för dem disponerad egendom samt präst- lönetillgångar	158

Klockarjord	175
Domkyrkor och för dem disponerad egendom	175
Biskopsgårdar och biskopshemman	176
Allmänna kyrkohemman	178
Kyrkofonden	178
<i>Kapitel 5. Principiella synpunkter på frågan om den kyrkliga egendomens fram-</i> <i>tida ställning</i>	<i>182</i>
Allmänt om äganderätt och besittningsrätt	182
Besittningsrättens ungefärliga ekonomiska värde för kyrkan	187
Den kyrkliga egendomens ställning i en fri kyrka	189
Förvaltningen och dispositionen av den kyrkliga egendomen i de olika lägena	201
A-läget	201
B- och C-lägena	214
D-läget	221

KAPITEL 1

Inledning

Med uttrycket kyrklig egendom åsyftas generellt sådana förmögenhetstillgångar, som till följd av det historiskt utvecklade sambandet mellan staten och kyrkan är underkastade särskilda rättsregler till skydd för intresset att tillgångarna bevaras och användes för de ändamål, vartill de ursprungligen varit avsedda. Egendomen utgöres dels av den kyrkliga jorden med tillhörande byggnader, dels av lös egendom av olika slag såsom inventarier i församlingskyrkor och domkyrkor, donationer och kassor tillhöriga dessa kyrkor, fonder, som härleder sig från den kyrkliga jorden, samt inkomster, vilka tillförsäkrats de kyrkliga institutionerna.

I den följande framställningen har huvudvikten av naturliga skäl lagts vid den *kyrkliga jorden*. Denna kan indelas i två huvudgrupper, nämligen förvaltningsförmögenhet d. v. s. egendom, som genom sitt bruksvärde tjänar kyrkan, och finansförmögenhet, vilken omfattar avkomstgivande egendom.

Till förvaltningsförmögenheten hör i främsta rummet *församlingskyrkor och domkyrkor* samt *kyrkogårdar och andra allmänna begravningsplatser*. Med undantag för de äldre, från den katolska tiden härstammande domkyrkorna, för vilka särskilda förvaltningsföreskrifter finnes meddelade i 1686 års kyrkolag, vårdas och förvaltas angiven egendom i princip av församlingarna enligt församlingsstyrelselagens regler. Församlingarnas tillhörande uppgifter är närmare reglerade i ett flertal författningar bland vilka må nämnas kungörelsen den 26 november 1920 (nr 744) med föreskrifter rörande det offentliga byggnadsväsendet samt lagen den 18 oktober 1963 (nr 537) om gravrätt och kungörelsen samma dag (nr 540) om begravningsplatser och gravar m. m. Det är emellertid att märka att åtskilliga församlingskyrkor och begravningsplatser icke utgör kyrklig jord i egentlig mening utan församlingkommunal egendom (se härom nedan), ehuru de är underkastade samma specialreglering, som enligt ovan gäller för motsvarande kyrklig jord. Sådan församlingkommunal egendom, till vilken i allmänhet är att hänföra församlingskyrkor som uppförts och begravningsplatser som anlagts efter år 1817, då församling antages ha blivit egen juridisk person, faller dock icke under kyrkliga försäljnings-

lagens tillämpningsområde.¹ — Som förvaltningsförmögenhet torde även *biskopsgårdarna* vara att betrakta. Dessa förvaltas av stiftsnämnd enligt av Kungl. Maj:t meddelade särskilda föreskrifter.

Finansförmögenheten kan med hänsyn till de regler, som gäller för dess förvaltning eller för dispositionen av dess avkastning, sammanföras i följande grupper.

Prästboställena utgör den ojämförligt största och värdefullaste delen av den avkomstgivande fasta egendomen. De härrör huvudsakligen från de av församlingspräster (kyrkoherdar och komministrar) under äldre avlöningsssystem på lön innehavda jordbruksfastigheterna. I och med 1910 års prästlönereform avskildes i regel å dessa fastigheter ett särskilt område med erforderliga åbyggnader, avsett för bostad åt prästen (*prästgård*). Återstoden bildade *lönebostället*. Såväl prästgård som löneboställe förvaltas numera av pastoratet enligt föreskrifterna i ecklesiastika boställsordningen den 30 augusti 1932 (nr 400). Tjänstebostadshyra, som församlingspräst numera har att erlagga för prästgård, tillkommer pastoratet, medan avkastningen av löneboställe användes för avlönande av pastoratets präster och kyrkomusiker.

Kyrkojord, d. v. s. jord vars avkastning disponeras för församlingskyrkas räkning, förekommer främst i de förutvarande danska landskapen Skåne, Halland och Blekinge. Sådan jord förvaltas i princip enligt församlingsstyrelselagens regler. I vissa starkt föråldrade författningar finnes emellertid beträffande kyrkojordarna i nämnda landskap åtskilliga förvaltningsföreskrifter, vilka bl. a. reglerar utarrenderingsförfarandet.

Domkyrkornas fastigheter. Det ojämförligt största fastighetsbeståndet innehas av Lunds domkyrka. För förvaltningen av denna domkyrkas egendom gäller Kungl. Maj:ts stadga den 17 november 1859 med däri senare vidtagna ändringar och tillägg. De fastigheter, som besittes av övriga äldre domkyrkor, förvaltas av dessa domkyrkors styrelser. Avkastningen tillfaller vederbörande domkyrka. Till domkyrkofastigheter kan även hänföras de fåtaliga *domkyrkosysslomansboställen*, som fortfarande innehas på lön av vissa sysslomän.

De ecklesiastika arrendegårdarna, vilken grupp omfattar allmänna kyrkohemman, biskopshemman, klockarhemman och stifts prästlönefondshemman, förvaltas av stiftsnämnderna enligt bestämmelserna i ecklesiastika arrendestadgan den 29 juni 1945 (nr 588). Med *allmänt kyrkohemman* förstås sådan fastighet, som med stöd av 1862 års prästlöneförordning

¹ Jämlikt lagen den 4 januari 1927 (nr 1) angående tillstånd till försäljning av kyrklig jord i vissa fall samt till upplåtelse av sådan jord under tomträtt, kyrkliga försäljningslagen, räknas till kyrklig jord — förutom prästboställen (prästgårdar och löneboställen), stifts prästlönefondshemman, biskopsgårdar, allmänna kyrkohemman, biskopshemman, klockarhemman och domkyrkosysslomansboställen — den fasta egendom, som besittes av domkyrkor samt andra kyrkor i städer och på landet. — Enligt en från det ovan anförda avvikande mening skulle de efter år 1817 tillkomna församlingskyrkorna intaga samma rättsliga ställning som de äldre församlingskyrkorna. Med sådan uppfattning skulle även dessa nyare kyrkor med anslutande kyrkogårdar vara underkastade kyrkliga försäljningslagens bestämmelser.

frånskilts viss prästerlig tjänst och vars avkastning, från att därefter antingen ha tillförts en central fond (prästerskapets löneregleringsfond) eller disponerats till löneförbättring åt präst i annat pastorat, numera ingår till kyrkofonden. *Biskopshemmanen* leder i allmänhet sitt ursprung från den boställsjord, vilken före 1936 års biskopslönereform var anslagen till biskoparnas avlöning men vars avkastning vid reformen indrogs till kyrkofonden. *Klockarhemmanen* utgöres av en mindre grupp boställs- och löningsjordar för klockarna, vilken vid avskiljande av klockarjordarna från klockartjänsterna enligt 1938 års klockarboställslag behölls som »publika arrendegårdar» för att disponeras för kyrkofondens räkning. I vederlag har kyrkofonden iklätt sig ansvar för det på visst sätt fastställda kapitalvärdet för varje klockarhemman — boställskapitalet — samt skyldighet att till vederbörande pastorat erlægga den s. k. boställsräntan, vilken bestämmes efter boställskapitalets realvärde. *Stifts prästlönefondshemman* benämnes sådan fastighet, som jämlikt prästlönefondslagen den 15 maj 1942 (nr 232) inköpts med (sammanskjutna) medel tillhörande prästlönefonder från två eller flera pastorat inom ett stift. Behållen avkastning tillfaller, efter fördelning enligt särskilda grunder, de pastorat som tillskjutit köpeskillingen.

Såsom tidigare berörts ingår i den kyrkliga egendomen även *lösa tillgångar* av olika slag. Bland dessa tillgångar må nämnas *prästlönefonderna*, vilka huvudsakligen bildats av medel, som influtit vid försäljning av boställsjord, samt *kyrkofonden*, vars kapital härrör från källor av vitt skild natur. Prästlönefond förvaltas enligt prästlönekostnadslagen den 28 juni 1951 (nr 570) av pastoratet och avkastningen användes för avlöning av pastoratets präster och kyrkomusiker. Jämlikt kyrkofondslagen den 30 augusti 1932 (nr 404) skall kyrkofonden användas för kyrkliga ändamål på sätt i lagen bestämmes och förvaltas av statskontoret utan sammanblandning med andra medel.

Ovan har lämnats några orienterande upplysningar företrädesvis om den egendom, som är att hänföra till den kyrkliga jorden. Härutöver finnes annan fast egendom, vilken på skilda sätt är knuten till den kyrkliga verksamheten, såsom den församlingskommunala egendomen samt den fria stiftelse- och föreningsegendomen.

Till en särskild kategori av den *församlingskommunala egendomen* hör församlingsskyrka och begravningsplats, som församling efter vunen rättssubjektivitet år 1817 uppfört respektive anlagt å mark, som för ändamålet inköpts eller på annat sätt med äganderätt förvärvats av församlingen. För sådana kyrkor och begravningsplatser gäller såsom ovan berörts samma specialreglering i avseende å vården och förvaltningen som för motsvarande kyrklig jord. I den övriga församlingskommunala egendomen, vilken kan betecknas som den *fria församlingsegendomen*, ingår huvudsakligen småkyrkor, kapell och liknande lokaler, församlingshem, ungdomsgårdar,

sådana förutvarande skolfastigheter, som vid skolväsendets kommunalisering icke överlämnats till den borgerliga kommunen, och förutvarande klockarlönfastigheter, vilka enligt bestämmelserna i 1938 års klockarboställslag med äganderätt övertagits av vederbörande församling. Dylik egendom förvaltas och disponeras enligt vanliga kommunalrättsliga principer. Församlingen har alltså att härvidlag följa föreskrifterna i församlingsstyrelselagen och de författningar, som eljest gäller för förvaltning och disposition av egendom i kommuns ägo.

Den *fria stiftelse- och föreningsegendomen* omfattar tillgångar på såväl lokalplanet som stifts- och riksplanen. I allmänhet är det fråga om egendom, som inköpts med anlåtande av insamlade medel, eller om donationer, men egendom kan även, särskilt på lokalplanet, vara anskaffad med hjälp av skattemedel, som utdebiterats inom församlingarna. Den lokala egendomen består främst av församlingshem och småkyrkor, som äges av för ändamålet bildade stiftelser i stället för av församlingarna själva. På stiftsplanet märkes stiftsgårdar, ungdomsgårdar, folkhögskolor, sjömanshem, av diakoniföreningar drivna vårdhem och stadsmissionernas fasta egendom. Egendomen på riksplanet utgöres huvudsakligen av utbildningsanstalter samt sjukhus och vårdhem.

Utredningen begränsar sin framställning i det följande till att huvudsakligen avse den kyrkliga egendomen, sådan den ovan definierats. Beträffande denna egendom möter en rad spörsmål av såväl principiellt som praktiskt intresse såsom om rättsgrunden för kyrkans disposition i nuvarande kyrka-statrelation av olika slag av egendom, om avveckling vid förändrade relationer av det system av rättsregler, som gäller rörande förvaltningen, dispositionen och kontrollen över egendomen, samt om rättshögheten av en åtgärd, varigenom kyrkan helt eller delvis frånhändes rätten till egendomen. I fråga om den fria församlings-, stiftelse- och föreningsegendomen ter sig läget annorlunda. Denna egendom har till större delen tillkommit under senare årtionden för att tjäna skilda ändamål inom kyrkans fria verksamhet. Varken äganderätten eller förhållandena i övrigt rörande denna egendom erbjuder i nuvarande läge några problem. Därest såsom utredningen förutsätter församlingarna vid förändrade kyrka—statrelationer består som juridiska personer, torde ej kunna ifrågasättas annat än att församlingarna får behålla äganderätten till församlingsegendomen att disponeras efter eget skön allenast med den begränsning som må följa av allmän lag och kyrkans stadgar. Icke heller beröres vid sådana ändrade relationer de fria stiftelsernas och föreningarnas rätt till sin egendom.

KAPITEL 2

Allmän historik¹

Medeltiden

Uppkomsten av de första *sockenkyrkorna* i Sverige är i stor utsträckning höljd i dunkel. Sannolikt har de till övervägande del tillkommit genom de kristnade bondemenigheternas försorg. Ett icke obetydligt utrymme torde dock det s. k. privatkyrkosystemet ha ägt, särskilt inom vissa landskap. Detta system innebar, att stormän och storbönder själva lät uppföra kyrkor på sina egendomar närmast för sitt eget och sitt husfolks samt sina landbönders bekvämlighet. Det förekom också, att konungar och biskopar lät bygga kyrkor.

Av dessa första kyrkor, vilka var enkla träbyggnader, har ingen bevarats. På 1100-talet började de ersättas av nya kyrkor, i regel av sten. Uppförandet av de nya kyrkorna blev normalt en böndernas sak. Landskapslagarna förutsatte, att initiativet togs av de jordägare, som ville bilda församling. Frågan skulle sedan enligt flertalet landskapslagar underställas biskopens prövning. Åtskilliga exempel finnes dock på att nybyggnader uppförts och bekostats av konungar, biskopar eller stormän.

När kyrkan var uppförd, skulle den vigas för sitt ändamål av biskopen. Som ett villkor för vigningen gällde enligt den kanoniska rätten, att kyrkan skulle vara utrustad med — förutom erforderliga inventarier såsom altartavla, klockor och mässkläder — viss jordegendom, *prästbolet* eller *prästbordet*. Detta var avsett för prästens underhåll. I Upplandslagen liksom i flera andra landskapslagar gavs föreskrifter om storleken av prästbolet samt om de laga hus därå, vilka skulle uppföras av bönderna.

Flera exempel finnes på att prästbolet helt eller delvis tillkommit genom donation av enskild person. I den mån sådan donation icke förelegat, har ansvaret för anskaffande av prästbolet sannolikt åvilat de bönder, vilka deltagit i beslutet om uppförandet av kyrkan.

Prästbolet torde i allmänhet ha överlämnats till kyrkan genom en formell äganderättsöverlåtelse, benämnd skötning, vilken ursprungligen i regel tillgick så, att vid kyrkans invigning den som överlät jorden lade

¹ Historiken grundar sig huvudsakligen på betänkanden, propositioner och författningstext, Schallings avhandling *Den kyrkliga jordens rättsliga ställning i Sverige*, Sundbergs arbete *Kyrkorätt* samt uppsatser i *Förvaltningsrättslig Tidskrift*.

en torva av samma jord å kyrkans altare.² Bestämmelser om skötning finnes i flertalet landskapslagar och från den katolska kyrkan framställdes krav på att sådan skulle äga rum i syfte att fastslå rättshandlingens oåterkallelighet.

Utöver det sålunda lagstadgade prästbolet kunde även annan jordegendom ha överlåtits till sockenkyrkan. Man har här som regel att skilja mellan egendom, vars avkastning disponerades för kyrkans underhåll och förskönande (kyrkojord), och sådan egendom, där avkastningen tillföll prästbordet. I landskapslagarna gavs föreskrifter härutinnan. Sålunda skulle enligt Östgötalagen all jord, som gavs på invigningsdagen, tjäna till underhåll åt sockenprästen. Den jord däremot, som gavs sedan kyrkan var invigd, kunde efter givarens bestämmande anslås antingen till prästbordet eller till prydnad för kyrkan. Dylik jord synes ofta ha skänkts till kyrkan genom testamente, vanligen med villkor om läsande av själamässor. I rätten för enskild att testamentera till kyrkan innehöll landskapslagarna vissa inskränkningar, olika i de skilda lagarna. Upplandslagen skiljer mellan ärvd och förvärvad jord. Av den förra kunde man med arvingarnas samtycke bortgiva hur mycket som helst. Förelåg icke sådant samtycke ägde man testamentera blott en tiondel. Beträffande åter den förvärvade jorden var testamentsrätten helt fri. Inskränkningarna var en kvarleva av den ursprungliga svenska rätten, enligt vilken jorden tillhörde ätten och ej genom en ättemedlems ensidiga förfogande kunde avhändas denna.

Allteftersom den kanoniska rätten vann tillämpning i Sverige kom sockenkyrkan att betraktas såsom juridisk person, som kunde besitta egendom och iklåda sig rättigheter och skyldigheter. Sockenkyrkan framstod som kyrkogodsets ägare. Kyrkan jämte den egentliga kyrkojorden förvaltades i regel av prästen jämte två av sockenmenigheten utsedda kyrkvårdar (kirkioväriande). Prästbordet förvaltades av prästen ensam. Någon gång utövades förvaltningsbefogenheterna beträffande kyrkoegendomen av en patronus — ofta en storman, som svarat för kyrkans uppförande och utrustning med prästbol. Förvaltningen stod alltid under biskopens tillsyn. Denne måste sålunda godkänna försäljning av kyrklig jord och representerade understundom rättsligt jorden.

Förutom av avkastning från kyrkojorden bestod kyrkans egna inkomster under medeltiden av andel i sädestionde, av avgifter för gravplatser, klockringning, vigsel m. m. samt av frivilliga gåvor och offer. Inkomsterna var emellertid avsedda ej blott för kyrkobyggnadens reparation och underhåll utan även för underhållet av kyrkans inventarier, anskaffande av bröd och vin till nattvarden, kyrkans rengöring m. m. I den mån inkomsterna ej förslog härför, måste bönderna träda emellan. Enligt Upplandslagen ålåg det dessa att vid reparation av kyrkan föra fram virke därtill.

² Vid skötning enskilda emellan utbredde mottagaren sin mantel framför sig och överlåtaren lade en torva av jorden i en flik (sköt) av manteln.

Landskapslagarna förutsatte, att för varje församling (socken) fanns en präst. Redan under medeltiden förekom dock, att två eller flera församlingar lades under en och samma präst; de bildade därmed ett »gäll», numera pastorat. *Prästens avlöning* bestod i huvudsak av dels avkastning från prästbordet, dels bidrag från församlingsmedlemmarna.

Prästbordet indelades efter hand i två grupper av boställen: bostadsboställen eller sådana, som var avsedda att bebos och brukas av prästen, samt löneboställen eller sådana, vilka prästen ej själv brukade utan upplåt med nyttjanderätt. Upplåtelsen skedde genom s. k. landbolega. Enligt denna skulle nyttjanderättshavaren, landbon, för sin nyttjanderätt betala, förutom annat, dels vid tillträdet en engångsavgift kallad städja, och dels under nyttjanderättstiden en årlig avgift, avraden. Över avkomsten från boställena förfogade prästen utan sockenmännens inblandning.

Bland församlingsbidragen märkes främst tionde. Tiondeplikten omnämnes för Sveriges vidkommande redan år 1081 i ett brev från påven Gregorius VII och synes under 1100-talet ha genomdrivits i riket. Den behandlas i landskapslagarna som självklar och ansågs såsom av Gud påbjuden genom Gamla Testamentet. Med tionde avsågs bokstavligen tiondelen av avkastningen från jordbruket och dess binäringar jakt och fiske. Därjämte förekom intill reformationen i vissa trakter en tionde av förmögenhet den s. k. huvudtionden, som skulle utgå vid vissa särskilda tillfällen, såsom då en man ingick äktenskap eller då han tog arv efter sina föräldrar.

Den egentliga tionden var dels sädestionde eller skafftionde och dels kvicktionde. Sädestionde, till vilken räknades tionde även av ärter och bönor, skulle avsättas på åkern och i allmänhet uppdelas i tre lotter så att prästen fick en lott, den s. k. tertialtionden, medan återstående två lotter skiftades i tre delar emellan sockenkyrkan, biskopen och de fattiga. Förutom av säd skulle tionde erläggas av humle, lin, hampa, rovor och kål. Sistnämnda tionde liksom kvicktionde, vilken gavs av all ladugårdens avel, samt tionde av fiske och jakt gick som regel odelad till prästen.

Utöver tionde åtnjöt prästen åtskilliga andra bidrag av församlingsborna. Han hade sålunda rätt att upptaga avgifter, s. k. *jura stolae*,³ för vissa kyrkliga förrättningar såsom jordfästning med själamässor (likstol), vigsel och kyrkotagning (efter barnsbörd) samt att uppbära offer vid kyrkliga högtider särskilt vid påsken i samband med den årliga nattvardsgången (påskpenningar). På sina håll förekom också sammanskott av födoämnen s. k. matskott.

I landskapslagarna förutsattes att för varje kyrka skulle vara anställd en person, *klockaren*, med uppgift att under prästen ha närmaste vård och

³ Benämningen har uppkommit därav, att prästen vid förrättningen skulle använda ämbetskrud (stola).

tillsyn över kyrkan och dess lösa egendom, sörja för klockringningen samt i övrigt vara prästen behjälplig i olika hänseenden. I lagarna nämnes icke något därom, att klockaren skulle förses med boställe eller bostad. Redan tidigt synes dock i många församlingar boställs- eller åtminstone bostadsförmån ha beretts honom. Där klockarboställe förekom, torde det ofta ha varit fråga om en till kyrkan donerad fastighet eller en lägenhet under prästbordet, som — utan eller vanligen mot ersättning i en eller annan form — upplåtits till klockaren. Exempel finnes dock på att under medeltiden jord anskaffats åt klockaren genom sockenmenighetens försorg eller donerats till honom av enskilda. I övrigt bestod klockarens avlöningsförmåner vanligen av naturauppbörd, offer och ersättningar för utförda förrättningar.

Utöver sockenkyrkorna fanns under medeltiden andra kyrkliga institutioner, vilka innehade betydande jordegendom, såsom domkyrkorna, biskopsborden och klostren.

Enligt romersk-katolsk ordning var *domkyrkan* eller katedralkyrkan kyrka för stiftets biskop samt i främsta rummet bestämd för biskopens och domkapitelsledamöternas (kanikernas) gudstjänsthållning och deras övriga religiösa ämbetsförrättningar. Domkyrkan var stiftets gemensamma helgedom och tillhörde ingen viss församling, ehuru den helt eller delvis kunde upplåtas för en särskild församlings gudstjänst. Domkyrkorna byggdes större och dyrbarare än vanliga sockenkyrkor. Medel till domkyrkobyggnadernas uppförande erhöles vanligen genom konungars och enskildas gåvor och testamenten i fast och lös egendom samt genom anslag av fattig- och kyrkotioden.

Domkyrkan blev rikligt gynnad genom gåvor och testamenten och erhöles avsevärda inkomster. Av inkomsterna bestreds kostnaderna för domkyrkobyggnadens underhåll och prydnad, för avlöning åt vid domkyrkan tjänstgörande präster jämte andra anställda samt för domkapitlets verksamhet, varvid ofta en del av domkyrkans gårdar anvisades till löningsjord åt kanikerna. Vidare synes de i domkyrkokostäderna inrättade domkyrko- eller katedralskolorna ha inrättats och lärarnas löner bestritts med domkyrkans medel.

Under medeltiden fanns i riket (utom Finland) domkyrkor i Uppsala, Linköping, Skara, Strängnäs, Västerås och Växjö. I likhet med sockenkyrkorna kom dessa domkyrkor att anses såsom juridiska personer. Vården och förvaltningen av domkyrkan och dess egendom tillkom biskopen och domkapitlet. Vården om domkyrkans ekonomi handhades närmast av en syssloman, som härför var redovisningsskyldig inför domkapitlet.

I de urkunder, varigenom jordegendom skänktes till domkyrka, förekom ofta bestämmelsen, att egendomen eller viss del därav var avsedd för biskopens underhåll, *biskopsbordet*. I åtskilliga fall tillföll dock egendom

biskopsbordet direkt. Detta omfattade i regel ett flertal gårdar, av vilka åtminstone någon brukade vara befast. Till skillnad mot prästbordet i dess förhållande till sockenkyrkan uppfattades biskopsbordet såsom en från domkyrkan skild juridisk person. Detta sammanhänger därmed, att biskopen icke var knuten till domkyrkan på samma sätt som kyrkoherden till sockenkyrkan, utan biskopsämbetet utgjorde en fristående myndighet med egna från domkyrkan skilda uppgifter.

Förutom av inkomster i form av nyttjanderättsavgifter för den till biskopsbordet hörande jordegendomen utgjordes *biskopens avlöning* av biskopstionden, d. v. s. den del av den i varje församling uppburna tionden, som var reserverad för biskopen. I sin egenskap av högste tillsyningsman över prästerskapet och förvaltare av den kyrkliga egendomen inom stiftet åtnjöt biskopen vidare åtskilliga rättigheter. Han hade sålunda rätt till gästning hos församlingsprästerna och de ecklesiastika landbönderna under sina visitationsresor eller ersättning för avlösning av gästningen samt rätt till danaarv⁴ efter präst och landbo samt böter (sakören), som utdömts av kyrklig myndighet. I vissa stift ägde han också taga städja av kyrkans landbor. I övrigt kunde biskoparna i de olika stifteten ha inkomster av växlande art och ursprung såsom exempelvis i form av prebenden, d. v. s. rätt att inneha och uppbära inkomsterna vid en kyrkoherdetjänst, då denna tjänst uppehölls av en vikarie.

Klostren hörde till de institutioner, som blev rikligast tillgodosedda genom enskildas gåvor och testamenten. De framstod också under medeltiden som de största kyrkliga jordägarna. Klostret, vilket betraktades såsom juridisk person, förvaltades vanligen av en abbot eller en abedissa, som vid sin sida hade ett konvent. Egendomen synes i allmänhet ha stått under biskopens överinsyn.

Till såväl domkyrkorna som biskopsborden och klostren synes donationer av kronojord ha varit vanliga. Biskoparna erhöi därjämte i stor utsträckning kronoförläningar, vilka icke ingick i biskopsborden i egentlig mening och för vilka de var tjänstepliktiga genom rusttjänst och skyldighet att deltaga i rådsmöten. Dessa donationer och förläningar uppfattades icke som överlåtelse utan kunde indragas i kraft av föreskriften i landslagen, att konungen ej fick minska kronans egendom till förfång för efterträdaren. Sådana indragningar ägde också rum vid flera tillfällen under senmedeltiden.

En viktig del av de kyrkliga institutionernas ekonomiska förmåner under medeltiden var den skattefrihet för kyrklig egendom som steg för steg av konungarna erkänts och utvidgats, *det andliga frälset*. Skattefriheten avsåg närmast de »årliga laga utskylderna»; i tillfälliga skatter nödgades även kyrkan deltaga.

⁴ Kvarlåtenskap efter person, som avlidit och icke efterlämnat laga arvinge eller testamentstagare.

Reformationstiden

Vid Gustav Vasas tronbestigning befann sig riket till följd av de långvariga krigen i ett finansiellt nödläge. Detta förhållande jämte konungens önskan att bryta biskoparnas ekonomiska och politiska maktställning låg bakom de beslut, som år 1527 träffades å riksdagen i Västerås. Innehållet i dessa beslut är främst att finna i dels den s. k. *Västerås recess*, vilken utgör en ständernas överenskommelse med konungen innefattande dessa ständers förpliktelse att medverka till orons stillande i landet (första punkten), att på visst sätt upphjälpa kronans och ridderskapets ränta (andra och tredje punkterna) samt att icke motsätta sig fri evangelisk predikan (fjärde punkten), dels den s. k. *Västerås ordinantia*, vilken utgör en av rådet i anslutning till recessen utfärdad verkställighetsförfattning, vari föreskrifter gavs rörande varjehanda kyrkliga angelägenheter.

Enligt recessens andra punkt skulle kronans förminskade inkomster återupprättas med den ränta, som biskopar, domkyrkor, kaniker och kloster hade, eftersom denna ränta var »kommen från rikets inbyggare och med herrarnas stadfästelse, som då voro». Vidare skulle konungen för framtiden bestämma med hur stort följte biskoparna hade rätt att rida. Som motiv härför anfördes, att biskoparna dittills varit mäktiga, att de ofta rest sig mot landets herrar, fördrivit dem och indragit främmande herrar i riket. Vad som blev över i biskoparnas uppbörd skulle användas till ökning av kronans inkomster, vilket borde ske så, att biskoparna med konungen kom överens om en viss penningssumma eller taxa, som de hade att erlægga till kronan. Biskoparna skulle vidare till konungen överlämna de slott och fästen, som de hade i besittning. På samma sätt skulle förfaras med domkyrkornas och kanikernas ränta. När överenskommelse skett, vad till deras redliga uppehälle behövdes, skulle konungen taga vad som vore över. Slutligen förklarades, att konungen finge lämna förvaltningen av ränteklostren, d. v. s. de kloster, som hade mera betydande jordegendom, åt någon »god riddersmans man», som skulle låta klosterfolket få sitt redliga uppehälle, hålla klostret vid makt och låta överskottet komma konungen till godo. Biskoparna finge icke befatta sig med klosterlandbönderna i fråga om gästning och saköre. Vid gästning i klostret, som icke borde ske i andra fall än vid invigning av klostersystrar, borde biskopens följte icke vara större än som »förläningsmannen» medgäve.

Bortsett från biskoparnas slott och fästen innehåller som synes recessens andra punkt icke några föreskrifter om indragning av någon kyrklig egendom till kronan. Det är fråga endast om en beskattning av biskopars, domkyrkors, kanikers och klosters inkomster. För överskottet därav skulle sålunda penningtaxor utgöras till kronan.

I recessens tredje punkt medgav ständerna, att ridderskapet skulle

återfå alla de gods, som genom gåva, köp eller pant kommit under kyrkor, kloster, prebenden etc. efter konung Karl Knutssons räfst (år 1454). Dock skulle vad som köpts eller pantats lösas igen »för mer eller mindre, efter som det längre eller stäkre (kortare) haver borta varit och sig själv ej löst haver». Med det återbördade godset skulle ridderskapet »ju något behjälpas och tarva dess mindre hjälp begära av kronan och dess yttermera pliktiga vara att göra tjänst». Ingen skulle dock få taga sitt igen, förrän han vid tinget i laga ordning bevisat sin bördsrätt.⁵ Skattejord skulle däremot gå tillbaka, »huru länge hon än varit borta, undantagna prästborden i Norlanden, så mycket prästen sig redeliga av hålla kan».

Såsom tidigare nämnts gällde enligt landslagen, att konungen icke ägde minska kronans egendom till förfång för efterträdaren. Vid de räfster, som i kraft av denna bestämmelse under senmedeltiden ägde rum i avseende å bl. a. den kyrkliga egendomen, tillämpades bestämmelsen jämväl på så sätt, att det icke ansågs tillåtligt för jordägare, som var skattskyldig till kronan, att donera denna skattejord till kyrkliga institutioner. Genom en sådan donation skulle jorden nämligen komma in under det andliga frälset och konungen alltså gå miste om skatten. Det torde vara mot denna bakgrund man har att se den i slutet av tredje punkten intagna bestämmelsen, att skattejord, som kommit under kyrkan, kunde återbördas utan tidsbegränsning.

Något uttryckligt beslut, enligt vilket landslagens oförytterlighetsbestämmelse skulle tillämpas i avseende å den rena kronojorden, har icke fattats vid 1527 års riksdag. Man torde ha utgått därifrån som från en given sak. Förutsättningen för riksdagsbeslutet skulle sålunda ha varit, att först skulle kronans donationer och förläningar till de kyrkliga institutionerna återgå i kraft av landslagen, i den mån en sådan återgång icke redan skett. Av den egendom och de inkomster, som därefter återstod, skulle kronans ränta på angivet sätt upphjälpas.

Enligt ordinantian skulle biskopar, domkyrkor och kaniker till konungen överlämna förteckningar på »all deras ränta, evad det helst är, i avrad, tionde, penningar, smör, järn etc.», varefter konungen skulle bestämma »huru mycket de skola hava därav och huru mycket de skola giva honom till kronans bästa». I ordinantian föreskrives vidare bl. a., att svaga gäll skulle sammanslås, att konungen och icke biskoparna ägde uppbära böter av landbönder på kyrkans gods, att biskoparna icke finge taga arv efter präst, rätta arvingar till förfång, samt att prästerskapet icke ägde upptaga avgifter för kyrkliga förrättningar utöver kyrkobalkens bestämmelser.

Recessen med dess principinhåll, att kronans ränta skulle förstärkas med kyrkans överflödiga inkomster, utnyttjades av Gustav Vasa under de närmaste årtiondena som en öppen fullmakt att vidtaga en genomgripande reduktion av den kyrkliga egendomen, vilken drabbade icke blott dom-

⁵ I egenskap av svensk frälseman deltog även konungen i den medgivna återbördningen.

kyrkorna, biskopsborden och klostren utan även lokalkyrkorna, däri inbegripna prästborden. Jämsides med reduktionen fortgick den protestantiska kulturreformen, som i många fall jämnade vägen för konungens transaktioner. Reduktionen var i huvudsak fullbordad omkring år 1550. Den situation, som då förelåg, var följande. Kronoförlänningar, inklusive då kungliga privatdonationer till kyrkliga institutioner, var återkallade. Av den övriga fasta egendomen hade en mindre del i kraft av recessen återgått till respektive bördemän. Av återstoden hade den ojämförligt största delen, däribland all klosteregendom, kommit i kronans besittning. Vad som återstod av kyrklig egendom var i huvudsak församlingsprästernas bostadsboställen samt, förutom kyrkorna, kyrkogårdarna och kyrkvallarna. Ett antal stomhemman (f. d. bostadsboställen i annexförsamling) och klockarboställen, enstaka mindre kyrkojordar och en obetydlig del av domkyrkornas fastigheter hade även lämnats orörda av reduktionen. Det har beräknats att omkring 13 700 hemman indragits vid reduktionen, därav cirka 6 300 hemman tillhörande lokalkyrkorna. Över den jord, som lämnats kvar i kyrklig ägo, hade konungen förvärvat den överuppsikt med därtill hörande rättigheter och skyldigheter, som tidigare tillkommit biskoparna. Därjämte hade de kyrkliga institutionerna berövats större delen av sina tidigare inkomster i övrigt. Sålunda hade biskoparnas och lokalkyrkornas — jämte de fattigas — andelar i sädestionde indragits till kronan och förvandlats till kronotionde. Tertialtionde skulle däremot fortfarande utgå till församlingsprästerna.

De hemman, som indrogs till kronan, uppfördes i kronans register eller jordeböcker vanligen under titlar, som utmärkte deras förra natur såsom biskops-, domkyrko-, kanike-, prebende-, kyrko- och prästehemman, därvid för varje särskilt hemman redovisades den avrad, som landbon haft att erlægga till den förre jordägaren men som efter reduktionen tillkom kronan. Kronans fiskaliska intresse föranledde dock, att den indragna jorden vanligen underkastades en uppskattning »skattläggning» med en förhöjning av den gamla avraden som följd. Den del av de indragna fastigheterna, som konungen bördade såsom egna arvegods, bokfördes i jordeböckerna under rubriken »arv och eget». — I jordeböckerna infördes även kronans inkomster av skattejorden, d. v. s. den egentliga bondejorden; deras belopp blev efter hand för varje särskild fastighet fixerat genom skattläggning. Skatten knöts därvid till den fasta egendomen, den blev vad man sedermera kallade en grundskatt. De skatter, som reglerades av jordeböckerna, jämte avraden från kronohemmanen sammanfattades under namn av årliga räntan, sedermera även kallad jordeboksräntan.

Den kyrkliga egendom, som vid reformationen icke indrogs till kronan, förblev i rättsligt hänseende orubbad. Skattefriheten bibehölls — egendomen upptogs sålunda icke i kronans jordeböcker — men åtskilliga av de inkomster, som biskopen tidigare uppburit i sin egenskap av högste till-

syningsman över egendomen, övertogs av kronan. Egendomen kom därigenom att i viss utsträckning jämföras med skattejorden.

Även efter reformationen tillföll jordegendom de kyrkliga institutionerna genom gåvor och testamenten av enskilda personer. Det förekom också, att jord inköptes av kyrkorna för deras egna medel.

Under 1600-talet kom de kamerala myndigheterna i riket att influeras av den kontinentala feodalrättsliga uppfattningen, att all jordägarätt egentligen hade sin yttersta grund i ett förfogande från kronan och att ingen annan full ägarätt existerade vid sidan av kronans än ägarätten till frälsejord. Då denna åsikt emellertid ej kunde framföras till seger i Sverige, utformades här teorin om den delade ägarätten till fast egendom. Man ville konstruera kronans rätt till skatt och därmed sammanhängande uppsiktsrätt såsom en överägarätt till den skattskyldiga jorden (*dominium directum*), medan skattebondens rätt till sin jord, även den dock erkänd såsom ägarätt, ansågs vara av lägre rättsligt värde (*dominium utile*). Det låg då nära till hands att anse den kyrkliga jorden vara underkastad en liknande delad ägarätt. Visserligen utgick för denna egendom ingen skatt till kronan, men kronan ägde dock beträffande den befogenheter, som ej alltför mycket avvek från vad som gällde i fråga om skattskyldig jord. Antydning framträdde icke blott i doktrinen utan tog sig också uttryck i författningstext. Sålunda betecknas i 1675 års privilegier för prästerskapet, femte artikeln, där fråga rör representationsrätt för kyrko- och prästgårdsägor vid rättstvist, Kungl. Maj:t såsom »jordägande» i avseende å dessa ägor. Med denna teori sammanhängde i viss mån en vid 1600-talets slut framträdande presumtion, att fast egendom, som disponerades för kyrkliga ändamål, ursprungligen var under förläningsrätt upplåten av kronan. Endast under förutsättning, att annat förhållande kunde visas, var man benägen erkänna, att egendomen förvärvats för sitt ändamål genom ett vanligt privaträttsligt fång. Ett uttryck för en dylik presumtion är de bestämmelser, som år 1724 utfärdades för uppläggande av de nya jordeböckerna. Härtill återkommer utredningen nedan.

Genom reformationen kom *sockenkyrkorna* i en prekär ekonomisk ställning. De hade sålunda frångått så gott som alla sina kyrkojordar. Kyrkorna hade vidare berövats större delen av sina guld- och silverinventarier samt dyrbarare textilier. Härtill kom att deras andel i sädestienden indragits till kronan; en mindre del av den indragna tionden erhöi dock kyrkorna såsom anslag från kronan dels såsom vinsäd för anskaffande av nattvardsvin, dels såsom byggnadssäd till bestridande av byggnadskostnad. Kronoanslagen varierade i regel mellan 1 och 15 tunnor spannmål, i undantagsfall högre. I den mån vin- och byggnadssäden samt förekommande inkomster i form av gåvor, offer, böter och dylikt ej var tillräckliga för behovet fick de byggnadsskyldiga d. v. s. sockenborna själva tillskjuta vad

som ytterligare erfordrades. Beträffande fördelningen av kyrkobyggnadsbesväret lärer intill ikraftträdandet av 1734 års lag ha gällt bestämmelsen i Upplandslagens kyrkobalk, att alla som ägde jord i socknen skulle utgöra dagsverken efter bondatal och körslor efter jordatal (d. v. s. jordens storlek och värde).

Såsom ovan berörts fick *församlingspräster*na vid reduktionen så gott som undantagslöst behålla sina bostadsboställen. I viss utsträckning bibehölls de även vid sina stomhemman. Av prästjorden indrogs huvudsakligen landbohemmanen till kronan. I ett kungl. brev den 9 juli 1547 framhölls, att indragningen av landboräntorna skett endast till prästernas bekvämlighet och landböndernas trygghet⁶ samt att allestädes fullt vederlag skulle utgå. Dylika vederlag utgick oftast i form av anslag av kronotionde. Stundom anslogs avkomsten eller räntan av ett indraget hemman till den präst som tidigare uppburit densamma. Anslagen i kronotionde och hemmansräntor gick under benämningen ständigt vederlag, vilket tillförsäkrats prästerskapet att orubbat besitta.

Efterhand kom statsmakterna att alltmer träda emellan för upprätthållande av den församlingsprästerliga organisationen, bl. a. genom anslag av kronans fasta egendom. Så var särskilt fallet under Karl XI:s regering, då kronan anslög ett icke obetydligt antal hemman till komministerboställen. Dessa hemman var emellertid oftast små och icke sällan i dåligt skick. Bland dem förefanns sålunda åtskilliga ödeshemman och skattevrak, d. v. s. fastigheter, som övergått i kronans ägo på grund av att ägaren under ett antal år ej betalat fastighetens grundskatt. I enstaka fall anslogs också hemman till boställen eller löningsjord åt kyrkoherdar i nybildade pastorat, liksom i en del fall kronolägenheter anvisades till förbättring av bestående kyrkoherdeboställen. Anslagen kronojord uppfattades såsom förläning, vilken ej medförde äganderätt. Förläningarna ansågs kräva bekräftelse av efterföljande regenter. Dessa bekräftelser skedde i regel genom generella förklaringar, s. k. privilegier.

Efter reformationen bestämdes församlingsmedlemmarnas bidragsskyldighet gentemot prästen närmare genom riksdagsbeslut och kungl. förordningar eller resolutioner. Huvudförfattningen inom denna lagstiftning var förordningen den 8 februari 1681 »huruledes med prästerskapets uppbörd av allmogen vid trolovningar, barndop, kyrkogång, begravingar, såsom ock likstol, tionde, samt till kapellaners och klockares underhåll förhållas skall». Avsikten med förordningen var att fastställa för hela riket — med undantag för städerna — gällande normer för bidragsskyldigheten. För

⁶ De uppgivna skälen var: att dessa landbönder i avsaknad av kraftigt försvar blivit snart sagt av var man överfallna och så betungade med olaga gästning, skjutsfärder och andra pålagor, att största delen av hemmanen antingen var så gott som »förlagde», obbyggda och illa hävdade eller hotade att bli det, riket till ingen ringa skada; att bönderna däröver ofta beklagat sig och själva begärt att komma under kronan igen; samt att prästerna ingen synnerlig fördel haft av samma sina bönder.

vissa delar av landet utfärdades dock inom kort särskilda undantagsförfattningar.

I 1681 års förordning lämnades tidigare gällande grunder för avlöningsbidrag till prästen i det närmaste orubbade. Sålunda skulle till prästen utgivas dels tertialtionde, dels kvicktionde, dels smörtionde och dels i vissa trakter fisktionde. Jura stolae (se ovan s. 47) liksom påskpenningarna fastställdes till vissa maximibelopp. Av sistnämnda avgifter var det endast likstolen, som fortfarande under vissa förutsättningar utgick in natura. Det stadgades nämligen härom, att »de som hava sex kor, skola giva uti likstol och testamente uti ett för allt en ko efter hustru eller bonde»; men var antalet kor mindre, betalades i penningar från två till en daler silvermynt.

Utom angivna lönebidrag hade prästen att påräkna även en del andra inkomster och förmåner. Här åsyftas dels den årliga avgift eller personliga skatt om två mark silvermynt, som »gångande ämbetsmän» (hantverkare) samt alla andra på landet boende, som ej brukade någon åker eller svedjeland eller hade någon boskap, skulle erlægga för »all sin rättighet» och dels de dagsverken, som skulle utgöras till prästen såväl av hemmansbrukare som av torpare, inhysesshjon med flera.

Som ytterligare avlöningstillgång åtnjöt prästerna i åtskilliga fall av enskilda donerade anslag i hemmansräntor.

I städerna — för vilka 1681 års förordning ej gällde — ägde prästerskapet visserligen uppbära tertialtionde av jorden samt antagligen också annan tionde, men dessa avgifter kunde av naturliga skäl icke bli så inbringande. Lagstiftningen före år 1862 nämner icke något om tiondeplikt för de egentliga stadsmannanäringarna. Prästens huvudsakliga inkomst i städerna bestod i jura stolae och de frivilliga avgifter, som stadsborna erlade i form av påskpenningarna.

Såsom tidigare nämnts gällde under medeltiden den regeln, att inom varje socken eller — då undantagsvis flera socknar bildade ett pastorat — inom sådant pastorat skulle finnas endast en präst, kyrkoherden. Sedan efter reformationen sammanläggningar av socknar till pastorat börjat ske i betydande utsträckning samt kyrkoherden ålagts ökade förpliktelser med avseende å pastoralvården, nödgades kyrkoherden efter hand skaffa sig medhjälpare, benämnda *kaplaner*, sedermera komministrar. Till en början var kaplanerna — utom måhända i de större städerna — mera tillfälliga medhjälpare åt kyrkoherden, som själv antog dem och hos vilken de åtnjöt bostad och underhåll. Efterhand som behov av mera varaktigt biträde åt kyrkoherden uppstod, uppmuntrade regeringen anställandet av kaplaner särskilt genom att på vissa orter åt dem anslå klockares löner och boställen med förpliktelse att upprätthålla klockartjänsten. Sedermera och i synnerhet efter det genom Karl XI:s reduktion tillgången på kronhemman blivit större anvisades såsom ovan berörts sådana hemman till

boställen åt kaplaner. Även bidrag från församlingsborna bereddes ganska tidigt kaplanerna. Detta bidrag, enligt 1681 års förordning bestående av högst en halvspann säd av varje hel eller halv gård, som från början var helt frivilligt, blev allt allmännare och kom så småningom att anses som en påлага, vilken måste utgå så snart en kaplan var anställd inom pastoratet.

Vid reformationen ansågs *klockaren* fortfarande behöflig för de sysslor han dessförinnan haft. Han skulle nu även leda menighetens kyrkosång. Med det intresse kyrkan hade för undervisningens befrämjande fick klockaren också efter hand uppdraget att undervisa och lära ungdomen i socknen att läsa och skriva. Utöver boställs- eller bostadsförmån, där sådan förekom, utgjordes hans avlöning liksom tidigare av naturauppbörd, offer och ersättningar för utförda förrättningar. Enligt förut nämnda förordningen den 8 februari 1681 ägde sålunda klockaren rätt att årligen erhålla tre kappar spannmål av var bonde samt att uppbära bestämda avgifter vid vigsel, dop, kyrkogång och begravning. Spannmålslönen utgick efter matlag eller hushåll och icke efter mantal. Förordningen angick icke städerna, där avlöningen berodde på överenskommelse eller församlingarnas bestämmande före klockarvalet.

I samband med reformationen indrogs till kronan huvuddelen av de fastigheter, som tillhörde *domkyrkorna*. Domkyrkornas behov av medel för underhåll tillgodosågs härefter huvudsakligen genom särskilda anslag av den till kronan indragna delen av tionde. Från början synes tiondeanslagen, vilka i viss utsträckning torde ha utgjort ersättning för indragna fastigheter,⁷ ha utgått med växlande belopp alltefter behovet, men på 1570-talet skedde en reglering av anslagen på sådant sätt, att dessa fixerades till en eller i vissa stift två tunnor spannmål från varje socken inom stiftet, de s. k. domkyrkotunnorna. Härjämte åtnjöt vissa domkyrkor särskilda tiondeanslag för anskaffande av vin och oblater, s. k. vinsäd. I vissa fall anslog kronan även hemman och andra fastigheter till domkyrkornas underhåll. Vid ombyggnader och mera omfattande reparationer vid domkyrkorna ställde ofta kronan medel till förfogande liksom de till stiftet hörande församlingarna beviljade gårdar och hjälper.

Efterhand blev de medeltida domkyrkorna — sedan domkyrkoförsamlingarnas sockenkyrkor, där sådana funnits, blivit övergivna — upplåtna till församlingarna för deras gudstjänsthållning och kyrkliga förrättningar, varvid krav ställdes att församlingsborna skulle bidra till domkyrkornas

⁷ Detta framgår tydligast av Gustav Vasas brev den 29 januari 1552 för Västerås domkyrka. Enligt detta brev, varav en kopia återfunnits i tionderäkenskaperna för Siende härads prosteri efterläts domkyrkan till »reformerigh och förbättringh och uthi wedherläggningh ffor the landboor, ssom under for:de kyrkie legat haff:r», 4 läster (192 tunnor) spannmål av tionden i Åkerbo, Snevringe, Tuhundra, Norrbo och Siende härader.

underhåll. Sålunda förklarade Kungl. Maj:t i brev den 26 november 1696 och den 30 januari 1697, vilka närmast avsåg Linköpings domkyrka men vilkas föreskrifter synes vara av mera allmän innebörd, att domkyrkotunnorna och avkastningen av fastigheterna fick användas endast för kyrkans utvärtes vidmakthållande, såsom till tak, murar, fönster och dörrar. Med domkyrkans inkomster i form av avgifter från församlingsborna för bänkrum och begagnande av ringklockor och andra inventarier skulle bekostas all byggnad och målning inuti kyrkan samt avlöning till kyrkans betjäning. Emellertid synes dessa föreskrifter icke ha tillämpats utan domkyrkans inkomster av domkyrkotunnor och fastigheter, så långt de räckt, i regel även använts till domkyrkans inre underhåll samt till avlöning av kyrkobetjante.

Av domkyrkomedel bestreds även efter reformationen utgifterna för domkapitlens verksamhet samt — i begränsad utsträckning — kostnaderna för undervisningen i de i domkyrkostäderna inrättade katedralskolorna.

I enlighet med 1527 års riksdagsbeslut blev till en början av *biskopsborden* i allmänhet endast så mycket indraget till kronan, som medföljde biskopsslotten. Därjämte synes gästning och biskopssakören omedelbart ha indragits. För kvarstående inkomster av landboräntor och tionde fick biskoparna erlægga årliga penningssummor s. k. taxor till kronan i enlighet med därom med konungen träffade överenskommelser.

Biskoparna fick alltså till en början i huvudsak behålla sina landbohemman och tionden. — I Uppsala och Linköpings stift, vilkas biskopar lämnade landet, blev emellertid indragningen av landbohemman och i Uppsala stift även av tionde med ens fullständig. Det dröjde dock icke så länge förrän även de övriga biskoparnas landbohemman och tionden indrogs till kronan, och på 1540-talet var indragningen helt genomförd.

Med indragningen upphörde de tidigare taxorna att utgå. Till *biskoparnas avlöning* anvisade konungen härefter i huvudsak till kronan indragna tionden samt hemman och lägenheter. Därvid förekom visserligen ibland, att anslag kom att bestå i sådana inkomster, som tidigare innehafts av biskoparna, men ofta anvisades andra till kronan indragna tionden och hemman.

Någon fast lönestat för biskoparna synes icke ha förekommit, utan gång på gång vidtog konungen förändringar i de anvisade inkomsterna. Det synes ha legat helt i konungens hand att bestämma såväl om anslagets storlek som om de särskilda slag av inkomster, som skulle för ändamålet användas. I ett under Västerås riksdag utfärdat öppet brev förklarade också biskoparna, att de var tillfreds med huru rika och huru fattiga konungen ville ha dem.

Biskoparnas avlöningsförmåner kom efter reformationen att huvudsakligen bestå av de av dem bebodda boställsgårdarna, inkomst av andra

biskopsstolen anslagna fastigheter, anslag av kronotionden, fondavkastningar och prebenden.

Något om den kyrkliga egendomen i de med Sverige införlivade danska och norska landskapen

Den redogörelse, som lämnats ovan, har ägt avseende å de kyrkliga förhållandena i det ursprungliga svenska riket. För de landskap, som genom fredssluten med Danmark-Norge i Brömsebro år 1645 och Roskilde år 1658 införlivades med Sverige, nämligen Jämtland, Härjedalen och Gotland respektive Skåne, Halland, Blekinge och Bohuslän har utvecklingen varit något annorlunda.

Under medeltiden utvecklade sig de kyrkliga förhållandena i såväl Danmark som Norge i huvudsak på enahanda sätt som i Sverige. Liksom i Sverige uppfördes sockenkyrkor och anslogs jordegendom till prästbord normalt av menigheterna, varjämte det övriga kyrkogodset huvudsakligen tillkom genom gåvor och testamenten av enskilda samt förlänningar av konungar. Av kyrkornas och prästerskapets inkomster intog tionde och avkastningen av jordar och boställen den viktigaste platsen, ehuru liksom i Sverige vid sidan därav förekom andra inkomster av växlande slag.

Ett särdrag utgör omfattningen av den myndighet, som de danska biskoparna under medeltiden hade över den kyrkliga egendomen i sina stift. Ingen sådan egendom fick utan biskopens samtycke försäljas, förpantas eller bortbytas. Till en stor del av egendomen — företrädesvis kyrkojordar samt annex- och mensalhemman (löneboställen) — hade biskopen »herligheden» (höghetsrätten) omfattande, förutom rätt och skyldighet att tala och svara för jorden, rätt att bortstädja den samt att därav uttaga städsålet jämte åtskilliga avgifter och tjänstbarheter såsom körslor och dagsverken. Av denna egendom uppbar kyrka och präst endast avraden eller på det danska språket landgillet. Undantagna från biskopens »herlighet» var vanligen prästernas bostadsboställen samt den kyrkliga egendomen i socknar, till vilka konungen eller enskilda hade patronatsrätt eller som lagts under kapitel, kloster och hospital.

Reformationen i Danmark-Norge, vilken inleddes genom ett riksdagsbeslut i Köpenhamn år 1536, den s. k. Köpenhamns recess, fick icke till följd en så kraftig indragning av kyrkogods som i Sverige. Det var i regel endast biskoparnas och sedermera även klostrens egendom som blev föremål för reduktion. Däremot lämnades i huvudsak den av domkyrkor och lokalkyrkor samt församlingspräster och klockare disponerade jorden utanför reduktionen. Liksom i Sverige innebar reformationen, att biskoparnas makt minskades väsentligt och att konungen övertog en stor del av deras befogenheter, däribland deras befattning med kyrkans fasta

egendom. Kronan övertog således »herligheden» till en stor del av kyrkogodset och fick en starkare ställning till detsamma än i Sverige.

Sedan genom fredsfördragen i Roskilde år 1658 och i Köpenhamn år 1660 prästerskapet i Skåne, Halland, Blekinge och Bohuslän tillförsäkrats sina förutvarande rättigheter enligt dansk lag och rätt, utvecklades detta närmare i Malmö recess år 1662.⁸ I recessen erhöll biskop och präster försäkran om bibehållande av de till deras ämbeten hörande fastigheter och inkomster.

Inom kort började emellertid, efter framställningar av landskapen själva, svensk kyrkorätt att tillämpas inom dessa. Sålunda kom 1681 års ovan nämnda löneförordning liksom 1686 års kyrkolag att från början gälla där. Viss särlagstiftning förekom dock och förekommer fortfarande om än i begränsad utsträckning beträffande förvaltningen av den kyrkliga egendomen inom landskapen.

Tiden efter 1686 års kyrkolag

Kyrkoegendomens rättsställning i allmänhet

Uppfattningen om en kronans överäganderätt till den kyrkliga egendomen kommer icke till uttryck i 1686 års kyrkolag. Fastmer tyder vissa av dennas ordalag på att domkyrkor och lokalkyrkor erkännes som särskilda rättssubjekt. Sålunda förutsattes i kap. 24 § 4, att domkyrka äger jord, gårdar, hus, inventarier m. m., varom biskop och konsistorium skall låta sig vårda och i § 24 av samma kapitel ålägges kyrkoherden att ha försorg om »kyrkans egendom i löst och fast». I kap. 26 § 5 talas vidare om »alla domkyrkors, så ock andra kyrkors i städer och på landet fasta egendom» samt i § 6 om »kyrkans fasta jordagods».

Den ändrade ståndpunkt kyrkolagen alltså synes ha intagit ifråga om äganderätten till den kyrkliga jorden återverkade på de privilegier för prästerskapet, som utfärdades år 1723 och vilka ersatte 1675 års privilegier. Sålunda ströks det uttryck i artikel 5 av sistnämnda privilegier, där Kungl. Maj:t angavs såsom jordägande i förhållande till kyrko- och prästgårdsägor. Vidare utbyttes i artikel 6 orden »de små kronohemman, som när vid kyrkorna äro belagne» mot »de små kyrkan tillhörige och henne närbelägna hemman», liksom på två andra ställen i samma artikel beteckningen krono ströks.

De kamerala myndigheterna behärskades emellertid av föreställningen, att den kyrkliga fasta egendomen i allmänhet var under förläningsrätt upplåten av kronan. Ett uttryck härför är de bestämmelser, som år 1724 utfärdades för uppläggande av de nya jordeböckerna.

⁸ Dylik försäkran gavs ej beträffande de genom Brömsebrofreden införlivade landskapen Jämtland, Härjedalen och Gotland, varför svensk lag omedelbart kom att gälla inom dessa landskap.

Som ovan berörts upptogs de hemman, som vid Gustav Vasas reduktion indrogs till kronan, i jordeboken vanligen under titlar, som utmärkte deras förra natur, såsom biskops-, domkyrko-, kanike-, prebende-, kyrko- och prästehemman. Den icke reducerade jorden redovisades däremot ej. År 1685 beslöt Kungl. Maj:t, att en fullständig jordebok, upptagande alla fastigheter utan undantag, skulle upprättas för riket. Enligt det cirkulärbrev, som kammarkollegiet året därpå utfärdade, skulle i denna jordebok — den s. k. reduktionsjordeboken — uppföras bl. a. »alla prästgårdar, stommar, kapellans- och klockarbol med därå belägna torp». De nyinförda fastigheterna redovisades i regel endast med sina namn och utan angiven jordnatur.

Hos Kungl. Maj:t föreslog år 1696 kammarkollegiet och reduktionsdeputerade, att de många jordebokstitlar, varunder de särskilda fastigheterna dittills varit förda, skulle sammanföras till följande fyra titlar, nämligen kungs- och ladugårdar, kronohemman, skattehemman och frälsehemman. Under kronotiteln skulle enligt förslaget inskrivas »alla kyrko-, kloster-, prebende-, förbrutne-, arv- och egne med desslike gods, eftersom de nu äre pure kronogods». Sist under kronotiteln skulle med mindre faktur införas »alla gamla ifrån publico komna präste-, kapellans och klockarbol, emedan de som andra kronogods stå under Eders Kungl. Maj:ts disposition, och prästerskapet eller kyrkornas betjante, liksom andra betjante, dem på lön och underhåll njuta; men de nya kapellansbol bliva som tillförene ståendes bland kronohemman eftersom kapellanerna intet hava därpå så stor frihet som på de gamla». Förslaget godkändes av Kungl. Maj:t men fullföljdes icke på grund av krigsutbrottet år 1700.

Vid 1723 års riksdag återupptogs frågan om förenkling av jordeboksredovisningen. Det föreslogs därvid, att jordeböckerna skulle upptaga endast tre titlar, nämligen skatte, krono och frälse. Förslaget vann bifall av bonde- och borgarstånden, medan prästeståndet anförde betänkligheter med hänsyn till de missuppfattningar om kyrkojordens natur, som kunde bli följderna därav, samt hemställde, att för den kyrkliga egendomen skulle i jordeboken införas en särskild titel: kyrkogods och hemman. Då prästeståndets hemställan vann stöd av adeln och stånden alltså stannat i skiljaktiga meningar, hänsköts frågan till Kungl. Maj:t. Sedan Kungl. Maj:t inhämtat utlåtande av kammarkollegiet och kammarrevisionen, vilka förklarade sig finna den ifrågasatta fjärde titeln onödig, eftersom ifrågavarande hemman blivit skänkta antingen av kronan eller frälseman och behöll sin natur även i kyrkans hand, godkände Kungl. Maj:t år 1724 den föreslagna nya jordeboksmetoden, vilken trädde i tillämpning år 1725.

Den nya jordeboksmetoden ledde till att praktiskt taget all kyrklig fast egendom redovisades under kronotiteln. Undantag gjordes endast i några enstaka fall, där det vid jordebokens upprättande var känt, att jorden upplåtits av enskild. Härigenom lades grunden till den sedermera av de kame-

rala myndigheterna tillämpade presumtionen, att äganderätten till den såsom krono upptagna jorden privaträttsligt tillkom kronan, vars fria förfoganderätt visserligen vore inskränkt genom prästerskapets privilegier. Där alltså visst kyrkligt hemman tillagts krono natur måste den, som gjorde gällande äganderätt till hemmanet, bevisa åtkomsten därtill, vilket i många fall helt enkelt var omöjligt.

Prästerskapet gjorde upprepade försök att få till stånd en rättelse av den kyrkliga jordens uppförande under kronotiteln. Redan år 1725 inkom prästerskapet i Lunds stift med en framställning att de kyrkliga hemmanen måtte redovisas i en särskild kolumn i den nya jordeboken, så att »de all fara och äventyr för abalienationer (avyttring), åtal och varjehanda förändringar nu och i tillkommande tider må kunna säkre bliva». Framställningen avslogs av Kungl. Maj:t. Vid 1751—52 års riksdag samt vid riksdagen år 1800 gjordes förnyade framställningar i ämnet, vilka även de avslogs av Kungl. Maj:t, dock med det tillägg, att prästerna kunde trygga sig därvid, att de dem anslagna hemman och lägenheter genom jordebokens inrättande icke ombytte den natur, som efter privilegierna tillkom desamma.

Frågan om rättelse av den kyrkliga egendomens jordeboksredovisning var slutligen före vid 1823 års riksdag. I utlåtande till Kungl. Maj:t över prästeståndets framställning härom anförde kammarkollegiet bl. a. följande: »Fastän prästerskapet i riket fortfarande att utgöra ett särskilt riksstånd, upphörde icke därigenom dess egenskap att vara statens ämbets- och tjänstemän. Det vore i denna senare egenskap som prästerskapet innehade och besatte icke med någon ägande- utan endast nyttjanderätt under tjänstetiden, lika som alla andra statens ämbets- och tjänstemän, de hemman och lägenheter, vilka prästerskapet såsom boställen eller till begagnande under flera andra namn blivit anslagna. Största delen därav hade kronan eller staten av sina tillgångar anordnat — — —. Även inom de indelta militär- och civilstaterna i riket funnes både kungsgårdar och säterier anslagna åtskilliga därå upptagna ämbetsmän såsom boställen och i avräkning på deras löner. Dessa hemman upptogs likväl i kronokolumnen av jordeboken, utan att någon klagan däröver blivit förd, eller saknad av de därmed förenade friheters tillgodonjutande uppstått. På samma grund som prästeståndet för detta yrkat och ännu sökte rättighet att få sina boställs- och anslagshemman i en särskild jordebokskolumn uppförda, kunde förenämnda militära och civila ämbetsmän begära de dem anslagna kungsgårdar och boställen med säterifrihet upptagna i en för dem avskild kolumn.» Kungl. Maj:t avtog härpå framställningen under hänvisning till de tidigare givna kungliga försäkringarna.

I sin strävan att hävda kronans intressen hade de kamerala myndigheterna slutligen gått så långt, att de ville giva jordeboksredovisningen fullt vitsord i fråga om jordnaturen och därmed även äganderätten utan hän-

syn till eventuell motbevisning. Belysande för denna inställning är ett besvärsmål av år 1824, där fråga gällde den rätta naturen av kyrkoherdestället Ekenäs i Stora Kils socken. Enligt ett av biskopen i Skara år 1431 utfärdat brev hade en väpnare och hans hustru till sockenkyrkan i Kil under prästens bord skänkt sin sätesgård Ekenäs med vissa därtill hörande landbogårdar och torp till evärdlig ägo. Gåvan hade på förekommen anledning blivit »gillad och stadfäst» av Gustav Vasa och senare av några andra konungar. I jordeboken var bostället upptaget såsom kronohemman. Sedan i anledning av att boställshavaren ställts till ansvar för utnyttjande av boställets skog till avsalu fråga uppstått om boställets rätta natur av krono eller frälse och denna fråga underställts kammarkollegiets prövning, godkände kollegiet genom utslag år 1823 — trots de företedda donationshandlingarna — boställets redovisning som krono i jordeboken. Häröver anförde såväl boställshavaren som församlingen besvär hos Kungl. Maj:t under framhållande av att bostället vore av frälse natur. Genom utslag år 1824 prövade Kungl. Maj:t rättvist att, med upphävande av kollegiets utslag, förklara att kollegiet borde låta i jordeboken överföra bostället ifrån krono till frälse kolumn. Motiveringen härför var, att jordebok icke kunde äga vitsord, när däremot förekom laga bevis.

Den kamerala föreställningen, att kronan i allmänhet skulle vara ägare till eller ursprunglig upplåtare av den kyrkliga jorden, kom aldrig att slå igenom i det allmänna rättsmedvetandet. Tvärtom uttalade allmänna besvär- och ekonomiutskottet i anledning av en vid 1812 års riksdag i Örebro väckt motion om rätt för åbor å bl. a. domkyrko-, kyrko- och akademi-hemman att skatteköpa desamma, att då kyrkor och akademier tid efter annan fått sig hemman »i allmänhet förlänte dels av framlidne konungar, dels av enskilde personer till försäkrande om sådane nyttige inrättningars bestånd» följde därav, »att desse inrättningar iklätt sig samma rättigheter, som förre ägarne innehaft, och att desse donationer av framfarne regenter genom de bekräftelser av sådana konungar och jämväl riksens ständer därå sedermera tillkommit, innebär för desse inrättningar en så osvikelig grund för äganderätten därav i allmänhet, att sådane kronohemman i följd därav icke kunnat bliva inbegripne uti de annars generelle senare stadganden om lösen av kronojord till skatte». — Utskottet gör alltså ingen skillnad mellan donationer av konungar och av enskilda. I båda fallen utgår man ifrån att inrättningarna fått full äganderätt till de donerade hemmanen.

Den reaktion mot de kamerala myndigheternas inställning till frågan om äganderätten till den kyrkliga jorden, som börjat framträda, står utan tvivel i visst sammanhang med den nya liberala åskådning i fråga om äganderätt och jordbeskattning, som efter det nya statsskicket genomförande bröt igenom i Sverige. Reaktionen ledde slutligen till att domsrätten i tvistemål, huruvida äganderätten till de i jordeboken under kronotiteln

upptagna kyrkliga hemmanen tillkom kronan eller viss kyrka, genom kungl. brev den 31 maj 1867 överflyttades från kammarkollegiet till de allmänna domstolarna. Samtidigt undanröjde Kungl. Maj:t ett antal av kollegiet meddelade utslag, varigenom kollegiet mot vederbörande församlingars bestridande förklarar kronan vara ägare till vissa kyrkohemman i Skåne samt bemyndigat länsstyrelsen att antaga åbor å desamma. De allmänna domstolarna kände sig ej bundna av några regalistiska och feodala rättsprinciper och äganderättstvisterna mellan kronan och de kyrkliga institutionerna kom härigenom att bedömas efter vanliga privaträttsliga grundsatser. Detta ledde till att jordeböckerna alltmer kom att sakna bevisvärde vid bedömningen. I stället för den ursprungliga presumptionsteorien, att äganderätten till den såsom krono upptagna kyrkliga jorden privaträttsligt tillkom kronan, skapades efter hand en ny presumption, som går ut på att medeltida kyrkogods, om vars uppkomst intet är känt, tillkommit på enskilt initiativ och alltså icke tillhör kronan. Belysande härför är ett rättsfall (N. J. A. 1938 s. 522) där fråga rörde inlösen jämlikt ensittarlagen av område å ett kyrkoherdeboställe av medeltida ursprung. Bostället var i jordeboken upptaget under kronotitel. Å kronojord äger ensittarlagen icke tillämpning. Kammarkollegiet gjorde i målet gällande, att nämnda lag vore tillämplig å bostället endast för det fall sökanden kunde visa, att det blivit för sitt ändamål donerat av enskild person⁹ eller anskaffat av menighet.¹⁰ Sökanden, med vilken församlingen förenat sig, hävdade att bostället tillhörde församlingen och att intet som helst bevisvärde i fråga om äganderätten kunde tillerkännas jordeboksredovisningen. Ägodelningsrätten fann hinder mot ensittarförrättningen icke föreligga. Hovrätten, i vars utslag högsta domstolen ej gjorde ändring, anförde att, enär bostället finge anses vara av medeltida ursprung samt vid sådant förhållande och då annat icke blivit av kronan visat antagas måste, att bostället icke tillhörde kronan, fastställde hovrätten det slut ägodelningsrättens utslag innehöll.

Församlingskyrkorna och den för dem disponerade egendomen

Om byggande av kyrka stadgas i kyrkolagen kap. 27 § 1, att »när någon vill kyrka eller kapell ånyo bygga, skall det först givas Oss och sedan biskopen och konsistorium till känna». Detta stadgande, vilket alltjämt är gällande, anses vara grundläggande för Kungl. Maj:ts befogenhet att förordna om byggande av ny kyrka liksom om dess ombyggnad.

Skyldigheten att bygga och underhålla kyrka ålåg av ålder sockenmenigheten och kom med menighetens så småningom skeende utveckling till kyrklig (och borgerlig) kommun att utgöra en kyrkokommunal angelägenhet. Beträffande fördelningen av kyrkobyggnadsbesväret å sockenborna

⁹ Se N.J.A. 1926 s. 550.

¹⁰ Se N.J.A. 1914 s. 277.

gällde, såsom ovan berörts, intill ikraftträdandet av 1734 års lag bestämmelsen i Upplandslagens kyrkobalk, att alla, som ägde jord i socknen, skulle utgöra dagsverken efter bondatal och körslor efter jordatal. I 1734 års lag reglerades besväret under BB 26 kap. med rubriken Huru allmänna hus skola byggas. Enligt 1 § skulle sockenborna bygga och uppehålla kyrka och vad därtill hör såsom klockstapel, kyrkomur och sockenstuga, därvid byggnadsvirke, körslor och annan kostnad skulle utgöras efter hemmantalet och dagsverken efter matlaget. Efter tillkomsten av 1862 års kommunalförfattningar togs det första steget mot en kommunalisering av kyrkobyggnadsbesväret. Genom ändring i BB 26:1 föreskrevs sålunda att besväret, i den mån det åvilade fastighetsägarna, skulle utgå efter samma grund som kommunalutskylder och att alla fastighetsägare, som vore kommunalskatteskyldiga, skulle deltaga däri. Dagsverksskyldigheten vilade alltså jämt på den gamla grunden, matlaget. Genom lagen den 12 juni 1885 angående byggnad och underhåll av kyrka med vad därtill hörer så ock av särskild sockenstuga utbröts bestämmelsen om kyrkobyggnadsbesväret ur BB. I lagen den 26 april 1905, sedermera ersatt av den ännu gällande lagen av den 5 juni 1909 (nr 55 s. 2) med samma rubrik som 1885 års lag, har fiktionen, att fastighetsägarna skulle ha ett större intresse i en kyrkobyggnad än andra församlingsbor helt övergivits och likställighet införts för alla skattskyldiga med reservation dock för prästerskapet och kyrkobetjänte samt, i 1909 års lag, även för främmande trosbekännare.

I städerna kunde bestämmelserna i Upplandslagens kyrkobalk om fördelningen av kyrkobyggnadsbesväret efter bondatal och jordatal givetvis icke direkt tillämpas utan där växte i stället upp en lokal sedvanerätt i anslutning till system, som tillämpades vid uttagande av borgerliga skatter och onera. Besväret reglerades sedermera genom bestämmelser i KRes:r på städernas besvär den 16 oktober 1723 och den 17 december 1734, enligt vilka kostnaderna för byggande och underhåll av stadskyrkor skulle utgå efter samma grund som bidragen till övriga kommunala utgifter.

Förutom den inkomst lokalkyrkorna sålunda erhöll genom församlingsbornas sammanskott för nybyggnad och underhåll utgjordes kyrkornas intäkter i främsta rummet av den vin- och byggnadssäd, vilken under Gustav Vasas regering anslagits av kronan och som sedermera blivit kyrkorna tillförsäkrad i artikeln 4 av 1723 års privilegier för prästerskapet. I Skåne, Halland, Blekinge och Bohuslän, där kyrkorna fått behålla sina medeltida jordar och sin kyrkotionde, utgick ej något sådant kronoanslag. Vidare ingick bland inkomsterna i somliga församlingar avkastning av hemman och lägenheter, som genom gåvor och testamenten tillfallit kyrkorna ävensom andra gåvo- och donationsmedel. Ytterligare kunde kyrkorna erhålla inkomster genom kollekt och bänkhyror m. m. Dessa olika kyrkomedel bildade tillsammans kyrkokassan.

Enligt kyrkolagen kap. 24 § 13 skulle kyrkans medel »till dess tarv och

tjänst allena böra bliva behållna och oförryckta», och genom åtskilliga brev efter kyrkolagens tillkomst sökte Kungl. Maj:t skapa garantier mot ett obehörigt användande av dessa medel. Sålunda förklarade Kungl. Maj:t i brev den 6 juni 1797, »att församlingarna så mycket mindre kunna äga någon rätt att efter eget behag och eget gottfinnande använda kyrkans medel, som de samma icke tillkommit endast genom församlingarnas enskilt gjorda sammanskotter och gåvor utan även genom den vin- och byggnadssäd, Kungl. Maj:t och kronan skänkt och beställt».

Av kyrkokassans tillgångar indrogs jämlikt kungl. förordningen den 23 juli 1869 vin- och byggnadssäden till kronan mot ersättning till kyrkorna medelst statsanslag i penningar efter medelmarkegångspris. Dessa ersättningar har sedermera genom Kungl. Maj:ts kungörelse den 30 juni 1947 (nr 426) upphört att utgå. Vidare har de inom Skåne m. fl. landskap utgående kyrkotionde avskrivits genom kungl. förordningen den 14 oktober 1898 (nr 91).

Vid 1883 års riksdag väcktes en motion om vidgad dispositionsrätt över kyrkokassans medel. Under riksdagsbehandlingen av motionen framkom, att stor ovisshet rådde därom, i vilken utsträckning församlingarna enligt gällande författningar ägde förfoga över dessa medel. I anledning härav lämnade Kungl. Maj:t i cirkulär den 29 oktober 1886 (nr 75) en förklaring om vad som var gällande rätt i avseende å dispositionen. I cirkuläret, som alltjämt är gällande (se nedan s. 105), uppräknades sålunda de särskilda behov och ändamål, varför församling var berättigad att utan Kungl. Maj:ts tillstånd använda kyrkokassas medel.

I sammanhang med sitt yttrande i frågan rörande avskrivning av den i Skåne m. fl. landskap utgående kyrkotionde framhöll 1898 års kyrkomöte behovet av särskilda bestämmelser rörande kyrkokassorna där i syfte att för framtiden trygga deras fortbestånd. Det hade enligt kyrkomötet nämligen visat sig, att dessa kyrkokassor, vilka huvudsakligen uppkommit av besparad kyrkotionde, kommit att användas för andra ändamål än sådana, vartill de egentligen var avsedda. Med föranledande härav föreskrev Kungl. Maj:t i cirkulär den 21 november 1902 (nr 111 bih.), bland annat, att vid visitationerna noggrant skulle tillses, att icke med kyrkokassornas medel bestreds andra utgifter än sådana, som omförmäldes i cirkuläret den 29 oktober 1886, och tillika för församlingarna framhållas vikten därav, att de därefter, sedan kyrkotionden avskrivits, genom uttaxering eller på annat sätt sörjde för att medel var att tillgå, när kyrka behövde nybyggas eller undergå större reparation.

Värden och förvaltningen av kyrkokassan tillkom enligt kyrkolagen kap. 26 § 8 och prästerskapets privilegier artikel 23 kyrkoherden och de två kyrkvärdarna. De senares förvaltningsbefogenheter har sedermera genom 1862 års kyrkostämmoförordning övergått till kyrkorådet.

Såsom ovan berörts tillfördes kyrkokassorna avkomsten av de egentliga

kyrkojordarna. Dessa var i det ursprungliga svenska riket till övervägande del oobeyggda och ganska obetydliga till storlek och värde. Den ekonomiska förvaltningen av dem torde utan närmare författningsföreskrifter ha ankommit på kyrkvårdarna, sedermera enligt 1862 års kyrkostämmoförordning på kyrkorådet. I de förutvarande danska landskapen åter hade kyrkorna i stor utsträckning fått behålla sina medeltida kyrkojordar och förvaltningen av dem gjordes därför till föremål för en ingående reglering. En bidragande orsak till denna författningsreglering torde ha varit de olika sätt, varpå kyrkojordarna var disponerade. Dels hade de upplåtits till komministrar och klockare samt övrig kyrkobetjäning till boställen eller under nyttjanderätt med eller utan årlig avgift, dels begagnades de av kyrkoherdarna under prästgårdarna, dels var de genom auktion bortarrenderade på vissa år, dels ock hade de utan auktion upplåtits till enskilda personer mot viss avgift. I dessa landskap tillsattes vid 1600-talets slut särskilda kyrkoinspektorer, vilka det ålåg, bland annat, att ha vård och tillsyn över kyrkornas fasta egendom, att inför domstol bevaka kyrkornas rätt till egendomen samt att verkställa utarrenderingen av kyrkornas jordar. Kyrkoinspektorererna stod närmast under uppsikt av vederbörande landshövding och biskop. Genom kungl. brev år 1811 indrogs tjänsterna som kyrkoinspektorer, därvid göromålen övertogs av pastor och kyrkvårdar, vilkas förvaltning dock reglerades av olika författningar, främst i vad avsåg formerna för utarrenderingen och för fastställande av landgille och städja. Till en del är dessa ålderdomliga författningar ännu gällande. Förvaltningen ankommer dock i princip på kyrkorådet.

Tillsynen över förvaltningen av lokalkyrkas jordegendom kom efter stiftsnämndernas inrättande år 1932 att utövas av dessa. Fanns skog å egendomen åvilade tillsynen däröver enligt äldre bestämmelser domänverket. Förvaltningen reglerades av bestämmelser i 1866, sedermera 1894 års skogsordning. Genom kungörelse den 25 maj 1962 (nr 284) har domänverkets tillsynsbefogenheter enligt sistnämnda skogsordning överförts på stiftsnämnderna.

Församlingspräster och deras avlöningstillgångar

Kyrkolagen innehåller beträffande församlingsprästers avlöningstillgångar icke några särskilda bestämmelser, vilka i stället återfanns i 1675 års privilegier för prästerskapet. Dessa bestämmelser upprepades i 1723 års privilegier. Enligt artikel 3 skall bl. a. församlingspräster oförryckt njuta och behålla sina välfångna friheter, donationer och förläningar samt andra deras ämbeten tillhöriga lägenheter och ordinarie underhåll jämte vederlag som lämnats. I artikel 4 förklaras vidare, att de »må oförändrat njuta och behålla efter gammal hävd sina — — — hemman, prästgårdar i städer och på landet, indelningsstommar vid deras annexer, tomter, kapellanshemman och boställen, klockarbord, utjordar, ängar, torp, bergsbruk och

kvarnställen med alla deras tillhöriga ägor och lägenheter, evad namn de ock hava kunna, som antingen urminnes hävd är på, eller av andra lagliga skäl kunna bevisas därtill lyda». Tillika bekräftas prästerskapets inkomster av »all hittills åtnjuten tionde, pastoralier och rättigheter, så att de av vederbörande riktigt skola utgöras».

Kyrkoherdens löneförmåner bestod såsom tidigare av dels bostadsbostället, dels avkastning av förefintliga löneboställen, dels anslag i förekommande fall av kronotionde och dels bidrag av församlingsborna. Församlingsbidragen reglerades av ovannämnda 1681 års förordning. Efterhand blev genom penningvärdets fall de i förordningen fastställda maximiavgifterna för de prästerliga förrättningarna och för påskpenningarna otillräckliga för prästens försörjning. För avgifterna stadgade sig därför helt naturligt på sedvanemässig väg andra belopp än de legala, och därmed inställde sig ånyo samma olägenheter, som förordningen velat avhjälpa. Dessa olägenheter sökte Kungl. Maj:t under 1700-talet och i början av 1800-talet undanröja genom anmaningar till vederbörande myndigheter att befrämja ingående av föreningar (konventioner) mellan prästerskap och församlingar, varigenom för längre eller kortare tid bestämdes hur avgifterna skulle beräknas.

Genom kyrkolagen erhöll kaplanerna ställning såsom ordinarie präster. De betraktades dock i regel alltjämt som sådana biträden åt kyrkoherden, vilkas avlöning det främst ankom på denne att svara för med sina inkomster vid tjänsten. På åtskilliga håll ingicks sedermera jämlikt Kungl. Maj:ts cirkulär till konsistorierna den 3 juli 1829 konventioner om kaplansrättigheterna.

Utom kaplans- eller komministertjänsterna förekom andra underordnade, mer eller mindre permanenta prästerliga tjänster, vilkas innehavare benämndes kapellpredikanter, sockenadjunkter, kyrkoadjunkter, pastorsadjunkter och brukspredikanter. Någon skyldighet att bidra till avlöningen åt dessa extra ordinarie präster ålåg ej församlingarna. Det tillhörde kyrkoherden att avlöna den adjunkt, varav han hade behov. Efter hand utvecklade sig emellertid — liksom tidigare beträffande kaplanerna — den seden att församlingsborna bidrog även till adjunkternas underhåll, bland annat genom upptagande av offer inom församlingarna. Denna sed torde ha försvunnit, sedan jämlikt Kungl. Maj:ts cirkulär till konsistorierna den 28 augusti 1834 genom beslut å prästmöten inom de olika stiftens en allmän reglering av adjunkternas lönevillkor ägt rum.

I detta sammanhang bör även något beröras den ersättning kontraktsprostarna uppbar för sina göromål. Sådan ersättning utgjordes av den s. k. prostetunnan, vilken utgick av kronotionden utom i de forna danska landskapen, där den utgick av kyrkans tionde eller inkomster i övrigt. Prostetunnan utgjorde i allmänhet en tunna spannmål för varje till kontraktet hörande församling.

Sättet för prästerskapets avlöning, sådant det enligt vad ovan antytts var grundat på 1681 års förordning eller särskilda lönekonventioner, medförde stora olägenheter och gav ständiga anledningar till misshälligheter mellan präst och församlingsbor. Missnöjet med de rådande förhållandena föranledde så småningom riksdagen att år 1857 hos Kungl. Maj:t begära ny lagstiftning i ämnet. En sådan kom också till stånd i och med utfärdandet av *förordningen den 11 juli 1862 angående allmänt ordnande av prästerskapets inkomster*. Denna förordning gällde dock icke för Stockholm. Den för denna stad den 1 november 1872 utfärdade särskilda förordningen vilade emellertid på samma grunder.

1862 års förordning avsåg icke att bryta med det tidigare gällande avlöningssystemet; den innebar endast ett fullföljande av samma väg som redan beträffs genom konventionerna. Man ville under mera offentliga och betryggande former åstadkomma fasta bestämmelser för avgifternas beräkning under en längre tid framåt. Enligt förordningen skulle länsvis utsedda löneregeringsnämnder upprätta förslag till löneroglering för inom varje pastorat anställd kyrkoherde och komminister. Lönerogleringen skulle fastställas av Kungl. Maj:t för en tid av femtio år. De flesta av dessa lönerogleringsresolutioner tillkom åren 1864—1874 och utlöpte alltså åren 1914—1924. Vid uppgörande av lönerogleringen skulle all tionde, vare sig tertial-, smör-, fisk- eller kvicktionde, utbyttas mot bestämda avgifter samt påskpenningar, jura stolae, matskott, offer, dagsverken med flera andra extra ordinarie avgifter ersättas med vissa till beloppet bestämda utskylder, att utgå icke endast av fastighetsägare utan även av församlingens övriga invånare. Dessa utskylder borde så beräknas, att all betalning till prästerskapet för särskilda förrättningar kunde upphöra. Prästerskapets löner skulle uppskattas i persedlar, i regel spannmål, och endast till en mindre del i penningar. Persedlarna utgick efter tioårig medelmarkegång men kunde under särskilda förhållanden utgå in natura.

Bostadsbostället skulle alltjämt förvaltats och i princip även brukas av prästen. Löneboställe, som icke utan olägenhet kunde brukas i förening med bostadsboställe, skulle enligt 1862 års förordning utarrenderas genom domkapitlets och länsstyrelsens försorg.

Beträffande uppbörden av avlöningssmedlen inträdde med förordningen en förändring så till vida, att denna uppbörd skulle förmedlas genom utsedda förtroendemän. Men prästen var dock fortfarande den omedelbare mottagaren av lönesmedlen i den mening, att om exempelvis arrendet utblev till följd av arrendatorns insolvens eller större eller mindre del av församlingsbornas avgifter av någon orsak icke inflöt, den uppkommande förlusten stannade på prästen och alltså minskade hans löneförmåner.

Med undantag av de av kronan på »behaglig tid» förlänade anslagen var samtliga de avlöningstillgångar, som var anvisade till prästerskapets avlöning, bundna vid det pastorat, inom vilket avlöningstillgången fanns eller

till vars prästerskap den eljest hörde. Denna omständighet hade efter hand medfört en betydande ojämnhet i avlöningshänseende för olika präster. Medan prästerskapet i en del pastorat var väl tillgodosett, var avlöningen i andra klart otillräcklig. Genom 1862 års förordning togs ett första steg till en utjämning av prästlönebesväret pastoraten emellan. Enligt förordningen skulle nämligen vissa avlöningstillgångar, som tilldelats ett pastorat men där icke längre behövdes för prästlöneändamål, kunna överflyttas till annat pastorat för utfyllande av ett där förefintligt underskott. Förordningen begränsade dessa s. k. rörliga avlöningstillgångar till sådana, som grundade sig på statsanslag i kontanta penningar, kronotionde och hemmansräntor¹¹ eller på arrenden för de av kronan upplåtna stom-, annex- och mensalhemman och lägenheter, som icke vore bostadsboställen.

Man hade vid avfattningen av ovannämnda stadgande i 1862 års förordning tänkt sig, att de tillgångar, som blev tillgängliga, skulle komma att fördelas i omedelbart sammanhang med de Kungl. Maj:ts särskilda beslut, som påkallades beträffande de då förestående nya löneregleringarna. Emellertid visade sig ett sådant förfaringsätt icke möjligt och behov uppkom snart nog att anordna en central uppsamling av dessa överskottsmedel. Sålunda inrättades år 1868 *prästerskapets löneregleringsfond*, som skulle förvaltas av statskontoret. Fondens huvudsakliga uppgift blev att genom fasta lönetillskott eller tillfälliga anslag utfylla prästerskapets löner i sådana pastorat, där den fastställda löneregleringen icke förmådde bereda tjänst innehavaren skälig bärning.

Till löneregleringsfonden fördes i stor utsträckning inkomster av boställskog. Ursprungligen betraktades boställsskogen som avsedd att bereda tillgång dels till bränsle för prästen och hans husfolk, dels till byggnads- och annat nödigt husbehovsvirke för boställe och dels till bete för boställets kreatur. Någon erkänd rätt för prästen att genom avverkning till avsalu tillgodogöra sig skog å boställe förelåg icke. Fastmer angavs redan i den första stadgan den 20 mars 1647 om de allmänna skogarna i riket, till vilka även de ecklesiastika boställsskogarna hörde, prästens husbehov såsom norm för hans rätt till skogen. Längre fram, i skogsordningarna den 10 december 1793 och den 1 augusti 1805, meddelades uttryckligt förbud mot avverkning till avsalu, dock att vissa undantag från förbudet gjordes. Följden blev att skogen i stor utsträckning fick ruttna ner. Den ökade betydelse landets skogstillgångar började få i mitten av 1800-talet medförde att särskilda bestämmelser erfordrades för skötseln av boställsskogarna samt om dispositionsrätten till avkastningen av dessa. Sådana bestämmelser meddelades i *förordningen den 29 juni 1866 angående hus hållningen med de allmänna skogarna i riket*. Dessa bestämmelser innebar i huvudsak, att för varje boställsskog skulle genom skogsstatens försorg

¹¹ Jämlikt förordningen den 23 juli 1869 ang. förändring av grundräntor och kronotionde indrogs dessa tionde- och räntanslag till statsverket, som härför lämnade ersättning i penningar efter årligt medelmarkegångspris.

uppgöras en hushållningsplan, vilken skulle fastställas av skogsstyrelsen. Där boställes virkesavkastning i betydligare mån översteg dess behov av skogsfång, skulle skogen, efter Kungl. Maj:ts förordnande, i sin helhet eller lämplig del därav ställas under skogsstatens omedelbara vård och förvaltning. Var boställsskogen av mindre omfång ålåg det boställshavaren d. v. s. prästen att bevaka och sköta skogen med iakttagande av vederbörligen fastställd hushållningsplan. Sedan sådan plan blivit fastställd skulle boställshavaren alltid få åtnjuta så stor del av skogens avkastning, som med avseende å dittills åtnjuten rätt och boställets behov av skogsfång skäligen borde tillkomma honom. Därest skogen stod under boställshavarens egen vård, kunde han dessutom erhålla viss andel i avkastningen, vilken andel efter den större eller mindre kostnad, som vore förenad med skogens skötsel, skulle kunna bestämmas ända till halva behållna avkastningen utöver husbehovet. Andelens storlek skulle i varje särskilt fall fastställas av Kungl. Maj:t. Den behållna skogsavkastning, som ej tillföll boställshavaren, skulle användas i överensstämmelse med 1862 års lönerегleringsförordning såsom bidrag vid reglerande av prästerskapets inkomster. Denna skogsavkastning ingick sedermera i prästerskapets lönerегleringsfond. I praxis synes bestämmelserna om skogsavkastningens disposition ha tillämpats så, att fonden tillförts medel från boställen, som icke bevisligen inköpts av församling eller donerats av enskilda, medan avkastning, som uppkommit vid inköpta eller donerade boställen, disponerats för kyrkliga ändamål inom vederbörande församling och vanligen tillerkänts boställshavaren.

1866 års skogsordning efterträddes av skogsordningen den 26 januari 1894, vilken dock icke innehöll några nyheter i fråga om skötseln av de ecklesiastiska skogarna och dispositionen av deras avkastning.

I samband med att ordnad hushållning infördes å de ecklesiastiska skogarna måste till förhindrande av skada en stor del sparad och fullmogen boställsskog avverkas. Genom Kungl. brev den 31 mars 1876 föreskrevs att de skogsprodukter, som vid dessa engångsavverkningar blev tillgängliga, skulle utom i de fall, att bostället vore utarrenderat på sådana villkor, att arrendatorn tillförsäkrats all ordinarie eller extra ordinarie avkastning eller att virket erfordrades för boställets husbehov eller för kyrko- eller prästgårdsbyggnad i församlingen, försäljas och behållningen inlevereras till en fond, benämnd *de ecklesiastiska bostälernas skogsfond*. Fonden ställdes under statskontorets förvaltning. Till fonden skulle också ingå försäljningsmedel för eld- eller stormskadad skog. Fondmedlen skulle, i den mån de icke behövdes till utgifter för skogsindelning eller skogsodling å de skogar, varifrån de härrörde, av Kungl. Maj:t få disponeras till bekostande av skogsodlingsarbeten å andra ecklesiastiska boställsskogar. Angivna bestämmelser i 1876 års brev var dock icke tillämpliga på boställe, som utgjorde någon viss »församlings enskilda egendom».

De åtgärder, syftande till en utjämning av prästlönerna, som vidtogs enligt 1862 års förordning, befanns snart vara otillräckliga. Lönerna var mångenstädes ytterligt små, medan på andra ställen den ekonomiska utvecklingen medförde, att lönerna steg långt över de avsedda beloppen. En nyreglering vid femtioårsperiodernas slut av det prästerliga avlönings- och finansieringssystemet blev därför nödvändig. Efter mångårigt förberedande arbete, innefattat i 1897 års prästlöneregeringskommittés betänkanden,¹² 1909 års prästlöneregeringssakkunnigas betänkande samt riksdagsförhandlingarna åren 1908, 1909 och 1910 och kyrkomötesförhandlingarna år 1910 i anledning av Kungl. Maj:ts propositioner,¹³ utfärdades så 1910 års komplex av författningar på det kyrkligt-ekonomiska området. Dessa författningar utgöres av lag om reglering av prästerskapets avlöning, lag om indragning till statsverket och avskrivning av prästerskapets tionde samt om ersättning därför, lag om kyrkofond, lag om emeritilöner för präster, ecklesiastik boställsordning samt kungörelse angående grunder för ändringar i lagstiftningen om ecklesiastika boställsskogar. I sina huvuddrag innebar den nya lagstiftningen följande.

Enligt *lagen den 9 december 1910 om reglering av prästerskapets avlöning* (nr 141 sid. 27) skulle lönerogleringarna i de särskilda pastoraten fastställas av Kungl. Maj:t för en period av i regel tjugo år i sänder. Regleringarna föregicks av utredning angående behovet av ändring i den kyrkliga indelningen och organisationen. Enligt lagen kunde nämligen å ena sidan delning av pastorat ske eller ny prästerlig tjänst inrättas för åstadkommande av tillfredsställande församlingstvård, å andra sidan sammanslagning av pastorat eller indragning annorledes av befintlig tjänst verkställas för beredande av full sysselsättning åt tjänstinnehavare. Beslut om dylik förändring fattades av Kungl. Maj:t i samband med fastställande av ny löneroglering för pastoratet. Beslut om ändring i den kyrkliga organisationen kunde även meddelas under löpande lönerogleringsperiod.

Då Kungl. Maj:t fann viss prästerlig tjänst ej erforderlig för själavården, kunde Kungl. Maj:t likväl medgiva, att sådan tjänst bibehölls eller inrättades, därest församling med viss röstmajoritet beslöt att själv bestrida lönen, vilket innebar att församlingen ej för lönen kunde komma i åtnjutande av bidrag från kyrkofonden.

Varje ordinarie präst — kyrkoherde eller komminister — skulle erhålla dels kontant årslön eller s. k. reglerad lön jämte i vissa fall ålderstillägg, dels hyresfri bostad eller hyresersättning, dels i den mån sådant prövades erforderligt viss ersättning för skjuts för resor i tjänsteärenden, dels ock

¹² Dessa är: I. Betänkande och förslag till förordning angående utarrendering av prästerskapets med jordbruk förenade bostadsboställen (1899); II. Betänkande med förslag till ecklesiastik boställsordning och till förordning om ecklesiastika byggnadslånekassor (1900); III. Betänkande och förslag beträffande den kyrkliga indelningen och organisationen (1900); samt IV. Betänkande och förslag angående reglering av prästerskapets avlöning och därmed sammanhängande frågor (1903).

¹³ Prop. 1908: 84 och 88; 1909: 39 och 40 samt 1910: 85 och 163.

under viss förutsättning fri vedbrand. Den reglerade lönen skulle beräknas så att prästen bereddes en efter tjänstegrad och ämbetsåligganden med flera förhållanden lämpad anständig bärgning, utan att särskild ersättning åt honom på grund av tjänsten åliggande förrättningar ägde rum. Lönen delades i grundbelopp, vilket utgjorde för kyrkoherde 4 000 kronor och för komminister 2 500 kronor, och fyllnadsbelopp, som beräknades efter pastoratets folkmängd och areal i land samt med hänsyn till särskilda förhållanden inom pastoratet såsom synnerligen höga levnadskostnader i orten eller prästen åliggande skyldighet att duplicera¹⁴ eller med tjänstens skötande förenad synnerlig besvärlighet eller för prästen eljest ökade utgifter. Lönen var för kyrkoherde och komminister maximerad till respektive 8 000 och 5 000 kronor.

Lönen kunde emellertid i vissa fall fastställas till lägre belopp än det eljest utgående såsom då präst genom donation av enskild tillförsäkrats viss förmån utöver lönen.

Lönen kunde ock bestämmas till högre belopp än enligt ovan angivna grunder, därest församling med viss röstmajoritet så beslöt och Kungl. Maj:t fastställde beslutet.

För domprostarna i Uppsala, Lund och Göteborg ävensom för kyrkoherden i domkyrkoförsamlingen i Stockholm skulle lönen utgöra 10 000 kronor, medan för övriga domprostar lönen skulle vara minst 8 000 och högst 10 000 kronor.

I stället för förut utgående bidrag till prästernas avlöning skulle i pastorat, där ny löneroglering trätt i tillämpning, erläggas församlingsavgifter, i vilkas gäldande alla de, som inom pastoratet erlade kommunalutskylder, skulle delta efter de grunder, som för sådana utskylders fullgörande i allmänhet stadgats, dock med lindring i skattskyldigheten för vissa främmande trosbekännare. Avgifterna skulle inom varje till pastoratet hörande församling debiteras och uppbäras i samma ordning som avgifter till kyrka och skola. Härutinnan gällde enligt förordningen den 21 mars 1862 om kyrkostämma samt kyrkoråd och skolråd, att vad kyrkostämma beslutat uttaxera skulle delgivas vederbörande kommunalnämnd eller drätselkammare, vilka det ålåg att verkställa debiteringen och uppbörden. Kyrkostämma kunde dock, om särskilda förhållanden därtill föranledde, besluta om annan ordning för uppbördens verkställande.

Till bestridande av prästerskapets avlöning ägde pastoratet använda, förutom nämnda församlingsavgifter, avkastningen av sina prästlönetillgångar. Med dessa avsågs huvudsakligen löneboställen med därtill knutna fonder av olika slag, skogsförsäljningsmedel, som med kyrkofonden som mellanhand årligen utgick med ett efter vissa grunder beräknat, av Kungl. Maj:t fastställt belopp, samt av enskilda donerade hemmansräntor, landgillen och dylikt. För avlöningen skulle i första hand församlingsavgifter

¹⁴ D. v. s. skyldighet att i förekommande fall predika i två församlingskyrkor i pastoratet.

tagas i anspråk intill en maximigräns av — med nutida skatterättslig terminologi — 30 öre för skattekrona. Först sedan avgifter inom denna gräns uttagits, fick avkastningen av prästlönetillgångarna anlitas. I den mån denna avkastning icke behövde användas — såsom i pastorat med stort skatteunderlag — skulle den inlevereras till kyrkofonden. Forslog däremot icke församlingsavgifterna och avkastningen av prästlönetillgångarna för gäldande av lönebeloppet, måste pastoratet utdebitera ytterligare högst 30 öre för skattekrona. Vad därutöver erfordrades, erhöll pastoratet såsom tillskott av kyrkofonden.

Vederbörande kyrkoråd uppbar lönemedlen och utanordnade dem kvar-talsvis till prästen. Denne var alltså ej längre underkastad växling i sina löneinkomster eller beroende av tiden för lönemedlens inflytande, ej heller hänvisad till att söka utfå en del av sin avlöning ur boställets avkastning.

I avseende å de extra ordinarie prästerna stadgades, att varje tjänstgörande adjunkt skulle såsom löneförmåner åtnjuta bostad och vivre — eller gottgörelse i pengar härför — skjuts i tjänsteärenden, årligt adjunktsarvode, ej understigande 1 000 kronor, samt kostnadsersättning för resa till tjänstgöringsort. Bostad och vivre liksom skjuts i tjänsteärenden skulle tillhandahållas adjunkten av den präst, till vilkens biträde han var anställd eller vilkens tjänst han uppehöll. Arvodet och ersättningen för resa till tjänstgöringsort skulle gäldas från kyrkofonden.

Därest Kungl. Maj:t fann stadigvarande behov av adjunkt föreligga, skulle ersättning för bostad och vivre ävensom adjunktsarvode åt sådan adjunkt (s. k. ständig adjunkt) gäldas på samma sätt som lön till kyrkoherde och komminister.

Närmare bestämmelser rörande de särskilda löneförmånerna meddelades sedermera i den s. k. adjunktsavlöningsförordningen av den 18 april 1914.

Genom *lagen den 9 december 1910 om indragning till statsverket och avskrivning av prästerskapets tionde samt om ersättning därför* (nr 141 sid. 25) indrogs prästerskapet tillkommande tionde och andra avgifter¹⁵ av fast egendom till statsverket och avskrevs mot en på visst sätt beräknad årlig ersättning. Denna ersättning, vilken sedan indragningen blivit fullt genomförd uppgick till drygt 4,6 miljoner kronor, tillföll emellertid icke prästerna i de pastorat, från vilka tionden indrogs utan förvandlades till en för prästerskapet i dess helhet gemensam avlöningstillgång, som tillfördes kyrkofonden.

Kyrkofonden bildades den 1 januari 1914 enligt föreskrift i *lagen den 9 december 1910 om kyrkofond* (nr 141 sid. 37).

Fonden angavs skola användas för kyrkliga ändamål enligt bestämmelserna i nämnda lag. Den skulle förvaltas av statskontoret utan sammanblandning med andra medel. Till fonden överfördes de avlöningstillgångar

¹⁵ Med dessa avsågs påskpenningar, jura stolae, matskott och andra liknande avgifter. I löneregleringsresolutionerna hade i många fall dessa avgifter sammanförts med tiondeavgifterna i en summa (visst mått spannmål), varför någon åtskillnad dem emellan icke kunde ske.

om drygt 8 miljoner kronor, som förut varit fonderade i prästerskapets löneregleringsfond och de ecklesiastika bostälLENas skogsfond. I övrigt skulle till fonden överlämnas, efter Kungl. Maj:ts beslut i varje särskilt fall, dels vissa till avlöning för prästerlig tjänst avsedda fonder och andra kapitaltillgångar, och dels ersättningsmedel, som erhållits för sålt eller utbytt boställe, vars avkastning skulle ha ingått till prästerskapets löneregleringsfond.

Kyrkofondens inkomster bestod av *dels* årlig ersättning av statsverket för prästerskapets till statsverket indragna tionde och andra avgifter av fast egendom samt ersättning för de anslag i krono- och kyrkotionde, oindelt spannmål och hemmansräntor, för vilka gottgörelse av statsmedel lämnats prästerskapet, liksom för de statsanslag i penningar, som av prästerskapet åtnjutits, *dels* arrende av bostälLEN, vilkas avkomst vid 1913 års slut antingen ingick till prästerskapets löneregleringsfond eller var av Kungl. Maj:t anvisad till löneförbättring för präst i annat pastorat, än det inom vilket bostället var beläget,¹⁶ *dels* med vissa undantag medel, som inflöt för försåld skog från prästerskapet anslagna lönebostälLEN, *dels* såsom ovan nämnts överskott å avkastningen av pastoratens prästlönetillgångar och *dels* ränta och annan vinst å kyrkofondens tillgångar.

Bland kyrkofondens utgifter märktes i första hand tillskott till de pastorat, som för prästlönernas gäldande måste utdebitera högre församlingsavgifter än 60 öre för skattekrona. Därutöver hade kyrkofonden att *dels* utbetala pastorat tillkommande skogsförsäljningsmedel, *dels* ensam svara för vissa det ordinarie prästerskapet tillkommande förmåner (ålders-tillägg och skjutsersättning), *dels* likaledes ensam vidkännas såväl arvode till kontraktsprostarna som emeritilöner till präster, *dels* bestrida avlöningen till andra extra ordinarie präster än de s. k. ständiga adjunkterna, i den mån avlöningen ej skulle erläggas av adjunktstagaren, *dels* ock ensam utgöra vissa andra anslag och kostnadsersättningar (anslag till extra ordinarie präst för särskild prästerlig tjänstgöring, varvid närmast avsågs stifts- och kontraktsadjunkter, kostnadsersättning till adjunkt för resa till tjänstgöringsort). Ytterligare skulle av kyrkofonden bestridas kostnader för skogsindelning och skogsskötsel å lönebostälLEN med vissa undantag.

Genom 1910 års system för prästlönernas finansiering gick man sålunda vidare på den redan med bildandet av prästlöneregleringsfonden, om än i mycket begränsad utsträckning, beträdda vägen att betrakta avkastningen av de särskilda pastoratens avlöningstillgångar såsom i viss mån disponibla för församlingsprästerna i hela riket; detta nu även om tillgångarna

¹⁶ I brev den 12 februari 1904 hade Kungl. Maj:t anbefallt kammarkollegiet att efter hörande av domkapitlet och länsstyrelserna inkomma med yttrande över väckt fråga, om icke med hänsyn till de ändrade tidsförhållandena kunde anses lämpligt, att prästbostälLEna i gemen — bostadsbostälLEN, efter avskiljande av prästgård, samt lönebostälLEN — där de ej var inköpta av menighet eller donerats av enskilda, jämte deras avkastning inginge bland »svenska kyrkans gemensamma avlöningstillgångar». Kollegiet avstyrkte för sin del en indragning i vad avsåg bostadsbostälLEna, varpå frågan förföll.

var donerade av enskilda eller anskaffade av församling för avlöning av prästerskapet i visst pastorat. Till den del avkastningen icke erfordrades för betalning av prästlönerna i pastoratet enligt därom ovan angivna regler, skulle den ingå till kyrkofonden. Kyrkofondens uppgifter blev också andra och väsentligt mera omfattande än de, som åvilade prästlönereglingsfonden, särskilt i det avseendet, att fonden hade att utjämna skattetrycket mellan församlingarna samt att bekosta vissa för kyrkan gemensamma utgifter.

Genom tillkomsten av *lagen den 9 december 1910 om emeritilöner för präster* (nr 141 sid. 35) ordnades i viss utsträckning de ordinarie och extra ordinarie församlingsprästernas tjänstepensionering. Tilldelandet av emeritilön gjordes beroende av Kungl. Maj:ts prövning i varje särskilt fall. Antalet emeritilöner var begränsat, i det att summan av de under ett år från kyrkofonden utgående emeritilönerna maximerades till 500 000 kronor. Denna inskränkning upphävdes år 1937. För ordinarie tjänstinnehavare motsvarade emeritilönen för år i allmänhet 80 procent av den reglerade lönen, dock lägst 3 200 kronor för kyrkoherde och 2 000 kronor för komminister. För extra ordinarie präst utgjorde emeritilönen 1 500 kronor. I emeritilönen kom sedermera att ingå ett provisoriskt tilläggsbelopp, utgörande för samtliga ifrågavarande präster 1 000 kronor för år. Å emeritilönen — grundbelopp och tilläggsbelopp — kom vidare att utgå dels s. k. reglerat dyrtidstillägg, dels kristillägg. År 1947 utbyttes emeritilönen mot s. k. nyreglerad emeritilön jämlikt bestämmelserna i kungörelsen den 25 augusti 1947, nr 664. Beloppen för nyreglerad hel emeritilön utgjordes därvid av de tjänstepensionsunderlag, som enligt allmänna tjänstepensionsreglementet från och med den 1 juli 1947 gällde för motsvarande statliga lönegrader. Å nyreglerad emeritilön beräknades rörligt tillägg.

Ordinarie präst var enligt emeritilönelagen skyldig att, mot åtnjutande av emeritilön, avgå från tjänsten antingen vid uppnådd viss ålder — först 75 år, men från 1 maj 1930 70 år — eller eventuellt tidigare i följd av inträffad viss tids tjänsteduglighet. Extra ordinarie präst skulle kunna tilldelas emeritilön redan vid 60 års ålder.

Jämlikt en år 1941 vidtagen ändring i emeritilönelagen bereddes även stifts- och kontraktsadjunkter möjlighet att erhålla emeritilön ur kyrkofonden.

I detta sammanhang må prästernas *familjepensionering* något beröras.

Denna pensionering ombesörjdes i äldre tid i första hand genom tjänst-årsrätten eller rätten för avliden ordinarie prästs dödsbodelägare att, mot skyldighet för dödsboet att bekosta tjänstens skötande genom vikarie, behålla inkomsterna av tjänsten intill utgången av det ecklesiastikår (prästs fardagsår), under vilket dödsfallet ägde rum. Därpå följde nådåret eller för fattigare dödsbon ett eller flera extra nådår. På en del orter hade inrät-

tats prästänkesäten, varmed förstås ecklesiastika boställen, som anslagits till understöd åt änkor efter präster. Där avkomstberättigad änka icke fanns, gick i regel avkastningen av prästänkesätet till vederbörande tjänstnehavare. Vidare fanns inom de särskilda stiftens prästänkehjälpkassor av varierande karaktär och uppsättsätt.

För att bereda större trygghet åt prästänkorna och — genom avskaffandet av de extra nådåren — förkorta den ofta långa vakanstiden vid prästtjänsterna inrättades år 1874 *prästerskapets änke- och pupillkassa*. Kassan tillfördes vid bildandet vissa under äldre tid för pensionsändamål uppsamlade kapitaltillgångar samt tillerkändes därvid även ett års behållen inkomst av varje ordinarie prästtjänst i riket, då tjänsten första gången efter kassans inrättande blev ledig, samt behållen inkomst vid vakant prästtjänst. Årsinkomsterna bestod av bidrag av delägarna i kassan, ränta å kassans kapital m. m. Berättigad och förpliktigad till delaktighet i kassan var varje ordinarie och extra ordinarie präst. Från kassan utgående pensioner kom sedermera att utfyllas med pensionstillägg och dyrtidstillägg av statsmedel.

Genom *familjepensionsreglementet för prästerskapet den 28 november 1941* ordnades familjepensioneringen i huvudsak efter samma principer, som gällde för statens befattningshavare. I samband därmed överfördes änke- och pupillkassans tillgångar, uppgående till drygt 30 miljoner kronor, till kyrkofonden och påfördes fonden alla kostnader för familjepensioneringen. Den, å vilken det nya reglementet blev tillämpligt, fick avstå rätten till tjänstår och nådår samt rätten till avkomst av prästänkesäte.

I ecklesiastika boställsordningen den 9 december 1910 (nr 141 sid. 42) lämnades föreskrifter om boställsjordens vård och förvaltning. För boställsskogen gällde särskilda bestämmelser enligt nedan. Från bostadsbostället avskildes för prästen erforderlig bostadslägenhet med tomt och trädgård, vilken bostadslägenhet fick benämningen prästgård. Prästen kvarstod som boställshavare endast till denna prästgård. Byggnads- och underhållsskyldigheten lades dock på pastoratet. I fråga om löneboställena, varmed avsågs icke blott tidigare löneboställen utan även de förra bostadsboställena till de delar, som återstod efter prästgårdsområdets avskiljande, föreskrev boställsordningen, att de skulle utarrenderas i enlighet med av Kungl. Maj:t meddelade särskilda föreskrifter. Dylika föreskrifter lämnades i arrendeförordningen den 15 september 1911. I boställsordningen stadgades vidare om byggnads- och underhållsskyldigheten vid löneboställe, vilken ålades arrendatorn, samt om ekonomiska besiktningar och husesyner. Den egentliga förvaltningen av boställena förlades till domkapitel och länsstyrelse.

Enligt *kungörelsen den 9 december 1910 angående grunder för ändringar i lagstiftningen om ecklesiastika boställsskogar* (nr 141 sid. 40) ställdes skogs- och hagmarken å boställena under skogsstatens omedelbara vård och förvaltning. Skogen fick i första hand användas till boställets husbehov

därefter i nämnd ordning till husbehovsved åt prästen samt till virke för uppförande och underhåll dels av laga hus å prästgård dels av kyrkobyggnad. Vad av skogsavkastningen icke erfordrades för angivna ändamål skulle försäljas och försäljningsmedlen ingå till kyrkofonden, som stod kostnaderna för skogens skötsel. Av kyrkofondsmedel utanordnades härefter till vederbörande pastorat visst av Kungl. Maj:t bestämt belopp såsom avlöningstillgång för prästerskapet i pastoratet.

I boställsordningen gavs även bestämmelser, som förenklade *försäljning av kyrklig jord*, i det Kungl. Maj:t bemyndigades att lämna tillstånd till utbyte eller försäljning av boställe eller del därav i vissa fall. Tidigare hade på grund av de kamerala myndigheternas uppfattning, att de ecklesiastiska boställena utgjorde kronojord, varå 77 § regeringsformen var tillämplig, riksdagens samtycke inhämtats innan kyrklig jord försålles. Även kyrkomötets medgivande hade erfordrats på grund av prästerskapets privilegier artikel 4, vari prästerskapet tillförsäkrades att oförändrat njuta och behålla efter gammal hävd sina hemman, prästgårdar och övrig jord. I stället för bestämmelserna i boställsordningen gäller numera *lagen den 4 januari 1927 (nr 1) angående tillstånd till försäljning av kyrklig jord i vissa fall samt till upplåtelse av sådan jord under tomträtt*. Genom denna lag har Kungl. Maj:t, riksdagen och kyrkomötet bemyndigat Kungl. Maj:t eller kammarkollegiet eller — från och med den 1 januari 1964 — vederbörande stiftsnämnd att i vissa angivna fall medgiva försäljning av kyrklig jord.

Sättet för förvaltningen och dispositionen av löneboställena enligt den nya lagstiftningen blev under de närmast följande årtiondena föremål för åtskillig kritik och en mängd framställningar och förslag framlades, syftande till en mer eller mindre genomgripande reform av systemet.¹⁷ Framför allt riktade sig denna kritik mot splittringen av förvaltningsbefogenheterna på olika myndigheter, vilken försvårade boställenas skötsel, samt kluvenheten mellan pastorat och kyrkofond vad gällde intresset för boställsavkastningen. Bland dessa reformförslag må här nämnas det förslag, som kyrkofondskommittén framlade i betänkande (SOU 1923: 71) och vilket i huvudsak gick ut på att en kyrkofondsstyrelse skulle inrättas, som skulle utgöra »den ekonomiska medelpunkten för de prästerliga avlöningstillgångarnas tillgodogörande»,¹⁸ att domänintendenter skulle anställas för den ecklesiastiska egendomen samt att en särskild ecklesiastisk skogsbyrå skulle

¹⁷ En närmare redogörelse för dessa framställningar och reformförslag har lämnats i 1927 års prästlönerregleringssakkunnigas betänkande del II (SOU 1929: 40) bil. 4 s. 48 ff.

¹⁸ Styrelsens huvudsakliga uppgifter skulle vara att handha värden och förvaltningen av kyrkofondens kapitaltillgångar i penningar samt av de årligen inflytande inkomsterna, att öva inseende över värden och förvaltningen av prästlönefonderna samt att vaka över att den fasta egendom, vars avkastning var anslagen till prästerskapets avlöning, förvaltades på ett i ekonomiskt hänseende fullt tillfredsställande sätt.

inrättas inom domänstyrelsen för boställsskogen, vilken skulle inordnas i särskilda ecklesiastika revir inom domänverkets lokalförvaltning. Vidare bör omnämnas de ecklesiastika arrendesakkunnigas betänkande och förslag (SOU 1923: 12), vilket ligger till grund för följande, år 1925 vidtagna ändringar i bl. a. boställslagstiftningen.

Genom lag den 21 november 1925 (nr 447) om ändring i vissa delar av ecklesiastik boställsordning samt genom ny ecklesiastik arrendeförordning samma dag (nr 452) undergick sålunda jämlikt arrendesakkunnigas förslag 1910 års boställslagstiftning en viktig reform, framför allt karakteriserad av införandet av särskilda sakkunnigorgan, *ecklesiastika boställsnämnder*, för kontroll i första rummet av boställsarrendatorns åtgöranden. Genom särskild lag samma dag, nr 448, möjliggjordes vidare lån eller »förskott» ur kyrkofonden för bostälernas bebyggande. Härjämte vidtogs genom lag samma dag, nr 449, sådan ändring i gällande avlöningssystem, att ordinarie präst i nyreglerat pastorat ägde, med frånträdande av honom tillkommande skjutsersättning, uppbära fast resanslag med belopp av högst 500 kronor för år. Nämnda resanslag skulle i första hand bestridas av pastoratet. För den händelse det fasta resanslaget skulle visa sig vara otillräckligt för prästens resor, hade denne möjlighet att erhålla ett tillfälligt resanslag, vilket utgick direkt ur kyrkofonden. Härtill finge av kyrkofondens medel tagas i anspråk högst 200 000 kronor årligen. Sedermera tilldelades jämväl ständig adjunkt (kyrkoadjunkt) under vissa förutsättningar resanslag. Vid vissa prästerliga befattningar inom Härnösands och Luleå stift skulle vidare jämlikt lag samma den 21 november 1925, nr 455, utgå särskilda lönetillägg, s. k. ödebygdstillägg, om högst 1 200 kronor årligen — år 1930 höjt till 1 400 kronor — vilka i första hand skulle gäldas av pastoratet. Slutligen kunde enligt lag samma dag, nr 456, pastorat, där präst förklarats berättigad uppbära ödebygdstillägg, under vissa förutsättningar ur kyrkofonden erhålla räntefritt lån eller anslag utan återbetalningsskyldighet för uppförande av prästgård.

De nytillkomna författningarna på boställsväsendets område innebar icke någon förenkling av det komplicerade systemet för den kyrkliga jordens förvaltning, varför kritiken emot detta fortsatte. Därvid framfördes anmärkningar jämväl mot sättet för finansieringen av prästlönekostnaderna. Bestämmelsen, att ett pastorat icke ägde använda avkastningen av sina boställen och avlöningfonder för bestridande av prästerskapets löner, förrän för ändamålet uttaxerats 30 öre per skattekrona, hade i vissa fall fört till obilliga resultat. Sålunda hade med skatteunderlagets betydande tillväxt det blivit icke så sällan förekommande, att pastorat, som innehade dylika avlöningstillgångar, det oaktat nödgats täcka prästlöneutgifterna i deras helhet med skattemedel samt inleverera hela avkastningen till kyrkofonden.

På grund av denna kritik tillkallades år 1927 särskilda sakkunniga för utredning om en genomgripande reform av lagstiftningen på förevarande

områden.¹⁹ Enligt direktiven borde utredningen särskilt inriktas på de två motsatta huvudlinjer, som erbjöd sig. Antingen kunde ifrågakomma ett fullföljande av den år 1910 delvis genomförda centraliseringen, så att löneboställena försattes i samma ställning till kyrkofonden som statens domäner till domänfonden, eller också kunde man vidtaga långt gående åtgärder i decentraliserande syfte t. ex. genom löneboställenas »fakultativa överlämnande till pastoraten till viss friare nyttjanderätt mot ett årligt för en längre tidsperiod fastställt avgäldsbelopp», alltså närmast en avveckling, fastän icke fullständig, av den statliga förvaltningen av dessa boställen.

De sakkunniga, vilka benämndes 1927 års prästlönerregleringssakkunniga, avgav den 31 december 1929 ett betänkande rörande nya grunder för lagstiftningen om prästerskapets avlöning och förvaltningen av den därtill anslagna egendomen (SOU 1929:39 och 40). De sakkunniga fann för sin del, att bibehållandet av en statlig förvaltning av löneboställena var en praktisk nödvändighet samt föreslog, att samtliga förvaltningsbefogenheter beträffande boställena skulle sammanföras hos domänstyrelsen, vilken redan enligt då gällande bestämmelser handhade vården om boställsskogen. I samband härmed tillbakavisade de sakkunniga farhågorna för att genom en sådan anordning prästlönejorden skulle komma att i jordpolitiskt hänseende jämföras med kronodomänerna och i en framtid övertagas av staten. Det var nämligen givet, att prästlönejorden borde, såsom anvisad för ett särskilt ändamål, framgent såsom dittills hållas rättsligt avskild från annan publik egendom. Denna jords särställning borde för övrigt anses tillräckligt tryggad genom själva lagstiftningen och de garantier, som var förenade därmed. De sakkunniga föreslog vidare inrättande av en för hela riket gemensam fond, benämnd prästlönejordsfonden, som skulle konstitueras såsom ett eget rättssubjekt och till vilken skulle inlevereras köpeskillningarna för försåld boställsjord. Fondens ändamål skulle helt begränsas till den speciella uppgiften att möjliggöra en värdebeständig placering av nämnda medel i skogsfastigheter. Alla övriga lokalt förvaltade prästlönefonder, med undantag av donerade penningkapital, skulle överföras till kyrkofonden, vilken skulle erhålla ställning som centralorgan för det prästerliga avlöningssväsendet. Till kyrkofonden skulle sålunda årligen ingå — förutom fondens egen avkastning och ersättningarna av statsverket för indragna tionde- och övriga fastighetsavgifter — arrenden och behållen skogsavkastning från i stort sett samtliga löneboställen samt bidrag från pastoraten i form av allmän skatt, beräknad efter visst, över hela riket lika högt belopp för skattekrona. Ur kyrkofonden skulle å andra sidan bestridas samtliga kostnader för prästerskapets avlöning. Som huvudargument för angivet förslag rörande sättet för finansieringen av prästlönekostnaderna anförde de sakkunniga, dels att den karaktär av statligt-kyrkligt uppgift, som givits åt det präs-

¹⁹ Till dessa sakkunniga överlämnades kyrkofondskommitténs betänkande och förslag för att tagas i övervägande vid fullgörandet av uppdraget.

terliga löneväsendet redan genom 1862 års förordning, blivit alltmera utvecklad och befäst genom den år 1910 genomförda lagstiftningen, varför prästerskapets avlönande måste karakteriseras såsom en allmän-nationell angelägenhet, dels ock att genom förverkligande av detta förslag skulle ske en fullständig utjämning pastoraten emellan av prästlöneutgifterna.

De sakkunnigas förslag innebar alltså en radikal omläggning av dåvarande förvaltnings- och finansieringssystem. Förvaltningen av löneboställena undandrogs varje som helst inflytande från pastoratens sida och inordnades helt i den statliga egendomsförvaltningen. Avkastningen av boställena blev en inkomsttitel i en central kassa, som förvaltades av statlig myndighet. På ledande kyrkligt håll uppfattades också förslaget — sett mot bakgrunden av det under 1920-talet skärpta kyrkopolitiska läget och det starkare än tidigare framförda kravet på kyrkans skiljande från staten — som ett allvarligt hot mot den kyrkliga egendomens fortbestånd.

I början av år 1930 framlade socialiseringsnämnden (Gustav Möller, Oscar Falkman, Henning Leo, Axel Lindblad och Rickard Sandler) i ett betänkande (SOU 1930:8) rörande domänverkets omfattning, uppgifter och organisation förslag om förstatligande av huvuddelen av den ekklesiastika egendomen. Förslaget sammanfattades av nämnden själv på följande sätt.

1. Den ekklesiastika fasta egendomen jämte kyrkofonden och övriga ekklesiastika fonder förklaras utgöra statsegendom.
2. Den avkastningsbara delen av nämnda fasta egendom, med de undantag, som nedan sägs, överföres till domänfonden och förvaltas av domänverket efter samma grunder som domänfondens övriga tillgångar. Penningfonder överföres till statsverket och ingå i dess tillgångar.
3. Kyrka och församlingsbyggnad jämte kyrkogård överlämnas till respektive församling såsom dess egendom, med skyldighet för församlingen att draga försorg om och vårda kyrkobyggnad och kyrkogård enligt lag.
4. Prästgård överlämnas till respektive församling såsom dess egendom, med skyldighet för församlingen att tillhandahålla och vårda tjänstebostad enligt lag.
5. Klockarboställe överlämnas till respektive församling såsom dess egendom.
6. Staten bestämmer de prästerliga befattningshavarnas antal och löner.
7. För gäldande av de prästerliga befattningshavarnas i lag fastställda löner utgår församlingsavgift med 30 öre per skattekrona efter de för kommunalutskylders utgörande gällande allmänna grunder.
8. Uppstående överskott å församlingsavgifter inlevereras till statsverket. I de fall församlingsavgiften ej räcker för gäldande av lönebeloppet tillskjuter statsverket felande belopp.

Förslaget om egendomens indragning till statsverket motiverades av nämnden huvudsakligen därmed, att domänverkets förvaltning av boställsskogarna tyngdes av den mängd hänsyn, som måste tagas till skilda rättshavare, vilket förhållande hindrade en rationell drift. Det första villkoret för en bättre skötsel av skogsmarken och det boställe, varav denna mark utgjorde en del, måste därför vara en friare disposition av egendomen och dess avkastning. En sådan ändring kunde icke ske med mindre den svävande frågan om äganderätten först löstes. Då denna fråga icke lät sig avgöras

på grundval av föreliggande rättsfakta, måste den lösas enbart med hänsyn till vad lämplighet och billighet krävde. Såsom pretendenter till äganderätten kunde enligt nämnden uppställas statskyrkan, lokalkyrkan, församlingen och staten. Vad beträffar statskyrkan saknade den såsom statsinstitution karaktären av juridisk person och kunde sålunda icke ha äganderätt till egendom. En åtgärd att göra statskyrkan till juridisk person och på den överlåta äganderätten till den ecklesiastika egendomen i landet skulle innebära en så genomgripande förändring av förhållandet mellan kyrka och stat och mellan den rättsligt konstruerade kyrkan och lokalförsamlingarna att den enbart av den anledningen heller icke torde kunna ifrågasättas. — Lokalkyrkan kunde givetvis göras till stiftelse och därmed tillerkännas rätt att inneha egendomen, men med en sådan lösning skulle de nuvarande olägenheterna i avseende å förvaltningen endast befästas. — Församlingarna var visserligen juridiska personer, men en överlåtelse till dem av äganderätten till den kyrkliga jorden skulle för all framtid låsa fast den ekonomiska olikhet dem mellan, som låg däri, att en del församlingar — ofta på grund av en tillfällighet och utan egna åtgöranden — hade betydande ecklesiastika jordegendomar inom sina områden, medan andra församlingar endast hade obetydliga eller alls inga sådana tillgångar. — Kvar stod staten, som dels redan var ägare till en stor del av de ecklesiastika egendomarna, dels — såsom yttersta garant för kyrkans omkostnader — hade största intresset av att utvinna största möjliga avkastning. Staten torde vidare reellt om ej än formellt redan vara att anse såsom ägare till egendomen, då det var staten, som utövade högsta förvaltningen och äganderättens viktigaste funktioner.

I en reservation tog Falkman och Lindblad avstånd bl. a. från avsnittet om den ecklesiastika jorden och betecknade majoritetens förslag att lösa äganderätsfrågan som en uppenbar konfiskation. Den jord, vars äganderättsnatur ej lagenligt kunde fastslås genom företeende av rättsligt bevismaterial, torde i större utsträckning ha från början tillhört församlingarna, som förvärvat densamma genom donation från enskilda eller genom köp, än den tillhört staten och ställts till församlingarnas förfogande på vissa villkor. Även i detta senare fall innebar emellertid ett återtagande av egendomen utan överenskommelse med respektive församlingar en rättskränkning, när en upplåtelse ej kunde rättsligen återtagas, så länge de uppställda villkoren uppfylldes. Ett bättre utnyttjande av den kyrkliga jorden kunde uppnås utan kränkning av församlingarnas och kyrkans rätt. Reservanterna ifrågasatte därför, om icke äganderätten till åtminstone de mindre jordegendomarna kunde övergå till församlingarna. Endast för de större egendomarna ansågs domänverket böra ifrågakomma som förvaltare.

Den av socialiseringsnämnden framförda uppfattningen av kyrkan som en statsinstitution fick ett pregnant uttryck i riksdagsdebatten år 1930 i anledning av en kommunistisk partimotion om kyrkans skiljande från sta-

ten och om den kyrkliga egendomens övergående i statlig eller kommunal ägo. Från socialdemokratiskt håll hävdades nämligen i denna debatt, att kyrkan sedan reformationen ej existerade annat än som en gren — ett kyrkoväsende likställt med militär- och skolväsendet — av den statliga verksamheten och utgjorde på intet vis något samfund eller rättssubjekt vid sidan av staten. Det var därför lika orimligt att tala om kyrkans skiljande från staten som att sätta ifråga den kyrkliga egendomens överförande i statlig eller kommunal ägo. Vad gällde sistnämnda fråga skulle, såsom formuleringen i stället löd i det socialdemokratiska partiprogrammet, den av kyrkan disponerade egendomen stanna i samhällets ägo.

Sådant var alltså läget, när i början av år 1931 prästlönerregleringssakkunnigas betänkande efter remissbehandling anmälades för Kungl. Maj:t. I yttrandet till statsrådsprotokollet framhöll då föredragande departementschefen, biskopen Stadener, att betänkandet borde kompletteras med en utredning avseende den andra, i direktiven för de sakkunniga angivna huvudlinjen nämligen rörande åtgärder för en decentraliserad förvaltning av prästlönejorden.

Den enligt erhållet bemyndigande tillkallade utredningen — 1931 års prästlöneutredning — framlade härefter i ett betänkande (SOU 1931: 24) förslag till huvudgrunder för en sådan decentralisering. Utredningsmännen ansåg, att det icke överensstämde med dittills tillämpade lagstiftningsgrundsatser att indraga pastoratens prästlönetillgångar till kyrkofonden, helst som enligt en av utredningsmännen verkställd undersökning större delen av prästlönejorden antingen donerats av enskilda eller anskaffats av församlingarna själva. Pastoraten borde alltså bibehållas vid sina rättigheter till prästlönetillgångarna och avlöningen förbliva en angelägenhet för pastoraten. Frågan om förvaltningen av löneboställena löstes enligt utredningsmännen bäst genom att den direkta förvaltningen av såväl jordbruket som skogen anförtroddes åt pastoraten och deras organ, främst kyrkorådet. Det syntes nämligen vara ur alla synpunkter lämpligast, att den som hade att uppbära och för sina ändamål använda avkastningen av dessa tillgångar också finge själv övertaga uppgiften att göra dem avkomstbringande. Systemet för finansieringen av avlöningskostnaderna borde enligt utredningsmännen omläggas på så sätt, att avkastningen av lönetillgångarna lades »i botten». Pastoraten skulle alltså äga att omedelbart taga avkastningen i anspråk för täckande av sina lönekostnader. Genom en sådan åtgärd komme alla de pastorat, vilka inlevererade sådan avkastning till kyrkofonden, att erhålla en lättnad i utdebiteringen till prästlönerna. Denna lättnad skulle huvudsakligen komma pastoraten på landsbygden till del, medan vinsten naturligtvis bleve mindre för de större stadspastoraten, som i allmänhet inlevererade inga eller obetydliga belopp till kyrkofonden. Vidare borde enligt utredningsmännen utgifterna för pastoratens gemensamma ändamål såsom pensionsväsendet och adjunktsinstitutionen bestridas genom utta-

gande från pastoraten av en allmän kyrkoavgift, vilken skulle årligen inbetalas till kyrkofonden med ett visst över hela riket lika högt belopp för skattekrona. En påtalad brist i det dåvarande systemet hade varit kyrkofondens snabba tillväxt. Fonden hade, från att vid sin tillkomst år 1914 uppgå till drygt 8 miljoner kronor, under sin tillvaro mångdubblats, så att den vid utgången av budgetåret 1929/1930 uppgick till nära 53 miljoner kronor. Utredningsmännen ansåg därför, att särskild anordning borde vidtagas för åstadkommande av jämvikt mellan kyrkofondens inkomster och utgifter. Sådan jämvikt kunde uppnås genom en viss rörlighet antingen hos församlingsavgifternas maximum eller hos den allmänna kyrkoavgiften eller hos bådadera.

De sålunda av 1927 års prästlönerregleringssakkunniga och 1931 års prästlöneutredning framlagda förslagen jämfördes och vägdes mot varandra av 1931 års prästlönerregleringssakkunniga. I betänkande den 15 oktober 1931 med förslag till prästlönelag m. m. (SOU 1931: 25) anslöt sig de sakkunniga i stort sett till prästlöneutredningens decentralisationsförslag. Efter omarbetning i vissa avseenden lades sakkunnigförslaget till grund för Kungl. Maj:ts proposition nr 187 till 1932 års riksdag. Propositionen bifölls med vissa ändringar av riksdagen (skr nr 361). Enligt riksdagens beslut skulle sålunda i varje stift finnas inrättade särskilda organ, *stiftsnämnder*, att jämte boställsnämnderna handha kontrollen över pastoratens boställsförvaltning. Den sålunda bifallna propositionen godkändes därefter av 1932 års kyrkomöte (skr nr 2), varefter ny *boställsordning* och ny *lag om kyrkofond* utfärdades den 30 augusti 1932 (nr 400 resp. nr 404).²⁰ Författningarna gäller i sina huvuddrag fortfarande.

Problemet om den kyrkliga egendomens ställning i förvaltningshänseende hade alltså fått sin lösning. På kyrkligt håll, där den uppfattningen alltmer gjort sig gällande att frågan om kyrkans egendomsförhållanden var avgörande för kyrkans frihet och framtid, framstod riksdagens bifall av propositionen som en stor seger; den kyrkliga egendomen var nu i första hand underställd de lokala kyrkliga myndigheternas förvaltning, vilket förhållande ansågs utgöra en garanti för egendomens fortbestånd i kyrkans hand. På socialdemokratiskt håll, där motståndet mot den föreslagna förvaltningsreformen var starkt, betecknades propositionen »som det mest revolutionerande på detta område, som framträtt ända sedan reformationens dagar» i det den innebar en förvandling av kyrkan »från ett statligt kyrkoväsen eller statskyrka till en kommunalkyrka».²¹

I propositionen berördes något frågan om äganderätten till prästlönejorden, närmast med anledning av kammarkollegiets förmenande, att 1931 års prästlöneutredning till stöd för den föreslagna förvaltningsreformen ve-

²⁰ För den som önskar en mera ingående kännedom om bakgrunden till 1932 års boställsreform hänvisas till Clarence Nilsson, Sam Stadener som kyrkopolitiker, (1964).

²¹ Arthur Engberg vid remiss av propositionen till lagutskott, AK 1932 nr 25 s. 4 ff.

lat söka föra i bevis, att församlingarna eller pastoraten hade en privaträttslig rätt till de boställen, som användes för prästerskapets avlöning. Departementschefen, som för sin del icke kunde finna att nämnda utredning upptagit äganderättsfrågan till behandling, anförde följande (prop. 1932: 187, s. 186).

»Av den i detta ämne verkställda utredningen synes mig med all önskvärd tydlighet framgå, att i regel de från medeltiden härstammande prästboställena tillkommit genom donation av en eller flera enskilda samt att avsikten med dessa donationer varit, att boställenas avkastning skulle utgöra avlöning åt den vid den särskilda lokalkyrkan anställde prästen. Huruvida donationerna medfört äganderätt för församlingarna till de donerade boställena eller ej, är en fråga av mera teoretiskt intresse, varpå jag icke har anledning att här ingå.»

I samband med 1932 års boställsreform gjordes vissa ändringar i och tillägg till 1927 års kyrkliga försäljningslag i syfte att utvidga de förutsättningar, varunder medgivande till avhändelse av kyrklig jord kunde lämnas av Kungl. Maj:t. Därvid var fråga även före om placering av försäljningsmedlen och andra kontanta avlöningstillgångar — prästlönefonderna — i fast egendom, företrädesvis skogsegendom, eller annan värdebeständig valuta. Sålunda hemställde 1932 års riksdag och kyrkomöte, att Kungl. Maj:t måtte föranstalta om utredning härutinnan. Sedan dylik utredning verkställdes, utfärdades *lagen den 15 maj 1942 angående användande i vissa fall av prästlönefond m. m.* (nr 232).²² Enligt lagen, som alltjämt är gällande, äger pastorat enligt Kungl. Maj:ts närmare föreskrifter (K. K. 11 dec. 1942, nr 967) taga prästlönefondsmedel i anspråk dels till värdebeständig grundförbättring av löneboställe, dels till inköp av nytt boställe.

Jämväl avlöningssystemet enligt 1910 års prästlöneregeringslag blev tidigt utsatt för stark kritik. Arbetet med genomförande av löneregeringarna, vari lönen bestämdes specifikt för varje tjänst efter särskilda invecklade regler, visade sig omständligt, tidsödande och kostsamt. I ovannämnda betänkanden av 1927 års prästlöneregeringssakkunniga, 1931 års prästlöneutredning och 1931 års prästlöneregeringssakkunniga framlades även förslag till en genomgripande revision av avlöningssystemet, men dessa förslag föranledde icke något Kungl. Maj:ts ställningstagande.

Från och med år 1936 sammanfördes bestämmelserna rörande avlöning och emeritlöner för ordinarie och extra ordinarie församlingspräster i *reglementet den 15 februari 1935 för prästerskapets avlöning* (nr 17). Som extra ordinarie församlingspräster upptogs i reglementet kyrkoadjunkt (tidigare s. k. ständig adjunkt) och pastoratsadjunkt. Den sistnämndes ställning inom organisationen var osäker. Han hade sålunda icke någon för viss tid eller tills vidare inrättad befattning. Därest fortsatt förordnande icke kunde beredas honom som ämbetsbiträde eller vikarie upphörde därmed

²² Prop. 1942: 142; riksdagens skriv. 1942: 192; kyrkomötets skriv. 1941: 28.

hans anställning som pastoratsadjunkt, och han nödgades tillfälligt såsom extra ordinarie präst utan lön stå till stiftsledningens förfogande med skyldighet att när som helst mottaga nytt förordnande.

År 1946 tillkallades särskilda sakkunniga för utredning av frågan om en allmän revision av bestämmelserna om prästerskapets avlöning och vad därmed sammanhör. Dessa sakkunniga — 1946 års prästlönekommitté — framlade sina förslag i ett på två delar uppdelat betänkande, varav del I (SOU 1948: 44) innefattade principförslag till grunder för en anpassning av det prästerliga avlönings- och pensionsväsendet till det system, som gällde för de statliga befattningshavarna. Sålunda skulle lönen för prästerna utgå såsom bruttolön. För tjänstebostad, vare sig i prästgård eller i annan av vederbörande pastorat upplåten bostadslägenhet, skulle följaktligen prästen ha att erlægga särskild ersättning, vilken skulle uttagas genom avdrag å lönen, bostadsavdrag. Vidare föreslogs att prästerna, såväl ordinarie som icke ordinarie, skulle vara inplacerade i lönegrader. För kyrkoherde skulle inplaceringen bestämmas med ledning av den reglerade lönen och för komminister med hänsyn till dels dennes tjänståligganden (komminister i särskilt tjänstgöringsområde), dels vederbörande tjänstgöringsområdes folkmängd. Utöver lönen skulle prästerna kunna komma i åtnjutande av ett flertal särskilda avlöningsförmåner m. m., som jämlikt statens allmänna avlöningsreglemente tillkom med dem jämförbara befattningshavare. Pensionsåldern för prästerna sattes generellt till 65 år.

Sedan 1948 års kyrkomöte avgivit utlåtande (nr 18) samt ett antal myndigheter och sammanslutningar yttrat sig över betänkandet, framlade Kungl. Maj:t i proposition nr 204 till 1949 års riksdag förslag angående nya grunder för avlöningen av präster m. m. Propositionen vilade i huvudsak på kommitténs förslag. Med några ändringar av jämförelsevis mindre vikt bifölls propositionen av riksdagen (skr nr 399).

I betänkande del II (SOU 1950: 43) framlade härafter kommittén de detaljförslag, som erfordrades för genomförande av statsmakternas principbeslut rörande löne- och pensionsregleringen. Efter förslag av Kungl. Maj:t i propositionen nr 156 fattade 1951 års riksdag (skr nr 321) beslut i ämnet. Den nya lagstiftning, som sålunda kom till stånd, innefattas främst i *lag den 29 juni 1951 angående pastorats deltagande i kostnaderna för församlingsprästernas avlöning* (nr 570), *prästlöneordning den 29 juni 1951* (nr 577) samt *tjänste- och familjepensionsordningen för präster den 20 september 1951* (nr 667 och 668).

För de bestämmelser rörande avlönings- och pensionsförmåner åt församlingsprästerna, som numera gäller, lämnas en redogörelse i utredningens betänkande om den kyrkliga förvaltningen.

Klockarna (kyrkomusikerna) och deras avlöningstillgångar

Klockarnas åliggande enligt ovan (s. 56) såsom folkundervisare, kyrkosångare och kyrkobetjante stadfästes genom 1686 års kyrkolag, som i kap. 24 §§ 31 och 32 innehöll bestämmelser härom. Efter hand som det kyrkliga musiklivet utvecklades, uppstod emellertid vid sidan av klockarbefattningarna självständiga befattningar vid kyrkorna dels som organister, dels som kyrkosångare eller kantorer. Inrättandet av dessa särskilda befattningar var emellertid frivilligt och beroende av församlingarnas egna beslut. Där särskild kyrkosångare ej var anställd, ålåg det i regel alltjämt klockaren att leda sången i kyrkan. Då folkskoleväsendet under 1800-talets förra hälft fick sin självständiga organisatoriska förvaltning, skildes klockaren — i denna sin egenskap — helt från de med folkundervisningen förenade uppgifterna. Efter vederbörligt tillstånd kunde dock befattningen som klockare, liksom också befattningen som organist eller kantor, vara förenad med folkskollärartjänst. Klockar-, organist- och kantorsbefattningarna kunde även sinsemellan vara förenade. Så småningom kom flertalet av klockarens ursprungliga uppgifter såsom kyrkobetjante att upphöra och överflyttas på andra (t. ex. kyrkovaktmästare och ringare) och klockaren alltmer att betraktas som kyrkomusiker i likhet med organisten och kantorn.

Avlöningsbestämmelserna för klockarna i 1681 års förordning och andra författningar ersattes av *förordningen den 2 november 1883 angående allmänt ordnande av klockarnas löneinkomster*. Enligt denna förordning skulle inom varje kyrkoförsamling verkställas reglering av klockarlönen, därvid denna borde bestämmas i skäligt förhållande till omfattningen av klockarens tjänstegöromål samt beräknas så, att alla offer och avgifter för särskilda förrättningar skulle upphöra. Klockaren skulle bibehållas vid bostad och jord, som kunde vara honom på lön anslagen. Vad utöver bostadsförmånen och avkastningen av jorden erfordrades till klockarens avlöning skulle sättas att utgå i penningar samt sammanskjutas av församlingen efter de grunder, som för kommunalutskylders utgörande i allmänhet var stadgade.

1883 års förordning avsåg endast klockarnas, ej organisternas löneförmåner. Enligt kap. 24 § 30 kyrkolagen skulle organisten uppbära särskild lön, varom han och församlingen överenskom. Sedermera bestämdes att denna lön liksom klockarlönen skulle sammanskjutas av församlingen efter de grunder, som gällde för kommunalutskylders utgörande i allmänhet (lag den 16 oktober 1908). Detsamma torde ha gällt beträffande avlöningen åt kyrkosångaren (kantorn). Vid bestämmandet av lörens storlek lär församlingen ha haft full frihet.

Frågan om en reform av kyrkomusikernas anställnings-, tjänstgörings- och avlöningsförhållanden blev under 1900-talets tidigare skede föremål för omfattande utredningar. Sålunda framlade tre särskilda sakkunnigberedningar förslag till frågans lösning, vilka förslag dock icke ansågs kunna rea-

liseras. Ett första steg togs år 1938 genom antagandet av lagen den 9 december detta år (nr 732) angående särskilda grunder för klockar- och organistlöns bestämmande samt om dispositionen av till klockar- och organisttjänst hörande avlöningstillgångar, den s. k. *klockarboställslagen*.²³ Genom denna lagstiftning avvecklades det föråldrade jordavlöningsystemet för klockare och organister. Församlingarna (klockardistriktet) skulle företaga en reglering av befattningshavarnas löner, därvid dessa skulle sättas att helt utgå i penningar.

Enligt lagen skulle särskild uppskattning ske av avlöningstillgångarna (lönefastigheter och lönefonder) vid varje klockar- och organisttjänst. Uppskattningen skulle beträffande lönefastighet avse densamma beräknade saluvärde vid den tid uppskattningen företogs samt värdet av den behållna årsavkastning, som fastigheten vid samma tidpunkt kunde lämna. Värdet av avlöningstillgångarna (fastigheter och fonder), det s. k. boställskapitalet, skulle på visst sätt bestämmas i areal åkerjord. Avsikten härmed var, att tillgångarnas realvärde skulle bibehållas. Årsavkastningen av tillgångarna omräknades i procent av boställskapitalet och benämndes boställsränta.

Lagen angav tre skilda dispositionssätt beträffande lönefastighet. Antingen kunde fastigheten övertagas av den församling, varinom den var belägen, för att disponeras som församlingskommunal egendom eller kunde fastigheten försäljas för främjande av uppkomsten av egna hem m. m. eller kunde fastigheten bibehållas som »publik arrendegård», klockarhemman, för att disponeras för kyrkofondens räkning. Då fastigheten övertogs av församlingen, vilket i praktiken blivit det normala fallet, liksom då fastigheten försålles — därvid köpeskillingen tillföll församlingen — blev församlingen ansvarig för boställskapitalet samt hade att årligen till avlöning åt vederbörande klockare eller organist tillskjuta så stort belopp, som motsvarade den å boställskapitalet belöpande boställsräntan. För det fall åter fastigheten disponerades såsom klockarhemman, iklädde sig kyrkofonden ansvaret för boställskapitalet med åtföljande skyldighet att gälda boställsräntan. — Lönefond, som härrörde från klockarhemman, skulle tillföras kyrkofonden. Annan lönefond skulle överlämnas till den församling, inom vars område lönefastigheten var belägen.

Genom klockarboställslagen löstes icke frågan om klockarnas och organisternas anställnings- och tjänstgöringsförhållanden. Den innebar endast ett första steg mot ett tidsenligare avlöningssystem för dem. En genomgripande nyorganisation av klockarinstitutionen ansågs därför påkallad och år 1942 tillkallades särskilda sakkunniga för utredning i ämnet. Dessa sakkunniga — 1942 års kyrkomusikerutredning — framlade sina förslag i ett på två delar uppdelat betänkande, varav del I (SOU 1945: 16) innehöll riktlinjer och vissa preliminära förslag för en reform på området, medan del II (SOU 1946: 50) innefattade utredningens slutgiltiga förslag

²³ Prop. 1938: 188; Riksdagens skriv. 1938: 366; kyrkomötets skriv. 1938: 12.

samt förslag till ett antal författningar, som visat sig erforderliga för ett genomförande av reformen. Principerna för den föreslagna nyorganisationen var, att de äldre klockar-, organist- och kyrkosångarbefattningarna skulle avvecklas och ersättas med en enhetlig tjänst som kyrkomusiker, att de nya tjänst innehavarna skulle såsom de dittillsvarande motsvarande befattningshavarna vara avlönade av församlingarna samt att avlöningskostnaderna därvid skulle bestridas i nära överensstämmelse med vad som gällde beträffande avlöningen till församlingsprästerna.

På grundval i huvudsak av kyrkomusikerutredningens förslag fattade därefter statsmakterna successivt beslut om kyrkomusikerverksamheten. De grundläggande reglerna härom återfinns i *lagen om kyrkomusiker den 27 juni 1947* (nr 275).²⁴ Föreskrifter rörande organisationen har meddelats i *kyrkomusikerstadgan den 2 juni 1950* (nr 375).²⁵ Kyrkomusikernas avlöningsförhållanden reglerades i *avlöningsreglementet för kyrkomusiker den 9 juni 1950* (nr 385).²⁶ I samband med förhandlingsrättsreformens genomförande från och med år 1966 har detta reglemente upphävts och ersatts med kollektivavtal.

Domkyrkorna

I det föregående (s. 48 och 56) har berörts de ekonomiska förhållandena före tillkomsten av 1686 års kyrkolag beträffande de i svenska riket redan under medeltiden förefintliga domkyrkorna i Uppsala, Linköping, Skara, Strängnäs, Västerås och Växjö. För dessa domkyrkor innehåller kyrkolagen, kap. 26, bestämmelser, vilka alltjämt är gällande. Enligt dessa bestämmelser tillkommer värden och förvaltningen av domkyrkan och dess egendom biskopen och domkapitlet med domkyrkosysslomannen såsom närmaste förvaltare, varjämte i viktiga frågor samråd skall ske med landshövdingen. För underhållet av domkyrkan utgick enligt kyrkolagen anslag av domkyrkotunnor, vilken rätt stadfästes genom 1723 års privilegier för prästerskapet. I övrigt var domkyrkans ekonomi huvudsakligen grundad på dess egna tillgångar. Kyrkolagen säger sålunda ingenting om domkyrkoförsamlingens skyldigheter att reparera och underhålla domkyrkan utan förutsätter, att domkyrkan har egna medel därför eller av kronan beredes sådana i särskild ordning.

Värden och förvaltningen av Lunds domkyrka, vilken även den härrörde från den katolska tiden, tillkom likaså enligt kyrkolagens bestämmelser biskop, domkapitel och landshövding. I stället för domkyrkosyssloman anställdes dock, med hänsyn till de vidlyftiga räkenskaper och den tillsyn som domkyrkans många egendomar krävde, en kyrkoinspektör, vilken till skillnad mot sysslomannen icke var präst. Dennes uppgifter övertogs se-

²⁴ Prop. 1947: 233; Riksdagens skriv. 1947: 323; kyrkomötets skriv. 1946: 27.

²⁵ Prop. 1949: 199; Rskr 327. Prop. 1950: 231; Rskr 352.

²⁶ Prop. 1949: 199; Rskr 327. Prop. 1950: 234; Rskr 290.

dermera av ett domkyrkoråd. Enligt alltjämt gällande stadga från år 1859 handhar domkyrkorådet den närmaste värden och förvaltningen av Lunds domkyrka och dess egendomar. Till domkyrkan utgick icke statsanslag i någon form.

Med anledning av anmärkningar, som vissa på 1690-talet tillsatta särskilda granskningskommissioner anfört mot bl. a. domkyrkornas medelsförvaltning, utfärdade Kungl. Maj:t »till förekommande av egenvillig disposition med de medel och inkomster som Kungl. Maj:t förlänat» stater för flera av de äldre domkyrkorna. Beträffande exempelvis Uppsala domkyrkokassan utgöras av räntor av domkyrkans kapital, tomtören, frälseränta av viss donation, hyresmedel av domkyrkans hus, håvpenningar, domkyrkotunnor och avgifter för klockringning. Utgifterna bestod av vissa specificerade avlöningsposter till sysslomannen m. fl. samt underhållskostnader. — Småningom blev stater fastställda för samtliga äldre domkyrkor.

De efter reformationen tillkomna domkyrkorna i Göteborg, Härnösand, Visby och Mariestad var ursprungligen församlingskyrkor och behöll denna sin karaktär i förvaltningshänseende. Beträffande dessa domkyrkor ålåg det vederbörande församling att bestrida underhållskostnaderna i den mån utgående kronoanslag i form av domkyrkotunnor eller vin- och byggnads-såd icke förslog därför. Vad angår de jämväl efter reformationen tillkomna domkyrkorna i Karlstad och Kalmar, vilka även de ursprungligen varit församlingskyrkor men nybyggts efter det städerna blivit biskopssäten, utvecklade sig förhållandena så, att kyrkorna fick särskild förvaltning såsom domkyrkor och att deras underhåll huvudsakligen bestreds av kronoanslag, vad Karlstads domkyrka beträffar med bidrag dock av församlingen. För Kalmar domkyrka fastställdes särskild stat.

Förutom de årliga anslagen anvisade staten ofta vid större ombyggnader och reparationer av domkyrkorna särskilda bidrag, varjämte domkyrkorna berättigades uppbära rikskollekter och s. k. stamboksmedel. När vid 1858/59 års riksdag anslag beviljades till reparation av Västerås domkyrka uttalade ständerna (skr nr 220) beträffande domkyrkornas förhållande till staten följande: Domkyrkorna i riket, av vilka de flesta äro uppförda före reformationens införande, hava av ålder utgjort föremål för statens omvårdnad, så att icke allenast till deras vidmakthållande tiondeanslag blivit anvisade, utan även, när å dem erfordrats så betydliga och kostsamma reparationer, att dessa icke kunnat med kyrkornas egna tillgångar verkställas, särskilda statsbidrag blivit för sådant ändamål av rikets ständer beviljade.

Såsom ovan berörts ålåg det icke domkyrkoförsamling att lämna bidrag till äldre domkyrkas reparation och underhåll. Efterhand restes emellertid krav på att sådan skyldighet borde åläggas församlingen. Härutinnan gjorde 1859/60 års riksdag, vid vilken fråga var före om beviljande av ytterligare statsbidrag till förenämnda reparation av Västerås domkyrka, följande

principiella uttalande (skr nr 81): Vid beviljande av understöd av allmänna medel för Sveriges i äldre tider uppförda, storartade och genom konstminnen dyrbara domkyrkor har riksdagen ansett de dryga kostnader, som med dessa kyrkors underhåll äro förenade, icke skäligen kunna utan undantag åläggas de församlingar, åt vilka samma kyrkor blivit till begagnande upplåtna, men å andra sidan funnit rättvist och billigt, att sådana arbeten, vilka icke avse dylika kyrkors monumentala delar utan endast vederbörande församlingars gagn och bekvämlighet, varda av dessa församlingar själva bekostade.

Avlöning till vaktpersonal och andra vid de äldre domkyrkorna anställda kyrkobetjante utgick tidigare av domkyrkomedel men kom efterhand på några undantag när att bekostas av domkyrkoförsamlingarna. Av domkyrkomedel utgick vidare i vissa fall enligt stadgande i 1723 års privilegier för prästerskapet bidrag till biskopsgårdarnas underhåll. Förutsättningen därför torde ha varit, att domkyrkans tillgångar medgav detta. Sådan bidragskyldighet åvilar alltjämt en del äldre domkyrkor.

Enligt kungl. förordningen den 11 februari 1687 huru med rättegång uti domkapitlen skall förhållas ålåg det de äldre domkyrkorna att svara för domkapitlens lokaler; tidigare hade det ålegat dem att bekosta även domkapitlens verksamhet i övrigt. I förordningen stadgades, att domkapitlet skulle sammanträda i »ett bekvämt rum, som i domkyrkan eller något dess hus med allt nödvändigt behör därtill beredas skall». Sådan skyldighet tages fortfarande i anspråk vid dessa domkyrkor utom i Linköping, dock att statsverket i allmänhet övertagit kostnaderna för lokalernas uppvärmning, belysning, renhållning och möblering, varjämte statsbidrag ofta lämnats till större reparationer å lokalerna.

Genom kungl. förordningen den 23 juli 1869 angående förändring av grundräntor och kronotionde blev domkyrkotunnorna samt övriga till domkyrkorna utgående ränte- och tiondeanslag indragna till statsverket mot ersättning medelst årligt statsanslag i penningar efter medelmarkegångspris. Vid indragningen jämlikt kungörelsen den 30 juni 1947, nr 426, av de ersättningar för vin- och byggnadssäd och för kronotiondeanslag m. m., som utgick till kyrkor, undantogs de till domkyrkorna samt församlingskyrkorna i Kalmar och Mariestad utgående ersättningarna. Enligt föredragande departementschefens uttalande (prop. 1947: 46) borde sistnämnda ersättningar i avvaktan på en reglering av domkyrkornas ekonomiska förhållanden i allmänhet utgå på samma sätt som dittills.²⁷

Beträffande de yngsta stiftskyrkorna — Luleå kyrka och Stockholms Storkyrka — ägde någon förändring i avseende å förvaltningen icke rum i och med att Luleå stift (år 1903) och Stockholms stift (år 1941) inrättades. Några statsanslag har icke heller utgått till dessa kyrkor, i varje fall icke

²⁷ Tillkallad utredningsman hade föreslagit, att dessa å riksstaten uppförda anslag till domkyrkor i stället skulle utgå ur kyrkofonden utan ersättning från statsverket.

sedan de blivit stiftskyrkor. En av domkapitlet i Stockholm gjord framställning att Kungl. Maj:t måtte förklara, att Storkyrkan skulle anses som domkyrka för Stockholms stift, har Kungl. Maj:t enligt beslut den 8 januari 1944 funnit ej erfordra någon Kungl. Maj:ts åtgärd. Därvid åberopades följande uttalande i ärendet av kammarkollegiet: »Någon tvekan om Storkyrkans ställning av domkyrka i den mening, att däri skall förrättas för stiftet gemensamma förrättningar, synes icke föreligga. Särskild föreskrift om att Storkyrkan skall anses som dylik kyrka för stiftet torde knappast vara erforderlig.»

I detta sammanhang bör även utvecklingen av frågan om *domkapitlens finansiering* något beröras.

Såsom ovan angivits ålåg det ursprungligen domkyrkorna att svara för domkapitlens verksamhet. Denna skyldighet begränsades genom förenämnda förordning den 11 februari 1687 huru med rättegång uti domkapitlet skall förhållas till att avse tillhandahållande av lokaler åt domkapitlet. I förordningen, genom vilken domkapitlet för första gången efter reformationen fick sin ställning rättsligt reglerad, bestämdes bl. a. deras sammansättning och arbetsuppgifter. Föreskrift lämnades också om anställande vid vart och ett av domkapitlet av en notarie, vars löneförmåner skulle utgå dels i form av expeditionslösen, dels ock i vissa fall av kronotionde. — Med tiden tillkom andra inkomster för notarierna såsom provisioner, kollekter, bidrag ur vissa kassor och fonder m. m.

Även för avlönande av amanuenser och vaktbetjäning samt för anskaffande av medel till kostnaderna för skrivmateriel och expenser anlätades i huvudsak samma utvägar som i fråga om notariernas löner.

Dessa på olika sätt anskaffade medel för uppehållande av domkapitlens verksamhet blev efterhand otillräckliga, varför staten fick träda hjälpande emellan. Detta skedde första gången år 1819, då notarierna erhöll viss ersättning i egenskap av sekreterare åt eforus. Denna ersättning höjdes sedan genom olika beslut av riksdagen. Vid 1847—1848 års riksdag beviljades viss ersättning åt amanuenserna. Från och med år 1864 uppfördes å riksstaten, närmast i anledning av de ökade arbetsuppgifter på undervisningens område, som pålagts domkapitlet, ett anslag å 10 000 kronor att efter Kungl. Maj:ts bestämmande användas till förbättring av notariernas och amanuensernas avlöning samt till omkostnader för domkapitelsexpeditionerna. År 1880 sammanfördes alla från staten utgående olika anslag till ett anslag å 25 000 kronor å åttonde huvudtiteln med rubriken Domkapitlens expeditioner.

Vid 1902 års riksdag framlade Kungl. Maj:t i statsverkspropositionen förslag om att avlöningen till domkapitelspersonalen skulle — med smärre undantag — bestridas av statsmedel samt att statsanslag skulle utgå till domkapitlet för skrivmateriel och expenser. Föredragande departements-

chefen framhöll därvid, sedan han redogjort för dessa myndigheters arbetsuppgifter, att det anförda syntes vara nog för att ådagalägga, att domkapitlen »huvudsakligen äro statsinstitutioner med uppgift och plikt att vårda synnerligen maktpåliggande allmänna angelägenheter. Staten borde väl ock då tillhandahålla de för uppehållande av deras verksamhet erforderliga medel». — Kungl. Maj:ts förslag bifölls av riksdagen med vissa jämkningar i fråga om de föreslagna avlöningsbeloppen m. m.

Genom den vid 1932 års riksdag beslutade reformen rörande förvaltningen av de ecklesiastika boställena tillkom stiftsnämnderna. Dessa organ skulle få anlita domkapitlens kanslier för ärendenas beredning, uppsättning och expediering, men deras verksamhet skulle bekostas av kyrkofonden. Någon utökning av kanslipersonalen eller ändring i sättet för domkapitlens finansiering ansågs ej påkallad. Kort efter reformens genomförande visade det sig emellertid icke möjligt för kanslierna att med tillgänglig arbetskraft fullgöra vederbörliga arbetsuppgifter och Kungl. Maj:t nödgades att gång efter annan ställa betydande belopp ur kyrkofonden till stiftsnämndernas förfogande för anställande av tillfälliga biträden och för expensutgifter.

Frågan om metoden för domkapitlens finansiering kom upp till behandling omedelbart efter tillkomsten av den nu gällande lagen om domkapitel den 13 november 1936 (nr 567), vilken ersatte 1687 års förordning. I proposition nr 97 till 1937 års riksdag framlade sålunda Kungl. Maj:t förslag till grunder, enligt vilka kyrkofonden borde bidra till kostnaderna dels för den personal, som vid domkapitlens kanslier sysselsattes för stiftsnämndernas räkning, dels för expenser. Förslaget innebar, att all den för vederbörande domkapitel och stiftsnämnder erforderliga kanslipersonalen — den skogligen personalen dock undantagen — skulle avlönas från det under åttonde huvudtiteln uppförda förslagsanslaget till Domkapitlen: Avlöningar, och detta anslag beredas ersättning för de kostnader, som skäligen kunde anses belöpa på stiftsnämnderna, genom omföring till anslaget av medel från kyrkofonden. Ersättningen borde beräknas till hälften av förslagsanslagets slutbelopp, sedan detsamma minskats med kostnaderna för Stockholms domkapitel, som vid sin sida ej hade någon stiftsnämnd, samt med kostnaderna för arvoden och annan ersättning åt domkapitlens ledamöter. Vidare föreslogs, att de för domkapitlen och stiftsnämnderna erforderliga expensmedlen, i den mån dessa icke avsåg kostnader för anskaffande av lokaler till stiftsjägmästarna, skulle utgå från förslagsanslaget till Domkapitlen: Omkostnader, och att detta anslag skulle beredas ersättning från kyrkofonden med hälften av expensmedlens slutsumma, sedan densamma minskats med för Stockholms domkapitel beräknade belopp. — Riksdagen biträdde förslaget i förevarande delar.

I samband med lönereglering år 1938 för den skogligen personalen hos stiftsnämnderna skedde vissa förändringar med avseende å de nämnda förslagsanslagen, innebärande att samtliga kostnader för domkapitlen och stiftsnämnderna skulle redovisas över riksstaten. Någon ändring i fråga om

den slutliga fördelningen av dessa kostnader mellan statsverket och kyrkofonden ägde icke rum.

Biskoparnas löner och lönetillgångar

Genom 1723 års privilegier för prästerskapet artiklarna 3 och 4 garanterades biskop rätten att oförändrat få njuta och behålla efter gammal hävd den till hans ämbete knutna fasta egendomen samt de till ämbetet hörande inkomsterna i övrigt. Några större förändringar i biskoparnas avlöningsförhållanden ägde icke rum förrän vid 1800-talets mitt.

I syfte att vinna en jämnare fördelning av biskopslönerna fastställdes genom riksdagens beslut år 1860 vissa av Kungl. Maj:t i proposition 1859: 63 föreslagna grunder för reglering av biskoparnas inkomster. Enligt en vid propositionen fogad tablå bestod vid denna tid biskoparnas sammanlagda årsinkomster av intäkter av prebendepastorat (74 688 r:dr), anslagen kronotionde (56 733 r:dr), avkastning av boställen och på lön anslagna hemman och lägenheter (29 568 r:dr), indelta räntor (5 892 r:dr) och slutligen särskilda anslag i penningar (593 r:dr). Jämlikt de fastställda grunderna skulle biskop behålla så mycket av sina dittillsvarande inkomster, som efter vid lönerreglering skedd uppskattning motsvarade ett visst lönebelopp. Lönen skulle alltså alltjämt finansieras med för ändamålet avsedda lönetillgångar. Uppskattningen av inkomsten baserade sig på medeltalet av de nästföregående 20 årens markegång. Därest efter utredningen biskopens inkomster befanns överstiga det bestämda beloppet med så stort värde, som svarade mot avkastningen av ett eller flera med tjänsten förenade prebendepastorat, borde samma pastorat skiljas därifrån, dock att vid varje biskopsstol ett prebendepastorat blev såsom sådant bibehållet.²⁸ Om biskopslön skulle befinnas överskjuta det för densamma bestämda värdet med större belopp än som motsvarade inkomsten av därifrån skilda prebendepastorat, skulle Kungl. Maj:t äga bestämma, vilka inkomster som borde ytterligare skiljas från lönen. Dessa inkomster skulle ingå till statskontoret för att redovisas under namn av *biskopslöneregleringsfonden* och användas till utfyllnad av annan biskopslön.

Biskopsgårdar och löneboställen innehades av biskoparna i regel med bostadsrätt, ehuru de med denna rätt förenade rättigheterna och skyldigheterna ganska starkt varierade, särskilt i fråga om ansvaret för fastigheternas bebyggelse och hävd samt utgörandet av fastighetsskatt och andra utskylder. Större delen av löneboställena skulle författningsenligt utarrenderas genom myndigheternas försorg.

Med tiden kom avkomsten av de åt biskoparna anslagna avlöningstillgångarna att uppgå till helt andra belopp än vad vid löneregleringarna beräknats, därvid biskopslönerna i de olika stiften kom att avsevärt variera. För att undanröja dessa och andra med det rådande avlöningssystemet för-

²⁸ Biskopsprebendena avvecklades sedermera efter hand. År 1916 indrogs med ett undantag (Visby) då återstående prebenden mot ersättning ur biskopslöneregleringsfonden.

bundna olägenheter tillkom *förordningen den 27 november 1936 med ändrade bestämmelser för biskoparnas avlöande jämte nya grunder för dispositionen av därtill avsedda medel* (nr 578) samt den samma dag utfärdade *förordningen angående förvaltningen av de för biskoparnas avlöande anslagna fastigheter* (nr 579). Till grund för den nya lagstiftningen²⁹ låg dels av särskild sakkunnig, borgmästaren T. W. Linder den 20 januari 1932 framlagd utredning med förslag rörande ändrade grunder för biskoparnas avlöning och därmed sammanhängande frågor (SOU 1932: 17), dels ett av kammarkollegiet och statskontoret i skrivelse till Kungl. Maj:t den 23 december 1933 avgivet förslag i ämnet och dels en av kammarrådet T. H. Wohlin såsom sakkunnig verkställd och till Kungl. Maj:t den 15 november 1935 redovisad överarbetning av sagda förslag.

Den nya lagstiftningen innebar i huvudsak, att biskopslöneregleringsfonden samt samtliga inom stiftens förvaltade, för biskoparnas avlöning avsedda fonder och kapitaltillgångar överfördes till kyrkofonden. Tillika tillfördes kyrkofonden dels ersättning av statsverket för de anslag i kronotonde m. m., för vilka gottgörelse enligt riksstaten tillkom biskopar och biskopslöneregleringsfonden, dels ock avkomsten av samtliga för biskoparnas avlöande anslagna fastigheter, dock endast i den mån fastighet eller del därav icke skulle såsom biskopsgård disponeras för tjänstebostad åt biskop. I samband härmed övertog kyrkofonden betalningsansvaret för biskoparnas avlöning och pensionering.³⁰ Biskoparnas i penningar bestämda löner höjdes väsentligt; avvägningen av dessa anknöts i huvudsak till lönesättningen vid landshövdingstjänsterna. Biskop blev skyldig att mot åtnjutande av emeritilön avgå från tjänsten, när han fyllt 70 år; under vissa förhållanden kunde han få avgå tidigare mot erhållande av sådan lön. Innehavare av emeritilön utsågs av Kungl. Maj:t. — Utöver lönen erhöll biskop tjänstebostad å publik fastighet, som Kungl. Maj:t anvisade. Där särskilda förhållanden föranledde därtill kunde biskop i stället tilldelas antingen förhyrd tjänstebostad eller kontant hyresersättning. I den mån ansvar för biskopsboställenas underhåll och utskylder förut ålegat biskop upphörde detta ansvar. Biskopsgårdarna skulle förvaltas av stiftsnämnden enligt de föreskrifter Kungl. Maj:t meddelade. I cirkulär den 30 april 1937 (nr 219) gavs dylika föreskrifter. Löneboställena, för vilka benämningen biskopshemman infördes, skulle förvaltas i enlighet med de regler, som gällde för förvaltningen av allmänna kyrkohemman, d. v. s. prästboställen vilkas avkastning ingick till kyrkofonden.

Biskoparnas avlönings- och pensionsförmåner reglerades sedermera i *prästlönereglementet den 29 juni 1951* (nr 577) respektive *statens allmänna tjänstepensionsreglemente den 28 maj 1959* (nr 287). Numera gäller att löneförmåner i stort regleras genom kollektivavtal.

²⁹ Prop. 1936: 242; Rskr 352; kyrkomötets skr 23.

³⁰ Bestämmelser beträffande biskoparnas pensionering meddelades första gången genom kung. den 22 april 1927 (nr 114) ang. beredande av emeritilöner åt biskopar.

KAPITEL 3

Nuvarande förhållanden

Församlingskyrkorna och den därtill knutna egendomen

Kyrkobyggnaderna

För byggande av kyrka erfordras enligt kyrkolagen kap. 27 § 1 anmälan hos Kungl. Maj:t. Sedan kyrkan uppförts skall den enligt samma lagrum invigas för sitt ändamål av biskopen eller av den präst han sätter i sitt ställe. Först härefter läser byggnaden ha erhållit den rättsliga karaktären av kyrka, vilket innebär bl.a., att den står utanför den civila rätten; det torde sålunda vara uteslutet, att en kyrka skulle kunna tagas i mät eller avhysas från mark, som visas vara i enskild ägo.

Enligt 2 § a) lagen om församlingsstyrelse den 2 juni 1961 (nr 436) utgör anskaffande av och vård om kyrka en församlingsangelägenhet. Därmed torde i främsta rummet förstås, att församlingen har befogenhet att anslå medel till ifrågavarande ändamål. Några lagbestämmelser, som ålägger församling att bygga och underhålla kyrka finnes icke. Att med församlingsbildning följer skyldighet för församlingen att anskaffa och vårda kyrka torde emellertid få anses sedvanerättsligt fastslaget, och Kungl. Maj:t läser kunna mot församlingens vilja ålägga församling att fullgöra denna skyldighet.¹

Närmare bestämmelser om kyrkobyggnad samt om andra för kyrkliga ändamål avsedda byggnader m. m. finnes meddelade i §§ 28—34 kungörelsen den 26 november 1920 (nr 744) med föreskrifter rörande det offentliga byggnadsväsendet, i den lydelse dessa paragrafer erhållit genom kungörelserna den 2 december 1960 (nr 689) och den 9 juni 1967 (nr 331). Innan församling låter upprätta förslag till uppförande av kyrkobyggnad (kyrka, kapell för allmän gudstjänst) bör tillfälle beredas riksantikvarien att meddela råd och anvisningar (§ 28 mom. 1). Sedan förslaget upprättats, skall detsamma med tillhörande ritningar, skisser och beskrivningar samt åtföljt av situationsplan, yttrande från byggnadsnämnden och kostnadsuppgift invigas till riksantikvarien, vilken har att med eget utlåtande överlämna handlingarna till Kungl. Maj:t för prövning enligt kyrkolagen (§ 28 mom. 2). När ärendets art det påkallar, åligger det riksantikvarien att inhämta yttrande från domkapitlet, huruvida ur församlingssynpunkt eller eljest ur kyrkl. synpunkt något är att erinra mot förslaget (§ 32).

¹ Schalling i Förvaltningsrättslig tidskrift 1938, s. 312.

Förslag i fråga om planering och ordnande av kyrkotomt, som icke tillika skall vara begravningsplats, samt om uppförande på dylik tomt av annan byggnad än kyrkobyggnad, krematorium eller kolumbarium eller av mur, portal eller annan sådan fast egendom skall, innan det bringas till utförande, granskas och godkännas av riksantikvarien (§ 29).

Samma bestämmelser som för nybyggnad av kyrka gäller, där inom församling uppkommit fråga om mera betydande till-, på- eller ombyggnad eller om rivning eller flyttning av kyrkobyggnad. Där förslaget avser mindre ingripande åtgärd i avseende å kyrkobyggnad, erfordras icke Kungl. Maj:ts fastställelse, utan förslaget skall godkännas av riksantikvarien. Till vanligt underhållsarbete hänförlig eller brådskande reparationsåtgärd må verkställas utan medgivande av riksantikvarien (§ 30).

Angivna bestämmelser om kyrkobyggnad äger tillämpning å församlingskyrka. Hinder föreligger dock icke, att kyrkobyggnad uppföres av stiftelse, bolag eller enskild person. Sådan byggnad får icke tagas i stadigvarande bruk för sitt ändamål, med mindre Kungl. Maj:t efter hörande av riksantikvarien giver lov därtill (§ 31). För att dylik kyrka skall få karaktär av församlingskyrka erfordras, att den blivit invigd såsom församlingskyrka i enlighet med kyrkolagens bestämmelser samt såsom sådan mottagen av församlingen och godkänd av Kungl. Maj:t.²

Liksom för flyttning eller rivning av församlingskyrka erfordras Kungl. Maj:ts medgivande för kyrkobyggnadens eller kyrkotomtens tagande i bruk för annat än det därmed avsedda ändamålet (§ 31).

I regel har varje församling sin kyrka. Av gammalt har i praxis uppställts som villkor för församlingsbildning, att den nybildade församlingen förses med församlingskyrka antingen genom uppförande av ny sådan kyrka eller genom övertagande av redan befintlig kyrkobyggnad. Fall förekommer dock, där församlingar förenat sig om en kyrka. För dylik s. k. sammanbyggnad av kyrkor, varom fråga vanligen uppkommit när någon församlingskyrka börjat förfalla och ansetts icke böra sättas i stånd, erfordras jämlikt kungörelsen den 11 juli 1862, nr 42, vederbörande församlingars samtycke samt Kungl. Maj:ts tillstånd. Å andra sidan förekommer, att i församling finnes mer än en församlingskyrka, i vilket fall församlingen sålunda har ansvar för flera församlingskyrkors underhåll. Vid prövning av fråga om godkännande av viss kyrkobyggnad såsom dylik »extraordinär» församlingskyrka lärer — i likhet med vad fallet är, då vid prövning av ärende om ny församlingsbildning viss befintlig kyrka ifrågasattes till godkännande som församlingskyrka inom den nya församlingen — komma under bedömande dels kyrkobyggnadens beskaffenhet och storlek, dels ock i vad mån församlingen till kyrkobyggnaden och tillhörande tomt förvärvat sådan stadigvarande rätt, som utgör säkerhet för byggnadens disposition för framtiden såsom församlingskyrka.

² Jfr RÅ_ref. 15/1935.

I lagen den 5 juni 1909 (nr 55 s. 2) angående byggnad och underhåll av kyrka med vad därtill hörer så ock av särskild sockenstuva regleras sättet för kyrkobyggnadsskyldighetens fullgörande å landsbygden. Enligt lagen skall, där icke annorlunda är särskilt förordnat, kyrka med klockstapel, kyrkomur och annat, som till kyrka hör, uppehållas och byggas på deras bekostnad, vilka inom församlingen erlägger kommunalutskylder, efter de grunder, som för sådana utskylders utgörande i allmänhet är stadgade. I lagen göres dock förbehållet, att de, vilka äger åtnjuta de genom prästerskapets privilegier förunnade förmåner, ej är skyldiga att deltaga i kostnaderna i vidsträcktare mån, än som må vara förenligt med privilegierna. Vidare hänvisas till vad som särskilt är stadgat angående lindring i skattskyldigheten för den som icke tillhör Svenska kyrkan. Jämlikt lagen den 26 oktober 1951, nr 691, utgör skattenedsättningen för sådan person fyrtio procent.

Beträffande byggnad och underhåll av kyrka i stad gäller enligt bestämmelserna i kungl. resolutionerna på städernas besvär den 16 oktober 1723 och den 17 december 1734, att kostnaderna härför skall utgå efter samma grund som bidragen till övriga kommunala utgifter.

Ansvaret för uppförande och underhåll av församlingskyrkan med vad därtill hör åvilar alltså församlingen. För kostnadernas bestridande skall i första hand kyrkokassans medel tagas i anspråk, där tillgångarna så medger. I vissa fall äger församling rätt till skogsfång vid byggande av kyrka. Sålunda stadgas i 55 § ecklesiastik boställsordning den 30 augusti 1932 (nr 400), att församling skall vara bibehållen vid förut innehavd rätt att ur löneboställes skog, i den mån den avverkningsbara virkesmängden därtill lämnar tillgång, sedan löneboställets husbehov och pastoratets behov av byggnads- och hägnadsvirke för prästgård beräknats, erhålla erforderligt virke för byggande och underhåll av kyrka. Denna rättighet skall omfatta virke även för byggande och underhåll av kapell, klockstapel och hägnad kring kyrkogård. Vidare gives enligt 4 § kungörelsen den 30 december 1953 (nr 739) angående kollekt för församling möjlighet att erhålla riks- eller stiftskollekt till hjälp för byggande av ny kyrka eller motsvarande annan gudstjänstlokal eller kostsamare tillbyggnad eller reparation av sådan. I några fall har församling fått bidrag av statsmedel till kyrkans restaureering. Det har då gällt kyrkobyggnader av stort historiskt värde eller av sådant slag, att de utgjort byggnadsminnesmärken, som det har ansetts vara ett allmänt intresse att bevara för framtiden. — I den mån kyrkokassans tillgångar och eljest tillgängliga medel icke är tillfyllest för kostnadernas bestridande, skall uttaxering ske på de kommunalt skattskyldiga.

I 1920 års kungörelse med föreskrifter rörande det offentliga byggnadsväsendet finnes bestämmelser, varigenom kyrkorna och med dem direkt sammanhörande byggnader och anläggningar tillförsäkras skydd ur kulturhistorisk synpunkt. Sålunda stadgas i § 18 att om byggnad, som står under statens eller menighets eller allmän institutions eller inrättnings förvalt-

ning, på grund av kulturhistoriskt eller konstnärligt värde är att betrakta såsom minnesmärke det tillkommer den myndighet eller menighet eller annan, under vars förvaltning dylikt byggnadsverk står, att vid vården av detsamma ta särskild hänsyn till dess berörda egenskap. Enligt samma paragraf tillkommer det riksantikvarien att utfärda närmare föreskrifter och anvisningar rörande vården av byggnadsminnesmärkena. Inseendet över att dessa lämpligen underhålles och vårdas utövas av riksantikvarien. — Kyrkoruiner, ödekyrkor samt övergivna kapell och andra dylika kyrkliga byggnader är hänförliga till fasta fornlämningar, vilka åtnjuter skydd enligt lagen den 12 juni 1942 (nr 350) om fornminnen.

Antalet församlingskyrkor i riket har uppskattats till cirka 2 600. I statistiska centralbyråns serie Kommunernas finanser år 1964 har brandförsäkringsvärdet på kyrkorna vid nämnda års utgång upptagits till 1 937 miljoner kronor. Av detta belopp belöpte 925 miljoner kronor på »kyrkoegendom» och 1 012 miljoner kronor på »församlingsegendom». Som kyrkoegendom har centralbyrån räknat vissa äldre kyrkor, vilka i ekonomiskt avseende betraktats som fristående enheter, jämförliga med t. ex. stiftelser, samt som församlingsegendom senare kyrkobyggen, vilka finansierats med skattemedel eller genom av församlingarna upptagna lån. Till kyrkobyggnaderna hänförliga skulder finnes icke särskilt redovisade.

Kyrkogårdar och övriga allmänna begravningsplatser

På kyrkotomten är ofta i synnerhet på landsbygden församlingens begravningsplats, kyrkogården, belägen. Den snabba utvecklingen av tätorterna har emellertid lett till att friliggande begravningsplatser blivit allt vanligare. De närmare bestämmelserna om kyrkogårdar och övriga begravningsplatser, varmed förstås de från kyrkobyggnaderna skilda gravområdena, finnes meddelade i lagen den 18 oktober 1963 (nr 537) om gravrätt m. m. samt kungörelsen samma dag (nr 540) om begravningsplatser och gravar m. m. (begravningskungörelsen).

Enligt 2 § lagen om gravrätt åligger det församling eller, om Kungl. Maj:t för särskilt fall så förordnat, borgerlig kommun att hålla allmän begravningsplats med erforderligt antal gravplatser av vedertagen typ. Härmed korresponderar församlingsstyrelselagen 2 § a), vari anskaffande av och vård om begravningsplats angivits som en församlingsangelägenhet; detta skall dock ej gälla, därest Kungl. Maj:t för särskilt fall förordnat, att anskaffandet och vården skall ankomma å den borgerliga kommunen. I lagen om gravrätt (3 §) stadgas vidare beträffande begravningsplats, att sådan ej må in-tecknas eller utmätas eller utan länsstyrelsens tillstånd överlåtas eller användas för annat ändamål. Ej heller må begravningsplats helt eller delvis nedläggas utan att länsstyrelsen förordnat därom. I samband med sådant förordnande må föreskrivas villkor för nedläggandet och för rådets framtida användande. Begravningsplats skall hållas i ordnat och

värdigt skick och så underhållas och skötas att sanitär olägenhet ej uppstår (4 §). Om innehavare av begravningsplats underlåter att fullgöra sina åligganden enligt denna lag eller med stöd därav meddelade bestämmelser, äger länsstyrelsen vid vite förelägga honom att vidtaga erforderlig rättelse (15 §).

Jämlikt begravningskungörelsen bör, innan förslag upprättas att anlägga eller utvidga eller eljest väsentligt ändra begravningsplats eller att å sådan plats uppföra, riva, flytta eller väsentligt ändra annan byggnad än kyrkobyggnad, tillfälle beredas riksantikvarien att meddela råd och anvisningar. Upprättat förslag skall granskas av riksantikvarien, vilken även, där förslaget avser allmän begravningsplats, har att pröva huruvida förslaget skall godkännas. Vid ansökningshandlingarna skall fogas bl. a. uppgift rörande ägande- och dispositionsrätten till den mark, som behöver tagas i anspråk för begravningsplatsen, samt bevis att området ej besväras av in-teckningar eller andra rättigheter (1 §). Det åligger riksantikvarien att i ärende, som avses i 1 §, alltefter ärendets beskaffenhet inhämta yttrande från domkapitlet och, därest förslaget avser anläggande eller utvidgning av begravningsplats, från länsstyrelsen, som har att i ärendet höra länsläkaren eller med honom likställd stadsläkare samt länsarkitekten jämte, om så erfordras, vägförvaltningen (2 §). Hälsovårdsnämnden har att tillse, att verksamheten vid begravningsplats utövas på ett från hälsovårdssynpunkt tillfredsställande sätt (33 §).

Sedan allmän begravningsplats blivit iordningställd skall den före begagnandet invigas. Något uttryckligt stadgande härom finnes ej. I 2 § lagen den 25 oktober 1957 (nr 585) om jordfästning m. m. förutsattes dock invigning, då där föreskrives att avliden må gravsättas endast på kyrkogård eller annan allmän begravningsplats, som blivit för sådant ändamål behörigen anordnad och invigd, eller på enskild begravningsplats. Invigningen för-rättas i enlighet med kyrkohandbokens föreskrifter i kap. 10 av biskopen eller den präst han därtill förordnar.

I serien Kommunernas finanser år 1964 har kyrkogårdarna — däri inbegripna övriga begravningsplatser, som anordnats av församling — upptagits till ett värde vid nämnda års slut av 102 miljoner kronor. Av detta värde belöpte 18 miljoner på »kyrkoegendom» och 84 miljoner kronor på »församlingsegendom». Till kyrkogårdarna hänförliga skulder finnes icke särskilt redovisade.

Kyrkojordar

Utöver kyrkotomten kan till församlingskyrka höra även annan jord. Detta är i synnerhet förhållandet i de förutvarande danska landskapen Skåne, Halland och Blekinge, där kyrkorna i stor utsträckning fått behålla sina medeltida kyrkojordar. I det ursprungliga svenska riket är kyrkojordarna däremot till följd av Gustav Vasas reduktion fåtaliga samt ganska obetydliga till storlek och värde.

Enligt 43 § församlingsstyrelselagen ankommer det på kyrkorådet att självt förvalta icke blott församlingens utan även kyrkans egendom, däribland förekommande kyrkojordar, i den mån ej sådan förvaltning uppdragits åt annan nämnd eller eljest tillkommer annan. Uppsikten över förvaltningen av den ecklesiastiska fasta egendomen utövas av stiftsnämnden jämlikt 3 § i denna myndighets instruktion den 3 december 1965 (nr 739), vari stiftsnämnden ålägges tillse att egendomen användes för sitt ändamål och verka för att den utnyttjas rationellt. Enligt övergångsstadgandena gäller allttjämt, intill dess annat förordnas, bestämmelserna i 2 § 3:o) i den äldre instruktionen (SFS 1932:425), jämlikt vilka stiftsnämnden i fråga om bl. a. kyrka tillhörig fast egendom skall pröva och avgöra en rad olika ärenden såsom frågor om nyodling, anläggande av torp eller uppröjande av beteshage på skogsmark, om vissa jordupplåtelse, om användande av ersättningsmedel för jord, intrång eller men i nyttjanderätt, om villkor för utarrendering av jord, som enligt vad författningarna stadgar skall upplåtas under arrende, samt om optionsrätt för sådant arrende.³

Beträffande den rättsliga vården av församlingskyrkornas fasta egendom åligger det kammarkollegiet enligt dess instruktion (SFS 1965:702) att tillse, att egendomen icke disponeras mot givna föreskrifter samt därvid i frågor, som ej avser uppsikten över egendomens ekonomiska förvaltning, bevaka rätten till egendomen och föra talan för denna, särskilt i sak av större betydelse. Det bör anmärkas att angivet åliggande för kollegiet gäller icke blott församlingskyrkornas jord utan all den fasta egendom som är anslagen till kyrkligt ändamål.

Stiftsnämndens tillsyns- eller förvaltningsbefogenheter i avseende å lokalkyrkas fastighet var tidigare begränsade till inägojord jämte byggnader. Fanns skog å fastigheten åvilade uppsikten över kyrkorådets förvaltning av sådan kyrkskog domänverket enligt bestämmelser i förordningen den 26 januari 1894 (nr 17) angående hushållningen med de allmänna skogarna i riket kap. V »Om skogar å allmänna inrättningars hemman, som icke innehas med stadgad åborätt». Beträffande dylik skog ålåg det domänstyrelsen att fastställa hushållningsplan, där styrelsen med avseende å skogens omfång och beskaffenhet prövade sådan tjänlig. Skogen kunde, om förvaltningen av densamma inte uppdragits åt person med högre skoglig utbildning eller skogen inte sköttes nöjaktigt, av Kungl. Maj:t på framställning av domänstyrelsen ställas under vård och förvaltning av skogsstaten. Därest så inte skett, ålåg det vederbörande skogstjänsteman att hålla tillsyn och kontroll över skogsskötseln. På skog, som stod under skogsstatens vård och förvaltning, skulle all avverkning ske efter utsyning av jägmästare eller denne underställd personal. Genom kungörelsen den 25 maj 1962 (nr 284) med sär-

³ Angivna bestämmelser i 1932 års stiftsnämndsinstruktion torde i stor utsträckning ha upphört att tillämpas. Upplåtelse av lokalkyrkojord synes numera som regel ske genom vederbörande kyrkoråd, därvid arrendebestämmelserna i nyttjanderättslagen torde tillämpas.

skilda bestämmelser om tillsynen över skogsskötseln m. m. på församlingskyrka tillhörig fast egendom har de åligganden, som enligt skogsordningen ankom på domänstyrelsen och denna styrelse underställd personal, från och med den 1 juli 1962 överförts på stiftsnämnden och hos denna anställd skoglig personal. Sålunda stadgas i kungörelsen, att vad i skogsordningen sägs om domänstyrelsen och skogsstaten i stället skall avse stiftsnämnden och vad om jägmästare och vederbörande skogstjänsteman sägs skall avse stiftsjägmästaren.

Såsom tidigare berörts (s. 65 f.) blev lokalkyrkornas hemman och jordar i Skåne, Halland och Blekinge tidigt föremål för en omfattande författningsreglering. Ett flertal äldre bestämmelser är fortfarande gällande, ehuru de i stor utsträckning upphört att tillämpas i praktiken. Nämda kyrkojordar kan uppdelas i två huvudgrupper nämligen sådana jordar, vartill kyrkorna äger en fri och obehindrad dispositionsrätt (k. br. 17/1 1823), och sådana där dispositionsrätten är inskränkt i det jordarna antingen upplåtits till prästerskapet eller innehas och brukas under visst hemman mot avgift (landgille) till kyrkorna.

Beträffande till en början de jordar, över vilka lokalkyrkorna enligt förenämnda kungl. brev skulle äga en fri och obehindrad dispositionsrätt, finnes bestämmelser om utarrendering och förvaltning meddelade huvudsakligen i följande kungl. brev, nämligen den 17 december 1817 angående arrendeauktioner å kyrkohemman i Skåne, Halland och Blekinge, den 15 mars 1820 angående optionsrättens bestämmande vid kyrkohemmanens utarrenderande i Halland, den 18 juni 1823 om arrende av kyrkohemman i Skåne, den 26 april 1826 med stadganden för utarrenderande av kyrkohemmanen i Halland, den 16 januari 1828 angående arrendebeloppets bestämmande vid auktion å kyrkohemman i Malmöhus län och den 5 juni 1828 angående arrendebeloppets bestämmande vid auktioner å kyrko- och skolhemman i flera län. En viss anpassning till nyare lagstiftning har skett genom kungörelsen den 16 september 1932 (nr 431) om ändring i gällande föreskrifter rörande utarrendering av kyrkohemman och kyrkolägenheter i Skåne, Halland och Blekinge samt genom Kungl. Maj:ts cirkulär den 6 maj 1949 (nr 206) angående provisoriska bestämmelser för utarrendering av vissa kyrkofastigheter i Skåne, Halland och Blekinge.

De ovan uppräknade sex kungl. breven och kungörelsen 1932: 431 innehåller i huvudsak följande bestämmelser. Arrendeauktion må förrättas å lämplig plats samt å tid, varom stiftsnämnden har att, efter samråd med församlingens kyrkoråd, utfärda kungörelse. Stiftsnämnden skall fastställa ett maximum, varöver arrendet ej får gå, och ett minimum, varunder det icke får utropas, samt pröva avgivna anbud. Tiden för arrendet skall bestämmas till trettio år. — I praxis lär numera utarrenderingsperioden i anslutning till föreskrifterna i ecklesiastika boställsordningen fastställas till tio år. — Förre åbon eller, om han avlidit, hans änka och arvingar

i rätt nedstigande led skall äga optionsrätt att övertaga det vid auktionen avgivna högsta arrendebudet inom en månad efter auktionen. På stiftsnämnden skall ankomma att pröva och avgöra, om åboedig fastighet icke vidare må utarrenderas utan användas till något allmänt församlingens eller kyrkans ändamål.

Enligt cirkuläret 1949: 206 skall tillsvidare vad i 14 § ecklesiastika arrendestadgan den 29 juni 1945 (nr 588) föreskrives i fråga om byggnads- och underhållsskyldighet äga motsvarande tillämpning å kyrkofastigheter i ifrågasvarande tre landskap, därvid vad i paragrafen sägs om stiftsnämnd i stället skall avse vederbörande församling. Cirkuläret innebär huvudsakligen, att nybyggnadsskyldigheten åvilar församlingen och att arrendatorn svarar för det normala underhållet.

Till kyrkojordar med inskränkt disposition för kyrkorna torde i främsta rummet böra hänföras de jordar, vilka upplåtits till respektive församlingars prästerskap. Beträffande dessa jordar är att skilja mellan två olika grupper. Den ena gruppen avser sådana kyrkojordar, som enligt kungl. brev den 17 januari 1823 »antingen såsom boställen eller på lön av ålder varit prästerskapet upplåtna», vanligen om icke alltid mot någon till kyrkan utgående obetydlig avgift (landgille). Jämlikt sagda kungl. brev är dessa jordar undandragna kyrkornas fria disposition och det utgående landgillet kan icke, mot prästerskapets privilegier av år 1723, förhöjas. Uttrycket »av ålder» har här ansetts betyda, att dispositionen borde kunna härledas tillbaka åtminstone till tiden före tillkomsten av nämnda privilegier. Till den andra gruppen är hänförliga de kyrkojordar, vilka upplåtits till prästerskapet för brukande mot fästa eller städs mål (engångsavgift vid tillträdet) och landgille till kyrkan jämlikt § 13 förordningen den 16 oktober 1723 angående prästerskapets i Skåne uppbörd. Paragrafen har följande lydelse. »De kyrkoherdar, som ringa åkerjord kunna hava till deras prästgårdar, förunnas till understöd kyrkans enskilda jord, såvida prästen själv med egen avel den kan bruka; dock emot billig fästa och det årliga landgillet därav till kyrkan, vilket allt Kungl. Maj:t har att pröva och förordna som skäligt finnes.» Till skillnad mot den förra gruppen kyrkojordar kan här avgiften till kyrkan höjas vid den upplåtelse, som äger rum vid varje ny kyrkoherdes tillträde; kyrkoherden synes endast ha företrädesrätt att arrendera jorden.

I förenämnda § 13 förordningen den 16 oktober 1723 stadgades vidare, att den kyrkojord, som i forna tider givits till kyrkan från hemman och som ännu innehades och brukades under samma hemman, finge av hemmansåbon efter gamla recesserna⁴ innehavas och brukas emot erläggande till kyrkan av städs mål och det vanliga landgillet. Även dessa kyrkojordar kan uppdelas i två grupper nämligen sådana, där landgillet och städjan vid åboombyte efter i laga ordning skedd skattläggning fastställts av kammar-

⁴ Odense recess den 24 juni 1539 och Konung Kristian IV:s recess den 27 februari 1643.

kollegiet och därför ansetts vara oföränderliga och sådana beträffande vilka nämnda avgifter såsom icke fastställda genom skattläggning ansetts kunna höjas vid åboombyte. Beträffande båda grupperna kyrkojordar gäller, att kyrkorna icke äger dispositionsrätten till dem, så länge vederbörande brukare utgör det bestämda landgillet jämte städjan.

För de kyrkojordar, vilka skall brukas under prästgårdar eller annat visst hemman och beträffande vilka landgillet och städjan enligt ovan icke är oföränderliga utan kan höjas vid åboombyte, gäller enligt Kungl. Maj:ts brev den 8 februari 1867 angående landgille och städja för vissa kyrkolägenheter i Skåne, Halland och Blekinge samt kungörelsen den 16 september 1932 (nr 430) om viss ändring i föreskrifterna i nämnda brev, att det tillkommer vederbörande församling att bestämma beloppet av den avgift, som bör erläggas till kyrkan. Om jordens innehavare icke åtnöjes med församlingens beslut, skall frågan överlämnas till avgörande av stiftsnämnden.

I kungörelsen den 18 juni 1937 (nr 540) angående försäljning av vissa kyrkolägenheter i Skåne, Halland och Blekinge har förordnats, att till läget känd kyrkojord, som brukas under visst hemman och för vilken landgille och städja blivit efter skattläggning bestämda, må försäljas till ägaren av det hemman med vilket brukningsrätten till jorden är förenad. Kammarkollegiet skall till vederbörande stiftsnämnd översända uppgift å dylika jordar jämte uträkning å den köpeskilling, för vilken jorden lägst må säljas. Lägsta köpeskillingen skall motsvara ett belopp, som i årlig ränta efter fyra procent avkastar en summa lika med den årliga avgälden. Sedan därefter stiftsnämnden inhämtat yttrande från församlingen, huruvida och till vilken köpeskilling den önskar sälja lägenheten, skall stiftsnämnden, därest församlingen ej bestritt försäljning, hembjuda jorden till hemmansägaren. Om hembudet antages, skall stiftsnämnden, sedan köpeskillingen erlagts till kyrkans kassa, utfärda köpebrev för köparen.

Bland kyrkojordar, vilka mot landgille brukades under hemman, fanns emellertid många, som var till läget okända. Landgillet utgick i sådana fall i regel med mycket obetydliga belopp, ofta endast några få ören. Vidare förekom landgille, som var skilt från äganderätten till den jord, av vilken landgillet utgick. Rätten för kyrkan till landgillet uppbärande motsvarades här alltså icke av någon äganderätt till jord. Ett sådant skiljande av landgille- och jordäganderätten ägde rum, då kyrkornas gårdar avyttrades till bönder eller de å gårdarna boende landborna, därvid i regel gjordes förbehåll om skyldighet för den nye ägaren av jorden att svara för lika mycket i årlig avgift, som förut utgått av jorden. Därjämte hände att ägare av hemman, med bibehållande av jordäganderätten, upplät rätt för kyrkan till viss årlig avgift, som också kallades landgille, att för all framtid utgå av hemmanet.

Enligt förordningen den 18 juni 1937 (nr 591) angående upphörande av det från viss jord i Skåne, Halland och Blekinge utgående landgille må

landgille, som icke motsvaras av äganderätt till jord, samt landgille, som utgår för kyrka tillhörig, inom visst hemmans ägoområde befintlig jordlägenhet, vars läge numera icke är känt, inlöses mot ersättning av statsmedel. Sådan inlösen kan påkallas av kronan eller av ägaren till den fastighet, varifrån avgälden utgår. Kronan skall företrädas av kammaradvokatfiskalsämbetet, vilket det åligger att påkalla inlösen samt för sådant ändamål från vederbörande kyrkoråd infordra uppgift å landgille, som skall inlösas. Ersättningen skall uppgå till tjugo gånger den årliga avgäldens belopp, om avgälden ej motsvaras av äganderätt till jord, samt eljest till tjugofem gånger nämnda belopp. Där inlösen sker av landgille, som utgår för kyrka tillhörig jord, skall äganderätten till jorden anses ha övergått å vederbörande hemmansägare. Sådan inlösen kan ske endast med församlingens bifall. Inlösningsärendena handläggas i första instans av länsstyrelsen, vilken har att utbetala ersättningen till vederbörande kyrkoråd. Där ej Kungl. Maj:t annorlunda förordnar, skall ersättningen fonderas och avkastningen användas till det ändamål, vartill landgillet varit anslaget.⁵

I propositionen 1937:235, som låg till grund för ovannämnda förordning, motiverades förslaget, att avlösningsbeloppet skulle bestridas av statsmedel, med att dessa avgälder — om de än hade privaträttsligt ursprung — i vissa avseenden kunde jämföras med grundskatter. Efter grundskatternas avskrivning tedde sig för den enskilde avgäldsgivaren den kvarstående särskilda avgiftsplikten med avseende å ifrågakvarnande avgälder såsom en olikhet i beskattningen. En sådan uppfattning vore förklarlig med hänsyn dels till det sätt på vilket avgifterna tidigare blivit i jordeböckerna sammanblandade med kronans räntor och dels till det förhållandet, att grunden till den särskilda avgiftsplikten mestadels vore okänd för avgäldsgivaren. På grund av avgäldernas natur kunde givetvis viss tvekan råda rörande det befogade i en statsinlösen. Emellertid syntes staten med hänsyn till det allmänna intresse, som otvivelaktigt vore förenat med avgäldernas upphörande, icke böra undandraga sig att ekonomiskt medverka till deras avskaffande. En viss begränsning av denna medverkan vore tänkbar. Föredragande departementschefen ansåg sig dock med hänsyn till den jämförelsevis obetydliga kostnad en fullständig statsinlösen skulle åsamka statsverket och till de fördelar ur administrativ synpunkt avgäldernas definitiva upphörande skulle medföra böra föreslå, att staten erlade hela avlösningsbeloppet.

Bland kyrkoegendomen i de sydsvenska landskapen må slutligen de s. k. halländska kyrkohemmanen något beröras. Till åtskilliga av dessa hemman ansåg sig kronan, sedan Halland blivit svenskt, ha städselrätten och därmed också äganderätten. Genom kungörelse den 11 september 1863 (nr 48

⁵ Förordningen avser även landgille, som varit anslaget till avlöning av prästerskap eller klockare.

s. 1) förklarades, att kronan för sin del avstod från alla anspråk på äganderätt till hemmanen. Vidare medgavs att hemmanen, såvida icke kyrkan kunde styrka sin äganderätt till dem med köpe- eller donationsbrev och de ej var anslagna till prästerskapets avlöning, fick lösas till skatte av vederbörande åbo, arrendator och innehavare. Vid dylik skattelösen skulle hemmanet i stället för köpeskilling åsättas skatteköpsrantor, vilka jämte utgående landgille tillföll lokalkyrkan. Dessa avgälder har numera blivit avlösta mot ersättning till vederbörande kyrkoråd jämlikt lagen den 6 maj 1938 (nr 159) om avlösning av avgälder från de till skatte försålda så kallade halländska kyrkohemmanen.

Enligt en undersökning, som gjorts av 1960 års ecklesiastika boställsutredning, omfattar församlingskyrkornas jordar 639 skiften med en sammanlagd areal av 9 145 hektar, varav 3 322 hektar belöper på åker och betesmark samt 4 890 hektar på produktiv skogsmark. Av kyrkojordarna är 549 skiften med en totalareal av 4 222 hektar belägna inom Lunds stift. Boställsutredningen har emellertid påpekat, att siffermaterialet är något ofullständigt. I redovisningen torde sålunda icke ingå samtliga kyrkojordar i riket, eftersom stiftsnämnderna i viss utsträckning saknade uppgifter om deras förekomst. Exempelvis innefattade redovisningen icke de halländska kyrkohemmanen. En särskild undersökning hade emellertid givit vid handen, att det år 1963 fanns 47 hemman eller lägenheter, som tillhörde lokalkyrkor i Halland. Den sammanlagda arealen av dessa utgjorde 234 hektar.

I kyrka—statutredningens betänkande Kyrkor och samfund i Sverige (SOU 1963: 39 s. 58) har värdet år 1959 av kyrkojordarna uppgivits till 20,6 miljoner kronor. Till jordarna hänförliga skulder är icke redovisade. — Fonderade jordförsäljningsmedel uppgick till 2,4 miljoner kronor.

Den lösa egendomen

Lokalkyrkans lösa egendom utgöres i främsta rummet av kyrkokassan och kyrkoinventarierna. Därutöver kan finnas fonder av olika slag.

I *kyrkokassan* ingår bl. a. avkastningen från kyrka tillhörig fast egendom och från fonder, som bildats av försäljningsmedel för sådan egendom, ävensom gåvo- och donationsmedel samt kollekter och avgifter för gravplatser. Beträffande dispositionen av kyrkokassas medel finnes bestämmelser i Kungl. Maj:ts cirkulär den 29 oktober 1886, nr 75. Enligt cirkuläret erfordras icke Kungl. Maj:ts tillstånd utan äger församling själv besluta om användande av kyrkokassas medel till allt, som avser kyrkans behov och ändamål, såsom byggnad och underhåll av kyrka, torn, klockstapel, kyrkmur, anskaffande och underhåll av altartavla, predikstol, orgel, kyrkklockor, värmeapparat med flera sådana inventarier och prydnader, som är för kyrkliga förrättningar nödiga eller ägnade att göra kyrkan därtill tjäneligare, inköp av vin med mera, som vid nattvardsgång eller andra guds-

tjänstliga handlingar erfordras, bränsle för kyrkans uppvärmning, omkostnader för dess belysning, rengöring och brandförsäkring, anskaffande och vård av brandredskap, anläggning, vård och utvidgning av kyrkogård, uppförande och underhåll av begravningskapell samt avlöning av kyrkvaktare, orgeltrampare, ringare och dödgravare ävensom utgifter vilka är med de här ovannämnda likartade.

Jämlikt praxis äger församling rätt att själv besluta om användande icke blott av kyrkokassas avkastning utan även av dess kapitaltillgångar för de i cirkuläret angivna ändamålen. Från församlingens dispositionsrätt är dock undandragna de kapitalmedel, som uppkommit vid försäljning av kyrka tillhörig fast egendom. I sistnämnda hänseende gäller enligt bestämmelserna i 2 § 3:o i den äldre stiftsnämndsinstruktionen (1932: 425), vilka övergångsvis alltjämt är giltiga, att det ankommer på stiftsnämnden att pröva och avgöra ärenden om användande av ersättningsmedel för kyrkas jord.

Förvaltningen av kyrkokassas medel tillkommer enligt 43 § församlingsstyrelselagen i princip kyrkorådet. Kyrkoräkenskaperna skall jämlikt kyrkolagen kap. 24 §§ 8 och 19 vara underkastade särskild revision, utövad av biskop och prost vid installationer och visitationer. Dessa bestämmelser torde dock numera få anses vara obsoleta. Den löpande revisionen sker genom församlingens revisorer.

Kyrkokassan redovisas numera i regel icke separat i församlingarnas räkenskaper utan bildar jämte församlingskassan en enhetskassa.

Beträffande *kyrkoinventarierna* innehåller kyrkolagen kap. 26 § 8 samt prästerskapets privilegier artikel 23 bestämmelser om förvarande av desamma i kyrkokista samt om nycklar till denna. I kap. 26 § 6 kyrkolagen stadgas vidare: »Finnes något rörligt gods kyrkan tillhörigt, såsom guld, silver, böcker, brev etc. eller något annat, som till de urgamla tidens ihåggommelse tjänar, det skall ingalunda till någon privat avlätas;»

Genom kungörelsen den 11 december 1942 (nr 929) angående vården av vissa kyrkliga inventarier har en komplettering skett av sistnämnda bestämmelse i kyrkolagen. Enligt 1 § i kungörelsen får icke utan Kungl. Maj:ts tillstånd till annan överlätas i kyrka, gravkor eller eljest i kyrkas hus eller förvaringsrum befintliga inventarier, vilka tjänar att bevara minnet av äldre tiders bruk och konstfärdighet och icke tillhör enskild person eller släkt. Samma bestämmelse gäller beträffande föremål, som uppställts på kyrkogård. I paragrafen angives såsom exempel på de inventarier, som avses, skrudar, rökelsekar, klenoder och kärl, brev, skrifter och böcker, altartavlor, bilder, kors och krucifix, dopfuntar, andra målningar och konstarbeten, avlatsskrin, fattigbössor, ljuskronor och ljusstakar, gravstenar och andra minnesvårdar, epitafier, vapensköldar, banér, sorgfanor, vapen, rustningar, votivskepp och kyrkklockor. Över inventarierna skall enligt 2 § föras särskild förteckning och vården av desamma skall handhas av kyrkoherden och kyrkvårdarna. Jämlikt 4 § får föremål, som avses i kungörelsen, ej utan

riksantikvariens samtycke repareras eller förändras eller flyttas från byggnad eller kyrkogård till vilken det av gammalt hör. Det sagda gäller dock icke vanlig reparationsåtgärd av obetydlig beskaffenhet.

Såsom framgår av det ovan anförda är det, förutom inventariernas historiska och konstnärliga värde, deras befintlighet i kyrkas hus och på kyrkogård som är avgörande för frågan om de skall hänföras till de i kungörelsen avsedda. Äganderätten har här alltså ingen betydelse, såvida icke föremål tillhör enskild person eller släkt. Jämväl föremål, som utgör församlingskommunal egendom, faller sålunda under kungörelsen därest de förvaras på dylik plats. — Värden av inventarier, som icke avses i kungörelsen, ankommer enligt 43 § församlingsstyrelselagen på kyrkorådet.

Värdet av kyrkoinventarierna lär vara inräknat i kyrkornas brandförsäkringsvärde, vilket som tidigare nämnts enligt serien Kommunernas finanser år 1964 utgjorde 1 937 miljoner kronor.

I detta sammanhang bör även kyrkoarkiven något omnämnas. I dessa arkiv ingår bl. a. kyrkoböckerna, handlingar angående kyrka, kyrkogård och annan kyrklig jord samt protokoll med tillhörande handlingar från församlingens organ. Kyrkoarkiven har sedan äldsta tider vårdats av pastorsämbetena. De är i sin helhet hänförliga till det offentliga arkivväsendet och lyder under allmänna arkivstadgan den 10 november 1961 (nr 590) samt står under inspektion av landsarkiven.

Prästboställena

Såsom framgår av den allmänna historiken var i äldre tid ettvart prästboställe knutet till en viss församlingsprästerlig tjänst och utgjorde avlöningstillgång vid denna. Man skilde mellan bostadsboställe, som beboddes och brukades av prästen, och löneboställe, vilket prästen ej själv brukade utan upplät åt annan med nyttjanderätt mot avgäld. Från och med mitten av 1800-talet skedde emellertid utarrenderingen av löneboställes jordbruksdel — därest denna icke utan olägenhet kunde brukas i förening med bostadsbostället — genom domkapitlets och länsstyrelsens försorg. Större boställsskog ställdes jämlikt 1866 års skogsordning under skogsstatens omedelbara vård och förvaltning. Arrendeavgift och i viss utsträckning även skogsavkastning tillföll dock alltjämt prästen. Bostadsbostället förvaltades fortfarande av prästen själv. Genom 1910 års lagstiftning avskildes från bostadsbostället ett särskilt område med erforderliga åbyggnader, avsett för bostad åt prästen (prästgård). Återstoden bildade löneboställe och omhändertogs i likhet med tidigare löneboställen till förvaltning, jordbruksdelen av domkapitlet och länsstyrelsen samt skogsbruksdelen av domänverket. I och med 1932 års boställsreform lades grunden till nu bestående ordning. Förvaltningen av prästgård samt av löneboställes jord-

bruk och skog uppdrogs då åt pastoratet under kontroll av boställsnämnd och stiftsnämnd.

De närmare föreskrifterna om boställsförvaltningen återfinnes i ecklesiastik boställsordning den 30 augusti 1932 (nr 400) samt kungörelsen den 15 februari 1935 (nr 19) med tillämpningsföreskrifter till boställsordningen. Första kapitlet i boställsordningen innehåller vissa allmänna bestämmelser om ecklesiastiska boställen. Till sådana räknas i boställsordningen all den fasta egendom, som är avsedd till bostad eller avlöning åt prästerskapet i territoriella pastorat eller som donerats till prästänkesäte.⁶ Boställe, varå tjänstebostad för församlingspräst är anvisad, kallas prästgård, medan boställe, vars avkastning är avsedd till avlöning åt prästerskapet i visst pastorat eller utgör änkesäte, kallas löneboställe (1 §). Prästgård och löneboställe skall förvaltas av pastoratet, som har att beträffande dem fullgöra de skyldigheter, som enligt lag eller särskild författning åligger fastighetsägare (2 §).

Prästgårdarna

I andra kapitlet 7—20 §§ boställsordningen meddelas föreskrifter om pastoratets skyldigheter beträffande prästgård främst i vad avser byggnadsbeståndet men även beträffande prästgårdsområdet. Genom lagändring den 29 maj 1964 (nr 406)⁷ har dessa föreskrifter bättre anknutits till bestämmelserna i de år 1961 utfärdade författningarna rörande tjänstebostäder (se härom nedan), vilka äger tillämpning på prästs tjänstebostad i prästgård. I detta sammanhang må påpekas att där tjänstebostad tillhandahålles i prästgård, tjänstebostaden kan omfatta endast en del av prästgården; de två begreppen är alltså icke synonyma. Enligt boställsordningen skall prästgård omfatta område av lämplig storlek, bebyggt med bostadshus samt, om så erfordras, garage (7 § första st. och 8 §). Därest ny prästgård eller flyttning av äldre prästgård erfordras må enligt Kungl. Maj:ts bestämmande prästgården förläggas å boställe inom pastoratet eller ock annorstädes å område, som av pastoratet för ändamålet erbjudes (7 § tredje st.). Sådana av pastoratet anskaffade särskilda prästgårdsfastigheter har efter hand tillkommit i stort antal. Vid beslut om godkännande av sådan fastighet såsom plats för prästgård har Kungl. Maj:t regelmässigt brukat fordra, att fastigheten förvärvats av pastoratet med äganderätt och fri från alla gravationer. Kungl. Maj:t brukar vidare förordna om vidtagande av åtgärd för att vid lagfarandet av fastigheten anteckning skall göras därom, att fastigheten av pastoratet förvärvats till prästgård åt vederbörande präst. Genom dylik anteckning har markerats att fastigheten är underkastad den för prästgårdar gällande lagstiftningen.

⁶ Med änkesäte avsågs löneboställe, vars avkastning tillföll änka efter innehavare av viss prästerlig tjänst. Efter 1951 års löne- och pensionsreform för prästerskapet har änkesätena försvunnit som pensionsförmåner och de likställes numera med pastoratets övriga löneboställen.

⁷ Prop. 1964: 52.

Ofta har i samband med uppförande av en ny prästgård tillstånd meddelats till försäljning av den förutvarande prästgården enligt kyrkliga försäljningslagen den 4 januari 1927 (nr 1). Beträffande dispositionen av därigenom uppkommande försäljningsmedel har bestämmelsen i 6 § andra stycket nämnda lag ansetts tillämplig. Enligt denna bestämmelse skall försäljningsmedlen fonderas för prästlöneändamål, dock med rätt för Kungl. Maj:t att dispensera härifrån. De fonderade medlen kan jämlikt lagen den 15 maj 1942, nr 232, tagas i anspråk för anskaffande av fastighet till löneboställe. Vidkommande Kungl. Maj:ts dispensrätt brukar densamma användas endast då fråga är om att disponera försäljningsmedlen för anskaffande av ny prästgård. Kungl. Maj:t brukar i dylika ärenden medge, att medlen får användas som bidrag till bestridande av kostnader för anordnande av den nya prästgården enligt principen jord mot jord och byggnad mot byggnad. Pastoratet erhåller sålunda så stor del av kostnaden för det nya prästgårdsområdet, som motsvarar köpeskillingen för den försålda prästgårdsjorden och så stor del av byggnadskostnaderna, som svarar mot de försålda byggnadernas värde.

I detta sammanhang skall något beröras frågan om dispositionen av sådana prästgårdar, som genom den från och med den 1 januari 1962 genomförda pastoratsreformen blivit överflödiga för sitt ursprungliga ändamål. Antalet dylika prästgårdar har beräknats utgöra 323. Av dessa har ett antal försålts, andra disponerats som bostäder åt icke tjänstebostadsberättigade församlingspräster — i allmänhet kyrkoadjunkter — och andra uthyrts på annat sätt eller upplåtits som församlingshem, ungdomsgårdar och dylikt. Några bestämmelser i dispositionsfrågan, såvitt angår de behållna övertaliga prästgårdarna, finnes ej vare sig i boställsordningen eller i annan författning.

Flertalet prästgårdar torde ha tillkommit genom att viss del av ett äldre, för jordbruk avsett prästboställe, avskilts till prästgård. Då den prästtjänst, för vilken prästgården inrättats, sedermera indragits, har prästgårdsområdet ansetts återgå till det löneboställe, varifrån det avskilts. Med området har ansetts följa prästgårdsbyggnaden, vilken har karaktär av fast egendom och därför i äganderättshänseende icke kan skiljas från området. Även då prästgård förlagts å särskilt av pastorat eller församling för ändamålet genom utdebiterade medel anskaffat område eller då prästgård donerats till pastorat eller församling har prästgården, när den icke vidare skall utgöra tjänstebostad, ansetts ikläda sig natur av löneboställe. I ett flertal av Kungl. Maj:t under senare år i administrativ ordning avgjorda ärenden rörande prästgård av nu förevarande slag har Kungl. Maj:t förklarat, att prästgården skall ikläda sig natur av löneboställe, men detta torde ha skett endast i syfte att konstatera ej att konstituera ett förhållande. Gången har härefter som regel varit den, att vederbörande boställsnämnd utsynat fastigheten som prästgård och insynat den som löneboställe samt verkställt

uppskattning av normalavkastningen (se härom nedan s. 144) av bostället. För pastoratet har detta bland annat inneburit, att fastighetens nettoavkastning, vilken då fastigheten utgjorde prästgård helt tillföll pastoratet, kommit att såsom lönetillgång ingå i avräkningen mellan pastoratet och kyrkofonden.

Angiven administrativ praxis har sedermera blivit föremål för regeringsrättens prövning. I utslag den 16 februari 1965 (ref. nr 9) i mål angående besvär av Ramsbergs församlings pastorat över ett av stiftsnämnden i Västerås meddelat utslag rörande ekonomisk besiktning m. m. å prästgård, som förlagts å löneboställe, har regeringsrätten förklarat, att i boställsnämnds befogenheter med avseende å prästgård icke ingår »att besluta om disposition av prästgård, vilken till följd av tjänstens indragning icke längre utgör tjänstebostad åt innehavare av befattning, för vilken prästgården enligt behörigt beslut inrättats». Utslaget ger närmast vid handen, att regeringsrätten icke delat uppfattningen att prästgård, som upphör att vara tjänstebostad, därigenom förlorar sin prästgårdsnatur och blir löneboställe. Konsekvensen härav synes bli, att man har att räkna med ett särskilt slag av prästgårdar nämligen sådana, som ej är tjänstebostäder; dessa skulle kunna betecknas som »prästgårdar i disponibilitet».

Slutligen må nämnas att fråga varit före i högsta domstolen, huruvida fastighet, som en kyrklig samfällighet (i Borås) år 1922 för egna medel inköpt till prästgård, skulle i enlighet med samfällighetens yrkande övergå till dess fria disposition sedan fastigheten icke längre behövdes för ändamålet. Rådhusrätten och vederbörande hovrätt hade funnit, att fastigheten visserligen förlorat sin karaktär av prästgård men icke sin karaktär av kyrklig jord, varför samfällighetens talan ogillats. Genom dom den 19 november 1965 (N. J. A. 1965 s. 323) fastställde högsta domstolen enhälligt det slut, vartill domstolarna kommit, med följande motivering.

»Enligt 1910 års prästlöneregleringslag ålåg det vederbörande pastorat att tillhandahålla kyrkoherde och komminister fri bostad genom upplåtelse av prästgård, varom stadgades i ecklesiastik boställsordning. Enligt boställsordningen, utfärdad samma år, gällde att prästgård, om sådan icke lämpligen kunde inrättas å boställe inom pastoratet, i stället enligt Konungens bestämmande skulle förläggas till plats som av pastoratet för ändamålet erbjudits.

Pastoratets erbjudande att efter förvärv av fastigheten ställa den till förfogande såsom prästgård har lämnats till fullgörande av den skyldighet att tillhandahålla fri bostad, som sålunda författningsenligt åvilade pastoratet. Även om de förut angivna reglerna kunna anses lämna visst utrymme för pastoratets eget bestämmande i fall då ny prästgård skall inrättas, kan pastoratets erbjudande icke betraktas såsom en frivillig upplåtelse, jämförlig med en donation och gällande blott så länge behov föreläge att använda fastigheten till prästgård. Pastoratet måste fastmera anses hava ställt fastigheten till förfogande för att disponeras som prästgård enligt gällande föreskrifter om användningen av sådan prästlönetillgång. I enlighet härmed hava de inskränkningar i rätten att förfoga över fastigheten, som följa av den särskilda lagstiftningen om kyrklig jord, blivit gällande för pastoratet och sedermera för samfälligheten.

Samfälligheten är numera icke skyldig att tillhandahålla vederbörande kommunister fri bostad genom upplåtelse av prästgård, och fastigheten behöver alltså ej användas för sådant ändamål. Detta förhållande medför likväl icke att fastigheten upphört att vara kyrklig jord enligt därom gällande lagstiftning. Såsom domstolarna funnit är samfälligheten följaktligen i sin dispositionsrätt över fastigheten alltjämt underkastad de inskränkningar, som angivas i samma lagstiftning, och samfälligheten äger icke förfoga över fastigheten såsom kyrkokommunal egendom.»

Enligt ecklesiastika boställsordningen skall bostadshus å prästgård inrymma bostad av storlek och beskaffenhet, som är skäligen med hänsyn till tjänst innehavarens tjänsteställning och ortens förhållanden. Vid bestämmande av bostadens storlek skall jämväl beaktas behovet av utrymme för prästerligt arbete inom församlingsvården samt för kyrkliga förrättningar (10 §). Å prästgård befintliga hus skall underhållas och vid behov nybyggas av pastoratet. Husen skall av pastoratet hållas brandförsäkrade till fulla värdet (13 §). Om pastoratet i prästgård anordnat särskild lokal för pastors-expedition — denna jämte därtill anslutande arkivlokal ingår ej i prästens tjänstebostad — skall pastoratet bekosta möblering, uppvärmning och städning av lokalen med tillhörande utrymme (14 §). I boställsordningen meddelas vidare bestämmelser om prästgårdsområdets iordningställande och underhåll samt om de skyldigheter, som härutinnan åvilar pastoratet (15 och 16 §§). Om tjänst innehavares skyldighet att sköta till bostaden hörande mindre trädgård hänvisas här till vad därom särskilt är stadgat. Hänvisningen avser viss bestämmelse i 1961 års bostadsordning, för vilken redogöres nedan. Därest pastoratet och tjänst innehavare icke kan enas om vården och underhållet av prästgårdsområdet skall frågan hänskjutas till stiftsnämnden. Över nämndens beslut må klagan icke föras.

Pastoratets förvaltning av prästgård skall såsom förut nämnts stå under uppsikt av boställsnämnd och stiftsnämnd. Boställsnämndens tillsyn utövas genom ekonomisk besiktning, vilken skall äga rum vart tionde år. Vid av- och tillträde av tjänstebostad i prästgård skall hållas syn i den ordning stiftsnämnden bestämmer (33 och 34 §§). Denna syn är att jämföra med sådan besiktning av lägenhet, som förekommer på hyresmarknaden vid byte av hyresgäst. I övrigt gäller beträffande kontrollen av prästgårdarna i huvudsak samma föreskrifter som för löneboställena. För innebörden av dessa föreskrifter lämnas en redogörelse senare i detta kapitel.

I boställsordningen ges vidare bestämmelser till skydd för prästgårdarnas kulturhistoriska och estetiska värden. Vid anordnande av ny prästgård liksom vid planläggning och utförande av arbeten berörande hus eller andra anläggningar å redan förefintlig prästgård bör städse noga beaktas vad god byggnadskultur kräver (7 § andra st.). Boställsnämnds beslut i fråga om ny prästgårds anordnande samt beträffande sådana åtgärder å redan befintlig prästgård, vilka kan från kulturhistorisk eller estetisk synpunkt anses vara av betydelse för prästgårdens yttre eller inre byggnads-

karaktär, skall för att vinna bindande kraft underställas stiftsnämndens prövning och fastställelse (32 § tredje st.). Enligt tillämpningsbestämmelserna till boställsordningen (4 kap.) skall boställsnämnden, innan den beslutar i ärendet, inhämta yttrande från länsarkitekten, vilken i förekommande fall har att samråda med landsantikvarien. Om sedan stiftsnämnden finner underställt beslut därtill giva anledning skall stiftsnämnden inhämta utlåtande av riksantikvarien.

Prästlönereglingslagen av år 1910 föreskrev, att varje i vederbörande pastorat tjänstgörande ordinarie präst — kyrkoherde eller komminister — skulle i avlöning äga åtnjuta, förutom enligt lagen bestämd lön i penningar, förmånen av hyresfri bostad. Sådan bostad skulle regelmässigt beredas befattningshavare genom upplåtelse till honom av prästgård, så anordnad som i ecklesiastika boställsordningen stadgades. Därest Kungl. Maj:t för visst fall funne, att på grund av särskilda omständigheter hinder mötte mot dylik upplåtelse, skulle det emellertid åligga pastoratet att, såvitt ej annan bostad varmed befattningshavare åtnöjdes av pastoratet bereddes denne, i stället betala hyresersättning till honom med belopp, som Kungl. Maj:t bestämde med hänsyn till de i orten rådande förhållandena. Den dispensrätt, som tillkom Kungl. Maj:t, torde ha varit avsedd att begagnas och i praxis också ha utövats i sådana fall, då hinder mot upplåtelse av prästgård mött av administrativa lämplighetsskäl, såsom då ändring av platsen för prästgården varit beslutad eller ifrågasatt, då fråga varit om ändring av tjänsteorganisationen och dylikt.

Enligt prästlönereglingslagen hade alltså pastorat rätt och i princip även skyldighet att tillhandahålla kyrkoherde och komminister tjänstebostad. I motsvarande bestämmelse i 1951 års prästlönereglemente, 7 a §, gjordes emellertid nämnda rätt och skyldighet direkt beroende av ett Kungl. Maj:ts förordnande. Denna paragraf stadgade sålunda, att, där Kungl. Maj:t så förordnar, ordinarie församlingspräst av vederbörande pastorat skall tillhandahållas tjänstebostad i prästgård, varom stadgas i boställsordningen, eller ock annan tjänstebostad, som av stiftsnämnden för ändamålet godkännes. — I övergångsbestämmelse till prästlönereglementet föreskrevs att, därest omedelbart före tidpunkt, då reglementet vann tillämpning å ordinarie församlingspräst, denne åtnjöt fri tjänstebostad i prästgård eller annorstädes, skulle, om ej Kungl. Maj:t på framställning av pastoratet eller eljest annorlunda föreskrev, sådan bostad från och med angivna tidpunkt utgöra tjänstebostad åt prästen.

I propositionen 1949:204 angående nya grunder för avlöningen av präster m. m. uttalade föredragande statsrådet (s. 117) att någon tvekan icke syntes kunna råda därom, att åt såväl kyrkoherde som komminister även framgent borde beredas tjänstebostad åtminstone i samma utsträckning som det dittills befunnits nödigt att för sådana befattningshavare anordna tjänstebostad i prästgård. Ej heller syntes statsrådet anledning finnas att

frånga dittills gällande ordning, att de ordinarie församlingsprästernas tjänstebostäder regelmässigt skulle tillhandahållas av pastoratet. Att såsom 1948 års kyrkomöte ifrågasatt stadga någon generell skyldighet för pastorat att, om insynad prästgård ej finnes, tillhandahålla ordinarie präst annan likvärdig tjänstebostad ansåg statsrådet icke påkallat. Enligt statsrådets mening borde pastorat icke åläggas att tillhandahålla sådan präst tjänstebostad i andra fall än då insynad prästgård finnes eller å orten saknades hyresmarknad med bostäder av sådan beskaffenhet, vilka i huvudsak motsvarade fordringarna på prästgård.

Även vid framställningar från pastorat om tillstånd att anordna prästgård eller motsvarande tjänstebostad har Kungl. Maj:t med stöd av det sålunda återgivna, av riksdagen godtagna uttalandet i regel tillämpat den praxis, att förordnande om tillhandahållande av prästgård eller annan tjänstebostad icke meddelas med mindre än att å orten saknas hyresmarknad med bostäder, vilka kan uppfylla fordringarna på boningshus å prästgård. En viss täckning för denna restriktiva praxis synes ha vunnits under behandlingen vid 1956 års riksdag av tjänstebostadsutredningens förslag i fråga om tjänstebostäder för präster genom det därvid av riksdagen biträdda uttalandet i propositionen 1956: 116, att stor försiktighet för framtiden förutsattes skola iakttagas i detta avseende utanför de egentliga landsförsamlingarna.

I ovannämnda proposition 1949: 204 (s. 117 f.) föreslog föredragande statsrådet, att pastorats skyldighet att anskaffa tjänstebostad skulle utvidgas till att gälla jämväl i pastoratet tjänstgörande icke-ordinarie präst — främst kyrkoadjunkt — om uppenbara svårigheter förelåg för befattningshavaren att själv förhyra bostad. Förslaget avvisades av riksdagen. Sammansatta stats- och första lagutskottet (utl. nr 2 s. 75) anförde härutinnan följande: »Det bör enligt utskottets mening icke föreligga något hinder att pastoraten träda emellan, om uppenbara svårigheter föreligga att å tjänstgöringsorten anskaffa bostad åt stadigvarande förordnad icke-ordinarie präst. Att så sker är i pastoratets eget intresse och utskottet förutsätter, att pastoraten i förekommande fall utnyttja föreliggande möjligheter att bereda bostad, exempelvis i nuvarande eller förutvarande prästgårdar. Emellertid kan utskottet icke finna tillrädligt att stadga formlig skyldighet för pastoraten i detta hänseende. En sådan skyldighet kunde i vissa fall bli så betungande, att den framstode såsom oproportionerlig. Beträffande statsförvaltningen i övrigt förekommer i allmänhet ej heller, att icke-ordinarie befattningshavare kunna påräkna att erhålla bostad genom det allmännas försorg. Utskottet får sålunda avstyrka propositionens förslag i denna del.»

Enligt numera gällande kungl. cirkulär den 17 december 1965 angående vissa bestämmelser i anledning av prästlönereglementets upphävande m. m.

skall pastorat, om Kungl. Maj:t bestämmer det, tillhandahålla domprost, kyrkoherde och komminister tjänstebostad i prästgård, som sägs i boställsordningen, eller annan tjänstebostad som stiftsnämnden godkänner. Beslut om tillhandahållande av tjänstebostad, meddelade före den 1 januari 1966, skall alltjämt gälla. I kungörelse den 3 december 1965 (nr 729) med vissa bestämmelser om anställning som präst har föreskrivits (9 §) att präst är skyldig att bo i anvisad bostad.

Närmare bestämmelser om tjänstebostäder har av Kungl. Maj:t meddelats i tre olika författningar, samtliga dagtecknade den 26 maj 1961, nämligen kungörelsen angående tjänstebostadshyra m. m. (nr 333), kungörelsen angående bränslekostnadsgottgörelse till innehavare av vissa tjänstebostäder (nr 334) och bostadsordningen för vissa tjänstebostäder m. m. (nr 335).

Enligt hyreskungörelsen bör såsom tjänstebostad anvisas bostad, vilken i fråga om storlek och beskaffenhet i övrigt motsvarar eller i varje fall icke avsevärt avviker från vad i orten är normalt för personer i prästens löneläge. Tjänstebostadshyran, vilken skall bestämmas av stiftsnämnden efter samråd med statens personalbostadsdelegation och hörande av prästen, skall motsvara vad en likvärdig bostad betingar i orten, dock att under vissa förhållanden en jämkning av hyran må ske i den omfattning, som prövas skälig. Enligt förarbetena till tjänstebostadsreformen borde den allmänna riktpunkten för hyressättningen vara den, att skyldigheten att bebo en tjänstebostad varken skulle medföra en indirekt löneförmån eller utgöra en belastning. Hyran skall erläggas månadsvis i efterskott genom avdrag å prästens avlöning.

Rätt till bränslekostnadsgottgörelse föreligger enligt kungörelsen härom i de fall, då prästen har att själv hålla bränsle och svara för uppvärmningen av tjänstebostaden och denna har en lägenhetsyta, som överstiger viss i tabell angiven yta. I princip är antalet kvadratmeter avvägt med beaktande av den största lägenhetsyta efter vilken hyressättningen må ske.

Bostadsordningen innehåller främst bestämmelser som reglerar förhållandet mellan pastoratet och prästen, såvitt gäller uppsägning, avflyttning, reparationer och fastighetens skötsel. I sistnämnda avseende stadgas, att innehavare av tjänstebostad i enfamiljshus är, om ej vederbörande myndighet annat medgiver, skyldig sköta till bostaden hörande mindre trädgård samt i övrigt utföra de göromål i fråga om fastighetens skötsel, som plägar ankomma på hyresgäst i enfamiljshus i orten. Ett särskilt problem vid tillämpningen av denna bestämmelse har de ofta mycket stora prästgårdsområdena utgjort. Enligt P. M. den 18 december 1961 från eklestistikdepartementets lagbyrå kunde man i vissa fall tänka sig en sådan lösning, att boställsnämnd insynade ett mindre område såsom egentlig prästgård under prästens vård. I andra fall borde pastoratet söka träffa överenskommelse med prästen om kostnaderna för underhållet av den del av präst-

gårdsområdet, som inte kunde betraktas som tomt i egentlig mening. I ytterligare andra fall borde undersökas om den för prästen onyttiga delen kunde användas för annat lämpligt ändamål, eventuellt fransäljas. — Jämlikt ett av lagbyrån åberopat uttalande av ordföranden i statens personalbostadsdelegation hade som normal prästgårdstomt räknats med ett område av cirka 1 000 kvadratmeter.

Kostnad för tjänstebostad, som pastoratet tillhandahåller församlingspräst, så ock för bränslekostnadsgottgörelse, som prästen äger erhålla, skall enligt 4 § prästlönekostnadslagen den 29 juni 1951 (nr 570) bestridas av pastoratet. Tjänstebostadshyra, som församlingspräst har att erlægga för av pastoratet tillhandahållen tjänstebostad, tillkommer jämlikt samma lagrum pastoratet. Det må anmärkas, att denna inkomst icke skall tagas i beaktande vid den avräkning mellan kyrkofonden och pastoratet, som äger rum för fastställande av pastoratets rätt till tillskott ur fonden.

I lagen den 5 juni 1909 (nr 55 s. 3) angående skyldighet att deltaga i kostnaden för byggnad och underhåll av prästgård regleras sättet för prästgårdsbyggnadsskyldighetens fullgörande. Enligt lagen skall i kostnaden deltaga alla de, som inom församlingen erlägger kommunalutskylder, efter de grunder som för sådana utskylders utgörande i allmänhet är stadgade. I lagen göres dock förbehållet att de, vilka äger åtnjuta de genom prästerskapets privilegier förunnade förmåner, ej är skyldiga att deltaga i kostnaderna i vidsträcktare mån, än som må vara förenligt med privilegierna. Vidare hänvisas till vad som särskilt är stadgat angående lindring i skattskyldigheten för den som icke tillhör Svenska kyrkan.

Jämlikt 1 § lagen den 21 november 1925, nr 456, i dess lydelse enligt lagen den 29 juni 1951, nr 576, må Kungl. Maj:t i de fall, då inom Härnösands och Luleå stift tjänlig prästgård saknas för sådan kyrkoherde eller komminister, som är stationerad å ort av utpräglad ödebygdskaraktär, medgiva att från kyrkofonden må utlämnas räntefritt lån för byggande av ny prästgård under förutsättning bland annat, att nybyggnaden med hänsyn till de ekonomiska förhållandena i pastoratet måste anses medföra oskäligt stor tunga för pastoratet och dess invånare. Där särskilda förhållanden sådant påkallar må Kungl. Maj:t enligt 2 § medgiva, att kostnaden för byggnadsskyldighetens fullgörande må helt eller delvis bestridas av kyrkofondens medel utan återbetalningsskyldighet för pastoratet. I propositionen 1925: 213 med förslag till ifrågavarande lag motiverade föredragande statsrådet (s. 20) införandet av möjligheten att lämna pastorat hjälp ur kyrkofonden därmed, att uppförande av prästgård åläge vederbörande pastorat, men på grund av fattigdomen i dessa ödebygder vore pastoraten ej sällan urståndsatta att fylla sin skyldighet i detta avseende.

Antalet prästgårdar i riket har uppskattats till omkring 1 700. Antalet kyrkoherde- och komministertjänster utgjorde den 1 mars 1967 2 119. Av de ordinarie församlingsprästerna innehar alltså det övervägande flertalet

tjänstebostad i prästgård. Taxeringsvärdet å prästgårdarna var enligt serien Kommunernas finanser vid 1964 års slut 178,7 miljoner kronor.

Löneboställena

21—23 §§ boställsordningen innehåller bestämmelser rörande bebyggelse och hävd å löneboställes jordbruksdel. Boställsordningen utgår beträffande bebyggelsen från förhållandena vid lagens ikraftträdande den 1 maj 1933. »Laga hus» å löneboställe är sålunda de byggnader, som enligt föreskrift, meddelad med stöd av äldre lag, skulle finnas å bostället vid nämnda tidpunkt. Då omständigheterna därtill ger anledning må ändring härutinnan ske. Bebyggelsen skall dock alltid anpassas efter boställets storlek och avkastningsförmåga (21 §). Om pastoratet genom köp eller byte förvärvat boställe, skall såsom laga hus därå insynas förefintliga byggnader, som befinnes erforderliga för boställets ändamålsenliga nyttjande (22 §). Pastoratet ansvarar för ny- och ombyggnad samt underhåll av löneboställets laga hus samt för hävden av boställets åker och äng (23 §).

Enligt 24 § första stycket boställsordningen skall pastorat, som vill å löneboställe taga i anspråk mark för begravningsplats eller andra församlingsändamål eller med nyttjanderätt upplåta mark för kommunala behov eller till egna hem, industri eller andra liknande ändamål, inhämta tillstånd därtill av stiftsnämnden, som tillika äger bestämma villkoren för upplåtelsen. Gemensamt för de ändamål, som här avses, är att upplåtelsen medför sådana förändringar av den upplåtna markens användning, att marken, praktiskt taget, icke åter kan disponeras på det tidigare sättet. I andra fall, såsom då fråga är om en mera tillfällig upplåtelse exempelvis till upplagsplats och dylikt, får pastoratet fritt verkställa upplåtelsen. För nyttjanderättsupplåtelser enligt detta lagrum gäller bestämmelserna i 1 kap. lagen om nyttjanderätt till fast egendom. De får alltså icke avse längre tid än på landet femtio och i stad tjugofem år. Om det upplåtna området icke är undantaget från boställsarrendatorns arrende, erfordras dennes samtycke till upplåtelsen. Då stiftsnämnden bestämmer villkoren för upplåtelsen skall den också fastställa avgiften för densamma. Detta gäller även för det fall, att ett enförsamlingspastorat vill taga löneboställes mark i anspråk exempelvis för utvidgning av kyrkogården.

Pastoratet får jämlikt 24 § andra stycket fritt taga i anspråk grus, sten, torv, lera eller därmed jämförliga naturtillgångar från löneboställe för byggnad och underhåll av prästgård och därtill hörande väg. Givetvis gäller detta även löneboställets husbehov. Då fråga är om substansuttag eller upplåtelse av rätt därtill för andra än nu angivna ändamål erfordras stiftsnämndens tillstånd. Stiftsnämnden må härvid föreskriva, att influten inkomst skall fonderas och fonden utgöra prästlönstillgång för pastoratet.

Innan utarrendering sker av löneboställes jordbruksdel — skogsdelen får ej utarrenderas — skall boställsnämnden enligt 25 § hålla ekonomisk be-

siktning å bostället och därvid bestämma arrendevillkoren för den nya arrendeperioden. Nämnden skall också pröva om vid den nya utarrenderingen arrendatorn äger rätt till förlängning av arrendeförhållandet, s. k. optionsrätt. Arrendet upplåtes sedan av pastoratet, som därvid för det fall optionsrätt föreligger är helt bundet av de arrendevillkor, som boställsnämnden bestämt; om optionsberättigad arrendator ej finnes kan pastoratet begära högre arrendeavgift. Därest utarrendering ej kan ske på de av boställsnämnden fastställda villkoren har pastoratet att göra anmälan därom till stiftsnämnden.

För utarrenderingen gäller enligt 26 §, i den mån ej annat följer av boställsordningen, stadgandena i 2 kap. 58—60 §§ lagen om nyttjanderätt till fast egendom samt i övrigt föreskrifterna i allmän lag beträffande jordägares och nyttjanderättshavares rättigheter och skyldigheter, även om sådan föreskrift skulle kunnat sättas ur tillämpning genom avtal. De särskilda bestämmelserna i boställsordningen är fåtaliga och för utarrenderingen gäller alltså i huvudsak arrendeföreskrifterna i den s. k. arrendelagen, d. v. s. 2 kap. nyttjanderättslagen.

I arrendelagen skiljes mellan jordbruksarrenden i allmänhet, för vilka gäller bestämmelserna i 1—48 §§, och de sociala arrendena, vilka i första hand regleras i 49—69 §§. Sistnämnda specialreglering, vilken avser endast vissa uppräknade slag av jordägare (bolag, förening m. fl.) och vissa särskilda slag av arrenden (högst 50 hektar odlad jord), tillkom genom lagstiftning år 1943 i syfte att bereda en tryggare ställning åt arrendatorerna av ifrågavarande jordbruk. Medan flertalet av de allmänna bestämmelserna är dispositiva — arrendelagen bygger på den gamla regeln att förord (avtal) bryter lag — är föreskrifterna i specialregleringen med ett undantag av tvingande karaktär. Dessutom är vissa dispositiva bestämmelser i den allmänna avdelningen tvingande vid de arrenden för vilka specialregleringen är tillämplig. I övrigt föreligger avtalsfrihet även beträffande dessa sociala arrenden.

Genom ändringar i boställsordningen år 1950 har denna författning kommit att i huvudsak ansluta sig till 1943 års sociala arrendelagstiftning. Vissa skiljaktigheter föreligger dock. En redogörelse för dessa torde här vara av intresse för bedömning av den ställning, som boställsarrendatorn intager i jämförelse med arrendator av jordbruk, som faller under de sociala arrendebestämmelserna.

En skiljaktighet innebär ovan återgiven bestämmelse i 26 § boställsordningen enligt vilken samtliga tillämpliga föreskrifter i arrendelagen (d. v. s. 1—48 och 58—60 §§) skall vara tvingande beträffande boställsarrendena. Ytterligare specialregler återfinnes i 27—30 §§ boställsordningen.

Utarrenderingen skall, där icke särskilda omständigheter föranleder annat, ske på tio år i sänder (27 §). Enligt de sociala arrendebestämmelserna är arrendetiden »minst fem år». (I de allmänna bestämmelserna i arrendelagen stadgas endast att utarrenderingen skall ske »för viss tid».)

Boställsarrendatorn är skyldig att svara för mindre reparationer men kan i arrendekontraktet tillförbindas att svara för normalt underhåll (28 §). Vid de sociala arrendena är arrendatorns underhållsskyldighet begränsad till att avse mindre reparationer. Förbehåll i arrendeavtalet att arrendatorn skall ha en vidsträcktare underhållsskyldighet är utan verkan mot arrendatorn. (Vid arrende i allmänhet svarar arrendatorn för normalt underhåll).

Till- och avträdessyn samt annan syn på löneboställe skall verkställas av boställsnämndens tre ledamöter (29 §). Härvid är att märka att ifrågavarande syn icke förrättas av boställsnämnden såsom sådan, utan nämndens tre ledamöter är att anse som synemän vid syner enligt 10—13 §§ arrendelagen. Denna lags bestämmelser skall därför i tillämpliga delar följas vid synen.

Vid fem års innehav av arrendet äger boställsarrendatorn eller om han avlidit hans maka och barn optionsrätt, innebärande företrädesrätt att ånyo arrendera lönebostället på de villkor boställsnämnden fastställt. Optionsrätten kan dock bringas att förfalla dels därigenom att arrendatorn påtagligen eftersatt sina förpliktelser såsom arrendator, dels genom ändrad disposition av bostället (30 §). Den nya arrendeperioden skall som ovan nämnts omfatta tio år. Enligt de sociala arrendebestämmelserna innebär optionsrätten endast rätt till fem års förlängt arrende. Å andra sidan saknas där bestämmelsen om fem års arrendeinnehav såsom förutsättning för optionsrätten. Vid de sociala arrendena kan jordägaren bryta optionsrätten om arrendatorn påtagligen eftersatt sina förpliktelser enligt arrendeavtalet, om jordägaren själv eller anhörig skall bruka fastigheten samt om det på grund av särskilda förhållanden måste anses medföra påtagligt men för jordägaren att arrendatorn kvarsitter å fastigheten. Enligt förarbetena till lagen skall sistnämnda bestämmelser kunna tillämpas bl. a. när en jordägare vill omreglera sina arrendeställen i syfte att tillskapa mera bärkraftiga jordbruk. (Vid arrenden i allmänhet föreligger ej optionsrätt.)

Slutligen må anmärkas, att boställsarrendatorn icke är lagligen tillförsäkrad sådan rätt till husbehovsfiske, som enligt de sociala arrendebestämmelserna (63 §) tillkommer arrendatorn. För boställsarrendator gäller vidare varken den rätt till skogsfång eller till kreatursbete å utmark tillhörig jordägaren men ej ingående i arrendet, som vid de sociala arrendena (64 §) under vissa förutsättningar tillförsäkrats arrendator.

Enligt 31 § boställsordningen skall, om vid utarrendering eller eljest pastorat eller boställsnämnd väcker förslag beträffande ändring i löneboställes disposition, förslaget underställas stiftsnämnden. Initiativ till ändrad disposition av boställe kan tagas även av stiftsnämnden. Fråga om sådan dispositionsändring, som innebär att självständigt och bärkraftigt jordbruk icke längre kan bedrivas å brukningsdel, skall av stiftsnämnden underställas Kungl. Maj:ts prövning. Övriga dispositionsändringar skall avgöras av stiftsnämnden. En förutsättning för dispositionsändring får anses vara, att den

icke står i strid med 1947 års lag om uppsikt å jordbruk, varför lantbruksnämndens yttrande brukar inhämtas i ärendet. Avser ändringen upplåtelse, som i 24 § sägs, äger ovan angivna bestämmelser icke tillämpning.

I 32—43 §§ boställsordningen lämnas föreskrifter om boställsnämnden och dess uppsikt över boställsförvaltningen. Av dessa föreskrifter må följande nämnas.

Boställsnämnden bestämmer om löneboställes bebyggande och övar tillsyn över hävden vid ekonomisk besiktning å bostället. Sådan förrättning skall hållas minst vart femte år. I regel hålles en besiktning i samband med boställsnämndens behandling av frågan om boställets utarrendering och en mitt under arrendeperioden. Om besiktningen beslutar stiftsnämnden; den förrättas ibland av boställsnämndens ordförande ensam men kan då ej omfatta fråga om utdömande eller insyning av laga hus. Ordföranden kan anlita byggnads- eller eljest sakkunnig person att mot ersättning av pastoratet biträda nämnden. Boställsnämnden äger ålägga pastoratet att verkställa erforderlig ny- eller ombyggnad av boställets laga hus. Innan beslut härom fattas, skall tillfälle beredas pastoratet att inkomma med förslag till ritningar och arbetsbeskrivning. Föreskrives endast reparationer skall, beroende på deras omfattning, anges om det är pastoratet eller arrendatorn, som skall utföra och bekosta arbetena. Föreskrifter om bättringar av ägorna å bostället skall avse arrendatorn. Tid skall utsättas, inom vilken de åtgärder, som föreskrivits av boställsnämnden, bör vara verkställda. Om föreskrivna nybyggnads- eller underhållsarbeten icke fullgjorts inom den utsatta tiden, skall boställsnämnden därom underrätta stiftsnämnden, vilken har möjlighet att hos överexekutor påkalla, att arbetena verkställas genom dennes försorg på pastoratets respektive arrendatorns bekostnad. Medel må härvid förskotteras av kyrkofonden. — Boställsnämnden är ej bunden av de beslut nämnden tidigare fattat utan kan, där ändrade förhållanden föranleder därtill, annorlunda förordna. Därest boställsnämnds beslut icke är enhälligt i fråga om utförande av större ny- eller ombyggnad å boställe, skall frågan hänskjutas till stiftsnämnden för prövning och avgörande.

Av det anförda framgår, att den ekonomiska besiktningen är en förrättning för kontroll av pastoratets förvaltning och i viss mån arrendatorns skötsel av bostället. Den avser däremot icke att reglera pastoratets och arrendatorns mellanhavanden. För detta ändamål finnes i stället syn och skiljedom, varom föreskrifter lämnas i 10—13 respektive 18, 19 och 43 §§ i arrendelagen. Synen, vilken i regel hålles särskilt, avser att fastställa i vilket skick bostället var dels vid arrendatorns tillträde dels vid hans avträde. Synemännen — här boställsnämndens tre ledamöter — jämför sedan de båda synehandlingarna. Har bostället försämrats under arrendetiden, blir arrendatorn ersättningskyldig för försämringen. Är bostället vid avträdet bättre än vid tillträdet, skall pastoratet utge ersättning för förbättringen. En syn, som hållits enligt lagens regler och ej klandrats vid domstol, gäller

som fullt bevis för boställets skick vid den tidpunkt, vartill synen hänförs sig. Vissa tvister mellan parterna såsom om lösen till arrendator för vissa av denne gjorda investeringar (s. k. överloppshus m. m.) å bostället måste emellertid hänskjutas till avgörande av skiljemän. Som sådana kan, om parterna är överens, utses boställsnämndens tre ledamöter. Mot skiljedomen kan talan föras efter stämning till vederbörande häradsrätt.

Såsom tidigare nämnts får löneboställes skog icke utarrenderas. För pastoratens förvaltning och skötsel av boställsskogen gives särskilda bestämmelser i 44—54 §§ boställsordningen. Den direkta skötseln skall handhas av pastoratets skogsbiträde. Denne kan — enligt lagändring år 1942 — om stiftsnämnden så föreskriver vara anställd av två eller flera pastorat gemensamt. — År 1963 fanns 70 distrikt med heltidsanställda skogsbiträden. Dessa svarade för vården av närmare 75 % av den totala ecklesiastiska skogsmarksarealen medan för återstående del fanns 218 deltidsanställda skogsbiträden. — Skogsbiträde utses av stiftsnämnden efter av vederbörande pastorat företaget val. Stiftsnämnden bestämmer och utbetalar hans avlöning (44 §). Kostnaderna för skogsbiträde skall enligt ändring i kyrkofondslagen år 1963 (prop. 1963: 95) bestridas ur kyrkofonden. Skogen skall skötas efter en av stiftsnämnden upprättad och efter hörande av pastoratet fastställd skogshushållningsplan. Denna skall omfatta en tid av tio år men kan, om synnerliga skäl därför föreligger, ändras under löpande period. Hushållningsplanen skall avse att ernå möjligast jämna avkastning och bästa ekonomiska resultat; i fråga om ek- eller bokskog hör dock även naturskyddssynpunkter beaktas och för skyddsskogar d. v. s. skogar, vilkas bestånd prövas erforderligt till skydd mot sand- eller jordflykt, äger Kungl. Maj:t inskränka pastoratets bruksrätt (45 och 46 §§). I planen skall anges den virkesmängd, som under giltighetstiden får uttagas (47 §). Stiftsnämnden skall, om pastoratet så begär, även låta upprätta torrlägningsplan (48 §). Om uppgörande av hushållnings- eller torrlägningsplan föranleder förrättning å marken, skall pastoratet på anmodan tillhandahålla erforderlig hantlangning (49 §). För det fall stiftsnämnden vid upprättande av skogshushållningsplan tillfälligt anlitar biträde, skall enligt 6 § andra stycket 7) kyrkofondslagen kostnaderna härför bestridas ur kyrkofonden. I sistnämnda plan äger stiftsnämnden meddela föreskrifter om skogsvårdsåtgärder och kan även eljest föreskriva dylika åtgärder i syfte att efter inträffade skador eller överavverkning återställa skogen i dess tidigare skick (50 §). Stiftsnämnden skall underrättas om fullgörandet av föreskrivna skogsvårdande åtgärder. Om dessa ej verkställts inom utsatt tid, äger nämnden hos överexekutor påkalla, att verkställigheten besörjes av denne på pastoratets bekostnad, därvid kostnaderna förskjutes av kyrkofonden (51 §). Avverkning på boställes skog får ske endast efter utsyning, som pastoratets skogsbiträde utför i enlighet med stiftsjägmästarens anvisningar. För svärföringrad skog sker dock utsyningen, där Kungl. Maj:t på framställning av stiftsnämnden så

beslutat, av stiftsjägmästaren eller annan hos stiftsnämnden anställd person med högre skoglig utbildning; för skyddsskogar finnes särskilda föreskrifter. Kostnader för utsyningen bestrides i dessa senare fall ur kyrkofonden men pastoratet besörjer hantlangningen (52 §). Skedd eller befarad avverkning i strid mot fastställd hushållningsplan kan föranleda avverkningsförbud (53 och 54 §§).

Enligt 55 § boställsordningen skall församling vara bibehållen vid förut innehavd rätt till virke in natura för vissa angivna ändamål. Dylik rätt föreligger i första hand vid byggande av och reparationer å löneboställe och prästgård. I den mån den avverkningsbara virkesmängden därtill lämnar tillgång äger församlingen även erhålla virke för byggande och underhåll av kyrka, kapell, klockstapel och hägnad kring kyrkogård. I praxis har förevarande paragraf i regel tillämpats på så sätt, att virke till löneboställe får tagas endast från boställets egen skog, till prästgård från samtliga boställsskogar i pastoratet och till kyrka m. m. från boställsskogarna inom vederbörande församling.

Avkastningen av löneboställes jordbruk och skog skall användas till avlöning av pastoratets präster och kyrkomusiker. För de bestämmelser, som härutinnan gäller, redogöres närmare i avsnittet om kyrkofonden.

För ny- eller ombyggnad, som pastorat ålägges att utföra å löneboställe, kan enligt 14 § kyrkofondslagen byggnadsförskott erhållas ur kyrkofonden efter prövning av statskontoret. Enahanda gäller där fråga är om kostnader för dikning, vattenavledning, invallning eller anläggande av avloppsledning, vissa vägföretag och lantmåteriförrättningar samt täckdikning eller annan grundförbättring å löneboställe. Byggnadsförskottet skall jämte ränta i första hand gottgöras kyrkofonden ur avkastningen från bostället. Föreskrifter om villkor m. m. för erhållande av dylikt förskott lämnas i 4 kap. reglementet den 15 februari 1935 (nr 18) för ecklesiastik medelsförvaltning.

Löneboställena bildar den ojämförligt största och värdefullaste delen av den inkomstgivande kyrkliga jorden i riket. Av den undersökning, som gjorts av 1960 års ecklesiastika boställsutredning, och vilken ställts till kyrka-statutredningens förfogande, framgår att antalet löneboställen uppgår till 4 133 med en sammanlagd areal av omkring 470 000 hektar. Åker och kultiverad betesmark omfattar cirka 79 000 och den produktiva skogsmarken cirka 285 000 hektar. Som jämförelse må nämnas att enligt samma undersökning den totala arealen av samtliga ecklesiastika jordbruks- och skogsbruksfastigheter i riket utgör omkring 501 000 hektar, varav belöper på åker och kultiverad betesmark cirka 88 000 och på den produktiva skogsmarken cirka 302 000 hektar. Av inägojorden hänför sig alltså cirka 90 procent och av den produktiva skogsmarken 94 procent till löneboställena.

I serien Kommunernas finanser har löneboställena upptagits med ett taxeringsvärde vid 1964 års slut av 462,7 miljoner kronor. De till löneboställena hänförliga skulderna har icke redovisats särskilt. Beträffande det

ekonomiska utfallet av förvaltningen av löneboställena må nämnas att enligt en av boställsutredningen gjord sammanställning avkastningen från boställenas jordbruk och skog år 1963 uppgick till 48,5 miljoner medan utgifterna var 36,1 miljoner kronor. Nettoavkastningen utgjorde alltså 12,4 miljoner kronor. Av sammanställningen framgår vidare att inkomster från och utgifter för jordbruket var 13,0 respektive 12,0 miljoner och för skogsbruket 35,5 respektive 15,7 miljoner kronor. I sammanställningen redovisades härutöver en gemensam utgiftspost å 8,4 miljoner kronor. Om denna post, som huvudsakligen utgöres av skatter, skiftas uppskattningsvis med $\frac{1}{3}$ på jordbruket och $\frac{2}{3}$ på skogen innebär detta, att jordbruket utvisat underskott med 1,8 miljoner medan skogen lämnat överskott med 14,2 miljoner kronor.

Av intresse kan i detta sammanhang vara att ställa den kyrkliga fasta egendomen i relation till övrig jord i riket. Enligt vad som framgår av Statistisk årsbok 1966 utgjorde år 1961 arealen åker och kultiverad betesmark — däri dock ej inräknade brukningsenheter under två hektar — i riket cirka 3 458 000 hektar. Av denna areal skulle enligt ovan på motsvarande kyrklig jord belöpa 88 000 hektar eller 2,5 procent. Samtliga skogar i riket hade år 1965 en areal av omkring 22 794 000 hektar. Härav hänförde sig 301 000 hektar eller 1,3 procent till den kyrkliga skogen. Som jämförelse kan vidare nämnas att arealen av kronoskogarna under domänverket och av aktiebolagsskogarna uppgick till 4 289 700 respektive 5 682 000 hektar.

Prästlönefonderna

I 6 § andra stycket kyrkliga försäljningslagen stadgas att vid utbyte eller försäljning av prästboställe, varmed enligt ovan förstås såväl prästgård som löneboställe, den behållna mellangiften eller köpeskillingen skall, där Kungl. Maj:t ej annorlunda förordnar, fonderas och fonden utgöra prästlönetillgång för vederbörande pastorat. — Såsom nämnts i redogörelsen för prästgårdarna brukar Kungl. Maj:ts dispensrätt komma till användning endast då fråga är om att disponera medel, som influtit vid försäljning av prästgård, för anskaffande av ny prästgård. — Vidare föreskrives i 7 § 1 mom. prästlönekostnadslagen att ersättning, som till följd av expropriation eller av annan jämförlig anledning influtit för prästgård eller löneboställe, som förvaltas av pastorat, skall av pastoratet fonderas.

På dylikt sätt uppkomna fonder liksom annan för avlöning av församlingspräst i pastoratet avsedd fond skall enligt 7 § 2 mom. prästlönekostnadslagen utgöra prästlönefonder för pastoratet. I begreppet annan avlöningsfond ingår bl. a. fond, vilken bildats av medel, som lämnats i ersättning för rätten att taga i anspråk å boställe befintlig sten-, grus-, ler- eller torvtäkt, fond, som bildats av kapitaliserad jordbruks- eller skogsavkastning eller av influtna pastoralier (inkomster), som icke erfordrats för prästens avlöning,

samt donationsfonder. Prästlönefond skall jämlikt 3 mom. samma paragraf förvaltas av pastoratet samt göras räntebärande på samma sätt som omyndigs medel. De föreskrifter, som härutinnan gäller, är meddelade i 15 kap. 4 § föräldrabalken samt förordningen den 21 november 1924 (nr 474) med särskilda bestämmelser om anbringande av omyndigs medel. Placering av prästlönefondsmedel får i enlighet härmed ske genom inköp av vissa slag av obligationer, genom utlåning mot säkerhet av inteckning i fastighet av viss beskaffenhet inom sextio procent av fastighetens senast fastställda taxeringsvärde eller genom insättning i bank. Med domkapitlets medgivande kan fondens tillgångar placeras på annat sätt. En tiondel av den årliga ränteavkastningen av fond, som utgör ersättningsmedel för jord, skall enligt föreskrift i särskild kungörelse (1942: 968) läggas till kapitalet.

Enligt bestämmelser i lagen den 15 maj 1942 (nr 232) angående användande i vissa fall av prästlönefond m. m. kan fondmedel också få användas till bestridande av kostnad för nyodling, torrläggning eller annan värdebeständig grundförbättring av löneboställe eller till inköp av fastighet, vilken då skall förvaltas av pastoratet såsom löneboställe enligt boställsordningens föreskrifter (1 §). Fastighet, som inköpes till löneboställe, skall förvärvas och lagfaras för vederbörande pastorats räkning men med anteckning i lagfartsprotokollet (fastighetsboken) om dels fastighetens egenskap av löneboställe dels det eller de boställen, varifrån inköpsmedlen härrör (2 §). Lagfart skall alltså meddelas för pastoratet även om de medel, med vilka fastighetsköpet finansieras, kommer från ett av kronan anslaget boställe. I förarbetena till lagen (Kungl. Maj:ts skriv. nr 16 till 1941 års kyrkomöte, s. 41) framhöll föredragande statsrådet, att någon ändring av de omvandlade avlöningstillgångarnas rättsställning icke var åsyftad. Lagfarten för pastoratet är alltså ej bestämmande för äganderätten.

I kungörelsen den 11 december 1942, nr 967, lämnas föreskrifter om tillämpningen av prästlönefondslagen. Det ankommer enligt dessa föreskrifter (1 §) på stiftsnämnden att ha sin uppmärksamhet riktad på möjligheten och lämpligheten av att använda pastorats prästlönefond till grundförbättring av boställe eller till inköp av fastighet samt att i förekommande fall vidtaga erforderliga åtgärder för sådan placering. Fråga om inköp av fastighet med högre värde än 100 000 kronor (SFS 1964: 50) skall underställas Kungl. Maj:ts prövning. Gäller frågan köp av fastighet med lägre värde eller avser den användande av fond till grundförbättring av boställe, äger stiftsnämnden själv besluta därom. Redogörelse för beslut av sist angivet slag skall varje år insändas till ecklesiastikdepartementet, därvid ändamålet och skälen för den beslutade dispositionen skall anges.

Avkastningen av prästlönefonderna skall användas för att bestrida pastoratets kostnader för präst- och kyrkomusikerlönerna. Jämlikt 7 § andra stycket kyrkofondslagen skall avkastningen beräknas till den procent av fondens kapital, som Kungl. Maj:t med hänsyn till de allmänna ränteförhål-

landena bestämmer. Procentsatsen utgör enligt kungörelsen den 19 sept. 1945, nr 633, tre procent.

Enligt uppgift i serien Kommunernas finanser år 1964 uppgick prästlönefondernas behållning vid nämnda års slut till 115 miljoner kronor.

Stifts prästlönejordsfond och prästlönefondshemman

Enligt prästlönefondslagen kan vidare medel tillhörande prästlönefonder från flera pastorat omhändertagas till förvaltning av stiftsnämnden och sammanföras till en särskild fond, benämnd stiftets prästlönejordsfond, att användas till inköp av fastighet. Fonden utgör egen juridisk person. Den kan sålunda förvärva rättigheter och ikläda sig skyldigheter samt inför domstol och annan myndighet söka, kära och svara. Representantskapet utövas av de myndigheter, d. v. s. stiftsnämnd, länsstyrelse och kammarkollegiet, som har att föra talan för övrig ecklesiastik jord (3 §). Förvärv av fastighet för medel från prästlönejordsfond skall ske för fondens räkning. Sådan fastighet benämnes stifts prästlönefondshemman och förvaltas av stiftsnämnden i enlighet med vad som är stadgat för allmänna kyrkohemman (4 §). Härutinnan gäller bestämmelserna i stadgan den 29 juni 1945 (nr 588) angående stiftsnämnds förvaltning av ecklesiastik jord (ecklesiastik arrendestadga). För arrendestadgans bestämmelser, som äger tillämpning å de s. k. ecklesiastika arrendegårdarna, till vilka — förutom de allmänna kyrkohemmanen och stifts prästlönefondshemman — klockarhemman och biskopshemman är att hänföra, lämnas en redogörelse nedan i avsnittet om de ecklesiastika arrendegårdarna. Till skillnad mot övriga ecklesiastika arrendegårdar, vilkas avkastning tillföres kyrkofonden, skall den behållna avkastningen av prästlönefondshemman tillkomma vederbörande pastorat i förhållande till storleken av de fondmedel, som från pastoratet tagits i anspråk för inköp av hemmanet. Kostnaderna för förvaltningen kan under vissa förhållanden få täckas med förskott ur kyrkofonden, att gottgöras av den avkastning, som senare inflyter från hemmanet. Pastoratets andel i hemmanets avkastning skall användas till bestridande av utgifterna för pastoratets präst- och kyrkomusikerlöner (5 §).

Därest prästlönefondshemman eller del därav försäljes, skall den behållna köpeskillingen tillföras prästlönejordsfonden och avkastningen disponeras på samma sätt som hemmanets avkastning. Försäljningsmedlen kan användas till grundförbättring av prästlönefondshemman eller löneboställe eller till fastighetsköp (6 §).

I tillämpningsföreskrifterna till prästlönefondslagen ålägges stiftsnämnden att bevaka möjligheterna att inköpa lämpliga egendomar — företrädesvis skogsfastigheter — inom stiftet till prästlönefondshemman. Fråga om sådant förvärv skall underställas Kungl. Maj:ts prövning (3 §).

Beträffande placering av stifts prästlönejordsfonds medel gäller i övrigt

samma bestämmelser som för kyrkofonden och andra fonder, som står under statskontorets vård och förvaltning. Härtill återkommer utredningen i avsnittet om kyrkofonden.

Enligt uppgift av 1960 års ecklesiastika boställsutredning förekom prästlönefondshemman år 1963 endast i Skara, Växjö, Göteborgs och Karlstads stift och omfattade en sammanlagd areal av i runt tal 2 900 hektar, därav 120 hektar inägojord och 2 385 hektar produktiv skogsmark. Antalet skiften utgjorde totalt 36. I kyrka—statutredningens betänkande *Kyrkor och samfund i Sverige* (SOU 1963: 39 s. 58) har hemmanens taxeringsvärde uppgivits till 1,6 miljoner kronor.

Klockarjorden

På sätt framgår av den allmänna historiken (s. 86 f.) har jämlikt 1938 års klockarboställslag en avveckling skett av klockares och organists innehav på lön av boställsjord. I den proposition 1938: 188, varigenom förslag till lagen framlades, uppgavs antalet klockar- och organistboställen till 774. De flesta av dem var små och av förhållandevis ringa värde. Endast 474 stycken var försedda med mer eller mindre fullständig bebyggelse. I de allra flesta fallen har lönefastighet överlämnats till vederbörande församling med lika fri dispositionsrätt, som gäller beträffande församlingsskommunal jord. Endast i ett fåtal fall — år 1950 tillhoppa 23 — har lönefastighet kommit att disponeras för kyrkofondens räkning såsom klockarhemman. I vederlag har församlingen respektive kyrkofonden iklätt sig ansvaret för det på visst sätt fastställda kapitalvärdet av fastigheten — boställskapitalet — samt skyldigheten att till pastoratet erlægga den s. k. boställsräntan, vilken bestämmes efter boställskapitalets realvärde. Boställsräntan skall användas till avlönande av pastoratets präster och kyrkomusiker.

Den reella, behållna avkastningen av klockarhemman ingår i kyrkofonden. Förvaltningen av sådan fastighet omhänderhas av stiftsnämnden i enlighet med bestämmelserna i ecklesiastika arrendestadgan. För dessa bestämmelser redogöres nedan i avsnittet om de ecklesiastika arrendegårdarna, där uppgift även lämnas rörande antalet arrendegårdar, deras taxeringsvärde m. m.

Domkyrkorna

Såsom framgår av den allmänna historiken (s. 88 ff) intager de äldre från den katolska tiden härstammande domkyrkorna i Uppsala, Linköping, Skara, Strängnäs, Västerås, Växjö och Lund en särställning gentemot de under senare tid tillkomna domkyrkorna. För *de äldre domkyrkorna* finnes särskilda förvaltningsbestämmelser meddelade i 1686 års kyrkolag. Enligt 24 kap. 4 § skall biskoparna tillika med domkapitlen låta sig vårda om domkyrkor-

nas inkomster, inventarier, fastigheter och räkenskaper och vad helst dem angår. I 26 kap. stadgas, att vid varje domkyrka skall finnas en syssloman, tillika präst, vilken skall lämna predikobitråde när han ej hindras av sitt ämbete. Sysslomannen skall antagas av biskopen med domkapitlets vetskap och samtycke samt ställa borgen för sig på det att domkyrkan må ha en viss försäkring om skadestånd, ifall kyrkan av sysslomannens försummelse eller oriktighet tager någon skada. Han skall ha vård och tillsyn över domkyrko-byggnaden samt med några andra därtill förordnade, däribland en byggnadssakkunnig, syna domkyrkans brister och upprätta förslag till deras botande. För arbetenas utförande skall landshövdingen och biskopen upprätta kontrakt med hantverkare, och sysslomannen skall ha uppsikt över reparationsarbetet. Biskopen och domkapitlet skall ha tillsyn över att sysslomannen till domkapitlet inlevererar domkyrkans räkenskaper vilka där skall överses och sedan levereras till landskontoret (numera rikskontorsverket). Domkyrkans fasta egendom skall sysslomannen och andra vederbörande vårda sig om så att den, rätt skött, vidmakthålles och skyddas mot intrång.

Enligt dessa bestämmelser skall alltså sysslomannen under biskopens, domkapitlets och i viss grad även landshövdingens inseende ha den närmaste vården och tillsynen över domkyrkan och dess egendom. Någon annan domkyrkostyrelse känner kyrkolagen icke till. I praxis är emellertid för vissa av ifrågavarande äldre domkyrkor förvaltningen organiserad på annat sätt.

Vid domkyrkorna i Uppsala, Skara, Strängnäs och Växjö handhas förvaltningen i huvudsak enligt kyrkolagens bestämmelser. I Uppsala finnes dessutom såsom rådgivande och beredande organ en domkyrkonämnd, bestående av domprosten, stiftssekreteraren, två av domkapitlet valda ledamöter samt två av församlingen valda ledamöter. I Linköping förvaltas domkyrkan av en domkyrkostyrelse bestående av domkapitlets ledamöter med landshövdingen som ordförande. För förvaltningen av domkyrkan i Västerås finnes en domkyrkokommission bestående av landshövdingen, biskopen, domprosten, två lektorer, borgmästaren och två rådmän. Vid samtliga dessa domkyrkor finnes sysslomän anställda.

För vården och förvaltningen av Lunds domkyrka och dess egendom gäller Kungl. Maj:ts stadga den 17 november 1859 med däri senare vidtagna ändringar och tillägg. Enligt denna stadga skall den närmaste vården och förvaltningen av domkyrkan och dess egendom tillkomma domkyrkorådet. Detta utgöres av fem ledamöter, av vilka domprosten och borgmästaren i Lund är självskrivna. Av de övriga utses bland domkyrkoförsamlingens medlemmar en av länsstyrelsen i Malmö och biskopsämbetet, en av akademiska konsistoriet och en av domkyrkoförsamlingen bland dess kyrkorådsledamöter. Till biträde vid förvaltningen äger domkyrkorådet antaga en kamrerare eller inspektor och en notarie samt erforderlig betjäning. På förslag

av domkyrkorådet förordnas av länsstyrelsen och biskopsämbetet en arkitekt.

För reglering av inkomster och utgifter för de äldre domkyrkorna finnes av Kungl. Maj:t fastställda stater. Nedan lämnas beträffande envar av dessa domkyrkor en redogörelse för innehållet i gällande stat.

För *Uppsala domkyrka* finnes en av Kungl. Maj:t den 29 juni 1966 fastställd stat, vilken gäller tills vidare under fem år från och med den 1 juli 1966. Staten, som balanserar på 93 250 kronor, utvisar att domkyrkans årliga inkomster utgöres av ersättning för domkyrkotunnorna 26 000 kronor, behållen inkomst av domkyrkans fastigheter 19 000 kronor, räntor 24 250 kronor samt diverse inkomster 24 000 kronor. Den sista posten härrör huvudsakligen från domkyrkans visningskassa. På utgiftssidan upptages personalkostnader, omkostnader för domkyrkan, dess inventarier och tomt, omkostnader för domkapitlets expeditionslokaler, underhåll och brandförsäkring av till domkyrkan upplåten del av ärkebiskopsgården samt diverse utgifter. Såsom reserverade medel — utgörande det belopp varmed domkyrkans samtliga inkomster överstiger dess samtliga utgifter — upptages 24 140 kronor.

Genom beslut den 19 november 1965 har Kungl. Maj:t fastställt stat för *Linköpings domkyrka* att lända till efterrättelse tills vidare under fem år från och med den 1 januari 1966. Staten balanserar på 12 400 kronor. På inkomstsidan upptages följande poster: ersättning för indragen kronotonde 8 500 kronor, ränta av domkyrkans forna kvarn i Tannefors 500 kronor, ränta å försäljningsmedel 3 300 kronor samt diverse inkomster 100 kronor. Bland utgiftsposterna märkes underhåll av domkyrkobyggnaden och domkyrkans övriga fastigheter, diverse allmänna omkostnader samt skrivmateriel och expenser för sysslomansexpeditionen. Bortsett från arbetsgivareavgift upptages i staten icke några personalkostnader. Det anmärkes dock, att domkyrkosysslomannen äger åtnjuta fri bostad i sysslomansgården. Såsom reserverade medel upptages 500 kronor.

Staten för *Skara domkyrka* är av Kungl. Maj:t fastställd den 5 november 1965 och gäller tills vidare under fem år från och med den 1 januari 1966. I staten, som balanserar på 26 400 kronor, är på inkomstsidan uppförda följande poster nämligen indelningsersättning från Skaraborgs län 7 500 kronor, ersättning för inom Älvsborgs län indragna ränte- och tiondeanslag 5 900 kronor, ersättning för indragna avgifter av domkyrkojord vid Skara 3 200 kronor, ersättning för indragna avgifter av stadsjord vid Skara 28 kronor, bidrag till domkyrkans underhåll av Skara församling 500 kronor, vissa hyresinkomster 5 100 kronor, ränta å försäljningsmedel för försålt domkyrkosysslomansboställe 4 000 kronor samt diverse 172 kronor. På utgiftssidan upptages allmänna omkostnader, underhåll och reparationer av domkyrkan och domkapitelhuset, räntor, amorteringar, avlöningar till domkyrkosyssloman och ordningsvakt i domkyrkan samt avgift för vård och förvaring av domkyrkans bibliotek. Såsom reserverade medel upptages 700 kronor.

För *Strängnäs domkyrka* finnes en av Kungl. Maj:t genom beslut den 17 april 1964 fastställd stat, som gäller tills vidare under tre år från och med den 1 juli 1964. Staten balanserar på 36 635 kronor. På dess inkomstsida upptages ersättning för indragen domkyrkospannmål och vinsäd med 12 500 kronor, arrenden för två domkyrkoheggar och för domkyrkosågen med tillhoppa 4 870 kronor, hyror för vissa fastigheter med sammanlagt 2 865 kronor, räntor med 2 400 kronor, inkomst av viss skogsfastighet med 13 000 kronor samt diverse inkomster av tillfällig natur med 1 000 kronor. Å utgiftssidan upptages bl. a. löner till bibliotekarien, domkyrkosysslomannen, organisten och sångaren, klockaren, kyrkovaktmästaren samt

»domkyrkodrängen». Härjämte är uppförda, förutom vissa belopp till underhåll och allmänna omkostnader, i staten specificerade bidrag till domkyrkans belysning, elektriska ringverks drift, orgels drift och domkyrkans uppvärmning med sammanlagt 800 kronor. Av formuleringen att döma synes återstående kostnader betalas av den kyrkliga samfälligheten i Strängnäs. Såsom reserverade medel upptages 5 060 kronor. Vidare har Kungl. Maj:t förklarat, att domkyrkosysslomannen fortfarande såsom hittills skall äga åtnjuta honom tillkommande boställsförmåner samt att »domkyrkodrängen» skall erhålla två famnar ved årligen.

Staten för *Västerås domkyrka* är fastställd genom Kungl. Maj:ts beslut den 14 maj 1965 att gälla tills vidare under tre år från och med den 1 juli 1965. Enligt staten, som balanserar på 36 817 kronor, utgöres inkomsterna av ersättning av statsmedel för indragna hemmansräntor och tiondeanslag 8 700 kronor, inkomster av domkyrkans fastigheter tillhoppa 25 517 kronor, ersättning av Västerås domkyrkoförsamling för bänkrum och klockor 2 500 kronor samt diverse tillfälliga inkomster 100 kronor. Utgifterna består av avlöning till domkyrkosysslomannen, allmänna omkostnader, reparation och underhåll av domkyrkan samt underhåll av dess inventarier och fastigheter, amortering och räntor å lån samt utgifter för skogarna. Såsom reserverade medel upptages 6 217 kronor.

Genom beslut den 13 maj 1966 har Kungl. Maj:t fastställt stat för *Växjö domkyrka* att gälla tills vidare under tre år från och med den 1 juli 1966. Staten balanserar på 14 900 kronor. På inkomstsidan upptages ersättning för indragen kronotonde 8 900 kronor, avgälder för två tomter samt för gamla kyrkogården 4 500 kronor, ränta å domkyrkans andel av köpeskillingen för viss lägenhet 300 kronor samt övriga ränteinkomster 1 200 kronor. Bland utgifterna märkes avlöningar till domkyrkosysslomannen, organisten, klockaren och vaktmästaren, underhåll av domkyrkan och dess inventarier samt allmänna omkostnader. Såsom reserverade medel upptages 2 600 kronor.

För *Lunds domkyrka* har Kungl. Maj:t den 25 januari 1963 fastställt stat, som gäller tills vidare under fem år från och med den 1 samma månad. Staten balanserar på 1 039 016 kronor. Till skillnad mot övriga äldre domkyrkor åtnjuter Lunds domkyrka icke någon ersättning av statsmedel. Dess inkomster utgöres huvudsakligen av arrendeavgifter och hyror från domkyrkans fastigheter samt av räntor av kapital. Sålunda upptages i staten avgifter för arrenden och övriga upplätelser från domkyrkans lantgods med 840 000 kronor, hyror från andra fastigheter med 38 975 kronor samt räntemedel med 150 000 kronor. Övriga inkomster består av pensionsavgifter från Svenska personalpensionskassan 4 741 kronor, diverse inkomster av förvaltningen 5 000 kronor samt avgifter för extra belysning i kyrkan vid förrättningar och för särskild begärd ringning 300 kronor. Bland utgifterna märkes arvoden åt domkyrkokamreraren, domkyrkoarkitekten, domkyrkorådets kontorsbiträde, klockaren, förste domkyrkovaktmästaren, vaktmästaren vid kapitelhuset och domkyrkorådets notarie (105 612 kr), pensioner åt f. d. befattningshavare (25 140 kr), utgifter för domkyrkans lantgods (508 210 kr), omkostnader för domkyrkan (243 518 kr) och dess stadsfastigheter (36 800 kr), utgifter för domkyrkorådets förvaltning (7 000 kr) samt omkostnader för gudstjänsthållningen i domkyrkan (66 400 kr). Såsom reserverade medel upptages 32 786 kronor.

Såsom framgår av staterna utgår till alla äldre domkyrkor med undantag av Lunds domkyrka vissa årliga statsanslag. Dessa anslag, som tillhoppa uppgår till 81 200 kronor, utgör till största delen ersättning efter medelmarkgångspris för kyrkorna tillkommande domkyrkotunnor och annan tionde, vilka alltsedan reformationen utgått till kyrkornas underhåll och i viss mån

kan sägas utgöra vederlag för till kronan indragna domkyrkohegman. Rätten till domkyrkotunnor och annan tionde är tillförsäkrad domkyrkorna i prästerskapets privilegier, varjämte i kyrkolagen (kap. 26 § 3) förutsättes, att den inkomst av spannmål, som kallas domkyrkotunnan, kommer kyrkan till godo. Storleken av statsanslagen har icke bestämts med hänsyn till de olika domkyrkornas behov utan till antalet församlingar inom stiftet.

En betydande inkomstpost för flertalet äldre domkyrkor är vidare avkastningen av fastigheter, vilka på ett eller annat sätt, huvudsakligen genom enskildas donationer eller genom kronoanslag, kommit i domkyrkornas besittning. Fastigheterna nyttiggöres ekonomiskt för kyrkornas räkning av deras styrelser, jordbruksfastigheterna genom utarrendering och bebyggda stadsfastigheter, i den mån de icke tages i anspråk för domkapitlens lokalbehov eller till bostäder åt sysslomännen, genom uthyrning. Vid dessa nyttjanderättsupplåtelse är styrelserna med undantag för domkyrkorådet i Lund icke bundna av andra föreskrifter än allmänna nyttjanderättslagens. Jämlikt kap. V i 1894 års skogsordning står emellertid skogen å domkyrkornas fastigheter under domänstyrelsens tillsyn och kontroll. Vissa tillsynsbefogenheter i avseende å egendomen i övrigt tillkommer stiftsnämnderna.

Beträffande förvaltningen av Lunds domkyrkas fastigheter gäller särskilda bestämmelser i ovannämnda stadga av år 1859. Enligt denna förvaltas domkyrkans stadsfastigheter av domkyrkorådet, medan förvaltningsbefogenheterna i avseende å jordbruksfastigheterna är uppdelade mellan stiftsnämnden och domkyrkorådet. Sålunda verkställer stiftsnämnden utarrenderingen på grundval av särskilt, efter förslag av domkyrkorådet meddelat beslut om maximi- och minimibelopp för arrendet samt prövar frågor om optionsrätt. För optionsrätt kräves fem års innehav av arrendet. Rätten förfaller dock om domkyrkan själv behöver disponera fastigheten. Arrendetiden är bestämd till 10—20 år. Jämlikt Kungl Maj:ts cirkulär den 6 maj 1949 (nr 206) med provisoriska bestämmelser för utarrendering av bl. a. Lunds domkyrkas hemman och lägenheter åvilar nybyggnadsskyldigheten på fastighet domkyrkan, medan arrendatorn är skyldig att svara för det normala underhållet. Till- och avträdessyner skall förrättas enligt föreskrifterna i 2 kap. nyttjanderättslagen. — I övrigt handhas förvaltningen av jordbruksfastigheterna av domkyrkorådet.

Såvitt framgår av domkyrkornas stater är det endast domkyrkan i Skara, som erhåller bidrag från domkyrkoförsamlingen till domkyrkans underhåll, varjämte till domkyrkan i Västerås utgår ersättning från församlingen för bänkrum och klockor. Någon laglig skyldighet för församling att bidraga till underhållet av äldre domkyrka anses icke heller föreligga. Avlöningen åt de i domkyrkorna tjänstgörande befattningshavarna såsom organister, kantorer, klockare, vaktbetjäning, ringare och eldare bekostas huvudsakligen av församlingarna, dock att domkyrkan i Lund står huvudparten av kostna-

derna. Enahanda är förhållandet beträffande de andra utgifter, som väsentligen hänför sig till församlings nyttjande av domkyrka till gudstjänstlokal, såsom kyrkans uppvärmning, belysning, renhållning m. m.

Utöver ovannämnda årliga anslag har statsmakterna ofta vid större ombyggnader och förbättringsarbeten å de äldre domkyrkorna beviljat särskilda anslag. Enligt de principer, som tillämpats vid bedömandet av sådana anslagsfrågor, har arbeten avseende domkyrkoförsamlingens »gagn och bekvämlighet» ansetts böra helt bekostas av församlingen. Statsbidrag har utgått endast till kostnader för sådana arbeten, som hänför sig till domkyrkans »monumentala delar».

För samtliga äldre domkyrkor utom Linköpings föreligger skyldighet att tillhandahålla lokaler för domkapitlen. Denna skyldighet grundar sig på förordningen den 11 februari 1687 huru med rättegång uti domkapitlen skall förhållas. Däri stadgas nämligen, att domkapitlet skall sammanträda »uti ett bekvämt rum, som i domkyrkan eller något dess hus med allt nödvändigt behör därtill beredas skall». Domkapitelslokalerna liksom även lokalerna för stiftsnämnden är i dessa fall inrymda i byggnad, som tillhör domkyrkan. För stiftsnämnden i Västerås förhyr emellertid domkyrkan särskilda lokaler i annan byggnad. Någon hyresersättning till domkyrkorna utgår icke vare sig för domkapitlens eller för stiftsnämndernas lokaler. Kostnaderna för lokalernas uppvärmning, belysning, renhållning och möblering bestrides i allmänhet av stats- och kyrkofondsmedel. — I Linköping tillhandahålles domkapitlet och stiftsnämnden lokaler i ett för stiftets byggnadskassas medel uppfört hus.

De äldre domkyrkorna — med undantag av domkyrkan i Växjö — åligger vidare i princip skyldighet att bekosta utgifterna för byggande och underhåll av biskoparnas tjänstebostäder, biskopsgårdarna. Visserligen skulle enligt den år 1936 genomförda löneregleringen för biskoparna nämnda utgifter bestridas ur kyrkofonden. Men domkyrkorna befriades icke från deltagande i kostnader, som förut ålegat dem. I den mån det enligt dittills gällande bestämmelser åvilat domkyrka att deltaga i kostnad för tillhandahållande av tjänstebostad åt biskop kan alltså sådan skyldighet fortfarande utkrävas. Detta gäller under förutsättning, att medel för ändamålet finnes tillgängliga, vilket i regel icke torde vara fallet såvitt angår andra domkyrkor än Lunds domkyrka.

Av *de yngre domkyrkorna* förvaltas domkyrkorna i Göteborg, Härnösand, Luleå, Visby och Stockholm samt förutvarande domkyrkan i Mariestad såsom församlingskyrkor i enlighet med bestämmelserna i församlingsstyrelselagen. Vid Visby och Mariestads kyrkor finnes dock sysslomän anställda. Dessa har emellertid icke vård om kyrkorna utan utövar endast kontroll över dispositionen samt redovisar de till kyrkorna utgående statsanslagen. Förvaltningen av domkyrkan i Karlstad handhas av landshöv-

dingen och biskopen såsom kyrkans föreståndare med biträde av sysslomannen. För den förutvarande domkyrkan i Kalmar finnes inrättat ett domkyrkoråd, som till sitt biträde har en domkyrkosyssloman.

Med undantag av domkyrkan i Kalmar finnes icke några av Kungl. Maj:t fastställda stater för de yngre domkyrkorna. För Kalmar domkyrka har stat fastställts genom kungl. brev den 12 april 1918 att lända till efterrättelse från och med den 1 januari 1918 och tills vidare intill dess annorlunda kunde bliva av Kungl. Maj:t förordnat.

I likhet med de äldre domkyrkorna med visst undantag åtnjuter de yngre domkyrkorna, utom kyrkorna i Luleå och Stockholm, årliga statsanslag, nämligen kyrkorna i Göteborg, Karlstad, Kalmar och Mariestad ersättning för domkyrkotunnor eller annan kronotonde, Härnösands kyrka ersättning för vin- och byggnadssäd och Visby kyrka bidrag med visst kontant belopp. Icke heller för dessa kyrkor har storleken av statsanslagen bestämts med hänsyn till de olika domkyrkornas behov. Endast beträffande Visby kyrka och möjligen även Härnösands kyrka synes någon behovsprövning ha föregått anslagsbeviljandet. — I 1967 års statsverksproposition (bil. 10, s. 108) har ersättningarna till domkyrkor och förutvarande domkyrkor uppförts med tillhoppa 120 000 kronor. Nettoutgifterna för nämnda ändamål utgjorde budgetåret 1965/66 sammanlagt 116 192 kronor. I utgifterna ingår dock eventuellt kvarstående ersättningar av angivet slag till egentliga församlingskyrkor eller motsvarande gottgörelse.

Utöver statsanslaget enligt ovan åtnjuter domkyrkan i Kalmar gottgörelse från Kalmar stad för avkomsten av de s. k. fortifikationsjordarna. Jämlikt riksdagens beslut hade i mitten av 1800-talet vissa Kalmar f. d. fästning tillhöriga vallar och jordlägenheter med äganderätt för evärdliga tider anslagits och upplåtits till domkyrkan. Efter riksdagens medgivande förordnade Kungl. Maj:t den 21 augusti 1862, att nämnda fortifikationsjordar skulle överlätas till Kalmar stad, därvid staden skulle till domkyrkan i årlig avgäld erlægga 120 tunnor spannmål, hälften råg och hälften korn, att lösas i penningar efter årets medelmarkegångspris.

Underhållet av och övriga kostnader för Luleå kyrka och Stockholms Storkyrka bestrides av respektive församling. Detsamma är förhållandet med övriga yngre domkyrkor, i den mån de årliga statsanslagen och andra eventuellt förefintliga tillgångar icke förslår därtill. Till Visby domkyrka har vid ett par tillfällen statsbidrag lämnats till kyrkans yttre restaurering.

De yngre domkyrkorna har icke någon skyldighet att svara för lokaler åt domkapitlen, dock att det till Härnösands domkyrka av staten anvisade tiondeanslaget skall disponeras jämväl till underhåll av synodalhuset, vari lokaler för domkapitlet och stiftsnämnden är inrymda, samt till expenser för domkapitlet. Skyldighet att underhålla biskopsgård har ålegat endast Karlstads domkyrka. För biskoparna i övriga yngre stiftsstäder har bostäder anskaffats för andra medel än domkyrkornas.

Samtliga domkyrkor och förutvarande domkyrkor torde utgöra sådana byggnadsminnesmärken av kulturhistoriskt värde, varom förmåles i § 18 kungörelsen den 26 november 1920 (nr 744) med föreskrifter rörande det offentliga byggnadsväsendet (se ovan s. 97). Inseendet över att domkyrkorna lämpligen underhålles och vårdas tillkommer sålunda riksantikvarien.

I kungörelsen den 11 december 1942, nr 929, gives föreskrifter om vården av vissa inventarier i bl. a. domkyrkorna. För dessa föreskrifter har en redogörelse lämnats å sid. 106 i avsnittet om församlingskyrkorna.

Värdet av domkyrkorna torde, med något undantag, ingå i det för kyrkor ovan redovisade värdet 1 937 miljoner kronor. Enligt en undersökning, som kyrka—statutredningen verkställt år 1960, uppgick taxeringsvärdet av den övriga fasta egendom, som besittes av domkyrkorna, år 1959 till 23,6 miljoner kronor. Dylig egendom har redovisats endast för de äldre domkyrkorna. Av taxeringsvärdet belöpte hela 20 miljoner kronor på Lunds domkyrkas egendom. Till de äldre domkyrkorna och deras egendom hänförliga skulder utgjorde 6,2 miljoner kronor. Av denna skuldsumma föll 6,1 miljoner kronor på Lunds domkyrka och dess egendom. Beträffande de yngre domkyrkorna redovisades en skuld endast för domkyrkobyggnaden i Karlstad å 0,4 miljoner kronor. Sammanlagda värdet av jordförsäljningsmedel, som förvaltas av de äldre domkyrkorna, utgjorde 2,4 miljoner kronor.

Stadsfastigheter besittes av samtliga äldre domkyrkor, medan jordbruksfastigheter, domkyrko hemman, finnes endast vid Strängnäs, Västerås och Lunds domkyrkor. Enligt den undersökning, som gjorts av 1960 års eklestastiska boställsutredning, uppgår den sammanlagda arealen av domkyrko hemmanen till 3 354 hektar, varav 2 974 hektar belöper på Lunds domkyrkas hemman. Domkyrkosysslomansboställen finnes endast vid Strängnäs och Västerås domkyrkor. Bostälernas areal utgör tillhopa 178 hektar.

Biskopsgårdarna

Vid den år 1936 genomförda löneregleringen för biskoparna skildes såsom framgår av den allmänna historiken (s. 94) de för biskoparna avsedda lönefastigheterna från de särskilda biskopsstolarna och avkomsten tillfördes kyrkofonden, vilken övertog betalningsansvaret för biskopslönerna. Undantag gjordes dock för biskops boställsgård i den mån denna eller del därav i fortsättningen skulle disponeras som hyresfri tjänstebostad åt biskopen. Enligt kungörelsen den 27 november 1936 (nr 579) angående förvaltningen av de för biskoparnas avlönande anslagna fastigheter utgör sådan tjänstebostad biskopsgård. I biskopsgården kan enligt Kungl. Maj:ts bestämmande ingå utrymmen för domkapitlets eller domkyrkans behov. Genom särskilda brev till flertalet stiftsnämnder den 9 april 1937 har Kungl. Maj:t meddelat bestämmelser om vad som från och med den 1 maj 1937 skall utgöra biskops-

gård och därav vara upplåtet för biskopens disposition såsom dennes tjänstebostad.

Biskopsgård skall jämlikt ovan nämnda kungörelse förvaltas av stiftsnämnden enligt av Kungl. Maj:t meddelade särskilda föreskrifter. Dyliga föreskrifter återfinnes i cirkuläret den 30 april 1937, nr 219, med däri genom cirkulär den 10 april 1959 vidtagna ändringar. Föreskrifterna innebär sammanfattningsvis följande. Det ankommer på stiftsnämnden att tillse, att biskopsgård med tillhörande såväl yttre som inre anordningar och inventarier alltid hålles i fullgott stånd. Nämnden skall vidare ombesörja uppvärmningen av biskopens tjänstebostad och andra i biskopsgården befintliga lokaler. För uppvärmningen och skötseln i övrigt av biskopsgården skall nämnden anställa lämplig person såsom gårdskarlar. När biskop avträder tjänstebostad liksom då i annat samband fråga uppkommit om utförande av större bättrings- eller ändringsarbete å biskopsgården har stiftsnämnden att föranstalta om besiktning av densamma. För sådan besiktning bör företrädesvis anlitas vederbörande länsarkitekt eller biträdande länsarkitekt. Å biskopsgård ifrågakommande arbeten, som är att hänföra till löpande underhåll av hus, anläggningar och inventarier, må stiftsnämnden för varje budgetår låta utföra intill en kostnad av tillhoppa högst 2 000 kronor. Fråga om utförande av underhållsarbeten under visst budgetår, om sammanlagda kostnaden överstiger 2 000 kronor, samt av varje slags bättrings- eller ändringsarbete, som ej kan hänföras till löpande underhåll, skall stiftsnämnden alltid hänskjuta till Kungl. Maj:ts prövning. Vid framställningen skall, om arbetena föranleder kostnader, som domkyrkan i sista hand kan komma att få bestrida eller vartill för domkapitlets räkning kräves anslag å riksstaten, vara fogade yttranden av domkyrkostyrelsen och domkapitlet. Kostnaderna förskjutes i sådant fall för domkyrkans respektive för statsverkets räkning ur kyrkofonden. I den mån domkyrkan eller statsverket ej i sista hand skall svara för kostnaderna skall dessa stanna å kyrkofonden.

Närmare föreskrifter om biskop tillkommande förmån av hyresfri tjänstebostad gives i Kungl. Maj:ts cirkulär den 17 december 1965 ang. vissa bestämmelser i anledning av prästlönereglementets upphävande m. m. Sådan bostad upplåtes i publik fastighet, som Kungl. Maj:t bestämmer. Om särskilda skäl föreligger må biskop i stället tilldelas förhyrd tjänstebostad eller hyresersättning. Underhåll av möbler, som anskaffats av det allmänna för representationsändamål, betalas ur kyrkofonden. I allmänhet har tre rum i biskopsgården möblerats genom det allmännas försorg. I visst fall är biskop skyldig att helt eller delvis avstå från tjänstebostaden under tid, som Kungl. Maj:t bestämmer, nämligen då den oundgängligen fordras för domkapitlets eller domkyrkans behov. Där särskilda omständigheter så föranleder må biskop enligt Kungl. Maj:ts bestämmande tilldelas bidrag för underhåll av planterat område, som hör till tjänstebostaden.

För biskopen i Visby stift, som även är kyrkoherde i Visby pastorat, gäller

enligt cirkuläret den 17 december 1965 att denne skall av pastoratet tillhandahållas tjänstebostad i prästgård, som sägs i ecklesiastik boställsordning, eller annan lämplig tjänstebostad eller hyresersättning. Genom kungl. brev den 9 april 1937 har bestämts det antal rum i tjänstebostaden, som skall förse med möblering på kyrkofondens bekostnad. För underhållet av denna möblering må stiftsnämnden enligt förut berörda cirkulär den 10 april 1959 för varje budgetår använda högst 300 kronor.

För biskops tjänstebostad gäller slutligen i tillämpliga delar bestämmelserna i bostadsordningen den 26 maj 1961, nr 335.

Enligt den av kyrka—statutredningen år 1960 verkställda undersökningen uppgick taxeringsvärdet å biskopsgårdarna år 1959 till 2 160 000 kronor. I detta taxeringsvärde ingår dock icke värdet av biskopsgården i Stockholms stift. Jämlikt Kungl. Maj:ts beslut den 25 mars 1955 inköptes av kyrkofondsmedel en fastighet i Stockholm, varav en del — de två översta våningarna — skulle upplåtas till tjänstebostad åt biskopen och utgöra biskopsgård samt återstoden biskopshemman. Fastighetens taxeringsvärde utgör enligt inhämtad uppgift 460 000 kronor, varav omkring 40 procent eller 184 000 kronor kan anses belöpa på biskopsgården. Det sammanlagda taxeringsvärdet å biskopsgårdarna i riket skulle alltså uppgå till i avrundat tal 2,3 miljoner kronor.

De ecklesiastika arrendegårdarna

Ecklesiastik arrendegård benämnes sådan fastighet, som förvaltas av stiftsnämnden enligt bestämmelserna i ecklesiastika arrendestadgan den 29 juni 1945 (nr 588). Stadgan äger utan inskränkning tillämpning på allmänna kyrkohemman, biskopshemman, klockarhemman och stifts prästlönefondshemman. I den utsträckning Kungl. Maj:t särskilt bestämmer skall stadgan även kunna tillämpas å sådan ecklesiastik fastighet, som blott i visst hänseende skall förvaltas av stiftsnämnden (2 §). Något dylikt särskilt beslut synes Kungl. Maj:t hittills icke ha meddelat.

Med *allmänna kyrkohemman* förstås sådana fastigheter, som ursprungligen varit lokala prästlönetillgångar men vilkas avkastning numera ingår till kyrkofonden. En kortfattad redogörelse för dessa fastigheter bör här lämnas. Såsom berörts i den allmänna historiken (s. 68 f.) var i 1862 års prästlöneförordning (§ 9), i syfte att åstadkomma en viss utjämning av prästlönerna i olika pastorat, intaget ett stadgande, enligt vilket de inkomster, som grundade sig på bl. a. arrenden för de av kronan upplåtna stom-, annex- och mensalhemman och lägenheter, som icke var bostadsboställen, finge »i händelse av befogenhet» överflyttas från en till annan församling. Senare bestämdes att avkastningen av de fastigheter, som enligt förordningen lösgjorts från tidigare tjänstinnehavare, skulle ingå till den år 1868 inrättade prästerskapets löneregleringsfond. I ett antal fall hade emellertid

genom beslut av Kungl. Maj:t avkomsten redan blivit överflyttad till präst i annat pastorat än det, varinom bostället var beläget, och indrogs därför ej till fonden. I några fall har avkomsten efter att först ha tillförts fonden därefter anslagits till sådan annan präst.

År 1914 bildades kyrkofonden jämlikt föreskrift i 1910 års kyrkofondslag. Enligt 3 § 3 mom. denna lag skulle till nämnda fond ingå arrende av boställen, vilkas avkomst vid 1913 års slut antingen ingick till prästerskapets löneregleringsfond eller var av Kungl. Maj:t anvisad till löneförbättring för präst i annat pastorat än det, inom vilket bostället var beläget.

I lagen om kyrkofond den 30 augusti 1932 (nr 404) i dess ursprungliga lydelse erhöll motsvarande bestämmelse ändrad avfattning i det att däri såsom förutsättning för att avkomst av boställe skulle ingå till kyrkofonden angavs att avkomsten enligt § 9 i 1862 års förordning »rätteligen» indragits till prästerskapets löneregleringsfond eller av Kungl. Maj:t disponerats till löneförbättring åt präst i annat pastorat. Denna ändring motiverades av 1931 års prästlöneregleringssakkunniga (SOU 1931: 25, s. 107) sålunda: »Momentets ordalag äro valda så, att hinder icke lägges i vägen för återvinning av boställe, som till äventyrs kan vara indraget till kyrkofonden utan stöd av den tidigare lagstiftningen. Enligt denna kunde nämligen endast av kronan upplåtna boställen indragas. Då det, såsom utredningsmännen visat, kan presumeras, att boställen, som tillkommit redan under medeltiden, icke upplåtits av kronan, men detta förhållande måhända icke var tillfullo insett, då indragningarna skedde, är det icke uteslutet, att misslag begåtts.»

Genom av högsta domstolen meddelade domar åren 1938 (N. J. A. s. 100 och A 12) och 1939 (N. J. A. s. 253) återbördades ett antal inom Lunds stift belägna, såsom allmänna kyrkohemman disponerade fastigheter av medeltida ursprung till de lokala prästlönstillgångarna. Enär dessa domar ansågs prejudicerande i fråga om flera av de återstående allmänna kyrkohemmanen i stiftet, hemställde kammarkollegiet och statskontoret i gemensam skrivelse till Kungl. Maj:t den 3 juli 1940 om uppdrag att, sedan fråga väckts om ändrad disposition av sådant hemman, efter erforderlig utredning få underställa frågan Kungl. Maj:ts prövning. Genom beslut den 9 augusti 1940 meddelade Kungl. Maj:t det begärda uppdraget.

Till kyrkofonden hade vidare jämlikt beslut enligt ovan återgiven bestämmelse i 1910 års kyrkofondslag i stor utsträckning indragits avkastning av boställe till synes endast på den grund, att bostället var beläget i annat pastorat än det, vars präst dittills åtnjutit avkastningen. I ett antal fall (N. J. A. 1943 s. 694 samt 1945 s. 316 och 319) har sådana allmänna kyrkohemman av högsta domstolen tilldömts vederbörande pastorat. I det först angivna rättsfallet var fråga bl. a. om en av kronan år 1692 till komministerboställe i Markaryds församling anslagen fastighet. Denna församling bildade då jämte Hinneryds församling ett pastorat. I samband med en år

1870 beslutad pastoratsdelning förordnades att avkomsten av bostället skulle ingå i lönen för den nyinrättade kyrkoherdetjänsten i Hinneryds församlings pastorat. Bostället utgjorde härefter avlöningstillgång i detta pastorat intill år 1921, då avkastningen i anslutning till ny löneroglering indrogs till kyrkofonden. — Utgången av detta mål föranledde Kungl. Maj:ts den 15 juni 1944, att för andra likartade fall giva kammarkollegiet och statskontoret motsvarande uppdrag som det år 1940 meddelade.

Den omprövning av dispositionsrätten till de allmänna kyrkohemmanen, som alltså ägt rum, har lett till att ett stort antal av dessa återställts till pastoraten. Enligt uppgift⁸ hade intill år 1957 36 hemman återvunnits genom processer och 94 återställts jämlikt Kungl. Maj:ts beslut på grund av de till kammarkollegiet och statskontoret givna uppdragen. Antalet återstående allmänna kyrkohemman utgjorde vid denna tidpunkt endast 26.

Biskopshemman utgör enligt 1 § förut nämnda förordning den 27 november 1936, nr 579, sådan för biskoparnas avlöande anslagen fastighet, varå biskopsgård ej skall vara förlagd eller, där av lönefastigheten särskilt område skall utgöra biskopsgård, övrig del av fastigheten. Biskopshemmanen bildar den största gruppen ecklesiastika arrendegårdar.

För uppkomsten av *klockarhemman* och *stifts prästlönefondshemman* har redogörelse lämnats i det föregående (s. 125 resp. 124 f.).

Beträffande stiftsnämndens förvaltning av ecklesiastik arrendegård gäller enligt ecklesiastika arrendestadgan i huvudsak följande.

Förvaltningen skall alltid inriktas på att arrendegårdens avkastningsförmåga tillgodogöres på ekonomiskt bästa sätt (3 §). Fastigheten skall upplåtas antingen på jordbruksarrende eller på arrende såsom tomt, bostadslägenhet eller eljest för annat ändamål än jordbruk eller genom hyresavtal (4 § 1 mom.). I vissa fall skall fråga om ändrad disposition av arrendegårdens jordbruksdel underställas Kungl. Maj:ts prövning. Detsamma gäller fråga om mera betydande torrlägnings- eller odlingsföretag m. m. (4 § 2 mom.). Där icke annat uttryckligen föreskrives i arrendestadgan, skall nyttjanderättslagens bestämmelser gälla, även om de eljest genom avtal skulle kunnat sättas ur tillämpning (4 § 3 mom.). Jordbruksarrende skall upplåtas på minst tio och högst tjugo år. Vid arrende för annat ändamål än jordbruk samt vid hyra må upplåtelsetiden bestämmas efter för handen varande omständigheter, i allmänhet dock ej utöver tio år (5 § 1 mom.). Till arrendegården hörande skog skall skötas efter hushållningsplan, som upprättas av stiftsnämnden i enlighet med de föreskrifter som härutinnan gäller beträffande pastoratens löneboställen (7 §). Skogsskötseln handhas under stiftsnämndens inseende av stiftsjägmästaren med biträde av den hos stiftsnämnden anställda skogligen personalen. (8 §). Vid arrendegårdens utarrendering skall såsom utmark undantagas skogsmark samt vatten och övriga impediment (9 §). Vidare bör undantagas stenbrott, grustag, torvmosse eller annan

⁸ Prawitz i Förvaltningsrättslig tidskrift 1957, s. 118.

dylik lägenhet, som lämpar sig att upplåta för självständigt utnyttjande. Detsamma gäller till arrendegård hörande strömfall eller strömfallsandel (10 §). Rättighet till jakt eller fiske, som är av sådan betydenhet att den kan ekonomiskt utnyttjas, skall även upplåtas särskilt (11 §). Stiftsnämnden svarar för ny-, till- eller ombyggnad å arrendegård, medan det normala underhållet åvilar arrendatorn (14 §). Det åligger vidare arrendatorn där förhållandena ej annat föranleder, att å arrendegården hålla den kreaturstam, som stiftsnämnden prövar skäligt föreskriva (16 § 1 mom.). Då ny upplåtelse av arrendegården skall ske, verkställer boställsnämnden arrendeuppskattning, varefter stiftsnämnden fastställer villkoren för upplåtelsen (21 §). Arrendatorn eller om han avlidit hans make och barn äger efter fem års innehav av arrendet optionsrätt till nytt arrende på de villkor som sålunda fastställts (19 §). Till- och avträdesstycker förrättas enligt bestämmelserna i den allmänna arrendelagen (24 §). Arrendegård skall efter förordnande av stiftsnämnden besiktigas minst vart femte år av boställsnämndens ordförande (25 §).

Inkomsterna av allmänna kyrkohemman, biskopshemman och klockarhemman ingår enligt 3 § andra stycket 1) kyrkofondslagen till kyrkofonden, som jämlikt 6 § andra stycket 7) har att bestrida förvaltningskostnaderna för hemmanen. Inkomsterna från stifts prästlönefondshemman tillfaller såsom ovan berörts vederbörande pastorat i förhållande till storleken av de fondmedel, som från pastoratet tagits i anspråk för inköp av hemmanet. På motsvarande sätt sker en fördelning av utgifterna.

Enligt under hand inhämtad uppgift av 1960 års ecklesiastika boställsutredning uppgick antalet allmänna kyrkohemman, biskopshemman och klockarhemman år 1963 till 148, varav 58 var belägna i Lunds stift. Arealen utgjorde sammanlagt 15 367 hektar, därav 3 711 hektar inägojord och 8 854 hektar produktiv skogsmark. I kyrka—statutredningens betänkande *Kyrkor och samfund i Sverige* (SOU 1963:39 s. 119) har hemmanens taxeringsvärde uppgivits till 21,1 miljoner kronor. Stifts prästlönefondshemman förekom år 1963, såsom ovan nämnts (s. 125), endast i fyra stift och omfattade en areal av omkring 2 900 hektar. Hemmanens taxeringsvärde har i förenämnda betänkande uppgivits till 1,6 miljoner kronor.

Försäljning av kyrklig jord

I den allmänna historiken (s. 77) har i förbigående något berörts tillkomsten av gällande bestämmelser om försäljning av kyrklig jord. Med den tidigare härskande uppfattningen att den kyrkliga jorden till övervägande del tillhörde kronan ansågs det på grund av bestämmelserna i 77 § regeringsformen erforderligt med riksdagens medgivande till försäljning av sådan jord. Efter kyrkomötets tillkomst ansågs även dess samtycke böra inhämtas. Härigenom blev försäljningsförfarandet omständligt och tidsödande.

En viss förenkling i försäljningsfrågornas behandling infördes genom 1910 års ecklesiastika boställsordning. Enligt 62 § denna lag gavs åt Kungl. Maj:t befogenhet att i vissa fall, då synnerligen starka skäl förelåg, lämna tillstånd till utbyte eller försäljning av ecklesiastik boställsjord. Efter 1910 fanns alltså två former för försäljning av kyrklig jord, dels enligt nämnda lagrum och dels — då däri stadgade förutsättningar ej var för handen — efter särskilt medgivande av Kungl. Maj:t, riksdag och kyrkomöte. År 1927 tillkom, med kyrkomötets samtycke, den alltjämt — efter vissa sedermera vidtagna ändringar — gällande lagen angående tillstånd till försäljning av kyrklig jord i vissa fall samt till upplåtelse av sådan jord under tomträtt (kyrkliga försäljningslagen). Genom denna lag vidgades möjligheterna att avyttra kyrklig jord så till vida, att även annan sådan jord än de i boställsordningen avsedda boställena kunde försälas efter prövning av Kungl. Maj:t. I lagen infördes vidare bestämmelser, som gav ökade möjligheter till friköp av lägenhet på kyrklig jord. Fråga om tillstånd till sådant friköp skulle prövas och avgöras av kammarkollegiet. Ytterligare upptogs i lagen bestämmelse om upplåtande under tomträtt av tomt å till kyrklig jord hörande område. Genom ändringar år 1932 utvidgades lagens tillämpningsområde än mer i syfte särskilt att främja uppkomsten av egna hem och mindre jordbruk och år 1938 överlämnades befogenheten att lämna tillstånd till försäljning till kammarkollegiet, dock med rätt för Kungl. Maj:t att förbehålla sig prövningen av viktigare sådana ärenden. Genom lagändring slutligen år 1963 har beslutanderätten ytterligare decentraliserats i det stiftsnämnderna tillagts befogenhet att pröva och avgöra försäljningsärenden med vissa undantag.

I kungörelsen den 29 november 1963 (nr 637) med föreskrifter rörande tillämpningen av kyrkliga försäljningslagen, med däri genom kungörelsen den 3 juni 1965, nr 293, vidtagna ändringar, gives regler om det närmare förfarandet vid handläggning av försäljningsärenden.

Försäljningslagen inledes med en definition på vad som i denna lags mening är att hänföra till kyrklig jord. Dit räknas sålunda enligt 1 § dels prästgårdar och löneboställen, som avses i ecklesiastik boställsordning, samt stifts prästlönefondshemman, dels biskopsgårdar, dels sådana boställen och andra fastigheter, vilkas avkomst ingår till kyrkofonden, dels fastigheter, som är anslagna till bostad eller avlöning åt domkyrkosysslomän, dels ock den fasta egendom, som besittes av domkyrkor samt andra kyrkor i städer och på landet. Lagen är alltså tillämplig på all fast kyrkoegendom i riket, med undantag dock för de s. k. halländska kyrkohemmanen och vissa kyrkolägenheter i Skåne, Halland och Blekinge, för vilka särskilda försäljningsbestämmelser finnes meddelade (se ovan s. 103 ff).

Enligt 2 § försäljningslagen må medgivande till utbyte⁹ eller försäljning

⁹ Med utbyte avses här enligt fast praxis endast byte såsom fång, s. k. avtalsbyte. Däremot faller ägoutbyte i lagteknisk mening inte in under lagens reglering; för detta institut gäller bestämmelser i jorddelningslagen och lagen om fastighetsbildning i stad.

av kyrklig jord lämnas, då samhällelig nytta såsom tillgodoseende av bostadsbehovet i orten eller bildande av lämpliga jordbruk därav främjas, då kyrklig jord eljest erfordras för ändamål, som avses i 1 § lagen den 12 maj 1917 om expropriation¹⁰ eller då sådan jord på grund av särskilda omständigheter befinnes icke lämpligen böra bibehållas för sitt ändamål. Vid utbyte eller försäljning skall iakttagas, att avhändelsen icke är till olägenhet för det allmänna samt att vederlaget motsvarar fastighetens värde med hänsyn särskilt till ortens pris och fastighetens avkastning.

I 3 § försäljningslagen upptages bestämmelser, enligt vilka under vissa närmare angivna förutsättningar friköp av lägenheter å kyrklig jord kan medgivas. Förebilden till denna paragraf är hämtad från den s. k. ensittarlagen. Anledningen till att friköpsinstitutet år 1927 upptogs i kyrkliga försäljningslagen var bl. a. den omständigheten, att ensittarlagen — vilken icke äger tillämpning beträffande mark, som tillhör kronan — i regel ej ansågs kunna tillämpas å den kyrkliga jorden, vilken vid denna tid till övervägande del uppfattades som kronojord. Förutsättningarna för friköp enligt försäljningslagen är att någon, som för brukande eller bostadsändamål innehar lägenhet å kyrklig jord, äger därå beläget för stadigvarande bruk avsett boningshus, vilket lämnar nöjaktig bostad åt honom och hans familj, och att icke med hänsyn till olägenhet för fastighet, vartill lägenheten hör, för annan, närbelägen kyrklig fastighet eller eljest för det allmänna försäljning anses ej böra ske. Såsom ytterligare förutsättning gäller dels att boningshuset fanns uppfört den 1 januari 1926, och dels att minst en fjärdedel av det värde, som området med därå befintliga byggnader äger, belöper på lägenhetshavarens byggnader. — Till skillnad mot ensittarlagen grundar försäljningslagens friköpsstadgande icke någon tvångsrätt till inlösen utan innefattar endast ett bemyndigande att medgiva försäljning.

Jämlikt 4 § försäljningslagen må, där för särskilt fall omständigheterna föranleder därtill, medgivande lämnas till upplåtelse av kyrklig jord under tomträtt. Därvid är att märka att sådan upplåtelse numera — i överensstämmelse med bestämmelserna om tomträtt i 4 kap. nyttjanderättslagen — kan ske i fastighet oavsett om den utgör tomt i teknisk bemärkelse eller ej. Enligt nämnda bestämmelser må genom uppsägning från fastighetsägarens sida tomträtt bringas att upphöra endast vid utgången av vissa tidsperioder. Om ej längre tid överenskommes, utgör den första perioden 60 år räknat från dagen för upplåtelsen samt varje följande period 40 år från utgången av närmast föregående period.

Frågor om förfogande enligt ovan över kyrklig jord skall enligt 5 § första stycket försäljningslagen prövas och avgöras av stiftsnämnden, såvitt icke på grund av stadgande i annan lag eller enligt Kungl. Maj:ts bestämmande ärendet skall avgöras av kammarkollegiet eller ankomma på Kungl. Maj:ts

¹⁰ Expropriationslagen gäller ej för kyrklig jord, som tillhör kronan.

prövning. Jämlikt tillämpningsföreskrifterna skall stiftsnämnden, om den finner att egendomen har högre värde än 50 000 kronor, med eget yttrande insända ärendet till kammarkollegiet. Stiftsnämnden må vidare, där ärende i rättsligt hänseende är av särskilt invecklad art, utan hinder av att egendomens värde understiger angivet belopp överlämna ärendet till kollegiet. Beträffande kollegiets beslutsbehörighet är värdegränsen satt till 150 000 kronor. I ärenden angående försäljning av tomt- och exploateringsmark för bostadsändamål skall stiftsnämnden inhämta yttrande av länsbostadsnämnden och kammarkollegiet yttrande av bostadsstyrelsen. I händelse av oenighet i prisfrågan mellan stiftsnämnd och länsbostadsnämnd skall ärendet underställas kammarkollegiet. Om kollegiet och bostadsstyrelsen icke kan enas i en prisfråga, skall ärendet hänskjutas till Kungl. Maj:ts avgörande. — Berör försäljningsärende jordbruksfastighet skall stiftsnämnden i ärendet samråda med lantbruksnämnden samt, om oenighet föreligger de två myndigheterna emellan, huruvida överlåtelsen bör godkännas enligt grunderna för 1965 års jordförvärvslag,¹¹ underställa ärendet kammarkollegiet. Kollegiet har beträffande sådan fastighet att inhämta yttrande från lantbruksstyrelsen. Därest oenighet i angivet hänseende föreligger mellan kollegiet och lantbruksstyrelsen, skall ärendet hänskjutas till Kungl. Maj:ts avgörande.

De i tillämpningskungörelsen upptagna reglerna om det närmare förfarandet vid försäljning innehåller i huvudsak följande. När ansökan i försäljningsärende inkommit till stiftsnämnden, skall nämnden snarast möjligt låta värdera den i ärendet avsedda egendomen. Värderingen skall utföras av boställsnämnden i dess helhet eller, där fråga är om exploateringsmark av mera betydande värde, av en eller flera särskilda värderingsmän. Till förrättningen skall parterna kallas. Över värderingen skall upprättas värderingsinstrument, i vilket värderingsmannen även skall ange, om han tillstyrker ansökningen eller ej, samt de särskilda villkor han föreslår böra uppställas för bifall. Sedan handlingarna överlämnats till stiftsnämnden skall nämnden efter viss remissbehandling antingen meddela beslut i ärendet eller med eget yttrande insända ärendet till kammarkollegiet. När meddelat beslut om försäljningstillstånd vunnit laga kraft, skall stiftsnämnden sluta avtal på fastställda villkor med köparen.

I 6 § försäljningslagen gives slutligen vissa allmänna föreskrifter rörande dispositionen av de medel, som inflyter vid utbyte eller försäljning av kyrklig jord. Sådana medel skall vad avser fastighet, vars avkomst ingår till

¹¹ Enligt jordförvärvslagen den 14 maj 1965 (nr 290) får fast egendom, som är taxerad såsom jordbruksfastighet, i regel icke förvärfvas utan tillstånd av lantbruksnämnd. Lagens huvudsyften är att ge myndigheterna möjlighet att hindra markförvärv, som motverkar statens insatser till stöd för jordbrukets och skogsbrukets rationalisering, att ge skydd för etablering och vidareutveckling av sådana jordbruks- och skogsbruksföretag, vilkas tillkomst staten enligt gällande jordpolitiska riktlinjer ekonomiskt stöder, samt att ge visst företräde till förvärv av jord och skog åt företagare, som på ett från samhällets synpunkt rationellt sätt kan tillgodogöra sig jordbruks- och skogsbruksprodukter.

kyrkofonden, inlevereras till denna fond. Medel härrörande från prästboställe skall fonderas och fonden utgöra prästlönetillgång för pastoratet (se ovan s. 122 f.). Avser avhändandet stifts prästlönefondshemman skall medlen tillföras prästlönejordsfonden (s. 124). Beträffande annan kyrklig jord än nu sagts gäller att mellangiften eller köpeskillingen må disponeras för tillgodoseende av det ändamål, vartill den kyrkliga jorden varit anslagen.

Innebörden av kyrkliga försäljningslagen kan sägas vara den, att riksdagen och kyrkomötet, vilkas samtycke tidigare ansetts erforderligt för försäljning av kyrklig jord, generellt bemyndigat Kungl. Maj:t, kammarkollegiet och stiftsnämnderna att under vissa förutsättningar lämna medgivande till sådan försäljning. Fråga uppstår då, huruvida för försäljningen kräves samtycke av församling eller pastorat eller i övrigt av den som förvaltar egendomen. Denna fråga har varit föremål för högsta domstolens prövning i det s. k. Nämforsmålet (N. J. A. 1952 s. 484), därvid domstolens majoritet ansåg församlingens eller pastoratets samtycke icke vara erforderligt vid upplåtelse från kyrkoherdeboställe av rätt till vatten m. m., en upplåtelse som i avseende å befogenheten att företaga densamma ansetts vara att jämställa med försäljning av boställe eller del därav. Bostället bestod av tre fastigheter, av vilka en — Kyrkojorden 1¹ — antogs under medeltiden ha överlåtits till lokalkyrkan medan det beträffande de två övriga var tveksamt, huruvida de icke under 1500-talet indragits till kronan och därefter blivit med kronan bibehållen äganderätt anslagna till prästens avlöning. Enligt majoritetens mening gav i allt fall utredningen ej vid handen, att församlingen var ägare till någon av de i bostället ingående fastigheterna. Av domskälen må här återgivas följande.

»Enligt 26 kap. 6 § kyrkolagen må kyrkornas fasta jordagods icke föryttras utan högsta nödortf eller nytta samt Konungens vetskap och tillåtelse. I femte punkten prästerskapets privilegier d. 16 oktober 1723 stadgas därjämte, att ingen må sälja eller till skatte köpa några 'kyrko- eller hospitals-, akademi-, gymnasie- eller skolägor utan kammarkollegiets, domkapitlets samt vederbörandes vetskap och samtycke, samt att sådant sker till nytto och förbättring'. Vem som i stadgandet förstås med 'vederbörande' har varit föremål för delade meningar. Skäl tala för att, då fråga var om prästerligt boställe, med uttrycket avsågs boställshavaren. I allt fall kan stadgandet icke anses innefatta en allmän föreskrift att vid försäljning av sådant boställe samtycke måste inhämtas av församlingen eller pastoratet.

I lagen d. 4 januari 1927 ang. tillstånd till försäljning av kyrklig jord i vissa fall samt till upplåtelse av sådan jord under tomträtt angivas vissa förutsättningar under vilka sådan försäljning må komma till stånd. Genom lagen regleras icke i vilka fall för försäljning av kyrklig jord skall fordras samtycke av församling eller pastorat. Lagens förarbeten giva dock vid handen, att lagstiftarna förutsett att sådant samtycke kräves beträffande jord som av församlingen eller pastoratet innehaves med äganderätt. Däremot framgår ej av förarbetena, att såsom allmän regel skulle gälla att för försäljning av boställe erfordras samtycke av församlingen eller pastoratet. Ej heller kan en dylik regel härledas ur ecklesiastik boställsordning d. 30 aug. 1932, genom vilken författning förvaltningen av prästgård och löneboställe anförtrotts pastoratet.

Vid nu angivna förhållanden kan för försäljning av boställe samtycke av församlingen eller pastoratet anses erforderligt allenast när församlingen eller pastoratet innehar bostället med äganderätt eller när menigheten på grund av särskild omständighet — t. ex. föreskrift i donationsbrev — eljest äger utöva en ägares befogenheter med avseende å bostället.»

Högsta domstolens minoritet (två ledamöter) ansåg för sin del, att då äganderätten i vart fall till Kyrkojorden ¹ fick anses tillkomma lokal-kyrkan, församlingens samtycke till upplåtelsen varit erforderlig åtminstone i vad rörde denna fastighet. Man uttalade härvid, att det i och för sig måste förefalla främmande, att Kungl. Maj:t trots äganderättsförhållandet skulle ha befogenhet att utan församlingens samtycke avhända dess kyrka sådan jord. Kyrkan var avsedd för verksamhet inom och för församlingen, och dennas medlemmar hade det omedelbara intresset av att förutsättningarna för verksamheten vidmakthölls. Enligt minoritetens uppfattning, vilken närmare utvecklades, var vidare rättslaget före tillkomsten av 1927 års försäljningslag det, att kyrka tillhörig jord icke kunde försäljas utan församlingens samtycke. Försäljningslagen utgick från föreliggande rättsläge vid lagens tillkomst och åsyftade tydligen icke att göra någon ändring i detta läge, oavsett huru detsamma uppfattades.

I ett senare rättsfall samma år (N. J. A. 1952 s. 638) har fråga varit före, huruvida ansökan om lagfart å köpebrev, som utfärdats av stiftsnämnd jämlikt tillämpningsföreskrifterna till kyrkliga försäljningslagen, borde förklaras vilande, när sökandens rätt vore tvistig. I målet hade vederbörande församling under åberopande av att församlingen icke godtagit det i köpehandlingarna bestämda priset för det försålda området och att därför någon laglig försäljning ej kommit till stånd yrkat, att den för köparen meddelade lagfarten måtte undanröjas. Hovrätten prövade jämlikt 10 § lagfartsförordningen lagligt att, med undanröjande av inskrivningsdomarens beslut, visa ärendet åter till inskrivningsdomaren. Högsta domstolens majoritet fastställde hovrättens domslut med motiveringen att församlingens påstående att dess godkännande av försäljningen erfordrades ej kunde i lagfartsärendet lämnas utan avseende och att därför köparens rätt måste anses tvistig. Domstolens minoritet (två ledamöter) ansåg att, då församlingen icke gjort sannolikt, att den med äganderätt förvärvat det boställe från vilket fastigheten sålts eller att den på annan grund haft att med en ägares befogenheter företräda bostället i försäljningsärendet, något hinder för meddelande av lagfart icke förelåg.

Kyrkofonden

Inledande anmärkningar

Enligt 1 § gällande lag om kyrkofond den 30 augusti 1932 (nr 404) skall kyrkofonden användas för kyrkliga ändamål på sätt i lagen bestämmes och förvaltas av statskontoret utan sammanblandning med andra medel.

Kyrkofonden intager numera en central ställning inom området för den kyrkliga ekonomin. Från att ursprungligen ha utgjort nästan uteslutande en regulator vid utjämning pastoraten emellan av deras kostnader för prästernas avlöning har den alltmer fått karaktären av en allmän lönefond för Svenska kyrkans prästerskap. Därutöver har fonden pålagts ett flertal utgifter för finansiering av kostnader, som endast indirekt och i en del fall, såsom beträffande kyrkomusikerna, icke alls sammanhänger med prästerskapets avlöning.

Fondens huvudsakliga uppgift är emellertid allttjämt att fungera som en utjämningsfond för pastoraten i vad angår dessas kostnader för avlöande av präster och — från och med den 1 januari 1952 — även kyrkomusiker. Det system efter vilket utjämningen sker är rätt komplicerat. För en rätt förståelse av redogörelsen längre fram för kyrkofondens inkomster och utgifter lämnas nedan en beskrivning i stora drag av systemet, därvid även vissa för detsamma grundläggande begrepp närmare definieras.

Enligt 3 § prästlönekostnadslagen den 29 juni 1951 (nr 570) skall pastoratet bestrida kostnaderna för följande avlöningsförmåner, nämligen 1) församlingspräst tillkommande lön, kallortstillägg och språktillägg, 2) församlingspräst, vikarie för sådan präst, pastoratsadjunkt och icke prästvigd tjänstebiträde åt församlingspräst tillkommande ersättning för åkning i tjänsten och tjänsteresa inom pastoratet (prästresekungörelsen den 1 november 1963, nr 617) ävensom traktamente åt församlingspräst och vikarie för sådan präst i anledning av anstånd med omstationering, samt 3) församlingspräst tillkommande vikariatsersättning och tjänstedubblersarvode (ersättning åt präst vid förordnande att vid sidan av tjänstgöring i egen befattning bestrida tjänst i närbeläget pastorat). Pastoratets utgifter under visst år för avlöningsförmåner, som avses i punkterna 1) och 2), skall ligga till grund för beräkningen av *pastoratets prästlönekostnad* för året, medan utgifterna under punkten 3 skall stanna å pastoratet. — Med *församlingspräst* avses i nämnda lag (1 § 2 mom.) dels domprost, kyrkoherde, komminister och kyrkoadjunkt, dels med sådan församlingspräst likställd garnisons- och amiralitetspräst, dels ock annan icke-ordinarie präst, som innehar vikariatslöneförordnande å församlingsprästtjänst. Såsom församlingspräst anses vidare präst, vilken övergått till prästerlig övergångsbefattning och innehar förenämnt vikariatslöneförordnande.

Jämlikt bestämmelser i 9 kap. kyrkomusikerstadgan den 2 juni 1950 (nr 375) skall pastoratet bestrida kostnaderna för i stort sett samtliga de avlöningsförmåner, som utgår till organist, skolkantor, kyrkokantor, orgelspelare och biträdande kyrkomusiker. Utgifter som pastorat sålunda har att betala utgör enligt 2 § lagen den 27 juni 1947 (nr 275) om kyrkomusiker — med undantag av engångsavgift för pensionering samt ersättningar vid vikariat — *pastoratets kyrkomusikerlönekostnad*.

Till grund för beräkningen av pastoratets präst- och kyrkomusikerlöne-

kostnader ligger numera icke faktiska utan uppskattade utgifter. Hur denna s. k. normallönekostnad skall beräknas regleras i kungörelsen den 25 november 1960, nr 633.

Då pastoratet skall betala sina präst- och kyrkomusikerlönekostnader skall det i första hand använda avkastningen av sina präst- och kyrkomusikerlönetillgångar. *Prästlönetillgångar* är enligt 6 § prästlönekostnadslagen lönebeställningen, som avses i ecklesiastik boställsordning, prästlönefonder samt pastorats andelar i stiftets prästlönejordsfond och prästlönefondshemman. Med *kyrkomusikerlönetillgångar* avses enligt klockarboställslagen fastställt boställskapital (se ovan s. 86 f. och 125).

Om präst- och kyrkomusikerlönetillgångarna i ett pastorat lämnar så stor behållen avkastning, att det blir ett överskott, sedan präst- och kyrkomusikerlönekostnaderna under året samt visst virkesbehov blivit täckta, skall pastoratet jämlikt 4 § kyrkofondslagen inleverera hälften av överskottet till kyrkofonden.

I den mån avkastningen icke förslår för bestridande av angivna lönekostnader får enligt 7 § samma lag utdebitering för ändamålet ske inom pastoratet intill det öretal för skattekrona, högst tjugo, som Kungl. Maj:t för varje år bestämmer. Sålunda uttaxerat belopp brukar benämnas *församlingsavgift*. Erfordras ytterligare medel till att täcka lönekostnaderna äger pastoratet härför erhålla tillskott ur kyrkofonden.

Vid beräkningen av tillskott till pastoratet skall avkastningen av lönebeställe icke upptagas med det faktiska nettobeloppet utan med ett på förhand — i regel för en tioårsperiod — uppskattat normalavkastningsbelopp. Normalavkastningen skall motsvara vad pastoratet genom normal skötsel skäligen anses böra kunna få ut av bestället. Vad pastoratet kan utvinna utöver denna uppskattade normalavkastning tillfaller pastoratet (s. k. meravkastning), och systemet vilar på förutsättningen att denna vinstmöjlighet skall främja intresset av en god boställsvård. Utvinna pastoratet mindre får det självt svara för underskottet.

Medan tillskotten till pastoraten är kyrkofondens största utgiftspost utgöres dess viktigaste inkomstkälla av den år 1932 införda s. k. *allmänna kyrkoavgiften*, vilken enligt 5 § kyrkofondslagen skall uttagas av varje pastorat med ett av Kungl. Maj:t för varje år fastställt öretal för skattekrona, dock högst tjugo. Denna avgift avsågs ursprungligen skola täcka utgifterna för det gemensamma prästlöneväsendet (pensioner m. m.) och det räknades med att avgiften skulle svara för cirka 1/3 av fondens utgifter. Numera finansieras fondens utgifter i huvudsak eller till mer än 80 procent av nämnda avgift.

Vid fastställande av öretal för församlingsavgifterna och för den allmänna kyrkoavgiften skall enligt 8 § kyrkofondslagen tillses att kyrkofondens inkomster under året såvitt möjligt blir lika stora som dess utgifter. Genom förändring i öretalet för församlingsavgifterna påverkas utgifterna för fon-

den. Ett lägre öretal medför sålunda större tillskott och omvänt. Med avpassningen av den allmänna kyrkoavgiften bringas kyrkofondens inkomster och utgifter i möjligaste mån att balansera. Uppkommande överskott tillföres kyrkofondens kapital och underskott täckes av detta. Mellan församlingsavgifterna och den allmänna kyrkoavgiften råder vidare det sambandet, att öretalet för församlingsavgifterna skall bestämmas till dubbla beloppet av öretalet för kyrkoavgiften, dock högst till tjugo. Om alltså Kungl. Maj:t ett år skulle fastställa kyrkoavgiften till 9 öre per skattekrona, blev pastoraten det året berättigade till tillskott ur kyrkofonden redan efter en utdebitering av församlingsavgifter med 18 öre per skattekrona. Sedan kyrkoavgiften tillkom har densamma regelmässigt bestämts till 10 öre eller mera, och församlingsavgifterna sålunda utgått efter 20 öre för skattekrona.

Av vad ovan anförts har framgått dels att pastorat under vissa förutsättningar äger erhålla tillskott ur kyrkofonden för gäldande av sina präst- och kyrkomusikerlönekostnader, dels att varje pastorat skall utgöra allmän kyrkoavgift till kyrkofonden och dels att pastorat ävenledes under vissa omständigheter skall till kyrkofonden inleverera hälften av den avkastning från pastoratets präst- och kyrkomusikerlönstillgångar som överstiger lönekostnaderna (s. k. överskottsmedel). Varje år måste därför en ekonomisk reglering verkställas mellan pastoraten och kyrkofonden. Denna reglering sker genom två särskilda förfaranden, nämligen dels avräkning, vid vilken bestämmas de belopp, som vederbörande pastorat skall erlægga i allmän kyrkoavgift samt, i förekommande fall, erhålla i tillskott ur kyrkofonden, dels fastställande av kyrkofonden tillkommande överskottsmedel. Bestämmelserna om regleringen av kyrkofondens och pastoratens ekonomiska mellanhavanden återfinnes i reglementet den 15 februari 1935 (nr 18) för ecklesiastik medelsförvaltning.

Kyrkofondens uppkomst och utveckling

Kyrkofonden bildades år 1914 genom sammanslagning av de under statskontorets förvaltning stående prästerskapets löneregleringsfond och de ecklesiastiska bostälernas skogsfond. För uppkomsten av dessa fonder, vilka kan sägas utgöra kyrkofondens grundkapital, har en redogörelse lämnats i den allmänna historiken (s. 68 ff.). I *prästerskapets löneregleringsfond* uppsamlades de medel, utgörande dels statsanslag i kontanta penningar, kronotonde och hemmansräntor, dels avkastning av vissa av kronan upplåtna hemman och lägenheter, som vid löneregleringarna för församlingspräster enligt 1862 års förordning blivit skilda från de tjänster, till vilka de tidigare varit knutna. Till fonden ingick även i stor utsträckning skogsavkastning från boställen, som icke bevisligen inköpts av församling eller donerats av enskilda. Ur fonden betalades lönetillskott till församlingspräster, som var i behov av löneförstärkning. Till de *ecklesiastiska bostälernas skogsfond* inlevererades försäljningsmedel, som erhöles genom vissa

slag av extra avverkning å boställen, vilka icke tillkommit genom inköp av församling eller donation av enskild. Fondmedlen skulle disponeras till bestridande av utgifter för skogsvårdsåtgärder å boställsskog, som ej själv lämnade tillgång därtill. De belopp, som sålunda år 1914 överfördes till kyrkofonden, utgjorde tillhopa 8 140 883 kronor, därav från prästerskapets löneregleringsfond 6 908 674 och från de ecklesiastika boställenas skogsfond 1 232 209 kronor.

Beträffande kyrkofondens förvaltning stadgades i 1910 års kyrkofondslag (se ovan s. 73), att fonden skulle förvaltas av statskontoret utan sammanblandning med andra medel. Genom beslut den 19 december 1913 föreskrev Kungl. Maj:t, att fondens medel, i den mån de ej behövde anlitas för utbetalning, skulle förräntas särskilt för sig enligt bestämmelserna i kungl. brev den 31 augusti 1877 angående förvaltning av de under statskontorets vård ställda fonders och kassors medel, dock fick medel, därest så skulle befinnas fördelaktigt, i avbidan på annan placering insättas i bankinrättning med av Kungl. Maj:t fastställd bolagsordning.

Under de närmaste årtiondena efter kyrkofondens tillkomst tillväxte fonden årligen med högst betydande belopp, så att dess kapital vid utgången av budgetåret 1932/33 uppgick till 57 344 642 kronor. Orsaken härtill torde främst ha varit den kraftiga stegringen av det kommunala skatteunderlaget, vilken med då gällande system för prästlönekostnadernas finansiering (se ovan s. 73) bl. a. hade till följd ett minskat behov av tillskott till pastoraten ur kyrkofonden. Samtidigt redovisades en väsentlig ökning av fondens inkomster framför allt vad gällde överskottsmedel från pastoratens boställsskogar.

I samband med 1932 års ecklesiastika boställsreform upphävdes 1910 års kyrkofondslag och ersattes med den ännu i sina huvuddrag gällande lagen om kyrkofond. Anledningen därtill var den omläggning av finansieringsmetoden, som företogs i syfte bland annat att förekomma en fortsatt kapitalanhopning i fonden.

Under åren efter ikraftträdandet av 1932 års kyrkofondslag har kyrkofonden tid efter annan erhållit kapitaltillskott av olika slag. Nedan följer en redogörelse för mera betydande sådana tillskott.

Sedan kyrkofonden från och med den 1 maj 1937 övertagit ansvaret för biskoparnas löner, överfördes till kyrkofonden flertalet av de fonder, som tidigare varit avsedda för biskoparnas avlöande. Det sammanlagda beloppet av sålunda överförda fonder utgjorde 1 829 067 kronor. Bland dessa märkes i främsta rummet *biskopslöneregleringsfonden*, för vars tillkomst har redogjorts ovan å sid. 93. Till denna fond ingick dels ersättning för kronotondespannmål, som indragits från biskopstjänsterna i Uppsala, Linköping, Skara och Lund samt från förutvarande biskopstjänsten i Kalmar, dels ock inkomster i arrende- och andra nyttjanderättsavgälder och av skogsavkastning från ett antal förutvarande löningshemman, vilka avskilts från

biskopstjänsterna i Skara och Lund. Fondens behållning uppgick till 1 210 363 kronor. En annan fond av betydelse var *Lunds biskopslönemedels besparingsfond*, vilken upplagts i samband med en år 1927 beslutad omreglering av avlöningen vid biskopstjänsten i Lund. Till fonden ingick inkomster i arrende- och andra nyttjanderättsavgälder från vissa hemmansdelar och lägenheter, som vid nämnda reglering avskilts från lönen vid biskopstjänsten. Fondens behållning var 228 631 kronor. Övriga fonder, vilkas sammanlagda behållning uppgick till 390 073 kronor, utgjordes av smärre lokala kapitaltillgångar, som huvudsakligen uppkommit vid försäljning av biskopslönejord och vilkas avkastning förbehållits vederbörande biskop.

År 1938 överfördes till kyrkofonden dels *Fryksände pastorats regleringsfond*, dels *Brunskogs församlings avlöningsfond* med en kapitalbehållning av 559 623 respektive 81 849 tillhopa 641 472 kronor. Regleringsfonden hade bildats jämlikt kungl. brev den 22 november 1877, vari förordnades att de medel, som inflöt vid försäljning av virke från skogen å det av kronan upplåtna pastorsbostället Stommen i Fryksände församling, skulle överlämnas till statskontoret för att där särskilt bokföras och förräntas intill dess Kungl. Maj:t framdeles kunde förordna om medlens användande. I Brunskogs församlings avlöningsfond, vilken jämlikt kungl. brev den 2 juli 1875 ställts under statskontorets förvaltning, ingick arrende- och skogsförsäljningsmedel från två av kronan upplåtta boställen i församlingen.

I samband med att kyrkofonden år 1942 övertog ansvaret för prästernas familjepensionering överfördes till fonden *prästerskapets änke- och pupillkassa*, uppgående till 30 763 958 kronor. Såsom framgår av den allmänna historiken (s. 76) inrättades denna kassa år 1874. Kassan tillfördes vid bildandet vissa under äldre tid för pensionsändamål uppsamlade kapitaltillgångar. Den tillerkändes därvid även ett års behållen inkomst av varje ordinarie prästtjänst i riket, då tjänsten första gången efter kassans inrättande blev ledig, samt behållen inkomst vid vakant prästtjänst. Kassan ombildades år 1926 och erhöll då ytterligare ett års behållen inkomst av varje ordinarie prästtjänst. Årsinkomsterna bestod av bidrag av kassans delägare, ränta å kassans kapital m. m.

Slutligen har kyrkofonden tillförts kapitaltillgångar i form av köpeskilningsmedel härrörande från allmänna kyrkohemman samt biskops- och klockarhemman. Till fonden influtna och där alltjämt — efter avdrag av gjorda investeringar i angivna hemman — kvarstående sådana medel uppgick den 30 juni 1965 till 3 780 064 kronor.

I en tablå å sid. 148 belyses förändringarna i kyrkofondens kapital (i 1 000 kr.) under tiden 1/7 1933—30/6 1965.

Av tablå framgår att kyrkofondens behållning under ifrågakvarande tidsperiod ökat med i avrundat tal 16,7 miljoner kronor. Då emellertid

År	Fondens behållning	Ökning (+) eller minskning (—)	År	Fondens behållning	Ökning (+) eller minskning (—)
1933	57 345		1950	86 844	— 341
1934	56 518	— 827	1951	81 316	— 5 528
1935	55 516	— 1 002	1952	80 354	— 962
1936	52 850	— 2 666	1953	92 684	+ 12 330
1937	54 358	+ 1 508	1954	84 225	— 8 459
1938	54 239	— 119	1955	80 166	— 4 059
1939	55 369	+ 1 130	1956	85 282	+ 5 116
1940	54 271	— 1 098	1957	82 402	— 2 880
1941	54 346	+ 75	1958	79 501	— 2 901
1942	84 020	+ 29 674	1959	84 194	+ 4 693
1943	84 608	+ 588	1960	81 959	— 2 235
1944	86 463	+ 1 855	1961	76 051	— 5 908
1945	87 184	+ 721	1962	75 626	— 425
1946	86 948	— 236	1963	78 351	+ 2 725
1947	87 488	+ 540	1964	77 362	— 989
1948	86 389	— 1 099	1965	73 996	— 3 366
1949	87 185	+ 796			+ 16 651

kyrkofonden under samma tid tillförts kapitalmedel utifrån med cirka (1,8 + 0,6 + 30,8 + 3,8 =) 37,0 miljoner kronor, skulle resultatet sålunda bli att fonden i verkligheten minskat med omkring (37,0 — 16,7 =) 20,3 miljoner kronor.

De för statskontoret tillämpliga föreskrifterna i fråga om förvaltningen av bl. a. kyrkofondens medel återfinnes huvudsakligen i ovannämnda kungl. brev den 31 augusti 1877. Sedermera har Kungl. Maj:t genom beslut den 3 maj 1918 och den 13 november 1936 medgivit statskontoret vissa vidgade möjligheter till räntabel medelsplacering. Enligt gällande bestämmelser får fondtillgångarna placeras i obligationer och statsskuldförbindelser samt under vissa förutsättningar i intecknings- och kommunlån.

Jämlikt kyrkofondens bokslut för budgetåret 1964/65 var fondens tillgångar sammanfattningsvis disponerade på följande sätt.

Placerade medel

Obligationer	33 330 780	
Statsskuldförbindelser	2 634 000	
Inteckningslån	14 121 100	
Kommunlån	<u>3 319 532</u>	53 405 412

Fordringar

Byggnadsförskott ¹²	19 348 025	
Övriga fordringar å pastoraten	98 901	
Div. förskott m. m. till stiftsnämnderna	1 543 193	
Övriga div. fordringar	<u>1 817 000</u>	22 807 119
Summa tillgångar		76 212 531
Avgår skulder		<u>2 216 766</u>
Behållning		73 995 765

¹² För ny eller ombyggnad, som pastorat ålägges att utföra å löneboställe, kan enligt 14 § kyrkofondslagen byggnadsförskott erhållas ur kyrkofonden efter prövning av statskontoret (se ovan s. 121).

Kyrkofondens inkomster

Enligt 3—5 §§ lagen om kyrkofond — i den lydelse dessa paragrafer erhållit genom lagändring den 29 juni 1951, nr 571 — skall till kyrkofonden ingå *dels* ersättning för varje år med 5 050 737 kronor för prästerskapets till statsverket indragna tionde m. m., *dels* inkomst av allmänna kyrkohemman, klockarhemman och biskopshemman, *dels* ränta och annan vinst å kyrkofondens tillgångar, *dels* ränta och annan vinst å andra av statskontoret förvaltade kapitallgångar, varav avkastningen enligt särskilt bestämmande skall tillföras kyrkofonden, *dels* överskottsmedel från pastoraten och *dels* allmän kyrkoavgift.

I sammanställningen nedan redovisas inkomsterna enligt kyrkofondens bokslut för budgetåret 1964/65 i den ordning de ovan upptagits. Till vissa av posterna lämnas därefter några kommentarer.

Ersättning för tionde m. m.	5 051 000
Inkomst av allmänna kyrkohemman, klockarhemman och biskopshemman	1 858 689
Ränta å fondkapitalet	2 680 885
Ränta å andra kapitallgångar	1 983
Överskottsmedel från pastoraten	466 615
Allmän kyrkoavgift	
Preliminär	54 843 772
Slutlig	7 559 696
Övriga inkomster	3 192 169
	75 654 809
Summa inkomster	

a) Ersättning för tionde m. m.

Denna årliga ersättning från statsverket var intill år 1952 uppdelad på tre poster. Den första posten utgjordes av ersättning jämlikt 1910 års lagstiftning med 4 627 887 kronor för prästerskapets till statsverket indragna tionde och andra avgifter av fast egendom (se ovan s. 73). Den andra posten avsåg ersättning med tillhoppa 301 250 kronor för vissa tidigare av prästerskapet åtnjutna statsanslag. Dessa anslag var av olika slag och ursprung. Sålunda hade penninganslag beviljats präster i församlingar med svag ekonomi, i allmänhet dock endast tills vidare intill dess församlingarna själva kunde svara för prästlönerna. Vidare hade utgått anslag i kronotionde och hemmansräntor, vilka anslag till stor del utgjordes av ersättningar för hemman, som Gustav Vasa vid reformationen indragit till kronan; under namn av ständigt vederlag hade ersättningarna tillförsäkrats prästerskapet att orubbat besitta. Förutom dessa vederlag hade såväl Gustav Vasa som hans efterträdare av skilda anledningar anvisat tiondespannmål på obestämd tid för en del kyrkoherdetjänster, s. k. behaglig tids förläning eller vederlag. I enlighet med förordningen den 23 juli 1869 angående förändring av grundräntor och kronotionde indrogs dessa räntor och tiondeanslag till statsverket mot ersättning motsvarande deras värden efter årligt medelmarkegångspris. Den tredje posten slutligen utgjordes av ersättning med

121 600 kronor för de statsanslag, som före ikraftträdandet av 1936 års biskopslönereglering åtnjutits av biskopar och pastor primarius eller utgått till biskopslöneregleringsfonden såsom gottgörelse för indragna hemmansräntor och kronotiondeanslag. — I 1965 års statsverksproposition (bil. 10 s. 183) har den årliga ersättningen till kyrkofonden uppförts med 5 051 000 kronor.

b) Ränta å andra kapitaltillgångar

De tillgångar, som här avses, är Göteborgs stifts biskopshuskassa och reparationsfonden vid biskopshuset i Härnösand. Biskopshuskassan har jämlikt Kungl. Maj:ts beslut den 3 februari 1819 bildats av besparade pastoralier (prästkinkomster) inom stiftet, medan reparationsfonden uppkommit däri-genom, att Kungl. Maj:t genom beslut den 9 september 1819 medgivit, att räntorna å den s. k. besparingsfonden, vilken fond bildats av lönebesparingar å vakanta tjänster vid Härnösands gymnasium, fick användas till nödiga reparationer å biskopshuset, under villkor, att kapitalet blev oför-ryckt samt förökad med vad av räntorna kunde besparas. — I samband med att kyrkofonden enligt 1936 års lagstiftning i princip övertog kostnaderna för tillhandahållande av fri bostad åt biskoparna stadgades, att de två fon-derna skulle tillsvidare och intill dess annorledes kunde bliva bestämt för-valtas av statskontoret samt var för sig bokföras. Avkastningen skulle årligen tillföras kyrkofonden. -- Enligt från statskontoret inhämtad uppgift utgjorde behållningen den 30 juni 1965 i biskopshuskassan 57 746 och i reparationsfonden 5 525 kronor.

c) Överskottsmedel från pastoraten

I 4 § kyrkofondslagen stadgas att, därest pastorats präst- och kyrkomusiker-lönetillgångar lämnar så stor behållen och för pastoratet disponibel avkast-ning, att därå uppkommer överskott, sedan pastoratets präst- och kyrko-musikerlönekostnader under året samt de i 55 § ecklesiastik boställsordning angivna virkesbehov (se ovan s. 121) blivit täckta, pastoratet skall till kyrko-fonden inleverera hälften av sådant överskott.

Enligt återgivet lagrum skall alltså under vissa förutsättningar halva överskottet av nettoinkomsterna från pastoratets lönetillgångar inbetalas till kyrkofonden. Den andra hälften får pastoratet använda för andra lokala kyrkliga ändamål än löneändamål. Av förarbetena till lagen framgår att huvudmotivet för denna anordning varit intresset av att stimulera pastora-ten till god boställsförvaltning.

Kyrkofonden eventuellt tillkommande överskottsmedel fastställs jäm-likt 2 kap. ecklesiastika medelsförvaltningsreglementet av stiftsnämnden — i Stockholms stift av statskontoret — efter granskning av den s. k. över-skottsredovisning, som varje pastorat, vilket åtnjuter inkomst av präst-eller kyrkomusikerlönetillgångar, är skyldigt att årligen lämna. För ettvar

sådant pastorat skall vidare fastställas en utjämningsperiod av högst 10 år, under vilken pastoratet äger rätt att tillgodoräkna sig till kyrkofonden redan inlevererade eller eventuella framtida överskottsmedel för att täcka intill hälften av underskott, som uppkommer under ett redovisningsår av perioden.

Antalet s. k. överskottspastorat uppgår för närvarande till cirka 30. De utgöres till största delen av skogrika pastorat i södra och mellersta Sverige, främst i Växjö och Karlstads stift.

d) Allmän kyrkoavgift

Såsom ovan berörts består huvuddelen av kyrkofondens inkomster av den på kommunalbeskattningens grund uttagna allmänna kyrkoavgiften. För budgetåret 1964/65 utgjordes sålunda inkomsterna till cirka 83 procent av nämnda avgift.

Det öretal för skattekrona — högst 20 — efter vilket den allmänna kyrkoavgiften skall erläggas av pastoraten, bestämmes varje år av Kungl. Maj:t efter förslag av kammarkollegiet och statskontoret. Vid avgivandet av sitt förslag för år 1966 uppgav ämbetsverken kyrkofondens inkomster, fränsett kyrkoavgiften, till 10,6 miljoner och dess utgifter, med undantag av tillskotten till pastoraten, till 47,1 miljoner kronor. Med stöd av särskilda beräkningar uppskattades härefter fondens utgift för tillskott till pastoraten till 24,2 miljoner kronor. Inbegripet dessa tillskott kunde kyrkofondens utgifter alltså beräknas till $(47,1 + 24,2 =) 71,3$ miljoner kronor, vilket belopp komme att överstiga de ovan till 10,6 miljoner kronor upptagna inkomsterna med 60,7 miljoner kronor. Fördelat på rikets skatteunderlag — efter avdrag för antalet skattekronor i vissa icke-territoriella församlingar och med beaktande av skattelindringen för dem, som utträtt ur Svenska kyrkan — uppskattat till 627 miljoner skattekronor, motsvarade detta en uttaxering av allmän kyrkoavgift med 10 öre per skattekrona. — I kungörelse den 2 september 1966, nr 499, har i och för 1966 års avräkningar mellan pastoraten och kyrkofonden öretalet för den allmänna kyrkoavgiften fastställts till angivet belopp.

e) Övriga inkomster

De största posterna under denna rubrik utgör återlevererat tillskott till pastoraten enligt slutlig avräkning för år 1963 (2 721 491 kr) samt pensionsavgifter för kantorer enligt avräkningslängd (238 739 kr).

Kyrkofondens utgifter

Enligt 1 § i 1910 års kyrkofondslag skulle kyrkofonden användas för kyrkliga ändamål på sätt i lagen bestämdes. De utgifter, för vilkas gäldande kyrkofondsmedel enligt lagen fick tagas i anspråk, ägde alla samband med församlingsprästernas avlöning och pensionering samt prästboställenas för-

valtning. Ett undantag härutinnan gjordes dock i det lagen medgav, att ur fonden fick utgå »anslag, som Konungen till främjande av den kyrkliga organisationens utveckling må finna skäligt bevilja extraordinarie präst för särskild prästerlig tjänstgöring». Med stöd av detta stadgande bestreds ur kyrkofonden kostnaderna för stifts- och kontraktsadjunkternas avlöning.¹³

I nu gällande kyrkofondslag av år 1932 är bestämningen av fondens allmänna syfte densamma som i 1910 års lag; fondmedlen skall användas för i lagen närmare angivet kyrkligt ändamål. Den nya lagen rubbade icke heller den grundläggande principen enligt ovan beträffande de särskilda ändamål, som skulle tillgodoses genom kyrkofonden. De utgiftsposter, som tillkom år 1932, bestod sålunda huvudsakligen av omkostnaderna för de nyinrättade stiftsnämnderna, som skulle handha kontrollen över boställsförvaltningen.

Småningom har utvecklingen gått i den riktningen, att kyrkofonden i allt större omfattning tagits i anspråk för utgifter, som avser icke enbart församlingspräster. Av sådana gemensamma utgifter må här nämnas följande. År 1937 övertog kyrkofonden ansvaret för biskoparnas avlöning, varjämte dåvarande Svenska kyrkans diakonistyrelse (fr. o. m. 1/1 1966 Svenska kyrkans centralråd för evangelisation och församlingsarbete) erhöll bidrag ur fonden till avlöning av till en början fyra, numera sex prästerliga sekreterare i styrelsen. Bidraget utgår för närvarande med hälften av stiftsadjunkts lön i Stockholm. År 1942 lades familjepensionskostnaderna för flertalet präster, jämväl sådana som icke var anställda i församlingstjänst, på kyrkofonden. Fonden påfördes vidare samma år kostnaderna för avlöning av kyrkoherdarna i fem av de för närvarande sju svenska utlandsförsamlingarna¹⁴, för sjömansprästers verksamhet utom riket¹⁵ samt för avlöning av militärpastorer i försvarsväsendets fredsorganisation. Från och med år 1952 fungerar kyrkofonden som en utjämningsfond för pastoraten jämväl i vad avser dessas kostnader för avlöning av kyrkomusiker. Ur kyrkofonden utgår sedan år 1954 bidrag dels till avlöningen av föreståndarna för diakonianstalterna, lekmannaskolan i Sigtuna och Stockholms stadsmision, dels till Lutherska världsförbundets svenska sektion för bestridande av dess medlemsavgift till världsförbundet. Enligt senare medgivanden gäldas slutligen av kyrkofonden dels bidrag till församlingar med kyrkomusiker på äldre stat (1960) och till utbildning av kyrkomusiker vid Sköndalsinstitutet (1961), dels kostnaderna för avlöningen till pastoratens skogsbiträden (1963) och utlandsförsamlingarnas kyrkomusiker (1966).

Tidigare har redogjorts för den utjämning av pastoratens lönekostnader

¹³ För närvarande finnes inrättade 50 stiftsadjunktstjänster, varav två för finskspråkiga personer i riket, samt 3 kontraktsadjunktstjänster.

¹⁴ Numera bestrides avlöningen åt samtliga utlandskyrkoherdar av kyrkofonden.

¹⁵ Ur kyrkofonden utgår för närvarande till Svenska kyrkans sjömansvårdsstyrelse 17 bidrag, vart och ett på 27 100 kronor, för avlöning av präster, som är anställda i styrelsens tjänst i utlandet.

för präster och kyrkomusiker, som enligt 7 § kyrkofondslagen skall ske genom kyrkofonden. De utgifter, som kyrkofonden härutöver skall bestrida, regleras i 6 § samma lag. Efter åtskilliga ändringar har denna paragraf för närvarande följande lydelse. Inom parentes har angivits lagändringarnas nummer i författningssamlingen.

»Enligt vad särskilt är stadgat skola ur kyrkofonden gäldas

dels jämlikt 5 § ecklesiastik boställsordning bestämda arvoden åt ledamöter i boställsnämnder (1950: 281),

dels belopp, som enligt vad Konungen jämlikt av riksdagen godkända grunder förordnar skall för klockarhemman eller lönefond, vilken härrör från sådant hemman, utgöras till kyrkomusikers avlönande (1951: 571),

dels ock jämlikt Lag 21 nov. 1925 (nr 456) beviljade anslag för uppförande av prästgårdar inom Härnösands och Luleå stift.

Ytterligare skola, utöver vad i denna lag eljest stadgas, ur kyrkofonden utgöras:

1) Kostnad för avlöningsförmåner åt präster enligt (prästlönereglementet), i den mån kostnaden ej jämlikt prästlönekostnadslagen skall bestridas av pastorat eller jämlikt särskilt bestämmande skall bestridas i annan ordning (1951: 571);

2) kostnad för pensionsförmåner åt präster eller efterlevande till dem enligt statens allmänna tjänstepensionsreglemente eller äldre bestämmelser samt för försäkringsförmåner, som utgå för präster enligt reglementet angående statens grupplivförsäkring, ävensom avgift pastorat utgivit till församlingsprästs försäkring för allmän tilläggspension (1963: 634);

2 a) annan kostnad, enligt bestämmande av Konungen och riksdagen, för i (prästlönereglementet) avsedda präster (1955: 108);

2 b) kostnad för ersättningar och traktamenten åt provpredikanter enligt vad därom särskilt stadgas (1959: 139);

2 c) kostnad för avlöningsförmåner åt präst, som övergått till prästerlig övergångsbefattning, i den mån kostnaden ej jämlikt prästlönekostnadslagen skall bestridas av pastorat (1961: 440);

3) bidrag, som av Konungen och riksdagen bestämmes, till ersättande av anslag, som av riksdagen anvisas till avlöningar och övriga omkostnader dels för stiftsnämndernas verksamhet, dels för religionsvård åt döva (1961: 440);

4) kostnad, som Konungen enligt av riksdagen godkända grunder bestämmer för avlönande av i särskild prästerlig verksamhet inom eller utom riket anställd präst, å vilken (prästlönereglementet eller statens allmänna avlöningsreglemente) icke äger tillämpning (1951: 571);

5) kostnad, enligt bestämmande av Konungen och riksdagen, för icke prästvigda tjänstebiträden åt församlingspräster (1955: 108);

6) anslag, som Konungen och riksdagen finna skäligt ställa till vederbörande statsdepartements förfogande för anlitande av biträde vid handläggningen av kyrkliga ärenden (1959: 139);

7) kostnad för förvaltningen av boställen och övriga fastigheter, varav inkomsten, jämlikt vad i 3 § sägs, skall ingå till kyrkofonden, ävensom kostnader för skogsbiträde enligt 44 § ecklesiastik boställsordning, skogsbiträde, som enligt vad Konungen därom särskilt förordnar anlitas av stiftsnämnd, samt biträde, som enligt 46 § boställsordningen anlitas av stiftsnämnd för upprättande av hushållningsplan (1963: 451);

8) kostnad för försäkringsförmåner, som utgå för andra kyrkomusiker än skolkantorer enligt reglementet angående statens grupplivförsäkring, samt belopp som pastorat i avlöning till kyrkomusiker för av denne bestridd fyllnadstjänstgöring

såsom lärare i musik vid läroanstalt utgivit utöver vad läroanstalten haft att till avlöningen bidra (1963: 634);

9) kostnad för annat, av Konungen och riksdagen särskilt angivet kyrkligt ändamål samt anslag till extra utgifter med ett av Konungen och riksdagen bestämt belopp för år, vilket efter Konungens bestämmande må användas till kyrkliga ändamål.» (1960: 164).

Kyrkofondens utgifter har jämlikt bokslutet för budgetåret 1964/65 uppgått till 80 460 163 kronor, vartill kommer en kapitalförlust å 82 980 kronor. Då inkomsterna enligt ovan utgjort 75 654 809 kronor föreligger alltså för detta budgetår ett underskott å 4 888 334 kronor.

Nedan redovisas i sammandrag kyrkofondens utgifter enligt förenämnda bokslut. Försök har därvid gjorts till en uppdelning av dessa utgifter på de olika regionala planen. I något fall såsom beträffande utgiftsposten för prästernas tjänste- och familjepensioner har någon sådan uppdelning emellertid icke varit möjlig. Eftersom posten till övervägande del avser pensionsförmåner åt församlingspräster och deras efterlevande har den helt hänförs till lokalplanet.

Lokalplanet

Tillskott till pastoraten		
Preliminärt tillskott för 1965.....	26 131 471	
Slutligt tillskott för 1963.....	<u>5 186 537</u>	31 318 008
Återlevererad allmän kyrkoavgift.....		185 969
Avlöningar m. m.		
Församlingspräster.....	447 230	
Pastoratsadjunkter.....	5 768 038	
Präster på äldre stat.....	24 568	
Präster i övergångsbefattning.....	12 780	
Predikobiträden.....	75 994	
Provpredikanter.....	20 963	
Icke prästvigda tjänstebiträden.....	919 938	
Kyrkomusikers fyllnadstjänstgöring.....	58 326	
Kyrkomusiker på äldre stat.....	110 497	
Pastoratens skogsbiträden.....	<u>2 749 395</u>	10 187 729
Pensioner m. m.		
Tjänste- och familjepensioner.....	22 677 389	
Avgifter till ATP (församlingspräster, pastoratsadjunkter och skogsbiträden).....	4 530 853	
Avgifter till SPA (kyrkomusiker).....	<u>415 675</u>	27 623 917
Upprättande av skogshushållningsplan.....		279 008
Boställsränta för klockarhemman.....		92 755
Diverse utgifter.....		<u>98 872</u>
		69 786 258

Kontraktplanet

Arvoden åt kontraktsprostar.....		224 222
----------------------------------	--	---------

Stiftsplanet

Avlöningar		
Biskopar.....	1 636 002	
Stifts- och kontraktadjunkter.....	<u>1 503 594</u>	3 139 596
Avgifter till ATP.....		159 347
Biskopsgårdar.....		486 345
Allmänna kyrko-, biskops- och klockarhemman.....		<u>1 707 774</u>

Fast. Artillerigatan 30, Stockholm (biskopsgård och biskopshemman).....	45 018
Stiftsnämnder.....	2 805 100
Boställsnämnder.....	340 383
Diverse utgifter.....	48 044
	<hr/> 8 731 607

Riksplanet

Löner till utlandskyrkoherdar.....	441 929
Bidrag till avlöning av sjömanspräster.....	329 300
Avlöningsbidrag till diakonistyrelsen m. m.....	122 276
Svenska diakonsällskapet.....	60 000
Militärpastorer.....	99 453
Garnisonspastorn i Boden.....	33 818
Lutherska världsförbundet.....	40 000
Teologiska fortbildningskurser.....	19 500
Biträde inom departementet.....	69 636
Personal på indragningsstat (domänverket).....	384 376
Diverse utgifter.....	117 788
	<hr/> 1 718 076

Den sålunda gjorda uppdelningen av kyrkofondens utgifter på de olika regionala planen kan sammanfattas enligt följande.

Lokalplanet.....	69 786 258 kr utgörande	86,7 %
Kontraktplanet.....	224 222 kr »	0,3 %
Stiftsplanet.....	8 731 607 kr »	10,9 %
Riksplanet.....	1 718 076 kr »	2,1 %
	<hr/> Summa 80 460 163 kr utgörande	100,0 %

KAPITEL 4

Den kyrkliga egendomens rättsliga ställning

Frågan om äganderätten till den kyrkliga egendomen i vårt land är synnerligen invecklad. Svårigheterna ligger främst i bedömningen när egendomen i det enskilda fallet blivit kyrklig. Om detta kan klarläggas återstår att avgöra till vilket subjekt äganderätten privaträttsligt bör hänföras; ett problem som ofta nog kan vara svårlöst.

Såsom framgår av den allmänna historiken (s. 63) gäller numera i rättspraxis den presumptionen att medeltida kyrklig jord, om vars uppkomst intet är känt, tillkommit på enskilt initiativ och alltså icke upplåtits av kronan. Kronan måste alltså i en rättegång bevisa påstådd äganderätt till egendomen, vilket i regel icke torde vara möjligt. För fastighet, som tillfallit kyrkan efter reformationen, är åtkomsthandlingar ofta bevarade av vilka kan utläsas, huruvida fastigheten upplåtits av kronan eller ej. Finnes sådana handlingar ej i behåll och kan ej heller i övrigt klarhet vinnas i fråga om åtkomsten, lärers, såsom beträffande den medeltida kyrkliga jorden, få presumeras att fastigheten icke utgör kronoanslag. Något rättsfall, som belyser detta spörsmål, förekommer dock icke såvitt utredningen kunnat finna.

Beträffande kyrklig jord, som bevisligen upplåtits av kronan, synes den uppfattningen vara obestridd att kronan icke överlätit äganderätten till jorden utan endast anvisat den för visst kyrkligt ändamål. Kronan är alltså fortfarande formell ägare till sådan egendom. Fråga uppstår då huruvida egendomen enligt gällande rätt kan återtagas av kronan.

I denna fråga anför Schalling i sin avhandling *Den kyrkliga jordens rättsliga ställning i Sverige* (s. 229), att de av kronan anslagna boställena är att anse såsom upplåtna med besittningsrätt, vars beständighet är knuten till de prästerliga privilegierna, i den mån de äger bestånd, och upphör med dessa. Sundberg uttalar för sin del i sitt arbete *Kyrkorätt* (s. 293), att den upplåtna eller förlänade egendomen gått förlorad för kronan med hänsyn till samma privilegiers »förbindande bekräftelse av orubbligheten av kyrkans rätt till den förlänade egendomen». Sundberg bestrider därmed ej kronans formella äganderätt till ifrågavarande jord — åt uppfattningen att sådan äganderätt alltjämt föreligger har han givit uttryck i andra sammanhang (a. a. s. 306 och 376) — men anser, att privilegieskyddet för jorden alltjämt består och att detta förhållande omöjliggör kronans anspråk på egendomen.

Frågan i vad mån de för prästerskapet år 1723 utfärdade privilegierna

äger bestånd behandlas av utredningen nedan i Avdelning III. Såsom där påvisas är meningarna delade om privilegieskyddet för den kyrkliga jorden alltjämt gäller. Kyrkomöteskommittén har i sitt betänkande (SOU 1955: 47) funnit att så är fallet. Den anser privilegierna, i vad de avser egendomen, numera ha karaktären av en åt Svenska kyrkan given försäkran att egendomen skall användas för kyrkliga ändamål. En ledamot har i avgiven reservation framfört uppfattningen att privilegieskyddet i allt väsentligt upphört. — Kommitténs mening har allmänt godtagits av de kyrkliga remissmyndigheterna, medan bl. a. kammarkollegiet samt även statskontoret och justitiekanslersämbetet anslutit sig till reservantens uppfattning.

Den av biskopsmötet samt styrelserna för Svenska pastoratens riksförbund och Svenska prästförbundet tillsatta kyrkoorganisationskommittén har i sitt år 1965 utgivna betänkande med förslag till organisation av Svenska kyrkan efter en eventuell skilsmässa från staten, vilket betänkande dock ännu icke handlagts av biskopsmötet och nämnda styrelser, utgått ifrån att staten enligt gällande ordning icke är berättigad att återtaga de av kronan upplåtta boställena. Härvid har hänvisning skett till, förutom prästerskapets privilegier, § 77 regeringsformen. Enligt angivna grundlagstadgande skall kronans fasta egendom »förvaltas efter de grunder, riksdagen därom föreskriver; dock att de personer och menigheter, som, efter hittills gällande författningar, sådana kronans tillhörigheter nu innehava eller nyttja, må njuta laglig rätt därå till godo».

Slutligen kan göras gällande den uppfattningen att — oberoende av frågan om privilegieskyddet för den kyrkliga jorden kvarstår eller ej — staten enligt gällande lagstiftning icke kan återtaga de fastigheter, som tillhör kronan, så länge de kyrkliga ändamål, vartill fastigheterna anslagits, består. I stort sett samma uppfattning har framförts av kammarkollegiet, som i en år 1951 avgiven utredning med förslag till förenkling av förfarandet vid försäljning av kyrklig jord anfört, att kronoanslagen icke kan återtagas så länge de erfordras för de ändamål, till vilka de anvisats. Kollegiet har därvid betonat att ändamålsbestämningen ej får tagas alltför snävt. Ett till komministerboställe anvisat kronohemman får t. ex. icke återtagas, därför att komministertjänsten indragits, utan det är till fyllest, att bostället fortfarande användes såsom prästlönetillgång.

Den kyrkliga jorden betraktas numera — även på kameralt håll — såsom till övervägande del privaträttsligt tillhörig de kyrkliga rättssubjekten. Som sådana kan här huvudsakligen framträda församlingskyrkan och domkyrkan, uppfattade som stiftelser, samt den lokala församlingen¹. Gränsdragningen mellan stiftelseegendom och församlingsegendom möter, som efterföljande redogörelse för församlingskyrkor och för dem disponerad egendom samt prästlönetillgångar utvisar, påtagliga praktiska svårigheter. I redo-

¹ En av kammarkollegiet tidigare hävdad uppfattning — ursprungligen framförd av Schalling — att det enskilda, vanligen medeltida bostället utgjorde en självägande stiftelse har numera övergivits.

görelsen har därför ett klarläggande i det avseendet kunnat ske endast i mycket allmänna drag.

I detta sammanhang må understrykas, att förfoganderätten över den kyrkliga egendomen, såsom framgår av den i det föregående lämnade redogörelsen, i allmänhet icke är beroende av frågan vem äganderätten i privaträttslig mening kan tänkas tillkomma.² Ett löneboställe förvaltas sålunda av pastoratet, som tillgodogör sig boställsavkastningen för prästens avlöning, detta oavsett om bostället tillhör kronan, kyrkostiftelsen eller församlingen. Å andra sidan äger Kungl. Maj:t, kammarkollegiet eller stiftsnämnden besluta om boställets försäljning. Endast för det fall bostället privaträttsligt tillhör församling eller församlingen på grund av särskild omständighet — t. ex. föreskrift i donationsbrev — äger utöva en ägares befogenheter med avseende å bostället kräves församlingens eller pastoratets medgivande till försäljningen.

Församlingskyrkor och för dem disponerad egendom samt prästlönetillgångar

I den kanoniska rätten, som under medeltiden vann insteg i Sverige, betraktades sockenkyrkan som ett självständigt rättssubjekt, ägande sig själv, d. v. s. en stiftelse. Rättssubjektiviteten lär ha uppkommit i och med att kyrkobyggnaden ställts till förfogande för sitt ändamål av sockenmännen eller den som eljest låtit uppföra byggnaden. Icke blott kyrkobyggnaden med tillhörande tomt, kyrkogården, utan även kyrkojorden i egentlig mening — d. v. s. den jord vars avkomst skulle disponeras för kyrkan — samt den till församlingsprästens underhåll anskaffade jordegendomen, prästbordet, var knutna till lokalkyrkan som stiftelse, och detta oberoende av det sätt på vilket egendomen anskaffats för ändamålet. Anledningen till att kyrkostiftelsen — och icke i förekommande fall sockenmännen — innehade äganderätten till nämnda egendom skulle enligt en uppfattning framförd av Schalling i uppsatsen Sockenmenighetens utveckling till juridisk person (Statsvetenskaplig tidskr. 1927 s. 29) och senare omfattad av kammarkollegiet (se nedan s. 172 f.) vara, att menigheten enligt den kanoniska rättsåskådningen var tjänande i förhållande till kyrkan samt objekt, ej subjekt för den kyrkliga verksamheten. Utan stöd av särskild rättsregel kunde menigheten ej äga någon rätt till kyrklig egendom.

Numera torde det vara helt klarlagt, att den nordiska medeltidsrätten betraktade sockenkyrkan som en juridisk person. Vidare synes i doktrinen den uppfattningen allmänt ha godtagits, att egendom av nu ifrågavarande slag, som tillkommit under medeltiden och som icke bevisligen upplåtits av kronan, äges icke av sockenmenigheten utan av den kyrka, till vilken egendomen är knuten. Uppfattningen av lokalkyrkan som ägare till medeltida

² I ett följande kapitel kommer frågan om innebörden av begreppet äganderätt att upptagas till behandling.

kyrklig jord har också fått stöd i nutida svensk rättspraxis. I rättsfallet N. J. A. 1932 s. 187 förklarades sålunda vederbörande lokalkyrka vara framför kronan ägare till medeltida boställe. Församlingen hade yrkat, att den måtte förklaras framför kronan äga rätt till bostället. Sedan kronan uttalat, att den icke gjorde anspråk på äganderätten, vilken finge anses tillkomma lokalkyrkan eller prästbordet, anförde församlingen, att därest kyrkan kunde anses som särskilt rättssubjekt den icke ville motsätta sig att, eventuellt, kyrkan förklarades vara ägare till bostället. Tvisten kom härefter att röra församlingens rätt till andel i boställets skogsavkastning. Även i det ovan (s. 141 f.) anförda rättsfallet N. J. A. 1952 s. 484, det s. k. Nämformålet, synes enighet ha rått inom högsta domstolen om att åtminstone en av de i ifrågavarande boställe ingående fastigheterna under medeltiden överlåtits till lokalkyrkan. Domstolens minoritet uttalade till och med: »Äganderätten till en del av den kyrkliga jorden i landet tillkommer lokalkyrka. Så torde i icke ringa utsträckning vara fallet med medeltida kyrkogods.»

Reformationen har icke ansetts ändra lokalkyrkas rättsställning. Domstolarna uppfattade lokalkyrkan under 1500- och 1600-talen så gott som undantagslöst som juridisk person och lagstiftningsarbetet intill 1686 års kyrkolag utgick från samma uppfattning. Ordalagen i kyrkolagen ger vidare klart belägg för att lokalkyrkan erkändes som särskilt rättssubjekt (se historiken s. 59). Socken var fortfarande en menighet, d. v. s. en icke rättskapabel gemenskap, utgörande objekt för kyrkans verksamhet. Den kunde icke som sådan förvärva och äga egendom. Bortsett från kronan fanns vid denna tid icke någon annan juridisk person än lokalkyrkan, vartill äganderätten till den kyrkliga egendomen kunde hänföras. Om sålunda en fastighet donerades av enskilda eller inköptes av sockenmännen till kyrkligt ändamål, exempelvis för att begagnas som boställe åt prästen, blev det lokalkyrkan, som förvärvade äganderätten. Ett exempel härpå utgör rättsfallet N. J. A. 1931 s. 156, där frågan om äganderätten till en som boställsjord brukad utjord prövades. Enligt ett köpebrev av år 1686 hade vissa församlingar förvärvat utjorden — därvid köpesumman betalats med såväl kyrkornas som sockenmännens medel — och det var ostridigt i målet, att utjorden icke tillhörde kronan. Meningarna var däremot delade om den ägdes av församlingarna eller av församlingskyrkorna. Majoriteten i högsta domstolen fastställde hovrättens dom, enligt vilken äganderätten tillkom församlingskyrkorna. Ett justitieråd, som icke närmare motiverade sin ståndpunkt, var skiljaktig och ansåg församlingarna vara ägare — möjligen har han haft den uppfattningen, att församling vid denna tid varit juridisk person.

Såsom framgår av det ovan anförda har frågan om äganderätten till den kyrkliga jord på lokalplanet, som tillkommit under medeltiden och under de närmaste århundradena efter reformationen, numera i stort sett klarnat. Vad gäller egendom, som donerats eller anskaffats för kyrkliga ändamål under senare tid, kan äganderättsfrågan vara beroende av en lösning av frå-

gan när kyrksocknen eller församlingen³ kan antagas ha fått ställning som eget rättssubjekt. Nedan skall därför detta problem något utvecklas.

Frågan om sockenindelningens ursprung har under de senaste decennierna varit föremål för vetenskaplig forskning men kan ännu icke sägas vara tillfullo klarlagd. Enighet råder då det gäller betydelsen av själva ordet socken. Socken kommer av söka och har alltså som territoriellt begrepp betydelsen område, vars befolkning söker sig åt samma håll. Men när det sedan gäller frågan vad som ursprungligen konstituerade detta sökande skiljer sig uppfattningarna. Enligt en tidigare allmänt vedertagen mening skulle socknen vara den yngsta av de gamla menighetsbildningarna och sammanhånga med kristendomens införande på 1000- och 1100-talen. Socken var alltså till sitt ursprung den menighet, som sökte sig till samma kyrka. En annan uppfattning hävdas av Gerhard Hafström i en uppsats med titeln Sockenindelningens ursprung (Festskrift till Nils Ahnlund, 1949). Hafström menar att en äldre indelning för kult, rättsvård och krigsorganisation varit normerande för den kyrkliga indelningen och stöder detta på en utredning av förhållandena i de gamla svealandskapen, främst Uppland. När tinget fattade beslut om kristendomens införande innebar detta enligt Hafström, att hela den gamla sveastaten blev kristen och dess indelningsformer fick kristna i stället för hedniska kultuppgifter. Hafström förnekar dock inte, att sockenindelningen i andra delar av riket, företrädesvis Västergötland, kan ha haft kyrkligt ursprung.

I våra landskapslagar förutsattes att varje socken skulle ha sin kyrka. Byggnad och underhåll av kyrka och prästgård torde jämte vård av kyrkans övriga egendom till en början ha varit det huvudsakliga föremålet för sockenmenighetens överläggningar och beslut å sockenstämma under prästens ordförandeskap. De å sådan stämma fullmyndiga sockenmännen var jordägarna. Menighetsbesluten var i princip grundade på enhällighet.

I slutet av 1500-talet och under 1600-talet utvidgades socknens uppgifter till att innefatta kyrkotuktens upprätthållande samt att sörja för fattigvård och i viss utsträckning även sjukvård och barnundervisning. Sockenmenigheterna började — i och med att häradsstingen förlorade sin ställning som centralpunkt för häradenas förvaltningsuppgifter — alltmer framträda som den kommunala självstyrelsens främsta organ. Dess organisation förblev emellertid ganska obestämd. Endast de allmänna grunder, vilka var intagna i de under åren 1650, 1675 och 1723 utfärdade prästprivilegierna, tjänade till ledning härför. Enligt dessa (art. 23) skulle

³ Det äldsta belägget för ordet församling i territoriell betydelse återfinnes enligt Svenska Akademiens Ordbok i Gustav Vasas registratur 1546 i brev angående kyrksilver, som tillhört Mörkö kyrka. I brevet talas sålunda om »annat som i församlingen behöves och icke från kyrkan umbäras kan». På samma sätt talar kyrkolagen om församlingen i betydelsen av socknens invånare. Samtidigt brukas dock i kyrkolagen ordet församling såsom syftande på hela den svenska kyrkan »Guds kyrka och församling, vilkens uppsikt, vård och försvar av Gud oss (konungen) anförtrott är».

prästerskapet på landsbygden två gånger om året samt i övrigt när så påkallades eller församlingen det begärde hålla allmänliga sockenstämmor, »varest alla sockenmännen, utan någon enskyllan, och med all talans förlust, om någon utan laga förfall utebliver, böra på den utsatta terminen komma tillsammans». I sockenstämman skulle rådslås och beställas om kyrkans inkomst och räkenskap ävensom »handlas om kyrkans och prästgårdens byggnad och flera enskilda ekonomiska mål och angelägenheter, som kyrkoherden eller församlingen hava att föredraga, församlingens tarvor och beställningar angående». Med sådana enskilda mål avsågs t. ex. fattigvårds-, hälsovårds- och undervisningsfrågor samt frågor om anställande av sockenhantverkare, om hållande av sockenmagasin och om löneavtal med prästerskapet. Beträffande vissa kyrkodisciplinära mål stadgades, att dessa skulle handläggas av kyrkoherden med några av de förnämsta i församlingen — här antydes den arbetsfördelning, som framdeles skulle uppkomma mellan stämman och kyrkoråd — samt sexmännen, vilka var utsedda av sockenstämman och fungerade som ett slags tillsynsmän över bland annat ordningen och tukten i församlingen.

På det stadium, som ovan till sina grunddrag angivits, befann sig kommunalväsendet på landsbygden ända in i början av 1800-talet. Från helt och hållet kyrkliga inrättningar hade sockenstämmorna så småningom utvecklats till tämligen omfattande kommunalstyrelser. Deras form hade först bestämts av deras ursprungliga ändamål. Den hade blivit bibehållen huvudsakligen i följd av de kyrkliga ärendenas blott successivt minskade övervikt över de icke-kyrkliga. Någon allmän kompetens att handha sockenbornas gemensamma angelägenheter hade dock sockenstämman ännu icke fått.

År 1810 tillsattes en kommitté med uppdrag att granska stadgandena angående sockenstämmor samt uppgöra förslag till en allmän författning om allt vad därtill hörde. Kommittén avgav sitt betänkande år 1815. Den förklarade sig anse »varje kyrkosocken vid sockenstämman utgöra en korporation». Socknen var alltså enligt kommittén en juridisk person och därmed följde, att dess tillgångar i princip skulle vara skilda från medlemmarnas, icke längre föremål för dessas samäganderätt. Till stämmans handläggning skulle enligt kommitténs förslag höra mål, som rörde kyrkans vård samt socknens eller församlingens hushållning och allmänna angelägenheter. Förvaltningsuppgifterna angavs härefter genom en exemplifiering. Ärendena skulle å stämman avgöras genom majoritetsbeslut. Jämte stämman skulle i varje socken finnas ett kyrkoråd, bestående av kyrkoherden, kyrkvårdarna samt fyra till åtta andra ledamöter, vilket skulle handha kyrkodisciplinen samt vad som hörde till religionens och sedernas vård. Slutligen föreslog kommitterade bestämmelser om besvär över såväl sockenstämmans som kyrkorådets beslut. — I huvudsaklig överensstämmelse med kommitténs förslag utfärdades förordningen den 26 februari 1817 angående sockenstämmor och kyrkoråd.

1817 års förordning gällde närmast landsbygden. I städerna hade som regel den borgerliga självstyrelsen sedan medeltiden bestående former. Styrelsen och förvaltningen av de borgerliga angelägenheterna gestaltade sig där på helt annat sätt än på landsbygden. Åtskillnaden mellan stad och land var dock mindre framträdande när det gällde behandlingen av kyrkliga ärenden. Sålunda hölls i en del stadsförsamlingar sockenstämmor i ungefärlig överensstämmelse med förfarandet vid motsvarande stämmor å landet. Men väsentliga avvikelser från denna typ förekom och det i ganska stor omfattning. Härom skriver 1858 års kommunallagskommitté i sitt den 31 oktober 1859 avgivna betänkande:

»De särskilda författningar och privilegier, efter vilkas föreskrifter städerna ända från forna tider styrdes och förvaltades och som tjänade till mönster även för de under en jämförelsevis senare tid anlagda städer, bibehöllo åt städerna deras gamla karaktär av stadskommuner jämte därav följande väsentliga rättigheter. Och som under de tider, om vilka nu är fråga (1500-talet), några allmänna möten till gemensamma överläggningar och rådslag mellan stadens erkända medlemmar och mellan dem och dess styrelse icke vore — åtminstone icke mera allmänt — brukliga, utan ärendena inom städerna behandlades efter andra former, till vilka bland andra även förvaltningsutskott för olika ärenden hörde, så förklaras härigenom, varför efter reformationen, vid ordnandet inom städerna av den kyrkliga förvaltningen, icke allmänna kyrkostämmor utan i stället utskott av församlingarna där företrädesvis tillsattes att handhava den medverksamhet och tillsyn över kyrkoförsamlingens egendom, som efter de nya kyrkliga grundsatserna borde äga rum. Dessa utskott benämndes kyrkoråd; och med avseende härpå är det, som uti prästerskapets privilegier av år 1723 det ännu säges, 'att i städerna, där antingen kyrkoråd eller sockenstämma hålles, förfares därmed efter vanligheten'.»

Enligt 1723 års prästprivilegier skulle man i städerna vad gällde hållande av sockenstämma förfara »efter vanligheten» eller också på samma sätt som på landsbygden. Praxis blev synnerligen växlande. Ibland hölls sockenstämma, ibland kyrkoråd och ibland intetdera eller båda. 1817 års förordning genomförde icke några enhetliga bestämmelser för land och stad. Den stadgade endast, att »i de stadsförsamlingar, där sockenstämmor förut varit brukliga, må de ock på lika sätt hädanefter hållas». Bestämmelserna i 1817 års förordning om sockenstämma behövde alltså ej tillämpas i städerna och gammal praxis skulle fortfarande komma att reglera förhållandena där. Någon enhetlighet var icke att vänta. Flertalet av de borgerliga ärenden, som enligt förordningen tillhörde sockenstämman, handlades i ett stort antal städer inför magistraten. Även rent kyrkliga frågor behandlades på sina håll på detta sätt.

1817 års förordning ersattes av tre förordningar av den 29 augusti 1843, nämligen förordningen om sockenstämmor i riket, förordningen om kyrkoråd (vilka båda författningar gällde såväl för städerna, med undantag av Stockholm, som för landet) samt förordningen om sockennämnder å landet. Den viktigaste nyheten torde vara, att reglerna om sockenstämma i princip blev obligatoriskt tillämpliga även i städerna, vilket motiverades med att

också stadsinvånare, som icke var borgare, skulle få deltaga i ärendenas behandling. Följden härav blev kompetenstvister mellan den nya kommunalmyndigheten, sockenstämman, och städernas gamla styrelse då stämman enligt förordningen slog under sig verksamheter av klart borgerlig natur. — Enligt förordningen om kyrkoråd hade denna myndighet liksom tidigare huvudsakligen att sörja för kyrkotuktens upprätthållande. De nyinrättade sockennämndernas huvuduppgift var ordningens och sedlighetens vidmakthållande. Nämnden hade vidare inseende över den allmänna hälsovården. Därutöver kunde stämman åt nämnden uppdraga »sådana gemensamma ekonomiska angelägenheter, vilka icke tillhöra ämbets- och tjänstemäns befattning». Efter tillkomsten av 1847 års förordning angående fattigvården i riket skulle sockennämnden jämväl utgöra fattigvårdsstyrelse på landet.

Genom 1862 års kommunallagar lades grunden till den nuvarande förvaltningsorganisationen i städerna och på landet. Genom dem skedde i princip en fullständig skilsmässa mellan de kyrkliga och borgerliga angelägenheterna. Principen för denna skilsmässa framgår av 7 § förordningen om kommunalstyrelse på landet, där det stadgas:

»Alla de ärenden, som enligt särskilda författningar nu äro till sockenstämmans handläggning hänvisade, ävensom de övriga angelägenheter, vilka kommunen såsom sådan äger att vårda, skola till överläggning och beslut i kommunalstämma upptagas, dock med undantag av sådana angelägenheter, om vilka särskilt stadgas, att de till behandling å kyrkostämma skola upptagas.»

Såsom ovan berörts förklarade 1810 års sockenstämmokommitté sig anse »varje kyrkosocken vid sockenstämma utgöra en korporation», d. v. s. en juridisk person, vars egenskap som sådan beror på statlig auktorisation. Huruvida uttalandet är ett uttryck för kommitténs uppfattning, att socknen redan var en korporation eller att denna egenskap konstituerades genom den föreslagna förordningen, framgår icke klart av betänkandet. Den förhärskande uppfattningen synes dock vara, att först 1817 års förordning innebar ett erkännande av socknens rättssubjektivitet. Sålunda uttalar Sundberg i sitt arbete Kommunalrätt (Allmänna delen, s. 7) följande: »Med 1817 års förordning lämnade socknen menighetsstadiet och övergick till att bliva en fast enhet med karaktär i civilrättsligt hänseende av juridisk person, d. v. s. ett rättssubjekt, skilt från medlemmarnas, utrustat med rättskapacitet och förmåga att, genom sina organ, företaga rättshandlingar.» I en utredning 1927 rörande Lunds domkyrka och domkyrkoförsamlingar (s. 10) anför Schalling: »Grundade skäl föreligga för antagandet, att genom 1817 års sockenstämmoförordning församlingen hos oss nått den utveckling, att den kan betecknas såsom juridisk person.» Vidare uttalar församlingsstyrelsekommittén i sitt betänkande (SOU 1957: 15 s. 106): »Enligt förordningen betraktades socknen — i motsats till vad tidigare varit fallet — som en juridisk person med egna tillgångar, skilda från medlemmarnas.» Den

meningen har dock inte saknat förespråkare att socknarna långt tidigare än under 1800-talet varit självständiga rättssubjekt. Man har då gjort gällande, att praxis erkänt dem som sådana genom att sockenmännen gemensamt innehaft egendom. Mot denna åsikt har anförts, att sockenmännens äganderätt haft karaktär av samäganderätt och icke förutsatt att någon särskild juridisk person — socken eller församling — fanns.

Frågan när landsförsamling blev juridisk person är alltså omtvistad. Utredningen utgår enligt gängse uppfattning ifrån att detta blev fallet genom 1817 års sockenstämmoförordning. Vad angår stadsförsamling synes något enhetligt svar icke kunna givas på frågan, när densamma erhöll rättssubjektivitet. Städerna med sin borgerliga självstyrelse torde allmänt ha erkänts som egna rättssubjekt alltsedan sin tillkomst. Sättet för handläggning av kyrkliga ärenden därstädes var, som ovan berörts, rätt så skiftande. I den mån ej endast borgerliga utan även kyrkliga ärenden avgjordes inför stadens styrelse — och detta var fallet beträffande ett betydande antal städer — skulle den borgerliga kommunens rättssubjektivitet kunna anses ha i sig innefattat rättssubjektivitet även för stadsförsamlingen. Beträffande de städer åter, där sockenstämmor såsom på landet hölls, torde med visst fog kunna göras gällande, att vad angår rättskapacitet nämnda förordning fick samma verkan å stadsförsamlingen som å landsförsamlingen. Hur än förhållandena i avseende å behandlingen av de ecklesiastiska ärendena gestaltat sig i de skilda städerna, vanns enhetlighet genom 1843 års sockenstämmoförordning, vilken blev tillämplig för såväl land som stad. Senast genom tillkomsten av denna förordning torde varje stadsförsamling i riket få anses ha erhållit rättssubjektivitet.

I det föregående har konstaterats att församlingskyrka, som uppförts, och egendom, som förvärvats för lokala kyrkliga ändamål under tid före det församling erhöll rättssubjektivitet, i allmänhet kan antagas vara ägda av samma kyrka som stiftelse. Den omständigheten att församlingen blev eget rättssubjekt innebar icke, att församlingen därmed så att säga konsumerade det äldre rättssubjektet, kyrkostiftelsen, och övertog dess egendom, utan kyrkan och församlingen kom att stå som självständiga rättssubjekt vid sidan av varandra med möjlighet att förvärva äganderätt till ny egendom och få lagfart å sådan.

Mera tveksamt är, huruvida församlingskyrka, som uppförts sedan församlingen vunnit rättssubjektivitet, bör anses utgöra särskild kyrkostiftelse. Detta spörsmål torde vara av övertägnande teoretiskt intresse och har praktisk betydelse huvudsakligen vid försäljning av del av kyrkotomten. Därest sådan församlingskyrka skulle anses utgöra särskild kyrkostiftelse, skall nämligen egendomen försäljas enligt bestämmelserna i kyrkliga försäljningslagen; egendomen »besittes» enligt formuleringen i 1 § denna lag av församlingskyrkan. Om däremot kyrkan ej skulle vara stiftelse, torde egen-

domen vara att betrakta icke som kyrklig utan som församlingskommunal egendom. Vidare kan spörsmålet få praktisk betydelse, då fråga är om att utvidga kyrkotomten genom att med den sammanlægga visst område. För sammanläggningen erfordras att tomten och nämnda område är i samma ägares hand. Är kyrkan stiftelse och ägare av tomten måste för sammanläggningen stiftelsen stå som förvärvare, d. v. s. förvärvet skall ske av församlingen för församlingskyrkans räkning. Beträffande äldre kyrkostiftelse har denna sak fått aktualitet i åtskilliga fall.

För uppfattningen att även nyuppförd kyrka är att betrakta som kyrkostiftelse kan anföras att — såsom ovan nämnts — församlingskyrkan enligt kanonisk rätt är en stiftelse, något som också synes vara betraktelsesättet enligt gällande kyrkolag. Den omständigheten att församlingen vunnit rättssubjektivitet lär i och för sig icke kunna åberopas som stöd för åsikten, att en för tiden därefter uppförd församlingskyrka ej skulle kunna betraktas som kyrkostiftelse, likaväl som de tidigare uppförda kyrkornas rättsställning blivit oberörd av församlings rättssubjektivitet. Att anse nyuppförd kyrka vara stiftelse och ej församlingskommunal egendom synes i övrigt vara ägnat att leda till mera tillfredsställande resultat vid församlingsdelning. Sistberörda fråga upptages längre fram till behandling.

Till stöd för uppfattningen att nyuppförd kyrka är församlingskommunal egendom kan anföras att, sedan församlingen blivit eget rättssubjekt, det beträffande dylik kyrka är obehöfligt och därför synes vara omotiverat med en stiftelsekonstruktion. Det förhållandet att kyrkotomten ofta nog är förvärvad av och lagfaren för församlingen kan också anses tala mot en dylik konstruktion. Härtill kommer att, även om kyrkan och tomten är att betrakta som församlingskommunal egendom, församlingens dispositionsrätt över egendomen dock är begränsad genom speciella författningsbestämmelser (se härom ovan s. 95 ff.). Intresset av att kyrkan kommer till användning för avsett ändamål är alltså tillgodosett.

Vare sig man anser nyuppförd församlingskyrka vara stiftelse eller ej måste äganderätten till prästgård och löneboställe, som efter det församlingen blivit särskilt rättssubjekt förvärvats av denna med utdebiterade medel eller som donerats till församlingen, anses tillkomma församlingen, ehuru egendomen såsom ecklesiastik är underkastad bestämmelserna rörande dylik egendom. Motsvarande gäller då egendomen förvärvats av pastoratet. Därest den nya församlingskyrkan skulle betraktas som stiftelse, lär den stiftelses egendom i allmänhet vara begränsad till själva kyrkobyggnaden och kyrkotomten. Där kyrkobyggnaden är uppförd å en av församlingen förvärvad tomt, vilken då väl i regel också är lagfaren för församlingen, torde stiftelsens rätt i avseende å tomten och kyrkobyggnaden få anses vara inskränkt till en bestående dispositionsrätt.

Ovan har gjorts vissa allmänna uttalanden i frågan om den formella äganderätten till den kyrkliga egendomen på lokalplanet. Av intresse kan då

vara att undersöka hur Kungl. Maj:t rent faktiskt och utifrån nu gällande ordning beslutit om fördelning av sådan egendom vid församlings- och pastoratsdelning och hur ett dylikt beslut skulle kunna uppfattas vad avser äganderätten till egendomen. Det må anmärkas att sistnämnda spörsmål är mycket svårlöst. Vid fördelning av kyrkojordar i samband med församlingsdelning och av prästboställen (prästgårdar och löneboställen) vid pastoratsdelning har man icke övervägt äganderättsproblemet; det har endast varit fråga om vilken församling och vilket pastorat, som skall få disponera kyrkojordarna respektive prästboställena för med desamma avsett ändamål. Den formella äganderätten har ansetts vara av underordnad betydelse och därför lämnats åt sidan.

Vid *församlingsdelning*, som i allmänhet tillgår så, att visst område utbrytes ur församling till egen församling, förklarar Kungl. Maj:t i regel, att viss kyrka skall utgöra församlingskyrka i den nybildade församlingen. Här behandlas först det fall att denna kyrka icke utgör särskild kyrkostiftelse utan församlingskommunal egendom. I förekommande fall förordnar Kungl. Maj:t, att kyrkojord, som är belägen i den nybildade församlingen, skall övertagas av denna. Med »övertagas» läser i och för sig endast kunna avses, vilken församling, som skall få dispositionsrätten till jorden. Är moderförsamlingens kyrka som kyrkostiftelse ägare till jorden, vilket som regel är förhållandet, enär kyrkojord så gott som undantagslöst tillkommit före det församling vunnit rättssubjektivitet, behåller den äganderätten därtill och beslutet avser då endast dispositionsrätten. Kungl. Maj:t läser nämligen icke kunna förordna, att stiftelseegendom skall övergå till församlingskommunal egendom.

Om däremot den nya församlingskyrkan skulle — i likhet med moderförsamlingens kyrka — betraktas som särskild kyrkostiftelse, torde ett Kungl. Maj:ts beslut om fördelning av den odelade församlingens kyrkojordar få till följd en permutation, innebärande överförande jämväl av äganderätten.

I beslutet om församlingsdelning beröres icke prästboställena. Dessa utgör nämligen en tillgång för pastoratet och icke för församlingen som sådan. Äganderätten till boställena får då anses ligga kvar hos den gamla moderkyrkan, därest denna såsom stiftelse är ägare till dem. Om den odelade församlingen ägt boställena, torde efter delningen boställena få anses vara ägda gemensamt av de båda delförsamlingarna, alltså en samäganderätt.

Om kronan äger boställena återverkar församlingsdelningen icke på äganderätten.

I beslut om *pastoratsdelning* bestämmes vilket pastorat, som skall övertaga prästboställena. Vi tänker oss exempelvis följande fall. A och B församlingars pastorat delas i A församlings pastorat och B församlings pastorat. I ettvart av de två nybildade pastoraten finnes såväl prästgård som löneboställe. I praxis tilldelas då A pastorat de prästboställen, som är be-

lägna inom A, och B pastorat de boställen, som är belägna inom detta pastorat. Äganderätten får anses ligga kvar hos församlingskyrkorna, om dessa såsom stiftelser är ägare till boställena, och hos församlingarna om dessa har äganderätten till samma boställen.

Prästgård kan dock i vissa fall vara ägd av pastorat såsom sådant. Sålunda uttalar pastoratsindelningssakkunniga i sitt betänkande (SOU 1953: 11 s. 118), att »den enda grupp av fast egendom, som kan anses vara ägd av pastorat såsom sådant, torde vara särskilt anskaffade prästgårdsområden, som avses i 1932 års ecklesiastika boställsordning». Skulle i det ovan tänkta fallet det odelade pastoratet vara ägare till prästgården i A församling, lär vid pastoratsdelningen äganderätten till denna prästgård övergå till A nybildade pastorat. Enligt bestämmelserna i 1919 års indelningslag om ekonomisk uppgörelse vid kommunal och ecklesiastik indelningsändring, vilka bestämmelser i praxis analogivis tillämpats vid ändring i pastoratsindelning, har nämligen Kungl. Maj:t befogenhet att disponera över parternas i indelningsärendet äganderätt.

Om kronan äger boställe, rubbas icke äganderätten vid pastoratsdelning.

Ovanberörda fall, då två delförsamlingar (efter församlingsdelning) gemensamt äger prästboställen, må något beröras. Blir vardera församlingen eget pastorat bör ett Kungl. Maj:ts beslut att boställe skall övertagas av ettdera pastoratet — på samma skäl som anförts beträffande förenämnd pastoratsägd prästgård — anses innefatta en äganderättsövergång. — Om prästboställena äges av kyrkostiftelsen i moderförsamlingen, behåller denna äganderätten även om boställe är beläget i det nybildade pastoratet. Detta pastorat erhåller då endast dispositionsrätten. — Skulle däremot även den nya församlingskyrkan betraktas som kyrkostiftelse, torde man här — såsom beträffande kyrkojorden vid församlingsdelning — i beslutet kunna intolka en permutation, innebärande en fördelning äganderättsligt av boställena.

I det föregående har frågan om den formella äganderätten till den kyrkliga egendomen på lokalplanet behandlats i ett sammanhang och utan närmare åtskillnad vad beträffar skilda slag av egendom. Nedan lämnas en redogörelse för hur denna fråga är att betrakta beträffande de olika grupperna av sådan egendom.

Vad först angår *kyrkobyggnader och kyrkotomter* framgår av vad tidigare anförts att församlingskyrkorna som stiftelser i allmänhet anses vara ägare till de äldre kyrkorna. Detta gäller medeltida kyrkor och även kyrkor, som uppförts av församling senare men före år 1817, då församlingen antages ha blivit en juridisk person. Hur man skall betrakta äganderättsfrågan beträffande kyrka, som byggts efter år 1817, kan vara föremål för tvekan. Det ligger nära till hands att anse församling, som uppfört kyrkan och som ekonomiskt svarar för dess underhåll, såsom ägare. Om försam-

lingen med utdebiterade medel inköpt kyrkotomten och därå erhållit fasta eller lagfart, tyder detta givetvis på att den har äganderätten icke blott till tomten utan även till kyrkobyggnaden. Motsvarande gäller då församling erhållit kyrka med tomt såsom gåva av bolag, stiftelse eller enskild, därvid i gåvobrevet församlingen angivits som mottagare. För de fall åter den nya kyrkan uppförts på gammal kyrkotomt — den äldre kyrkan kan exempelvis ha brunnit ned — eller i övrigt på mark, som äges av gammal kyrkostiftelse, är äganderättsfrågan svårare att bedöma. Det kan i sådana fall måhända göras gällande, att kyrkostiftelsen är ägare även till kyrkobyggnaden. Enligt detta synsätt skulle den omständigheten att församlingen uppfört byggnaden — vilket utgjort en offentlighetsrättslig skyldighet för vederbörande — ej kunna motivera, att församlingen skall betraktas som ägare till byggnaden och denna alltså utgöra byggnad på ofri grund.

Kyrkotomten kan i vissa fall vara anslagen av kronan och får då anses alltjämt vara ägd av denna. Så är till exempel fallet med Klara kyrka i Stockholm. I sådana fall torde det vara mest naturligt att anse kyrkostiftelsen som ägare till kyrkobyggnaden. Här skulle det alltså bli fråga om byggnad å ofri grund.

Vidare skulle möjligen för något fall en utredning giva vid handen, att församlingskyrka äges av enskild person eller stiftelse av nutida typ.

På kyrkotomten är ofta i synnerhet på landsbygden församlingens begravningsplats, *kyrkogården*, belägen. Rättsläget för kyrkogården är givetvis detsamma som för kyrkotomten enligt ovan. Inom tätorterna har det emellertid blivit alltmer vanligt, att *särskild begravningsplats* anlagts. I allmänhet torde marken härför ha inköpts av och lagfarits för församlingen, som ju enligt 2 § a) församlingsstyrelselagen i normalfallet har att svara för anskaffande av och vård om begravningsplats. Begravningsplatsen utgör då församlingkommunal egendom. Ibland har emellertid församlingen endast dispositionsrätten till den särskilda begravningsplatsen. Denna har sålunda anlagts å boställsmark, som för ändamålet upplåtits enligt 24 § första stycket ecklesiastiska boställsordningen (se ovan s. 116), å stiftelseägd kyrkojord eller å mark, som den borgerliga kommunen ställt till förfogande. Någon gång förekommer även att begravningsplats anlagts å jord, som av kronan donerats till stad. — I Stockholm, där begravningsväsendet i princip är en den borgerliga kommunens angelägenhet, äges de större begravningsplatserna av staden.

Kyrkojord, d. v. s. jord, vars avkastning skall disponeras för församlingskyrkan, förekommer främst i de förutvarande danska landskapen Skåne, Halland och Blekinge. Huvuddelen av denna jord är av medeltida ursprung och får därför anses tillhöra vederbörande församlingskyrka som stiftelse. I det ursprungliga svenska riket lär nästan all kyrkojord härröra från tiden efter reformationen. I vissa fall har jorden inköpts för församlingskyrkans medel, i andra fall har donationer av enskilda förekommit.

Som regel torde församlingskyrkan få anses vara ägare även till dessa kyrkojordar.

Såsom i tidigare sammanhang framhållits utgör *prästboställena* (prästgårdar och löneboställen) den ojämförligt största och värdefullaste delen av det ecklesiastika fastighetsbeståndet i riket. Av boställena bildar de, som härrör från medeltiden till såväl antal som värde den mest betydande gruppen. Någon klarhet i frågan om uppkomsten av dessa boställen har i allmänhet ej stått att vinna. Av de efter reformationen tillkomna boställena har flertalet antingen anslagits av kronan eller anskaffats av sockenmenighet (församling) eller donerats av enskilda. I åtskilliga fall förekommer emellertid att boställe är sammansatt av hemman och lägenheter med olika ursprung eller att det under tidernas lopp tillökats genom skilda förvärv.

I syfte att få utrönt dels vilka boställen, som anslagits av kronan, dels vilka bidrag, som staten utbetalat till församlingarna för anskaffande av boställen, påbörjades år 1901 på offentligt uppdrag en utredning rörande uppkomsten m. m. av de ecklesiastika boställena. Då utredningen år 1929 avbröts hade prästboställena i de norrländska länen samt Värmlands och Kopparbergs län undersökts. Resultatet av dessa undersökningar har av 1931 års prästlöneutredning (SOU 1931: 24 s. 36) sammanfattats i följande tablå.

Bland kronoanslagen i *kolumn 1* har upptagits dels hemman och lägenheter, som direkt upplåtits av kronan, dels boställen som helt eller till huvudsaklig del inköpts av statsmedel eller för vilkas förvärv kronotonde fått disponeras. Det sätt på vilket de upplåtna fastigheterna kommit under kronan varierar. Det kan exempelvis vara fråga om skattehemman, som läm-

	Av kronan anslagna boställen	Av fondmedel inköpta boställen	Av församling anskaffade och av enskilda donerade boställen	Boställen vilkas tillkomst genom församling eller donation ansetts sannolik	Boställen av hittills outrett ursprung
	1	2	3	4	5
Värmlands län	47 ¹	12	52	7	75
Kopparbergs län	10	—	50	—	25
Gävleborgs län	9	—	49	12	45
Västernorrlands län	7	1	35	30	41
Jämtlands län	5	5	20	9	33
Västerbottens län	8	3	28	1	11
Norrbottnens län	16	—	19	—	11
	102	21	253	59	241
			312		
			553		

¹ 19 stomhemman har dessutom av redogörelsens författare ansetts anslagna av kronan, emedan de, ehuru av medeltida ursprung, antagits ha indragits till kronan samt därefter anslagits till sitt förra ändamål. Dessa redovisas här i kol. 5.

nats öde av ägaren eller för vilka kronoskatt under visst antal år ej erlagts samt om kyrkojord, som vid reformationen indragits till kronan. Bland kronoanslagen har också redovisats boställen, vilka upptagits på socken- och häradsallmanning samt på odisponerad (ej avvittrad) kronomark.

De boställen, som redovisats i *kolumn 2*, har i allmänhet helt eller delvis inköpts av medel från prästerskapets löneregleringsfond eller från lokala fonder, som sedermera uppsamlats i löneregleringsfonden (kyrkofonden). Därvid har förekommit att föreskrift meddelats, att bostället skulle anses såsom icke av menighet anskaffat eller av enskild donerat, varom anteckning införts i jordeboken. I ett antal fall har boställe inköpts av skogsförsäljningsmedel från boställe, som anslagits av kronan, vilka medel eljest skolats ingå i löneregleringsfonden. I kolumnen redovisade boställen torde därför i stort sett vara att likställa med kronoanslagen.

I *kolumn 3* har upptagits — förutom boställen, som donerats av enskilda — boställen, som anskaffats av sockenmenighet (församling). Där boställena tillkommit genom menigheternas försorg kan detta ha skett på så sätt, att sockenmännen vid skifte eller eljest avsatt eller sammanskjutit jord till boställe eller att församlingen inköpt bostället. Köpeskillingen kan därvid helt eller delvis ha erlagts med utdebiterade medel. Undantagsvis har kyrkas medel eller vederlag för kyrkojord använts för inköpet. Ibland har boställe inköpts för besparade prästlöne-medel — ny prästtjänst har exempelvis, efter Kungl. Maj:ts medgivande, vakanssatts under ett antal år — eller för boställsavkastning, som församling under viss tid berättigats uppbära och avsätta för ändamålet. — I denna kolumn har även redovisats boställsgårdar och lönejordar, som inköpts och bebyggts av städerna eller upplåtits av deras donationsjord.

Beträffande de i *kolumn 4* redovisade boställena har vid utredningen inhämtats vissa mer eller mindre sannolika uppgifter, som antyder att boställena eller delar av dem upplåtits av sockenmännen eller donerats av enskilda. I *kolumn 5* åter har upptagits sådana boställen, beträffande vilka försök till utredning om uppkomstsättet helt misslyckats. Det torde kunna förutsättas att det stora flertalet av de boställen, som redovisats i sistnämnda två kolumner, härrör från medeltiden.

1931 års prästlöneutredning redovisade i sitt förenämnda betänkande en undersökning, som utredningen låtit verkställa beträffande prästboställena i vissa andra län. Utredningen sammanfattar denna undersökning sålunda.

»Bostads- och löningsboställen för kyrkoherdar

I *Södermanlands län* finnas 55 boställen av icke närmare utrett men gammalt, sannolikt medeltida ursprung samt 6 veterligen donerade boställen, varav 3 härstamma från medeltiden och 3 från nyare tiden. Några kyrkoherdeboställen, som i sin helhet upplåtits av kronan, hava icke påträffats i länet. Däremot har utrönts, att åtminstone i ett fall ett kronohemman upplåtits till förbättring av ett prästbord.

I *Jönköpings län* finnas 57 bostadsboställen av icke närmare utrett men gammalt, sannolikt medeltida ursprung, ett veterligen donerat och ett av kronan upplåtet boställe. I ett stort antal fall hava bostadsboställen förbättrats genom att andra fastigheter tillagts. Det är sannolikt, att av dessa sistnämnda en del upplåtits av kronan. Andra av dem äro veterligen donerade. Troligen förekomma bland dem också äldre löningslägenheter. — I 1660 års jordebok för länet redovisas 35 stomhemman, därav 17 bland kronohemman, 2 bland sämjehemman, 14 bland kyrkohemman och 2 bland klosterhemman. Senare hava tillkommit ett skattehemman och ett under kronotitel redovisat hemman. I ett fall har utrönts, att ett under kronotitel upptaget stomhemman upplåtits av kronan. Huruvida övriga såsom krono redovisade stomhemman hava sådant ursprung, har måst lämnas därhän.

I *Gotlands län* synas samtliga 45 kyrkoherdeboställen och 47 annexhemman härstamma från gammal tid.

I *Malmöhus län* har undersökningen icke i mer än två fall givit anledning till antagande, att boställe eller löningshemman anslagits av kronan. Beträffande 20 lägenheter och 3 boställen har utredning icke verkställts, och frågan, huruvida bland dem finnas några av kronan upplåtna har sålunda lämnats obesvarad.

I *Hallands län* finnas 76 kyrkoherdeboställen och 11 mensalhemman av medeltida ursprung, 3 hava upplåtits av danska kronan. Beträffande ytterligare 5 boställen föreligga anteckningar, som tyda på kronoursprung. 6 stomhemman synas hava tillkommit efter reformationen men under den danska tiden. Deras ursprung har icke kunnat närmare utredas.

I *Skaraborgs län* synas 81 kyrkoherdeboställen vara av gammalt ursprung. 3 boställen hava veterligen upplåtits av kronan varjämte 2 boställen sannolikt härstamma från kronan. Ursprunget till 4 under boställen inlagda hemman är okänt. Av länets stomhemman äro 68 av medeltida ursprung, 9 kunna ifrågasättas vara upplåtna av kronan och 7 hava veterligen anslagits av kronan.

Komministerboställen

I *Södermanlands län* hava 38 upplåtits av kronan, medan 17 synas hava tillkommit på annat sätt. Ett boställe har donerats från kronojord under ständig besittningsrätt.

I *Jönköpings län* hava 63 upplåtits av kronan, 2 donerats av enskilda och 2 inköpts av socknemännen.

I *Gotlands län* äro där befintliga 9 boställen anslagna av kronan.

I *Malmöhus län* redovisas inga komministerboställen.

I *Hallands län* äro samtliga där befintliga 16 boställen av kronoursprung.

I *Skaraborgs län* äro 93 anslagna av kronan, medan ett boställe torde vara del av ett gammalt kyrkoherdeboställe.»

Utredningen ansåg att i här berörda sex län 237 boställen, därav 219 komministerboställen, anslagits av kronan, 728 tillkommit på annat sätt (hit har de medeltida boställena räknats), medan 66 var av så ovisst ursprung, att deras uppkomst icke ens med sannolikhet kunnat spåras. — Om till nämnda 237 av kronan anslagna boställen lägges de kronoanslag, som upptagits i kolumnerna 1 och 2 i ovanstående tabell, blir resultatet att i de 13 län, vari undersökningar gjorts, 360 hemman och lägenheter upp-

låtits av kronan. Detta antal motsvarar cirka 20 procent av det totala antalet boställen, som redovisats i undersökningarna.

Med utgångspunkt i de resultat, vartill utredningarna kommit och vilka givetvis icke är rättsligt bindande, har det helt allmänt antagits att omkring en femtedel av prästboställena i riket utgör kronoanslag. Rättsfall, som klarlägger kronans rätt till sådana boställen, synes ej ha förekommit. Såsom ovan anförts torde emellertid den uppfattningen vara obestridd, att kronan icke överlätit äganderätten till boställena utan endast anvisat dem för prästernas avlöning.

Frågan om prästboställenas rättsliga ställning har berörts vid förarbetena till 1932 års ecklesiastika boställsreform.

1927 års prästlönerregleringssakkunniga uttalade härom (SOU 1929: 39 s. 149 f.) att det, med hänsyn till de mångskiftande typer i vilka prästboställena alltefter sättet för sin tillkomst skiljer sig, kunde fastställas att ett allmänt sorterande av boställena på olika ägandesubjekt stötte på de mest påtagliga svårigheter. Sättet för redovisningen av boställena i jordboken var därvid, såsom känt, icke av avgörande betydelse. Cirka 93 procent av dem var fortfarande uppförda under kronotitel. De sporadiska rättgångar om äganderätten till särskilda boställen, som vissa församlingar under senare tid särskilt efter tillkomsten av 1910 års prästerliga lönelagstiftning anhängiggjort mot kronan, hade heller icke förmått åvägabringa något allmänt klarläggande av det formellt-rättsliga problem, som här förelåg. I själva verket hade domsluten ofta icke medfört ett positivt avgörande av äganderättsfrågan ens i det enskilda fallet.

1931 års prästlöneutredning framhöll (SOU 1931: 24 s. 66) i samband med behandlingen av frågan om vidsträcktare försäljning av kyrklig jord, att i de yrkanden, som framstälts härom, icke tillräckligt beaktats de särskilda pastoratens och församlingarnas rätt till boställena. Denna rätt grundade sig enligt utredningen dels därpå, att pastoraten själva eller någon av de i dem ingående församlingarna anskaffat boställena, eller alltså på äganderätt till dem, dels på donation av enskild, även detta en rättighet av fullt privaträttslig natur, ibland äganderätt, ibland besittningsrätt eller rätt till avkomst, dels ock slutligen, i fråga om vissa av de av kronan upplåtna boställena, på § 77 regeringsformen, en rätt som alltså åtnjöt grundlagsskydd. Om samtliga boställen gällde att de var rättsligen bundna vid bestämda kyrkliga ändamål.

I sitt utlåtande över prästlöneutredningens betänkande framförde kammarkollegiet kritik mot utredningens mening, såsom den uppfattades av kollegiet, att församlingarna eller pastoraten i allmänhet var privaträttsliga ägare av boställena. Kollegiet framhöll härvid bl. a.: Prästbolet överläts under medeltiden till sockenkyrkan och icke till församlingen. Grunden härför var den kanoniska rättens och de kyrkliga myndigheternas krav på att boställsjorden skulle formligen övergå från givarnas till ett kyrk-

ligt instituts, sockenkyrkans, ägo. Där sockenborna skjutit samman jorden måste denna alltså ha upphört att vara deras tillhörighet. Det var efter medeltida åskådning ej församlingens utan kyrkans behov av präst och gudstjänst, som skulle säkerställas. Församlingen var endast den kyrkliga verksamhetens objekt. — Enligt kollegiets mening var den boställsjord, som ej anvisats av kronan, på få undantag när att anse såsom stiftelseegendom under statens kontroll. Föreställningen att församlingarna som sådana var ägare torde ha mera allmänt gjort sig gällande först omkring 1800-talets mitt och då i politiskt sammanhang. Någon inverkan på det privaträttsliga läget hade denna omständighet ej kunnat få.

I propositionen med förslag till boställsordning m. m. (prop. 1932: 187 s. 186 f.) yttrade departementschefen följande.

»Av den i detta ämne verkställda utredningen synes mig med all önskvärd tydlighet framgå, att *i regel de från medeltiden härstammande prästboställena tillkommit genom donation av en eller flera enskilda samt att avsikten med dessa donationer varit, att boställenas avkastning skulle utgöra avlöning åt den vid den särskilda lokalkyrkan anställde prästen*. Huruvida donationerna medfört äganderätt för församlingarna till de donerade boställena eller ej, är en fråga av mera teoretiskt intresse, varpå jag icke har anledning att här ingå — — —. Såvitt jag kunnat finna, hava icke heller utredningsmännen upptagit äganderättsfrågan till dryftande.

Kammarkollegiet uppfattar de medeltida boställena såsom stiftelseegendom under statens kontroll. Det är sannolikt, att för denna uppfattning låta sig anföra vissa grunder, men jag finner icke anledning att ingå på denna fråga i vidare mån, än att jag erinrar om det faktum, att de medeltida boställena donerats för att tjäna ändamålet, att gudstjänst samt övrig kristen kult och själavård skola komma en viss församling till del. Att församlingen tidvis uppfattats såsom blott objekt för den kyrkliga verksamheten förringar icke betydelsen av detta faktum.»

Jämväl vid förarbetena till 1942 års lag ang. användande i vissa fall av prästlönefond m. m. har frågan om boställsjordens rättsställning varit före. I anslutning till sitt förslag att av fondmedel inköpta boställen skulle kunna lagfaras för vederbörande pastorat anförde sålunda den särskilt tillkallade utredningsmannen (kammarrådet Skoglund) följande (K. M:ts skr. nr 16 till 1941 års kyrkomöte s. 31).

»Mot pastoratens insättande såsom förvärvare av de inköpta fastigheterna kan invändas, att det är tveksamt, huruvida pastoraten kunna vara i privaträttslig mening ägare till boställen, som under medeltiden anskaffats av socknemännen. I särskilda mål har nämligen domstolarna förklarat, att församling icke kunde anses hava förvärvat äganderätt till under medeltiden (troligen genom sammanskott av socknemännen) tillkommet boställe (N. J. A. 1916 not A 435 och 1932 ref. 53). I sistnämnda refererade mål förklarades vederbörande lokalkyrka vara framför kronan ägare till bostället. I svenska medeltidsrätten betraktades kyrkan såsom juridisk person, och då egendom överläts till prästbord, torde kyrkan kommit att betraktas såsom ägare till prästbordet. Även om sockenkyrkan i formellt hänseende är att anse som ägare till den under medeltiden tillkomna boställsjorden, torde likväl församlingen eller numera den kyrkliga kommunen framstå såsom den egentligen berättigade med avseende å egendomen,

och sockenkyrkans ytterst av tidsförhållandena beroende formella äganderätt blir av underordnad betydelse.»

Äganderätten till de boställen, som härrör från medeltiden får, såsom tidigare berörts, i allmänhet anses tillkomma vederbörande församlingskyrka som stiftelse. Till dylik stiftelseegendom torde vidare vara att hänföra boställen, vilka anskaffats av församling eller tillkommit genom donation av enskild efter reformationen men före det församlingen blivit eget rättssubjekt, eller som församling efter vunnen rättssubjektivitet inköpt med medel, som influtit vid försäljning av stiftelseägd boställs- eller kyrkojord. Därest emellertid församling under senare tid med egna medel förvärvat bostället eller erhållit detsamma genom donation lär äganderätten ligga hos församlingen. Mera sällan torde dock boställe ha anskaffats av församling enbart med anlåtande av utdebiterade medel. Ibland kan sålunda i köpeskillingen härjämte ha ingått prästlönefondsmedel (vilka kan bestå av medel, som härrör från olika ägare) och någon gång även direkta anslag i kronotonde. Frågan om hur äganderätten i sådana fall skall bedömas kan icke besvaras generellt. I flera fall har det vidare förekommit, att köpeskillingen delvis bestått av besparade prästlönefondsmedel. I rättsfallet N. J. A. 1924 s. 211 ansågs församling — efter vunnen rättssubjektivitet — vara ägare till ett på sådant sätt anskaffat komministerboställe. Bostället hade inköpts av sockenmännen år 1847. Fasta meddelades dem påföljande år. Kronan hade i målet upplyst, att drygt hälften av köpeskillingen härrörde från en s. k. komministerboställskassa, vilken uppkommit dels genom frivilliga sammanskott och räntor, dels genom besparingar å komministerlönen, samt hävdade att bostället torde anses vara på sådant sätt tillkommet, att det borde betraktas såsom en för visst ändamål avsedd stiftelse. I vart fall kunde icke församlingen enligt kronans uppfattning anses som ägare till bostället.

Prästlönefonderna har såsom framgår av redogörelsen för nuvarande förhållanden (s. 122 ff.) uppkommit på olika sätt. Huvudsakligen är fonderna bildade av medel, som influtit vid försäljning av boställsjord. Härjämte ingår i fonderna medel, som lämnats i ersättning för rätten att taga i anspråk sten-, grus-, ler- eller torvtäkt å boställe. En del av fonderna kan vidare ha uppkommit av ersättningsmedel för växande skog eller genom kapitalisering av behållen skogsavkastning. Ett mindre antal donationsfonder torde även finnas.

Det är alltså medel av mycket skiftande slag, som ingår i prästlönefonderna. Särskilt är att märka att skillnad icke göres vid fonderingen av köpeskillning eller annan ersättning, om boställe tillhör församlingskyrkan, församlingen eller kronan. I en och samma fond kan sålunda ingå medel, som härstammar från olika ägare. En uppdelning av äganderätten till sådan fond torde ofta vara omöjlig att genomföra.

Såsom vidare framgår av redogörelsen för nuvarande förhållanden

(s. 124) kan medel tillhörande prästlönefonder i flera pastorat inom ett stift sammanföras till en särskild fond, benämnd *stifts prästlönejordsfond*, att användas till inköp av fastigheter. Fonden utgör egen juridisk person och inköpen sker för fondens räkning. Utåt står sålunda fonden som ägare till dessa s. k. *stifts prästlönefondshemman*. Dess rättsställning är emellertid synnerligen komplicerad. I fonden ingår ju medel från de olika pastoratens prästlönefonder, som i sin tur kan bestå av medel från skilda håll.

Klockarjord

De boställs- och löningsjordar, som tidigare var anvisade till avlöning åt klockare och organister, ledde vanligen sitt ursprung tillbaka till upplåtelser av mark från prästboställen eller kyrkojord. I övrigt kunde klockarjorden i likhet med prästlönejorden ha uppkommit genom avsättning av jord vid skiften, genom församlingarnas försorg, genom enskildas donationer och genom kronoanslag. Klockarjordens rättsliga ställning var sålunda i regel densamma som prästlönejordens.

Genom 1938 års klockarboställslag har på sätt framgår av den allmänna historiken (s. 86 f.) en avveckling skett av klockarjorden. I de allra flesta fallen har boställe övertagits av vederbörande församling med äganderätt och lika fri dispositionsrätt, som gäller beträffande församlingkommunal jord. I en del fall har boställe försålts, därvid försäljningssumman tillförts församlingen som församlingkommunal fond. En mindre grupp förhållandevis större och värdefullare boställen har behållits som publika arrendegårdar, klockarhemman, för att disponeras för kyrkofondens räkning. I vederlag har församlingen respektive kyrkofonden iklätt sig ansvar för det på visst sätt fastställda kapitalvärdet av fastigheten — boställskapitalet — samt skyldighet att till pastoratet erlægga den s. k. boställsräntan, vilken bestämmes efter boställskapitalets realvärde.

I klockarjords ställe har sålunda trätt boställskapitalet. Detta bör rimligtvis ha samma rättsliga ställning som klockarjorden ifråga. Om församlingsskyrkan varit ägare till klockarboställe, vilket i regel torde ha varit fallet, utgör sålunda det boställskapital, som ersatt bostället, en tillgång för samma kyrka.

Domkyrkor och för dem disponerad egendom

I likhet med flertalet församlingsskyrkor får domkyrkorna betraktas som särskilda stiftelser och såsom sådana som ägare till kyrkobyggnader och kyrkotomter. Beträffande de äldre domkyrkorna, d. v. s. Uppsala, Linköpings, Skara, Strängnäs, Västerås, Växjö och Lunds domkyrkor, vilka härör från medeltiden, har för övrigt rättssubjektiviteten framstått än star-

kare markerad än för de vanliga församlingskyrkorna beroende bl. a. därpå, att förvaltningen av dessa domkyrkors egendom omhänderhafts av särskilda styrelser. Av de yngre domkyrkorna har kyrkorna i Göteborg, Härnösand, Luleå, Visby och Stockholm ursprungligen varit församlingskyrkor. Jämväl domkyrkan i Karlstad och förutvarande domkyrkan i Kalmar har ursprungligen utgjort församlingskyrkor. Dessa kyrkor har dock nybyggts efter det städerna blivit biskopssäten. Vad slutligen gäller förutvarande domkyrkan i Mariestad har denna byggts att begagnas till såväl domkyrka som församlingskyrka.

Såsom nämnts i redogörelsen för nuvarande förhållanden (s. 132) besittes stadsfastigheter av samtliga äldre domkyrkor medan jordbruksfastigheter, domkyrkohemman, finnes endast vid Strängnäs, Västerås och Lunds domkyrkor. Lunds domkyrka har det utan jämförelse största och värdefullaste fastighetsbeståndet. Dess rättsliga natur har ej prövats vid domstol men fastigheternas medeltida ursprung tyder på att man bör anse domkyrkan som ägare till åtminstone huvuddelen av dem. I § 10 i den ännu gällande kungl. stadgan den 17 november 1859 angående vården och förvaltningen av Lunds domkyrka och hennes egendom heter det rentav att domkyrkans övriga ej till skatte försålda hemman och lägenheter innehavas av henne under full äganderätt. Även andra äldre domkyrkor innehar fastigheter, som härrör från medeltiden. Vid indragning av domkyrko-godset i samband med reformationen synes nämligen en del i anslutning till domkyrkobyggnaderna belägna fastigheter såsom erforderliga för domkapitlet eller till bostäder åt vissa befattningshavare ha lämnats orubbade i domkyrkornas besittning. De fastigheter, som efter reformationen tillfallit domkyrkorna, torde i regel utgöras av kronoanslag och donationer av enskilda. I några fall synes fastighet ha inköpts av domkyrkans medel.

Biskopsgårdar och biskopshemman

Vid 1936 års biskopslönereform skildes såsom nämnts i den allmänna historiken (s. 94) och i redogörelsen för nuvarande förhållanden (s. 132) de för biskoparnas avlöning anslagna fastigheterna från de särskilda biskopsstolarna. Fastighet, som tidigare utgjort bostadsboställe, anvisades härefter i allmänhet, helt eller delvis, för tjänstebostad åt biskopen, s. k. biskopsgård. I övrigt indrogs fastigheternas avkastning till kyrkofonden. Fastighet, vars avkastning tillföll denna fond, benämndes biskopshemman.

I förarbetena till 1936 års reform berördes biskopslönejordens rättsliga läge. I en år 1933 inom kammarkollegiet utarbetad promemoria, delvis återgiven i Kungl. Maj:ts proposition 1936:242, anfördes sålunda (prop. s. 55) till stöd för framlagt förslag om indragning av jordens avkastning till kyrkofonden, att det numera efter de utredningar, som verkställts av kammarkollegiets arkiv, torde vara till fullo klarlagt att samtliga avkomst-

givande boställsfastigheter med undantag av visst hemman i Västerås stad vore anslagna av kronan. Jämväl de vederlag för kronotionde och ränteanslag, som ingick till biskoparna eller lönefonderna, utgjorde kronoanslag. Vad beträffar biskopsgårdarna i städerna syntes en tillhöra vederbörande domkyrka (Västerås),⁴ medan biskopshuset i Karlstad var uppfört å tomten till gamla kyrkoherdebostället i staden för medel, som anskaffats genom sammanskott.

Vid remissbehandlingen av promemorian riktade endast biskopen och domkapitlet i Växjö kritik mot uppfattningen, att biskopsstolarnas och fondernas tillgångar i jord samt kronotionde- och ränteanslag vore anvisade av kronan. Domkapitlet anförde härvid bl. a. följande (prop. s. 57):

Av konung Gustav I:s brev den 2 augusti 1545 till biskoparna och domkapitlet i Strängnäs och Västerås om deras landbor m. m. framginge, att det tiondeanslag, som utginge till vardera av dessa biskopar, utgjorde vederlag för till kronan indragna landbohemman, och att detta utbyte av hemman mot tiondeanslag på förekommen anledning skett efter initiativ av vederbörande biskopar själva. Detta vederlag måste innehavas av vederbörande biskopsstolar med samma rätt som de i utbyte överlämnade fastigheterna. Men att biskopshemman under Strängnäs och Västerås biskopsstolar skulle under medeltiden i allmänhet utgjorts av kronoförläningar, därom finnes ingen antydning, och detta vore icke heller antagligt. Det finnes ingen anledning antaga annat än att de nuvarande tiondeanslagen till biskoparna i Strängnäs och Västerås till större eller mindre del — oavsett de förändringar eller jämkningar, som kunde hava ägt rum under senare tid — representerade just dessa tiondevederlag. Det vederlag i tionde, som år 1545 tilldelades Växjö biskopsstol, kunde icke hava tilldelats under osäkrare äganderättstitel, utan måste vara av samma valör som det vederlag, vilket biskoparna i Strängnäs och Västerås erhållit. Av den verkställda arkivutredningen framginge därjämte, att även den under Växjö biskopsstol nu lydande fasta egendomen hade tillagts densamma under äganderätts- eller vederlagstitel. Att det förhölle sig på liknande sätt beträffande ärkebiskopsstolen samt Linköpings och Skara biskopsstolar ansåg sig domkapitlet icke hava anledning att i detta sammanhang närmare belysa. Enligt domkapitlets uppfattning innehades de särskilda inkomster, som lydte till envar av biskopsstolorna, icke i form av någon förläning eller på grund av utanordningsbeslut av kronan utan under äganderättstitel eller däremot svarande rätt.

I ett gemensamt utlåtande till Kungl. Maj:t den 23 december 1933 bemötte kammarkollegiet och statskontoret domkapitlets yttrande i denna del och anförde därvid bl. a. (prop. s. 60).

Ämbetsverken kunna icke biträda de synpunkter biskopen och domkapitlet i Växjö anlagt på frågan om de biskopliga lönetillgångarnas natur. Gustav Vasas brev den 2 augusti 1545 visar blott att en *lönereglering*, väsentligen på grund av praktiska förvaltningsskäl, ägt rum för biskoparna i Strängnäs och Västerås. Något belägg för teorien om ett privaträttsligt byte utgör brevet så mycket mindre som formerna däri icke hänföra sig till ett sådant. Ämbetsverken tillåta sig erinra, att i gamla Sverige enligt Västeråsbesluten 1527 konungen hade frihet att indraga så mycket av biskopsgodset, som han prövade skäligt. Osannolikt är att kronan

⁴ Enligt domkyrkosakkunniga av år 1946 (SOU 1949:63 s. 81) skulle äganderätten till biskopsgården i Strängnäs och möjligen biskopsgården i Västerås tillkomma domkyrkorna.

frivilligt skulle hava begränsat sina befogenheter genom att ingå på för all framtid bestående uppgörelser, där biskopen och konungen voro jämställda parter. Det är vidare känt, att ända mot slutet av 1500-talet, i vissa fall även under 1600-talet, ändringar i biskoparnas löneförmåner förekommit, där kronan än lämnade nya anslag än tog tillbaka gamla. Icke minst biskopsstolen i Växjö erbjuder exempel härpå. Lika osannolikt synes ett byte av ovan angivna natur vara, då man betänker att i de tiondeanslag, vilka biskoparna erhöles, ingick den från dem själva indragna, till kronotonde förvandlade biskopstonden.

Rättsfall, som klarlägger frågan om biskopsgårdars och biskopshemmans rättsställning, finnes icke. Frågan är alltså oviss. Gränsdragningen mellan den medeltida kyrkliga jorden och av kronan efter reformationen upplåten jord är ibland oklar. Fall kan sålunda förekomma där vid reformationen indragen biskopsjord efter kortare tid återställts till sitt ursprungliga ändamål och det kan då uppstå tvekan om sådan jord är att anse som upplåten av kronan. Den förhärskande uppfattningen torde dock vara att huvuddelen av biskopslönejorden utgör kronoanslag.

Allmänna kyrkohemman

Av redogörelsen för nuvarande förhållanden (s. 134 ff.) framgår att med allmänt kyrkohemman förstås sådan fastighet, som med stöd av 1862 års prästlöneförordning fränskilts viss prästerlig tjänst och vars avkastning, från att därefter antingen ha tillförts prästerskapets löneregleringsfond eller disponerats till löneförbättring åt präst i annat pastorat, numera ingår till kyrkofonden.

Enligt 1862 års förordning skulle endast av kronan upplåtna fastigheter kunna bli föremål för angiven omdisposition. Med den tidigare uppfattningen att boställena i regel var kronoanslag blev följden att ett förhållandevis stort antal boställen förklarades vara allmänna kyrkohemman. Härutinnan har under senare årtionden en rättelse skett i det flertalet allmänna kyrkohemman såsom icke upplåtna av kronan återställts till pastoraten. Resten torde, möjligen med något undantag, utgöra kronoanslag.

Kyrkofonden

Enligt 1 § gällande lag om kyrkofond den 30 augusti 1932 (nr 404) skall fonden användas för kyrkliga ändamål på sätt i lagen bestämmes och förvaltas av statskontoret utan sammanblandning med andra medel. I huvudsak samma lydelse hade paragrafen i 1910 års kyrkofondslag. I propositionen 1910: 85 hade emellertid föreslagits ett inledande stadgande enligt vilket fonden skulle utgöra »en svenska kyrkans tillhörighet». Stadgandet hade följande avfattning.

»De prästerskapet i territoriella församlingar anslagna avlöningsmedel, om vilka i denna lag förmäles, skola utgöra en svenska kyrkans tillhörighet och, un-

der benämning kyrkofonden, av statskontoret, utan sammanblandning med statsmedel, förvaltas.»

I motiveringen till den föreslagna paragrafen anförde föredragande statsrådet på förekommen anledning följande (s. 85 f.).

»Av de i ärendet hörda myndigheterna har flertalet tillstyrkt den formulering, som i det av mig nu framlagda förslaget upptagits.

Att ifrågavarande medel, såsom anslagna till prästerskapets avlöning äro att betrakta såsom en den svenska kyrkans tillhörighet i offentligrättslig mening torde vara otvivelaktigt. De två sakkunniga, vilka påyrkat en ändring av paragrafens ordalydelse, hava också ansett, att medlen icke böra få användas till andra ändamål än i kyrkofondslagen bestämmes, och att de böra utan sammanblandning med statsmedel förvaltas.

Den formulering av stadgandet, som av mig föreslås, godkändes 1908 av Riksdagens bägge kamrar och 1909 av det särskilda utskott, som behandlade frågan. Förslagets fall vid sistnämnda Riksdag föranleddes av helt andra skäl än meningsskiljaktighet om förevarande paragraf.

På grund av vad sålunda förekommit finner jag icke tillräcklig anledning att nu frångå det förslag uti förevarande hänseende, som av Kungl. Maj:t förut framlagts.»

Det särskilda utskott, som behandlade propositionen, anförde angående förslaget i denna del (utl. nr 1 s. 65).

»Bestämmelsen därom att de avlöningsmedel, om vilka i kyrkofondslagen förmåles, skola utgöra en svenska kyrkans tillhörighet, kan lätteligen förstås såsom innebärande från lagstiftarens sida ett uttalande om var äganderätten till fondens medel ligger, och bestämmelsen har också sålunda förståtts. Det har synts utskottet böra undvikas att i lagförslaget bibehålla en bestämmelse, som kan giva anledning till en sådan tolkning som nyss sagts. De medel, som skola överföras till kyrkofonden eller framdeles dit ingå, härflyta från källor av vitt skild natur. Det kan antagas att dit kommer att inflyta avkomst icke blott av boställen, vilka upplåtits av kronan, utan även av sådana, som äro av enskilda donerade eller av menighet inköpta, eller av boställen, vilkas tillkomst icke kan utrönas utan föregående noggrann utredning. Till kyrkofonden kommer vidare att ingå direkta skattemedel. Utskottet anser därför orden 'skola utgöra en svenska kyrkans tillhörighet' böra ur paragrafen utgå.

En annan sak är att det må finnas anledning att i lagen mera uttryckligt än som blir fallet, sedan de ifrågavarande orden borttagits, framhålla det syfte, kyrkofonden är avsedd att tjäna, och på grund härav tillägga en bestämmelse av innehåll att fonden skall användas för kyrkliga ändamål. Det är givetvis en självklar sak att dessa medel, av vilken natur de än må vara och hos vilken än äganderätten till dem må ligga, ej må användas för annat ändamål än det, vartill de ursprungligen avsetts, det vill säga kyrkliga ändamål, men det har dock ansetts icke vara ur vägen att hava detta med klara ord utsagt redan i lagens första paragraf.»

Något rättsfall, som belyser kyrkofondens rättsliga ställning, synes icke ha förekommit. I den rättsvetenskapliga litteraturen har meningarna om fondens karaktär varit delade. Sålunda har Schalling i sin avhandling *Den kyrkliga jordens rättsliga ställning i Sverige* (s. 230) ansett fonden utgöra ett särskilt rättssubjekt. Schalling anför därvid, att i följd av kyrkofondens

olika beståndsdelar det ju skulle kunna tänkas att fonden konstruerades såsom en för kyrkostiftelserna och kronan samfällid egendom. Delaktigheten i en sådan samfällighet vore emellertid säkerligen svår att bestämma. Med hänsyn vidare därtill att fonden uppkommit genom fallen, privilegieskyddad avkastning och årliga anslags- eller ersättningsmedel, likaledes privilegieskyddade, samt till ändamålet med dess bildande syntes det enligt Schalling vara riktigare att uppfatta fonden »såsom en i lagstiftningsväg och med tillämpning av kronans förvaltningsmyndighet tillskapad särskild anstalt eller stiftelse av offentlig karaktär, ägnad ett för den prästerliga organisationen gemensamt ändamål». Avhandlingen utgavs av trycket år 1920, alltså innan kyrkofonden tillförts bl. a. biskopslöneregleringsfonden. Beträffande sistnämnda fond anför Schalling att ehuru någon tvekan syntes kunna vara motiverad i följd av de biskopliga löneanslagens karaktär av sannolikt utslutande kronoförlänningar dess ställning dock torde kunna konstrueras på samma sätt som kyrkofondens. — En annan mening har framförts av Sundberg, vilken i sitt år 1948 utgivna arbete *Kyrkorätt* (s. 290) ansett, att kyrkofonden äges av Svenska kyrkan såsom ett av staten erkänt yttre trossamfund. Denna uppfattning, vilken får ses mot bakgrunden av ett i annat sammanhang gjort uttalande, att den av kronan upplåtna eller förlånade egendomen gått förlorad för kronan med hänsyn till de prästerliga privilegiernas förbindande bekräftelse av orubbligheten av kyrkans rätt till denna egendom, motiverar Sundberg, sedan han först berört den av riksdagen år 1910 gjorda ändringen i Kungl. Maj:ts förslag till kyrkofondslag på följande sätt.

»Genom 1910 års reform har äganderätten till lokalkyrkans kapitaltillgångar icke rubbats; en dylik rubbning skulle nämligen inneburit, att rätten till egendomen överflyttats till någon annan, antingen svenska kyrkan eller staten. Det senare hade inneburit en — grundlagsstridig — konfiskation, men om någon sådan var över huvud ej fråga. Lika litet som 1862 års prästlöneregleringsfond blev 'statsmedel', lika litet blev detta förhållandet med kyrkofonden; däremot kunde fondens tillgångar med någon rätt betecknas såsom 'allmänna medel', lika väl som andra offentligrättsliga subjekts tillgångar stundom så av lagstiftningen betecknats. Icke heller har genom 1910 års reform någon överlåtelse av lokalkyrkans egendom skett till svenska kyrkan såsom enhet; lokalkyrkan bibehåller fortfarande sin äganderätt. Det var allenast avkastningen av avlöningstillgångarna, sålunda rättsligen lös egendom, som tillfördes kyrkofonden. Ägare till de medel, som härigenom tillfördes kyrkofonden, måste vara denna fond. Ty vem skulle det eljest vara? Lokalkyrkans tillhörighet äro de ej längre. Och någon annan mottagare än kyrkofonden nämna ej författningarna eller förarbetena. Kyrkofonden kan emellertid icke betraktas såsom ett självständigt rättssubjekt. Att skapa ett sådant var heller icke meningen med 1910 års reform; detta framgår av såväl propositionens som riksdagens återgivna uttalanden. Då kyrkofonden såsom visats icke har egenskapen av statsmedel, kan fondens ägare, såsom propositionen angav och riksdagen ej bestred, icke vara någon annan än svenska kyrkan såsom ett av staten erkänt yttre trossamfund.»

I kapitlet om nuvarande förhållanden har lämnats en redogörelse för de olika tillgångar som tillsammans bildar kyrkofondens kapital samt för upp-

komsten av dessa (s. 145 ff.). Tillgångarna kan alltefter sättet för deras uppkomst uppdelas i två huvudgrupper nämligen dels sådana, som helt eller till huvudsaklig del härrör från kronoanslag, dels sådana vilka har ett övervägande kyrkligt ursprung.

Till den första gruppen synes vara att hänföra prästerskapets löneregleringsfond, de ecklesiastika bostälленas skogsfond, de fonder, däribland biskopslöneregleringsfonden, som tidigare varit avsedda för biskoparnas avlönande, Fryksände pastorats regleringsfond samt Brunskogs församlings avlöningsfond. Det värde, varmed dessa tillgångar ingick i kyrkofonden, utgjorde tillhoppa cirka 10,5 miljoner kronor. Härtill kommer de köpeskillingsmedel om för närvarande cirka 3,8 miljoner kronor, som företrädesvis härrör från allmänna kyrkohemman och biskopshemman. Fastigheterna som sådana redovisas däremot icke som tillgångar å fonden.

Som tillgångar av övervägande kyrkligt ursprung torde böra betraktas prästerskapets änke- och pupillkassa om cirka 30,8 miljoner kronor samt vidare det kapitaltillskott i form av överskottsmedel — år 1933 uppgående till 49,2 miljoner kronor — som erhöles genom överfinansieringen av kyrkofonden (se ovan s. 146). Då kyrkofondens kapitalbehållning per den 30 juni 1965 utgjorde cirka 74 miljoner kronor, vilket såsom tidigare påvisats innebär en minskning från år 1933 med 20,3 miljoner, och denna kapitalförlust rimligen bör drabba sagda överskottsmedel, återstår därav numera endast 28,9 miljoner kronor.

Enligt det ovanstående skulle alltså endast en mindre del av fondens tillgångar ha tillskjutits av kronans medel. Till denna del torde kronan få anses som ägare på samma sätt som då det gäller upplåten fast egendom.

För kyrkofondens inkomster i form av ersättning för prästerskapets till statsverket indragna tionde samt av allmän kyrkoavgift har i det föregående (s. 149 ff.) lämnats en redogörelse, till vilken hänvisas.

KAPITEL 5

Principiella synpunkter på frågan om den kyrkliga egendomens framtida ställning

Allmänt om äganderätt och besittningsrätt

I närmast föregående kapitel har utredningen sökt i stora drag klargöra frågan vilka som privaträttsligt kan betraktas som ägare till olika grupper av kyrklig egendom. Av vad där anförts framgår att huvuddelen av denna egendom tillhör kyrkliga rättssubjekt. Sålunda får *församlingskyrkorna som stiftelser* anses ha äganderätten till större delen av dels församlingskyrkobyggnaderna med tomter, dels kyrkojorden, d. v. s. jord vars avkastning skall disponeras för församlingskyrkan, dels prästboställena, dels prästlönefonderna och därmed även stiftens prästlönejordsfonder och prästlönefondshemman, dels klockarhemman och det boställskapital, som trätt i klockarjords ställe. *Församlingarna* får anses vara ägare till sådan kyrklig egendom, som desamma efter vunnen rättssubjektivitet år 1817 anskaffat genom egna medel eller erhållit i gåva, något som gäller även av församling efter angiven tidpunkt uppförd kyrka, förutsatt att ej dylik kyrka liksom äldre kyrka skulle vara att betrakta som stiftelseegendom. *Pastoraten* som sådana torde ha äganderätt endast till särskilt anskaffade prästgårdar, som avses i 1932 års ecklesiastika boställsordning. Av de kyrkliga rättssubjekten får vidare de äldre *domkyrkorna* som särskilda kyrkostiftelser i regel anses vara ägare till den egendom, som disponeras för dessa kyrkors behov. — Endast i mindre omfattning ligger äganderätten till den kyrkliga jorden hos *kronan*. Allmänt har antagits att omkring en femtedel av prästboställena utgör kronoanslag. Härtill kommer väsentligen de allmänna kyrkohemmanen samt huvuddelen av biskopsgårdarna och biskopshemmanen.

Den äganderätt, som olika rättssubjekt sålunda har till den kyrkliga jorden, skiljer sig till sina yttringar väsentligt ifrån vad som vanligen inlägges i *begreppet äganderätt*. Här skall till en början detta begrepps innehåll något beröras.

Med äganderätt till egendom avses i allmänhet rätten att förfoga över egendomen efter eget skön, sålunda rätt att besitta den och tillgodogöra sig dess avkastning, att pantsätta den och att avhända sig den. Ägaren har vidare rätt att utesluta andra personer från sådant förfogande över egendomen.

I doktrinen har äganderätten beskrivits stundom som en i princip absolut rätt för ägaren att fritt förfoga över sin egendom — låt vara att denna rätt i skilda hänseenden kan inskränkas genom lag och sedvanerätt — stundom, under senare tid, som en sammanfattning av alla de befogenheter, som enligt lag och sedvanerätt tillkommer en ägare. Vare sig äganderätt uppfattas på det ena eller andra sättet så bestämmes den självfallet till sin innebörd av den gällande rättsordningen och förändras med denna.

Med samhällsutvecklingen och den därmed ökade statliga verksamheten har i samhällets intresse följt ett stort antal begränsningar i den privata äganderättens innehåll.¹ Detta gäller särskilt i fråga om den fasta egendomen. Det starkaste ingreppet kan sägas vara, när ägaren tvångsvis avhändes sin egendom genom expropriation enligt expropriationslagstiftningen eller genom förfogande eller rekvisition enligt förfogande- och rekvisitionslagstiftningen. Expropriation får ske endast för sådana allmännyttiga ändamål, som uttryckligen angivits i lagstiftningen, medan tvångsavstående enligt förfogande- och rekvisitionslagstiftningen kan påkallas då det vid krig eller krigsfara befinnes nödvändigt för att tillgodose behov av förnödenhet, som erfordras för krigsbruk eller för ekonomisk försvarsberedskap eller som eljest är av vikt för befolkningen eller produktionen. Ersättning skall utgå såväl vid expropriation som vid avstående av egendom enligt förenämnda krislagstiftning. Huvudprincipen för expropriationsersättning är att ersättningen skall uppgå till sådant belopp, att den ersättningsberättigade bibehålles vid den ekonomiska ställning som han förut haft. Sålunda skall den exproprierade egendomens värde helt ersättas och likaså skall skada och intrång, som uppkommer genom expropriationen, i sin helhet gottgöras. För egendom, som tages i anspråk enligt krislagstiftningen, skall ersättning utgå med belopp, som prövas skäligt. Andra inskränkningar i äganderättens innehåll kan exempelvis bestå i skyldighet för ägaren att med avseende å sin egendom vara verksam på visst sätt eller att finna sig i begränsningar i rätten att fritt förfoga över egendomen eller att eljest tåla intrång i äganderätten. Regler om sådana inskränkningar återfinnes bl. a. i byggnadslagen, naturvårdslagen och jordförvärvslagen samt i lagstiftningen rörande skogsvård, jorddelning, fiske- och jaktvård, brandskydd och hälsovård. I den nu nämnda lagstiftningen har inskränkningarna i äganderätten i regel sin grund i hänsyn till det allmännas eller allmänhetens bästa. I motsats till vad som gäller vid expropriation och liknande förfoganden över egendom är frågan om ersättning vid andra lagenliga ingrepp i enskilds äganderätt i allmänhet icke närmare reglerad.

Vid sidan av de lagstadgade inskränkningarna i äganderätten, varå exempel ovan givits, förekommer också inskränkningar, som gäller enligt

¹ Här utgås från uppfattningen av äganderätten såsom en i princip obegränsad rätt att förfoga över sin egendom.

sedvanerätt eller med högst ofullständig reglering i lag. Här må erinras om den s. k. allemansrätten, som närmast avser rätt för envar att i viss utsträckning beträda annans mark och tillgodogöra sig naturalster där.

Äganderättens innehåll i dagens läge är utomordentligt svår att definiera och har här endast kunnat antydas. Trots de betydande inskränkningar däri, som framför allt utvecklingen på senare tid fört med sig, kvarstår dock principen om ett respekterande av äganderätten orubbad. Enligt stadgad rättsuppfattning får nämligen ingrepp i äganderätten ske endast då det kräves för att tillgodose allmänna eller enskilda intressen av stor vikt; väsentliga ingrepp i enskilds egendom får enligt den konstitutionella praxis som utvecklats icke ske utan riksdagens medverkan. Som allmän rättsprincip gäller vidare att rätt till ersättning föreligger, då ingreppet innebär avhändelse av äganderätt, såsom vid expropriation och liknande förfoganden.

Beträffande den rätt de kyrkliga ägandesubjekten — kyrkostiftelserna, församlingarna och pastoraten — har till jorden föreligger särskilda förhållanden. Vad till en början avser prästboställena, till vilka såsom utgörande den utan jämförelse största och värdefullaste delen av den kyrkliga jorden intresset i främsta rummet knyter sig, gäller sålunda i avseende å förvaltningen huvudsakligen föreskrifterna i den ecklesiastika boställsordningen. Enligt dessa föreskrifter skall, såsom framgår av den föregående framställningen, prästgård och löneboställe förvaltas av pastoratet, som har att beträffande dem fullgöra de skyldigheter, som enligt lag eller särskild författning åligger fastighets ägare. Å prästgård befintligt hus skall underhållas och vid behov nybyggas av pastoratet. Detta skall vidare svara för ny- och ombyggnad samt underhåll av löneboställes laga hus samt för hävden av boställets åker och äng. Förvaltningen skall stå under kontroll av boställsnämnd och stiftsnämnd. Någon principiell gränslinje mellan förvaltning och kontroll är dock icke genomförd; sålunda beslutar boställsnämnden om erforderliga byggnadsarbeten samt fastställer vid utarrendering av löneboställe arrendevillkoren. Löneboställes skog skall skötas efter hushållningsplan, som upprättats genom stiftsnämndens försorg. Prästgård disponeras såsom tjänstebostad åt i pastoratet anställd ordinarie präst, medan avkastningen av löneboställe användes till avlönande av pastoratets präster och kyrkomusiker. Vad härefter avser kyrkojordarna förvaltas desamma i princip enligt församlingsstyrelselagens regler, men finnes i vissa starkt föråldrade författningar åtskilliga föreskrifter, vilka bl. a. reglerar utarrenderingsförfarandet. Uppsikten över förvaltningen utövas närmast av stiftsnämnden, vilken även fastställer hushållningsplan för församlingskyrkornas skogar. Förvaltningen av domkyrkornas fastigheter handhaves i regel av vederbörande domkyrkostyrelser under viss tillsyn av stiftsnämnden. Skogen å dessa fastigheter står dock under domänstyrelsens tillsyn och kontroll. Avkastningen av nämnda kyrkojordar och

domkyrkofastigheter tillkommer den avkomstberättigade församlingskyrkan respektive domkyrkan. De eklestastika arrendegårdarna — allmänna kyrkohemman, biskopshemman, klockarhemman och stifts prästlönefondshemman — förvaltas av stiftsnämnden och deras avkastning tillfaller, med undantag av avkastningen från de fåtaliga prästlönefondshemmanen, kyrkofonden. De närmare föreskrifterna om förvaltning av såväl jordbruk som skog å dessa arrendegårdar återfinnes i eklestastika arrendestadgan. Beträffande slutligen den icke avkomstbringande fasta egendomen ankommer det enligt församlingsstyrelselagen i princip på församlingens kyrkoråd att självt förvalta sådan kyrkans egendom på lokalplanet. Dock gäller beträffande församlingskyrkor och de domkyrkor, som har karaktär av församlingskyrkor, bl. a. att fråga om mera betydande ändring eller om rivning eller flyttning av kyrkobyggnad skall underställas Kungl. Maj:ts prövning. För utvidgning eller eljest väsentlig ändring av kyrkogård och annan allmän begravningsplats samt för mera ingripande åtgärd avseende därå uppförd annan byggnad än kyrka erfordras riksantikvariens tillstånd.

För avhändelse av kyrklig jord — här avses i främsta rummet församlingskyrkokostiftelsernas egendom — gäller icke blott att församlingarna och pastoraten är förhindrade att utan tillstånd av Kungl. Maj:t, kammarkollegiet eller stiftsnämnden försälja dylik jord utan även att sagda myndigheter i den ordning kyrkliga försäljningslagen² stadgar äger besluta om sådan försäljning utan hinder av att vederbörande församling eller pastorat motsätter sig försäljningen. Den köpeskilling, som erhålles, fonderas och ränteavkastningen disponeras, sedan en tiondel därav lagts till kapitalet, på samma sätt som avkastningen av jorden före dess försäljning.

Rätten och skyldigheten att föra talan för den kyrkliga jorden tillkommer i första hand stiftsnämnd och länsstyrelse samt kammarkollegiet. Kollegiet, som sedan gammalt haft att taga befattning med denna jord, skall enligt sin instruktion tillse, att egendomen icke disponeras mot givna föreskrifter samt därvid i frågor, som ej avser uppsikten över egendomens ekonomiska förvaltning, bevaka rätten till egendomen och föra talan för denna, särskilt i sak av större betydelse. Även pastorat anses i viss utsträckning äga föra talan för boställsjorden. Enligt kap. 26 § 5 i 1686 års kyrkolag skall vidare vid tvist om återvinnande av domkyrkors och andra kyrkors fasta egendom biskopen utse sysslomannen eller vid förfall för honom annan präst såsom fullmäktig. Denne skall biträdas i underrätt av länsstyrelsen och i hovrätt av advokatfiskalen. Slutligen må nämnas att enligt § 27 regeringsformen justitiekanslern såsom Kungl. Maj:ts högste ombudsman har att föra eller låta föra Kungl. Maj:ts talan i mål, som rör kronans rätt.

² Undantag härifrån utgör de s.k. halländska kyrkohemmanen och vissa kyrkolägenheter i Skåne, Halland och Blekinge, för vilka särskilda försäljningsbestämmelser finnes meddelade (se ovan s. 103 ff.)

Av det ovan anförda framgår att befogenheterna att förvalta, försälja och föra talan för den kyrkliga jorden genom lagstiftning lagts i händerna ömsom på kyrkliga, ömsom på statliga organ. Till en del sammanhänger detta förhållande med att huvuddelen av denna jord betraktas såsom stiftelseegendom. För stiftelse anses vara utmärkande att egendom anslagits att såsom självständig förmögenhet fortvarande tjäna ett bestämt ändamål. Grundvalen för dess rättssubjektivitet utgöres alltså av förmögenheten såsom sådan. Intressenterna i stiftelsen eller de s. k. destinatarerna — som sådana torde för kyrkostiftelses del församlingsmedlemmarna naturligen kunna uppfattas — har i princip icke något rättsligt inflytande vare sig med hänsyn till stiftelses uppkomst eller upphörande eller med avseende på handhavandet av dess angelägenheter, vilka ankommer på stiftelsens styrelse. Enligt den förhärskande uppfattningen, vilken har stöd i det ovan (s. 141) anförda rättsfallet N. J. A. 1952 s. 484, det s. k. Näm-forsmålet, är Kungl. Maj:t att anse som kyrkostiftelsernas egentliga styrelse. Följdriktigt utgör då de befogenheter, som enligt ovan tillkommer exempelvis församling och pastorat beträffande stiftelseegendom på lokalplanet, blott en delegation från Kungl. Maj:ts sida.³

Det huvudsakliga syftet med lagstiftningen om den kyrkliga jorden är att tillvarataga intresset av att egendomen bevaras och kommer till användning för det ändamål, vartill den donerats av enskilda, anskaffats av församling eller pastorat eller anslagits av kronan. Med hänsyn till denna jords faktiska ställning i olika avseenden torde man vid ett försök att allmänt ange i främsta rummet församlingarnas och pastoratens rätt till jorden kunna karakterisera denna rätt som *en form av besittningsrätt*. Med begreppet besittes i juridisk mening uttryckes det förhållandet, att en fysisk eller juridisk person faktiskt innehar en sak. Denne person kan antingen vara ägare av saken eller av annan legitim orsak ha rätt att inneha den. Om denna huvudinnebörd av begreppet besittning anknytes till den kyrkliga jorden finner man att besittningen i vissa fall framstår som innebärande ett äganderättsförhållande såsom beträffande församlingsägd kyrka och pastoratsägd prästgård, i andra fall som en disposition utan äganderättsförhållande såsom beträffande kyrkostiftelsernas egendom och kronoanslagen. Till besittningsbegreppet är knutna åtskilliga rättsverkningar av vilka här endast må nämnas besittningsskydd, d. v. s. skydd gentemot åtgärder av andra, samt rätt till avkastning av det besuttna föremålet. Vidare har besittningen såsom sådan en stor betydelse i processuellt hänseende. Besittaren får nämligen i en tvist om rätten till det besuttna föremålet i regel ställning av svarandepart och kan begära, att motparten

³ Enligt en annan uppfattning har i lagstiftningen församlingen eller pastoratet erkänts som lokalkyrkostiftelsens rätta styrelse. Den omständigheten att Kungl. Maj:t eller underordnade statliga myndigheter har vissa befogenheter med avseende å stiftelseegendomen har man ansett som en kontroll över egendomen av principiellt samma slag som stiftelsekontroll enligt 1929 års lag om tillsyn över stiftelser.

först framlägger bevisning om sin påstådda rätt till föremålet innan besittaren ens behöver uppgiva på vad sätt han åtkommit detsamma. Det beror härefter på styrkan av motpartens bevisning om domstolen skall frändöma besittaren föremålet. Med andra ord kan sägas att på besittningen grundas rättslig presumtion till den besittandes förmån.

Besittningsrättens ungefärliga ekonomiska värde för kyrkan

Enligt ovan skulle sålunda de kyrkliga organens rätt till jorden närmast kunna karakteriseras som en besittningsrätt. Nedan skall utredningen söka ange vilket ekonomiskt värde denna besittningsrätt ungefärligen har för kyrkan.

Vid en uppskattning av detta värde måste till en början skillnad göras mellan förvaltningsförmögenhet, d. v. s. egendom, som genom sitt bruksvärde tjänar kyrkan och vilken icke lämnar någon avkastning utan tvärtom för med sig betydande kostnader, och finansförmögenhet, d. v. s. egendom av vilken kyrkan har ekonomisk vinst.

Till förvaltningsförmögenhet är att hänföra kyrkobyggnader samt kyrkogårdar och övriga begravningsplatser. Såsom förut angivits har år 1964 brandförsäkringsvärdet på kyrkorna upptagits till 1 937 miljoner kronor, medan värdet av kyrkogårdarna — däri inbegripna övriga begravningsplatser — uppgivits till 102 miljoner kronor, alltså tillhoppa 2 039 miljoner kronor.⁴

Till kyrkor och kyrkogårdar hänförliga skulder finnes icke särskilt redovisade utan ingår i den totalsumma skulder om 236,8 miljoner kronor, som i serien Kommunernas finanser år 1964 (tabell 10) upptagits för de kyrkliga kommunerna. Ifrågavarande fasta egendom lämnar icke någon nämnvärd penningavkastning, medan däremot utgifterna för densamma är avsevärda. Icke heller har den realisationsvärde av någon betydelse. Som förvaltningsförmögenhet torde även böra anses biskopsgårdarna, för vilka icke några inkomster men väl utgifter finnes uppförda i kyrkofondens räkenskaper. Taxeringsvärdet för biskopsgårdarna har ovan upptagits till 2,3 miljoner kronor.

Övrig kyrklig jord räknas som finansförmögenhet. Värdet av denna jord kan på grundval huvudsakligen av 1964 års taxeringsvärden beräknas till omkring 708 miljoner kronor.⁵ Detta belopp fördelar sig på de olika grupperna av egendom enligt följande:

⁴ I detta belopp ingår emellertid även värdet av egendom, som icke utgör kyrklig jord utan församlingskommunal egendom. I statistiska centralbyråns serie Kommunernas finanser år 1964 har värdet av »församlingsegendomen» uppskattats till 1.096 miljoner kronor, varav belöpte på kyrkobyggnaderna 1 012 och på kyrkogårdar och övriga begravningsplatser 84 miljoner kronor.

⁵ Som jämförelse kan nämnas att enligt det officiella trycket taxeringsvärdet å den fasta egendomen i riket år 1964 uppgick till 133 490 miljoner kronor, varav belöpte på icke skattepliktiga fastigheter tillhöriga staten 2 925 och på sådana tillhörande kommuner m. fl. 8 167 miljoner kronor.

Kyrkojordar.....	20,6 milj. kr.
Prästgårdar.....	178,7 » »
Prästlöneboställen.....	462,7 » »
Domkyrkohegman.....	23,6 » »
Ecklesiastika arrendegårdar.....	22,7 » »

Vid 1965 års allmänna fastighetstaxering har emellertid taxeringsvärdena höjts väsentligt. Enligt gjorda rekommendationer skulle den för hela riket genomsnittliga höjningen av taxeringsnivån bli för jordbruksfastigheter 25 procent. Om detta procenttal lägges till grund för en uppräknig av taxeringsvärdena för den avkomstbringande fasta egendomen enligt ovan kan denna egendom för närvarande beräknas ha ett totalvärde av 885 miljoner kronor.⁶

Skulderna på den fasta egendom, som hänför sig till lokalplanet, finnes icke särskilt redovisade. Till domkyrkohegmanen hänförliga skulder har år 1960 beräknats till cirka 6 miljoner kronor. Några nämnvärda skulder, åvilande de ecklesiastika arrendegårdarna, för vilka kyrkofonden svarar, torde icke förekomma.

Till finansförmögenheten är vidare att räkna prästlönefonderna med ett värde år 1964 av 115 miljoner kronor, fonderade jordförsäljningsmedel från kyrkojordar och domkyrkohegman om tillhopa cirka 5 miljoner kronor, kyrkofonden, vars behållning enligt bokslutet för budgetåret 1964/65 uppgick till icke fullt 74 miljoner kronor, samt det s. k. klockarboställskapitalet, om vars storlek uppgift icke finnes tillgänglig.

Med ovan angivna siffror som underlag kan värdet av den avkomstbringande kyrkliga egendomen högst allmänt uppskattas till 1 079 miljoner kronor. Inkomster och utgifter för samt nettointäkter av denna egendom är än svårare att med någon grad av tillförlitlighet angiva. I den mån uppgifter härom kunnat erhållas framgår de av nedanstående sammanställning (i miljoner kronor).⁷

	Inkomster	Utgifter	Nettointäkter
Prästlöneboställen.....	48,5	36,1	12,4 ⁸
Domkyrkohegman.....	0,9	0,7	0,2
Ecklesiastika arrendegårdar.....	1,9	1,7	0,2
Prästlönefonder.....	—	—	3,4
Kyrkofonden.....	—	—	2,7
	Summa nettointäkter		18,9

⁶ Saluvärdet ligger dock väsentligt högre. Enligt det officiella trycket utgjorde år 1964 det procenttal, varmed köpeskillingen å jordbruksfastigheter översteg taxeringsvärdet, i medeltal för riket 59. Med detta procenttal som grund skulle saluvärdet år 1964 av nu ifrågasvarande kyrklig jord kunna uppskattas till 1 126 miljoner kronor.

⁷ Uppgifterna hänför sig beträffande prästlöneboställena och räntan å prästlönefonderna till år 1963, därvid är att märka att i sammanställningen upptaget netto för boställena helt faller på skogen medan jordbruket utvisar underskott, samt beträffande domkyrkohegmanen till år 1959. Vad avser arrendegårdarna och räntan å kyrkofondens kapital är uppgifterna hämtade ur kyrkofondens bokslut för budgetåret 1964/65.

⁸ Uppgiften avser den vid normaluppskattning (se ovan s. 144) beräknade nettoavkastningen. Den faktiska nettoavkastningen torde vara väsentligt högre. I sin år 1958 avgivna berättelse (§ 32 s. 336) beräknade riksdagens revisorer skillnaden år 1956 mellan de faktiska och de beräknade nettointäkterna från löneboställena, den s. k. meravkastningen, till nära 5 miljoner kronor. Anledningen till differensen var huvudsakligen de kraftiga prisstegringarna under denna tid på skogsprodukterna.

Uppgifter rörande den behållna avkastningen av kyrkojordar, prästgårdar och stifts prästlönefondshemman finnes icke tillgängliga. Icke heller föreligger uppgifter om räntan å det s. k. klockarboställskapitalet. Denna boställsränta kan dock antagas vara av förhållandevis underordnad betydelse. Om man beträffande fastigheterna utgår ifrån en nettoavkastning som i genomsnitt motsvarar 2,5 procent av deras sammanlagda enligt ovan uppräknade taxeringsvärden, 251,1 miljoner, kan denna avkastning beräknas till 6,3 miljoner kronor.

Med utgångspunkt i dessa siffror skulle nettoavkastningen av den kyrkliga finansförmögenheten enligt ovan ungefärligen kunna uppskattas till cirka 25 miljoner kronor. Av denna avkastning faller huvuddelen från löneboställen, prästlönefondshemman och prästlönefonder, d. v. s. de s. k. prästlönetillgångarna, med vilkas avkastning — jämte boställsräntan — pastoraten skall bestrida avlöningskostnaderna för sina präster och kyrkomusiker.

Enligt den slutliga avräkningen mellan pastoraten och kyrkofonden för år 1964 utgjorde inkomsterna av lönetillgångarna nära 16 miljoner kronor, varav belöpte på lönebostälernas normalavkastning 12,6 och på avkastningen från övriga tillgångar 3,4 miljoner kronor. Då avlöningskostnaderna för präster och kyrkomusiker enligt serien Kommunernas finanser år 1964 uppgick till 108,3 miljoner kronor, kan det beräknas att cirka 15 procent av kostnaderna täcktes av avkastningen från lönetillgångarna. I övrigt bestreds lönekostnaderna huvudsakligen genom församlingsavgifterna och den allmänna kyrkoavgiften. Av det anförda kan utläsas att endast en mindre del av utgifterna för kyrkliga ändamål täckes av avkastningen från den kyrkliga egendomen. Det är dock uppenbart att egendomen såsom kapitaltillgång representerar ett avsevärt värde för kyrkan och att kyrkans möjligheter att bedriva sin verksamhet skulle beskäras, därest den ginge miste om egendomen.

Den kyrkliga egendomens ställning i en fri kyrka

Såsom framgått av den tidigare framställningen har kyrka-statutredningen till ledning för sitt arbete uppställt fyra hypotetiska lägen, betecknade A-, B-, C- och D-lägena. En redogörelse för de förutsättningar, som utredningen uppställt för vart och ett av dessa lägen, återfinnes i den sammanfattande översikten till detta betänkande. I såväl A-läget, vilket utgår från att nära samband alltjämt förekommer mellan stat och kyrka, som i de fria B- och C-lägena förutsattes sålunda att tillgången till den kyrkliga egendomen lämnas orubbad, medan det i D-läget räknas med att endast kyrkobyggnaderna med tomter kvarstår i kyrklig disposition.

Förut har i flera sammanhang framhållits att större delen av den kyrkliga egendomen numera anses privaträttsligt tillhöra de kyrkliga rättssubjekten kyrkostiftelserna, församlingarna och pastoraten. Endast till en

mindre del av egendomen — cirka en femtedel — står kronan som ägare. Den tidigare rådande föreställningen att egendomen i regel utgjorde kronoförläning⁹ har underkänts i rättspraxis, i det högsta domstolen fastslagit grundsatsen, att medeltida kyrklig jord, om vars uppkomst intet är känt, tillkommit på enskilt initiativ och alltså icke upplåtits av kronan.

Rättsläget beträffande den kyrkliga egendomen i rådande kyrka-stat-relation synes alltså i sina huvuddrag vara klarlagd. Fråga är då om någon rätt till egendomen bör tillkomma en från staten friställd kyrka. Till en början skall några allmänna reflexioner göras.

Av den i bilaga till detta betänkande intagna redogörelsen för ekonomiska förhållanden i kyrkor och samfund i vissa främmande länder framgår att man i de länder, där en skilsmässa mellan stat och kyrka genomförts, förfarit på skilda sätt med egendomen beroende på de olika speciella förutsättningarna. I en del fall har skilsmässan ägt rum i anslutning till revolutioner och i en anda av utpräglad fientlighet mot kyrkan. Skilsmässan har då fått en skarp och tillspetsad utformning, vilket bl. a. tagit sig det uttrycket, att kyrkoegendomen förklarats vara statsegendom. I några av dessa fall har det vidare rört sig om en skilsmässa från den katolska kyrkan, vars inflytande i politiskt och ekonomiskt hänseende staten funnit det med sina intressen förenligt att omintetgöra eller försvaga. I andra länder åter, där motsättningarna mellan staten och kyrkan icke varit så starka, har uppgörelsen skett i godo och kyrkan har fått behålla sin egendom. En särställning intar Wales, där den anglikanska statskyrkan vid skilsmässan frånhändes all den egendom, med undantag av kyrkobyggnader och prästbostäder, som tillfallit kyrkan före år 1662, vilken egendom skiftades på universitetet och landstingen.¹⁰ Kyrkobyggnaderna och prästbostäderna samt den kyrkoegendom, som tillförts kyrkan efter nämnda år, överlämnades till vård och förvaltning av ett representativt kyrkligt organ. — Av det anförda framgår att de sätt, på vilka frågan om den kyrkliga egendomens öde vid en skilsmässa lösts i andra länder, icke lämna någon säker vägledning.

Det finnes anledning förmoda, att uppgörelsen med kyrkan vid en eventuell skilsmässa från staten sker i sådana former att kyrkan i vart fall icke frånhändes den kyrkliga egendomen. Härå tyder de uttalanden, som gjorts i den allmänna debatten under de senaste 15 åren. Utredningen hänvisar härutinnan till en promemoria rörande denna debatt, som på uppdrag av ecklesiastikdepartementet upprättats av universitetslektorn fil. dr Clarence Nilsson. Avslutningsvis anföres sålunda i promemorian att det

⁹ Föreställningen byggde främst på den teorien, att all den kyrkliga egendomen vid reformationen skulle ha indragits till kronan och sedan, till en mindre del, åter såsom förläning upplåtits till kyrkliga ändamål.

¹⁰ Motiveringen för denna åtgärd var att kyrkan i så hög grad blivit en minoritetskyrka att det framstod som en orimlighet att den skulle kunna göra anspråk på all den egendom, som hopbragts under medverkan av hela befolkningen.

samlade debattmaterialet — inlägg, som gjorts i riksdagen samt från kyrkligt och frikyrkligt håll, samt uttalanden av olika politiska organisationer — visar att man alltmer kommit till insikt om den kyrkliga egendomens jämförelsevis underordnade betydelse, i vad gäller den löpande finansieringen av en fri kyrka, samt att det nästan genomgående är så, att man särskilt beträffande egendomen — även om man uttalar tveksamhet i fråga om äganderätten — är angelägen om att förorda en »generös uppgörelse». Motiven härför kan enligt promemorian växla. Ofta är det väl en önskan att på denna punkt undvika att försvåra och fördröja en skilsmässolösning, men där kan också skymta en vilja att ge kyrkan en viss ekonomisk bas för att därigenom bl. a. slippa en eventuellt mindre tilltalande utveckling av en fristående kyrka. Såsom symptomatisk för en utveckling, som givit betydelsen av den kyrkliga egendomen mer måttliga proportioner och som dessutom inte velat förbinda ett skilsmässoförfarande med åtgärder, som bland annat ur rättslig synpunkt skulle kunna verka komplicerande och stötande, har i promemorian vidare framhållits den ändring i det socialdemokratiska partiprogrammet, som kom till stånd år 1960 och varigenom den punkten ströks, som krävde att statskyrkan skulle avskaffas och den kyrkliga egendomen »stanna i samhällets ägo».

I belysning av det ovan anförda framstår en sådan lösning av egendomsfrågorna vid en skilsmässa från staten, att kyrkan frånhändes all egendom utom kyrkobyggnader med tomter (D-läget) som mindre sannolik. Utredningen, som självfallet icke kan göra någon slutgiltig bedömning av hur den framtida lösningen kommer att bli, skall nedan dock i korthet diskutera några av de argument, som framförts eller som skulle kunna tänkas bli framförda för en sådan lösning.

Det av vissa socialdemokrater tidigare hävdade kravet att statskyrkan skulle avskaffas och egendomen därvid stanna i samhällets ägo bottnade i uppfattningen, att kyrkan sedan reformationen ej existerade annat än som en gren — ett kyrkoväsende likställt med militärväsendet och skolväsendet — av den statliga verksamheten och på intet sätt utgjorde något samfund eller rättssubjekt vid sidan av staten. Det allmänna, stat och kommun, var följdriktigt att betrakta som ägare till den kyrkliga egendomen.

Uppfattningen av kyrkan som en statsinstitution i samma mening som andra sådana torde numera i stort sett vara övergiven. I propositionen till 1951 års riksdag med förslag till religionsfrihetslag (prop. nr 100 s. 50) uttalade sålunda föredragande departementschefen i fråga om kyrkan: »Den har icke upprättats såsom ett led i den statliga verksamheten och dess huvuduppgift är icke att handhava statliga angelägenheter, även om också sådana kunna vara uppdragna åt kyrkliga myndigheter, t. ex. folkbokföring. Kyrkan är en andlig gemenskap, ett trossamfund, som leder sitt ursprung från de äldsta kristna församlingarna och vars karaktär och verksamhet

bestämmas av dess bekännelse. I sin centrala, religiösa uppgift ha de kyrkliga myndigheterna även efter reformationen intagit en självständig ställning.»

Argumenteringen till förmån för ett D-läge måste alltså ske från andra utgångspunkter. En sådan skulle kunna tänkas vara, att identitet icke skulle föreligga mellan kyrkan i dess nuvarande form och en från staten i organisatoriskt hänseende friställd kyrka och ej heller mellan olika inomorganisatoriska rättssubjekt i det gamla och det nya läget. Exempelvis skulle de nya enheter, som träder till på lokalplanet, icke vara identiska med de gamla församlingarna och pastoraten och följaktligen icke heller ha någon rätt till deras egendom, vare sig sådan kyrklig egendom, vartill församlingarna och pastoraten står som ägare, till exempel en del prästgårdar och löneboställen, eller deras tillgångar i fast och löst över huvud taget. Det ligger då nära till hands från ett konsekvent D-läges förutsättningar att överföra denna kyrkliga och församlingskommunala egendom med dess helt lokala anknytning till den borgerliga kommunen. Jämväl den besittningsrätt församlingarna och pastoraten har till kyrkostiftelsernas egendom skulle med detta betraktelsesätt gå förlorad. I sådant fall torde det med hänsyn till de vidsträckta befogenheter, som av ålder tillkommer Kungl. Maj:t i avseende å denna stiftelseegendom, icke utan fog kunna göras gällande, att äganderätten till egendomen rätteligen bör tillfalla icke den borgerliga kommunen utan kronan. Vad angår den av kronan anslagna egendomen, vartill kronan har äganderätten i behåll, är det uppenbart att denna återgår till kronans fria disposition.

Argumenteringen enligt ovan synes förutsätta, att den nuvarande kyrkan efter en skilsmässa upphör att existera. Det må i detta sammanhang framhållas att såväl konstitutionsutskottet i det utlåtande, som låg till grund för utredningens tillsättande, som också departementschefen i direktiven för utredningen utgår från att kyrkan väl må förändras, främst i organisatoriskt hänseende, men dock i grunden även efter en skilsmässa är samma trossamfund som förut.

De argument, som i övrigt skulle kunna tänkas bli framförda till stöd för ett överförande till det borgerliga samhället av den kyrkliga egendomen, eller en del därav, kan få växlande innehåll beroende på vilken kategori egendom frågan gäller.

Beträffande kronoanslagen kan sålunda göras gällande att egendomen anslagits under tid, då stat och kyrka var oskiljaktigt förenade. Efter skilsmässan från staten är läget helt förändrat; kyrkan är fri och staten har icke längre med den att skaffa. Brist i förutsättningarna för anslagen skulle alltså föreligga och egendomen därför kunna återtagas av kronan. Mot en sådan argumentation kan hävdas att kyrkans ställning till kronoanslagen är utomordentligt stark. Egendomen har anslagits icke för behaglig tid utan för all framtid. Enligt den mening, som framförts av kammarkolle-

giet (se ovan s. 157) kan egendomen icke återtagas av kronan, så länge den erfordras för de ändamål vartill den anvisats.

Kyrkostiftelsernas egendom bjuder på svårösliga problem. Som tidigare omtalats utgöres denna egendom huvudsakligen av medeltida kyrkogods och har alltså tillkommit under tid, då kyrkan var den enda sociala institutionen i riket. Egendomen kan därför antagas delvis ha donerats för att användas även till sociala ändamål. Numera är kyrkans sociala uppgifter såsom åldringsvård, fattigvård, sjukvård och skolväsen överförda på staten och de borgerliga kommunerna. Det allmänna skulle därför på denna grund kunna göra anspråk på en del av egendomen. Jämväl vad avser den egendom, som under medeltiden tillförts kyrkan såsom donationer i syfte att underlätta donators egen eller närståendes frälsning, själågävor,¹¹ skulle kyrkans rätt kunna sättas i fråga. Själämässor förekommer ju ej inom den svenska reformationskyrkan, varför brist i förutsättningen för själågävor skulle föreligga.¹² De anförda synpunkterna beträffande kyrkans rätt till den stiftelseegendom, varom nu är fråga, kan givetvis ha sitt berättigande. Att utskilja den egendom, som tillfallit kyrkan för sociala ändamål och för själämässor, låter sig emellertid i allmänhet icke göra. Det står vidare utom allt tvivel att huvuddelen av stiftelseegendomen anskaffats av sockenmenigheterna eller donerats av enskilda i syfte att främja kyrkans verksamhet för det religiösa och sedliga livet; ett syfte som består vid en skilsmässa från staten. Privaträttsligt får äganderätten till all ifrågavarande egendom anses ligga hos kyrkostiftelserna, vilket förhållande måste utgöra ett mycket vägande skäl för att den fria kyrkan får behålla besittningsrätten till egendomen.

Vad slutligen avser den övriga kyrkliga egendomen, d. v. s. den egendom vartill församlingarna och pastoraten nu privaträttsligt har äganderätten, lär den fria kyrkans rätt därtill knappast på någon rättslig grund kunna

¹¹ Själågävor finnes numera huvudsakligen i de tidigare danska landskapen, medan de i det ursprungliga Sverige i samband med Gustav Vasas reduktion antingen återbördats av donatorernas släktingar eller indragits till kronan.

¹² I ett rättsfall, N.J.A. 1929 s. 358, har spörsmålet om själågävor något berörts. I målet var fråga huruvida avkastningen av vissa hemman, som under 1200-talet skänkts av enskild till prästbordet i Löderup för hållande av själämässor för donator, borde upptagas bland avlöningstillgångarna för prästerskapet i pastoratet eller tillfalla kyrkoherden som en särskild förmån utöver lönen. Kronan anförde i målet bl. a. att då den »valuta», som donator betingat sig för donationen, icke längre kunde beredas honom vore det mer tilltalande att tänka sig att donator, som med visshet kunde antagas ha hyst ett varmt nit för kyrkan och dess tjänare, hellre såge att avkomsten av hans donation användes som avlöningstillgång för prästerskapet i det pastorat, inom vars område han under livstiden bodde, än till beredandet av en pekunjär förmån åt en viss prästerlig tjänst innehavare. Kyrkoherden framhöll till bemötande härav att han, sedan det blivit till fullt uttrönt att vid donationen var förbunden viss förpliktelse för tjänst innehavaren, hade återupplivat pastors prestation i protestantisk anda genom att med bestridande av därför erforderliga kostnader anordna särskilda andaktsstunder i Löderups kyrka. Domkapitlet i Lund, vilket underställts anordningen, hade förklarat att domkapitlet funne hållandet av särskilda andaktsstunder i kyrkan enligt evangelisk åskådning utgöra motsvarighet till de i donationsbrevet föreskrivna förpliktelserna. — Högsta domstolens majoritet ansåg att donationens syfte varit, förutom att tillförsäkra donator själämässor, att bereda kyrkoherden särskild förmån utöver lönen.

ifrågasätts. Det sagda gäller även den rent församlingskommunala egendomen.

Ovan har utredningen vid sitt bemötande av tänkbara argument för en indragning av den kyrkliga egendomen utgått från det antagandet att större delen av befolkningen kommer att tillhöra kyrkan även efter en skilsmässa från staten. I den händelse den fria kyrkan vid skilsmässotillfället skulle beräknas komma att omfatta endast en minoritet av folket kan frågan hur man bör förfara med den kyrkliga egendomen komma i ett något annat läge. Det skulle då med visst fog kunna göras gällande, att kyrkan icke rimligen bör få komma i åtnjutande av all denna egendom. Sålunda skulle kunna ifrågasättas en indragning på grund av bristande förutsättningar i första hand av kronoanslagen och vidare av den stiftelseegendom, som tillkommit genom samverkan av hela befolkningen såsom exempelvis boställe, vilket anskaffats av sockenmenighet. De donationer, som gjorts av enskilda — här bortses från själagåvorna beträffande vilka särskilda problem föreligger — torde däremot med hänsyn till respekten för donators vilja icke böra komma i fråga till indragning. De förutsättningar, varpå dessa donationer grundats, har icke undanryckts i en situation, varom nu är fråga, utan föreligger i allt väsentligt alltjämt. Emellertid måste det framstå som en praktisk omöjlighet att särskilja dessa i regel medeltida donationer från den övriga stiftelseegendomen, vilken även den huvudsakligen är av medeltida ursprung. Vid sådant förhållande torde övervägande skäl tala för att kyrkan får behålla hela stiftelseegendomen. Frågan om indragning skulle då inskränkas till att i stort sett avse endast kronoanslagen. — Ett annat problem, som bör antydast i detta sammanhang, är hur man, för det fall kyrkans medlemmar vid skilsmässotillfället utgör en majoritet av befolkningen men därefter successivt krymper till en minoritet, bör förhålla sig beträffande kyrkans fortsatta innehav av den kyrkliga egendomen enligt förutsättningarna i B- och C-lägena. Frågan torde enligt ovan ställas på sin spets huvudsakligen vad avser kronoanslagen. Om kyrkan vid skilsmässotillfället fått behålla besittningsrätten till kronoegendomen torde väl något hinder principiellt icke möta mot att kronan återtager egendomen. Har kyrkan däremot tillförsäkrats äganderätten (se härom nedan) läser egendomen för all framtid vara förlorad för kronan.

Den omständigheten att det i B- och C-lägena är fråga om en kyrka, som i organisatoriskt hänseende är friställd från staten, behöver icke föranleda någon förändring av den kyrkliga egendomens nuvarande ställning. Även i dessa fria lägen kan de kyrkliga organen få behålla besittningsrätten till jorden utan att frågan om äganderätten till egendomen i varje konkret fall löses.

För dessa lägen kan också tänkas den lösningen, att de kyrkliga rättssubjekten tillförsäkras äganderätten till all den kyrkliga egendomen, alltså

även till kronoanslagen. Otivelaktigt skulle det vara en rättsteknisk vinning och avsevärt bidra till en förenkling av de nu så svårlösta problemen rörande den kyrkliga egendomen, om kyrkans besittningsrätt i dessa fria lägen till kronoegendomen konsoliderades till vanlig äganderätt. Frågan om ersättning bör utgå till staten för egendomen är beroende bl. a. av vilket värde man vill tillmäta kronans formella äganderätt till densamma. Å ena sidan kan göras gällande att med bibehållen besittningsrätt för kyrkan kronans äganderätt till egendomen är så gott som innehållslös och att ett avstående därifrån alltså icke skulle innebära någon egentlig ekonomisk prestation från statens sida. Med ett sådant synsätt skulle någon ersättning icke vara påkallad. Å andra sidan kan hävdas att kronan till egendomen har en latent rätt av förmögenhetsvärde, och att avståendet därför skulle medföra ekonomisk förlust för staten, för vilken förlust ersättning bör utgå. Tänkbart är att kyrkan, huru man än ser på denna fråga, är villig att betala viss ersättning för att bli tillförsäkrad äganderätten till kronoegendomen.

I detta sammanhang skall något beröras frågan om det kapitalvärde, som kronoegendomen representerar för kyrkan. Detta värde kan icke uppskattas annat än på mycket lösliga grunder, bl. a. av det skälet, att ovisshet i så stor utsträckning råder huruvida viss kyrklig jord är kronoanslag eller ej. Om man utgår ifrån antagandena, att kronoanslagen utgör en femtedel (160 milj. kr) av prästboställena,¹³ att lika stor andel (23 milj. kr) av prästlönefonderna belöper på kronan samt att kronan äger huvuddelen av biskopsgårdarna (2,3 milj. kr) och de ecklesiastika arrendegårdarna, med undantag av stifts prästlönefondshemman (21,1 milj. kr) samt en förhållandevis mindre del (14,3 milj. kr) av kyrkofondens kapitalbehållning, skulle kapitalvärdet av kronoegendomen utgöra omkring 220 miljoner kronor.

Av särskilt intresse kan vara att undersöka hur en egendomsöverföring från statligt till privat ägande ägt rum i andra likartade fall.

Av kronans tidigare mycket talrika jordbruksegendomar innehades ännu i början av 1800-talet den ojämförligt största delen av bönder under s. k. stadgad åborätt, d. v. s. en till tiden oinskränkt ärftlig besittningsrätt. Genom skatteköpsinstitutet har numera så gott som all denna jord övergått i enskild ägo. Ordningen och sättet för dessa skatteköp regleras i en ännu gällande kungörelse den 15 december 1848. Enligt kungörelsen finge skatte-mannarätt till kronans hemman och lägenheter förvärvas av den person, som därå innehade stadgad åborätt, utan föregången värdering eller annan omgång än erläggande av den efter grundrätans kronovärde bestämda köpeskillingen. Skatteköpeskillingen uträknades av länsstyrelsen, vilken enligt ett kungl. cirkulär den 19 augusti 1870 hade att vartannat år, särskilt för

¹³ Här bör emellertid erinras om att de boställen, främst komministerboställen, som anslagits av kronan, oftast var små och icke sällan i dåligt skick. Deras värde torde därför vara avsevärt lägre än värdet å övriga boställen.

varje socken och tingslag, uppräta förteckningar med angivande av köpeskilling å alla hemman och lägenheter, vilka omfattades av 1848 års kungörelse men som ännu icke blivit skatteköpta, för att upplåsas vid kyrkorna och anslås vid tingsställena. Köpeskillingarna uppgick till mycket obetydliga belopp. År 1930 beräknades köpeskillingarna för då kvarstående kronohemman utgöra i medeltal icke fullt tio kronor för varje fastighet.¹⁴ Skatteköpen har därför också stundom karakteriserats som en »gåva» från statens sida.

Emellertid kunde kronojord även utan något symboliskt vederlag övergå i enskild ägo. Detta skedde bl. a. i samband med den s. k. avvittringen, varmed förstås den genom förordning av år 1683 inledda uppdelningen av Norrlands skogar mellan kronan och enskilda. Sedan Gustav Vasa år 1542 proklamerat regalrätt till de stora ödemarkerna i norr, vilken regalrätt sedermera av Karl XI kom att betraktas som en kronans äganderätt,¹⁵ hade man ansett sig tillsvidare kunna undvara bestämda gränser mellan byarnas mark och den med regalrätt belagda marken. Behovet av gränsreglering hade emellertid blivit starkare, sedan kronan i syfte att främja gruvnäringen anslagit stora skogsområden till bergverken och bruken. Avvittringen, vilken till sin karaktär närmast var en rågångsbestämning, framgick under 1800-talet över större delen av Norrland i enlighet med skilda författningar, den senaste utfärdad år 1873 för Västerbottens och Norrbottens läns lappmarker. I de vanliga fall, där byamän för sitt husbehov tog virke och andra skogsprodukter var som helst, medförde avvittringen den förändringen, att den obestämda husbehovsrätten blev utbytt mot äganderätt till bestämda områden. Med avvittringen åsyftades vidare att mindre bärkraftiga hemman skulle av kronans marker tilldelas fyllnadsjord, vilken skulle beaktas vid följande skattläggning (ökeskatt). Vad särskilt angår Lappland skulle från kronans marker nödiga områden tilldelas såväl förutvarande, icke behörigen avvittrade hemman och nybyggen, som även de nybyggen, vilka kunde i laga ordning upplåtas vid avvittringen. De markområden, som vid avvittringen stannade i kronans ägo, blev antingen avsatta till kronoparker eller hänfödda till s. k. överloppsmark, avsedd att disponeras på annat sätt än genom ordnad skogshushållning. Det har gjorts gällande att genom avvittringen oerhörda skogsvidder kommit att avhändas staten.

Frågan om äganderätten till häradsallmänningsarna var tidigare mycket omtvistad. Av ålder hade väl den uppfattningen varit förhärskande, att dessa allmänningar tillhörde kronan. I ett utslag år 1927, där fråga gällde ensittar-

¹⁴ Kungl. Maj:ts prop. 1930: 246 s. 24.

¹⁵ Det av Gustav Vasa i kungl. brev till norrlänningarna den 20 april 1542 gjorda uttalandet, att sådana ägor, som obygga ligga, höra Gud, Konungen och Sveriges krona till, kom senare att citeras såsom grundläggande för denna regalrätt, som ibland påståtts avse hela riket med undantag av den odlade jorden. Att skogsregalet av Karl XI betraktas såsom en privaträttslig äganderätt framgår av 1683 års skogsordning, vari det heter att »varandes ofelbart Vår och Kronans rätta enskilda egendom allt vad av slika stora skogar ligger obrukat och allt vad som icke med goda skäl kan fulltygas att höra någon gård, by, socken eller härad till».

lagens tillämplighet å allmänningssjord, fann sålunda regeringsrätten ej skäl göra ändring i länsstyrelsens resolution, enligt vilken häradsallmänning såsom uppförd i jordeboken bland kronoegendomar under enskild disposition fick anses tillhöra kronan, varför någon lösningsrätt till område därå icke förelåg (R. Å. 1927 s. 113). I ett annat mål om ensittarförrättning å allmänningssjord påföljande år (N. J. A. 1928 s. 463) intog emellertid högsta domstolen en motsatt uppfattning, i det den förklarade den omständigheten, att det med lösningsanspråket avsedda området tillhörde häradsallmänning, icke medföra att bestämmelserna i ensittarlagen ej skulle äga tillämpning beträffande området. Den rådande ovissheten skingrades genom lagen den 13 maj 1932 om häradsallmänningar. I 2 § denna lag stadgades nämligen att häradsallmänning tillhör ägarna av de fastigheter inom häradet, vilka är satta i mantal eller med vilka, enligt vad vid jorddelning bestämts, är förenad rätt till delaktighet i allmänningen. I propositionen med förslag till lagen uppfattades emellertid detta stadgande som ett konstaterande av innehållet i redan gällande rätt och motiverades vidare därmed, att ökad klarhet vunnits i äganderätsfrågan genom rättshistorisk forskning och rättspraxis (prop. 1932: 10 s. 53).

Ovan anförda exempel är numera huvudsakligen av rättshistoriskt intresse. Ett betydligt aktuellare exempel på fall, där egendom med i allt väsentligt samma rättsliga ställning som kronoanslagen till kyrkliga ändamål frångått staten, erbjuder avvecklingen av städernas donationsjord.

I äldre tid ställde kronan i stor utsträckning mark till förfogande för att möjliggöra stadsbildningar och främja städernas utveckling. Sådana jord-donationer var särskilt vanliga under 1500- och 1600-talen. Beträffande den rättstitel, varunder jorden upplåts av kronan, har man att skilja mellan donationer under äganderätt och donationer under besittnings- eller nyttjanderätt. Enligt en av kammarkollegiet på 1890-talet företagen utredning skulle cirka 80 procent av donationsjorden ha upplåtits med allenast besittnings- eller nyttjanderätt. Den praktiska betydelse, som denna skillnad i rättstitel ursprungligen kunde ha haft, försvann i och med tillkomsten av kungl. försäkringen den 23 februari 1789 till rikets borgerskap och städerna. Denna försäkran innehöll nämligen en förklaring, att de städerna donerade, förlänte och under namn av stadsjord »begrepne» ägor skulle bibehållas orubbade vid städerna och icke förändra sin natur, i vems hand de kunde komma. Innebörden härav har allmänt ansetts vara den att kronan för all framtid fränsagt sig rätten att återtaga den donerade jorden. Kronan var emellertid fortfarande formell ägare till den jord, som upplåtits under besittnings- eller nyttjanderätt, vilket förhållande innebar att denna jord icke kunde försälgas utan tillstånd av Kungl. Maj:t. Köpeskillingen tillfördes stadens donationsjordsmedelsfond, vilken förvaltades av drätselkammaren och en av länsstyrelsen utsedd person.

På grundval av ett av 1955 års stadsutredning avgivet betänkande (SOU

1962: 9) har riksdagen år 1964 fattat beslut angående avveckling av vissa av städernas särskilda rättigheter och skyldigheter i förhållande till staten. Nämda beslut innebär, såvitt avser donationsjorden, att de allmänna donationerna, varmed förstås donationer, som gjorts till allmänt understöd åt städerna, med full äganderätt överlåtes åt städerna. Allmän donationsjord, som disponeras för statligt, ecklesiastikt¹⁶ eller annat allmänt ändamål än sådant som ankommer på städerna, skall dock undantagas och i stället återgå till kronan. Specialdestinerade donationer, d. v. s. donationer som skett för finansiering av viss verksamhet exempelvis till borgmästares och råds avlöning, återgår till kronan i samband med att staten övertager den ifrågavarande verksamheten. De medel, som avsatts till donationsjordsmedelsfonder, överföres till allmän eller särskild investeringsfond hos vederbörande stad. Undantag skall dock göras för medel, som bundits vid visst icke-kommunalt ändamål, såsom prästlönefond. Avvecklingen av donationsjorden sker i den ordningen att Kungl. Maj:t träffar avtal härom med berörda städer.

I den proposition, som ligger till grund för riksdagens ovanberörda beslut (prop. 1964: 157), uppgavs att omkring 60 städer innehade jorddonationer från kronan samt att värdet av denna mark, inräknat tillgångarna i donationsjordsmedelsfonderna, uppskattades till sammanlagt över 350 miljoner kronor. Beträffande formerna för avvecklingen av donationsjordarna diskuterades i propositionen två möjligheter. Den ena var att staten genom en lag skulle avsäga sig anspråken på dessa jordar. Den andra innebar en avveckling genom avtal mellan staten och berörda städer. Föredragande departementschefen, som stannade för detta alternativ, motiverade detta därmed, att avvecklingen förutsatte överläggningar med städerna för att närmare klarlägga förekomsten av specialdonationer och andra donationer, som skulle undantagas från överlåtelsen.

Därest det skulle anses befogat att i B- och C-lägena äganderätten till den av kronan anslagna egendomen vederlagsfritt överföres till kyrkan, synes detta kunna ske i den ordningen, att statsmakterna genom en lag avsäger sig anspråken på denna kronoegendom av vad slag den vara må. För ett sådant tillvägagångssätt talar icke minst praktiska skäl. I vissa fall kan det sålunda stöta på påtagliga svårigheter att få klarlagt om viss kyrklig jord är kronoanslag eller ej. Utredningar av denna art kan bli tidsödande och besvärliga och möjligheterna att nå ett säkert resultat ovissa. Det sagda gäller i än högre grad beträffande de fonder, främst prästlönefonderna, som härrör från den kyrkliga jorden. I en och samma prästlönefond kan sålunda

¹⁶ I viss utsträckning förekommer att stads donationsjord anvisats till kyrkliga ändamål, företrädesvis till tomt för kyrkobyggnad och till ämbetsjord för stadens präster. På detta sätt disponerad stadsjord är underkastad den reglering, som i allmänhet gäller för den kyrkliga jorden. Någon förändring i fråga om dispositionen kommer avvecklingen av markens egenskap av donationsjord icke att medföra.

ingå medel, som tillhör olika ägare. Att avskilja vad av dessa medel tillkommer kronan torde ofta vara svårt, stundom omöjligt. I lagen kan måhända endast helt allmänt utsägas att kronan avsäger sig all den rätt till egendomen den kan ha under villkor att egendomen användes för de särskilda kyrkliga ändamål, vartill den disponerats. Det kan också tänkas den möjligheten, att i lagen bestämmes på vilka kyrkliga rättssubjekt äganderätten skall överföras. Egendomen skulle i sådant fall kunna fördelas huvudsakligen på följande sätt. Till församlingskyrkan som stiftelse hänföres dels den kronojord, vilken är belägen inom församlingens område och som disponeras som prästgård eller som löneboställe eller för församlingskyrkan såsom kyrkotomt, kyrkogård och annan begravningsplats samt kyrkojord, dels kronans andel i de fonder och kassor, som härrör från jorden, samt i det boställskapital, som trätt i klockarjords ställe. Till församlingskyrkan skulle även kunna hänföras inom församlingens område beläget klockarhemman, som helt eller delvis utgör kronoanslag. Såsom skäl för överförande av äganderätten till ovan angiven egendom till kyrkostiftelserna och icke till församlingarna eller pastoraten kan anföras, att kyrkostiftelserna under den tid, då jorden anslogs av kronan, utgjorde de enda erkända rättssubjekten på lokalplanet samt vidare att huvuddelen av den kyrkliga egendomen redan nu anses äganderättsligt tillhöra nämnda stiftelser. — I de fall församlingskyrka icke utgör särskild kyrkostiftelse utan församlingkommunal egendom, kan måhända äganderätten till kronoanslagen överföras på församlingen (pastoratet). — Till de äldre domkyrkorna som stiftelser överföres den äganderätt kronan må ha till den fasta och lösa egendom, som disponeras för dessa kyrkor. — Till Svenska kyrkan, som en efter skilsmässan från staten erkänd privatjuridisk person, överföres slutligen äganderätten dels till den kronojord, huvudsakligen allmänna kyrkohemman och biskopshemman, vars avkastning för närvarande ingår till kyrkofonden, dels biskopsgårdarna i den mån de utgör kronoanslag och dels kronans andel i kyrkofondens kapitaltillgångar.

Härovan har utredningen med utgångspunkt i det antagandet, att kronans äganderätt till egendom, som anslagits till kyrkliga ändamål, är så gott som innehållslös, behandlat det fall att denna egendom utan vederlag avstås till kyrkan. Emellertid kan såsom tidigare anförts det göras gällande, att kronan till egendomen har en latent rätt av förmögenhetsvärde och att avståendet därför skulle medföra ekonomisk förlust för staten, för vilken förlust ersättning bör utgå. Härvid uppkommer frågan, hur en sådan ersättning skall beräknas. Denna fråga torde efter särskild utredning få bli föremål för förhandlingar mellan staten och kyrkan.

Efter ett överförande till de kyrkliga rättssubjekten av äganderätten till kronoanslagen skulle den kyrkliga egendomen vara samlad i kyrklig ägo, vilket givetvis innebär en väsentlig förenkling av de för närvarande inveck-

lade rättsförhållandena beträffande denna egendom. I den skiss till kronoegendomens fördelning på dessa rättssubjekt, som ovan tecknats och vari huvudparten av egendomen hänförs till församlingskyrkorna som stiftelser, har utredningen utgått ifrån att några ytterligare vittgående förändringar i avseende å den kyrkliga jordens rättsställning, såsom den nuvarande stiftelseegendomens överlämnande till de kyrkliga kommunerna, icke skulle behöva vidtagas i samband med kyrkans skiljande från staten. Det kan emellertid tänkas, att önskemål framkommer om en sådan, mera genomgripande lösning av egendomsfrågorna. Fråga är då hur en sådan äganderättstransaktion skall kunna genomföras.

Såsom tidigare i flera sammanhang framhållits anses äganderätten till sådan medeltida kyrkoegendom på lokalplanet, om vars uppkomst intet är känt, liksom till kyrklig egendom, vilken tillkommit innan församlingen vunnit rättssubjektivitet och som icke bevisligen upplåtits av kronan, tillhöra kyrkostiftelserna. Denna av tidsförhållandena beroende stiftelsekonstruktion skulle kunna sägas vara ett uttryck för ett rättsligt erkännande av att egendomen skall användas för kyrkliga ändamål. Kyrkostiftelsernas äganderätt är endast formell, i det de kyrkliga kommunerna har besittningsrätten till deras egendom och ekonomiskt svarar för denna. Orimlig skulle väl ej den lösningen vara att till de kyrkliga organen överlämnades äganderätten till den stiftelseegendom, varöver de disponerar. Det bleve visserligen med ett formellt betraktelsesätt fråga om expropriation utan vederlag, eller konfiskering. Det förutsattes emellertid att egendomen allt fortfarande skall användas uteslutande för kyrkliga ändamål. För den stora allmänheten framstår vidare otvivelaktigt församlingarna och pastoraten såsom de naturliga ägandesubjekten. Sådan äganderättsöverlåtelse torde lämpligen böra ske lagstiftningens vägen. Rent principiellt bör visserligen äganderättsfrågor icke lösas genom lagstiftning. Några befogade intressen lär dock icke komma att kränkas genom ett dylikt förfarande, förutsatt att genom lagstiftningen säkerhet vinnes för att egendomen kommer att bevaras och användas för kyrkligt ändamål. Jämsides med stiftelseegendomen och efter samma grunder skulle till de kyrkliga organen överföras äganderätten till kronoegendomen.

Som en förutsättning för överförande av äganderätten till stiftelseegendomen — liksom även till kronoegendomen — å församlingarna och pastoraten skulle alltså gälla att genom lagstiftning förebygges, att egendomen tages i anspråk för andra än kyrkliga ändamål. Det skydd gentemot åtgärder från nämnda organs sida, som för närvarande ligger i denna egendoms karaktär av stiftelse- respektive kronoegendom, komme därigenom att bevaras.

I det närmast föregående avsnittet har utredningen, med utgångspunkt i den för B- och C-lägena givna förutsättningen att kyrkan får behålla rätten

till all den kyrkliga egendomen, antytt några tänkbara utvägar på vilka frågan om äganderätten till egendomen skulle kunna lösas. En annan möjlighet, vilken emellertid står vid sidan av angiven lägesförutsättning, är att äganderättsfrågorna prövas och avgöres av domstol i varje konkret fall, där frågan är tvistig. En sådan lösning skulle medföra en mängd besvärliga och tidsödande processer för de redan hårt belastade domstolarna. Det kan väl hållas för sannolikt att domstolarna i dessa processer tilldömer exempelvis församlingskyrkokostiftelserna äganderätten till den kyrkliga egendom på lokalplanet, som tillkommit före år 1817 och till vilken kronan är ur stånd att bevisa sin äganderätt, samt de äldre domkyrkorna äganderätten till den egendom de besitter, förutsatt även här att egendomen icke bevisligen upplåtits av kronan. En möjlig utväg för att nedbringa antalet processer skulle kunna vara att Kungl. Maj:t uppdrager åt kammarkollegiet att verkställa utredningar i äganderättsfrågorna, varpå Kungl. Maj:t i varje särskilt fall avgör om kronan skall föra talan om bättre rätt till egendomen. Anställes ej process kunde Kungl. Maj:t — under förutsättning av riksdagens samtycke — lämpligen uttryckligen förklara, att kronan avstår från eventuell äganderätt.

För det fall emellertid att, trots det sist angivna förfaringssättet, antalet processer skulle bedömas bli stort skulle man kunna tänka sig en lösning av äganderättsfrågorna genom skiljeförfarande, d. v. s. avgörande genom särskilda skiljemän i stället för genom domstol. Skiljeförfarandet har påtagliga fördelar framför rättegången; den är sålunda frigjord från de flesta av rättegångens betungande föreskrifter och därigenom betydligt snabbare. Om framstående jurister anlitas som skiljemän kan den ges en säkerhet som ej väsentligt understiger rättegångens. Riksdagen skulle kunna tänkas bemyndiga Kungl. Maj:t att träffa skiljeavtal med ett representativt kyrkligt organ. Skiljemännens antal kan fastställas exempelvis till tre, av vilka Kungl. Maj:t och kyrkan vardera väljer en och de sålunda valda tillkallar den tredje, vilken fungerar som ordförande. (Ev. kan Kungl. Maj:t vilja förbehålla sig rätten att utse ordföranden.) Skiljemännen skulle gå igenom all den kyrkliga egendomen och — där så erfordras efter partsförhandling inför nämnden — avgöra äganderättsfrågorna. Då idén med skiljemanna-förfarande är att domstolarna ej skall belastas med äganderättsfrågorna och att en snabbare handläggning av dessa skall ske, bör skiljedomen icke få klandras av missnöjd part.

Förvaltningen och dispositionen av den kyrkliga egendomen i de olika lägena

A-läget

För detta läge förutsätter utredningen såsom tidigare berörts att nuvarande kyrka-statrelation i allt väsentligt består. Beträffande den kyrkliga egendomen innebär denna förutsättning att de kyrkliga organen får behålla den

rätt de för närvarande har till egendomen. Möjligen kan — i en situation då Svenska kyrkans ställning i samhället göres till föremål för en mera allmän omprövning — egendomsfrågorna lösas på det sätt, att de kyrkliga enheterna, främst församlingar och pastorat, tillförsäkras äganderätten till kronoanslagen och den stiftelseegendom, varöver de disponerar. En sådan lösning har diskuterats i den föregående framställningen. Redogörelsen i detta avsnitt inskränker sig därför till en inventering av ett antal, för förhållandet mellan kyrkan och staten mindre betydelsefulla reformförslag, som tid efter annan framlagts. Emellertid kan, såsom utredningen närmare utvecklat i sitt betänkande rörande den kyrkliga förvaltningen, även i ett A-läge skäl måhända bedömas föreligga för en förändring av den nuvarande ordningen i fråga om huvudmannaskapet för begravningsplatserna, därvid fråga kan komma att aktualiseras om ett överförande till den borgerliga kommunen av äganderätten till i bruk varande begravningsplatser, som står under kyrklig förvaltning. Denna fråga belyses i det följande, varjämte särskilt behandlas en av Kungl. Maj:t till utredningen den 16 februari 1966 överlämnad framställning från 1963 års kyrkomöte med begäran om utredning av frågor rörande kyrkofondens framtida användning.

En hel del reformförslag i avseende å den kyrkliga egendomen har sammanförts för utredning av 1960 års ecklesiastika boställsutredning. I utredningens uppdrag, givet den 25 november 1960, ingår att verkställa utredning om förvaltningen av *prästlöneboställena* och de *ecklesiastika arrendegårdarna* (allmänna kyrkohemman, biskopshemman, klockarhemman och stifts prästlönefondshemman) och tillsynen över denna förvaltning. Särskilt har understrukits vikten av att olika vägar blir undersökta att främja rationaliseringen av jordbruket så att boställskapitalet kan lämna en god avkastning. Beträffande löneboställena borde en översyn göras av det nuvarande normaluppskattningssystemet och förslag framläggas om en sådan ändring av bestämmelserna, att det uppskattade värdet av inkomsterna från boställena bättre överensstämde med det verkliga. Utredningen borde även omfatta den egentliga *kyrkojorden*, därvid särskilt borde beaktas behovet av nya författningsbestämmelser, vilka borde göras enhetliga och, i den mån så var möjligt, likartade med övriga ecklesiastika förvaltningsbestämmelser. Övriga frågor, varom utredning skulle ske, gällde formerna för förvaltningen av *domkyrkornas fasta egendom*, placeringen av *prästlönefondsmedel*, åtgärder för att underlätta investeringar i det ecklesiastika skogsbruket samt naturskyddet på vissa boställen.

Beträffande *församlingskyrkorna* har i en av departementsutredningen upprättad promemoria (stencil den 7 mars 1966) föreslagits sådan ändring av 1920 års kungörelse med föreskrifter rörande det offentliga byggnadsväsendet att på byggnadsstyrelsen¹⁷ i stället för på Kungl. Maj:t skulle

¹⁷ I samband med delningen den 1 juli 1967 av byggnadsstyrelsen har kulturhistoriska byrån, i vilkens arbetsuppgifter ingår handläggningen av de kyrkliga fastighetsärendena, tills vidare överförs till riksantikvarieämbetet i avvaktan på de resultat en utredning om kulturminnesvården kan leda till (Prop. 1967: 61 och 64.).

ankomma att godkänna förslag till nybyggnad av kyrka (28 §) samt medge att kyrka, som uppförts utan att godkännande dessförinnan lämnats, får tagas i stadigvarande bruk för sitt ändamål (31 §). Även ärenden enligt 30 § om godkännande av förslag, som avser mera betydande till-, på- eller ombyggnad eller rivning eller flyttning av kyrkobyggnad skulle avgöras av byggnadsstyrelsen i första instans. Delegering i enlighet med departementsutredningens förslag förutsätter ändring av 27 kap. 1 § kyrkolagen, vari stadgas att »när någon vill kyrka eller kapell ånyo bygga, skall det givas Oss och biskopen och konsistorium tillkänna;»

I betänkande med förslag ang. *domkyrkornas förvaltning och ekonomi* (SOU 1949: 63) föreslog domkyrkosakkunniga, att de äldre domkyrkorna skulle stå under förvaltning av en särskild styrelse, benämnd domkyrko-styrelse, sammansatt på visst sätt. Domkyrkostyrelse skulle åligga att vårda och vidmakthålla domkyrkobyggnaden med vad därtill hör samt förvalta domkyrkans kapital och övriga lösa egendom. Till Lunds domkyrka hörande fast egendom skulle förvaltas av domkyrkostyrelsen medan förvaltningen av de andra domkyrkornas fastigheter skulle anförtros åt stiftsnämnden. Till bestridande av kostnaderna för underhåll av domkyrkan, för anskaffning och underhåll av fast inredning, inventarier m. m. samt för domkyrko-styrelsen och dess befattningshavare skulle i första hand användas domkyrkans egna inkomster. Om dessa inte förslag skulle domkyrkoförsamlingen betala hälften av bristen intill ett belopp motsvarande en utdebitering inom domkyrkoförsamlingen av två öre per skattekrona. Vad därutöver erfordrades skulle utgå av statsmedel. Övriga kostnader såsom för domkyrkans uppvärmning, belysning och rengöring skulle bestridas av domkyrkoförsamlingen ensam. Domkyrkosakkunnigas förslag innebar vidare att domkyrkorna för närvarande åliggande skyldighet att tillhandahålla lokal för domkapiteln avvecklades (und. för Lund) och övertogs av statsverket, att den nuvarande skyldigheten för domkyrka att underhålla biskopsgård överfördes å kyrkofonden (dock ej beträffande Lund) samt att de årliga statsanslagen, utgörande ersättning för domkyrkotunnor och annan tionde, indrogs och utbyttes mot ett statsanslag, bestämt efter grunder, som inte på något sätt anknöt till grunderna för den tidigare ersättningen.¹⁸

Frågan om domkyrkoförvaltningens organisation förelades 1951 års kyrkomöte i form av förslag till lag om domkyrkostyrelse (skr nr 5). Enligt lagförslaget skulle denna styrelse bestå av fem ledamöter, nämligen biskopen, domprosten samt en av domkyrkoförsamlingen och två av Kungl. Maj:t utsedda ledamöter. Styrelsen skulle bl. a. vårda och vidmakthålla domkyrkobyggnaden samt därjämte, i den mån Kungl. Maj:t så bestämde,

¹⁸ I samband med indragningen år 1947 av indelningsersättningarna till församlingskyrkorna var fråga före om överflyttning på kyrkofonden utan ersättning från statsverket av statsanslagen till domkyrkorna. Föredragande dep.chefen fann sig ej beredd att förorda bifall till framlagt förslag härom. Frågan torde enligt denne böra ses i sitt samband med spørsmålet om en reglering av domkyrkornas ekonomiska förhållanden i allmänhet.

förvalta annan domkyrkans egendom. Enligt uttalande av föredragande departementschefen borde domkyrkas på landet belägna fastigheter förvaltas av vederbörande stiftsnämnd och domkyrkas i stad belägna fastigheter av vederbörande domkyrkostyrelse. Departementschefen biträdde vad de sakkunniga föreslagit rörande avveckling av domkyrkas skyldigheter att tillhandahålla lokal m. m. åt domkapitlet och att underhålla biskopshus samt anslöt sig i princip till deras förslag om fördelningen av kostnaderna för domkyrkan. Frågan om indragning av tiondeersättningarna och deras ersättande med särskilda statsbidrag borde tills vidare anstå och upptagas först sedan sakkunnigutredningen rörande kyrkomötets grundlagsenliga befogenheter avslutats. Det bleve då möjligt att närmare pröva denna frågas privilegienatur. — Genom lagförslaget skulle upphävas bl. a. kyrkolagens bestämmelse i 24 kap. 4 § att det ankommer på biskopen och domkapitlet att vårda sig om domkyrkans inkomster m. m. Likaså skulle bestämmelserna i 26 kap. kyrkolagen om syssloman vid domkyrka upphävas.

På förslag av kyrkolagsutskottet (bet. nr 18) förklarade sig kyrkomötet icke kunna godkänna det framlagda lagförslaget samt anhöll att Kungl. Maj:t ville utarbета och därefter förelägga kyrkomötet nytt lagförslag. Kyrkomötets skrivelse är alltjämt beroende på Kungl. Maj:ts prövning. Såsom tidigare nämnts har dock frågan om formerna för förvaltningen av domkyrkornas fasta egendom hänskjutits till 1960 års boställsutredning.

Kostnaderna för domkapitlens verksamhet faller i princip helt på statsverket. Sålunda skall av statsmedel betalas arvoden m. m. till domkapitlens ledamöter, hela kostnaden för Stockholms domkapitels expedition samt, vad angår övriga domkapitels expeditioner, vilka är gemensamma för domkapitel och stiftsnämnd, vad av kostnaden för envar expedition kan anses belöpa på domkapitlet, approximativt beräknat till hälften av samma kostnad. Andra hälften av kostnaden, vilken del sålunda anses belöpa på stiftsnämnden, skall — liksom övriga kostnader för stiftsnämnds verksamhet — gäldas ur kyrkofonden.

I sin berättelse över den år 1958 verkställda granskningen av statsverket föreslog riksdagens revisorer att, enär domkapitlens befattning med skolfrågor genom den nya skolstyrelsereformen upphört, hela kostnaden för domkapitlens verksamhet skulle bestridas genom bidrag ur kyrkofonden. I vart fall borde en minskning av de direkta statsanslagen för nämnda verksamhet genomföras. I anledning av detta förslag fann 1959 års riksdag (SU 87 p. 30; Rskr 235) en översyn av finansieringsprinciperna påkallad. På Kungl. Maj:ts uppdrag verkställdes den begärda översynen av kammarkollegiet och statskontoret.

I den av ämbetsverken den 2 december 1959 avlämnade utredningen fann kammarkollegiet, som betraktade domkapitlet som statliga organ, anledning ej förelägga att ändra gällande finansieringsprinciper medan statskontoret, som ansåg att domkapitlens uppgifter väsentligen var att

hänföra till kapitlens ställning som kyrkliga stiftsstyrelser, hävdade att staten ej längre borde svara för deras finansiering. Föredragande departementschefen, vilken förklarade sig icke kunna finna att hänsyn till kyrkofondskapitalets tillkomst och rättsliga ställning i och för sig skulle utgöra något hinder för att låta också kostnaderna för domkapitelsverksamheten bestridas från kyrkofonden, anförde (prop. 1960: 101 s. 62) följande.

»Såsom motiv för en omprövning av hittillsvarande principer har emellertid väsentligen åberopats 1958 års skolstyrelserreform, varigenom domkapitlen befriades från befattning med skolärenden. Av utredningen framgår, att dessa ärendens andel i domkapitlens totala verksamhet redan vid tidpunkten för 1936 års riksdagsbeslut angående domkapitelsorganisationen var av mindre betydelse och därefter ytterligare minskat så, att dessa ärendens bortflyttande från domkapitlen inte kan anses nämnvärt ha påverkat omfattningen av domkapitlens arbetsuppgifter.

Någon väsentligare förändring med avseende å de allmänna uppgifter, som enligt 1936 års bestämmelser ålagts domkapitlen, kan sålunda 1958 års reform inte anses ha medfört.

Såsom skäl för finansiering över kyrkofonden av kostnaderna för domkapitlen har statskontoret även anfört, att de som inte tillhör svenska kyrkan därigenom skulle befrias från skyldigheten att genom skatt bidra till ifrågavarande kostnader. Justitiekanslersämbetet har i sitt utlåtande visat, att den lättnad i skatt, som skulle komma att beredas dessa personer, är så ringa att åtgärden endast skulle kunna tillmätas principiell betydelse.

Avgörande för frågans bedömning synes mig under sådana förhållanden vara, huruvida den omständigheten, att domkapitlen numera handlägger så gott som uteslutande ärenden rörande den kyrkliga organisationen och verksamheten — jag bortser här ifrån det fåtal ärenden, som berör folkbokföringen — bör få till följd, att domkapitlen inte vidare skall finansieras med statsmedel. Så länge de nuvarande banden mellan svenska kyrkan och staten består, synes det emellertid vara ofrånkomligt, att statliga myndigheter handlägger ärenden, som berör kyrkan och dess arbete. Den kyrkliga verksamheten regleras av bestämmelser, som tillkommer genom statsmakternas medverkan eller genom deras beslut, och det ankommer på Kungl. Maj:t att i sista instans avgöra frågor rörande dessa bestämmelsers tillämpning. Det kan då svårligen göras gällande, att domkapitlen, som närmast under Kungl. Maj:t har att vaka över den kyrkliga organisationen, skulle bedriva en verksamhet av sådan natur, att kostnaderna härför icke lämpligen borde bestridas av statsmedel utan överföras på kyrkofonden, vilket skulle innebära en förändring från finansiering medelst statsskatt till finansiering medelst utdebitering efter kyrkligt kommunal skattegrund.

Det kan enligt min mening knappast hävdas, att det sedan 1936 års riksdagsbeslut inträffat några förändringar av så avgörande slag, att frågan om finansieringen av domkapitelsverksamheten därigenom kan anses ha kommit i ett nytt läge. Den verkställda utredningen synes mig inte heller ge vid handen, att skäl skulle föreligga till ändring av gällande grunder för kostnadernas fördelning mellan statsverket och kyrkofonden.

I avvaktan på resultatet av den pågående utredningen om förhållandet mellan stat och kyrka är jag därför inte benägen att nu förordna en överflyttning av kostnaderna för domkapitlen på kyrkofonden.»

Statsutskottet (utl. 118) fann vad departementschefen anfört icke för-

anleda någon erinran från utskottets sida, och riksdagen (skr 294) fattade beslut i överensstämmelse härmed.

Vidare må beträffande kyrkofonden antecknas att 1958 års kyrkomöte hos Kungl. Maj:t hemställt (skr nr 16) att åtgärder snarast måtte vidtagas för en *värdebeständig placering av kyrkofondens kapital*, därvid köp av aktier skulle utgöra den närmast till hands liggande möjligheten. Framställningen är alltså jämt — förmodligen i avvaktan på boställsutredningens förslag om vidgade möjligheter att placera prästlönefondsmedel — beroende på Kungl. Maj:ts prövning.

I sitt den 31 oktober 1966 avlämnade betänkande II »Statens och kyrkans marköverlåtelse» (SOU 1966: 64) har markpolitiska utredningen framlagt förslag med syfte att underlätta de borgerliga kommunernas *förvärv av statlig och kyrklig mark*, som erfordras för samhällsbyggande. Utredningen utgår härvid ifrån det förhållandet, att ansvaret för samhällsplaneringen i väsentlig grad vilar på kommunerna och drar därav slutsatsen att kommunernas bedömningar bör väga tungt när det gäller att bestämma för vilka ändamål mark skall användas, oavsett om den tillhör staten, kyrkan eller någon annan. Enligt utredningens mening bör en kommun medges rätt att förvärva kyrklig jord, som behövs för samhällsbyggande inom överskådlig tid. I fråga om handläggningen av förvärvsärenden framhåller utredningen, att man så långt som möjligt bör skapa sådana förutsättningar att reella förhandlingar mellan parterna om pris och övriga villkor kan komma till stånd. För att detta syfte skall nås bör kommuns ställning som förhandlingspart stärkas. Vidare föreslås att expropriationsrätt införes för all kyrklig jord, alltså även för den fasta egendom som anslagits av kronan. Utredningen räknar dock med att kommuns förvärv av kyrklig jord i regel kommer att kunna äga rum utan att expropriationsrätten tages i anspråk samt framlägger med utgångspunkt bl. a. häri förslag till vissa ändringar i tillämpningsföreskrifterna till kyrkliga försäljningslagen såsom att yttrande i tvistiga fall skall inhämtas av ett särskilt, av parterna obundet administrativt organ — den statskommunala marknämnden. Ytterligare föreslås att värdegränsen för kammarkollegiets beslutanderätt vid försäljning av kyrklig jord till kommun för samhällsbyggnadsändamål skall höjas från nuvarande 150 000 kronor till 1 miljon kronor.

I propositionen 1967: 100 angående riktlinjer för bostadspolitiken, m. m. har föredragande departementschefen anslutit sig till utredningens allmänna överväganden enligt ovan. Beträffande frågan om vidgad expropriationsrätt till kyrklig jord har departementschefen uttalat, att denna fråga torde få tagas upp till prövning i justitiedepartementet. Vad avser förslaget om höjning av värdegränsen för kammarkollegiet i försäljningsärenden ankomme det på Kungl. Maj:t att fatta beslut härutinnan.

I sitt betänkande rörande den kyrkliga förvaltningen (SOU 1967: 45 s. 455—465) har utredningen diskuterat frågan om överförande av huvudmannaskapet för *begravningsplatserna* från den kyrkliga till den borgerliga kommunen; en åtgärd som är tänkbar redan i ett A-läge. Såsom utredningen framhållit torde det beträffande de i bruk varande begravningsplatserna, som står under kyrklig förvaltning, icke vara nödvändigt att söka lösa denna fråga efter några principiella riktlinjer. För valet av huvudmannaskap synes här en bedömning av vad i varje särskilt fall framstår som mest ändamålsenligt böra vara avgörande. I en del fall kan en sådan bedömning leda till bibehållen församlingsförvaltning. I andra fall kan den praktiskt mest lämpliga lösningen vara att ställa begravningsplatsen under den borgerliga kommunens förvaltning, därvid under alla förhållanden dispositionsrätten överföres på kommunen.

Vad utredningen i förevarande betänkande har att behandla är närmast frågan i vad mån och på vilket sätt äganderätten till sådan begravningsplats, som övertages till förvaltning av den borgerliga kommunen, skall kunna överföras på kommunen för det fall en sådan äganderättsövergång skulle befinnas påkallad.

Såsom framgår av redogörelsen i kap. 4 om den kyrkliga egendomens rättsliga ställning är det ofta vanskligt att uttala sig i frågan vilket rättssubjekt som privaträttsligt är ägare till markområde, varå anlagts begravningsplats. Särskilt erbjuder gränsdragningen mellan kyrkostiftelseegendom och församlingsegendom påtagliga svårigheter. Rent allmänt torde härutinnan gälla att icke blott medeltida kyrkogård utan även begravningsplats, som anskaffats av församling före år 1817, då församling antages ha blivit eget rättssubjekt, äges av församlingskyrkan som stiftelse samt att av församling därefter anskaffad begravningsplats utgör församlingskommunal egendom. Emellertid förekommer i åtskilliga fall att för utvidgning av den ursprungliga, församlingskyrkan tillhöriga begravningsplatsen (kyrkogården) tagits i anspråk mark, som församling efter vunnen rättssubjektivitet inköpt för ändamålet. Till skilda områden av begravningsplats kan alltså finnas olika ägare. Ibland har det av församlingen förvärvade området sammanlagts med den ursprungliga begravningsplatsen, därvid förvärvet, med hänsyn till kravet att områdena skall vara i en ägares hand, skett av församlingen för församlingskyrkans räkning. — Begravningsplats kan också helt eller delvis bestå av boställsmark, som för ändamålet upplåtits enligt 24 § första stycket boställsordningen (se ovan s. 116), av mark, som den borgerliga kommunen ställt till förfogande antingen av dess egen jord eller beträffande stad av dess donationsjord, samt av anslagen kronojord.

Beträffande begravningsplats, som anlagts å mark, som utgör stiftelseegendom, torde hinder ej möta mot att den borgerliga kommunen inköper marken enligt bestämmelserna i den kyrkliga försäljningslagen. Tillhör

marken den borgerliga kommunen återgår givetvis förfoganderätten däröver till kommunen. Vad angår begravningsplats, som anlagts på stads donationsjord, är förhållandet numera det att stadens rätt till sådan mark — utan förändring i fråga om dispositionen — återgått till kronan. Om begravningsväsendet kommunaliseras är det möjligt att kronan efterger sina anspråk på äganderätten och överlåter den till staden på sätt som enligt ovan (s. 198 f.) skett med annan donationsjord. En motsvarande äganderättsöverlåtelse är tänkbar i de fall begravningsplats anlagts på vanlig kronojord. Vad slutligen avser begravningsplats eller del därav, som äges av församling, föreligger inga rättsliga hinder mot att sådan egendom överföres i den borgerliga kommunens ägo. Problemet är här i vad mån kommunen skall lämna vederlag till församlingen för den överförda egendomen.¹⁹ Härutinnan kan olika uppfattningar göra sig gällande.

Enligt en uppfattning bör, då skyldigheten att svara för begravningsväsendet övertages av den borgerliga kommunen, en naturlig följd härav vara att församlingen till kommunen med äganderätt överlåter sin begravningsplats i befintligt skick och utan anspråk på annan ersättning än att kommunen betalar återstoden av de skulder församlingen iklätt sig för begravningsplatsen. Denna huvudgrundsats tillämpades exempelvis beträffande skolfastigheterna då folkskoleväsendet kommunaliserades. Jämlikt 22 § lagen den 6 juni 1930 om skolstyrelse i vissa kommuner skulle sålunda kommunen övertaga de rättigheter församling hade till egendom och medel, som anslagits till eller användes för folk- och fortsättningsskoleväsendet, ävensom ikläda sig skyldighet att fullgöra de förbindelser i fråga här om, för vilka församlingen häftade. — Liksom skolfastigheterna före kommunaliseringen i allmänhet uppförts med hjälp av församlingsutskylderna har kostnaderna för inköp och anläggande av begravningsplats, varom nu är fråga, i regel finansierats med uttaxerade medel. Därest kommunen skulle tvingas lösa ut dessa begravningsplatser bleve resultatet att samma kostnader ånyo finge utgå av skattemedel.

Enligt ett annat betraktelsesätt är ett vederlagsfritt överförande till den borgerliga kommunen av äganderätten till församlingsägd begravningsplats närmast liktydigt med konfiskation av församlingens rättmätiga egendom. Ersättning för begravningsplatsens värde bör alltså utgå. Något fullt rättvist och tillfredsställande sätt för bestämmande av detta värde är så gott som ogörligt att finna. Det bör därför i varje enskilt fall överlämnas till de bägge kontrahenterna, kommunen och vederbörande församling, att sins emellan träffa överenskommelse om detta värde och om de villkor i övrigt som skall gälla för överlåtelsen. Kan sådan överenskommelse ej nås står expropriationsvägen alltid öppen för kommunen.

¹⁹ Samma problem möter givetvis i fråga om de kostnader församling nedlagt, exempelvis för uppförande av begravningskapell, å begravningsplats, vartill församling enligt ovan endast har dispositionsrätten.

Såsom inledningsvis berörts har Kungl. Maj:t till utredningen för övervägande överlämnat en framställning från 1963 års kyrkomöte med begäran om utredning av frågan rörande *kyrkofondens framtida användning* med särskilt beaktande av möjligheterna att ernå en skatteutjämning mellan församlingar med olika skatteunderlag.

I tre vid 1958 års kyrkomöte väckta motioner, nr 1, 16 och 31, hemställdes att kyrkomötet ville i skrivelse till Kungl. Maj:t anhålla om utredning rörande bidrag ur kyrkofonden dels för restaurering av kyrka, dels för nybyggnad av kyrka och dels för uppförande av småkyrkor. Som skäl åberopades i motionerna huvudsakligen de svåra problem många församlingar ställdes inför vid finansieringen av nämnda projekt.

I sitt över motionerna avgivna betänkande, nr 9, anförde kyrkomötets andra tillfälliga utskott, att utskottet ville starkt understryka angelägenheten av de ändamål, som motionerna avsåg, samt framhålla att medelsbehovet härför var av den storlek, att, därest icke vissa mindre församlingar skulle oskäligt betungas, åtgärder i skatteutjämnande syfte var erforderliga. Emellertid ansåg sig utskottet icke kunna förorda en ändring av kyrkofondslagen, som skulle möjliggöra att kyrkofondens medel togs i anspråk för mera kostnadskrävande angelägenheter, som ej kunde anses vara i överensstämmelse med de ändamål, för vilka kyrkofonden tillskapats och som kommit till uttryck i den i ordning för kyrkolag stiftade kyrkofondslagen. En dylik utvidgning av de i kyrkofondslagen särskilt angivna ändamål, till vilka kyrkofondsmedel skulle utgå, ansåg utskottet förutsätta en närmare bestämning av kyrkofondens rättsliga ställning och ett större inflytande åt kyrkomötet på användningen av kyrkofondens medel. Det föreliggande skatteutjämningsproblemet borde enligt utskottets mening upptagas till utredning av 1958 års skatteutjämningskommitté. Utskottet hemställde, att motionerna icke måtte föranleda någon kyrkomötets åtgärd.

Kyrkomötet beslöt emellertid att motionerna skulle hänvisas till utredningsnämnden.

I sitt betänkande nr 2 till 1963 års kyrkomöte framhöll utredningsnämnden efter en redogörelse för kyrkofondens uppkomst och utveckling att skäl onekligen kunde anföras till förmån för de av motionärerna ifrågasatta anslagen ur kyrkofonden. Sålunda hade fonden kommit att tagas i anspråk för skilda — med prästlöner ej sammanhängande — ändamål i så pass stor utsträckning, att man numera kunde tala om en viss uppluckring av den grundläggande principen för kyrkofondens användning. Ett förverkligande av motionernas syfte var dock förenat med avsevärda svårigheter. Först och främst kunde det enligt utredningsnämndens mening rent principiellt ifrågasättas om en sådan ändring av kyrkofondslagen nu utan vidare borde förordas, att kyrkofondens medel fick tagas i anspråk för sådana mera kostnadskrävande angelägenheter, som ej kunde anses överens-

stämma med det ändamål för vilket fonden tillskapats. Fonden torde i övrigt för närvarande icke ens helt tillgodose alla de krav, som med skäl kunde ställas på den i egenskap av prästlönebidragsfond. Ett besvärligt praktiskt problem var, framhöll utredningsnämnden vidare, fördelningen av kyrkofondsmedlen mellan församlingar av olika struktur och karaktär i övrigt såsom exempelvis en ödebygdsförsamling i Norrland, en församling på Gotland, en skärgårdsförsamling och en storstadsförsamling. Utredningsnämnden förklarade sig slutligen vilja förordna en utredning, som i främsta rummet skulle ha till syfte att klarlägga frågan för vilka ändamål kyrkofonden rätteligen skall användas. Vid utredningen borde lämpligen samråd ske med 1958 års skatteutjämningskommitté.

Utredningsnämndens betänkande behandlades vid 1963 års kyrkomöte av dettas andra tillfälliga utskott tillsammans med en i anledning av betänkandet väckt motion, nr 14. I denna motion föreslogs att utredningen om kyrkofonden borde omfatta samtliga verksamhetsgrenar och uppgifter, som åvilar en församling enligt församlingsstyrelselagen, därvid särskilt skulle uppmärksammas lönekostnaderna för personal vid kyrka och kyrkogård. Motionärerna ansåg det vidare vara en näraliggande uppgift för kyrkofonden att årligen lämna medel till arbetet inom kyrkan på stifts- och riksplanen. — Utskottet (bet. nr 15) ansåg behovet av skatteutjämning för församlingarna vara uppenbart samt fann det principiellt riktigt att sådan skatteutjämning ägde rum via allmänna kyrkoavgiften, vilket skulle ge uttryck för en inbördes solidaritet inom kyrkan. Vad beträffar i motionen nr 14 omnämnda kostnader för personal vid kyrka och kyrkogård erinrades att vid 1963 års riksdag väckts två likalydande motioner, I: 677 och II: 831, om utjämning genom kyrkofonden av församlingarnas kostnader för kyrkovaktarlönerna i analogi med vad som gäller för kyrkomusikerna. Riksdagen beslöt, att motionerna för närvarande icke skulle föranleda någon riksdagens åtgärd. Utskottets betänkande utmynnade i en hemställan att kyrkomötet med bifall till utredningsnämndens förslag och i anledning av motionen nr 14 ville i skrivelse till Kungl. Maj:t hemställa om utredning om kyrkofondens framtida användning med särskilt beaktande av möjligheterna att ernå en skatteutjämning mellan församlingar med olika skatteunderlag. Kyrkomötet biföll utskottets förslag.

Över kyrkomötets framställning har utlåtanden avgivits av kammarkollegiet och statskontoret.

Kammarkollegiet har med hänsyn till att gränserna för kyrkofondens användningsområde blivit alltmer obestämda ansett det vara av vikt att genom en utredning få klarlagt, för vilka ändamål fonden numera rätteligen bör få användas. Kollegiet har vidare framhållit, att kyrkofonden huvudsakligen finansieras genom den allmänna kyrkoavgiften. Det kunde därför med visst fog göras gällande, att frågeställningen numera egentligen borde vara: för vilka kyrkliga ändamål bör den allmänna kyrkoavgif-

ten få användas eller, med andra ord, vilken kyrklig verksamhet är av sådan art, att den bör helt eller delvis bekostas genom utdebitering på skatte-kronorna i hela riket. Med sådan utgångspunkt skulle enligt kollegiets mening hinder knappast kunna anses möta mot att, om skäl härför i övrigt må finnas föreligga, exempelvis för vinnande av ytterligare skatteutjämning, något vidga fondens användningsområde.

Jämväl statskontoret har ansett utredning påkallad. De olika ställnings-taganden beträffande kyrkofonden, som härvid skulle kunna aktualiseras, har statskontoret skisserat på följande sätt.

»1. Skatteutjämningen mellan *pastoraten* via nuvarande avräkningssystem kan bringas att upphöra som en följd av den kommunala skatteutjämningen och kyrkofonden bli endast en kapitalfond vars avkastning utnyttjas för begränsade ändamål av allmänt kyrkligt intresse.

2. Kyrkofonden utnyttjas som skatteutjämningsfond för *församlingarna an-tingen*

a) genom ett avräkningsförfarande motsvarande det som nu sker mellan pastora-ten och fonden men omfattande icke enbart präst- och kyrkomusikerlönekostnaderna utan — helt eller delvis — jämväl församlingens övriga utgifter *eller*

b) enbart för att bistå församlingar med hög utdebitering.

3. Nuvarande system med utjämning mellan pastoraten bibehålles men utökas med en särskild utjämning mellan församlingar med hög utdebitering.

Hela frågan om fondens användning är avhängig av de beslut, som skall fattas om kyrkans ställning överhuvud. Partiella ändringar skulle i avvaktan härpå t. v. kunna tänkas som t. ex. bidrag för uppförande av kyrkor eller iordning-ställande av kyrkogårdar m. m. Möjligheter skulle även kunna skapas för pasto-rat och församlingar att utanför ramen för avräkningssystemet efter individu-ella ansökningar få upptaga lån ur kyrkofonden efter i princip lika villkor som för byggnadsförskott eller erhålla kontanta bidrag efter generellt angivna normer eller efter en prövning in casu.»

För egen del får kyrka—statutredningen anföra följande.

Som framgår av redogörelsen för nuvarande förhållanden (s. 142 ff.) är kyrkofondens huvudsakliga uppgift att vara en fond för skatteutjämning mellan pastoraten i vad angår dessas kostnader för avlönande av präster och kyrkomusiker. Om sålunda kostnaderna överstiger avkastningen av pastoratets präst- och kyrkomusikerlönetillgångar jämte den av Kungl. Maj:t till öretalet för skatte-krona bestämda församlingsavgiften, maximerad till 20 öre för skatte-krona, äger pastoratet erhålla tillskott ur kyrkofonden. Cirka $\frac{4}{5}$ av pastoraten får sådant tillskott. Budgetåret 1964/65 upp gick tillskotten till omkring 31 milj. kr.

Angivet utjämningsförfarande är väl det man närmast har för ögonen, när man betecknar kyrkofonden som en skatteutjämningsfond. Fonden står emellertid för en hel del andra kostnader såsom för pastoratsadjunkter, pastoratens skogsbiträden, tjänste- och familjepensioner för präster och avgifter till ATP om tillhopa cirka 38 milj. kr. (se sammanställning på s. 154), vilka om kyrkofonden icke funnes skulle belasta pastoraten. Även i sådant hänseende kan väl fonden betraktas som en skatteutjämnings-

fond. — Härutöver bestrider kyrkofonden i viss mindre utsträckning utgifter, som är hänförliga till kyrklig verksamhet på kontrakts-, stifts- och riksplanen.

De olika funktioner kyrkofonden har att fylla och vilka i allt väsentligt hänför sig till pastoratens verksamhetsområde möjliggöres genom den på kommunalbeskattningsens grund uttagna allmänna kyrkoavgiften. För budgetåret 1964/65 utgjordes sålunda kyrkofondens inkomster till cirka 83 procent av nämnda avgift.

Då alltså den ojämförligt största delen av kyrkofondens inkomster utgöres av allmänna kyrkoavgiften och endast en helt ringa del av avkastning av fondkapitalet behöver utredningens mening hänsynen till detta kapitals tillkomst och rättsliga ställning i och för sig icke utgöra något hinder för att kyrkofondsmedel tages i anspråk även för skatteutjämning mellan församlingarna, för det fall och i den mån så skulle anses påkallat.

I ärendets tidigare skede har åberopats den då pågående utredningen av 1958 års skatteutjämningskommitté. Denna kommittés arbete är numera slutfört (bet. SOU 1964: 19) och statsmakterna har fattat beslut om nytt skatteutjämningsystem (kung. 3/6 1965, nr 268) att gälla från och med år 1966. Det nya systemet, som icke berör den skatteutjämning som sker via kyrkofonden, innebär i korthet, att skatteersättningen i anledning av 1957 och 1961 års ortsavdragsreformer jämte skattelindringsbidraget till synnerligt skattetyngda kommuner upphör och ersättes med skatteutjämningsbidrag. Till såväl de borgerliga som de kyrkliga kommunerna (församlingar, pastorat och annan kyrklig samfällighet som äger beskattningsrätt) skall bidrag utgå av statsmedel, när skattekraften, d. v. s. antalet skattekrönor per invånare, understiger en viss nivå enligt taxeringen för bidragsåret (skatteutjämningsbidrag vid brist på skattekraft). Bidraget utgår som tillskott på skatteunderlag upp till en total skattekraft, som varierar med hänsyn till kommunens geografiska läge. På samma sätt som skedde beträffande de upphörda tillskjutna skatteunderlagen i anledning av ortsavdragsreformerna erhålles de belopp, som skall utbetalas till den kyrkliga kommunen, genom att multiplicera tillskottet på skatteunderlag med den utdebiteringssats, som kommunen fastställt för bidragsåret. För pastorat eller annan kyrklig samfällighet, som omfattar två eller flera församlingar, skall tillskottet av skatteunderlag utgöra summan av sådana tillskott till församlingarna. Om ett pastorat har högre skattekraft än den för området gällande skattekraftsgränsen men en av församlingarna i pastoratet har lägre skattekraft och därför är berättigad till tillskott, äger pastoratet utnyttja detta tillskott vid beräkningen av sina inkomster. — Till de kyrkliga enheterna utgår icke — till skillnad mot vad som gäller för de borgerliga kommunerna — statligt bidrag vid hög utdebitering.

Enligt Årsbok för Sveriges kommuner 1966 (tab. 16) beräknades skatte-

utjämningsbidragen till de kyrkliga kommunerna detta år uppgå till drygt 62 milj. kronor. Som jämförelse kan nämnas att år 1965 skatteersättningarna till samma kommuner med anledning av ortsavdragsreformerna belöpte sig till 38,8 milj. kronor (Årsboken 1965, tab. 4). Sådana skatteersättningar utgick till samtliga kyrkliga kommuner i riket, vilket icke på långt när är förhållandet vad gäller skatteutjämningsbidragen.

Genom det nya statliga bidragssystemet har otvivelaktigt skett en avsevärd utjämning av skillnaderna i skattetryck mellan församlingarna, varför angelägenheten av en allmän skatteutjämning genom kyrkofonden numera minskat i styrka. Det må vidare erinras om den möjlighet församling enligt församlingsstyrelselagen har att ingå i ekonomisk gemenskap — samfällighet — med annan eller andra församlingar. En sådan gemenskap behöver icke innebära att det gamla socken- och församlingsbegreppet försvinner. Om denna möjlighet tillvaratages torde de ojämnheter i skattetrycket, som alltjämt kvarstår, kunna i stor utsträckning elimineras.²⁰ Med hänsyn till det anförda kan det ifrågasättas om en utredning i det av kyrkomötet angivna huvudsyftet — skatteutjämning mellan församlingar med olika skatteunderlag — numera är påkallad. I vart fall kan en sådan tidsödande utredning icke ske genom kyrka—statutredningens försorg.

I anknytning till de ovannämnda skatteutjämningsbidragen åt de kyrkliga kommunerna vill utredningen antyda ett spörsmål av principiellt intresse ur religionsfrihetssynpunkt. Eftersom dessa bidrag utgår av statsmedel deltagar även den, som utträtt ur Svenska kyrkan, via statsskatten, i finansieringen av bidragen och därmed av den kyrkliga verksamheten och erhåller alltså icke den skattenedsättning med 40 procent, som han skulle ha fått om bidragen finansierats med den allmänna kyrkoavgiften. I och för sig är angivet förhållande icke något unikt. Av statsmedel bestrides sålunda sedan lång tid tillbaka utgifterna exempelvis för domkapitlet och kyrkomötet. Sådana utgifter är emellertid relativt obetydliga i jämförelse med skatteutjämningsbidragen, vilka enligt ovan totalt uppgår till cirka 62 milj. kronor för år. Den principiella invändning, som kan göras mot en finansiering av kyrkliga utgifter över statsbudgeten i stället för över kyrkofonden, synes därför numera ha vunnit ökad tyngd. Såsom framgår av redogörelsen för nuvarande förhållanden (s. 151) är den allmänna kyrkoavgiften för närvarande fastställd till 10 öre per skattekrona. Därest kyrkofonden skulle bestrida kostnaderna även för skatteutjämningsbidragen skulle detta innebära en utdebitering av allmän kyrkoavgift med ytterligare 10 öre per skattekrona, varigenom öretalet komme att uppgå till maximigränsen 20.

²⁰ Samfälligheternas antal utgjorde den 1 juli 1966 121, varav 21 nybildats sedan år 1964. Samfälligheterna omfattade totalt cirka 350 församlingar.

B- och C-lägena

För dessa fria lägen har utredningen såsom framgår av den föregående framställningen förutsatt, att kyrkan under alla förhållanden får behålla besittningsrätten till den kyrkliga egendomen. Vidare har diskuterats den lösningen av egendomsfrågorna att den fria kyrkan tillförsäkras äganderätt till kronoanslagen, varjämte något berörts spörsmålet om överförande till de kyrkliga enheterna, främst församlingar och pastorat, av äganderätten till den kyrkostiftelseegendom, varöver de disponerar. En principlösning på sätt angivits rörande kyrkans framtida rätt till egendomen nödvändiggör givetvis att lagbestämmelser utfärdas, som konstituerar sådan rätt.

Rent allmänt ingår i förutsättningarna för nu ifrågavarande lägen att kyrkan efter en genomförd skilsmässa skall äga att genom sina stadgar själv bestämma om sin organisation och verksamhet och därmed även om förvaltningen och dispositionen av den kyrkliga egendomen samt om den kontroll däröver, som kan finnas erforderlig. I princip bör sålunda alla de uppgifter i avseende å egendomen, som för närvarande handhas av Kungl. Maj:t och de centrala ämbetsverken samt av de blandat statliga och kyrkliga organen — stiftsnämnder och boställsnämnder — övergå på helt kyrkliga organ. Det måste anses falla utanför utredningens uppdrag att mera i detalj avhandla den tänkbara utformningen av stadgarna härutinnan. I den fortsatta framställningen utgår utredningen ifrån att kyrkan kommer att behålla organisationen i församlingar, pastorat och stift, att kyrkomötet eller dess motsvarighet kommer att bli det beslutande organet på riksplanet bl. a. i fråga om kyrkans ekonomi samt att det blir nödvändigt att inrätta en kyrklig centralstyrelse (kyrkostyrelse). Vidare antages att bestämmelserna i kyrkans stadgar rörande förvaltningen och dispositionen av egendomen, åtminstone såvitt angår tiden närmast efter skilsmässan, i görligaste mån kommer att anknyta till vad för närvarande gäller. Från dessa utgångspunkter skisseras nedan i stora drag det tänkbara innehållet i stadgebestämmelserna. En särskild fråga, som därefter kommer att behandlas, är i vad mån till grund för dessa bestämmelser bör ligga statlig lagstiftning.

Församlingskyrkor med därtill anknutna fasta och lösa tillgångar vårdas och förvaltas av församlingarna. För uppförande, till-, på- eller ombyggnad eller större reparation av församlingskyrka erfordras samtycke av kyrkostyrelsen. Utan sådant samtycke får kyrka icke heller försäljas, rivras eller flyttas eller däri befintliga viktigare inventarier avhändas kyrkan. Kyrkostyrelsens tillstånd kräves jämväl för försäljning av församlingskyrka tillhörig fast egendom (kyrkojord).

Motsvarande kontrollbestämmelser förutsättes gälla för domkyrkorna och deras egendom. Av domkyrkorna förvaltas för närvarande de yngre

kyrkorna såsom församlingskyrkor medan de äldre har egna styrelser. En enhetlig reglering av förvaltningsbefogenheterna kan synas önskvärd, sålunda att samtliga domkyrkor förvaltas av domkyrkoförsamlingarna. Möjligen skulle beträffande de äldre domkyrkorna kunna ifrågakomma att låta en representant för stiftet deltaga i förvaltningsbesluten.

I den mån kyrkan behåller huvudmannaskapet för begravningsplatserna vårdas och förvaltas dessa av församlingarna. För utvidgning eller väsentlig ändring av sådan församlingsförvaltd begravningsplats samt för överlåtelse eller användande av densamma för annat ändamål erfordras samtycke av kyrkostyrelsen. Det kan också tänkas att i fråga om utvidgning eller väsentlig ändring av begravningsplats prövningsrätten lägges hos stiftsmyndighet.

Kostnaderna för underhåll och vård m. m. av kyrkorna bestrides i första hand av kyrkornas egna tillgångar. Där dessa icke förslår ansvarar församlingarna för kostnaderna. Det kan dock bli nödvändigt att kyrkostyrelsen lämnar församlingarna ekonomisk hjälp exempelvis vid om- eller tillbyggnad eller större reparation av kyrka. Såsom framhålles i följande avsnitt om D-läget kan framför allt vad gäller de äldre domkyrkorna även ifrågakomma bidrag från staten för att säkra dessa byggnadsminnens bestånd för framtiden. — Finansieringen av kostnaderna för underhåll och vård av de församlingsförvaltda begravningsplatserna kan tänkas ske på det sätt att de borgerliga kommunerna lämnar församlingarna anslag härtill.

Prästgårdar och löneboställen jämte därtill hörande fonder förvaltas av pastoraten. De inskränkningar i förvaltningsbefogenheterna för pastoraten, som för närvarande föreligger enligt ecklesiastiska boställsordningen, bortfaller liksom den tillsyn och kontroll, som utövas av boställsnämnder och stiftsnämnder. Sannolikt kommer dock att för försäljning eller annan avhändelse av den fasta egendomen krävas samtycke av stiftsmyndighet eller kyrkostyrelsen. — Något utrymme för boställsnämnderna skulle alltså icke finnas i den nya organisationen. Stiftsnämnderna däremot har åtskilliga andra uppgifter än kontrollen över den kyrkliga egendomens förvaltning på lokalplanet och frågan om dessa nämnder, omvandlade till helt kyrkliga organ, skall bestå eller ej får därför ses i ett större sammanhang. — Prästgård uthyres såsom tjänstebostad åt församlingspräst. Hyran tillkommer pastoratet, som står kostnaderna för prästgården. För det fall prästgård icke utnyttjas som tjänstebostad åt prästen kan den komma att jämnställas med löneboställe. Avkastningen av löneboställen och prästlönefonder disponeras jämte inkomsterna i förekommande fall av pastoratets andel i stifts prästlönejordsfond och prästlönefondshemman för bestridande av pastoratets prästlönekostnader. Överstiger den behållna avkastningen dessa kostnader behåller pastoratet överskottet. I den mån avkastningen icke förslår för ändamålet svarar pastoratet för vad som brister.

Såsom bidrag till att täcka lönekostnaderna kan efter kyrkomötets bestämmande tillskott utgå ur kyrkofonden antingen efter automatiskt verkande regler eller efter behovsprövning.

Biskopsgårdarna, biskopshemmanen, de allmänna kyrkohemmanen, klockarhemmanen och stiftens prästlönefondshemman förvaltas av stiftsnämnderna, om dessa organ behålles i den fria kyrkan, och eljest av annan stiftsmyndighet. Inkomsterna av nämnda hemman, med undantag av stiftens prästlönefondshemman, ingår till kyrkofonden, som har att bestrida kostnaderna för hemmanen. Avkastningen av stifts prästlönefondshemman tillfaller vederbörande pastorat i förhållande till storleken av de fondmedel, som från pastoratet tagits i anspråk för inköp av hemmanet. Tänkbart är att förvaltningen och dispositionen av de fåtaliga klockarhemmanen överföres till vederbörande församlingar, varigenom kyrkofonden befrias från ansvaret för klockarboställskapital och skyldigheten att betala boställsräntan.

Förvaltningen av kyrkofonden övertages av kyrkostyrelsen. Fonden torde huvudsakligen komma att finansieras av de årliga bidrag, som enligt en av kyrkomötet fastställd stat för fonden skall utgå av församlingarna eller pastoraten. Härtill kommer den årliga ersättningen av statsmedel för prästerskapets till statsverket indragna tionde (såvida icke denna ersättning avlöses med ett engångsbelopp), räntan å fondkapitalet och inkomsten av allmänna kyrkohemman och biskopshemman. Bland de större utgifter, som kyrkofonden kan förmodas få bestrida, må nämnas kostnaderna, *dels* för utjämningsbidragen eller tillskotten till mindre bärkraftiga pastorat och församlingar för avlönande av präster respektive kyrkomusiker, *dels* för biskoparnas samt stifts-, kontrakts- och pastoratsadjunkternas löner, *dels* för avgifter för allmän tilläggspension åt prästerskapet, *dels* för domkapitlen och stiftsnämnderna och *dels* för de centrala organen.

Ovan har utredningen med den principiella utgångspunkten, att den fria kyrkan genom interna stadgar skall äga att själv bestämma om förvaltningen, dispositionen och kontrollen i avseende å den kyrkliga egendomen, skisserat några huvudlinjer i vad gäller det sätt på vilket bestämmelserna kan tänkas utformade i stadgarna. En särskild fråga är huruvida dylika stadgebestämmelser utan stöd av statlig lagstiftning kan få behörig effekt. Beträffande förvaltningen och dispositionen av egendomen torde ej föreligga några särskilda problem. Härutinnan har i allt väsentligt anknutits till vad för närvarande gäller. Vad däremot avser kontrollen har vissa befogenheter tillförsäkrats kyrkostyrelsen. Det är tänkbart att en del församlingar och pastorat icke är villiga att utan vidare underkasta sig en sådan ordning utan hävdar fri förfoganderätt över egendomen inom ramen för ändamålet med densamma. Otvivelaktigt skulle en av statsmakterna — givetvis i samråd med kyrkan — påbjuden lösning underlätta kyrkans stadgereglning av kontrollfrågan och ge bättre effekt åt denna reglering.

I kyrkans stadgar får förutsättas ingå även bestämmelser rörande fördelningen av egendom i samband med ändrad församlings- och pastoratsindelning. Den frågan kan då ställas om till grund för dylika bestämmelser bör ligga statlig lagstiftning i syfte bl. a. att undvika en eventuell inomkyrklig tvist om bestämmelsernas innehåll. Denna fråga, som har nära sammanhang med spørsmålet på vad sätt den kyrkliga egendomen skall anknytas till församlingarna och pastoraten i en fri kyrka, torde få bedömas i en andra utredningsetapp. Tillförsäkras nämnda enheter äganderätten till kronoanslagen och kyrkostiftelsernas egendom måste den ekonomiska uppgörelsen vid församlings- och pastoratsdelning bli mindre komplicerad än om rättsgrunden är av nuvarande beskaffenhet, och frågan om behovet av statliga föreskrifter kan då vara av mindre intresse.

Enligt gällande ordning (4 § kyrkofondslagen) skall, därest nettoavkastningen av prästlönetillgångarna (boställen och fonder) inom ett pastorat överstiger pastoratets kostnader för prästlönerna, pastoratet inbetala hälften av överskottet till kyrkofonden. Ovan har utredningen utgått ifrån att det föreligger ett kyrkligt önskemål att pastoraten får behålla hela överskotten. Sålunda har 1958 års kyrkomöte gjort framställning i sådant syfte hos Kungl. Maj:t, som dock genom beslut den 22 maj 1959 funnit framställningen icke föranleda någon Kungl. Maj:ts vidare åtgärd. Såsom framgår av den tidigare lämnade redogörelsen för kyrkofondens inkomster (s. 149 ff.) uppgick för budgetåret 1964/65 överskottsmedlen till 466 615 kronor medan kyrkofondens totala inkomster var drygt 75 miljoner kronor. Överskottsmedlen spelar alltså en obetydlig roll för kyrkofondens ekonomi. Om emellertid en skyldighet för pastoraten i den fria kyrkan att inleverera eventuella överskott till kyrkofonden skulle anses påkallad, torde till grund för sådan skyldighet böra ligga en statlig föreskrift härom.

Såsom framgår av det föregående gäller sålunda beträffande de förvaltnings-, dispositions- och kontrollföreskrifter i avseende å den kyrkliga egendomen, som i B- och C-lägena skulle kunna ifrågasättas, att kyrkan kan förutsättas ge stadgebestämmelserna ett sådant innehåll, att intresset av att egendomen bevaras och användes för kyrkliga ändamål blir tillgodosett. Härtill kommer det skydd för den kyrkliga egendomen, som ligger däri att huvuddelen av denna egendom har karaktär av stiftelseegendom²¹ och kronoegendom, samt — för det fall äganderätten till dylik stiftelse- och kronoegendom överföres till de kyrkliga organen — i lagbestämmelsen (se ovan s. 200) att den sålunda överförda egendomen icke får tagas i anspråk för andra än kyrkliga ändamål.

Till följd av att den särskilda statliga lagstiftningen rörande lönebostäl-

²¹ De särskilda kyrkostiftelserna måste för det fall icke annorlunda förordnas anses bestå som särskilda rättssubjekt även efter skilsmässan. De befogenheter, som för närvarande tillkommer Kungl. Maj:t i egenskap av styrelse för stiftelserna, övergår på de kyrkliga organen, vilka vid förvaltningen och dispositionen av stiftelseegendomen blir underkastade den kontroll som gäller för jämförliga andra stiftelser.

len (ecklesiastika boställsordningen), allmänna kyrkohemman, biskopshemman, klockarhemman och stifts prästlönefondshemman (ecklesiastika arrendestadgan) samt övrig kyrklig jord upphäves blir det erforderligt att statsmakterna på vissa punkter meddelar bestämmelser avsedda att tillgodose intressen av allmän karaktär. Sålunda får man räkna med att egendomen underkastas de skötsel föreskrifter, som gäller enligt lagen den 30 juni 1947 om uppsikt å jordbruk samt skogsvårdslagen den 21 maj 1948. Enligt uppsiktslagen skall lantbruksnämnderna ha tillsyn över att brukningsdelar med mer än 2 hektar odlad jord icke vanhävdas. Vanhävd anses föreligga dels då jordbruket så vanskötes, att dess vidmakthållande äventyras, och dels då för jordbruket erforderliga byggnader bortföres eller lämnas utan nödigt underhåll. Där lantbruksnämnd vid besiktning av fastighet finner vanhävd föreligga skall nämnden i första hand söka få till stånd en överenskommelse med markägaren eller arrendatorn om avhjälpande av vanhävden. Misslyckas det eller fullgöres ej avtalet skall ärendet anmälas för länsstyrelsen, som föreskriver erforderliga åtgärder samt förelägger vite. Jämlikt skogsvårdslagen sker uppsikten över att skogsmark med därå växande skog skötes på ett ändamålsenligt sätt genom skogsvårdsstyrelserna i länen. Den direkta kontrollen utövas av hos styrelserna anställda länsjägmästare och länsskogvaktare. Såsom huvudregel för skogsavverkningen gäller att utvecklingsbar skog icke må avverkas annat än genom gallring, som är för skogens utveckling ändamålsenlig. I lagen lämnas vidare detaljerade bestämmelser i syfte att sörja för skogsåterväxten. Sker avverkning i strid mot lagens föreskrifter eller vidtager markägaren icke nöjaktiga åtgärder för återväxten skall skogsvårdsstyrelsen söka träffa överenskommelse med ägaren. Kan överenskommelse beträffande avverkningen icke träffas eller håller ägaren ej sådan överenskommelse äger skogsvårdsstyrelsen meddela avverkningsförbud. Har avverkningen skett i uppenbar strid mot lagens regler eller mot överenskommelse eller förbud kan markägare och avverkare ådömas böter och konfiskation av det avverkade virket. I fråga om åtgärder för återväxten gäller att om överenskommelse härom ej kommer till stånd, särskild syn företages varefter nya förhandlingar vidtager. Kan överenskommelse ändå ej träffas drages saken inför domstol, som äger föreskriva bestämda återväxtåtgärder. Verkställighet av domen sker genom skogsvårdsstyrelsens försorg men på markägarens bekostnad.

Föreskrift torde vidare i anledning av upphävandet av boställsordningen och arrendestadgan böra meddelas därom att för utarrendering av kyrklig jord skall gälla de sociala arrendebestämmelserna i 2 kap. nyttjanderättslagen (se härom redogörelsen å s. 117 ff.), oavsett brukningsenhetens storlek.

Jämlikt boställsordningen (32 §) och dess tillämpningsföreskrifter (4 kap. 1—3 §§) är prästgårdarna tillförsäkrade visst skydd i kulturhisto-

riskt och estetiskt hänseende, som vid upphävandet av nämnda lagstiftning går förlorat. Ett icke oväsentligt skydd åt kulturhistoriskt värdefull bebyggelse i såväl allmän som enskild ägo gives dock i byggnadslagen den 30 juni 1947 och byggnadsstadgan den 30 december 1959. Enligt 86 och 122 §§ byggnadslagen äger länsstyrelse förordna att nybyggnad inom område, som icke ingår i stadsplan eller byggnadsplan och som befinnes böra särskilt skyddas med hänsyn till förefintlig från historisk eller konstnärlig synpunkt värdefull bebyggelse, icke får företagas utan länsstyrelsens tillstånd. Till nybyggnad är enligt 75 § byggnadsstadgan att hänföra även väsentliga ändringar å befintlig byggnad. Vid planläggning av område skall enligt 9 § byggnadsstadgan tillses att bebyggelse med särskilt värde ur historisk eller kulturhistorisk synpunkt eller ur skönhetssynpunkt såvitt möjligt bevaras. Med avseende å de särskilda byggnadsföretagen finnes i 38 § samma stadga en bestämmelse om att byggnad av större värde ur historisk, kulturhistorisk eller konstnärlig synpunkt icke får förvanskas vare sig genom arbeten å själva byggnaden eller genom bebyggelse i grannskapet. Över iakttagandet av denna bestämmelse, som är tillämplig inom områden, där byggnadslov erfordras, tillkommer det i första hand byggnadsnämnden att vaka. Från skyldigheten att söka byggnadslov är endast kronan och landsting befriade. — Genom lagen om byggnadsminnen den 9 december 1960 har skydd beretts åt byggnad, som bevarar egenarten hos gången tids byggnadsskick eller minnet av historiskt betydelsefull händelse och som med hänsyn därtill är att anse som synnerligen märklig. Lagen äger icke tillämpning å kyrkliga byggnader. Vid dess tillkomst uttalade emellertid departementschefen att även prästgårdar kunde förklaras för byggnadsminnen och sålunda bli delaktiga av det skydd som den nya lagen lämnar. — Då alltså den allmänna lagstiftning, som redan har tillämpning å prästgårdar, synes giva dessa ett tillfredsställande skydd ur kulturhistorisk synpunkt läser någon särskild statlig föreskrift härutinnan icke vara erforderlig.

De bestämmelser i byggnadslagstiftningen, som ovan återgivits, har avseende jämväl å kyrkliga byggnader såsom församlingskyrkor och domkyrkor. Däremot äger såsom tidigare nämnts byggnadsminneslagen icke tillämpning å dessa. I första hand bör därför kyrkobyggnaderna underkastas bestämmelserna i denna lag. Fråga om därutöver påkallas en statlig reglering i någon form av dessa byggnader behandlas nedan i avsnittet om D-läget.

Ovan har utredningen vid sitt försök att teckna en bild av hur kyrkan under de i B- och C-lägena givna förutsättningarna i sina stadgar kan tänkas lämna föreskrifter rörande förvaltningen och dispositionen av den kyrkliga egendomen utgått ifrån att förvaltningen av denna egendom, med undantag av kyrkofonden, kommer att handhas av organ på lokal- och stiftsplanet. En sådan lösning kan emellertid även vara tänkbar att åt-

minstone en del av egendomen genom statlig lagstiftning i samband med övergången till ett fritt läge överföres till förvaltning av ett centralt kyrkligt organ, i första hand kyrkostyrelsen. Överföringen av förvaltningsbefogenheterna skulle sålunda utan vidare omständigheter kunna ske beträffande allmänna kyrkohemman och andra fastigheter, som för närvarande faller under stiftsnämndernas direkta förvaltning. Intresset i denna fråga knyter sig emellertid i främsta rummet till löneboställena, vilka ju bildar den ojämförligt största och värdefullaste delen av kyrkans jordinnehav, samt till dem knutna fonder, prästlönefonderna. Omkring en femtedel av boställena antages tillhöra kronan. Något hinder för att dessa kronoanslag, däri inbegripet fonderna, i den utsträckning de kan identifieras underställes kyrkostyrelsens förvaltning läser icke föreligga. Icke heller synes några principiella betänkligheter ur rättslig synpunkt böra möta mot att förvaltningen av de boställen jämte fonder, som tillhör församlingskyrkorna som stiftelser, överflyttas till kyrkostyrelsen. Äganderätten till egendomen ligger ju kvar hos kyrkostiftelserna och dess avkastning användes alltfört till kyrkliga ändamål. Beträffande de boställen, till vilka församlingarna privaträttsligt är ägare, kan råda viss tvekan om desamma genom statliga föreskrifter förvaltningsmässigt kan underkastas kyrkostyrelsen och om icke ett överlämnande bör ske på frivillig väg. — Det förutsattes att i kyrkostyrelsens befogenheter även skulle ingå att i förekommande fall avyttra kyrklig jord och placera köpeskillingen liksom redan förefintliga prästlönefonder exempelvis i aktier och hyreshus. — Den behållna avkastningen av boställsegendomen eller av de kapitaltillgångar, som trätt i egendomens ställe, skulle tillkomma vederbörande pastorat i förhållande till värdet av de boställen och prästlönefonder inom pastoratet, som ställts under kyrkostyrelsens förvaltning.

Utredningen har här endast velat antyda möjligheten av en centralisering på sätt angivits av egendomsförvaltningen. Det är givet att synnerligen starka praktiska och ekonomiska skäl måste kunna åberopas för att man skall bryta den ordning enligt vilken boställena förvaltas av pastoraten. Sålunda bör väl kunna påvisas att denna ordning icke visat sig lämplig för ett rationellt utnyttjande av jorden och att en centralisering av förvaltningen skulle medföra påtagliga ekonomiska fördelar för kyrkan. Sådana bedömningar faller emellertid utanför utredningens uppdrag.²² Därest i en andra utredningsetapp antydd omläggning av förvaltningssystemet skulle finnas böra övervägas, torde denna fråga få bli föremål för särskild utredning.

²² Såsom framgår av den i bilaga till detta betänkande intagna redogörelsen för egendomsförhållanden m. m. i vissa främmande länder har en centralisering av egendomsförvaltningen inom the Church of England medfört att avkastningen av egendomen avsevärt kunnat höjas.

D-läget

I detta läge förutsättes att den fria kyrkan får behålla besittningsrätten endast till kyrkobyggnader inklusive tomplatser.

Vad utredningen i närmast föregående avsnitt anfört rörande vården och förvaltningen av församlingskyrkor och domkyrkor i B- och C-lägena är givetvis tillämpligt även i avseende å D-läget. Härutöver må framhållas följande.

De allmänna intressen, som beträffande kyrkobyggnaderna kan göra sig gällande i de fria lägena, är huvudsakligen att dessa tillförsäkras ett tillfredsställande skydd ur kulturhistorisk synpunkt. För närvarande gäller i angivet hänseende, förutom de tidigare nämnda allmänna bestämmelserna i byggnadslagstiftningen, specialregleringen i 1920 års kungörelse med föreskrifter rörande det offentliga byggnadsväsendet. Enligt denna kungörelse åligger det riksantikvarien att utfärda närmare föreskrifter och anvisningar rörande vården av sådana kyrkobyggnader, som på grund av deras kulturhistoriska eller konstnärliga värde är att betrakta som byggnadsminnesmärken. Nämnda myndighet har också inseendet i stort över att dessa minnesmärken underhålles och vårdas. Där förslag uppkommit om ändring av sådan kyrkobyggnad skall förslaget godkännas av riksantikvarien innan det kommer till utförande. Förslag, som avser mera betydande till-, på- eller ombyggnad eller rivning eller flyttning av kyrkobyggnad, skall alltid underställas Kungl. Maj:ts prövning.

Såsom tidigare framhållits bör i ett fritt läge kyrkobyggnaderna i första hand underkastas bestämmelserna i byggnadsminneslagen. Enligt denna lag må riksantikvarien förklara byggnad, som bevarar egenarten hos gången tids byggnadsskick eller minnet av historiskt betydelsefull händelse och som med hänsyn därtill är att anse som synnerligen märklig, för byggnadsminne. Sådan åtgärd föranleder bland annat fastställande av skydds-föreskrifter av olika slag för byggnaden och övervakning av dessas efterlevande.

De rådgivande och övervakande funktioner, som enligt specialregleringen i 1920 års kungörelse handhas av riksantikvarieämbetet, synes — såvitt avser kyrkobyggnader, som icke fyller byggnadsminneslagens krav för att förklaras som byggnadsminnen — kunna övertagas av kyrkostyrelsen, som utrustas med sakkunskap för detta speciella ändamål. I denna övervakning förutsättes ingå prövningsrätt i fråga om väckt förslag om till-, på- eller ombyggnad samt försäljning, rivning eller flyttning av kyrkobyggnad. Kyrkostyrelsens tillstånd förutsättes jämväl för avhändelse av i kyrka befintliga viktigare inventarier.

En sådan ordning är emellertid också tänkbar i ett fritt läge att riksantikvarieämbetet får behålla handläggningen av de ärenden enligt 1920 års kungörelse, varom här är fråga. Som skäl härför skulle kunna anföras

att praktiskt taget alla våra äldre kyrkor utgör omistliga kulturminnen och att därför ansvaret för vården av dessa — även för de fall de icke formellt förklaras för byggnadsminnen — ytterst vilar på staten.

Det förhållandet att kyrkobyggnaderna underkastas bestämmelserna i byggnadsminneslagen betyder i och för sig icke att staten påtager sig något ekonomiskt ansvar för vården och underhållet av kyrkobyggnad, som förklaras för byggnadsminne. Såsom nyss nämnts innebär en byggnadsminnesförklaring att skyddsföreskrifter av olika slag skall utfärdas för byggnaden. Dessa föreskrifter, vilka i görligaste mån skall utformas i samförstånd med byggnadens ägare, får ej ålägga denne mera omfattande skyldigheter än som för bibehållande av byggnadens kulturhistoriska värde är oundgängligen nödvändigt. Om föreskrifterna ändock medför sådan inskränkning i rätten att nyttja byggnaden att ägaren kan förfoga däröver endast på ett sätt, som står i uppenbart missförhållande till dess tidigare värde, är han berättigad till ersättning av kronan för den skada han därigenom lider. Med den sålunda uppställda regeln står det klart att ersättningskrav vad gäller kyrkobyggnader endast i sällsynta undantagsfall kan komma att resas.

Av det ovan anförda framgår att staten icke påtagit sig några nämnvärda ekonomiska förpliktelser i fråga om vården av kulturellt värdefull egendom i enskild ägo. Kostnaderna härför bestrides i allmänhet av de enskilda ägarna. Mot denna bakgrund kan det visserligen ifrågasättas om statsbidrag bör utgå särskilt för vården av kyrkor som byggnadsminnen. Vad avser församlingskyrkorna har för övrigt i rådande kyrka-statrelation dylika bidrag förekommit endast undantagsvis. Emellertid kan i ett läge, där kyrkans nuvarande inkomstkällor till stor del bortfallit, föreligga fara för att kyrkan icke förmår att på ett tillfredsställande sätt sörja för vården av vissa särskilt kulturhistoriskt värdefulla kyrkobyggnader. Detta gäller i all synnerhet de äldre domkyrkorna, vilka räknas till vårt lands förnämsta byggnadsminnen. Till flera av dem har ofta mycket betydande statsbidrag utgått vid restaureringar. Det är därför sannolikt att statsmakterna skulle vara benägna att ekonomiskt bispringa den fria kyrkan i den omfattning, som är nödvändig för att säkra sådana byggnadsminnens bestånd för framtiden. I dylika fall bör givetvis bestämmelser utfärdas i samband med bidragens utgivande, vilka möjliggör kontroll över medlens användning.

SKATTEFRÅGOR

Särskild innehållsförteckning

Avdelning I. Skatter och andra bidrag för kyrkliga ändamål

<i>Kapitel 1. Inledning</i>	229
<i>Kapitel 2. Nuvarande förhållanden i Sverige</i>	234
A. Gällande regler om beskattning för kyrkliga ändamål	234
B. Medlemsavgifter i ideella föreningar	250
C. Medverkan av staten vid uppörd eller indrivning av avgifter till vissa organisationer	255
<i>Kapitel 3. Den kyrkliga beskattningen i A-läget</i>	263
A. Inledande anmärkningar	263
B. Beskattningen av fysiska personer som ej tillhör Svenska kyrkan	263
C. Beskattningen av juridiska personer	267
D. Betydelsen av organisatoriska förändringar	269
<i>Kapitel 4. Skatt och andra former av bidrag i B-läget</i>	273
A. Medlemsbidrag i en fri svensk kyrka och i andra trossamfund	273
B. Olika former för medverkan av staten	279
Inledande anmärkningar	279
Medlemsavgifterna debiteras, uppbäres och indrivs tillsam- mans med de allmänna skatterna	282
Mindre omfattande medverkan från statens sida	297
C. Allmänna synpunkter på frågan om statens medverkan	300

Avdelning II. Statlig och kommunal beskattning av Svenska kyrkan och andra trossamfund

<i>Kapitel 1. Inledning</i>	317
<i>Kapitel 2. Gällande lagstiftning</i>	318
A. Den allmänna inkomst- och förmögenhetsbeskattningen	318
Kommunal inkomstskatt	318
Statlig inkomstskatt	323
Statlig förmögenhetsskatt	324
B. Arvs- och gåvobeskattningen	325
<i>Kapitel 3. Betydelsen av förändrade relationer mellan staten och Svenska kyrkan</i>	329

AVDELNING I

Skatter och andra bidrag för kyrkliga ändamål

KAPITEL 1

Inledning

Beskattningen är under nuvarande förhållanden av avgörande betydelse för Svenska kyrkans ekonomi. Kyrkans verksamhet finansieras nämligen huvudsakligen genom församlingsskatten. Denna är en kommunal skatt som åvilar samtliga skattskyldiga med allenast den modifikation, att de fysiska personer som ej tillhör Svenska kyrkan erhåller en skattelindring, avsedd att motsvara den del av församlingsskatten som användes för utslutande kyrkliga ändamål.

Utredningen har tidigare (s. 11) i detta betänkande redogjort för de fyra hypotetiska lägen, betecknade A-, B-, C- och D-lägena, vilka utredningen uppställt för att belysa olika tänkbara relationer mellan staten och Svenska kyrkan. Utredningen har därvid förutsatt, att A-läget ej skulle innebära någon förändring av grunderna för relationen mellan staten och kyrkan. Bl. a. skulle kyrkan åtnjuta beskattningsrätt eller därmed jämförbar förmån. I B-läget skulle kyrkan däremot, liksom i C- och D-lägena, i princip vara i organisatoriskt hänseende friställd från staten. B-läget har vidare av utredningen beskrivits sålunda, att kyrkan — till skillnad från vad som förutsattes för C- och D-lägena — skulle bibehålla någon form av beskattningsrätt eller att i varje fall en förenklad form skulle skapas för uppbärande av medlemsavgifter genom statliga organ.

Framställningen i förevarande avdelning av utredningens betänkande syftar till att belysa de förändringar av den nuvarande kyrkliga beskattningsrätten som kan ifrågakomma i A- och B-lägena. Säkerligen kommer principiella och praktiska synpunkter att träda i förgrunden då det gäller att taga ställning till tänkbara reformer på detta område. Det synes till en början vara erforderligt att klarlägga vad begreppen »beskattning» och »skatt» rättsligt sett innebär.

Inom finansteorin brukar man skilja mellan två huvudtyper av *offentliga inkomster* (inkomster för »det allmänna»), nämligen dels *skatter*, dels *avgifter och priser*. Skatter anses skilja sig från avgifter (t. ex. expeditionsavgifter, telefonavgifter, sjukhusavgifter) därigenom att erhållandet av motprestation inte kan av den enskilde göras till villkor för erläggande av skatt, lika litet som det allmänna kan uppställa skattens erläggande som villkor för att den enskilde skall få åtnjuta t. ex. rättskydd¹. Denna

¹ Welinder: Offentlig hushållning (3 uppl. 1962) s. 43 ff., 70.

distinktion mellan skatter och avgifter upprätthålles dock inte konsekvent i lagstiftningen. Sålunda benämnes t. ex. den enskildes bidrag till folkpensioneringen och den allmänna sjukförsäkringen avgifter, ehuru erläggandet av avgift ej är en förutsättning för erhållandet av folkpension eller sjukpenning². »Priser» förekommer i privatekonomiska företag, vilka drives av stat och kommun, i motsats till avgifterna, vilka upptages i allmännyttiga företag.

Man brukar skilja mellan *allmänna* och *speciella* skatter. Med de allmänna skatterna avser man att tillgodose för hela samhället gemensamma behov, och dessa skatter åvilar därför i princip samtliga samhällsmedlemmar, även om skattebelastningen t. ex. när det gäller konsumtionsskatter kan bli beroende av om och i vilken omfattning samhällsmedlemmarna förbrukar vissa varor. Speciella skatter åter lägges blott på vissa av samhällets medlemmar med motivering att dessa drar speciell nytta av en verksamhet eller föranleder det allmänna särskilda kostnader³. Såsom exempel på specialskatt nämnes ofta automobilskattebidraget. Dyliga skatter är emellertid inte sällan av samma art som de offentliga avgifterna.

Skatterna karakteriseras av att de utgör tvångsbidrag till en offentlig-rättslig tvångssammanslutning. Dyliga sammanslutningar är staten, olika slag av borgerliga kommuner (t. ex. städer, köpingar, landskommuner och landsting) samt de kyrkliga kommunerna (församlingar och kyrkliga samfälligheter). Medlemskapet i staten och kommunerna är ju obligatoriskt, i fråga om de kyrkliga kommunerna så till vida att ingen kan helt undgå den bidragsskyldighet, som är förenad med medlemskap, genom att utträda ur Svenska kyrkan. Det förekommer emellertid även andra tvångssammanslutningar, som upptar tvångsbidrag av sina medlemmar. Dessa sammanslutningar är mer eller mindre utpräglat privaträttsliga rättssubjekt, vilka fått ett slags offentlig-rättslig ställning bl. a. just till följd av att staten genom lagstiftning gjort medlemskapet obligatoriskt för vissa personer. Såsom exempel på dyliga sammanslutningar kan nämnas vägsamfällighet och vägförening enligt lagen om enskilda vägar. Fastighetsägare, som har nytta av enskild väg, kan tvingas deltaga i sådan samfällighet eller förening. Dessa sammanslutningar kan emellertid knappast sägas handha uppgifter som är att hänföra till offentlig förvaltning, och man brukar därför inte beteckna medlemmarnas bidrag till sammanslutningar av detta slag som skatt.

En annan ställning intog de mosaiska församlingarna före religionsfrihetslagens ikraftträdande. Dessa församlingars organisation och verksamhet reglerades av en år 1838 fastställd ordning rörande mosaiska trosbekännare eller av särskilda församlingsordningar, fastställda av Kungl.

² Welinder: a. a. s. 46, 71 f.

³ Jfr Welinder: a. a. s. 9 samt Herlitz: Föreläsningar i förvaltningsrätt II. Den offentliga förvaltningsorganisation (2 uppl. 1948) s. 312 f.

Maj:t. Medlemskapet i församlingarna var grundat på tvångstillhörighet. Medlemmarnas obligatoriska bidrag till församlingarna benämndes skatter (eller utskylder), vilket förefaller motiverat med hänsyn till att dessa församlingar kunde anses, i likhet med församlingarna inom Svenska kyrkan, handha uppgifter hänförliga till den offentliga förvaltningen.

Av vad nu sagts framgår, att man från rättslig synpunkt brukar reservera termen »skatt» för tvångsbidrag som utgår till tvångssammanslutningar vilka fullföljer offentlighetsrättsliga uppgifter.

Skatternas karaktär av tvångsbidrag är påtaglig genom att tvångsåtgärder enligt automatiskt verkande regler tillgripes för att taga ut obetalda skatter. När det gäller medlemsavgifter till ideella föreningar finns inte tillgång till automatiskt verkande regler av denna typ, och dessa föreningar påkallar sällan tvångsåtgärder genom domstols- och exekutionsmyndighet.

Församlingarna inom Svenska kyrkan är på nu ifrågavarande område rättsligt sett att betrakta såsom tvångssammanslutningar, i motsats till bl. a. andra trossamfund och dessas församlingar. Jämlikt religionsfrihetslagen är visserligen ingen skyldig att tillhöra vare sig Svenska kyrkan eller annat trossamfund, men den som utträder ur Svenska kyrkan undgår inte därigenom att erlägga församlingsskatt. Den som ej tillhör Svenska kyrkan måste nämligen erlägga så stor del av församlingsskatten som anses motsvara kostnaderna för kyrkans verksamhet av borgerlig natur (framför allt folkbokföringen och begravningsväsendet). Vidare är att märka, att juridiska personer, vilka givetvis inte är att beteckna såsom kyrkomedlemmar, alltid erlägger full församlingsskatt. På grund av skattskyldigheten har även de som ej är medlemmar av Svenska kyrkan tillerkänts rätt att anföra besvär över beslut av kyrkofullmäktige och kyrkostämma. De skulle därför, ehuru de saknar rösträtt och valbarhet i församlingen, i kommunalrättsligt hänseende kunna betraktas som församlingsmedlemmar.

Om bidragsskyldigheten gentemot församling upphävdes för de fysiska personer, som står utanför Svenska kyrkan, och för juridiska personer, skulle församlingarna inte längre kunna betecknas som kommuner eller överhuvud såsom tvångssammanslutningar. De bidrag, som medlemmarna av Svenska kyrkan hade att utge till församlingarna, skulle till följd därav inte från rättslig synpunkt ha karaktär av skatt.⁴ Dyliga förändringar i fråga om bidragsskyldigheten kan ifrågakomma även i A-läget, därest staten eller de borgerliga kommunerna antingen övertar de angelägenheter av borgerlig natur, som nu ankommer på församlingarna, eller också genom särskilda bidrag till församlingarna finansierar verksamhet av sådan art. Det är därför inte ens för A-läget självklart att den kyrkliga beskattningsrätten skall bestå, trots att Svenska kyrkan och dess församlingar i detta läge förutsättes få bibehålla sin offentlighetsrättsliga ställning. Å andra sidan

⁴ Det är dock möjligt att den nu rådande uppfattningen att Svenska kyrkan är en tvångssammanslutning kan komma att fortleva även efter en sådan förändring av rättsläget.

är det i och för sig tänkbart att bidrag till församlingarna inom Svenska kyrkan skulle kunna uttagas genom beskattning även om kyrkan skulle bli i organisatoriskt hänseende i princip friställd från staten. Därest församlingarna inom en fri kyrka skulle behålla de uppgifter av borgerlig natur, som de nu omhänderhar, och alla skattskyldiga skulle lämna bidrag därför till församlingarna, skulle det tydligen bli fråga om beskattning.

För ett läge med en fri kyrka ligger det emellertid närmare till hands att räkna med att obligatoriska bidrag utgår endast från medlemmarna och att kyrkan och dess församlingar således inte får någon beskattningsrätt i egentlig mening. B-läget skulle i sådant fall innebära, att staten genom sina organ medverkar vid uttagandet av bidrag från medlemmarna. Såsom närmare kommer att utvecklas i kapitel 4 kan ett sådant bistånd lämnas i olika former.

De praktiska möjligheterna för staten att ge bistånd är beroende av hur medlemsbidragen bestämmas. Om t. ex. bidragen i likhet med församlings-skatten utgår med viss procent av medlems beskattningsbara inkomst, är det möjligt att de av kyrkan beslutade medlemsavgifterna kan debiteras i samband med skatteuppbörden samt uppbäras och indrivnas av statliga myndigheter tillsammans med inkomstskatterna. Statens bistånd kan emellertid också vara mera begränsat, så att statliga myndigheter medverkar endast vid själva debiteringen av de av kyrkan beslutade medlemsavgifterna eller endast vid uppbörd eller indrivning av dessa avgifter.

En medverkan av statliga myndigheter vid uttagande av medlemsavgifter till Svenska kyrkan kan vara ägnad att inge de avgiftsskyldiga den föreställningen, att avgifterna utgör en form av skatt och att således i fråga om skyldigheten att erlægga avgift till kyrkan gäller andra rättsregler än beträffande avgiftsskyldighet gentemot andra organisationer med frivilligt medlemskap. Om avgifterna upptages på debetsedel för skatt samt uppbäres och indrivs tillsammans med skatterna kan en sådan uppfattning ligga nära till hands. Dylika missförstånd rörande avgifternas rättsliga karaktär skulle dock måhända kunna undanröjas genom ett tydligt angivande av att avgifter uttages endast på grund av medlemskap i Svenska kyrkan och att medlemskapet är frivilligt.

Uppbörd och indrivning av medlemsavgifter i samma ordning som gäller för skatter kan emellertid tänkas utgöra en särskild påtryckning på dem som är mindre villiga att betala sina avgifter. Dessa måste nämligen i så fall räkna med att tvångsåtgärder för uttagande av avgifterna kommer att vidtagas. Om kyrkan däremot skulle bli hänvisad till att, i likhet med fordringsägare i allmänhet, vända sig till domstol och exekutionsmyndighet för att få oguldna avgifter indrivna, skulle det kunna tänkas att de medlemmar, som är ovilliga att betala avgifter, underlåter att fullgöra sin betalningsskyldighet i förhoppning om att kyrkan inte skall utnyttja sina möjligheter att på rättslig väg framtvunga betalning.

Bl. a. på grund av vad nyss anförts skulle en omfattande medverkan av staten vid uttagande av medlemsbidrag till en fri svensk kyrka innebära, att kyrkan i detta hänseende finge en förmånlig särställning i jämförelse med andra organisationer. Såsom närmare kommer att anges i det följande är det emellertid tänkbart, att även andra trossamfund, som önskar dylik medverkan, skulle kunna komma i åtnjutande därav. Det kan vidare ifrågasättas om inte statlig medverkan borde komma även andra organisationer än trossamfund till del. Denna fråga har hittills inte aktualiserats men torde kunna uppkomma.

Utredningen har uppställt B-läget med tanke på Svenska kyrkan och härvid syftat till att ange ett alternativ av den beskaffenheten att kyrkans ekonomiska ställning, efter upplösning av det organisatoriska sambandet med staten, skulle kunna bli i stort sett oförändrad. För att så skall kunna bli fallet förutsättes bl. a., att antalet medlemmar i kyrkan inte blir mera avsevärt reducerat och att kyrkans nuvarande organisation och verksamhet kan i stort sett upprätthållas. Vid behandlingen av B-läget utgår utredningen också i första hand från denna förutsättning.

KAPITEL 2

Nuvarande förhållanden i Sverige

A. Gällande regler om beskattning för kyrkliga ändamål

Skatt, som uppbäres direkt för kyrklig verksamhet, förekommer endast på lokalplanet, såsom församlingsskatt.¹ Sådan skatt utgöres dels till församlingarna, dels till pastoraten och andra kyrkliga samfälligheter.

Församlingen, som på landet i stor utsträckning motsvarar den gamla socknen, är den primära enheten för kyrklig verksamhet. Riket var den 1 mars 1967 indelat i 2 557 territoriella församlingar, varjämte fanns sex icke-territoriella (eller personella) församlingar. Församling äger såsom kyrkokommun själv vårda sina angelägenheter. Med församlings angelägenheter avses enligt lagen om församlingsstyrelse (2 §) frågor om *dels* anskaffande av och vård om kyrka, begravningsplats, församlingshus, tjänstebostäder och annan för kyrkligt ändamål avsedd egendom, *dels* åtgärder till främjande av gudstjänstliv och kyrklig förkunnelse i övrigt samt av kristen verksamhet bland barn och ungdom, ålderstigna, sjuka och andra, som är i behov av omvårdnad, *dels* avlöningsförmåner åt präst, kyrkomusiker och annan personal. I vissa fall utgör dock anskaffandet av och vården om begravningsplats en borgerlig kommunal angelägenhet. Enligt särskild lagstiftning kan även andra angelägenheter än de i församlingsstyrelselagen nämnda ankomma på församling.

Pastoratet är den primära enheten för den prästerliga tjänsteorganisationen och kan omfatta en eller flera församlingar. Församlings- och pastoratsgränserna skär alltså aldrig varandra. Den 1 mars 1967 var riket indelat i 1 136 pastorat, av vilka omkring 480 var enförsamlingspastorat. Härtill kommer de icke-territoriella församlingarna, vilka samtliga bildar eget pastorat. Flerförsamlingspastoratet utgör i kyrkokommunalt avseende en kyrklig samfällighet för handhavande av pastoratsangelägenheter (3 § lagen om församlingsstyrelse). På grund av särskilt förordnande kan även annan församlingsangelägenhet av ekonomisk natur anförtros åt pastoratet. Församlingar kan även eljest förenas till kyrklig samfällighet för handhavande av en eller flera församlingsangelägenheter. Enligt församlings-

¹ Före tillkomsten av 1961 års församlingsstyrelselag användes i lagstiftningen benämningen *församlingsavgift*. Ändringen genomfördes på förslag av församlingsstyrelsekommittén, som uttalade att församlingsskatt vore en mera träffande benämning (SOU 1957: 15 s. 315). I propositionen (1961: 70 s. 191) framhöll departementschefen att ändringen endast vore av formell karaktär.

styrelselagen utgör de territoriella församlingarna i Stockholm kyrklig samfällighet med uppgift att handlägga vissa ekonomiska frågor samt de territoriella församlingarna i Göteborg kyrklig samfällighet med uppgift att handha alla församlingsangelägenheter av ekonomisk natur.

Församlings och kyrklig samfällighets medelsbehov täckes, i den mån behovet inte fyller på annat sätt, genom församlingsskatt (66 och 81 §§ lagen om församlingsstyrelse). I nedanstående tabell anges (i miljoner kronor) inkomsterna på grund av församlingsskatt och, såsom jämförelse, primärkommunernas totala skatteinkomster i form av allmän kommunal-skatt under tioårsperioden 1956—1965.

År	Församlingsskatt			Primärkommunerna Hela riket
	Landsbygden	Städerna	Hela riket	
1956.....	109	111	220	3 016
1957.....	131	134	265	3 742
1958.....	102	120	222	3 298
1959.....	109	131	240	3 574
1960.....	112	141	253	3 859
1961.....	121	151	272	4 092
1962.....	145	176	321	4 869
1963.....	160	196	356	5 385
1964.....	173	218	391	6 131
1965.....	190	238	428	6 940

Av den församlingsskatt, som debiterades enligt 1965 års taxering, belöpte något mera än tio procent på juridiska personer.

De nyssnämnda reglerna om vad som är att hänföra till församlings och kyrklig samfällighets angelägenheter innefattar en lokal begränsning av kompetensen, men församling och samfällighet är berättigade att ge anslag till rikskyrklig verksamhet och till verksamhet inom stiftets ram, om verksamheten fullföljer syften, som ligger inom ramen för den allmänna kompetensregeln och direkt eller indirekt är till gagn för församlingens arbete. Den kyrkliga verksamheten på stifts- och riksplanen finansieras visserligen till betydande del på annat sätt än genom direkta anslag från församlingarna.² Under senare år har dock utvecklingen påtagligt gått i den riktningen att församlingsmedel mer och mer tagits i anspråk för verksamhet på stiftsplanet. Indirekt tillföres verksamheten på stifts- och riksplanen betydande bidrag från pastoraten genom den s. k. allmänna kyrkoavgiften, som varje pastorat årligen har att inbetala till kyrkofonden med det öretal som Kungl. Maj:t bestämmer. Dessa medel användes huvudsakligen till avlöning av vissa befattningshavare och för utbildning av befattningshavare. Redogörelse för kyrkofonden lämnas i den första huvudavdelningen av detta betänkande (s. 142 ff.).

² Redogörelse för stifts- och riksorganens finansiering lämnas i utredningens betänkande II ang. kyrkor och samfund i Sverige (SOU 1963: 39) s. 86 ff och 118 ff.

I detta sammanhang må nämnas, att statliga skattemedel i viss utsträckning tages i anspråk för kyrkliga ändamål. På riksstaten utgår sålunda anslag till avlöningar till domkapitlens personal. De legala organ, som handlägger kyrkliga ärenden på riksplanet, finansieras av statsmedel. Detta gäller inte endast Kungl. Maj:t, riksdagen och de centrala ämbetsverken, för vilka organ de kyrkliga ärendena i allmänhet utgör en obetydlighet, utan också kyrkomötet. Vidare må erinras om de på annat ställe i detta betänkande (s. 212 f) omförmälda skatteutjämningsbidragen, som av statsmedel utgår till inte endast borgerliga utan också kyrkliga kommuner.

Församlingsskatten utgår på grundval av den utgifts- och inkomststat som församling och kyrklig samfällighet årligen skall upprätta för nästföljande kalenderår (68 och 81 §§ lagen om församlingsstyrelse). På statens utgiftssida skall upptagas de anslag, som erfordras för bestridande av tidigare beslutade utgifter, samt de belopp, som ytterligare anslås i samband med statens fastställande. Statens inkomstsida skall upptaga de inkomster, som kan påräknas med anledning av tidigare fattade beslut eller på annan grund, samt det belopp som ytterligare erfordras. Sättet för täckande av detta medelsbehov skall anges i staten, vilken således kommer att upptaga det belopp som skall uttagas genom beskattning.

Förslag till utgifts- och inkomststat uppgöres av kyrkorådet (69 och 81 §§ lagen om församlingsstyrelse). Innan förslaget uppgöres, skall kyrkorådet samråda med den borgerliga kommunens styrelse. Detta samråd har till syfte att ge möjligheter till diskussion om ekonomiska frågor som påverkar den sammanlagda utdebiteringen både omedelbart och på längre sikt. Några särskilda former för samrådet har inte föreskrivits.

Sedan förslaget till utgifts- och inkomststat varit offentligen tillgängligt, upptages förslaget i oktober månad till granskning och fastställelse av församlingens eller samfällighetens beslutande organ, d. v. s. av kyrkofullmäktige, kyrkostämma eller — i samfällighet som saknar kyrkofullmäktige — församlingsdelegerade.³ Kyrkorådet skall därefter ge kommun, inom vilken församlingen eller samfälligheten är belägen, del av beslutet om fastställelse av staten. Kommunens styrelse underrättar sedan länsstyrelsen och vederbörande lokala skattemyndighet för utdebitering och uppbörd av församlingsskatt (83 och 85 §§ lagen om församlingsstyrelse).

Församlingsskatten utgår såsom allmän kommunalskatt (82 § lagen om församlingsstyrelse). Sådan skatt skall enligt 1 § kommunalskattelagen

³ Enär den som ej tillhör Svenska kyrkan inte har rösträtt å kyrkostämma och vid val av kyrkofullmäktige samt inte är valbar till kyrkofullmäktig, kan han inte på sådan väg öva inflytande på utgifts- och inkomststaten och därmed på utdebiteringen till församlingsskatt. Rätt att anföra besvär över beslut av kyrkofullmäktige och kyrkostämma tillkommer däremot envar, som är kyrkoskriven inom församlingen, ävensom var och en som, utan att vara kyrkoskriven inom församlingen, har att till denna enligt taxering till kommunal inkomstskatt utgöra församlingsskatt (89 § 3 mom. lagen om församlingsstyrelse). Dessa bestämmelser om besvärsrätt äger motsvarande tillämpning beträffande kyrklig samfällighet (92 § samma lag).

utgöras i förhållande till det antal skattekronor och skatteören, som påföres skattskyldig enligt de grunder som anges i nämnda lag. Den allmänna kommunalskatten utgår numera, sedan den särskilda fastighetsskatten upphört, endast såsom en kommunal inkomstskatt, vilken beräknas på grundval av inkomst och av garantibelopp för fastighet (2 § kommunalskattelagen). Sammanlagda beloppet av den inkomst från en eller flera förvärvskällor, vilken är skattepliktig i en kommun, med avdrag i förekommande fall för allmänna avdrag och förlustavdrag, samt av garantibelopp för fastighet i kommunen utgör skattskyldigs inom kommunen taxerade inkomst (47 a § samma lag). Den beskattningsbara inkomsten fastställs för fysisk person i hemortskommunen genom att Ortsavdrag och — i förekommande fall — avdrag för nedsatt skatteförmåga avdrages från den taxerade inkomsten (50 §). För juridisk person utgör den taxerade inkomsten tillika beskattningsbar inkomst. Detsamma är i regel fallet för fysisk person såvitt angår taxering i annan kommun än hemortskommunen. För varje krona beskattningsbar inkomst påföres skattskyldig ett skatteöre såsom underlag för kommunal inkomstskatt (2 §).

Såsom närmare anges i det följande (s. 239 ff.) erhåller den som ej tillhör Svenska kyrkan viss nedsättning av församlingsskatten. Juridiska personer erlägger däremot alltid full församlingsskatt.

Utdebiteringen av allmän kommunalskatt (vari församlingsskatten således ingår) fastställs — i likhet med utdebiteringen av landstings- och tingshusmedel — i förhållande till de skattekronor och skatteören, som enligt bestämmelserna i kommunalskattelagen vid senaste taxering påförts de till kommunen skattskyldiga (67 § kommunallagen). Med det belopp för skattekrona och skatteöre, som bestämts till utdebitering för ett år, skall utgöras dels sådan allmän kommunalskatt, som ingår i preliminär skatt för inkomst under detta år, dels ock sådan allmän kommunalskatt, som ingår i slutlig skatt på grund av nästföljande års taxering (69 § kommunallagen). Dessa bestämmelser kan exemplifieras på följande sätt. Sedan en församling hösten 1965 beräknat behovet av skattemedel för täckande av utgifterna under år 1966, fastställs utdebiteringen av församlingsskatt i förhållande till de skattekronor och skatteören, som påförts de till församlingen skattskyldiga vid taxeringen 1965 (vilken taxering i regel avsett 1964 års inkomster). Enligt den sålunda fastställda utdebiteringen uttages preliminär skatt för inkomster under år 1966, och samma utdebitering lägges till grund för beräkandet av den församlingsskatt som skall ingå i den slutliga skatten på grund av 1967 års taxering.

Den genomsnittliga utdebiteringen för kyrkliga ändamål har, såsom framgår av nedanstående tabell, ökat med omkring nio procent under det senaste decenniet. Den kyrkliga utdebiteringens relativa andel i den totala kommunala utdebiteringen har emellertid väsentligt minskat. I tabellen anges den utdebitering per skattekrona som under ettvarvt av åren 1956—1965 i me-

deltal fastställt dels till kyrkliga kommuner dels för samtliga kommunala ändamål (inklusive kyrkliga ändamål).

År	Utdebitering till kyrkliga kommuner				Hela den kommunala utdebiteringen.
	Landskommuner	Köpingar	Städer	Hela riket	
1956.....	1,00	0,78	0,59	0,73	12,60
1957.....	1,06	0,82	0,61	0,77	12,63
1958.....	1,05	0,78	0,63	0,76	14,20
1959.....	1,05	0,79	0,64	0,77	14,63
1960.....	1,07	0,79	0,65	0,79	15,00
1961.....	1,07	0,79	0,66	0,79	15,24
1962.....	1,08	0,81	0,67	0,79	15,46
1963.....	1,08	0,82	0,67	0,80	16,50
1964.....	1,09	0,84	0,67	0,80	17,25
1965.....	1,05	0,86	0,66	0,79	18,29

Församlingarnas fördelning efter utdebiteringen till kyrkliga kommuner för åren 1959 och 1966 framgår av nedanstående tabell.⁴

Utdebitering kr per skattekr.	Antal församlingar med vidstående utdebitering per skattekr.	
	År 1959	År 1966
0,00—0,49.....	20	30
0,50—0,99.....	670	627
1,00—1,49.....	1 090	1 110
1,50—1,99.....	524	609
2,00—2,49.....	197	156
2,50—2,99.....	40	27
3,00—.....	7	4

Den *genomsnittliga* församlingsskatten för fysiska personer på grund av 1966 års taxering kan för ensamstående skattskyldig beräknas till cirka 86 kronor och för skattskyldiga makar till cirka 190 kronor.

Församling erhåller av statsverket såsom förskott det belopp som enligt ovan angivna regler beslutats till utdebitering. Förskottet utbetalas av länsstyrelsen med en sjättedel varannan månad. Beloppen utanordnas till kommunen och avlämnas av kommunen till kyrkorådet. Vad församlingen slutligen äger uppbära i församlingsskatt bestämmes på grundval av det antal skattekronor och skatteören, som vid taxeringen påföres de till församlingen skattskyldiga (84 § lagen om församlingsstyrelse). I det ovannämnda exemplet sker alltså den slutliga regleringen på grundval av 1967 års taxering. Vid denna reglering beaktas bl. a. lindringen av skattskyldigheten till församlingen för den som inte tillhör Svenska kyrkan.

Församlingen uppbär den sålunda bestämda församlingsskatten obero-

⁴ I tabellen har medräknats Karlskrona amiralitetsförsamling men ej de fem icke-territoriella församlingarna i Stockholm och Göteborg.

ende av om skatten erlägges av de skattskyldiga. Statsverket svarar således för de förluster som uppkommer till följd av att restförd skatt inte kan indrivnas.⁵

Vad nu sagts om församlings rätt till förskott från statsverket och om statsverkets ansvarighet gentemot församling för påförd skatt gäller i tillämpliga delar även kyrklig samfällighet. Samma förmåner tillkommer också borgerlig primärkommun, landsting och tingshusbyggnadsskyldige.

Församlingsskatten ingår i den preliminära skatt, som enligt uppborðsförordningen uttages av de skattskyldiga antingen såsom preliminär A-skatt genom avdrag på inkomst av tjänst eller såsom preliminär B-skatt genom direkt inbetalning av den skattskyldige. Preliminär skatt skall enligt uppborðsförordningen uttagas med belopp som så nära som möjligt kan antagas motsvara i den slutliga skatten ingående statlig inkomstskatt, statlig förmögenhetsskatt, folkpensionsavgift, tilläggspensionsavgift, sjukförsäkringsavgift, kommunal inkomstskatt (vilken innefattar även församlingsskatt), landstingsmedel och tingshusmedel.

Önskemålet att den preliminära skatten skall så långt möjligt är motsvara den slutliga skatten söker man såvitt angår den preliminära A-skatten förverkliga bl. a. på det sättet, att vid beräkandet av skatteavdrag tillämpas den tabell, som avser en sammanlagd utdebitering till kommunal inkomstskatt (inklusive församlingsskatt), landstingsmedel och tingshusmedel, vilken för skattekrona och skatteöre är lika med det belopp, som för kommunen eller kommundelen bestämts till utdebitering för inkomståret. Full överensstämmelse mellan utdebitering och skattetablell uppnås dock sällan. Detta beror bl. a. på att skattetablellerna upprättas i enlighet med vissa schablonregler i fråga om storleken av avdrag m. m. Till den bristande överensstämmelsen bidrar också det förhållandet att tabellerna avser utdebitering i hela krontal per skattekrona och skatteöre eller, i de tre största städerna, i femtiotal ören.

Preliminär B-skatt utgår såsom huvudregel med belopp motsvarande den slutliga skatt som påförts den skattskyldige året näst före det inkomstår preliminärskatten avser. Om den skattskyldiges inkomst kan antagas komma att avvika från inkomsten vid senaste taxering, skall emellertid den preliminära B-skatten debiteras på grundval av preliminär taxering, som uträknas med ledning av preliminär självdeklaration. Vid denna debitering skall iakttagas bl. a., att kommunal inkomstskatt, landstingsmedel och tingshusmedel uträknas med ledning av de belopp för skattekrona och skatteöre, som för inkomståret bestämts för utdebitering.

Enligt gällande lag av den 26 oktober 1951 om viss *lindring i skattskyldigheten för den som icke tillhör Svenska kyrkan* skall den som är för inkomst-

⁵ Statsverkets förluster torde, enligt vad som under hand inhämtats från riksrevisionsverket, f. n. kunna beräknas till cirka 0,5 procent av debiterat belopp.

året mantalsskriven här i riket men vid ingången av inkomståret inte tillhör Svenska kyrkan erhålla nedsättning av de avgifter till Svenska kyrkan eller hennes prästerskap, kyrkomusiker eller betjäning, vilka utdebiteras efter de grunder som är stadgade för kommunalutskylders utgörande i allmänhet. Den som sålunda inte tillhör Svenska kyrkan påföres ifrågakommande avgifter efter 60 procent av det belopp för skattekrona och skatteöre, vilket bestämts till utdebitering. De avgifter, som avses med lagen, är identiska med församlingsskatten. Lagens lydelse ger vid handen, att inträde i eller utträde ur Svenska kyrkan inte inverkar på beskattningen för det inkomstår, under vilket inträdet eller utträdet äger rum. Enär enligt religionsfrihetslagen medlemskap i Svenska kyrkan kan ifrågakomma endast för fysiska personer, äger lagen om lindring i skattskyldigheten inte tillämpning på juridiska personer. Dessa erlägger därför alltid — i den mån de är skattskyldiga enligt kommunalskattelagen — full församlingsskatt.

Rätten till skattenedsättning för dem som ej tillhör Svenska kyrkan beaktas inte vid uttagandet av preliminär A-skatt. Vid avdrag på lön för preliminär A-skatt användes nämligen samma skattetablell för dessa personer som för dem som tillhör Svenska kyrkan. Såsom förut nämnts ingår även församlingsskatten i de belopp som anges i skattetablellerna. Vid debiteringen av preliminär B-skatt kan däremot rätten till skattenedsättning bli beaktad, enär B-skatten i regel utgår med belopp motsvarande den slutliga skatt som påförts den skattskyldige året näst före inkomståret. För de fall då preliminär B-skatt debiteras med ledning av preliminär taxering finns inte någon uttrycklig bestämmelse om huruvida det förhållandet, att den skattskyldige inte tillhör Svenska kyrkan, skall beaktas. Det torde förekomma, att detta förhållande beaktas, men den rådande uppfattningen lär vara att skyldighet härtill inte föreligger.

Oavsett hur den preliminära skatten beräknats, skall rätten till skattenedsättning beaktas vid debitering av slutlig skatt. Den som inte tillhör Svenska kyrkan tillgodoräknas alltså därvid vad han kan ha erlagt för mycket till följd av att full församlingsskatt ingått i den preliminära skatten. Detta sker i den kommun, där den skattskyldige är mantalsskriven, därigenom att uppgift om att skattskyldig inte tillhör Svenska kyrkan är intagen i den stomme till debiteringslängd, som den lokala skattemyndigheten erhåller från länsbyrå för folkbokföringen. Debiteringslängderna framställes — liksom bl. a. mantalslängderna — medelst de vid länsbyråerna för folkbokföringen förda tryckande registren. Om en person ej tillhör Svenska kyrkan, införes på hans plåt på bestämd plats ett årtal, vilket anger att han angivet år utträtt ur Svenska kyrkan eller — i fråga om nyfödda eller till riket inflyttade — antecknats såsom icke tillhörande Svenska kyrkan. Skall däremot skattskyldig beskattas till kommunal inkomstskatt inom annan kommun än den där han är mantalsskriven, framgår icke av debiteringslängden för den kommunen huruvida han tillhör Svenska kyrkan. För att i sådant

fall erhålla skattenedsättning måste han hos den lokala skattemyndigheten i mantalsskrivningskommunen göra anmälan om att skattenedsättning begäres. Om den kommun, där skatt skall utgöras, tillhör annan lokal skattemyndighets tjänstgöringsområde, översändes anmälan jämte yttrande till denna myndighet.

I debetsedel för slutlig skatt upptages det sammanlagda beloppet av kommunala skatter i en gemensam post under rubriken kommunal skatt. I denna post ingår således även församlingsskatt, landstingsmedel och tingshusmedel. På debetsedeln finns uppgifter om utdebiteringen för skatte-krona dels till kommun, dels till landstinget, dels till tingslaget men inte någon uppgift om huru stor del av utdebiteringen till kommunen som belöper på församlingsskatten. Skattskyldig kan därför inte med ledning av debetsedeln räkna ut vilken församlingsskatt som påförts honom. När den som ej tillhör Svenska kyrkan erhållit föreskriven skattelindring, lämnas inte någon särskild upplysning härom i debetsedeln. Den skattskyldige kan dock kontrollera om hans skatt blivit nedsatt och räkna ut beloppet av skattenedsättningen genom att jämföra med huru stor kommunalskatt som skulle ha påförts honom om hela den kommunala utdebiteringen lagts till grund för debiteringen av kommunal skatt.

Spörsmålet om skattelindring för dem som ej tillhör Svenska kyrkan har vid olika tillfällen varit föremål för överväganden. Redan vid utformningen av 1860 års *religionsfrihetslagstiftning* ansågs, att främmande trosbekännare med hänsyn till religions- och samvetsfriheten borde åtnjuta viss lindring i skattskyldigheten till Svenska kyrkan. Enligt nämnda lagstiftning var medlem av tillåtet främmande religionssamfund ej pliktig att gälda de för särskilda kyrkliga förrättningar stadgade avgifter till Svenska kyrkan eller hennes prästerskap eller betjäning i annat fall än att sådan förrättning blivit på hans egen begäran verkställd. Motsvarande bestämmelser upptogs i 1873 års förordning angående främmande trosbekännare och deras religionsövning.

Före ikraftträdandet av 1951 års religionsfrihetslag gällde en *lag av år 1908* angående lindring i främmande trosbekännares skattskyldighet till svenska kyrkan samt hennes prästerskap och betjäning. Enligt denna lag skulle medlemmar av sådan i riket befintlig församling av främmande kristna eller mosaiska trosbekännare, vilken ägde rätt till offentlig religionsövning, påföras avgifter till Svenska kyrkan eller hennes prästerskap eller betjäning med hälften av det belopp som eljest bort utgå. Lindring medgavs dock icke i avgifter som utgick för fastighet.

I sitt betänkande angående vidgad rätt till utträde ur Svenska kyrkan (SOU 1927: 13) upptog *1925 års religionsfrihetskunniga* frågan om skattelindring för dem som ej tillhörde Svenska kyrkan. De sakkunniga föreslog, att den som ville utträda ur Svenska kyrkan skulle kunna göra detta

utan att uppge något trossamfund, till vilket han ville övergå, samt att lindring i skattskyldigheten skulle beredas alla dem, som enligt de sakkunnigas förslag kunde komma att intaga en ställning utanför statskyrkan. Nedsättning ansåg kommittén böra ske med i princip hälften av de avgifter till kyrkliga ändamål, som utgick på grundval av taxeringen till bevillning för inkomst av fast egendom, kapital eller arbete.

I fråga om skattelindring för dem som utträtt ur Svenska kyrkan utan att ansluta sig till annat trossamfund uttalade religionsfrihetssakkunniga, att mot en sådan utsträckning av skattskyldigheten åberopats, att man borde söka garantier mot att bestämmelserna om rätt till utträde ur statskyrkan skulle utnyttjas i egennyttigt syfte. Ett sätt att förhindra utträde av ekonomiska motiv vore att låta dem, som utträdde utan att ansluta sig till annat trossamfund, erlægga vad man skulle kunna beteckna som en ersättningsskatt. Härmed avsåg de sakkunniga en avgift till något annat allmänt ändamål, exempelvis undervisningsväsendet eller samhällets barnavård, med belopp motsvarande den lindring de som utträtt erhöi i de kyrkliga utskylderna. De sakkunniga ville emellertid av olika skäl inte förorda införande av en ersättningsskatt. En sådan skatt skulle på en omväg upphäva den skattedifferentiering som de sakkunniga ansåg vara motiverad. En ersättningsskatt skulle vidare enligt de sakkunnigas mening i praktiken medföra allvarliga olägenheter. De sakkunniga anförde vidare bl. a. att det kunde befaras, att en dylik ersättningsskatt kunde leda till disposition av skattemedel för tillfredsställande av behov som eljest inte skulle ha utsikt att bli tillgodosedda.

Beträffande frågan om vilka som borde erhålla skattelindring uttalade religionsfrihetssakkunniga, att man i allmänhet icke kunde ifrågasätta skattelindring för juridiska personer, enär skattelindringen förutsattes kunna ske av skäl som närmast hade samband med vederbörandes personliga förhållanden till statskyrkan, i främsta rummet av hänsynstagande till religions- och samvetsfrihetens krav.

Religionsfrihetssakkunniga upptog också till övervägande frågan om storleken av skattelindringen för dem som utträtt ur Svenska kyrkan. De sakkunniga ansåg det vara befogat att räkna med att sådan lindring kunde vara berättigad för en relativt mindre del av avgifterna till prästerskapets avlönande med hänsyn till det omfattande arbete som följde av den prästerna åliggande kyrkobokföringen och de övriga borgerliga bestyr som prästerskapet fått sig anförtrodda. Större eftergift skulle enligt de sakkunnigas mening kunna äga rum å avgifter till andra kyrkliga ändamål. Av praktiska skäl finge emellertid skattelindringen angivas i ett för samtliga kyrkliga avgifter gemensamt kvotal.

Religionsfrihetssakkunnigas förslag ledde ej till lagstiftning.

Intill år 1942 ägde församlingarna att av allmänna medel få ersättning med belopp motsvarande skattelindringen för dem som utträtt ur Svenska

kyrkan. I den proposition (1942: 13), i vilken föreslogs avskaffande av församlings rätt till ersättning av statsmedel, uttalade vederbörande departementschef bl. a., att då s. k. dissenters erlade kyrokskatt till så stor del, som ansågs motsvara deras gagn av prästerskapets och kyrkobetjäningens verksamhet samt kyrkans övriga inrättningar, förelåg strängt taget icke någon anledning att ersätta församlingarna av statsmedel för den genom skattelindringen minskade inkomsten.

Frågan om skattelindring för dem som utträtt ur Svenska kyrkan blev åter aktuell när *dissenterlagskommittén* utarbetade sitt betänkande med förslag till religionsfrihetslag m. m. (SOU 1949: 20). Enligt kommitténs uppfattning skulle det vara principiellt oriktigt att av dem som utträtt ur Svenska kyrkan kräva bidrag till täckande av kostnaderna för kyrkans religiösa verksamhet, därest man, såsom kommittén föreslog, genomförde rätt till fritt utträde. Ett utträde med bibehållande av samma ekonomiska förpliktelser gentemot kyrkan kunde inte sägas vara fullt fritt.

Enligt kommittén kunde möjligen hävdas, att de som kom att intaga en ställning utanför Svenska kyrkan rätteligen borde erhålla lindring även i sin statliga beskattning, till den del denna kunde anses motsvara av staten lämnade bidrag till kyrkliga ändamål. Kommittén uttalade emellertid, att det icke vore möjligt att uttröna, huru stor del av den statliga skatten som belöpte på en viss bestämd utgiftspost, samt att statsbidragen vore relativt små i jämförelse med församlingarnas totala utgifter för kyrkliga ändamål.

Kommittén ansåg det vara av vikt att bestämmelserna om skattelindring utformades på sådant sätt att de inte direkt uppmuntrade till utträde av ekonomiska motiv. Ett sätt att förhindra utträde av sådana motiv vore att låta dem som utträdde utan att ansluta sig till annat trossamfund erlägga en ersättningsskatt, utgörande en avgift till något annat allmänt ändamål, exempelvis undervisningsväsendet eller samhällets barnavård, med belopp som motsvarade den lindring de erhöll i de kyrkliga utskylderna. Kommittén ansåg emellertid, på de skäl som återopats av 1925 års religionsfrihets-sakkunniga, att en dylik skatteform ej borde ifrågakomma. Därjämte framhöll kommittén, att en ersättningsskatt sannolikt skulle i många fall uppfattas såsom ett förfarande avsett att på en omväg hålla de ur kyrkan utträdde bundna vid de förpliktelser mot vilka de i religionsfrihetens namn reagerade.

Beträffande frågan om vilka personer som borde åtnjuta skattelindring framhöll dissenterlagskommittén, att den föreslagna skattelindringen grundade sig på skäl som närmast hade samband med vederbörandes personliga förhållanden till Svenska kyrkan. Sådana skäl kunde inte återopas beträffande de juridiska personerna, varför det inte fanns anledning att i allmänhet ifrågasätta skattelindring för dessa. Skäl för skattelindring kunde dock tänkas föreligga i fråga om vissa juridiska personer, såsom religiösa sam-

manslutningar av personer stående utanför Svenska kyrkan samt stiftelser med ändamål att främja religiös verksamhet utom kyrkan. Enär kommittén föreslog viss utvidgning av skattefriheten för dylika rättssubjekt, ansåg kommittén emellertid ej erforderligt att föreslå särskild lindring i skattskyldigheten för kyrkliga ändamål.

Kommittén berörde även frågan huruvida skattelindring borde medges för oskift dödsbo efter person som icke tillhört Svenska kyrkan. Det skulle enligt kommittén kunna göras gällande att oskift dödsbo efter person, som ej tillhört Svenska kyrkan, borde erhålla lindring i den skatt som påföres på grund av taxering året efter dödsfallet, när den beskattade inkomsten då till större eller mindre del består av den avlidnes inkomst. Där emot ansåg kommittén det vara svårt att försvara skattelindring för dödsbo som varit oskiftat i flera år. Kommittén föreslog att skattelindring över huvud icke skulle medges oskift dödsbo. Kommittén ansåg, att dess principiella skäl — alltså de som talade mot skattelindring — vägde tyngst, och fann även böra beaktas att ett medgivande av skattelindring endast beträffande det första året efter dödsfallet skulle tekniskt komplicera förfarandet.

Vad angår frågan hur stor del av skatten som borde eftergivnas uttalade dissenterlagskommittén, att skattelindringen för dem som ej tillhörde Svenska kyrkan borde bestämmas på sådant sätt, att den skatt dessa personer hade att erlägga kunde anses motsvara deras gagn av prästerskapets och kyrkobetjäningens verksamhet samt av kyrkans övriga inrättningar. Kommittén ansåg det inte vara möjligt att siffermässigt beräkna exakt till hur stor del kyrkans anordningar tages i anspråk för borgerliga uppgifter eller eljest är till gagn även för dem som ej tillhör kyrkan. I fråga om prästerskapets åligganden hade enligt kommitténs uppfattning inträtt en förskjutning som inneburit en ökning av de borgerliga bestyren. Den nya folkbokföringen hade medfört stora ändringar i prästerskapets tjänsteåligganden. Det vore emellertid svårt att säga om till följd därav arbetsbelastningen för prästerna skulle öka även på längre sikt. Kommittén ansåg anledning saknas att ifrågasätta ändring i gällande bestämmelser om skattelindringens storlek.

Dissenterlagskommittén upptog också till prövning frågan om täckandet av de skatteförluster för församlingarna som kunde uppkomma vid ett genomförande av kommitténs skattelindringsförslag. Bl. a. diskuterades möjligheten att med anlitan av kyrkofonden kompensera församlingarna med medel som uttagits bland kyrkans kvarstående medlemmar. Kommittén uttalade som sin mening att några principiella hinder icke borde möta mot en sådan anordning. Emellertid framhöll kommittén att uppkommande skatteförluster vore en följd av den föreslagna lagstiftningen om fritt utträde ur Svenska kyrkan; med utgångspunkt från att denna lagstiftning vore ett allmänt intresse förordade kommittén, att församlingarna skulle kompenseras av medel, uttagna å statsbeskattningsens grund.

I åtskilliga av remissyttrandena över dissenterlagskommitténs förslag gjordes erinringar mot de föreslagna reglerna rörande skattelindring. Från flera håll gjordes gällande att den föreslagna skattelindringens storlek vore oriktigt avvägd och att de borgerliga bestyren inom kyrkan vore av sådan omfattning att kostnaden för den rent religiösa verksamheten motsvarade en avsevärt mindre andel än hälften i den kyrkliga uttaxeringen. Önskemål framställdes om en närmare utredning av denna fråga. Vidare uttalades farhågor för att ett genomförande av skattelindringsförslaget skulle medföra en tyngande ökning av arbetsuppgifterna för de av förslaget berörda myndigheterna. I åtskilliga yttranden riktades erinringar mot förslaget att församlingarna skulle kompenseras för inkomstbortfallet genom bidrag av statsmedel.

För ytterligare utredning av bl. a. de med skattelindringen sammanhängande problemen tillkallades särskilda sakkunniga, *1950 års dissenterskatteutredning*. I sitt betänkande (SOU 1950: 41) uttalade dissenterskatteutredningen, att den av dissenterlagskommittén föreslagna individuella skattelindringen för dem som ej tillhörde Svenska kyrkan vore förenad med olägenheter i olika hänseenden. Ett sådant system skulle sålunda medföra ett betydande merarbete för debiteringsförrättarna. Med hänsyn härtill och till att ett system med individuell skattelindring hade befarats föranleda många att lämna Svenska kyrkan av ekonomiska skäl hade dissenterskatteutredningen ansett sig böra undersöka om inte de synpunkter, som låg till grund för skattelindringsförslaget, möjligen skulle kunna tillgodoses på annat sätt. Det syntes utredningen vara en framkomlig väg att, sedan skatt till den kyrkliga kommunen efter lika grunder påförts alla, låta de medel, vilka motsvarade vad som vid en individuell skattelindring skulle avräknas på skatten för de utanför kyrkan stående, via en särskild fond gå till övriga trossamfund och till någon del även till sociala och kulturella ändamål. Vid en reglering av denna innebörd, av dissenterskatteutredningen något oegentligt kallad *kollektiv skatteåterbäring*, skulle på grundval av uppgifter från de lokala skattemyndigheterna ifrågavarande medel inlevereras till en särskild fond med en av Kungl. Maj:t tillsatt styrelse, som hade att fördela medlen för därmed avsedda ändamål. Den del av dessa medel som motsvarade utebliven individuell skattelindring för dem, vilka ej tillhörde något trossamfund, avsågs skola av fondens styrelse användas för lämnande av bidrag till sådana sociala och kulturella ändamål, som det låg i varje medborgares intresse att stödja. Efter avskiljandet av denna sannolikt relativt obetydliga del borde återstoden fördelas mellan trossamfunden så långt möjligt i proportion till antalet medlemmar som ej tillhörde Svenska kyrkan.

Dissenterskatteutredningen behandlade också det närmare förfarandet vid en kollektiv skatteåterbäring samt framhöll, att från det administrativa arbetets synpunkt betydande fördelar skulle ernås genom att med övergivande av skattelindringsystemet låta den del av de utom kyrkan ståendes

skatt, som belöpte på rent kyrkliga uppgifter, i stället gå till trossamfunden och andra förut nämnda ändamål. Vidare framhöll utredningen att den föreslagna ordningen borde vara ägnad att i likhet med en skattelindring enligt dissenterlagskommitténs förslag undanrycka grunden för de samvetsbetänkligheter som hos ifrågavarande skattskyldiga kunde göras gällande mot bidragsskyldighet till de rent kyrkliga ändamålen.

Dissenterskatteutredningen företog en undersökning av hur de medel, som inflöt genom den kyrkliga uttaxeringen, fördelades på uppgifter av religiös natur och på uppgifter av annan art. Dissenterskatteutredningen införskaffade uppgifter beträffande kyrkokassornas utgifter och inkomster enligt räkenskaperna för år 1949 i 47 landsförsamlingar och 14 stadsförsamlingar. Beträffande pastoratsutgifterna i samma församlingar grundades undersökningen på pastoratens utgifts- och inkomststater för år 1949. Till »uppgifter av rent religiös natur» hänförde utredningen kyrkans förkunnande, själavårdande och undervisande verksamhet samt även uppgifter avseende den kyrkliga organisationen och förvaltningen. Bland utgiftsändamålen kunde enligt utredningen urskiljas tre olika grupper, nämligen en omfattande i huvudsak rent kyrkligt betonade ändamål, en omfattande i huvudsak borgerligt betonade ändamål och en omfattande ändamål av bägge dessa slag. Till den första av dessa grupper räknade utredningen kyrkorna och församlingsvården, till den andra pastorsexpeditionerna, begravningsplatserna och diakoni eller annan hjälpverksamhet samt till den tredje församlingshem, föreningsväsende m. m. och administration.

Enligt en av dissenterskatteutredningen gjord sammanfattning hänförde sig av de redovisade kostnaderna för landsförsamlingarna 56,4 procent till rent kyrkliga ändamål och således 43,6 procent till borgerliga ändamål. Av de för stadsförsamlingarna redovisade kostnaderna belöpte 35,7 procent å de rent kyrkliga ändamålen och 64,3 procent å de borgerliga ändamålen. I Stockholm uppgick kostnaderna för de rent kyrkliga ändamålen till 46,9 procent av samtliga kostnader, medan för övriga städer med flera än 15 000 invånare kostnaderna för dessa ändamål uppgick till i genomsnitt 30,4 procent. För städerna med mindre än 15 000 invånare var motsvarande tal 47,5 procent. Utredningen påpekade, att med hänsyn till att kyrkogårdsväsendet i Stockholm vore en den borgerliga kommunens angelägenhet vore det naturligt att de rent kyrkliga ändamålens procentuella andel i utgifterna vore betydligt större för stockholmsförsamlingarna än för församlingarna i övriga större städer.

I fråga om pastoratsutgifterna uttalade dissenterskatteutredningen, att dessa utgifter inte kunde, såsom kyrkokassornas utgifter, med ledning av räkenskaperna fördelas på olika ändamål. Utredningen grundade uppdelningen av de pastoratsutgifter, som bestreds med uttaxerade medel, på ett bedömande av hur prästerna genomsnittligt delade sin arbetstid mellan uppgifter av religiös natur och uppgifter av annan art. Med ledning framför

allt av konferenser med prästmän i olika församlingar kom utredningen till den uppfattningen att det vore befogat att i förevarande sammanhang räkna med att prästmännens arbetstid genomsnittligt fördelade sig lika på rent kyrkliga och andra uppgifter.

Av landsförsamlingarnas totala, med skattemedel bestridda kostnader skulle enligt dissenterskatteutredningens undersökning 54 procent belöpa på rent kyrkliga ändamål och 46 procent på borgerliga ändamål. För stadsförsamlingarna skulle av de totala kostnaderna 40,4 procent avse rent kyrkliga ändamål och 59,6 procent avse borgerliga ändamål. Såsom framgår av det föregående fann utredningen att betydande skiljaktigheter förelåg mellan större och mindre städer samt att speciella förhållanden var för handen i Stockholm på grund av att kostnaderna för kyrkogårdsväsendet där beströds av den borgerliga kommunen.

Dissenterskatteutredningen påpekade att den fördelat kostnaderna för prästernas avlöning lika på rent kyrkliga och borgerliga ändamål, ehuru den meningen framförts, att avkastningen av de prästerliga avlöningstillgångarna borde, med hänsyn till de omständigheter under vilka tillgångarna tillkommit, helt hänföras till den rent kyrkliga verksamheten och därför avräknas endast från utgifterna för denna verksamhet. Utredningen ansåg sig inte ha anledning att ingå på denna principiella fråga, då det i de församlingar, som undersökningen gällt, skulle röra sig om en obetydlig minskning av de rent kyrkliga ändamålets andel i de av skattemedel bestridda utgifterna.

Under remissbehandling av dissenterskatteutredningens förslag rörande kollektiv skatteåterbäring yppades delade meningar såväl principiellt som ifråga om den tekniska utformningen. Sålunda framhölls, att den föreslagna fördelningen av fondens medel inte syntes tillgodose de anspråk, som enligt dissenterlagskommittén krävde beaktande. Det skulle nämligen kunna inträffa att en person, som erlade hög församlingsavgift till följd av att han hade stora inkomster, tillhörde ett trossamfund som, på grund av fördelningen efter huvudtalet, från fonden erhöll endast en mycket obetydlig del av församlingsavgiften, medan ett följdriktigt genomförande av skatteåterbäringstanken skulle ha lett till att ett samfund med förmögna medlemmar finge större bidrag än ett vars medlemmar levde under blygsamma villkor. Vidare uttalades, att vägande erinringar syntes kunna göras mot tanken att medborgare, som lämnat statskyrkan därför att de inte önskade stödja någon religiös verksamhet, skulle tvingas att i högre grad än andra bidra till sociala och kulturella ändamål. Från frikyrkligt håll framhölls, att de frikyrkliga samfundens grundade sin verksamhet på de egna medlemmarnas frivilliga understöd och offer, detta i enlighet med de fria samfundens hela grunduppfattning, som hävdade frivillighetens princip vad gällde såväl anslutning som bidragsgivande. Det föreslagna förfarandet, innebärande att de av samfundens medlemmar som lämnat Svenska kyrkan i stället skulle

beskattas för det egna samfundets räkning, vore svårt att förena med de fria samfundens grundsyn.

Remissyttrandena över dissenterskatteutredningens förslag belyste svårigheterna att ernå en rättvis skattelindring för dem som ej tillhörde Svenska kyrkan. Sålunda framhölls, att det vore vanskligt att riktigt fördela kostnaderna mellan uppgifter av speciellt kyrklig karaktär och uppgifter av borgerlig art. Det gjordes bl. a. gällande å ena sidan att diakoni och annan hjälpverksamhet inte borde hänföras till kyrkans borgerliga uppgifter, å andra sidan att utgifterna för kyrkobyggnaderna inte borde helt hänföras till utgifter för kyrkliga ändamål. Undersökningen ansågs vidare ha varit av ett så begränsat omfång, att det vore svårt att ur densamma draga några generella slutsatser.

I proposition (nr 175) till 1951 års riksdag uttalade departementschefen beträffande formerna för genomförande av skattelindring för dissenters, att ett system med individuell skattelindring tillgodosåg det individuella rättvisekravet men skulle medföra väsentligt ökat arbete för myndigheterna. Den kollektiva skatteåterbäringen hade närmast administrativa fördelar. Vid övervägande av frågan om vilket system som var att föredraga hade departementschefen stannat för att förorda den individuella skattelindringen. Departementschefen hade därvid särskilt beaktat dels att förslaget om kollektiv skatteåterbäring av principiella skäl inte kunnat godtagas av de sammanslutningar, vilka skulle blivit berättigade till återbäring om sistnämnda förslag genomförts, dels ock att det under ärendets fortsatta behandling visat sig möjligt att komma fram till avsevärda förenklingar beträffande det av dissenterskatteutredningen angivna tekniska förfaringssättet för den individuella skattelindringens genomförande.

Beträffande storleken av den individuella skattelindringen uttalade departementschefen bl. a., att dissenterskatteutredningens förslag om skattelindring med 40 procent inte framkommit såsom resultat av en rent statistisk beräkning, grundad på i och för sig oangripliga fakta, utan byggde jämväl på åtskilliga skälighetsbedömningar. Departementschefen hade emellertid inte kunnat finna att vare sig de skäl som anförts för en högre eller de skäl som anförts för en lägre skattelindring vore av den bärkraft att utredningens enhälligt avgivna förslag borde frångås. Departementschefen anslöt sig därför till utredningens av flertalet remissinstanser tillstyrkta förslag att skattelindringen borde bestämmas till 40 procent. Riksdagen beslöt i enlighet med förslaget i propositionen.

Vid 1961 års riksdag väcktes motioner rörande principerna för skattelindringen (motionerna I: 43 av herrar Wirmark och Hellebladh och II: 51 av herr Zetterberg m. fl.). Motionärerna yrkade att procenttalet för skattelindringen regelbundet skulle omprövas. Motionerna avslogs på hemställan av bevillningsutskottet, som ansåg att frågan var betydelselös från ekonomisk synpunkt.

Ehuru de svenska *utlandsförsamlingarna* inte har någon beskattningsrätt, synes det vara lämpligt att i detta sammanhang beröra de avgifter som utgår till dessa församlingar.⁶ Utlandsförsamlingar finns i Köpenhamn, Oslo, Helsingfors, London, Paris, Berlin och Buenos Aires. Såsom svensk utlandsförsamling räknas endast sådan församling för vilken Kungl. Maj:t fastställt kyrkoordning. Medlemskapet i utlandsförsamling är helt frivilligt. Person, som tillhör Svenska kyrkan, är således inte skyldig att vara medlem av utlandsförsamling på grund av att han är bosatt i ort där sådan församling finns. Enligt de fastställda kyrkoordningarna gäller i princip, att utlandsförsamling består av svenska medborgare, som tillhör Svenska kyrkan eller annat evangeliskt kyrkosamfund och hos pastor anmält sin önskan att inträda i församlingen. I regel skall medlem vara bosatt på den plats, där församlingen är belägen, eller i dess närhet. Även utländska medborgare kan i vissa fall vinna inträde i svensk utlandsförsamling.

Utlandsförsamlingarna bedriver inte endast kyrklig utan också, i skiftande omfattning, social verksamhet. I vissa församlingar förekommer också skolundervisning. Kyrkoherdarnas kontanta avlöningsförmåner utgår ur kyrkofonden. Till skolundervisningen utgår statsbidrag. Kostnaderna i övrigt för församlingarnas verksamhet bestrides med bl. a. medlemsavgifter, donationsmedel samt kollekter och andra insamlade medel.

Erläggande av årsavgift utgör enligt kyrkoordningarna en förutsättning för rösträtt på församlingsstämma. Storleken av avgifterna varierar. I fyra utlandsförsamlingar utgår avgiften med bestämt belopp. I flertalet församlingar sker uppbörden av årsavgifter genom församlingarnas egen försorg, i de flesta fall genom personlig påminnelse, genom annonsering i församlingsblad eller genom tillfälligt anställd inkassare. Församlingen i Köpenhamn utgör i detta hänseende ett undantag.

Köpenhamnsförsamlingen är ett av danska staten »anerkendtt trossamfund». Den som blir medlem av svenska församlingen utträder automatiskt ur den danska folkekirken och är befriad från kyrkoskatt. Skattemyndigheterna i Köpenhamn och kringliggande kommuner har emellertid åtagit sig att på debetsedlarna för svenska församlingens medlemmar uppföra samma belopp i kyrkoavgifter som vederbörande skulle ha betalt därest han tillhört folkekirken. De influtna medlen redovisas vid skatteårets utgång till församlingen. En förutsättning för att uppbörd skall kunna ske på detta sätt är att svenska församlingen tillämpar samma utdebitering som den som gäller för folkekirkens medlemmar. Om uttaxeringen till kyrkliga ändamål inom en kommun sänkes, sjunker avgiften till svenska församlingen, även om högre utdebitering skulle behövas för täckande av församlingens utgifter. Medelårsavgiften var år 1964 cirka 15 kronor i svenskt mynt.

Medlemsavgifterna till utlandsförsamlingarna är i allmänhet ganska låga,

⁶ Redogörelsen har hämtats från betänkandet »De svenska utlandsförsamlingarnas ekonomi» (SOU 1965: 15).

och inkomsterna av dessa avgifter uppgår därför i flertalet församlingar till blygsamma belopp, i varje fall om de sättes i relation till församlingarnas utgifter.

B. Medlemsavgifter i ideella föreningar

Såsom uttalats i utredningens betänkande VI angående kyrklig lagstiftning och rättsskipning (SOU 1965:70 s. 123) är de frikyrkliga församlingarna rättsligt sett att hänföra till ideella föreningar. De rättsregler, som gäller för de ideella föreningarna, skulle i princip bli tillämpliga även beträffande en fri svensk kyrka under förutsättning att särskild lagstiftning rörande trossamfunden eller Svenska kyrkan inte kommer till stånd. Med hänsyn härtill finner utredningen det vara lämpligt att lämna en redogörelse för de regler som gäller rörande medlemsavgifter i ideella föreningar. För A-läget kan en jämförelse med medlemsavgifterna till fria samfund och andra ideella föreningar vara av intresse vid övervägande av tänkbara förändringar i reglerna om skattskyldighet till Svenska kyrkan.

Flertalet ideella föreningar är för sin verksamhet beroende av ekonomiska bidrag från medlemmarna. Sådana bidrag kan vara av olika slag. Vanligast är att bidragen utgår såsom regelbundna, periodiska avgifter, avseende t. ex. år eller månad. Vissa föreningsavgifter kan äga samband med särskilda omständigheter, såsom t. ex. inträde i föreningen (inträdesavgift). Sådan insats, som medlem av ekonomisk förening är skyldig tillskjuta, kan förekomma också i ideell förening. Vidare kan förekomma tillfälliga avgifter till föreningen, d. v. s. avgifter som erlägges på grund av särskild uttaxering på medlemmarna. Sådan uttaxering kan avse t. ex. täckande av underskott i föreningen eller bestridande av kostnaderna för föreningens förvärv av viss egendom.

Medlemsavgift utgår inte alltid med samma belopp för alla medlemmar, utan avgiften kan vara på olika sätt differentierad. Möjligt är t. ex. att avgiftens storlek göres beroende av medlemmarnas inkomst- och förmögenhetsförhållanden. Avgiften kan, såsom församlingsskatten i Svenska kyrkans församlingar och andra kommunala skatter, utgå med en viss, på förhand bestämd procent av medlemmarnas inkomster. Det är också tänkbart att medlemsavgiften uttages efter en progressiv skala på ungefär samma sätt som den statliga inkomstskatten. I de mosaiska församlingarna tillämpas i fråga om medlemsavgifterna (församlingsavgifterna) bestämmelser som till sin principiella utformning nära överensstämmer med vad som är stadgat beträffande uttagandet av kommunal inkomstskatt. Avgifterna utgår nämligen där med en viss procent av en beräknad »skattepliktig» inkomst. Procenttalet för utdebiteringen ävensom grunderna för beräkandet i övrigt av medlem åvilande avgift varierar inom församlingarna. Utdebiteringspro-

centen utgjorde år 1959 i Stockholmsförsamlingen 2,7, i Göteborgsförsamlingen 3,5 och Malmöförsamlingen 4. Den »skattepliktiga» inkomsten bestämmes i princip med utgångspunkt från medlemmens till statlig inkomstskatt taxerade (i Stockholm beskattningsbara) inkomst med tillägg av — i förekommande fall — viss del av medlemmens förmögenhet. Från sålunda framräknad inkomst medges avdrag, bestämda med hänsyn till den avgiftsskyldiges försörjningsbörd.

Även inom vissa andra samfund, såsom romersk-katolska kyrkan och de ortodoxa församlingarna, utgår regelbundna, fixerade avgifter till samfundet. I de fria evangeliska trossamfundet förekommer däremot inte några bestämda medlemsavgifter, enär man inom dessa samfund har den principiella uppfattningen att den kristna församlingens arbete bör finansieras med frivilliga medel, som inflyter genom att medlemmarna offrar till församlingen. Medlemskapet anses inte böra vara förknippat med förpliktelser av formell och juridisk art. Religiöst och moraliskt sett är emellertid ett — ofta betydande — personligt ansvar av ekonomisk natur förknippat med medlemskapet. Detta ansvar tar sig uttryck i ett spontant offrande till församlingen, och numera tillämpas i växande omfattning även olika former av regelbundet offrande såväl till församlingen som till verksamhet på distrikts- och rikspanen. I många församlingar förekommer »löftesoffer», innebärande att medlem i förväg åtager sig att utge visst bidrag till visst ändamål, t. ex. nybyggnad av kyrka.

Med hänsyn till vad nu sagts kan det förefalla som om den reella skillnaden mellan medlemsbidragen i de fria evangeliska samfundet och de medlemsavgifter, som erlägges i andra samfund och föreningar, skulle vara mindre än man på grund av den principiella utgångspunkten skulle kunna förmoda. Rättsligt sett är skillnaden emellertid väsentlig. Inom de fria evangeliska samfundet är nämligen erläggandet av medlemsbidrag icke något i stadgar angivet villkor för medlemskap. Löftesoffer torde visserligen kunna uttagas på rättslig väg, men det har troligen hittills inte förekommit att tvångsåtgärder vidtagits för att utkräva dylika bidrag.

Medlemmarnas *skyldighet att erlägga avgift* till ideell förening har inte direkt reglerats i lag. Medan för de ekonomiska föreningarna gäller 1951 års lag om ekonomiska föreningar, saknas särskild lagstiftning om ideella föreningar.

Ett flertal författningar är dock av betydelse för de ideella föreningarna i allmänhet eller för dylika föreningar av visst slag. Här må endast nämnas, att trossamfundet givetvis är skyldiga att i sin verksamhet iakttaga religionsfrihetslagens allmänna bestämmelser, vilka i förevarande sammanhang är av särskilt intresse i fråga om rätten till utträde.

I avsaknad av särskilda bestämmelser rörande avgiftsskyldigheten måste man, när det gäller att ange vad som är gällande rätt, söka ledning i allmänna civilrättsliga grundsatser och den begränsade rättspraxis som finns

på området. I viss utsträckning måste man falla tillbaka på bl. a. reglerna inom avtalsrätten om rättshandlingars ogiltighet. Analogisk tillämpning av lagstiftning på närliggande rättsområden, särskilt lagen om ekonomiska föreningar, kan också ifrågakomma. Av olika skäl måste emellertid en analogisk tillämpning av lagen om ekonomiska föreningar ske med försiktighet. Det måste sålunda beaktas, att åtskilliga bestämmelser i denna lag har sin grund i det förhållandet att de ekonomiska föreningarna — i motsats till de ideella — bedriver ekonomisk verksamhet, vilken åsyftar att främja medlemmarnas ekonomiska intressen. Vidare må framhållas, att i lagen om ekonomiska föreningar i olika hänseenden upptagits tvingande regler, som ej kan åsidosättas genom bestämmelser i föreningens stadgar, beslut av föreningsstämma eller särskilda åtaganden av enskilda medlemmar. Regler vilka sålunda innebär inskränkningar i den avtalsfrihet, som eljest i princip råder inom privaträtten, kan inte utan vidare analogiskt tillämpas på rättsområden vilka ej är särskilt reglerade genom lagstiftning.

När medlemsavgift utgår till ideell förening, innehåller föreningens stadgar i allmänhet bestämmelser härom. Den som inträder såsom medlem i en förening är i princip skyldig att erlægga den medlemsavgift som föreskrivits i stadgarna eller fastställts genom stadgeenligt fattat beslut. Detta gäller även underårig eller eljest omyndig föreningsmedlem, under förutsättning att hans förmyndare lämnat sitt samtycke till medlemskapet.

Enligt lagen om ekonomiska föreningar (6 §) skall, om regelbundna eller på särskilt beslut om uttaxering beroende avgifter till föreningen skall förekomma, föreningens stadgar ange avgifternas belopp eller de högsta belopp vartill avgifterna må bestämmas. I avsaknad av särskild lagstiftning om ideella föreningar torde det inte vara möjligt att tillämpa så stränga regler i fråga om dessa föreningar. Om avgiftens belopp inte angivits i föreningens stadgar, lär medlemmarna vara pliktiga att erlægga den medlemsavgift som beslutas av föreningsstämma (årsmöte) eller annat organ, som i stadgarna tillagts sådan befogenhet. Undantag från vad nu sagts är dock tänkbara under särskilda förhållanden. Därest sålunda beslut fattas om att medlemsavgiften skall höjas avsevärt utöver vad medlem haft anledning räkna med när han inträdde i föreningen, torde han — om han inte biträtt beslutet — kunna undgå att betala den förhöjda avgiften. I sådant fall kan han emellertid knappast göra anspråk på att kvarstå i föreningen.

Ett i stadgeenligt ordning fattat beslut om ändring av stadgarnas bestämmelser om medlemsavgift är i princip bindande även för medlemmar som inte biträtt beslutet. Enligt lagen om ekonomiska föreningar (67 §) krävs för stadgeändring, som avser ökning av avgifter till föreningen, särskild kvalificerad majoritet. Att tillämpa dessa föreskrifter analogiskt på en ideell förening i strid med vad föreningens stadgar innehåller härom torde knappast vara möjligt. Under särskilda förhållanden — t. ex. om stadgeändringen innebär en exceptionell höjning av medlemsavgiften — är

det dock möjligt, att medlem, som ej biträtt beslutet om stadgeändring, skulle anses inte vara bunden därav.

Anmärkas må att skyldighet att erlægga medlemsavgift kan föreligga även om föreningens stadgar inte innehåller någon bestämmelse därom. Sådan skyldighet kan grundas å uttrycklig utfästelse, men även utan särskild utfästelse torde den som vid inträdet i en förening har kännedom om att medlemsavgift regelbundet erlägges av medlemmarna vara pliktig erlægga avgift.

Medlems skyldighet att erlægga föreskrivna avgifter består till dess han utträder ur föreningen. Genom att utträda undgår han att för framtiden erlægga medlemsavgift. I förarbetena till lagen om ekonomiska föreningar uttalas, att rätten för en medlem att när som helst utträda är att anse som en av grundprinciperna för all föreningslagstiftning. Detta uttalande torde vara tillämpligt även beträffande de ideella föreningarna. Lagen om ekonomiska föreningar (14 §) medger dock att i stadgarna bestämmes att uppsägning till utträde inte får ske förrän efter viss tid (i allmänhet högst två år) från inträdet. Detta har motiverats med att föreningarna bör beredas möjlighet att i någon mån trygga sig mot de faror, som är förbundna med en plötslig nedgång av medlemsantalet. Det är nämligen av betydande intresse för en förening att kunna med någorlunda säkerhet beräkna sin budget för viss tid framåt.

I ekonomisk förening gäller vidare att uppsägning till utträde (samt utslutning) inte får effekt omedelbart, utan avgången äger rum först viss tid efter uppsägningen (eller utslutningen), vid utgången av räkenskapsår (15 §). Dessa bestämmelser har åtminstone delvis sin grund i det förhållandet att föreningen bedriver ekonomisk verksamhet, och tvekan kan föreligga om vad i förevarande hänseende gäller för de ideella föreningarna. Enär rätten till utträde ur trossamfund särskilt reglerats i religionsfrihetslagen, saknas emellertid anledning att närmare ingå på frågan huruvida det är möjligt att i stadgarna för ideella föreningar i övrigt föreskriva uppsägningstid. Enligt religionsfrihetslagen (4 §) är ej någon skyldig att tillhöra trossamfund, även om han skulle ha gjort utfästelse i detta hänseende. Denna bestämmelse innebär, att trossamfund inte kan uppställa sådana bestämmelser att medlem hindras att anmäla sitt utträde; dylika bestämmelser är ogiltiga.

Även om medlem således kan genom anmälan om utträde bringa sin personliga anslutning till trossamfund att genast upphöra, är därmed inte avgjort att han genom utträdet också omedelbart befrias från alla ekonomiska förpliktelser gentemot samfundet. Frågor om medlems skyldighet att gälda avgifter har behandlats i utredningar rörande lagstiftning om ideella föreningar. Enligt ett år 1949 avgivet förslag till lag om registrerade föreningar m. m. (SOU 1949: 17) skulle medlem i ideell förening, som var underkastad den föreslagna lagen, i regel kunna uppsäga sig till ome-

delbart utträde. Ehuru sålunda medlem skulle kunna genast frigöra sig från den personliga bundenhet, som kunde anses ligga i medlemskapet, skulle icke detsamma gälla om hans ekonomiska skyldigheter; utträdet skulle nämligen anses ske först vid räkenskapsavslutning viss tid efter uppsägningen. Härigenom skulle föreningarnas intresse av ekonomisk stabilitet i viss utsträckning tillgodoses. Bestämmelser i samma syfte upptogs också i tidigare avgivna förslag till lagstiftning om ideella föreningar.⁷

Dissenterlagskommittén föreslog däremot i sitt betänkande med förslag till religionsfrihetslag m. m., att den som upphört att vara medlem av trossamfund ej skulle vara skyldig att gälda avgift som förföll till betalning efter det medlemskapet upphört. Detta förslag föranledde under remissbehandlingen erinringar från de mosaiska församlingarna i Stockholm, Göteborg och Malmö, vilka gjorde gällande att den föreslagna bestämmelsen alldeles oberättigat rubbade stabiliteten i ett trossamfunds ekonomi. En på hösten i enlighet med vederbörande samfundsordning fastställd budget för påföljande år borde icke få äventyras därigenom att samfundsmedlemmar anmälde sitt utträde ur samfundet och uraktlät att betala på grundval av denna budget redan debiterade avgifter. Den ur ett trossamfund utträdande medlemmen borde ha laglig skyldighet att åtminstone gälda de avgifter, som debiterats för och tillika förföll till betalning under det år, under vilket medlemskapet upphörde, och borde vara skyldig därtill även om avgifterna under det året icke förföll till betalning förrän efter utträdet.

I propositionen (nr 100) till 1951 års riksdag med förslag till religionsfrihetslag m. m. anförde föredragande departementschefen, att den i bl. a. 1949 års förslag till föreningslagstiftning redovisade allmänna ståndpunkten till frågan om medlems rätt att genom utträde ur ideell förening befria sig från ekonomiska skyldigheter mot föreningen torde få betraktas som ett uttryck för vad som, även utan några lagbestämmelser, följer av allmänna rättsgrundsatser. Dissenterlagskommitténs förslag i denna del syntes departementschefen icke stå i god överensstämmelse med gällande rätt. Enligt departementschefen torde det tvärtom få antagas, att en sådan bestämmelse i samfundsordningen som de mosaiska församlingarna avsåg — vilken alltså gick ut på att inom rimliga gränser förplikta medlemmarna att, trots personligt utträde, alltjämt betala påförda avgifter för löpande period — skulle vinna stöd i rättstillämpningen. — Dessa uttalanden av departementschefen föranledde inte några erinringar av lagrådet eller riksdagen.

Frågan om skyldighet för medlem i ideell förening att efter avgång ur föreningen gälda medlemsavgift har vid ett tillfälle varit föremål för pröv-

⁷ Betänkande om ideella föreningar, avgivet år 1919 av O. H. Arsell, och promemoria om grunderna för en lagstiftning angående ideella föreningar, avgiven år 1938 av C. Romberg (justitiedepartementets promemorior 1938: 1).

ning av högsta domstolen (NJA 1935 s. 518). En till Svenska polisförbundet ansluten lokalförening hade uteslutits ur förbundet på grund av underlåtenhet att erlægga beslutade årsavgifter till förbundet. Lokalföreningen ansågs skyldig att till förbundet erlægga av förbundet före uteslutningen beslutad årsavgift för det år under vilket uteslutningen skett.

Sammanfattningsvis torde rättsläget kunna karakteriseras på följande sätt. Om föreningens stadgar inte föreskriver annat, är medlem som utträder pliktig att erlægga före utträdet beslutad avgift för den period under vilken utträdet sker. Genom bestämmelser i stadgarna (eller särskilt åtagande av medlem) kan tiden för betalningsskyldighet utsträckas åtminstone så långt som de mosaiska församlingarna åsyftat i sitt ovan återgivna yttrande över förslaget till religionsfrihetslag. På sådan grund kan alltså t. ex. den, som under hösten ett år utträder ur förening efter det att föreningen fastställt budget för påföljande år, bli skyldig att erlægga medlemsavgift för sistnämnda år.⁸

För *indrivningen av medlemsavgifter* kan förening anlita statens dömmande och exekutiva myndigheter. Föreningen kan sålunda, efter ansökan om stämning till domstol, få medlem genom dom förpliktad att utgiva ogulden medlemsavgift.⁹ Domen kan sedan verkställas av utmätningsman. Det torde emellertid vara mycket ovanligt att dylika tvångsmedel tillgripes för indrivning av medlemsavgifter till ideella föreningar. I allmänhet torde de ideella föreningarna nöja sig med att utesluta de medlemmar, som trots påminnelser underlåter att betala förfallen medlemsavgift, och avskrivna sin fordran. Att så sker kan bero på att medlemsavgiften är så obetydlig, att domstolsförfarandet ter sig alltför kostsamt. Av större betydelse är måhända, att en ideell förening anser tvångsåtgärder vara mindre väl förenliga med syftet med föreningens verksamhet. Föreningen kan också hysa farhågor för att tillgripande av tvångsåtgärder skall menligt inverka på föreningens anseende.

Särskilt i föreningar med ett stort antal medlemmar kan det vara erforderligt att nedlägga ett betydande arbete på uppbörd av medlemsavgifter för att undgå att större restantier uppkommer. — För vissa slag av organisationer har uppbörd eller indrivningen av avgifter underlättats genom medverkan av staten. Redogörelse härför lämnas nedan i avsnitt C.

C. Medverkan av staten vid uppörd eller indrivning av avgifter till vissa organisationer

De ideella föreningarna och andra organisationer är i allmänhet hänvisade till att själva ombesörja uppörd och indrivning av medlemmarnas avgifter.

⁸ Som jämförelse må nämnas, att den lagstadgade lindringen i skattskyldigheten för den som inte tillhör Svenska kyrkan inträder först fr. o. m. året efter det, under vilket utträde skett. — Redogörelse för reglerna om lindring i skattskyldigheten har lämnats i det föregående (s. 239 ff).

⁹ Ansökan om betalningsföreläggande erbjuder ett domstolsförfarande som — om kravet inte bestrides — är enklare och billigare än ansökan om stämning.

Lagstiftningen erbjuder emellertid exempel på medverkan av staten i sådant hänseende.

En möjlighet till medverkan av staten vid såväl uppörd som indrivning anvisas i 1 § andra stycket uppördsförordningen, som stadgar att Kungl. Maj:t må, om särskilda omständigheter därtill föranleder, föreskriva att i samband med uppörden av skatt må uppöras jämväl annan avgift än sådan som enligt förordningen anses såsom skatt.¹⁰ Någon dylik föreskrift har emellertid hittills inte meddelats av Kungl. Maj:t. Såsom framgår av vad i det följande sägs om avgifterna till hushållningssällskapen anses det av statsmakterna vara angeläget att inte försvåra debiteringen av skatt genom att på debetsedel uppöra avgifter som beräknas efter annan grund än åsatt taxering.

En speciell form av statlig medverkan vid uppörande av avgifter förekommer genom att staten såsom arbetsgivare, i analogi med vad som tillämpas av vissa enskilda arbetsgivare, åtagit sig att verkställa avdrag på lön för avgifter till vissa organisationer. Enligt särskild författning¹¹ äger statlig myndighet åtaga sig att verkställa avdrag för fullgörande av vissa privata betalningsåtaganden av tjänsteman. Avdrag må sålunda verkställas för avgift till personalsammanslutning eller annan organisation, som har till uppgift att tillvarata tjänstemännens intressen, samt för försäkringspremie och avsättning till sparkonto eller annat sparfrämjande ändamål. För att avdrag skall kunna verkställas förutsättes, förutom givetvis medgivande av vederbörande tjänsteman, framställning av intresseorganisationen eller särskilt av tjänstemännen utsett ombud samt viss medverkan av organisationen eller ombudet vid redovisningen. Efter medgivande av myndigheten må avdrag även göras för fullgörande av annat privat betalningsåtagande (med undantag av avbetalningsköp o. d.). En förutsättning för att avdrag skall verkställas är att det kan ske utan behov av personalförstärkning. Den statliga myndighetens medverkan är kostnadsfri.

Medverkan av staten vid indrivningen av avgifter förekommer på det sättet, att organisations debiteringslängd, restlängd eller liknande handling genom lagstiftning godkännes såsom exekutionstitel. Organisationen kan då begära utmätning hos medlem för ogulden avgift utan att medlemmen genom dom förpliktas att utge avgiften. Garantien för medlemmens rättssäkerhet ligger i dessa fall däri, att särskilda regler skall iakttagas vid upprättandet av den handling, som utgör exekutionstitel, och att debiteringen får klandras vid domstol eller i administrativ ordning.

Exempel på att debiteringslängd utgör exekutionstitel erbjuder lagen

¹⁰ I uppördsförordningen förstås med skatt inte endast statlig och kommunal inkomstskatt samt statlig förmögenhetsskatt utan också vissa andra skatter samt olika slags »avgifter» (socialförsäkringsavgifter m. m.).

¹¹ Kungl. kungörelse den 29 juni 1956 (nr 300) angående statsmyndigheternas medverkan vid uppörd av föreningsavgifter och försäkringspremier m. m.

den 3 september 1939 om enskilda vägar. Uttaxering av bidrag till vägsamfällighet och vägförening sker genom en av styrelsen upprättad debiteringslängd, som utvisar vad varje medlem har att erlægga. Oguldet belopp får utsökas som om betalningsskyldighet ålagts genom lagkraftägande dom (63 och 89 §§ nämnda lag). Liknande regler gäller beträffande sådan längd som flottningsförenings styrelse i visst fall skall upprätta över uttaxering på de flottande av föreningen ålagd ersättningsskyldighet (33 § 2 mom. lagen den 19 juni 1919 om flottning i allmän flottled) samt beträffande debiteringslängd som vederbörande styrelse för vattenregleringsföretag, företag för torrläggning av mark eller stängsel- och betessamfällighet upprättar för uttaxering av deltagarnas bidrag (3 kap. 20 § och 7 kap. 63 § vattenlagen samt 43 § lagen den 2 juni 1935 om ägofred). Utmätning utan föregående dom kan också äga rum för riddarhuskapitationsavgift enligt riddarhusordningen den 22 juni 1866.

I tillämpningskungörelsen till uppbördsförordningen har meddelats särskilda föreskrifter rörande förfarandet hos utmättningsman vid indrivning av avgifter och andra liknande medel, som må utmätas utan föregående dom eller utslag enligt av Kungl. Maj:t för allmän kassa eller inrättning fastställt reglemente eller i övrigt gällande föreskrifter eller enligt särskilt medgivande av Kungl. Maj:t.¹² Indrivningen sker i huvudsak i samma ordning som gäller för indrivning av skatt. Nu ifrågavarande avgifter kan dock inte, såsom skatt, uttagas genom införsel i lön, såvida de inte är att hänföra till sådana »allmänna avgifter», som avses i lagen om införsel. Liksom vid indrivning av skatt utgår restavgift.

I de fall, då utmätning för medlemsavgift sålunda kan ske utan föregående dom, har organisationen en i viss mån offentlighetsrättslig ställning. Vad angår vägföreningar, vägsamfälligheter, flottningsföreningar, vattenregleringsföretag, företag för torrläggning av mark samt stängsel- och betessamfälligheter kommer det offentlighetsrättsliga inslaget till synes genom att organisationens verksamhet reglerats i lag och genom att beslut som fattats inom organisationen kan klandras vid domstol eller i administrativ ordning. Organisationen skulle enligt gängse juridisk begreppsapparat kunna betecknas som en *korporation*, d. v. s. — enligt *Sundbergs* definition — en sammanslutning som »blivit av staten erkänd genom fastställelse av stadgar, genom autorisering eller annan liknande myndighetsåtgärd, varigenom dess organisation och uppgifter fixerats».¹³ Såsom en korporation kan också riddarhusorganisationen betraktas, enär riddarhusordningen jämlikt 37 § regeringsformen fastställs av Konungen samt

¹² 38 § uppbördskungörelsen den 16 oktober 1953.

¹³ *Sundberg*: Allmän förvaltningsrätt (1955) s. 27. — Angående begreppet korporation se vidare utredningens betänkande VI ang. lagstiftning och rättskipning (SOU 1965: 70) s. 123 f.

ridderskapet och adeln gemensamt. Även hushållningssällskapen brukar anses som korporationer.¹⁴

Före den år 1945 beslutade uppboråsreformen, vilken innebar bl. a. införande av det nuvarande källskattesystemet, uppbars *riddarhuskapitationsavgifter* och *avgifter till hushållningssällskap* i sammanhang med uppboråsden av kronoutskylder; detsamma var fallet med avgifter till vissa försäkringsanstalter. Numera ankommer det på vederbörande organisation att själv uppbara avgifterna. Denna ändrade ordning motiverades i proposition (nr 370) till 1945 års riksdag med förslag till uppboråsförordning m. m. med att det föreslagna uppboråsssystemet kom att föranleda ett betydande arbete för debiterings- och uppboråsmyndigheterna, varför det var nödvändigt att i så stor utsträckning som möjligt förenkla detta arbete. En sådan förenkling kunde enligt departementschefens mening ske genom att från det allmänna uppboråsssystemet utesluta vissa avgifter, vilka skulle kunna uppbarås i särskild ordning. Departementschefen anförde vidare:

Det bör i detta sammanhang särskilt beaktas, att uppboråsden av enskilda sammanslutningar tillkommande avgifter skulle medföra en särskild belastning till följd därav, att inflytande belopp måste tillgodoförås vederbörande inkomstitlar efter individuell fördelning. En summarisk fördelning å titlar i förhållande till debiterade belopp är nämligen icke möjlig, då nyssberörda sammanslutningar självfallet icke böra uppbara större belopp än som för deras räkning influtit. Å andra sidan lär icke kunna förnekas, att en omläggning av uppboråsden skulle för ifrågavarande sammanslutningar medföra vissa olägenheter. Dessa olägenheter torde dock i allt fall vara mindre än de fördelar, som samtidigt skulle vinnas för debiterings- och uppboråsmyndigheterna. Jag vill härvid särskilt framhålla, att vissa hushållningssällskap och försäkringsbolag redan nu själva handhava uppboråsden av dem tillkommande avgifter.

När 1949 års uppborås sakkunniga utarbetade betänkande med förslag till vissa ändringar i uppborås förfarandet (SOU 1952: 1), hemställde Hushållningssällskapens förbund, att de sakkunniga måtte framlägga förslag om att ledamotsavgift till hushållningssällskap skulle debiteras och uttagas i samband med den allmänna uppboråsden. Förbundet åberopade bl. a., att hushållningssällskapens egna uppboråsmetoder — såsom utsändande av postförskott, direkt postgiroinbetalning samt inkassering genom lokala ombud — hade blivit väsentligt mera kostnads- och arbetskrävande för sällskapen än uppboråsden i samband med skatteinbetalning samt att följden blivit att hushållningssällskapen fått vidkännas en betydande minskning i antalet ledamöter. Förbundet hänvisade också till att hushållningssällskapens verksamhet vore helt inriktad på allmänna uppborås.

Uppborås sakkunniga ansåg sig icke kunna förorda en återgång till tidigare system för uppborås av hushållningssällskapens avgifter. Enligt de sak-

¹⁴ Hushållningssällskaps stadgar skulle tidigare fastställas av Kungl. Maj:t. Fr. o. m. den 1 juli 1967 har lantbruksnämnderna övertagit en del av hushållningssällskapens uppborås, och stadgar kan nu fastställas av lantbruksstyrelsen.

kunnigas mening ägde de skäl, som föranlett att dessa avgifter uteslöts från den allmänna uppbörden, alltjämt giltighet.

Uppbördssakkunnigas förslag lades till grund för proposition (nr 100) till 1953 års riksdag. Departementschefen uttalade i propositionen bl. a. att de lokala skattemyndigheterna och övriga av debiterings- och uppbördsförfarandet berörda myndigheter hade tyngande och arbetskrävande uppgifter samt att genomförande av förslag som framlades i propositionen kom att föranleda ett ökat arbete för myndigheterna. Enligt departementschefens mening var det vid sådant förhållande desto mera angeläget att i andra hänseenden söka underlätta myndigheternas arbete och att iakttaga återhållsamhet när det gällde att pröva förslag om utvidgning av deras uppgifter. Departementschefen ansåg sig därför inte kunna biträda det av Hushållningssällskapens förbund framställda önskemålet att uppbörden av sällskapens avgifter skulle inryckas i den allmänna uppbörden. De skäl, som vid 1945 års lagstiftning anförts till stöd för åtgärden att ställa dessa avgifter utanför den allmänna uppbörden, syntes enligt departementschefens uppfattning i det dåvarande läget med än större kraft kunna åberopas för ett bibehållande av gällande ordning på detta område.

I anslutning till den nu lämnade redogörelsen för statens medverkan vid indrivning av vissa medlemsavgifter torde böra erinras om den beskattningsrätt, som före religionsfrihetslagens ikraftträdande den 1 januari 1952 tillkom de *mosaiska församlingarna*.¹⁵ För de mosaiska församlingarna i Stockholm, Göteborg, Malmö, Karlstad och Norrköping gällde särskilda av Kungl. Maj:t fastställda församlingsordningar, medan övriga mosaiska församlingars verksamhet reglerades av en år 1838 fastställd ordning rörande vad mosaiska trosbekännare hade att iakttaga i avseende å utövningen av deras religion och bestyret inom deras församlingar. För samtliga mosaiska trosbekännare gällde Kungl. förordningen den 30 juni 1838 angående mosaiska trosbekännares skyldigheter och rättigheter här i riket.

I samtliga särskilt fastställda församlingsordningar, som gällde vid tiden för religionsfrihetslagens ikraftträdande, stadgades att medlem i församlingen var envar till mosaiska trosbekännelsen hörande svensk medborgare, som var mantalsskriven i den stad, där församlingen fanns, eller på annan svensk ort, belägen närmare till denna stad än till någon av de övriga orter i Sverige, där mosaisk församling fanns. Enligt några församlingsordningar skulle även utländsk undersåte i visst fall vara medlem i församlingen. Medlemskapet i de mosaiska församlingarna var således grundat på tvångstillhörighet. Några stadganden om rätt till utträde ur församling fanns ej. Utträde ur mosaisk församling ansågs inte kunna ske på annat sätt än

¹⁵ Redogörelsen för de mosaiska församlingarnas rättsliga ställning före religionsfrihetslagen har avfattats med ledning av dissenterlagskommitténs betänkande med förslag till religionsfrihetslag m. m. (SOU 1949: 20) s. 198 ff.

genom övergång i därför föreskriven ordning till Svenska kyrkan eller till annat kristet trossamfund.¹⁶ De mosaiska församlingarna skilde sig härutinnan från andra erkända församlingar av främmande trosbekännare. Utträde ur dessa församlingar ansågs kunna erhållas efter endast anmälan därom.

Enligt församlingsordningarna utövades församlingens beslutanderätt vid församlingsstämma (i Stockholmsförsamlingen församlingsfullmäktige) enligt i ordningen givna föreskrifter. Till församlingsstämmas handläggning hörde bl. a. frågor om fastställande av den årliga inkomst- och utgiftsstaten samt förordnande om uttaxering av det belopp, som utöver befintliga tillgångar kunde erfordras för församlingens ändamål. Trots att ett stadgande i 1838 års förordning om skyldighet för mosaiska trosbekännare att själva underhålla sina fattiga upphävts år 1899, nämndes i vissa därefter fastställda församlingsordningar även frågor om fattigvård bland församlingsstämmas uppgifter.

I församlingsordningarna stadgades, att församlingsmedlemmarna var, i enlighet med i ordningen fastställda grunder och efter därom i laga ordning fattat beslut, underkastade beskattning till bestridande av utgifter, som utöver befintliga eller beräknade inkomster erfordrades till församlingens gemensamma gagn eller dess särskilda behov. Det vid ordinarie församlingsstämma (i Stockholm församlingsfullmäktige) på hösten bestämda belopp, som utöver befintliga tillgångar erfordrades för församlingens behov under nästföljande år, skulle fördelas på dem som under det löpande året -- d. v. s. året näst före det år staten avsåg -- var eller varit medlemmar av församlingen. Fördelningen eller debiteringen verkställdes av en taxeringsnämnd (taxeringskommitté). Beträffande grunderna för fördelningen av det totala utskyldsbeloppet föreskrevs i vissa församlingsordningar endast, att vars och ens inkomst och förmögenhet samt förmåga att utgöra utskylder borde tagas i betraktande. Andra församlingsordningar innehöll utförliga bestämmelser, angivande bl. a. att skatten skulle vara procentuellt lika för alla samt att taxeringen skulle ske på grundval av den skattskyldiges deklaration till statlig inkomst- och förmögenhetsskatt. Besvär över taxeringskommitténs beslut kunde föras hos en särskild prövningskommitté (prövningsnämnd). Över prövningskommitténs beslut fick klagan inte föras.

Tiden och sättet för utskyldernas erläggande bestämdes av församlingen eller av ett i församlingsordningen angivet organ (taxeringskommittén eller föreståndarna). I Stockholm uttogs såväl preliminär som slutlig skatt. Enligt samtliga församlingsordningar var förfallna utskylder utmätningsgilla, om de stödde sig på lagakraftvunnen taxeringslängd.

Medlemskapet i de mosaiska församlingarna och medlemmarnas skyldig-

¹⁶ Frågan om rätt till utträde ur mosaisk församling var föremål för prövning av högsta domstolen bl. a. i rättsfallet NJA 1937 s. 247.

het att bidra till dessa församlingar diskuterades ingående under förarbetena till religionsfrihetslagen. I sitt betänkande med förslag till religionsfrihetslag m. m. (SOU 1949:20) uttalade dissenterlagskommittén bl. a., att den särställning, som de mosaiska församlingarna erhållit genom att medlemskapet var grundat på tvångstillhörighet och församlingarna tillerkänts beskattningsrätt, otvivelaktigt berodde på historiska skäl. Med anledning av att mosaiska församlingen i Stockholm framställt önskemål om att, med hänsyn till de mosaiska församlingarnas speciella karaktär, utträde ur sådan församling inte skulle få ske av andra skäl än samvets-skäl, framhöll dissenterlagskommittén, att kommitténs förslag till religionsfrihetslag stadgade rätt till fritt utträde ur Svenska kyrkan och andra trossamfund. Att strängare villkor skulle i detta hänseende gälla för mosaiska trosbekännare än för de till andra trossamfund anslutna fann kommittén helt uteslutet med hänsyn till religionsfrihetens krav. Kommittén kunde inte finna att vad som anförts om de mosaiska församlingarnas omfattande uppgifter utanför det strängt konfessionella området utgjorde ett tillräckligt motiv för en särskild behandling av dessa församlingar. Efter genomförande av kommitténs förslag angående rätten till fritt utträde kunde beskattningsrätten i och för sig inte vara av så stor ekonomisk betydelse för de mosaiska församlingarna. Då utträdet var fritt, utgjorde beskattningsrätten inte någon garanti för ett bibehållande av församlingarnas skatteunderlag. Ett bibehållande av de mosaiska församlingarnas beskattningsrätt skulle förmodligen kunna medföra en sådan bundenhet för församlingarna, som dessa själva inte skulle anse överensstämmande med sina intressen. Om de mosaiska församlingarna skulle få behålla sin beskattningsrätt, vore det nämligen enligt kommitténs mening — särskilt på grund av att dessa församlingar i stor utsträckning främjade uppgifter som låg utom det religiösa området — ofrånkomligt att bestämmelser meddelades angående de ändamål, för vilka uttaxering hos medlemmarna skulle få ske.

Sammanfattningsvis anförde dissenterlagskommittén, att den inte funnit anledning att bibehålla en särskild reglering beträffande de mosaiska församlingarna samt att dessa församlingars beskattningsrätt och rätten till indrivning av medlemmarna påförda utskylder enligt kommitténs mening borde upphöra.

I propositionen (nr 100) till 1951 års riksdag med förslag till religionsfrihetslag m. m. uttalade departementschefen (s. 124), att de mosaiska församlingarna enligt gällande bestämmelser intog, i jämförelse med andra religiösa samfund, en särställning och kunde betraktas som ett slags specialkommuner. Departementschefen anförde vidare bl. a.:

Uppenbart är att denna organisation icke kan bibehållas oförändrad. Tvångsanslutningen är icke förenlig med religionsfrihet; medlemmarna måste beredas frihet att träda ut ur församlingarna. Kommitténs förslag innebär emellertid en mera genomgripande ändring än vad som sålunda betingas av religionsfriheten.

Förslaget går ut på att helt upphäva de mosaiska församlingarnas reglerade, och därigenom också auktoriserade, karaktär.

I det föregående har jag utvecklat skälen för att jag icke velat föreslå någon närmare reglering av religiösa organisationer i allmänhet. Dessa skäl gälla också de mosaiska församlingarna. Det är icke sakligt motiverat att dessa skola intaga någon särställning. Att likväl en viss tvekan kan inställa sig, då det gäller att upphäva de nuvarande bestämmelserna om mosaiska församlingar, beror på att förslaget i fråga om dem innebär en större förändring än beträffande något annat trossamfund, svenska kyrkan icke undantagen. Praktiskt sett torde dock härvid tvångstillhörighetens upphörande ha den största betydelsen. Övriga ändringar torde, ehuru principiellt väsentliga, icke praktiskt spela lika stor roll. Skatteindrivning genom offentlig myndighet torde utan någon större svårighet kunna ersättas av en enskild indrivningsverksamhet, för vilken andra rättsliga åtgärder, bl. a. betalningsföreläggande enligt lagsökningslagen, kunna i sista hand anlitas.

Departementschefen fann ej heller eljest tillräckligt motiverat att, ens såsom en övergång, bibehålla någon del av den statliga regleringen av de mosaiska församlingarna. På grund härav föreslogs, att vad som gällde om skyldighet att tillhöra mosaisk församling, om förpliktelse för annan än medlem att betala avgift till sådan församling, om utmätning för utskylder eller böter och om besvär över församlingsstämmas eller församlingsfullmäktiges beslut skulle upphöra att gälla. I propositionen begärdes riksdagens yttrande över förslag till kungörelse om upphävande av vad som i angivna hänseenden gällde i fråga om de mosaiska församlingarna.

Sedan vederbörande utskott biträtt departementschefens uttalanden beträffande de mosaiska församlingarna och tillstyrkt, att Kungl. Maj:t i administrativ ordning utfärdade en författning med det innehåll som föreslagits (särskilda utskottets utl. 1951:1), biföll riksdagen utskottets hemställan i denna del.

KAPITEL 3

Den kyrkliga beskattningen i A-läget

A. Inledande anmärkningar

Såsom förut nämnts har utredningen avsett att för A-läget upptaga reformer som ej ändrar grunderna för relationerna mellan staten och Svenska kyrkan. Utredningen har sålunda för A-läget förutsatt bl. a. att kyrkan skall åtnjuta beskattningsrätt eller därmed jämförlig förmån. De reformer, som i detta läge kunde aktualiseras, skulle i betydande utsträckning inriktas på de kyrkliga organen.

Frågor som avser reformer rörande de kyrkliga organen behandlas av utredningen i annat sammanhang. Tydligt är emellertid att vissa reformer av sådan art skulle kunna få genomgripande betydelse för den kyrkliga beskattningen. Detta skulle framför allt bli fallet om, såsom vid olika tillfällen ifrågasatts, beslutanderätten i församlings ekonomiska angelägenheter överföres till den borgerliga kommunen. Även andra organisatoriska förändringar, såsom tillskapandet av nya kyrkliga organ på rikspanet, kan aktualisera nya regler om den kyrkliga beskattningen. Oavsett vilka reformer som genomföres i fråga om de kyrkliga organen knyter sig intresset särskilt till den i den allmänna debatten uppmärksammade frågan om beskattning av dem som ej är medlemmar av Svenska kyrkan, nämligen dels fysiska personer vilka utträtt ur eller eljest står utanför Svenska kyrkan, dels juridiska personer.

B. Beskattningen av fysiska personer som ej tillhör Svenska kyrkan

Utredningen har i det föregående (s. 239 ff.) redogjort för gällande regler om skattelindring för dem som ej tillhör Svenska kyrkan, innebärande att dessa befrias från 40 procent av *församlingsskatten*. Att de som står utanför Svenska kyrkan likväl har att erlægga viss församlingsskatt har, såsom förut nämnts, motiverats med att kyrkan handhar även angelägenheter av borgerlig natur, till vilka samtliga skattskyldiga bör bidra. Det torde inte råda några delade meningar om att denna motivering i och för sig är hållbar. Den kritik, som riktas mot gällande lagstiftning, har delvis en mera principiell innebörd.

Sålunda göres gällande, att det från religionsfrihetssynpunkt är otill-

fredsställande att den som ej tillhör Svenska kyrkan är pliktig att bidra till verksamhet som bedrivs av kyrkan, i all synnerhet som han, i avsaknad av rösträtt och valbarhet i församlingen, saknar möjlighet att inverka på beslut om skattens storlek och om användningen av skattemedlen. Avsaknaden av rösträtt och valbarhet för personer som erlägger församlingsskatt kan därför föranleda erinringar från demokratisk synpunkt. Detta kan leda till att olika åsikter om hur förevarande regler bör vara utformade kan göra sig gällande. Det kan sålunda hävdas, att de av kyrkliga organ handhavda borgerliga angelägenheterna, särskilt folkbokföringen och begravningsväsendet, angår inte endast medlemmarna av Svenska kyrkan utan samtliga medborgare och därför bör överflyttas till staten eller de borgerliga kommunerna. Härigenom skulle den principiella grunden för nuvarande skattskyldighet till Svenska kyrkan bortfalla.

Ibland riktas kritiken icke mot det förhållandet, att Svenska kyrkan handhar angelägenheter av borgerlig natur, utan mot utformningen av bestämmelserna om de enskildas bidrag till denna verksamhet. Det har sålunda sagts, att den medgivna skattelindringen inte är riktigt avpassad efter fördelningen av församlingarnas kostnader för kyrkliga och borgerliga angelägenheter. Emellanåt ifrågasättes om en generell procentuell skattelindring överhuvudtaget kan tillgodose krav på att de som ej tillhör Svenska kyrkan inte skall behöva bidra till kyrkans religiösa verksamhet.

De skäl, som kan tala för eller emot att de borgerliga angelägenheter som nu handhaves av församlingarna — särskilt folkbokföringen och begravningsväsendet — överföres till borgerliga organ, behandlas av utredningen i annat sammanhang. Om staten eller de borgerliga kommunerna blir huvudmän för dessa uppgifter samt Svenska kyrkan och dess organ således får handha uteslutande kyrkliga angelägenheter, är det inte motiverat att andra än Svenska kyrkans medlemmar skall vara skyldiga att bidra till kyrkans verksamhet. Visserligen kan hävdas att Svenska kyrkan även i sådant fall kommer att bedriva verksamhet, t. ex. genom ungdomsvård, studieverksamhet och tillhandahållande av samlingslokaler, som bör understödjas av det allmänna. Kyrkan kommer dock i detta hänseende inte att principiellt skilja sig från många andra organisationer, vilka bedriver en i många avseenden samhällsnyttig verksamhet. Sådana organisationer kan komma i åtnjutande av särskilda bidrag från stat och kommun för dylik verksamhet.

Skulle Svenska kyrkan behålla en väsentlig del av de uppgifter av borgerlig natur, vilka den nu handhar, är därmed inte heller givet att denna verksamhet skall finansieras på samma sätt som nu sker. En möjlighet är att bidrag utgår från staten eller de borgerliga kommunerna med belopp som kan anses motsvara församlingarnas kostnader för folkbokföring, begravningsväsen eller andra angelägenheter av borgerlig natur som omhändervades av församling. Under sådana förhållanden skulle, liksom för det

fall att ifrågavarande uppgifter övertages av staten eller den borgerliga kommunen, församlingsskatt inte behöva uttagas av dem som ej tillhör Svenska kyrkan. I själva verket skulle medlemmarnas bidrag till kyrklig verksamhet då rättsligt sett få karaktär av medlemsavgifter och inte av skatt.

Att enbart genom modifiering av gällande regler om skattelindring ernå en från ekonomisk synpunkt helt rättvis fördelning av församlingsskatten torde icke vara praktiskt genomförbart. Detta beror dels på att det är förenat med betydande svårigheter att beräkna hur stor del av en församlings utgifter som belöper på handhavandet av uppgifter av borgerlig natur, dels ock på att det knappast torde vara möjligt att differentiera skattelindringen med hänsyn till förhållandena i varje särskild församling.

Enär utredningen enligt sina direktiv inte har att framlägga några förslag till ny lagstiftning, har utredningen inte ansett sig ha anledning att göra någon särskild undersökning av hur de medel, som inflyter genom kyrklig uttaxering, fördelas på utgifter av olika slag. Utredningen har i det föregående redogjort för resultaten av den undersökning som företogs av 1950 års dissenterskatteutredning. Sannolikt skulle det vara möjligt att genom en mera omfattande undersökning än den dissenterskatteutredningen hade möjlighet att genomföra få en säkrare grund för bestämmandet av skattelindringens storlek. Av dissenterskatteutredningens undersökningsresultat framgår emellertid, att förhållandena är olika i skilda församlingar och att ett för hela riket uträknat medeltal därför inte kan ge alla som står utanför Svenska kyrkan en fullt rättvis skattelindring. En sådan skulle kunna genomföras endast genom en långtgående differentiering sålunda, att inom varje församling och pastorat årligen med ledning av utgifts- och inkomststat beräknades hur stor andel av utgifterna som belöpte på kyrkliga ändamål. En tänkbar möjlighet är också att i församlingens budget utgifterna för borgerliga och kyrkliga ändamål hålles isär och att utdebiteringen för borgerliga ändamål fastställles av församlingen efter samråd med den borgerliga kommunen, varefter denna utdebitering ingår i den borgerliga kommunens stat.

Om kostnaderna för församlings uppgifter av borgerlig art kunde på ett eller annat sätt fixeras, skulle man kunna tänka sig att den skatt, som erfordrades för täckande av dessa kostnader, utdebiterades med ett för en längre tidsperiod bestämt antal ören för skattekrona. Beslut om utgifter för kyrkliga ändamål skulle i så fall inte påverka skatten för dem som ej tillhör Svenska kyrkan, och kyrkomedlemmarnas bidrag till täckande av dessa utgifter skulle även då få karaktär av medlemsavgifter och inte av skatt.

Ehuru utredningen ej ansett sig ha anledning att mera ingående undersöka möjligheterna att, med bibehållande av nuvarande beskattningssystem, differentiera skattelindringen på ett för de skattskyldiga mera rättvist sätt,

synes det utredningen sannolikt att skattelindringen av praktiska skäl måste vara i huvudsak generell. Detta utesluter givetvis inte att man, efter nya undersökningar om kostnadsfördelningen, kan fastställa ett annat procenttal för skattelindringen än det nu gällande.

Vad som anförts i det föregående hänför sig till församlingsskatten. Invändningar kan emellertid resas även mot att medel som inflyter genom den *statliga beskattningen* tages i anspråk för kyrkliga ändamål. De som ej tillhör Svenska kyrkan erhåller inte någon lindring vid den statliga beskattningen, och det är av olika skäl inte möjligt att genomföra en skattelindring liknande den som förekommer vid den kommunala beskattningen. Eftersom statsverkets kostnader för kyrkliga ändamål bestrides genom anslag på riksstaten, belastar dessa kostnader inte någon viss skatteform. På grund härav kan även den, som inte erlägger statlig inkomstskatt, sägas bidra till ifrågasvarande kostnader om han t. ex. endast erlägger allmän varuskatt.

Det torde vidare vara förenat med betydningsfulla svårigheter att beräkna i vilken omfattning statsmedel tages i anspråk för kyrkliga ändamål, även om det synes vara ställt utom tvivel att kostnaderna utgör endast en ringa bråkdel av samtliga statsutgifter. För de statliga organ, som handlägger kyrkliga ärenden, utgör dessa oftast en obetydlighet i jämförelse med organens verksamhet i övrigt. Vissa organ med uteslutande kyrkliga uppgifter, såsom kyrkomötet och domkapitlet, finansieras dock med statsmedel. En inte obetydlig post utgör de skattutjämningsbidrag som utgår inte endast till de borgerliga utan också till de kyrkliga kommunerna. Vidare är att märka den i en annan del av detta betänkande (s. 73) nämnda ersättningen av statsmedel för tionde som indragits till statsverket.

Delade meningar kan göra sig gällande i frågan, i vad mån medlemmarna av Svenska kyrkan bör ensamma svara för kostnaderna för de statliga organens handläggning av kyrkliga ärenden. Om ett statligt organ tar befattning med dylika ärenden för att det allmänna därigenom skall få tillfälle att utöva kontroll över verksamheten inom kyrkan eller förvaltningen av kyrklig egendom, kan det ifrågasättas om inte kostnaden därför bör bestridas av samtliga skattskyldiga, liksom i allmänhet är fallet när staten utövar kontroll över organisationer och enskilda. I den mån Svenska kyrkan och dess medlemmar anses böra ensamma svara för kostnaderna för handläggning av kyrkliga ärenden — vilket kan göras gällande i varje fall när det gäller kyrkliga förvaltningsuppgifter — skulle ersättning kunna utgå ur kyrkofonden. Därigenom skulle man tydligen kunna undgå att skattskyldiga, som ej är medlemmar av Svenska kyrkan, bidrar till dylika kostnader.

Såsom närmare utvecklats i utredningens betänkande angående kyrklig förvaltning är det tänkbart att *reglerna om medlemskap* i Svenska kyrkan

kan förändras även i ett A-läge. Utredningen har därvid uttalat bl. a., att det vid ett statskyrkosystem får anses naturligt att de grundläggande reglerna för medlemskapet meddelas genom någon form av statlig lagstiftning. Om skatt eller liknande bidrag skall uttagas för kyrkliga ändamål, måste även reglerna därom meddelas genom lagstiftning. Det är i och för sig möjligt att göra bidragsskyldigheten oberoende av medlemskapet t. ex. på det sättet, att sådan skyldighet åvilar endast dem som särskilt åtagit sig att utge bidrag oberoende av deras medlemskap i kyrkan.¹ Genom en sådan konstruktion skulle man möjligen kunna undgå de komplikationer som eljest skulle kunna uppkomma därest kyrkan skulle vilja använda sig av ett utifrån teologiska överväganden utformat medlemsbegrepp, som staten inte anser sig kunna acceptera såsom grund för bidragsskyldighet.

Att på angivet sätt helt frigöra bidragsskyldigheten från medlemskapet skulle emellertid säkerligen te sig som en egendomlig konstruktion. Man lär därför kunna utgå från att medlemskapet i princip får bli konstituerande för bidragsskyldigheten. Detta utesluter inte att någon kategori av medlemmar, t. ex. barn, kan undantagas. Frågan om bidragsskyldighet för barn kan synas ha mindre betydelse, eftersom barn mera sällan har beskattningsbar inkomst.

C. Beskattningen av juridiska personer

Om man hyser den uppfattningen, att det är en allmän samhällelig angelägenhet att vidmakthålla Svenska kyrkans verksamhet, ter det sig naturligt att, i likhet med dissenterlagskommittén, anse att lindring i skattskyldigheten bör medges endast på skäl som närmast har samband med den enskildes personliga förhållanden till Svenska kyrkan och därvid i främsta rummet på ett hänsynstagande till religions- och samvetsfrihetens krav.² Sådana skäl kan beträffande de juridiska personerna åberopas endast i undantagsfall, såsom t. ex. när det gäller fåmansbolag och vissa dödsbon.

Anser man däremot att Svenska kyrkan är ett trossamfund i den meningen, att dess församlingar består av enskilda personer, synes det inkonsekvent att juridiska personer skall, i likhet med medlemmarna, genom församlingsskatten bidra även till kyrkans religiösa verksamhet. Dock kan möjligen även utifrån denna uppfattning delade meningar göra sig gällande i fråga om vissa juridiska personers bidragsskyldighet. Detta sammanhänger med att begreppet juridisk person är en konstruktion som skapats med sikte närmast på andra rättsliga relationer än dem om vilka här är fråga. I vissa fall, såsom t. ex. i fråga om aktiebolag vars samtliga aktier äges av en fysisk person, skulle det kunna påstås vara orealistiskt att

¹ Såsom framgår av vad utredningen inledningsvis anfört (s. 231) skulle benämningen skatt vara missvisande, om bidrag utgår endast av medlemmar eller endast av dem som på annat sätt åtagit sig att utge bidrag.

² SOU 1949: 20 s. 333.

bestämma bidragsskyldigheten på annat sätt för den juridiska personen än för den som har ett bestämmande inflytande över den juridiska personen.

Såsom förut nämnts (s. 244) uttalade dissenterlagskommittén, att det med hänsyn till innehållet i bestämmelserna om beskattning av dödsbo skulle kunna göras gällande, att oskift dödsbo efter person, som ej tillhört Svenska kyrkan, borde erhålla lindring i den skatt som påföres på grund av taxering året efter dödsfallet; den beskattade inkomsten består ju då till större eller mindre del av den avlidnes inkomst. Därest juridiska personer i princip befrias från erläggande av församlingsskatt, skulle på motsvarande sätt kunna göras gällande att dödsbo efter person som tillhört Svenska kyrkan ej borde befrias från erläggande av församlingsskatt vid taxeringen året efter dödsfallet. Dissenterlagskommittén stannade för att låta kommitténs principiella skäl — alltså de som talade mot skattelindring — väga tyngst samt ansåg även böra beaktas, att ett medgivande av skattelindring endast beträffande det första året efter dödsfallet skulle tekniskt komplicera förfarandet. Dylika komplikationer skulle tydligen också inträda för den händelse dödsbon såsom huvudregel vore befriade från erläggande av församlingsskatt men undantag skulle göras för taxeringen året efter dödsfallet, därest den avlidne varit medlem av Svenska kyrkan.

En särställning när det gäller skattskyldighet till Svenska kyrkan intar religiösa sammanslutningar av personer, som står utanför Svenska kyrkan, samt stiftelser med ändamål att främja religiös verksamhet utom kyrkan. Dylika rättssubjekt åtnjuter i stor utsträckning skattefrihet, och dissenterlagskommittén fann därför ej erforderligt att för deras vidkommande föreslå särskild lindring i skyldigheten att erlægga skatt till Svenska kyrkan.

Utredningen redogör i en annan avdelning av detta betänkande (s. 318 ff.) närmare för gällande bestämmelser om beskattningen av trossamfund. På grund av dessa bestämmelser, vilka innebär bl. a. att ovannämnda trossamfund och stiftelser vid den kommunala beskattningen ej är skattskyldiga för inkomst av kapital, är trossamfunden och av dessa förvaltade fonder i stor utsträckning befriade från att erlægga församlingsskatt. Skattskyldighet föreligger emellertid t. ex. för avkastningen av förmögenhet som placerats i hyresfastighet och för inkomst av förlagsverksamhet. Från religionsfrihetssynpunkt kan erinringar göras mot att inkomster, vilka är avsedda att användas för religiös verksamhet utom Svenska kyrkan, belastas med församlingsskatt som tages i anspråk för andra än borgerliga uppgifter. Även om nuvarande regler bibehålles såtillvida oförändrade, att juridiska personer regelmässigt anses vara skyldiga att erlægga full församlingsskatt, torde det dock vara i princip möjligt att göra undantag för vissa rättssubjekt, så att andra trossamfund än Svenska kyrkan samt stiftelser för religiösa ändamål utom Svenska kyrkan kommer i åtnjutande av samma skattelindring som medges för fysiska personer vilka ej tillhör Svenska kyrkan.

Vad utredningen i det föregående anført om skattskyldigheten för juridiska personer avser skyldigheten att bidra till Svenska kyrkans religiösa verksamhet. Givetvis bör juridiska personer i likhet med andra rättssubjekt utge bidrag till de borgerliga angelägenheter som handhaves av kyrkan.

D. Betydelsen av organisatoriska förändringar

Om beslutanderätten i församlings ekonomiska angelägenheter överföres till den borgerliga kommunen, bortfaller tydligen grunden för den kritik som nu riktas mot att de som står utanför Svenska kyrkan ej äger deltaga i beslut rörande församlings borgerliga angelägenheter. Emellertid skulle mot en sådan ordning i stället kunna invändas, att den skulle medföra att personer som ej är medlemmar av Svenska kyrkan finge deltaga i beslut som rör uteslutande kyrkliga angelägenheter. De synpunkter som kan anföras i denna fråga redovisas utförligare i utredningens betänkande angående kyrklig förvaltning.

Ett överförande av beslutanderätten i församlings ekonomiska angelägenheter till den borgerliga kommunen skulle medföra den fördelen, att man kunde få en jämnare utdebitering i kommuner med flera församlingar. Däremot skulle en sådan reform knappast i och för sig underlätta genomförandet av en mera rättvis beskattning av dem som står utanför Svenska kyrkan. För att så skall kunna ske förutsättes att man i samband med fastställandet av utgifts- och inkomststat kan beräkna storleken av utgifterna för rent kyrkliga ändamål och på grundval av dessa beräkningar fastställa en särskild utdebitering för dem som ej tillhör Svenska kyrkan.

En jämnare utdebitering i kommuner med flera församlingar kan också ernås genom att församlingar i större utsträckning bildar samfälligheter. Samfällighetsbildning kan i vissa fall vara önskvärd även från kyrklig synpunkt, eftersom man därigenom kan få mera bärkraftiga enheter.

Även andra organisatoriska förändringar inom ramen för A-läget kan, såsom förut antytts, bli av betydelse för den kyrkliga beskattningen. För närvarande finansieras den kyrkliga verksamheten på stifts- och riksplänen på flera olika sätt: via kyrkofonden, med direkta anslag från församlingarna, med statsmedel och med frivilligt insamlade medel. Inrättandet av en centralstyrelse för kyrkan samt en fastare organisation även av den kyrkliga verksamheten på stiftsplanet kan föranleda att nya regler om finansieringen av verksamheten på riks- och stiftsplanen blir erforderliga. Att låta denna verksamhet vara helt beroende av frivilliga anslag från församlingarna eller av insamlade medel kan visa sig vara en mindre tillfredsställande lösning.

En tänkbar möjlighet är att införa någon form av stiftsskatt eller riksskatt för täckande av kostnaderna för verksamheten på stifts- och riks-

planen. Vid stiftsskatt skulle ett beslutande organ (stiftsting eller motsvarande) kunna besluta om beskattning av kyrkans medlemmar. Denna skatt kunde täcka inte endast kostnaderna för stiftets organ utan också stiftets bidrag till riksorganen. På motsvarande sätt skulle vid riksskatt kyrkomötet eller någon på annat sätt sammansatt representation kunna besluta om skatt för verksamheten såväl inom den centrala kyrkoorganisationen som i de olika stiftet. Det är också i och för sig tänkbart att uppbära såväl riksskatt som stiftsskatt.

För att inte ett system med riksskatt eller stiftsskatt skulle bli alltför komplicerat från uppbördsteknisk synpunkt skulle det sannolikt bli nödvändigt att debitera sådan skatt efter samma grunder som gäller för församlingsskatten och alltså påföra de medlemmar av Svenska kyrkan, vilka har att erlægga församlingsskatt, jämväl riks- eller stiftsskatt med det antal ören per skattekrona, som kyrkomötet eller vederbörande stiftsorgan beslutat. Av praktiska skäl skulle det måhända vara fördelaktigt att debitera församlingsskatt samt riks- eller stiftsskatt med ett belopp enligt den sammanlagda utdebiteringen och först vid redovisningen särskilja de olika skatterna. En sådan debitering skulle kunna ske utan besvär för skattemyndigheterna, om församlingen vid fastställande av utdebiteringen medräknade den av kyrkomötet eller vederbörande stiftsorgan bestämda utdebiteringen samt, sedan den sammanlagda skatten redovisats till församlingen, utbetalade de belopp som belöper på riks- eller stiftsorganisationen.

Om en riksskatt skulle på angivet sätt uttagas tillsammans med församlingsskatten, skulle man tydligen få en motsvarighet till den allmänna kyrkoavgiften, vilken enligt kyrkofondslagen uttages av varje pastorat med ett för varje år fastställt öretal för skattekrona. Vid sådant förhållande ligger det nära till hands att även en riksskatt uttages via kyrkofonden såsom en avgift från varje församling med visst öretal för skattekrona. En finansiering över kyrkofonden kan framstå som naturlig med hänsyn till att verksamheten på riks- och stiftsplanen redan nu delvis upprätthålles av medel ur kyrkofonden. Om nu ifrågakvarande avgifter skall inbetalas till kyrkofonden synes emellertid vara en huvudsakligen redovisningsteknisk fråga, såvida inte avgifterna skall, i likhet med den allmänna kyrkoavgiften, fastställas av Kungl. Maj:t. Därest beslutanderätten utövas av Kungl. Maj:t synes det nämligen inte kunna bli fråga om någon sådan beskattning på riksplanet som här avses.

Att, jämte församlingsskatt och någon form av riksskatt, uttaga en särskild stiftsskatt skulle troligen inte vara erforderligt. Även om verksamheten på stiftsplanet skulle ytterligare utvidgas, skulle det sannolikt vara möjligt att på ett tillfredsställande sätt finansiera denna verksamhet genom anslag från församlingarna eller ur de medel som inflyter genom en riksskatt. Om detta skulle visa sig icke vara till fyllest, är det i och för sig

tänkbart att man inom varje stift skulle kunna tillsammans med församlingsskatten uttaga en särskild avgift till stiftet.

Införandet av någon form av »riksskatt» eller »stiftsskatt» aktualiserar frågan om sammansättningen av de organ, som skulle äga rätt att utdebitera medel, och kompetensen för dessa organ. Kyrkomötet har för närvarande inte några dylika uppgifter, och det är knappast tänkbart att kyrkomötet i sin nuvarande sammansättning med bl. a. vissa självskrivna ledamöter kan få befogenhet att besluta om utdebitering. Möjligen skulle en sådan uppgift i stället kunna anförtros åt en representation utsedd av församlingarna eller eljest i demokratisk ordning. Liknande synpunkter kan anföras beträffande de beslutande organen på stiftsplanet. Frågor rörande sammansättningen av ifrågavarande organ behandlas även i utredningens betänkande angående kyrklig förvaltning.³

Enär för A-läget förutsättes, att grunderna för relationen mellan staten och kyrkan ej ändras, lär man få utgå från att kompetensen inte endast för församlingarna utan också för riks- och stiftsorgan med beskattningsrätt måste regleras genom lagstiftning. Om bidrag till Svenska kyrkans verksamhet uttages endast av kyrkans medlemmar, skulle det visserligen, såsom utredningen tidigare angivit, inte bli fråga om någon beskattning i egentlig mening, och en statlig reglering av de kyrkliga organens kompetens skulle då framstå såsom mindre påkallad än vad fallet nu är, med hänsyn till att för närvarande ingen kan, genom att utträda ur Svenska kyrkan, helt undgå att erlägga församlingsskatt. Därest lagstiftningen rörande kompetensen upphävdes, skulle emellertid grunderna för relationen mellan staten och Svenska kyrkan ändras i så hög grad, att man skulle närma sig ett B-läge med en kyrka som i organisatoriskt hänseende är i viktiga hänseenden friställd från staten.

Man torde därför kunna utgå från att uttagande av en riksskatt och/eller stiftsskatt i A-läget förutsätter, att i lag meddelas bestämmelser inte endast om sammansättningen av det organ, som skall besluta om utdebitering, utan också om de ändamål, för vilka skatt får utdebiteras. Om organisationen på stiftsplanet utvidgas utan att medel särskilt utdebiteras för stiftet, aktualiseras frågan om församlingarna bör få större möjligheter att anslå medel till verksamheten på stiftsplanet eller vederbörande rikskyrkliga organ bör få kompetens att understödja sådan verksamhet.

Förändringar av den kyrkliga organisationen inom ramen för A-läget kan få till följd att frågan om användningen av *statsmedel* för kyrkliga ändamål kommer i ett annat läge. Inrättandet av en kyrklig centralstyrelse, finansierad med kyrkliga medel, kan sålunda medföra, att statliga organ får i huvudsak endast sådana kyrkliga uppgifter som är att hänföra

³ SOU 1967: 45 s. 278 ff., 284 ff.

till den statliga kontrollen över kyrkans verksamhet och därför kan anses böra bestridas av medel som tillskjutits av samtliga skattskyldiga. Om emellertid kyrkliga förvaltningsuppgifter även i fortsättningen skall hand-
 havas av statliga organ, torde det vara möjligt att låta kostnaderna därför
 utgå ur kyrkofonden eller av andra medel som medlemmarna av kyrkan till-
 skjutit för rikskyrkliga ändamål.

KAPITEL 4

Skatt och andra former av bidrag i B-läget

A. Medlemsbidrag i en fri svensk kyrka och i andra trossamfund

I princip bör givetvis en fri svensk kyrka ha rätt att, liksom andra trossamfund, själv utforma reglerna om medlemmarnas bidrag till verksamheten. När det gäller att bedöma om staten kan och bör på ett eller annat sätt medverka vid uppbörd av medlemmarnas bidrag, är det emellertid nödvändigt att taga ställning till hur bidragen kan utformas. Ett sådant ställningstagande erfordras för att det skall bli möjligt att avgöra om beskattningsmyndigheterna eller andra statliga organ överhuvud *kan* medverka. Bidragssystemets utformning är också av betydelse för bedömningen av om staten *bör*, utifrån de intressen staten har att bevaka, ställa sina organ till förfogande.

I detta sammanhang skall redogöras för vilka typer av bidrag från medlemmarna som är i och för sig tänkbara. Hänsyn tages härvid *inte* till det förhållandet, att vissa typer av bidrag kan vara av principiella eller uppbördstekniska skäl mindre väl förenliga med en statlig medverkan. Den tekniska utformningen av en statlig medverkan och de omständigheter av mera principiell natur, som kan tala för eller emot en sådan medverkan, upptages till behandling i följande avsnitt av detta kapitel.

Medlemmarnas bidrag till de fria trossamfunden har berörts i den i det föregående lämnade redogörelsen för medlemsavgifter i ideella föreningar (s. 250 ff.). Såsom nämnts utgår i de flesta fria evangeliska samfund i princip inte några till beloppet bestämda, regelbundna avgifter vare sig från de enskilda medlemmarna till församlingarna eller från församlingarna till distrikts- eller riksorganisation. Dessa samfund baserar sin ekonomi på — förutom inkomster av annat slag — medlemsbidrag vilka från rättslig synpunkt är frivilliga. Medlemskapet anses inte böra vara förknippat med förpliktelser av formell och juridisk art. Religiöst och moraliskt sett är emellertid ett — ofta betydande — personligt ansvar av ekonomisk natur förknippat med medlemskapet. Detta ansvar har tagit sig uttryck i ett frivilligt och, i varje fall i allmänhet, ej regelbundet offrande till församlingen. Numera tillämpas dock i växande omfattning olika former av regelbundet offrande såväl till församlingarna som till verksamhet på distrikts- och riksplanen. Det förekommer härvid att bidragens storlek ställs i relation till

medlemmarnas inkomst. Såsom exempel må nämnas de bidrag, som upp bäres hos medlemmarna inom pingströrelsen och i viss mån har karaktär av tionde. Det kan emellertid knappast anses föreligga belägg för att utvecklingen allmänt sett går i riktning mot ett system med fasta medlemsavgifter.

I vissa samfund, såsom romersk-katolska kyrkan, de ortodoxa församlingarna och de mosaiska församlingarna, utgår regelbundna, fixerade avgifter till samfundet. Åtminstone i de mosaiska församlingarna bestämmas dessa avgifter på liknande sätt som församlingsskatten inom Svenska kyrkan.

Man lär kunna utgå från att Svenska kyrkan, om den skiljes från staten, i stor utsträckning måste finansiera sin verksamhet genom att uttaga bestämda, periodiska avgifter av sina medlemmar. Att uttaga dylika avgifter — med eller utan statens medverkan — synes inte strida mot den inom Svenska kyrkan rådande uppfattningen om förhållandet mellan kyrkan och dess medlemmar samt kan sägas bygga på en månghundraårig tradition alltsedan medeltidskyrkan skapade ett fast avgiftssystem genom tionden.¹

Om Svenska kyrkan vill uttaga bestämda, periodiska avgifter av sina medlemmar, ligger det nära till hands att dessa avgifter bestämmas i överensstämmelse med vad som nu gäller för församlingsskatten. Med en sådan utformning skulle medlemsavgift alltså utgå med viss, för alla medlemmar lika stor procent av medlems till kommunal inkomstskatt beskattningsbara inkomst.² Från föreningsrättslig synpunkt möter det inte något hinder att bestämma avgiften på detta sätt, och kyrkan kan, om den själv skall ombesörja debiteringen av medlemsavgifter, erhålla erforderliga uppgifter om medlemmarnas inkomster från inkomstlängderna, vilka är allmänna handlingar.³

Det är inte otänkbart, att inom en fri kyrka kan framföras önskemål om att den avgiftspliktiga inkomsten skall bestämmas på annat sätt än med utgångspunkt från den vid inkomsttaxeringen bestämda beskattningsbara inkomsten. Det kan sålunda tänkas att man vill beakta försörjningsplikt mot barn. Vid inkomsttaxeringen beaktas sådan försörjningsplikt endast i speciella fall. Det är också tänkbart att man vid bestämmandet av medlemsavgiftens storlek vill beakta medlems förmögenhet på annat sätt än som sker vid inkomstbeskattningen, vid vilken endast avkastningen

¹ Den av biskopsmötet samt styrelserna för Svenska pastoratens riksförbund och Svenska prästförbundet tillsatta kyrkoorganisationskommittén har i sitt år 1964 framlagda förslag till stadga för Svenska kyrkan (efter en eventuell skilsmässa från staten) upptagit ett stadgande av innebörd att församlingsmedlemmar skall vara skyldiga att till församlingen betala församlingsavgifter, vilka uttaxeras efter grunder som kyrkomötet fastställer. I motiven till stadgeförslaget uttalas bl. a., att det förefaller naturligt att en fri svensk nationalkyrka tillämpar ett system med fastställda församlingsavgifter för alla sina medlemmar.

² I motiveringen till det förut nämnda förslaget till stadga för Svenska kyrkan räknar man med att »kyrkoskatt» (församlingsavgifter) skall beräknas på samma sätt som kommunalskatten med en viss procent på den beskattningsbara årsinkomsten.

³ Jämlikt 2 kap. 8 § tryckfrihetsförordningen är envar också berättigad att, mot fastställd avgift, erhålla avskrift av allmän handling.

(i fråga om fysiska personer utöver vissa minimigränser) utgör skattepliktig inkomst.⁴ Varje modifikation som medför att den beskattningsbara inkomsten vid inkomsttaxeringen inte kan direkt läggas till grund för avgiftsdebiteringen skulle emellertid avsevärt försvåra debiteringen, vare sig denna verkställes av kyrkans egna organ eller under medverkan av statliga myndigheter.

En medlemsavgift, vars storlek är proportionell till medlemmarnas inkomst, kan också beräknas med utgångspunkt från den till statlig inkomstskatt beskattningsbara inkomsten.⁵ Att lägga taxeringen till statlig inkomstskatt i stället för taxeringen till kommunal inkomstskatt till grund för avgiftsdebiteringen skulle få betydelse i olika hänseenden. I fråga om beskattningssort gäller sålunda särskilda regler enligt förordningen om statlig inkomstskatt. Enligt denna förordning (14 §) beskattas skattskyldigs samtliga inkomster i hemortskommunen oberoende av var förvärvskällan är belägen, medan enligt kommunalskattelagen (56—61 §§) vissa förvärvskällors belägenhet i princip är avgörande för till vilken kommun skatt skall utgöras. Detta gäller bl. a. inkomst av fastighet och rörelse, medan inkomst av tjänst och kapital alltid beskattas i hemortskommunen. Om det finns flera församlingar i en kommun, skall fysisk person beskattas i mantalskrivningsförsamlingen för hela den inkomst, som enligt bestämmelserna om beskattningssort skall beskattas i kommunen. I fråga om beskattning av förvärvskällor i olika församlingar inom samma kommun gäller således beträffande fysiska personer en annan princip än när fråga är om förvärvskällor i skilda kommuner.

Bland övriga skiljaktigheter mellan den kommunala och statliga inkomstbeskattningen kan nämnas det garantibelopp för fastighet (två procent av taxeringsvärdet), som fastighetens ägare jämlikt kommunalskattelagen (47 §) skall upptaga såsom skattepliktig inkomst inom den kommun, där fastigheten är belägen. Reglerna är utformade på sådant sätt, att beskattningen av garantibelopp föranleder höjning av den taxerade inkomsten endast då nettointäkten av fastigheten är lägre än garantibeloppet. Så är regelmässigt fallet beträffande en- och tvåfamiljsfastigheter till följd av att bruttointäkten av sådan fastighet skall upptagas till belopp motsvarande garantibeloppet.⁶

Enligt förordningen om statlig inkomstskatt (4 § 1 mom.) — men ej enligt kommunalskattelagen — får från sammanlagda beloppet av den

⁴ Att märka är dock att förmögenhetslängd, i motsats till inkomstlängd, inte är allmän handling. Debiteringslängd beträffande förmögenhetsskatt är däremot allmän handling. Den beskattningsbara förmögenheten kan beräknas med ledning av debiteringslängden. Det är emellertid att märka att statlig förmögenhetsskatt uttages av fysiska personer endast om den beskattningsbara förmögenheten överstiger 100.000 kronor.

⁵ De mosaiska församlingarna utgår vid avgiftsdebiteringen från den till statlig inkomstskatt taxerade (i Stockholm beskattningsbara) inkomsten.

⁶ Dock skall bruttointäkten enligt särskilda regler upptagas till högre belopp när taxeringsvärdet överstiger 100.000 kronor.

skattskyldiges inkomster avdrag ske för påförda kommunalutskylder. Denna avdragsrätt vid den statliga inkomstbeskattningen har i huvudsak ansetts betingad av den kommunala utdebiteringens skiftande höjd. Bl. a. till följd härav är skattskyldigs till statlig inkomstskatt taxerade inkomst i regel lägre än hans taxerade inkomst enligt kommunalskattelagen.

På grund av bestämmelserna om beskattningsort skulle det måhända kunna synas fördelaktigare att lägga taxeringen till statlig inkomstskatt till grund för debiteringen av medlemsavgift. Medlem skulle nämligen då få erlägga avgift för all sin inkomst i den församling, där han har sitt hemvist, medan en tillämpning av kommunalskattelagens regler om beskattningsort kan medföra att medlem i vissa fall får erlägga medlemsavgift endast i annan församling än hemförsamlingen. Förslag har emellertid framlagts om att man, med bibehållande av reglerna om beskattningsort, skall debitera all kommunalskatt i hemortskommunen. Om detta förslag skulle kunna gå att genomföra, kan det bli möjligt att i medlems hemförsamling debitera medlemsavgift på grundval av den enligt kommunalskattelagen beskattningsbara inkomsten av förvärvskällor i skilda kommuner.

Tänkbart är vidare att beräkna en medlemsavgift, vars storlek är beroende av medlems inkomster, på grundval av den honom debiterade statliga inkomstskatten. Avgiften skulle då, såsom sker i Västtyskland, kunna bestämmas till en för alla lika procent av den statliga inkomstskatten. Genom att den statliga inkomstskatten är progressiv får med den nu diskuterade anordningen även medlemsavgiften progressiv karaktär. Lämpligheten av att införa en dylik progressiv medlemsavgift kan dock ifrågasättas. I Västtyskland, där såsom nyss nämnts kyrkoskatten i likhet med den allmänna inkomstskatten är progressiv, har kritik riktats mot att progressiviteten lett till mycket hög kyrkoskatt för större inkomster. Möjligen skulle dock dylika olägenheter kunna undgås genom att ett »tak» för avgifterna till kyrkan föreskrives, men ett sådant »tak» skulle otvivelaktigt komplicera avgiftsuttaget.

Ehuru det, med hänsyn till den nuvarande församlingsskattens utformning, kan ligga nära till hands att en fri svensk kyrka önskar uttaga en på liknande sätt bestämd medlemsavgift, bör beröras möjligheten att uttaga en *enhetlig avgift*, som utgår med i princip samma belopp för alla medlemmar. Det förefaller sannolikt att en sådan avgift måste bli så låg, att den knappast kan tillgodose församlingarnas olika behov. Även om en viss differentiering sker, så att mindre bemedlade får erlägga en lägre avgift eller helt befrias, är det möjligt, att en enhetlig avgift skulle bli alltför betungande för personer med lägre inkomster och att det därför kan bli erforderligt att genomföra en mera vittgående differentiering, så att medlemsavgiftens storlek blir, såsom angivits i det föregående, direkt beroende av inkomsten. En sålunda differentierad avgift skulle dock kunna kombineras med en mindre, enhetlig avgift för den händelse det skulle anses önsk-

vårt att ge de medlemmar, som ej har »beskattningsbar» (avgiftsgrundande) inkomst, tillfälle att lämna bidrag till kyrkan. Såsom motivering för en sådan enhetlig avgift har anförts, att den kyrkliga verksamheten kan anses ligga alla kyrkomedlemmar om hjärtat och att den mindre bemedlade kan vara lika benägen som en person med högre inkomster att lämna ett om än ringa bidrag. I Västtyskland förekommer allmänt att kyrkan, förutom den progressiva kyrkoskatten, utan medverkan av staten uttar en låg personell skatt, Kirchgeld, som ofta uppgår till några få mark om året.

Av betydelse för bedömningen av hur debiteringen och uppbörden av medlemsavgifter skall kunna verkställas inom en fri svensk kyrka är vilka kyrkliga organ som skall fastställa och uppbära avgifterna. Såsom uttalats i utredningens betänkande rörande den kyrkliga förvaltningen anser sig utredningen kunna i långa stycken bygga på den nuvarande organisationens grund. I det följande utgår därför utredningen från att den nuvarande uppbyggnaden med församlingar, stift och en rikskyrklig enhet med skilda organ för olika arbetsuppgifter kommer att bibehållas.

Medel erfordras givetvis såväl för verksamheten i församlingarna och stiftet som för den av kyrkan bedrivna verksamheten på riksplanet, och det är teoretiskt möjligt att på ettvarvt av dessa tre plan fastställas och uppbäres särskilda avgifter direkt från medlemmarna. Det torde emellertid knappast vara möjligt att rationellt uttaga tre olika avgifter var för sig, och man kan därför räkna med att någon form av samordning i fråga om avgifterna är erforderlig. En samordning kan avse endast uppbörden sålunda att de sammanlagda avgifterna uppbäres samtidigt och därefter fördelas. En mera långtgående samordning kan ske på det sättet att avgifterna fastställas och uppbäres på endast ett av planen, t. ex. av församlingen. Om församlingen är pliktig att bidra till verksamheten inom stiftet och på riksplanet med belopp, som där bestämts, och församlingen således måste beakta dessa bidrag när medlemsavgiften fastställs, blir resultatet i sakens samma som om särskilda medlemsavgifter utgått till stiftet och riksoorganisationen. Ett liknande system tillämpas nu i fråga om den s. k. allmänna kyrkoavgiften, som varje pastorat årligen har att inbetala till kyrkofonden med det öretal Kungl. Maj:t bestämmer. På vissa håll förekommer också en särskild avgift (stiftstingsavgift) från församlingarna till verksamheten på stiftsplanet. Denna avgift är emellertid inte obligatorisk.

Enligt det förslag till stadgar för en fri svensk kyrka, som framlagts av den förut nämnda kyrkoorganisationskommittén, skulle de enskilda medlemmarna erlægga avgift endast till församlingarna, vilka skulle ha att själva besluta om uttaxeringen av församlingsavgift efter de grunder som kyrkomötet fastställer. Församlingarna skulle emellertid enligt förslaget vara skyldiga att till stiftet betala stiftsavgift, vilken liksom församlingsavgiften skulle uttaxeras efter de grunder som kyrkomötet fastställer. Stiftet skulle

sedan vara pliktiga att — likaledes enligt grunder som kyrkomötet fastställt — erlægga allmän kyrkoavgift till kyrkofonden. I förslaget förutsättes, att kyrkofondens medel skulle, enligt av kyrkomötet fastställd stat, användas dels till verksamheten på riksplanet dels ock till avgiftsutjämning i församlingarna, pastoraten och stiftet.

Inom landsomfattande organisationer av skilda slag med lokalföreningar på olika håll i landet förekommer det ofta att avgiftssystemet är utformat på ett sätt som i princip överensstämmer med det av kyrkoorganisationskommittén föreslagna. Lokalföreningarnas bidrag till distrikts- och riksorganisationer kan dock bestämmas på olika sätt. Bidraget kan t. ex. utgå som en percapitaavgift, med visst belopp för varje lokalförening eller med viss procent av de till lokalföreningen influtna medlemsavgifterna.

När en landsomfattande organisation endast i mindre omfattning decentraliserat sin verksamhet, förekommer ofta att medlemsavgifterna bestämmas av riksorganisationen och beräknas på samma sätt för alla medlemmar, oberoende av till vilken lokalförening eller lokalavdelning dessa är anslutna. Bidrag till de lokala organisationernas verksamhet kan bestämmas på olika sätt, t. ex. till visst belopp för varje medlem eller lokalavdelning eller också, efter en mera diskretionär prövning, till det belopp som varje lokalavdelning anses behöva för sin verksamhet.

Inom vissa landsomfattande sammanslutningar förekommer inte några bestämda bidrag från de lokala föreningarna till verksamheten på distrikts- och riksplanen. Så är, som förut nämnts, fallet i åtskilliga fria samfund, där bidragen från de enskilda medlemmarna och församlingarna till distrikts- och riksorganisationerna är i princip frivilliga.

Enär tyngdpunkten av verksamheten inom Svenska kyrkan är förlagd till församlingsplanet och församlingarna nu i kraft av sin beskattningsrätt själva handhar sina ekonomiska angelägenheter, finns anledning räkna med att en fri kyrka skulle önska bibehålla församlingarnas självständighet i detta hänseende åtminstone så till vida, att det får ankomma på varje församlings beslutande organ att, enligt grunder som angivits i stadgar för Svenska kyrkan och dess församlingar, bestämma medlemsavgiften till församlingen. Svenska kyrkan är nu — trots att lagregler därom i stor utsträckning saknas — tämligen fast organiserad på stifts- och riksplanen, och det är föga troligt att behovet av en fast organisation skulle anses vara mindre inom en fri kyrka. Bl. a. med hänsyn härtill förefaller det mindre sannolikt, att man inom kyrkan skulle anse det vara till fyllest att verksamheten på stifts- och riksplanen finansieras med uteslutande frivilliga bidrag från församlingarna eller de enskilda medlemmarna. Det synes därför ligga närmare till hands att storleken av bidragen till denna verksamhet bestämmas av stifts- och riksplanens beslutande organ eller av ettdera av dessa enligt grunder som anges i stadgarna, därvid maximering av församlingarnas bidrag kan föreskrivas.

Vad nu sagts utesluter inte, att det kan befinnas önskvärt att avgifterna i deras helhet beslutas och uppbäres på stifts- eller riksplanet i stället för av församlingarna. Detta kan anses påkallat med hänsyn till den pågående starka utvecklingen av Svenska kyrkans verksamhet på riks- och stiftsplanen. Det kan också bl. a. av praktiska skäl anses lämpligt, att lika stor avgift uttages i hela landet eller i varje fall inom samma stift. Om beslutanderätten förlägges till stiftet, kan verksamheten i församlingarna finansieras genom anslag som bestämmes av stiftens beslutande organ. För att inte upphäva församlingarnas självstyrelse i ekonomiskt avseende kan i stället från stiftet till församlingarna överlämnas vad som influtit därifrån efter avdrag för vad som behövs för stiftens egna utgifter, för avgiftsutjämnning och för verksamheten på riksplanet. Församlingarnas ställning kan stärkas genom att de erhåller rätt att för egen räkning upptaga andra avgifter. En sådan anordning synes i Västtyskland ha vunnit den största anslutningen. Detta sammanhänger med att kyrkorna där har beskattningsrätt och att det visat sig nödvändigt att tillämpa en enhetlig skattesats. Det må dock framhållas, att i Sverige ett överflyttande av beslutanderätten i fråga om avgifter till stifts- eller riksplanet skulle kunna uppfattas som en betydande inskränkning av församlingarnas självständighet, särskilt med hänsyn till att beskattningsrätten alltid tillkommit församlingarna.

B. Olika former för medverkan av staten

Inledande anmärkningar

När det gäller att taga ställning till frågan om statens medverkan vid uttagande av medlemsavgifter kan de principiella synpunkter, som anföres i ett följande avsnitt av framställningen (s. 300 ff), bli av avgörande betydelse. Utredningen har emellertid ansett erforderligt att först, såsom en bakgrund till nämnda synpunkter, lämna en redogörelse för de olika former som är tänkbara när det gäller statlig medverkan. Denna redogörelse avser särskilt de uppbördstekniska förutsättningarna för sådan medverkan.

Med statlig medverkan avser utredningen i detta sammanhang inte sådan medverkan, som enligt allmänna rättsregler står till buds för alla organisationer och i övrigt för envar, utan en i särskilda former anordnad medverkan som är mera omfattande och långtgående. Om en gäldenär inte frivilligt erlägger vad borgenären har att fordra, kan borgenären vända sig till allmän domstol för att få sin fordran domfäst samt därefter med stöd av domen hos exekutionsmyndighet söka utmätning för fordringen. Om utmätningen ej ger resultat, har borgenären möjlighet att genom ett av offentlig myndighet anordnat konkursförfarande söka få betalning för sin fordran. Såsom nämnts i annat sammanhang kan förening på detta sätt uttaga medlemsavgift av sina medlemmar. För indrivning av fordringar kan således alltid påkallas medverkan av de myndigheter åt vilka dylika uppgifter anförtrotts jämlikt

lag. Myndigheternas medverkan är emellertid förenad med kostnader. Borgenären har sålunda att erlägga vissa avgifter till statsverket. Vidare är han nödsakad antingen att själv nedlägga arbete på att föra talan vid domstol och påkalla utmätning eller också att anlita biträde av advokat eller annan. Borgenären måste själv slutligen svara för dessa kostnader, om gäldenären inte äger tillgång till gäldande av kostnaderna.⁷

De möjligheter, som envar har att påkalla medverkan av statliga myndigheter för indrivning av fordringar, skulle givetvis, utan att särskilda föreskrifter därom meddelades, stå till buds också för en fri svensk kyrka när det gäller att indriva medlemsavgifter.

Den medverkan av statliga myndigheter, som nu nämnts, avser endast *indrivningen*. När det gäller *debiteringen* och *uppbörden*⁸ har en enskild fordringsägare regelmässigt inte någon möjlighet att erhålla bistånd av offentlig myndighet.

En medverkan av staten kan avse såväl debitering som uppbörd och indrivning av medlemsavgifter eller endast ett eller två av dessa tre moment. En omfattande medverkan sker om avgifterna debiteras, uppbäres och indrivs tillsammans med de allmänna skatterna. Staten kan också medverka i mindre omfattning, t. ex. på det sättet att de statliga skattemyndigheterna endast biträder med debiteringen av medlemsavgifter, vilka bestämmas på grundval av medlemmarnas inkomst, genom att räkna ut avgifternas belopp med ledning av inkomstlängderna.

Statens medverkan kan vara av rättslig art exempelvis sålunda, att trossamfunds restlängd över oguldna avgifter genom lagstiftning godkännes såsom exekutionstitel och utmätning således kan ske utan att fordringen blivit domfäst. I det nyssnämnda exemplet rörande biträde med debiteringen skulle statens medverkan kunna vara av såväl praktisk som ekonomisk art eller av enbart praktisk natur, beroende på om vederbörande trossamfund skulle ersätta staten kostnader för det utförda arbetet. Medverkan kan också vara av uteslutande ekonomisk art, t. ex. i den formen att trossam-

⁷ Här bortses från bestämmelserna i lagen om fri rättegång, som dock ej gäller juridiska personer.

⁸ Termen *debitering* användes i uppbördsförordningen såsom benämning på de åtgärder, genom vilka skattemyndigheterna — i allmänhet på grund av taxering — med ledning av skattetabletter, beslut om utdebitering m. m. fastställer beloppet av skatt och vissa allmänna avgifter som skattskyldig har att erlägga. I överensstämmelse härmed avses i allmänhet med uttrycket debitering av medlemsavgift de åtgärder, genom vilka medlem påföres avgift på grundval av bestämmelser i stadgar, beslut av föreningsstämma etc. — Med *uppbörd* av skatt avses i uppbördsförordningen den betalning av skatt som sker på föreskrivet sätt under uppbördstermin eller under därpå följande särskild respittid. De åtgärder som därefter vidtages, benämnes i uppbördsförordningen *indrivning*. Vid indrivningen av skatt användes, om det är erforderligt, utmätning eller införsel i lön såsom tvångsmedel; även konkurs kan ifrågakomma. När fråga är om medlemsavgifter synes gränsdragningen mellan uppbörd och indrivning inte vara fullt klar i det allmänna språkbruket. I denna framställning avses med uppbörd av medlemsavgift icke blott de åtgärder som vidtages för att medlemmarna skall erlägga avgifter före förfallotidens utgång utan även de inkasseringsåtgärder som kan förekomma därefter utan att tvångsmedel tillgripes. Indrivningen anses ha begynt när talan om utfående av medlemsavgift väckes vid domstol. När medlemsavgift förutsättes skola uttagas i samma ordning som skatt, användes emellertid uppbördsförordningens terminologi.

funden erhåller avgiftsfria avskrifter av inkomstlängderna, med ledning av vilka de själva debiterar medlemsavgifter.⁹

När utredningen i det följande redogör för olika tänkbara former av statens medverkan, upptages först till behandling ett sådant omfattande bistånd som skulle innebära att medlemsavgifter uttages tillsammans med de allmänna skatterna. Även ett dylikt bistånd kan utformas på principiellt olika sätt. Det är sålunda i och för sig tänkbart, att avgifter uttages inte endast av de personer, vilka är medlemmar av Svenska kyrkan och andra trossamfund som önskar sådant bistånd, utan också av övriga skattskyldiga. Vad som inflyter från dessa övriga skattskyldiga skulle kunna tänkas bli använt för något allmänt och från religiös synpunkt neutralt ändamål. Detta skulle innebära att man införde ett slags »ersättningsskatt» eller »kollektiv skatteåterbäring», varom talats i det föregående (s. 245). Enär i sådant fall ingen skulle kunna genom att uttråda ur trossamfund undgå att betala avgift, skulle avgifterna i enlighet med vad förut sagts få karaktär av skatt (s. 231). Det rättmätiga i en dylik skatteform kan ifrågasättas, och såsom förut nämnts har förslag om införande av en sådan skatt tidigare avvisats (s. 247 f.). Om avgifterna däremot uttages endast av dem som är medlemmar av samfund, i vilka rätt till fritt utträde föreligger, skulle det inte bli fråga om någon beskattning, även om formerna för uppbörden och indrivningen möjligen skulle kunna vara ägnade att inge de avgiftsskyldiga den föreställningen att medlemsavgifterna är av samma karaktär som skatterna.

Utredningen har i det föregående (s. 245 f.) redogjort för 1950 års dissenterskatteutrednings förslag rörande ett slags ersättningsskatt (»kollektiv skatteåterbäring»), innebärande att av alla skattskyldiga skulle uttagas en skatt som skulle fördelas sålunda, att vad som kunde anses ha influtit från medlemmar av trossamfund skulle fördelas mellan samfunden på grundval av dessas medlemsantal samt att återstoden skulle användas för sociala och kulturella ändamål. En sådan skatteform är i och för sig tänkbar även i B-läget. Eftersom möjligheterna att genomföra en dylik skatt belysts genom dissenterskatteutredningens förslag, saknar kyrka—statutredningen anledning att ytterligare uppehålla sig vid denna skatteform. Utredningen utgår därför i det följande från att statens medverkan skulle avse endast bidrag från medlemmar av Svenska kyrkan och eventuellt andra trossamfund samt att bidragen således rättsligt sett skulle ha karaktär av medlemsavgifter och inte av skatt.

Såsom förut anförts kan medlemsavgifterna till en fri svensk kyrka vara antingen enhelliga sålunda, att de utgår med i princip samma belopp för alla medlemmar, eller också differentierade. En kombination av enhetliga och differentierade avgifter är också tänkbar. En differentiering med hänsyn till medlemmarnas ekonomiska förhållanden kan, såsom utvecklats i det före-

⁹ Enär inkomstlängd är allmän handling, är envar berättigad att mot stadgad expeditionsavgift erhålla avskrift av sådan längd (2 kap. 8 § tryckfrihetsförordningen).

gående, ske på flera olika sätt. Avgifterna kan vara proportionella eller progressiva, och en debitering på grundval av taxeringen kan anknytas antingen till den beskattningsbara inkomsten enligt kommunalskattelagen eller till den beskattningsbara inkomsten enligt förordningen om statlig inkomstskatt. För att belysa de problem, som är förenade med en statlig medverkan vid uttagande av medlemsavgifter, synes det emellertid inte vara erforderligt att behandla alla de olika, mer eller mindre realistiska alternativ som är i och för sig tänkbara när det gäller en differentiering av medlemsavgifterna.

Utredningen har med hänsyn till vad nu anförts begränsat framställningen i det följande till att avse, förutom en enhetlig avgift, en differentierad medlemsavgift som i likhet med församlingsskatten är proportionell och debiteras på grundval av taxeringen till kommunal inkomstskatt.

Medlemsavgifterna debiteras, uppbäres och indrives tillsammans med de allmänna skatterna

En förutsättning för att medlemsavgifterna till en fri svensk kyrka skall kunna uttagas tillsammans med skatterna är, att sättet för debitering, uppbörd och indrivning av avgifterna smidigt och enkelt infogas i det statliga uppbördssystemet. Detta synes kunna ske genom att avgifterna uttages *på i huvudsak samma sätt som den nuvarande församlingsskatten*. Man skulle då i stora drag kunna förfara på följande sätt.

Församlingarna måste, för att kunna fastställa utdebiteringen, ha uppgifter om avgiftsunderlaget, d. v. s. församlingsmedlemmarnas senast fastställda beskattningsbara inkomst. Om folkbokföringsmyndigheterna, på motsvarande sätt som nu sker, registrerar uppgifter om vilka personer som tillhör Svenska kyrkan, torde det vara möjligt att med hjälp av datamaskinerna räkna ut avgiftsunderlaget. Sedan församlingarna fastställt utdebiteringen, lämnar de uppgift härom till skattemyndigheterna. Medlemsavgifterna uttages därefter preliminärt, vilket innebär bl. a., att de skattetabeller, vilka användes vid verkställande av skatteavdrag hos dem som erlägger preliminär A-skatt, upprättas med utgångspunkt från att även medlemsavgift skall erläggas. Även de som ej tillhör Svenska kyrkan blir således preliminärt påförda medlemsavgift. I samband med debiteringen av slutlig skatt debiteras medlemsavgift dem som är medlemmar av Svenska kyrkan, medan de, som ej har att erlägga medlemsavgift, i form av överskjutande preliminärskatt kan återfå vad de erlagt för mycket. Medlemsavgiften debiteras, i motsats till församlingsskatten, särskilt, så att avgiftens belopp framgår av debetsedeln å slutlig skatt. Det lär nämligen knappast kunna ifrågakomma att låta medlemsavgift till en fri svensk kyrka i likhet med församlingsskatten ingå i beloppet för kommunala skatter. Om medlemsavgiften inte utgår med ett enhetligt belopp, lika för alla medlemmar, bör debetsedeln vidare, på motsvarande sätt som nu sker beträffande kommunal skatt, innehålla uppgift om vilken utdebitering för skattekrona som legat till grund för debiteringen av medlemsavgift. — Om vad som erlagts preliminärt i skatt och

medlemsavgift inte förslår till slutligt påförd skatt och medlemsavgift, uppbäres och indrives kvarstående belopp såsom kvarstående skatt.

Mot den nu skisserade ordningen kan emellertid invändningar resas av dem som ej är skyldiga att erlægga medlemsavgift till Svenska kyrkan. Dessa skulle för tämligen lång tid — från det löneavdrag verkställes eller preliminär B-skatt inbetalas till dess överskjutande preliminärskatt återbetalas — bli undanhållna en del av sin inkomst för att möjliggöra att avgifter uttages för ändamål till vilka de inte är skyldiga att bidra. Vid återbetalning av överskjutande belopp till dem som ej är pliktiga att betala medlemsavgift skulle någon ränta i allmänhet inte utgå, om nuvarande regler härom bibehålles oförändrade. Enligt gällande bestämmelser utgår nämligen — med viss maximering — ränta, efter fem procent, endast å den del av överskjutande preliminärskatt som överstiger 1 000 kronor (69 § 1 mom. uppbördsförordningen). Det kan påstås, att uttagandet av medlemsavgifter till trossamfundet härigenom skulle i viss mån innebära ett slags beskattning. Vilken vikt som skall tillmätas dylika invändningar är beroende av bl. a. storleken av de medlemsavgifter som uttages. För jämförelse må här hänvisas till vad ovan (s. 238) uppgivits om storleken av den genomsnittliga församlingsskatten för fysiska personer. Förfarandet skulle överensstämma med nuvarande uppbördssystem, eftersom full församlingsskatt nu uttages preliminärt av alla skattskyldiga och rätten till skattelindring för dem som ej tillhör Svenska kyrkan beaktas först vid debiteringen av slutlig skatt. Att märka är dock att medlemsavgifterna till en fri svensk kyrka kan antagas komma att uppgå till högre belopp än den skattelindring som nu tillkommer dem som ej tillhör Svenska kyrkan. Såsom utredningen i det följande (s. 313 f.) kommer att ange skulle man genom att föreskriva ett »tak» för avgifternas storlek kunna förebygga att de preliminära avgifterna blir alltför betungande för dem som ej är medlemmar. En annan möjlighet är att jämka det preliminära uttaget om detta skulle bli alltför stort. Jämlikt 45 § uppbördsförordningen kan lokal skattemyndighet genom jämkning föreskriva ändrade grunder för uttagande av den preliminära skatten, om bättre överensstämmelse mellan den preliminära och den motsvarande slutliga skatten därigenom kan antagas uppkomma.

Nu angivna olägenheter för dem som står utanför Svenska kyrkan kan undgås under förutsättning antingen att en differentiering sker sålunda, att medlemsavgifter preliminärt uttages endast av dem som tillhör Svenska kyrkan, eller också att medlemsavgifter överhuvudtaget inte uttages preliminärt utan påföres först i samband med debiteringen av slutlig skatt. I det följande skall närmare redogöras för dessa båda alternativ. Redan här må emellertid framhållas, att det senare alternativet skulle medföra en betydande ökning av antalet personer som påföres kvarstående skatt och därför inte är tillrädligt. Det förra alternativet — att preliminärt uttaga medlemsavgift endast av dem som är medlemmar av Svenska kyrkan — skulle vara

besvärligt att genomföra i fråga om dem som erlägger preliminär A-skatt, eftersom man då måste ha särskilda tabeller eller särskilda kolumner i de nuvarande tabellerna för dem som är medlemmar av Svenska kyrkan.

Om medlemsavgifter skall uttagas *preliminärt endast av medlemmar* av Svenska kyrkan är det av praktiska skäl önskvärt — och måhända nödvändigt — att avgifterna bestämmas på sådant sätt att förefintliga skattetabeller för skatteavdrag på lön kan användas. Detta synes vara möjligt om avgifterna, i likhet med församlingsskatten och övriga kommunala skatter, utdebiteras med visst antal kronor och ören per skattekrona. För den som skall erlägga medlemsavgift skulle då kunna användas den skattetabell, som närmast motsvarar den sammanlagda utdebiteringen för kommunalt ändamål och för samfundsavgift. Om utdebiteringen för kommunalt ändamål är exempelvis 18 kronor och utdebiteringen för medlemsavgift en krona, skulle således för den, som skall erlägga sådan avgift, användas tabell 19, d. v. s. samma tabell som tillämpas när den kommunala utdebiteringen är omkring 19 kronor och medlemsavgift ej uttages. Om denna metod tillämpas, skulle uttagandet av medlemsavgifter således kunna i stor utsträckning ske med utnyttjande av skattetabeller som skulle ha varit erforderliga även om sådana avgifter inte skulle uttagas tillsammans med skatterna.

En annan möjlighet är att medlemmarna av Svenska kyrkan får särskilda slutliga debetsedlar å medlemsavgifter samtidigt med att de vanliga debetsedlarna å preliminär skatt tillställs dem och att arbetsgivarna gör avdrag på lön även för medlemsavgifterna. Dessa avdrag skulle kunna redovisas direkt till kyrkan. Den nu angivna metoden skulle medföra betydande merarbete för arbetsgivarna och skattemyndigheterna men synes vara tekniskt genomförbar.

Att tillsammans med preliminär B-skatt debitera och uppbära medlemsavgifter till Svenska kyrkan synes inte erbjuda så stora problem som när det gäller A-skatt, eftersom B-skatten inte uttages enligt tabell utan vid inkomstårets början debiteras med visst belopp. Enligt uppbördsförordningen (13 §) skall såsom huvudregel preliminär B-skatt utgå med belopp motsvarande den slutliga skatt, som påförts den skattskyldige året näst före inkomståret. Vissa särskilda skatter och avgifter skall dock inte härvid medräknas. Det bör vara möjligt att låta den preliminära debiteringen avse även den medlemsavgift som slutligt debiterats samfundsmedlem året näst före inkomståret. Denna metod medför att ändringar, som för inkomståret beslutats i frågan om utdebiteringen för medlemsavgift, inte blir beaktade vid den preliminära debiteringen. Detsamma gäller emellertid för närvarande beträffande den kommunala inkomstskatten.

I vissa fall debiteras B-skatt med ledning av preliminär taxering, som lokal skattemyndighet verkställer på grund av preliminär självdeklaration. Vid debitering av B-skatt med ledning av preliminär taxering uträknas stat-

liga och kommunala inkomstskatter, statlig förmögenhetsskatt samt socialförsäkringsavgifter efter de grunder som skall tillämpas för inkomståret. Det får anses vara möjligt att på samma sätt debitera även medlemsavgifter.

Om medlemsavgifterna *inte uttages preliminärt utan debiteras först i samband med debiteringen av slutlig skatt* samt därefter uppbares och indrives i samma ordning som kvarstående skatt, skulle Svenska kyrkan och dess medlemmar kunna i väsentlig mån gå miste om de fördelar som eljest vore att vinna genom att medlemsavgifterna uttages tillsammans med skatterna. För den händelse medlemsavgiften är tämligen hög, är det tydligen för den avgiftsskyldige avsevärt mindre besvärande om han får avgiften fördelad på ett stort antal uppbördstillfällen — varje avlöningstillfälle för den som har A-skatt och sex uppbördsterminer för den som har B-skatt — än om avgiften skall uttagas i samma ordning som kvarstående skatt, vilken uppdelas på endast två uppbördsterminer och av den som har A-skatt erlägges genom avdrag på lön under fyra månader. Olägenheterna med den sistnämnda metoden är särskilt påtagliga för den som påförts även kvarstående skatt.

Särskilt om medlemsavgifterna till en fri kyrka i likhet med församlings-skatten differentieras med hänsyn till medlemmarnas inkomst kan de skäl, som föranlett att källskattesystemet införts, åberopas till stöd för att även medlemsavgifterna bör uttagas preliminärt, även om skälen inte har samma styrka när det gäller medlemsavgifterna, eftersom dessa får antagas bli avsevärt lägre än de allmänna skatterna. I samband med källskattereformen uttalades sålunda bl. a. att, eftersom relativ lång tid förflöt mellan inkomstförvärvet och skattebetalningen, det kunde inträffa, att den skattskyldiges inkomster vid den senare tidpunkten var lägre än de, på vilka skatten grundade sig. Under sådana förhållanden förelåg ofta stora svårigheter att med den minskade inkomsten betala den efter en högre inkomst beräknade skatten. Särskilda svårigheter i detta avseende uppstod vid skattskyldigs utträde ur förvärvslivet, t. ex. genom pensionering. Det gamla uppbördssystemets ringa antal uppbördstillfällen, varav följde att relativt stora belopp förföll vid varje uppbördstillfälle, samt uppbördstillfällenas ojämna fördelning under året försvårade ytterligare för de skattskyldiga att i rätt tid erlägga sina utskylder. De nämnda olägenheterna var givetvis av betydelse även för staten samt kommunerna och övriga kommunala samfälligheter, i det att de kunde föranleda en bristande effektivitet i uppbördsförfarandet med åtföljande minskning i första hand av de belopp, som inbetalades under uppbördsterminer och å uppbördsstämmor, och i andra hand av de belopp, som slutligen inflöt efter indrivning. Olägenheterna för de skattskyldiga och för det allmänna blev också allt mera accentuerade genom de direkta skatternas höjning.

För staten och arbetsgivarna skulle icke obetydliga olägenheter uppkomma, därest medlemsavgifterna debiterades först i samband med debiteringen

av slutlig skatt och därefter uppbars och indrevs i samma ordning som kvarstående skatt. Källskattesystemet syftar ju till att den preliminära skatten skall för så många skattskyldiga som möjligt motsvara den slutliga skatten. Med hänsyn till de olägenheter, som är förenade med uppbörd och indrivning av kvarstående skatt, har staten ett starkt intresse av att dylika åtgärder i största möjliga utsträckning kan undvikas. Arbetsgivarna vill givetvis helst undgå det besvär och de kostnader som är förenade med att göra löneavdrag för kvarstående skatt och därefter redovisa för dessa avdrag. Om medlemsavgifterna inte uttages preliminärt, skulle det tydligen inte kunna undgås att ett betydande antal skattskyldiga, som nu inte påföres kvarstående skatt, likväl blev föremål för samma uppbörds- och indrivningsåtgärder som om kvarstående skatt påförts dem.

Om medlemsavgifterna skall, med nuvarande uppbördssystem, uttagas tillsammans med de allmänna skatterna, synes det alltså vara lämpligast att avgifterna debiteras och uttages i anslutning till den allmänna skatteuppbörden och på samma sätt som skatt och vissa allmänna avgifter.

Utredningen har i det föregående endast kortfattat angivit hur medlemsavgifter till Svenska kyrkan skulle kunna uttagas tillsammans med de allmänna skatterna. Med hänsyn till arten av utredningens uppdrag saknar utredningen anledning att framlägga något detaljerat förslag i ämnet. I det följande skall därför endast belysas några av de problem som kan uppkomma.

För att medlemsavgifter skall kunna uttagas tillsammans med skatterna måste de lokala skattemyndigheterna ha tillgång till *uppgifter om medlemskap* i Svenska kyrkan. I det föregående har förutsatts att detta skulle kunna åstadkommas genom att dylika uppgifter, liksom nu sker, intages i folkbokföringen. Uppgifter om vilka som utträtt ur eller eljest ej tillhör Svenska kyrkan upptages nu på plåtarna till det tryckande registret hos länsbyråerna för folkbokföringen och framgår därför av de medelst de tryckande registren upprättade debetsedlarna, uppbördskorten och stommarna till debiteringslängd. Vid automatisk databehandling skall på motsvarande sätt registrering ske beträffande dem som ej tillhör Svenska kyrkan. I ett läge med en fri kyrka skulle vederbörande kyrkliga organ kunna till den statliga myndighet, som handhar registreringen, göra skriftlig anmälan beträffande personer som inträtt i och utgått ur kyrkan. Den enskildes rättssäkerhet skulle kunna tryggas genom föreskrift om att anmälan om ny medlem skall vara vitsordad av medlemmen. Av liknande skäl kunde det vara befogat att ge den enskilde möjlighet att direkt till den statliga myndigheten anmäla sitt utträde ur kyrkan.

Om medlemsavgifter skall uttagas preliminärt endast av dem som är medlemmar av Svenska kyrkan, förutsätter den nu angivna ordningen att avgiftsskyldigheten grundas på samfundstillhörigheten någon tid före in-

gången av det år avgiften avser. De förändringar i fråga om medlemskap, som inträder efter ingången av det år, som avgiften avser, ävensom under tiden närmast dessförrinnan, kan nämligen inte beaktas vid upprättandet av debetsedlar å preliminär skatt eller uppbördskort för nämnda år. Lämpligt torde vara att förhållandena den 1 november året närmast före inkomståret blir avgörande i detta hänseende, liksom fallet är t. ex. beträffande rätt mantalsskrivningsort. Med hänsyn till de regler, som enligt vad utredningen tidigare angivit får anses gälla i fråga om skyldighet att erlægga medlemsavgift till ideell förening (s. 255), skulle Svenska kyrkan därför i sina stadgar kunna föreskriva, att medlem, som inte senast den 1 november anmält utträde ur kyrkan, är pliktig att erlægga avgift för hela påföljande år. Såsom förut nämnts utgör religionsfrihetslagens bestämmelser om rätt till fritt utträde ur trossamfund inte något hinder mot att dylik föreskrift rörande avgiftsplikt intages i stadgarna. En annan konsekvens av den nu angivna ordningen blir att avgift kan tillsammans med skatterna uttagas av nytillkommen medlem endast under förutsättning att medlemmen inträtt i kyrkan senast den 1 november året närmast före det år avgiften avser. — Om däremot medlemsavgift uttages preliminärt av alla skattskyldiga eller påföres först i samband med debiteringen av slutlig skatt, skulle det vara möjligt att beakta senare inträdda förändringar i fråga om medlemskapet.

Om medlemsavgifterna debiteras på grundval av taxeringen till kommunal inkomstskatt, uppkommer med nuvarande taxeringsförfarande vissa komplikationer på grund av de bestämmelser om beskattningsort, för vilka redogjorts i det föregående (s. 275). Taxeringen till kommunal inkomstskatt och debiteringen av sådan skatt sker nämligen i regel i den kommun där förvärvskällan är belägen, och endast debiteringslängden för skattskyldigs hemortskommun innehåller uppgift huruvida den skattskyldige tillhör Svenska kyrkan. Till följd härav måste enligt nu gällande bestämmelser den, som är berättigad till skattelindring på grund av att han ej tillhör Svenska kyrkan, göra särskild anmälan härom såvitt angår beskattningen inom annan kommun än den där han är mantalsskriven. Att uttaga medlemsavgifter på grund av taxering i annan kommun än mantalsskrivningskommunen skulle således kunna bli komplicerat, om man förutsätter att avgift endast skall erläggas av dem som i hemortskommunen anmälts såsom kyrkomedlemmar. Emellertid har, såsom tidigare antytts, framlagts förslag om att taxering till kommunal inkomstskatt och debitering av sådan skatt skall verkställas i hemortskommunen, oberoende av var förvärvskällan är belägen. Om detta förslag genomföres, undanröjes nämnda komplikationer. Skulle däremot nuvarande regler för taxeringen bibehållas, synes man knappast ha annan utväg än att från hemortskommunen infordra uppgift om den skattskyldige tillhör Svenska kyrkan och sedan, om vederbörande är medlem, debitera medlemsavgift i den kommun där han taxeras till kommunal inkomstskatt.

En förutsättning för att medlemsavgifter skall kunna debiteras tillsammans med de allmänna skatterna är givetvis, att de lokala skattemyndigheterna erhåller *uppgift om med vilket belopp per skattekrona utdebiteringen skall ske*.¹⁰ Om avgifterna skall uttagas preliminärt, torde böra meddelas föreskrifter av enahanda innehåll som dem som gäller beträffande kommunalskatt. Enligt kommunallagen (70 §) åligger det kommunens styrelse att, sedan kommunens utgifts- och inkomststat fastställts och beslut om utdebitering till församling delgivits styrelsen, ofördröjligen underrätta länsstyrelsen och vederbörande lokala skattemyndighet om det belopp för skattekrona och skatteöre, som bestämts till utdebitering för nästkommande år. Kommuns utgifts- och inkomststat fastställs vid fullmäktigesammanträde i oktober månad (13 § kommunallagen). — Skulle däremot medlemsavgifterna inte uttagas preliminärt utan påföras först i samband med debiteringen av slutlig skatt, kan uppgift till lokal skattemyndighet om utdebiteringen lämnas betydligt senare, eftersom denna debitering inte kan påbörjas förrän inkomsttaxeringen avslutats.

Skilda synpunkter kan göra sig gällande i frågan huruvida *uppgift om att medlemsavgift uttages* tillsammans med preliminär skatt bör lämnas på debetsedeln. Staten skulle måhända kunna anse det vara önskvärt, att de skattskyldiga, som har att erlægga medlemsavgift, får klart för sig att icke hela det belopp, som uttages av dem, utgör skatt. Ett sådant önskemål kan tillgodoses genom att å debetsedeln för preliminär skatt anmärkes att av den skattskyldige jämväl uttages avgift till trossamfund. Dylika uppgifter kan dock te sig mindre önskvärda för den som har att erlægga A-skatt, enär arbetsgivaren därigenom får kännedom om samfundstillhörighet. Detta torde emellertid knappast kunna undgås, därest medlemsavgifter preliminärt uttages endast av medlemmar. Även om löneavdragen verkställs med utnyttjande av vanliga skattetabeller såsom utvecklats i det föregående, torde nämligen av valet av tabell eller tillämplig kolumn i tabellen framgå huruvida medlemsavgift uttages.

Såsom framgår av vad som anföres i det följande skulle det vara förenat med vissa fördelar om den avgiftsskyldige i samband med *debiteringen av slutlig avgift* kunde *särskilt* gottskrivas vad han preliminärt erlagt i medlemsavgift. Detta är emellertid inte möjligt med nuvarande uppbördsteknik. Enligt uppbördsförordningen (27 § 2 mom.) skall nämligen vid debiteringen av slutlig skatt skattskyldig gottskrivas *dels* debiterad preliminär B-skatt, *dels* sådan preliminär A-skatt, som den skattskyldiges arbetsgivare i strid mot bestämmelserna i uppbördsförordningen underlåtit att innehålla genom skatteavdrag och som till följd härav av lokal skattemyndighet fast-

¹⁰ Såsom förut nämnts (s. 282) finge utdebiteringen fastställas på grundval av de uppgifter om avgiftsunderlaget — d.v.s. medlemmarnas till kommunal inkomstskatt beskattningsbara inkomst — som man skulle kunna få fram med hjälp av datamaskinerna.

ställt till betalning, *dels ock* annan preliminär skatt, som av den skattskyldige erlagts. Om den preliminära avgiften är inbakad i tabellavdrag eller ingår i debiterad preliminär B-skatt, måste gottskrivningen ske med ett klumpbelopp, som avräknas från det sammanlagda beloppet av slutligt debiterad skatt, i vilket belopp ingår slutligt debiterad medlemsavgift.

Det är inte heller möjligt att vid uppbörd eller indrivning av kvarstående belopp utskilja vad som är skatt och vad som är medlemsavgift, varför denna uppbörd och indrivning måste avse det sammanlagda beloppet av skatt och medlemsavgift.

Indrivningen av preliminära och slutliga medlemsavgifter kan erbjuda vissa problem, därest indrivningen skall ske i samband med indrivning av skatt. Dessa problem sammanhänger med att de bestämmelser som reglerar indrivning av skatt till sitt materiella innehåll avviker från vad som gäller för indrivning av fordringar i allmänhet. Såsom framgår av redogörelse som lämnats i det föregående erfordras i allmänhet domstolsprövning för att utmätning för fordran skall kunna erhållas men godtages i vissa fall annan urkund än domstols dom såsom exekutionstitel. Detta gäller bl. a. restlängd beträffande skatt samt debiteringslängder rörande bidrag till vissa organisationer, såsom vägföreningar, torrläggningsföretag m. fl. Man har ansett, att den enskildes rättssäkerhet i dessa fall blivit tillgodosedd genom det sätt på vilket betalningsskyldigheten särskilt reglerats i lag. Därest medlemsavgifter till Svenska kyrkan debiteras och uppbäres av statliga myndigheter enligt särskilda regler, synes det inte från rättssäkerhetssynpunkt böra möta några betänkligheter att godtaga restlängd såsom exekutionstitel med avseende å medlemsavgifterna.

Om skattskyldig eller arbetsgivare som verkställt skatteavdrag underlåtit att inom stadgad tid inbetala skatt, utgår *restavgift*, beräknad efter fyra öre för varje hel krona av den del av skatten, som icke erlagts (58 § uppbördsförordningen).¹¹ På restförd skatt uttages däremot inte, såsom på andra fordringar, någon ränta, och vid skatteindrivningen finns inte någon motsvarighet till de rättegångskostnader, som gäldenär kan förpliktas utge vid indrivning av andra fordringar. Det förfarande, som tillämpas vid indrivning av skatt, blir därför i regel avsevärt billigare för gäldenären än indrivning av fordran genom vanligt domstols- och exekutionsförfarande.

Skattefordran kan uttagas exekutivt inte endast, såsom fordringar i allmänhet, genom utmätning utan också genom *införsel* i lön. Jämlikt lagen den 14 juni 1917 om införsel i avlöning, pension eller livränta kan införsel erhållas för underhållsbidrag enligt giftermålsbalken och föräldrabalken ävensom för oguldna debiterade utskylder och allmänna avgifter samt för böter och viten. Bestämmelserna om införsel för utskylder och allmänna av-

¹¹ I prop. 1967: 130 föreslås, på grundval av betänkande av uppbördsutredningen (SOU 1965:23), att restavgiften skall kompletteras med en tilläggsavgift, som skall utgå när fordran på arbetsgivare för arbetstagares skatt varit obetald längre tid.

gifter äger motsvarande tillämpning i fråga om kronans fordran å belopp, som innehållits genom skatteavdrag enligt uppbördsförordningen eller ock på grund av införsel för utskylder eller allmänna avgifter och som inte erlagts i föreskriven tid och ordning, ävensom å stadgad restavgift. Vad som avses med uttrycket »allmänna avgifter» är något oklart. Uttrycket har ansetts i förevarande sammanhang betyda sådan avgift till staten, kommun eller annat offentligt subjekt, som den enskilde på grund av en given författningsbestämmelse har att erlægga för en särskild förmån eller prestation. Avgifter till enskilda kassor och inrättningar anses därför inte kunna uttagas genom införsel, även om de indrivs i samma ordning som skatt.

Beslut om införsel meddelas med avseende å framdeles förfallande löneposter, medan utmätning i avlöning får ske endast under förutsättning att avlöningen förfallit till betalning. Införselinstitutet är mycket effektivt, under det att utmätning i lön endast med svårighet kan praktiseras.¹² Sedan viss tid förflutit efter det fordran förfallit till betalning kan införsel inte erhållas. Denna tid har för utskylder, allmänna avgifter, böter och viten bestämts till tre år. Om införsel beviljats för olika slag av fordringar och det belopp som — bl. a. med hänsyn till gällande bestämmelser om existensminimum — kan innehållas inte förslår, går vad som kan innehållas i första hand till betalning av underhållsbidrag, medan böter och viten äger minsta rätt.

Om införsel skulle kunna erhållas för medlemsavgifter till Svenska kyrkan, får fordringar å dylika avgifter en prioriterad ställning i förhållande till fordringar i allmänhet, såsom t. ex. andra organisationers fordringar å medlemsavgift. Därest medlemsavgifter till trossamfund uttages tillsammans med skatterna, kan en sådan prioritering undgås endast under förutsättning att medlemsavgifterna redovisas för sig, skilda från skatterna. Särskild redovisning synes emellertid, såsom förut angivits, vara svår att åstadkomma om preliminära medlemsavgifter skall uttagas tillsammans med preliminär skatt.

Samma problem föreligger när det gäller den *förmånsrätt* i konkurs, som enligt 17 kap. handelsbalken gäller för åtskilliga slag av skatter och offentlig-rättsliga avgifter. Jämlikt 17 kap. 12 § handelsbalken skall med förmånsrätt ur gäldenärens bo gäldas bl. a. statlig inkomstskatt, statlig förmögenhetsskatt, kommunal inkomstskatt, landstingsmedel, tingshusmedel, folkpensionsavgifter och sjukförsäkringsavgifter ävensom kronans fordran å belopp som innehållits genom skatteavdrag för dylika utskylder eller avgifter. Dessa fordringar utgår med förmånsrätt endast under förutsättning att de ej inestått under längre tid än två år före konkursansökningens ingivande. Den i 17 kap. 12 § handelsbalken stadgade förmånsrätten är den sämsta som tillkommer prioriterade fordringar. Med bättre förmånsrätt utgår bl. a. åt-

¹² Lagberedningen har framlagt förslag till ny införsellag m. m. (SOU 1964: 57). Förslagen innefattar bl. a. begränsning av möjligheterna att erhålla utmätning i avlöning.

skilliga fordringar, som på grund av inteckning, utmätning m. m. hänför sig till viss egendom, samt fordringar å arbetslön. — På motsvarande sätt som när det gäller införsel kan prioritering av medlemsavgifterna undgås endast därest avgifterna redovisas särskilt.¹³

Rörande *preskription* gäller enligt uppbördsförordningen andra bestämmelser än för fordringar i allmänhet. I uppbördsförordningen (71 §) stadgas nämligen att åtgärder för uttagande av skatt inte kan vidtagas senare än fem år efter utgången av det uppbördsår, under vilket skatten enligt verkställd debitering skolat erläggas.¹⁴ Detta innefattar inte endast i fråga om tiden en avvikelse från den tioåriga preskription som gäller för fordringar i allmänhet och bl. a. för förenings fordran å medlemsavgift. Preskriptionstiden för skatt kan nämligen inte avbrytas, varför skattefordringen är ovillkorligen preskriberad efter femårstidens utgång. Även när det gäller preskriptionen måste medlemsavgifter till trossamfund behandlas på samma sätt som skatterna, därest inte särskild redovisning av medlemsavgifterna anordnas.

Straffbestämmelser är i olika hänseenden knutna till skatteförfattningarna. Det förhållandet, att medlemsavgifter till trossamfund uttages tillsammans med skatterna, synes emellertid inte behöva medföra att straffbestämmelser tillämpas i fråga om medlemsavgifterna.

Enligt skattestrafflagen kan straff för falskdeklaration eller vårdslös deklaration ådömas den som i deklaration till ledning vid fastställande av skatt eller i däremot svarande skriftlig försäkran lämnar oriktig uppgift, ägnad att leda till för låg skatt. Lika med skatt anses i skattestrafflagen annan allmän avgift. Enär medlemsavgift till Svenska kyrkan i princip inte skulle vara hänförlig till skatt eller annan allmän avgift, synes skattestrafflagen inte böra vara tillämplig på medlemsavgifterna.

I uppbördsförordningen stadgas straff bl. a. för arbetsgivare som underlåter att verkställa skatteavdrag eller inte fullgör sin skyldighet att till uppbördsmyndighet inbetala vad som innehållits i skatteavdrag. Även om medlemsavgifterna skulle i en post tillsammans med skatterna avdragas från anställds lön, skulle emellertid dessa straffbestämmelser inte behöva föranleda, att arbetsgivare straffades endast av den anledningen att han försummat att göra avdrag för medlemsavgift eller underlåtit att inbetala vad han innehållit i medlemsavgift. Avdrag på lön skulle nämligen i sådant fall aldrig avse enbart medlemsavgift. Skulle däremot särskilt avdrag verkställas för medlemsavgift eller sådan avgift redovisas särskilt av arbetsgivare, är det tänkbart att arbetsgivare skulle kunna göra sig skyldig till försumelse av angivet slag enbart i fråga om medlemsavgift. Man finge då taga under övervägande huruvida straffbestämmelserna skulle tillämpas även i sådant fall.

¹³ Förslag angående avskaffande av förmånsrätten för skatter och allmänna avgifter överväges av lagberedningen. Ett preliminärt förslag i ämnet har varit föremål för remissbehandling.

¹⁴ I prop. 1967: 130 föreslås vissa ändringar i reglerna om skattepreskription.

Avräkningen mellan staten och Svenska kyrkan i fråga om medlemsavgifterna erbjuder vissa problem. Enligt gällande regler ansvarar staten för att såväl de borgerliga kommunerna som församlingarna erhåller hela de slutligt debiterade skattebeloppen. Förlusten på grund av att restantier inte kan indrivnas bäres således av staten även när det gäller kommunalutskylderna. Denna s. k. kommunalskattegaranti, som infördes år 1945, är fördelaktig för kommunerna men har utformats också i statens intresse. Man har nämligen funnit, att systemet medför arbetsbesparing genom att man på detta sätt undgår specifik redovisning av de skatter, vilka ingår i de vid uppbörd och indrivning influtna beloppen. Att särskilt redovisa medlemsavgifter, som uppbäres preliminärt tillsammans med skatterna, lär såsom förut nämnts knappast vara praktiskt genomförbart. Detta behöver emellertid inte innebära, att staten nödvändigtvis skall svara för förlusterna till följd av att resterande medlemsavgifter inte kan indrivnas. Man kan nämligen tänka sig att avräkning sker på det sättet, att staten till Svenska kyrkan eller dennas församlingar överlämnar de debiterade avgifterna med avdrag med belopp motsvarande beräknad förlust på restantierna. En sådan redovisningsmetod tillämpas för arbetsgivaravgifter till allmänna tilläggspensioneringen och har vid olika tillfällen föreslagits när det gäller de allmänna skatterna. Därvid har anvisats olika utvägar att mer eller mindre schablonmässigt beräkna avskrivningsförlusterna.¹⁵

Såsom nämnts i redogörelsen för församlingsskatten (s. 238) erhåller kommunerna av statsverket såsom *förskott* det belopp som beslutats till utdebitering. Förskottet utbetalas av länsstyrelsen med en sjättedel varannan månad. Reglering sker sedan med hänsyn till det antal skatte kronor och skatteören som vid taxeringen påföres de skattskyldiga. Dessa förskott utgör i viss mån en ekonomisk belastning för statsverket, även om man bortser från statsverkets förlust till följd av att debiterad skatt inte kan till fullo indrivnas. Förskott utbetalas nämligen omkring två månader före varje uppbördstermin för preliminär skatt, och en del av den preliminära skatten erlægges inte under uppbördsterminen utan först senare. Å andra sidan gör staten en viss räntevinst till följd av att de på grund av taxeringen debiterade beloppen hittills i regel överstigit de belopp som beslutats till utdebitering och utbetalats såsom förskott.

Om medlemsavgifterna till Svenska kyrkan skulle förskottas på samma sätt som kommunalutskylderna, torde det vara möjligt att beräkna statsverkets ränteförlust till följd därav. Statsverket skulle då kunna erhålla ersättning av kyrkan för ränteförlusten. — Det må framhållas, att en motsvarande räntevinst skulle uppkomma för statsverket, om preliminärt uttagna medlemsavgifter utbetalades först någon tid efter uppbördsterminen för preliminär skatt.

¹⁵ Dessa frågor har behandlats i 1955 års stadsutrednings betänkande »Städernas särskilda rättigheter och skyldigheter i förhållande till staten» (SOU 1962: 9) s. 184 ff.

Om Svenska kyrkan skulle betala *ersättning till staten för kostnaderna* för de statliga myndigheternas arbete med debitering, uppbörd och indrivning av medlemsavgifter, kan kostnaderna beräknas på olika sätt. Man kan tänka sig att de sammanlagda kostnaderna för ifrågavarande myndigheters verksamhet fördelas mellan staten och kyrkan i förhållande till storleken av debiterade skatter och avgifter. En annan möjlighet är att kyrkan betalar de merkostnader som uppkommer till följd av att medlemsavgifterna uttages tillsammans med skatterna. Båda metoderna medför svårigheter när det gäller att bestämma kostnadernas storlek. Man övergår emellertid för närvarande till att i större utsträckning använda maskinella anordningar hos ifrågavarande statliga myndigheter, vilket kan underlätta en beräkning av kostnaderna. Sannolikt skulle det vara mera förmånligt för Svenska kyrkan att betala merkostnaderna än om samtliga kostnader fördelades i proportion till debiterade belopp. Vilken metod som skulle vara fördelaktigast för kyrkan — och därmed mindre förmånlig för staten — kan dock inte avgöras utan en ingående undersökning. Storleken av de belopp, som kommer att debiteras i medlemsavgift, får antagligen härvid stor betydelse. Skulle dessa belopp bli små, kan det vara förmånligare för kyrkan att få kostnaderna fördelade i proportion till storleken av debiterade belopp än att betala merkostnaderna. Lämpligast torde vara om — sedan utredning gjorts om kostnaderna — ersättningens storlek kunde bestämmas genom överenskommelse mellan staten och kyrkan. Ersättningen skulle kunna bestämmas t. ex. till visst belopp för varje medlem, som erlägger sin medlemsavgift tillsammans med skatterna, eller till viss procent av det sammanlagda belopp som debiteras i medlemsavgift. I Västtyskland beräknas ersättningen i allmänhet till fyra procent av vad som inflyter.

Rikets *territoriella indelning* har i olika hänseenden betydelse för debiteringen av skatt och därmed också i fråga om debitering av medlemsavgifter som uttages tillsammans med skatt. Utredningen har i det föregående berört de problem som sammanhänger med nuvarande bestämmelser om beskattningsort. Svårigheter av annan art uppkommer därest utdebiteringen för medlemsavgift skulle vara olika inom skilda delar av landet. De minsta enheterna för utdebitering av kommunalutskylder är nu städerna, köpingarna och landskommunerna eller, när kommun omfattar mer än en församling eller del av kommun utgör municipalsamhälle, dessa kommunala enheter. Municipalsamhället är en kommunbildning under avveckling. Om kyrkan skiljes från staten, utgör församlingarna inte längre kommunala enheter. På grund härav och till följd av pågående kommunindelningsreform skulle den kommunala utdebiteringen kunna bli enhetlig inom stora områden med ett stort antal skattskyldiga. Detta kommer att underlätta debiteringen av skatt. Dessa fördelar skulle tydligen inte kunna vinnas, därest tillsammans med skatterna skulle uttagas medlemsavgifter till församlingar, vilka omfattade endast del av kommun och tillämpade olika utdebitering.

Om staten skall medverka, är det därför önskvärt att utdebiteringen för medlemsavgift blir densamma inom varje kommuns område. Detta kan givetvis åstadkommas genom att samma utdebitering tillämpas i hela landet eller inom stiftet, vilket förutsätter att utdebiteringen fastställs på riks- eller stiftsplanet. Såsom förut framhållits finns emellertid anledning räkna med att en fri svensk kyrka skulle önska bibehålla församlingarnas självständighet i förevarande hänseende åtminstone så till vida, att man ville låta varje församlings beslutande organ bestämma medlemsavgiften till församlingen.

Olika utdebitering till skilda församlingar inom samma kommun komplicerar under nuvarande förhållanden debiteringen av skatt. Att utdebitera särskilda medlemsavgifter till de olika församlingarna inom en fri svensk kyrka skulle knappast föranleda någon ökning av de svårigheter som nu föreligger i detta hänseende. Man måste visserligen för den automatiska databehandlingen ha en särskild geografisk kod för församlingarna, så att kyrkomedlemmar i varje församling kan bli föremål för särskild debitering, men en särskild kod för församlingarna måste under alla förhållanden bibehållas så länge församlingarna är folkbokföringsdistrikt.

Därest det skulle anses erforderligt, att utdebiteringen för medlemsavgift är enhetlig inom samma kommun, samt utdebiteringen skall beslutas på lokalplanet, måste församlingarna inom kommunen bilda något slags ekonomisk samfällighet på liknande sätt som nu i vissa fall sker enligt lagen om församlingsstyrelse. Möjligen skulle pastoratsindelningen kunna anpassas till kommunindelningen. Att märka är dock, att de kommuner, som bildas vid den nu pågående kommunindelningsreformen, regelmässigt är avsevärt större än de nuvarande pastoraten.¹⁶ Under alla förhållanden skulle emellertid debiteringen av medlemsavgifter underlättas av att utdebiteringen blev enhetlig inom varje pastorat.

Därest planerna på införande av *definitiv källskatt* kan realiseras, kommer detta säkerligen att medföra att förutsättningarna för uttagande av medlemsavgifter tillsammans med skatterna väsentligt förändras. Frågan om att införa definitiv källskatt för löntagare utredes för närvarande av den år 1965 tillsatta utredningen om definitiv källskatt. För denna utrednings arbete har inte meddelats särskilda direktiv, utan utredningen har att i förevarande hänseende fullfölja det uppdrag som år 1960 lämnades åt skattesystemutredningen. I fråga om definitiv källskatt anfördes i direktiven för skattesystemutredningen bl. a.:

Det på längre sikt betydelsefullaste reformkravet på den direkta beskattningens område torde vara att minska skatten på mindre löneinkomster och i samband därmed förenkla skatteuppbörden. Det gamla önskemålet om en definitiv källskatt för lönetagare träder härvid i blickpunkten. Vissa reformer under senare år har underlättat en övergång till ett sådant system. Därjämte har vi numera erfa-

¹⁶ Antalet s. k. kommunblock är endast omkring en fjärdedel av antalet pastorat.

renheter från den sedan ingången av år 1959 tillämpade sjömansskatten. Möjligheterna att införa en definitiv källskatt för löntagare bör därför allvarligt prövas.

En sådan omläggning av löntagarskatten förutsätter emellertid att flera komplicerade frågor löses, t. ex. beskattningen av tjänsteinkomster vid sidan av det ordinarie arbetet samt av inkomster av kapital och fastighet. Möjligheter föreligger måhända att även för inkomster av sådana slag införa någon form av källskatt. En sådan källskatt finnes redan, nämligen kupongskatten. Sambandet med reglerna för den allmänna tilläggs pensioneringen och annan socialförsäkring måste beaktas. Även frågan om kontrollen över arbetsgivarna aktualiseras i detta sammanhang. I flera främmande länder beskattas löneinkomster definitivt vid källan, och åtskilliga erfarenheter bör kunna hämtas från dessa länder.

Det viktigaste hindret för att förverkliga önskemålet om en definitiv källskatt för löntagare har hittills legat i det jämförelsevis höga skatteuttaget och variationerna i marginals skatten. Skall en övergång till en definitiv källskatt för löntagare kunna förverkligas, förutsätter detta sannolikt att man genom en förskjutning mot indirekt beskattning kan skapa utrymme för en avsevärd nedpressning av nivån för de direkta skatterna. I detta sammanhang måste givetvis upptagas frågan om progressiviteten i skattesystemet i dess helhet och inom dess olika delar, bl. a. den statliga inkomstskatten. Dessa frågor får prövas närmare i ljuset av den allmänna uppläggning av skattesystemet som utredningen kan förorda.

I direktiven tillades, att de förslag, som skattesystemutredningen kunde komma att framlägga i fråga om den statliga inkomstbeskattningen, borde vara så utformade att de kunde tillämpas även beträffande den kommunala beskattningen. Redan önskemålet att göra källskatten definitiv talade för att det nuvarande sambandet mellan statlig och kommunal beskattning bibehölls och att kvarstående olikheter i fråga om inkomstberäkning m. m. så långt möjligt undanröjdes.

Det arbete, som bedrivs av utredningen om definitiv källskatt, har ännu inte fortskridit så långt att det är möjligt att ange hur ett system med definitiv källskatt för löntagare kan komma att utformas, och det är därför inte möjligt att nu göra några uttalanden om huru medlemsavgifter till Svenska kyrkan skulle kunna inordnas i ett dylikt system.

I det föregående har utredningen utgått från att tillsammans med skatterna skulle uttagas medlemsavgifter endast till Svenska kyrkan. För den händelse också *andra trossamfund* och även *andra organisationer* skulle erhålla sådan medverkan av staten, skulle detta i hög grad komplicera uppberdsförfarandet.

Som en första förutsättning för att det skall vara praktiskt genomförbart att uttaga avgifter till olika samfund torde böra uppställas det kravet, att avgifterna beräknas efter samma grunder, så att alla samfund antingen uttar enhetliga avgifter eller också, om avgifterna differentieras, lägger en på samma sätt beräknad avgiftspliktig inkomst till grund för debiteringen. Där emot lär man knappast kunna räkna med att samfundens medelsbehov skall överensstämma på sådant sätt, att olika samfund kan tillämpa samma utdebitering beträffande sina medlemsavgifter. Att uttaga avgifterna prelimi-

närt, tillsammans med preliminär skatt, skulle vid sådant förhållande bli besvärligt, om man inte kunde preliminärt tillämpa samma utdebitering beträffande samtliga skattskyldiga inom församlingen eller kommunen eller åtminstone beträffande alla som hade att erlægga medlemsavgift till något samfund. En utväg är, teoretiskt sett, att uttaga preliminär avgift enligt den högsta utdebitering som beslutats av något av de berörda samfunden. Ett genomsnittligt sett bättre resultat uppnås emellertid, om utdebiteringen i det med hänsyn till medlemsantalet största samfundet tillämpas för de preliminära avgifterna. — Tänkbart är också att uttaga preliminär avgift enligt en utdebitering som motsvarar ett medeltal av samfundens utdebiteringar.

Därest det inte skulle vara möjligt att, på sätt nu angivits, tillämpa samma utdebitering vid uttagandet av preliminära avgifter, är det tänkbart att man skulle kunna för varje samfund göra avdrag på lön enligt den skattetabell som närmast överensstämmer med utdebiteringen i samfundet. Om exempelvis den kommunala utdebiteringen är 18 kronor samt utdebiteringen för medlemsavgift är två kronor i samfund A och en krona i samfund B, skulle avdrag på lön verkställas hos medlemmar av samfund A enligt tabellen för utdebitering å 20 kronor och hos medlemmar av samfund B enligt tabellen för utdebitering å 19 kronor. Uppenbart är emellertid att det skulle vara förenat med betydande svårigheter att på detta sätt använda flera olika skatttabeller inom varje kommun eller kommundel.

Den slutliga debiteringen av medlemsavgifter i samband med debiteringen av slutlig skatt skulle bli mera komplicerad, om avgifter skulle uttagas till flera samfund med olika utdebitering. Den automatiska databehandlingen i samband med debiteringen torde visserligen i viss mån underlätta ett dylikt förfarande, men komplikationer av teknisk art kommer likväl att kvarstå. Nuvarande system för registrering av medlemskap i Svenska kyrkan skulle inte kunna tillämpas, om avgifter till flera samfund skulle uttagas tillsammans med skatterna. I stället för att, såsom nu sker, registrera dem som ej tillhör Svenska kyrkan, finge man införa uppgifter om samfundstillhörighet för dem som är medlemmar av samfund vilka skall ha bistånd med uttagande av medlemsavgifter. Det torde inte möta oöverstigligen hinder att låta dylika uppgifter ingå i automatisk databehandling.

Tekniskt sett är det på grund härav inte heller omöjligt att i samband med skatteuppbörden av en och samma person taga ut medlemsavgifter till mer än ett samfund eller en organisation. Några mera betydande svårigheter att i länsstyrelsernas personregister ange den flerfaldiga samfunds- och organisationstillhörigheten finns knappast. Däremot är det uppenbart att debitering, uppbörd och redovisning av skilda avgifter med sinsemellan olika utdebiteringsgrund ytterligare komplicerar skatteuppbörden och vad därmed sammanhänger.

Mindre omfattande medverkan från statens sida

Om medlemmarnas bidrag till trossamfund på sätt angivits i det föregående uttages tillsammans med de allmänna skatterna, medverkar staten såväl vid debitering som vid uppbörd och indrivning. Såsom inledningsvis antytts skulle medverkan av staten i stället kunna avse endast ett eller två av dessa tre moment, så att de åtgärder som i övrigt erfordras för uttagande av medlemsavgifter finge vidtagas av samfunden själva.

Statlig medverkan *vid debiteringen* och, eventuellt, även i viss mån *vid uppbörden* av medlemsavgifter skulle kunna anordnas genom att länsstyrelsernas datasektioner på grundval av taxeringen samt uppgifter om samfundstillhörighet och utdebitering upprättar debiteringslängder för medlemsavgifterna. Därest uppgift om samfundstillhörighet upptages som en kod i databehandlingen, torde det vara möjligt att verkställa sådan debitering utan någon större insats av personal.

Staten skulle kunna medverka även vid uppbörden så till vida, att i samband med debiteringen av medlemsavgifterna trycktes särskilda debetsedlar för medlemsavgifterna. I debetsedlarna skulle medlemsavgiften kunna vara fördelad på lämpligt antal uppbördsterminer, och debetsedlarna skulle kunna vara, i likhet med debetsedlar å skatt, försedda med inbetalningskort, vilka kunde användas vid betalning genom post eller bank. Möjligen skulle arbetsgivare kunna åtaga sig att vid utbetalning av lön göra avdrag för medlemsavgift. Övervakningen av avgiftsbetalningen samt eventuellt erforderliga indrivningsåtgärder finge ankomma på trossamfunden själva. — Om ersättning skulle utgå för statens kostnader för medverkan av nu angivet slag, skulle kostnaderna kunna beräknas på ungefär samma sätt som enligt vad förut anförts skulle kunna ske därest medlemsavgifterna uttages tillsammans med skatterna.

Skulle samfunden bli hänvisade till att själva debitera medlemsavgifter, vilkas storlek är beroende av medlemmarnas inkomster, ligger det närmast till hands att debiteringen sker på grundval av taxeringen. För detta ändamål skulle samfunden behöva avskrifter av inkomstlängderna. Dessa är allmänna handlingar, och jämlikt 2 kap. 8 § tryckfrihetsförordningen är envar berättigad att taga del av och mot fastställd avgift erhålla avskrift av sådan handling. Enligt gällande expeditionskungörelse¹⁷ uppgår avgiften för avskrift eller utdrag av inkomstlängd till fyra kronor för varje uppslag. Staten skulle tydligen kunna i någon mån medverka i fråga om debiteringen av medlemsavgifter genom att ge samfunden avskrift av längderna avgiftsfritt eller till nedsatt avgift.

En statlig medverkan i begränsad omfattning *vid uppbörden* av medlemsavgifter till trossamfund skulle måhända också kunna ske genom att vid utbetalning av avlöning till statstjänstemän göres avdrag för dylika avgifter.

¹⁷ Kungl. kungörelse den 29 oktober 1964 (nr 618) om expeditionsavgift m. m.

Såsom förut nämnts äger enligt särskild författning¹⁸ statlig myndighet åtaga sig att verkställa avdrag för fullgörande av vissa privata betalningsåtaganden av tjänsteman. Dessa bestämmelser avser främst avgifter till fackliga organisationer men är tillämpliga även på andra betalningsåtaganden utom avbetalningsköp o. d. Under förutsättning av vederbörande myndighets medgivande skulle med stöd av denna författning kunna verkställas avdrag även för medlemsavgifter till trossamfund. Vissa svårigheter föreligger emellertid att kombinera detta avdragssystem med moderna avlöningsutbetalningsmetoder, och en medverkan i denna form endast såvitt angår statstjänstemän torde endast bli av begränsat värde.

Det förekommer inte sällan att också enskilda arbetsgivare åtar sig att göra löneavdrag för bl. a. avgifter till fackliga organisationer. Detta är emellertid ett resultat av långvariga förhandlingar mellan arbetsmarknadens parter, varvid de fackliga organisationerna ansetts intaga en sådan ställning i förhållande till företagen, att organisationernas önskemål i detta hänseende bör tillgodoses. Det är därför föga troligt att trossamfund skulle kunna försäkra sig om arbetsgivarnas medverkan vid uppbörd av medlemsavgifter. Det förefaller inte heller sannolikt att ett trossamfund skulle kunna på ett tillfredsställande sätt lösa de problem som skulle vara förenade med ett sådant uppbördssystem. Ett trossamfund skulle tydligen inte självt kunna skapa någon motsvarighet till de automatiskt verkande regler om verkställande av löneavdrag som blir tillämpliga därest avgifterna uttages tillsammans med skatterna. Ett trossamfund har inte heller samma möjligheter som skattemyndigheterna att kontrollera att avdrag verkställs och att innehållna belopp redovisas.

I fråga om *indrivningen* av medlemsavgifter till trossamfund skulle staten kunna medverka på liknande sätt som nu sker beträffande medlemsbidrag till vissa sammanslutningar. Utredningen har förut (s. 256 f.) redogjort för hurusom utmätning utan föregående dom kan ske för avgifter till vägföreningar, vägsamfälligheter, vattenregleringsföretag och liknande sammanslutningar samt för riddarhuskapitationsavgift. Sammanslutningens restlängd, uttaxeringslängd eller motsvarande handling utgör exekutionstitel. Den garanti för gäldenärens rättssäkerhet, som domstolsprövningen eljest utgör, ligger i nu ifrågavarande fall däri, att särskilda regler skall iakttagas vid handlingens upprättande och att debiteringen får klandras vid domstol eller i administrativ ordning. Indrivning sker i dessa fall inte, såsom när det gäller skatter, automatiskt utan först efter framställning från vederbörande sammanslutnings styrelse.

Även andra enskilda handlingar än dylika restlängder eller uttaxeringslängder utgör exekutionstitlar, så att verkställighet kan ske utan föregående dom. Införsel i avlöning, pension eller livränta kan sålunda beviljas på

¹⁸ Kungl. kungörelse den 29 juni 1956 (nr 390) angående statsmyndigheternas medverkan vid uppbörd av föreningsavgifter och försäkringspremier m. m.

grund av skriftligt, bevittnat avtal om fullgörande av viss lagstadgad underhållsskyldighet. Handräckning för återtagande av avbetalningsgods kan erhållas på grund av skriftlig handling om avbetalningsköp. Även protokoll över offentlig auktion utgör exekutionstitel. Säkerhet för att gäldenärens rätt ej trädes för nära har man i sistnämnda fall dels däri, att fordran vid sin uppkomst fått en viss offentlighet, dels i vissa särskilda regler rörande verkställigheten. Vidare kan utlåtande av synemän eller förrättningsmän i vissa fall vara exekutionstitel. I regel har sådant utlåtande formen av protokoll över syn eller annan förrättning. Bestämmelser av nu ifrågavarande slag återfinnes i lagen om ägofred, lagen om enskilda vägar och vattenlagen. Att man ansett sig kunna tillåta verkställighet utan föregående dom beror därpå, att handlingen är upprättad av personer, utsedda på ett sätt som kan anses säkerställa deras sakkunskap och opartiskhet. En ytterligare garanti för gäldenärens rättssäkerhet utgör det förhållandet att utlåtandet i regel kan klandras vid domstol.

Utredningen har i det föregående (s. 260) redogjort för innehållet i de före religionsfrihetslagens ikraftträdande gällande bestämmelser, enligt vilka förfallna utskylder till mosaisk församling var utmätningssgilla, om de stödde sig på lagakraftvunnen taxeringslängd.

Om trossamfunds debiteringslängd eller restlängd över oguldna medlemsavgifter genom lagstiftning godtages såsom exekutionstitel, erfordras med hänsyn till medlemmarnas rättssäkerhet särskilda bestämmelser rörande sättet för fastställande av betalningsskyldighet. Medlem bör beredas möjlighet att erhålla rättelse i den debitering som samfundet verkställt. Detta kan ske genom att bestämmelser meddelas om att medlem äger rätt att, inom viss tid efter det han erhållit tillfälle att taga del av debiteringen, genom väckande av klandertalan vid domstol eller genom besvär till administrativ myndighet påfordra rättelse i debiteringen. Dylik talan kan föras i flertalet av de förut nämnda fall då restlängd eller motsvarande handling utgör exekutionstitel. Dessutom torde erfordras föreskrifter om hur debiteringslängden skall vara beskaffad.

Även om statliga myndigheter på sätt angivits i det föregående medverkar vid debiteringen av medlemsavgifter genom att upprätta debiteringslängd, kan debiteringslängden inte godtagas såsom exekutionstitel utan att den enskilde beredes möjlighet att påkalla rättelse i debiteringen. I sådant fall skulle kunna anordnas ett förfarande i överensstämmelse med det som tillämpas enligt uppbördsförordningen (84—86 §§) vid sökande av rättelse i debitering av skatt.

Såsom nämnts i annat sammanhang (s. 255) förekommer det sällan att sammanslutningar, som bedriver verksamhet med ideellt syfte, anlita tvångsmedel för att uttaga avgifter av sina medlemmar. Det skulle därför kunna ifrågasättas om ett trossamfund skulle ha någon större fördel av att dess debiteringslängd utgjorde exekutionstitel. För en organisation som är

beroende av fasta medlemsavgifter — vilket får antagas vara fallet beträffande en fri svensk kyrka — är otvivelaktigt tvångsmedlen av ringa betydelse därest uppbördsförfarandet är effektivt. För en fri svensk kyrka skulle det därför vara mest värdefullt att erhålla medverkan av staten vid uppbörden och vid den för uppbörden erforderliga debiteringen. Skulle ett effektivt uppbördsförfarande inte kunna anordnas, kunde det emellertid av psykologiska skäl vara värdefullt att ha tillgång till ett mindre omständligt indrivningsförfarande. Ett sådant kan, även om det sällan anlitas, ha preventiv betydelse.

C. Allmänna synpunkter på frågan om statens medverkan

När utredningen i det föregående redogjort för olika former för medverkan av staten har huvudsakligen uppbördstekniska synpunkter diskuterats. I förevarande avsnitt anlägges mera principiella synpunkter på en sådan medverkan. Först anges de skiljaktigheter, som i förevarande hänseende föreligger mellan A- och B-lägena. Därefter anges de förutsättningar som anses böra föreligga för statens medverkan. Utredningen redovisar vidare argument som kan åberopas för och emot att staten medverkar vid uttagande av medlemsavgifter till en fri svensk kyrka och eventuellt även till andra samfund och organisationer. Slutligen behandlas frågan vilken kontroll staten kan finna erforderlig därest en sådan medverkan anses böra komma till stånd.

Här må till en början erinras om att utredningen, då den till ledning för sitt arbete uppställt de olika hypotetiska lägena, ansett sig böra medtaga ett alternativ med en från staten friställd kyrka, vars ställning i ekonomiskt avseende i stort sett skulle överensstämja med nu föreliggande förhållanden. Detta läge — B-läget — är således, bortsett från att det organisatoriska sambandet mellan kyrkan och staten förutsättes vara upplöst, med avseende å finansieringen att likställa med A-läget så till vida, att staten skulle, eventuellt genom automatiskt verkande regler, medverka till att kyrkan erhåller en tryggad ekonomi.

Enligt gällande lagstiftning är alla, som har beskattningsbar inkomst enligt kommunalskattelagen, skyldiga att, i form av församlingsskatt, utge bidrag till församlingarna inom Svenska kyrkan. Att dessa församlingar har beskattningsrätt har sin grund i relationerna mellan staten och kyrkan men kan också ses som ett uttryck för uppfattningen att församlingarnas verksamhet — liksom verksamheten i de borgerliga kommunerna — är av allmänt samhälligt intresse. Detta gäller inte endast församlingarnas uppgifter av borgerlig natur, såsom folkbokföring och begravningsväsen, utan också verksamhet av uteslutande religiös art. Att så är fallet framgår därav att huvudregeln om full skattskyldighet gentemot församlingarna upprätthålles även i fråga om juridiska personer. Det undantag från huvudregeln som

innehär, att fysiska personer, vilka ej tillhör Svenska kyrkan, erhåller en skattelindring motsvarande den beräknade kostnaden för verksamhet av religiös art, kan visserligen uppfattas som ett avsteg från den ovan angivna principiella uppfattningen. Undantaget har emellertid närmast föranletts därav, att det ansetts vara från religionsfrihetssynpunkt stötande att personer, som ej är medlemmar av Svenska kyrkan, skulle vara skyldiga att bidra till kyrkans religiösa verksamhet.

Om det organisatoriska sambandet mellan staten och Svenska kyrkan upphör, kan det synas ligga närmast till hands att uttaga avgifter endast av församlingsmedlemmarna, så att kyrkan och dess församlingar i ekonomiskt avseende huvudsakligen blir hänvisade till bidrag från medlemmarna och eventuellt andra personer, som är villiga att understödja kyrklig verksamhet. En sådan konsekvens är näraliggande även för det fall att sambandet mellan stat och kyrka visserligen består men man anser att kyrkans verksamhet bör finansieras av kyrkans egna medlemmar. Ett upphävande av beskattningsrätten i och för sig är emellertid inte en självklar konsekvens om kyrkan skall handha även angelägenheter av borgerlig natur. I så fall är det tänkbart, att beskattningsrätten kan bibehållas sålunda, att alla skattskyldiga erlägger församlingsskatt efter en utdebitering som motsvarar församlingarnas kostnader för verksamhet av borgerlig natur, medan endast medlemmarna av Svenska kyrkan bidrar till den religiösa verksamheten. Medlemmarnas bidrag skulle då rättsligt sett få karaktär av medlemsavgifter och inte av skatt. Samma resultat uppnås om kostnaderna för de uppgifter av borgerlig natur, som handhaves av kyrkan, uttages över den borgerliga kommunens budget. Detta skulle kunna ske sålunda, att församlingen bestämmer hur mycket som skall utdebiteras per skattekrona för att bestrida dessa kostnader och att denna utgiftspost sedan upptages i den borgerliga kommunens stat; influtet belopp redovisas därefter till församlingen.

Om däremot staten eller de borgerliga kommunerna antingen övertar huvudmannskapet för ifrågavarande borgerliga angelägenheter eller också genom att lämna särskilda bidrag till församlingarna övertar det ekonomiska ansvaret för dessa angelägenheter, saknas utifrån den nu angivna uppfattningen om kyrkans verksamhet anledning att bibehålla församlingarnas beskattningsrätt.

Vad nu sagts är tillämpligt inte endast i fråga om B-läget utan också beträffande A-läget. Såsom redan inledningsvis anförts (s. 231) är det således inte självklart att beskattningsrätten skall bibehållas ens i A-läget, medan det å andra sidan är tänkbart att även i B-läget församlingsskatt kan uttagas för att täcka kostnaderna för borgerliga angelägenheter, som handhaves av kyrkliga organ. Ehuru bidrag till den kyrkliga verksamheten kan uttagas på samma sätt i dessa båda lägen, medför de av utredningen uppställda förutläggningarna för lägena att bidragen får något olika karaktär.

Om, såsom utredningen närmast förutsätter då det gäller A-läget, grunderna för relationen mellan stat och kyrka ej ändras, får man räkna med att kyrkans organisation och verksamhet ävensom medlemskapet i kyrkan och sättet för uttagande av bidrag till kyrkans verksamhet liksom hittills varit fallet regleras genom lagstiftning. Och även om beskattningsrätten skulle upphävas såtillvida att endast medlemmarna har att erlægga avgift till kyrkan, framstår det, med hänsyn till de förutsättningar utredningen uppställt för A-läget, såsom sannolikt, att avgifterna anses böra uttagas på i huvudsak samma sätt som den nuvarande församlingsskatten, d. v. s. tillsammans med de allmänna skatterna. En sådan statlig medverkan vid uttagandet av medlemsavgifter till kyrkan är avhängig av de förutsättningar, som utredningen uppställt för A-läget. Att staten genom dylik medverkan eller på annat sätt tar ansvar för kyrkans ekonomi är, såsom framgår av en jämförelse med förhållandena i England, annars inte någon självklar följd av att ett nära samband består mellan stat och kyrka.

Medan utredningen således anser sig kunna utgå från att medlemsavgifter till kyrkan i A-läget uttages under medverkan av staten, ligger det i och för sig närmast till hands att en fri kyrka, om den inte på sätt ovan angivits erhåller beskattningsrätt, får i likhet med flertalet andra organisationer själv ombesörja debitering och uppbörd av medlemsavgifter samt, om den så finner påkallat, begagna sig av sin rätt att begära medverkan av domstolar och exekutionsmyndigheter för att indriva oguldna avgifter.

Kyrkans ekonomiska ställning är inte beroende enbart av medlemmarnas bidrag utan också bl. a. i någon mån av hur den kyrkliga jorden disponeras, vilken fråga behandlas i en annan del av detta betänkande. Vad medlemmarnas bidrag angår är det tydligt, att ett upphävande av beskattningsrätten måste få stor betydelse oavsett om staten medverkar vid uttagande av bidragen. Medan alla medborgare, som har beskattningsbar inkomst, för närvarande är pliktiga att erlægga församlingsskatt, medför ett upphävande av beskattningsrätten att endast medlemmar blir bidragsskyldiga. Man måste därför räkna med att en fri kyrkas ekonomiska ställning blir i viss mån förändrad redan av den anledningen, att medlemsbidrag från juridiska personer inte kan påräknas.¹⁹ Mera ovisst är i vilken utsträckning förändringar i medlemsantalet kan inträda med påföljd att den ekonomiska ställningen rubbas.

Att med någon säkerhet beräkna hur stor del av medlemmarna som skulle kvarstå om kyrkan skildes från staten förefaller vara omöjligt. Medlemsantalet kan antagas bli beroende inte endast av de enskildas intresse för den kyrkliga verksamheten utan också bl. a. av medlemsavgifternas storlek. Vid övergången till en fri kyrka kan det få betydelse vad som kommer att gälla i fråga om medlemskapet. Denna fråga behandlas närmare i utredningens

¹⁹ Något mera än tio procent av den totala församlingsskatten i riket erlägges för närvarande av juridiska personer.

betänkande angående kyrklig förvaltning (s. 198 ff.). Skall de som är medlemmar i kyrkan före skilsmässan anses som medlemmar även i den fria kyrkan, såvida de inte själva finner anledning att utträda, kan man måhända räkna med ett i stort sett oförändrat medlemsantal vid övergången till en fri kyrka. Skulle det däremot bli så att de kyrkomedlemmar, som inte ansöker om inträde i den fria kyrkan eller inte eljest genom en aktiv handling bekräftar sitt medlemskap, anses inte längre tillhöra kyrkan såsom betalande medlemmar, kan man säkerligen räkna med ett lägre medlemsantal än för närvarande.²⁰

Vad angår medlemsavgifternas storlek synes det vara förenat med betydande svårigheter att göra några tillförlitliga beräkningar. För B-läget — där kyrkan förutsättes få disponera över den kyrkliga jorden — torde man visserligen kunna räkna med att inkomsterna från andra källor än medlemsavgifter i varje fall inte skulle bli lägre än de inkomster som nu inflyter från andra håll än genom församlingsskatten. Tänkbart är att kyrkan skulle kunna erhålla frivilliga bidrag i större utsträckning än för närvarande och därför inte skulle i lika stor omfattning som nu behöva lita till obligatoriska avgifter.²¹ En jämförelse med nuvarande förhållanden försvåras emellertid framför allt därav att kostnaderna för den fria kyrkans verksamhet svårigen kan beräknas, eftersom dessa kostnader givetvis blir beroende av verksamhetens omfattning. Dock kan vissa kostnader, såsom t. ex. för underhåll av befintliga kyrkobyggnader, komma att kvarstå även om kyrkans verksamhet inskränkes.

Såsom förut nämnts bestrides nu vissa kostnader för kyrkans verksamhet med statsmedel. Detta gäller bl. a. kostnaderna för vissa kyrkliga organ på stifts- och riksplanen, varjämte statliga organ handhar kyrkliga angelägenheter. Om en fri kyrka skall själv upprätthålla en motsvarande organisation, medför detta en kostnadsökning i jämförelse med nuvarande förhållanden.

En minskning av de nuvarande kostnaderna kan förutses, om staten eller de borgerliga kommunerna övertar huvudmannaskapet för de uppgifter av borgerlig natur — framför allt folkbokföring och begravningsväsen — som nu handhaves av kyrkliga organ. Hur stor en sådan minskning kan bli är emellertid ovisst. Även om det procenttal (60 %), med vilket de som står

²⁰ Den förut (s. 274) nämnda kyrkoorganisationskommittén har i motiveringen till sitt förslag till stadga för en fri kyrka uttalat, att det finns vissa skäl för antagandet att medlemskapet i en fri svensk nationalkyrka skulle motsvara 85 å 90 procent av den totala befolkningen eller möjligen bli något större. — Vid en intervjuundersökning, som Svenska institutet för opinionsundersökningar (SIFO) publicerade hösten 1965, svarade 60 procent av de tillfrågade ja på frågan om de skulle skriva på en blankett för att tillförsäkra sig fortsatt medlemskap i Svenska kyrkan, för den händelse det skulle bli så att kyrkan skulle skiljas från staten och de som ville tillhöra kyrkan måste skriva på och posta en blankett för att begära inträde. Frågan besvarades med nej av 28 procent, medan 12 procent var tveksamma. Av samtliga tillfrågade svarade 47 procent ja på frågan om de skulle vara villiga att betala medlemsavgift för att då få vara med i kyrkan. 15 procent svarade nej på denna fråga medan 10 procent var tveksamma (28 procent besvarade såsom nämnts redan den första frågan med nej).

²¹ Såsom förut (s. 238) angivits uppgick vid 1966 års taxering den genomsnittliga församlingsskatten för de skattskyldiga till cirka 86 kronor för ensamstående och cirka 190 kronor för makar.

utanför kyrkan nu har att bidra enligt bestämmelserna om lindring i skattskyldigheten, skulle riktigt ange hur stor andel av församlingsskatten som belöper på kostnaderna för kyrkans uppgifter av borgerlig natur, följer inte därav, att kyrkans utgifter skulle kunna i motsvarande mån nedbringas, därest ifrågavarande uppgifter övertages av staten eller kommunerna. Om så skall kunna ske blir tydligen beroende av i vad mån kyrkans organisation och omfattningen av dess verksamhet i övrigt kan anpassas till den nya situationen.

Ehuru det således är nära nog omöjligt att beräkna medlemsantalet i en fri svensk kyrka och ovisst i vilken utsträckning kyrkans nuvarande organisation och verksamhet skall kunna upprätthållas, gör utredningen vid behandlingen av B-läget det antagandet, att några mera avsevärda förändringar i nu angivna hänseenden inte inträder.

En förutsättning för att medverka av staten vid uttagande av medlemsavgifter till en fri svensk kyrka skall kunna komma i fråga är självfallet, att kyrkan och dess medlemmar har *behov och intresse av medverkan* i detta hänseende. Såsom utredningen tidigare uttalat lär man kunna utgå från att kyrkan måste i stor utsträckning basera sin ekonomi på fasta medlemsavgifter, vilka kan antagas inte bli obetydliga. Det är sannolikt, att kyrkan önskar differentiera medlemsavgifterna med hänsyn till medlemmarnas ekonomiska förhållanden på ungefär samma sätt som nu sker vid debiteringen av församlingsskatt. I enlighet med vad nyss nämnts förutsätter utredningen här, att antalet medlemmar blir betydande och att kyrkans verksamhet också blir omfattande. Därest kyrkan under dessa förutsättningar blir hänvisad till att själv ombesörja debitering, uppbörd och indrivning av medlemsavgifter, måste den bli nödsakad att skapa en uppbördsorganisation som kan bli relativt kostnadskrävande. Det är emellertid tivelaktigt om det skulle vara möjligt att genom en sådan organisation nå de fördelar som är förenade med att medlemsavgifterna i likhet med skatterna uppbärs vid källan.

Även om arbetsgivarna skulle vara villiga att på medlemmarnas begäran medverka genom att verkställa avdrag på lön för medlemsavgifter och där efter redovisa vad som innehållits till något kyrkligt organ, torde det, såsom angivits i det föregående (s. 298), vara förenat med betydande svårigheter att anordna uppbörden på detta sätt.

Kyrkans och dess medlemmars intresse av att erhålla medverkan av statliga myndigheter är givetvis beroende av i vad mån sådan medverkan kan ske för en kostnad som motsvarar nyttan därav. Vid bedömandet av denna fråga utgår utredningen från att kyrkan skall utge ersättning för statens medverkan med belopp som motsvarar kostnaderna för berörda statliga myndigheter. Här må dock anmärkas, att delade meningar kan göra sig gällande i frågan om ersättning bör utgå.

Med hänsyn bl. a. till att skatteuppbördssystemet kan komma att för-

ändras, innan ett upplösande av det organisatoriska sambandet mellan stat och kyrka kan bli aktuellt, har utredningen ansett sig inte ha anledning att göra några beräkningar av kostnaderna för olika former av medverkan av statliga myndigheter. Dylika beräkningar torde inte heller vara erforderliga för en mera allmän bedömning av huruvida med nuvarande uppbördssystem statens medverkan skulle från kostnadssynpunkt medföra några fördelar för kyrkan och därmed också för kyrkans medlemmar. Om sådana fördelar kan vinnas är tydligen beroende av om uttagandet av medlemsavgifter kan smidigt anpassas till det statliga uppbördssystemet. Därest medlemsavgifter till en fri kyrka debiteras efter samma grunder som allmänna skatter och samma uppbördstekniska metoder kan användas, har man anledning räkna med att de sammanlagda kostnaderna skulle bli lägre än om kyrkan skulle ha en särskild uppbördorganisation. En sådan särskild organisation kunde nämligen bli relativt kostnadskrävande. Vad nu sagts torde vara tillämpligt även för det fall att staten medverkade endast genom att ombesörja debiteringen av medlemsavgifter vilka bestämts på sätt ovan angivits.

Utredningen har förut (s. 293) angivit olika sätt för beräkandet av den ersättning som kyrkan skulle utge för de med statens medverkan förenade kostnaderna. Om storleken av ersättningen bestämdes i förhållande till debiterade eller influtna belopp och medlemsavgifterna vore betydande, skulle staten säkerligen kunna uttaga full ersättning för sin medverkan. Skulle däremot medlemsavgifterna uppgå till relativt små belopp, är det sannolikt att staten med den angivna beräkningsgrunden inte skulle kunna erhålla full ersättning för sina kostnader. En tänkbar lösning är därför att kyrkan i enlighet med vissa schablonmässigt bestämda regler utger ersättning för de merkostnader som uppkommer genom att staten medverkar vid uttagandet av medlemsavgifter.

En tänkbar form för medverkan av staten är såsom förut nämnts, att kyrkans debiteringslängder godtages såsom exekutionstitel. Om kyrkan skulle vilja vidtaga tvångsåtgärder för att få ut medlemsavgifter, skulle genom ett sådant system indrivningsförfarandet bli billigare för kyrkan, och indrivningen skulle i kostnadshänseende också vara till fördel för medlemmarna i fråga, enär de skulle undgå att betala rättegångskostnader.

Med hänsyn till vad ovan anförts förefaller det troligt att en fri svensk kyrka skulle ha behov och intresse av att staten medverkar med uttagande av medlemsavgifter. Det bör emellertid framhållas, att de uppställda förutsättningarna om bibehållande av den kyrkliga verksamhetens omfattning, om medlemsantalet samt om medlemsavgiftens storlek och konstruktion måhända inte skulle bli uppfyllda. Vidare är det omöjligt att med säkerhet förutse huruvida en fri kyrka och dess medlemmar skulle önska medverkan av staten. Ett ställningstagande i denna fråga blir förmodligen beroende bl. a. av vilka krav som staten i detta sammanhang skulle anse sig behöva uppställa i fråga om kontroll av kyrkans verksamhet.

I fråga om *andra trossamfund än Svenska kyrkan* är det tvivelaktigt om behov och intresse föreligger av medverkan av staten med uttagande av bidrag från medlemmarna. Utredningen har tidigare (s. 251) redogjort för hurusom medlemmarna i de fria evangeliska samfundet i regel inte erlägger några fasta, periodiska medlemsavgifter utan i stället lämnar i princip frivilliga bidrag till församlingen och samfundet. Därest denna princip upprätthålles även för framtiden, kan någon medverkan av staten vid uttagandet av bidrag knappast ifrågakomma. I debatten har framförts den tanken, att statlig medverkan vid uttagande av bidrag till de fria samfundet skulle kunna anordnas sålunda, att den som vill erlägga bidrag antecknar detta i sin självdeklaration, varefter bidraget skulle kunna uppbäras i samma ordning som kvarstående skatt. Att på detta sätt grunda en debitering på anteckning i deklarationen skulle emellertid stå i dålig överensstämmelse med gällande taxerings- och uppbördssystem.

Vissa fria samfund, såsom de mosaiska församlingarna och romersk-katolska kyrkan, tillämpar obligatoriska medlemsavgifter. Eventuellt skulle dessa samfund anse det fördelaktigt om staten medverkade vid uttagandet av medlemsavgifter, därest statens medverkan kunde ske för en kostnad, som står i rimlig proportion till nyttan därav. Enär de fasta kostnaderna för ett uppbördssystem, innebärande att avgifterna uttages tillsammans med skatterna, kan antagas bli tämligen stora och medlemmarna i nu ifrågavarande samfund utgör en ganska liten del av samtliga skattskyldiga, är det möjligt att statens medverkan skulle vara ekonomiskt ofördelaktig för dessa samfund, därest de skulle ersätta staten för de med förfarandet förenade merkostnaderna. Det är sannolikt, att en fördelning av kostnaderna i förhållande till debiterade eller influtna skatter och medlemsavgifter skulle vara betydligt förmånligare för dessa samfund. Ehuru utredningen såsom förut nämnts inte ansett sig ha anledning att göra särskilda undersökningar rörande kostnaderna, finns fog för antagande att de ekonomiska förutsättningarna för en mera omfattande statlig medverkan är mindre gynnsamma i fråga om dessa samfund än när det gäller en fri svensk luthersk kyrka.

Det är möjligt att en mera begränsad statlig medverkan, innebärande att skattemyndigheterna biträder med debitering av medlemsavgifter på grundval av taxeringen, skulle kunna vara i kostnadshänseende fördelaktig för de fria trossamfund som tillämpar fasta medlemsavgifter. Beträffande en statlig medverkan enbart i den formen, att debiteringslängd för medlemsavgift godtages såsom exekutionstitel, torde vad förut sagts om Svenska kyrkan vara tillämpligt.

I detta sammanhang må också nämnas, att fråga skulle kunna uppkomma om medverkan av staten vid uttagande av medlemsavgifter till agnostiska eller ateistiska organisationer liknande de tyska förbunden av »Freireligiösen», vilka har beskattningsrätt i någon delstat i Västtyskland.

Det kan ifrågasättas om inte också *andra organisationer* av ideell art har

behov och intresse av att staten medverkar vid uttagande av medlemsavgifter.

En ytterligare förutsättning för att medverkan av staten vid uttagande av medlemsavgifter skall ifrågakomma är givetvis, att *hinder inte möter från uppördsteknisk synpunkt*. Utredningen har tidigare i detta kapitel angivit vissa former av medverkan, vilka synes vara i och för sig genomförbara, och därvid också påpekat olägenheter av uppördsteknisk art.

Att tillsammans med skatterna *samtidigt av en och samma person* uttaga medlemsavgifter till flera samfund och organisationer är visserligen i och för sig tekniskt möjligt men torde medföra sådana komplikationer i fråga om själva debiteringen, uppörden och redovisningen, att förfarandet knappast kan realiseras.

Bedömningen av möjligheterna att uttaga medlemsavgifter tillsammans med skatterna försvåras av att uppördssystemet, såsom nyss anförts, kan komma att förändras innan ett upplösande av sambandet mellan stat och kyrka kan bli aktuellt. Därest vid ett framtida ställningstagande B-läget skulle befinnas utgöra en lämplig lösning i fråga om relationerna mellan stat och kyrka, måste därför under alla förhållanden i en andra utrednings-etapp den form för medverkan av staten, som eventuellt kan komma i fråga i detta hänseende, bli föremål för närmare utredning.

Med hänsyn till arten av utredningens uppdrag ankommer det inte på utredningen att avge något förslag i fråga om valet mellan de olika uppställda lägena. I förevarande sammanhang har utredningen därför inte att taga ställning till de skäl, som anses kunna tala för och emot att staten medverkar vid uttagande av medlemsavgifter till en fri svensk kyrka och eventuellt andra trossamfund. Utredningen inskränker sig därför till att mera kortfattat redovisa de argument, vilka framförts i den allmänna debatten eller kan förväntas bli åberopade för och emot den form för medverkan som skulle innebära, att medlemsavgifter debiteras, uppbäres och indrives tillsammans med de allmänna skatterna. Utredningen anser det vara motiverat att huvudsakligen uppehålla sig vid en sådan medverkan. En mindre omfattande medverkan skulle nämligen knappast kunna i samma utsträckning bidra till att kyrkans ekonomiska ställning bleve i stort sett oförändrad samt skulle inte heller kunna ge anledning till samma erinringar.

Utredningen anger i det följande de argument som kan tänkas åberopade för och emot en sådan mera omfattande medverkan av staten som nyss nämnts.

Såsom argument *emot medverkan av staten* skulle kunna anföras följande. Att upptaga medlemsavgifter till Svenska kyrkan på skattedebetsed-

larna och uttaga avgifterna tillsammans med de allmänna skatterna skulle — om man bortser från vissa speciella avgifter som tidigare upptagits på debetsedlarna — avvika från vad som hittills varit vedertaget. Kyrkan skulle alltjämt te sig som ett till staten knutet samfund både i den meningen att den skulle kunna fortsätta att förlita sig på statens stöd och så att den även i fortsättningen skulle för sin verksamhet bli i viss mån ekonomiskt beroende av staten. Kyrkan skulle komma att intaga en särställning i förhållande till andra organisationer i landet, vilka hittills inte framställt önskemål om medverkan av staten vid uttagande av medlemsavgifter. Det kan antagas att — om frågan aktualiserades — åtminstone flertalet organisationer skulle avböja sådan medverkan. En anledning härtill är att, om medlemsavgifter skulle uttagas tillsammans med skatterna, vederbörande organisation kunde bli nödsakad att underkasta sig statlig kontroll i olika hänseenden. Detta skulle kunna medföra, att staten finge ett avsevärt inflytande över organisationens hela verksamhet. Ett sådant beroende av staten torde organisationerna i gemen inte vara villiga att underkasta sig. Varken staten eller organisationerna har anledning godtaga, att Svenska kyrkan skulle i detta hänseende intaga en särställning, som också skulle innebära att kyrkan reellt sett inte skulle bli en fri kyrka. Statens medverkan vid uttagande av medlemsavgift skulle kunna få till följd, att ett stort antal medlemmar erlade sina avgifter utan att personligen engagera sig i den kyrkliga verksamheten och utan att i praktiken ha tagit ställning till kyrkan och dess verksamhet. Utan medverkan av staten skulle kyrkan i större utsträckning kunna bli en levande kyrka. Bristande personligt engagemang från medlemmarnas sida skulle medföra ett minskat lekmanna-inflytande.

Vidare skulle såsom argument emot statlig medverkan kunna anföras, att avgifter, som uttages tillsammans med de allmänna skatterna, skulle av allmänheten kunna uppfattas som skatter och därmed såsom pålagor som samhället ålagt medborgarna, även om avgifterna rättsligt sett inte hade karaktär av skatt. Eftersom organisationer som är att hänföra till ideella föreningar sällan eller aldrig anlitar tvångsmedel för att utfå medlemsavgifter av medlemmar som inte betalar frivilligt, skulle uppbörd och därmed automatiskt följande indrivning tillsammans med skatterna i praktiken innebära, att medlemmarna skulle vara på särskilt sätt tvingade att betala avgifterna. Statens medverkan skulle bl. a. på grund härav innebära en betydande förmån för Svenska kyrkan och de övriga samfund som finge sådan medverkan. Dessa samfund skulle bli favoriserade, eftersom vissa samfund sannolikt skulle anse sig vara av religiösa eller praktiska skäl förhindrade att anlita statens medverkan. Denna medverkan skulle därför inte vara förenlig med krav på att staten bör vara neutral i förhållande till trossamfunden, och liknande synpunkter kan anföras när det gäller andra organisationer än religiösa samfund. — Under vissa förhållanden

skulle personer som ej är skyldiga att erlägga medlemsavgift bli underkastade ett slags beskattning till följd av att staten medverkar vid uttagande av avgifter. Detta skulle bli fallet om, på sätt angivits i det föregående (s. 282 f.), avgift skulle preliminärt uttagas även av dem som ej är avgiftsskyldiga, så att dessa först i samband med återbetalning av överskjutande preliminärskatt skulle återfå de preliminärt avdragna avgifterna.

Till förmån för statlig medverkan skulle kunna åberopas följande argument. Om kyrkan omfattar en mycket betydande del av befolkningen och har en omfattande verksamhet, kan statsmakterna anse sig ha anledning att tillmötesgå önskemål från kyrkan och dennas medlemmar om medverkan i fråga om uppbärandet av medlemsavgifter. En sådan medverkan är särskilt motiverad om ett uttalat behov därav föreligger. På grund av det månghundraåriga organisatoriska sambandet mellan stat och kyrka har staten ett ansvar för att kyrkan inte försättes i en ekonomiskt svår ställning till följd av att sambandet upplöses. I debatten har också framförts den uppfattningen, att en statlig medverkan skulle kunna verksamt bidra till större inre frihet för kyrkan då det gäller själavården och annan verksamhet av religiös natur. Utan sådan medverkan skulle den kyrkliga verksamheten i betydande omfattning få ägnas åt omsorger om ekonomin, vilket skulle inverka störande på de enskildas personliga förhållande till kyrkan och dennas befattningshavare. Risk skulle nämligen föreligga för att ekonomiska aspekter på verksamheten skulle få alltför stor betydelse och att ekonomiskt välsituerade medlemmar skulle få ett dominerande inflytande inom kyrkan och församlingarna. Det bör vara ett intresse även för staten att söka förhindra en sådan utveckling.

I fråga om andra intressen som staten har att beakta i förevarande sammanhang skulle kunna argumenteras på följande sätt. När det gäller förhållandet mellan kyrkan och dess medlemmar kan från rättslig synpunkt erinringar ej framställas mot att medlemsavgifter till kyrkan uttages tillsammans med de allmänna skatterna. En sådan medverkan skulle nämligen avse endast förfarandet vid uttagandet av avgifter och inte medföra, att i fråga om skyldigheten att erlägga avgift skulle gälla andra rättsregler än de som är tillämpliga för ideella föreningar i allmänhet. Om även andra trossamfund, som har behov och intresse därav, får medverkan av staten med uttagande av medlemsavgifter, uppfylles de krav som kan ställas på att staten bör behandla alla trossamfund lika. Svenska kyrkan skulle visserligen, om den ensam erhöi medverkan av staten, komma att intaga en särställning i förhållande till andra organisationer genom att kyrkan bleve i viss mån beroende av staten och genom att tvångsåtgärder komme att enligt automatiskt verkande regler vidtagas mot medlemmar vilka inte frivilligt erlade de avgifter som de vore skyldiga att betala. Det är emellertid inte möjligt att jämföra Svenska kyrkan med andra organisationer vare sig i fråga om relationerna till staten eller när det gäller kyrkans förhål-

lande till medlemmarna, enär en förbindelse mellan stat och kyrka inte står i strid med luthersk teologi och det inte kan sägas vara främmande för luthersk uppfattning att i viss utsträckning tillgripa tvångsåtgärder såsom sanktioner mot medlemmarna. Under alla förhållanden skulle kyrkan vid ett upplösande av det organisatoriska sambandet med staten befinna sig i en annan situation än organisationer som haft möjlighet att själva från begynnelsen skapa de ekonomiska förutsättningarna för sin verksamhet.

Såsom förut nämnts har utredningen inte att taga ställning till om en fri svensk kyrka bör erhålla statlig medverkan vid uttagande av medlemsavgifter, och utredningen har därför inte heller att mot varandra väga de argument som återgivits i det föregående. Emellertid anser sig utredningen böra framhålla, att vissa av de anförda argumenten sannolikt kommer att tillmätas mindre betydelse vid ett ställningstagande i denna fråga. Det kan antagas, att av argumenten till förmån för medverkan av staten störst vikt kommer att läggas vid uppfattningen att staten har ett ansvar för att kyrkan inte försättes i en ekonomiskt svår ställning genom att sambandet mellan stat och kyrka upplöses. Det torde nämligen vara en allmän uppfattning att en skilsmässa mellan stat och kyrka inte bör medföra att kyrkan får så stora ekonomiska svårigheter, att den kommer att sakna rimliga förutsättningar att fortsätta sin verksamhet. Om dylika svårigheter kan befaras, får tagas under övervägande om svårigheterna kan undanröjas genom statlig medverkan vid uttagande av medlemsavgifter eller på annat sätt. Det kan antagas att vid sådana överväganden avseende särskilt kommer att fästas vid — förutom de praktiska möjligheterna att genomföra en statlig medverkan — frågan huruvida statens medverkan är förenlig med krav på att Svenska kyrkan skall bli en verkligt fri kyrka.

Om staten medverkar vid uttagandet av medlemsavgifter, är uppenbarligen en *statlig reglering* erforderlig åtminstone i viss utsträckning. Sålunda måste det uppbördsförfarande, som skall handhavas av statliga myndigheter, regleras genom författningsbestämmelser, avseende bl. a. grunderna för debiteringen, formerna för uppbörden och sättet för redovisning av influtna belopp. Vidare kan ställas spørsmålet om det är påkallat att staten på grund av sin medverkan meddelar allmänna föreskrifter rörande kyrkans organisation och dess yttre verksamhet. Därest dylika föreskrifter inte anses erforderliga, kan det dock vara påkallat att meddela författningsbestämmelser avsedda att på särskilda punkter tillgodose intressen av allmän karaktär.

Utredningen har i sitt betänkande VI angående lagstiftning och rättsskipning (SOU 1965: 70 s. 156 ff.) behandlat frågan om behov av dylika organisationsreglerande föreskrifter i B-läget. Därvid har uttalats bl. a., att denna fråga i icke ringa mån torde vara avhängig av vilken betydelse som inlägges i begreppet beskattningsrätt samt att, om denna rätt betraktas som en form

av statlig maktdelegation, detta torde kunna föranleda ganska långt gående krav på organisationsreglering.

Därest staten på sätt förut angivits i detta kapitel medverkade vid uttagande av medlemsavgifter, vilkas frivillighetskaraktär tydligt angivits, skulle det emellertid rättsligt sett inte bli fråga om någon sådan maktdelegation. Statens medverkan skulle nämligen inte innebära någon utvidgning av den skyldighet att utge medlemsavgift, som kan konstitueras enligt allmänna civilrättsliga regler. Föreskrifter av den art, att det skulle bli fråga om en generell organisationsreglering, kan därför från denna utgångspunkt inte anses vara motiverade. Vad nu sagts gäller inte endast Svenska kyrkan utan också andra trossamfund som kunde komma att erhålla medverkan av staten.

Däremot kan en statlig medverkan vid uttagande av medlemsavgifter till Svenska kyrkan eller andra trossamfund ge anledning till meddelande av författningsbestämmelser, som bedömes vara erforderliga för att på särskilda punkter tillgodose intressen av allmän karaktär.²² Olika meningar kan göra sig gällande rörande frågan i vilken utsträckning dylika bestämmelser är påkallade.

Frågan om statlig reglering av medlemskapet i bl. a. B-läget behandlas i utredningens betänkande angående kyrklig förvaltning (s. 197 f.), där utredningen anger vilka former för reglering som är tänkbara därest staten skulle vilja öva inflytande på medlemskapet. I förevarande sammanhang inskränker sig utredningen till att redogöra för vilka bestämmelser som är tänkbara på grund av att medlemsavgifter till Svenska kyrkan och eventuellt andra trossamfund uttages tillsammans med skatterna.

Om medlemsavgifterna skall uttagas tillsammans med skatterna, erfordras viss reglering rörande formerna för inträde och utträde, i den mån dessa åtgärder är avgörande för avgiftsskyldigheten. Staten har nämligen intresse av att tillse att ingen som ej är medlem påföres medlemsavgift. Därest — såsom man får förutsätta — anmälan om inträde och utträde göres direkt till vederbörande samfund, måste bestämmelser meddelas om i vilken ordning samfundet skall lämna underrättelse därom till den myndighet som registrerar de uppgifter om samfundstillhörighet, vilka ligger till grund för avgiftsdebiteringen. För den enskildes rättssäkerhet kan det möjligen vara påkallat att föreskriva, att medlem som vill utträda blir fri från avgiftsskyldighet genom anmälan direkt till nämnda myndighet. Såsom förut nämnts (s. 287) kan under vissa förhållanden inträde eller utträde, som äger rum i slutet av ett kalenderår, av uppördstekniska skäl inte beaktas när det gäller avgiftsskyldigheten för påföljande år. För statens medverkan måste uppställas det villkoret, att avgiftsskyldigheten enligt samfundsstadgarna överensstämmer med de uppördstekniska förutsättningarna.

En annan fråga är om staten har anledning tillse att avgiftsskyldigheten

²² Jfr utredningens betänkande VI ang. lagstiftning och rättskipning (SOU 1965: 70) s. 126 f.

är på det sätt konstituerande för medlemskapet, att den som genom statens medverkan erlägger medlemsavgift även får utöva de rättigheter som normalt tillkommer medlem. Det är tänkbart att i en fri svensk kyrka kan aktualiseras bestämmelser rörande kyrkodisciplin, innebärande t. ex. att församlig medlem kan uteslutas från nattvarden eller förklaras förlustig rösträtt och valbarhet.²³ Liknande bestämmelser kan förekomma inom andra trossamfund. Enär medlemskapet är frivilligt och sådan medverkan som här är i fråga inte skulle medföra någon utvidgning av de skyldigheter, som enligt eljest gällande rättsregler kan åvila medlem i ideell förening, synes det vara svårt att finna någon motivering för att genom särskilda författningsbestämmelser ge medlemmarna av de samfund, som erhåller statlig medverkan, en mera tryggad ställning än den som tillkommer medlemmar av andra samfund och organisationer.

Vad nu sagts är i huvudsak tillämpligt även när det gäller den i utredningens betänkande angående kyrklig förvaltning (s. 180 ff.) diskuterade frågan om medlemskap för barn. Denna fråga har av naturliga skäl mindre praktisk betydelse i detta sammanhang, därest — såsom här närmast förutsättes — medlemsavgift uttages endast av personer som har beskattningsbar inkomst. Enligt gällande rätt föreligger inte något hinder mot att barn är avgiftsskyldiga, om förmyndaren givit sitt samtycke till medlemskapet exempelvis genom att framställa begäran om dop. För den händelse staten skulle vilja förhindra att avgifter uttages av barn, kan föreskrifter härom ges i de författningar som erfordras för att reglera uppborðsförfarandet. Dylika föreskrifter hindrar givetvis inte i och för sig vederbörande trossamfund att betrakta barn som medlemmar.

Om så anses erforderligt kan i författningar rörande uppborðsförfarandet ges föreskrifter till förhindrande av att avgifter uttages av andra personer än dem som anses ha skatteförmåga.

Det kan inte komma i fråga att från juridiska personer uttaga sådana bidrag som här är aktuella.

När medlemsavgift indrives på samma sätt som fordringar i allmänhet, ankommer det på allmän domstol att pröva skyldigheten att utge medlemsavgift. Frågor rörande skyldighet att erlägga skatt och allmän avgift prövas däremot i administrativ ordning. Även om medlemsavgifter till trossamfund uttages tillsammans med skatterna, är rättsförhållandet mellan samfundet och dess medlemmar av privaträttslig natur, och det synes därför vara lämpligt, att frågan huruvida medlemskap, som grundar avgiftsskyldighet, föreligger prövas av allmän domstol. Däremot ligger det närmast till hands att frågor som rör sättet och formen för avgiftens uttagande samt avgiftens storlek prövas av sådana administrativa organ som har att handlägga skattefrågor i allmänhet.

²³ Jfr utredningens betänkande VI ang. lagstiftning och rättskipning s. 197. — Något rättsligt hinder mot dylika bestämmelser kan inte anses föreligga. Jfr *Linden*: Förvärv och förlust av medlemskap i ekonomisk förening s. 158.

Utredningen har vidare att behandla frågan om staten har anledning att *begränsa samfundens kompetens* när det gäller att fastställa medlemsavgifter. En begränsning skulle kunna ske sålunda, att staten ger vissa föreskrifter om för vilka ändamål medlemsavgifterna får användas, eller också på det sättet att staten maximerar avgifternas storlek genom att fastställa ett »tak».

Enär medlemskapet i trossamfund är frivilligt synes det inte vara påkallat att åstadkomma någon begränsning som syftar till att skydda medlemmarna mot alltför höga avgifter. En maximering av avgifterna kan emellertid vara påkallad av hänsyn till tredje man. Om medlemsavgifterna skulle, såsom förut angivits (s. 282 f.), liksom skatterna preliminärt uttagas av alla skattskyldiga och reglering ske först senare, vid en slutlig debitering, kan sålunda en maximering av det preliminära uttaget möjligen vara erforderlig för att förebygga att de som ej har att slutligen erlägga avgift blir alltför betungade.

Medverkan av staten vid uttagande av medlemsavgifter skulle göra uppbördens mera effektiv såväl för Svenska kyrkan som för andra samfund som erhåller medverkan av staten. Staten kan bl. a. med hänsyn härtill vilja förhindra, att de avgifter som uppbäres genom statens försorg användes för ändamål vilka strider mot statens intressen. Dessa intressen hänför sig närmast till områden inom vilka trossamfund kan tänkas bedriva verksamhet som staten eller kommunerna vill förbehålla sig. Staten kan t. ex. ha intresse av att skolväsendet inte splittras genom att trossamfund startar egen undervisning, avsedd att ersätta undervisningen i de allmänna skolorna. Liknande synpunkter kan göra sig gällande inom socialvården och måhända även på andra områden.

Statens intressen i nu angivna hänseenden tillgodoses nu, såvitt angår Svenska kyrkan, genom församlingsstyrelselagens bestämmelser om församlings kompetens. Den nuvarande regleringen kan motiveras bl. a. med att användande av skattemedel för andra ändamål än de i lagen angivna inte skulle tillgodose alla skattskyldigas intressen. Samma motivering skulle knappast kunna anföras i ett B-läge där endast medlemmar har att bidra till kyrkans verksamhet. Såsom ett argument kan möjligen komma att framföras, att det bör vara samfundsmedlemmarnas ensak om de vill stödja verksamhet som inte står i överensstämmelse med statsmakternas intressen. Det kan också komma att ifrågasättas om det är ett allmänt intresse att trossamfunden i sin verksamhet blir beroende av staten. Omfattningen av den kontroll, som staten skulle behöva utöva över samfunden, måste bli beroende av en avvägning mellan olika intressen. Därvid får tillses att inskränkningar i samfundens verksamhet står i rimlig proportion till värdet av det bistånd som staten skulle ge genom att medverka vid uttagandet av medlemsavgifter.

Frågan om och i vilken omfattning kompetensreglerande föreskrifter erfordras kan vara föremål för delade meningar redan av den anledningen att

det är ovisst huruvida Svenska kyrkan och andra samfund skulle komma att bedriva verksamhet som staten anser mindre önskvärd. Den reglering, som kan finnas vara erforderlig, skulle såsom förut antytts kunna ske antingen genom att staten föreskriver, att medlemsavgifter som uttages med statens medverkan endast får användas för vissa angivna ändamål, eller också genom att ett »tak» för avgifterna fastställs. En kombination av de båda angivna metoderna är också tänkbar.

I fråga om valet mellan de nämnda metoderna för kompetensreglering kan anföras skilda synpunkter. Föreskrifter som utesluter att medlemsavgifter användes för vissa ändamål kan uppfattas som ett mera kännbart ingripande i samfundens verksamhet och religiösa frihet än en maximering av avgiftsuttaget. Å andra sidan kan dylika föreskrifter sägas ge mera klara riktlinjer än en maximering, även om maximeringen sker med utgångspunkt från att avgifterna inte skall lämna utrymme för viss verksamhet. Om medlemsavgift skulle utdebiteras särskilt inom varje församling eller pastorat, skulle ett generellt »tak» kunna bli för lågt med hänsyn till vissa församlingars eller pastorats utdebiteringsbehov eller för högt med hänsyn till utdebiteringsbehovet på andra håll.

Vad nu sagts om statlig reglering gäller endast den form av statlig medverkan som skulle innebära att avgifterna uttages tillsammans med de allmänna skatterna. Om staten medverkar t. ex. på det sättet att trossamfund får utnyttja statens maskinella utrustning för att beräkna medlemsavgifterna på grundval av taxeringen, finns inte anledning för staten att maximera avgifterna eller meddela kompetensregler. Däremot erfordras givetvis administrativa föreskrifter rörande den ordning som skall gälla för statens medverkan. Avgiftsreglerande föreskrifter synes ej heller vara påkallade av den anledningen att debiteringslängd godkännes såsom exekutionstitel. Däremot måste, såsom förut nämnts (s. 299), meddelas bestämmelser om hur debiteringen skall kunna klandras vid domstol eller i administrativ ordning.

AVDELNING II

Statlig och kommunal beskattning av Svenska kyrkan
och andra trossamfund

KAPITEL 1

Inledning

Av betydelse för Svenska kyrkans och andra trossamfunds ekonomi är i vilken utsträckning samfunden belastas av skatt till stat och kommun. Den allmänna inkomst- och förmögenhetsbeskattningen samt arvs- och gåvobeskattningen är här särskilt av intresse. Beskattningen av samfundens medlemmar och andra personer, som hyser intresse för verksamhet av religiös art, är också av betydelse för samfundens ekonomi så till vida, att samfundens möjligheter att erhålla ekonomiskt understöd för sin verksamhet påverkas av i vad mån vid inkomstbeskattningen medges avdrag för bidrag som utgivits till trossamfund.

I förevarande avdelning av betänkandet behandlar utredningen frågan huruvida förändringar i relationerna mellan staten och Svenska kyrkan kan antagas komma att inverka på beskattningen i ovan angivna hänseenden. Av intresse är härvid särskilt de skiljaktigheter i fråga om beskattningen som nu föreligger mellan Svenska kyrkan och andra trossamfund. Såsom utvecklas i det följande anser sig utredningen, med hänsyn till arten av sitt uppdrag, däremot inte ha anledning att ingå på frågan huruvida skattelättnader över huvud bör beredas trossamfunden och de personer som lämnar bidrag till samfunden.

KAPITEL 2

Gällande lagstiftning

A. Den allmänna inkomst- och förmögenhetsbeskattningen

Kommunal inkomstskatt

Jämlikt 53 § 1 mom. kommunalskattelagen är vissa rättssubjekt inte skattskyldiga för all inkomst utan endast för inkomst av särskilt angivna förvärvskällor.

Kommuner och andra menigheter erlägger kommunal inkomstskatt endast för inkomst av fastighet och av rörelse (53 § 1 mom. c). Detta stadgande är tillämpligt på församlingarna inom Svenska kyrkan, vilka således är frikallade från skattskyldighet för inkomst av kapital.

Samma regler om skattskyldighet gäller för kyrkor, andra trossamfund än Svenska kyrkan därest de utövar kyrklig verksamhet, sjukvårdsinrättningar vilkas verksamhet ej bedrivs i vinstsyfte, barmhärtighetsinrättningar samt stiftelser som har till huvudsakligt ändamål att främja vissa i lagen särskilt angivna allmännyttiga ändamål, såsom att — utan begränsning till viss familj, vissa familjer eller bestämda personer — främja vård och uppfostran av barn eller lämna understöd för beredande av undervisning och utbildning eller utöva hjälpverksamhet bland behövande eller främja vetenskaplig forskning. Detsamma gäller i fråga om sådana föreningar som — utan att i sin verksamhet tillgodose medlemmarnas ekonomiska intressen — huvudsakligen verkar för ändamål av samma art som de nämnda stiftelserna (53 § 1 mom. e).

Med kyrka avses enligt anvisningarna till 53 § kommunalskattelagen en till Svenska kyrkan hörande lokalkyrka, domkyrka e. d. i dess egenskap av ägare till viss för Svenska kyrkans verksamhet avsedd egendom. För att av trossamfund utövad verksamhet skall anses som kyrklig förutsättes enligt nämnda anvisningar att samfundet disponerar kyrkolokal samt att offentlig gudstjänst där regelbundet förrättas av samfundet eller dess församling. Frågan om skattskyldigheten för en till visst trossamfund ansluten församling skall enligt anvisningarna till kommunalskattelagen bedömas efter motsvarande grunder som för samfundet. Vid dessa bestämmelsers tillkomst uttalades, att såsom kyrkolokal borde kunna betraktas även en profan lokal, om denna regelbundet disponeras av ett trossamfund (särsk. utskottets utl. 1951: 2).

Innebörden av nämnda bestämmelser är något oklar såvitt angår Svenska kyrkan.¹ Kommunalskattelagen och anvisningarna till denna erhöi i nu aktuella delar sin gällande lydelse i samband med religionsfrihetslagens tillkomst år 1951. Begreppet »kyrkor» förekom även dessförinnan i lagrummet och betecknade då dels sådana särskilda rättssubjekt som lokalkyrkor och domkyrkor, dels sådana trossamfund som kunde betecknas såsom kyrkosamfund, vartill ansågs böra räknas de sammanslutningar, som blivit erkända av staten jämlikt 1873 års förordning angående främmande trosbekännare, samt de mosaiska församlingarna men inte t. ex. Svenska missionsförbundet och Evangeliska fosterlandsstiftelsen.

Genom 1951 års lagstiftning erhöi begreppet kyrkor en mera begränsad innebörd. Av den då införda definitionen i anvisningarna till kommunalskattelagen framgår, att med kyrkor endast avses sådana särskilda rättssubjekt som lokalkyrkor och domkyrkor, vilka anses vara ägare av egendom som användes i Svenska kyrkans verksamhet. Därest Svenska kyrkan skulle vara att anse som särskilt rättssubjekt, är den således inte att hänföra till begreppet »kyrkor» i kommunalskattelagen. I den proposition, som låg till grund för 1951 års skattelagstiftning, uttalades att det inte syntes vara erforderligt att i här ifrågavarande sammanhang taga någon bestämd ståndpunkt till frågan om Svenska kyrkans rättsliga natur; gällande bestämmelser om skattefrihet för staten hade nämligen inte ansetts tillämpliga på Svenska kyrkan och dissenterlagskommittén hade ej heller i det betänkande, som låg till grund för den nya lagstiftningen, föreslagit att så skulle bli fallet (prop. 1951: 175 s. 45).

Förarbetena till gällande lagstiftning ger inte någon säker ledning för bedömningen av frågan hur Svenska kyrkan och andra till Svenska kyrkan knutna organisationer och institutioner än församlingar, lokalkyrkor och domkyrkor skall beskattas. I en allmänt använd kommentar till kommunalskattelagen uttalas beträffande kyrkofonden, att denna är att bedöma efter samma regler som gäller för staten enligt 53 § 1 mom. b) kommunalskattelagen, enär kyrkofonden utgör en av statskontoret förvaltd fond, avsedd för kyrkligt ändamål, och fonden inrättats av staten.² I samma kommentar uttalas, att t. ex. Svenska kyrkans diakonistyrelse torde vara att hänföra under samma stadgande; härvid hänvisas till att diakonistyrelsen är ett organ inrättat av statsmakterna. När det gäller arvsbeskattningen har, såsom anges i det följande (s. 325 f.), högsta domstolen funnit att Svenska kyrkans centralråd, missionsstyrelse och sjömansvårdsstyrelse äger åtnjuta den skattebefrielse som tillkommer staten. Frågan huruvida dessa organ även vid tillämpningen av kommunalskattelagen är underkastade de bestämmelser som gäller för staten må här lämnas öppen. Av förarbetena till 1951 års ändringar

¹ Utredningen använder här begreppet Svenska kyrkan utan att taga ställning till om kyrkan i nuvarande läge är att anse som särskilt rättssubjekt. En fri svensk kyrka skulle otvivelaktigt intaga en sådan ställning.

² *Lundevall*: Skattehandbok (5 uppl. 1961) s. 636.

i kommunalskattelagen synes i varje fall framgå, att man inte avsett att Svenska kyrkan skulle i beskattningshänseende komma i en sämre ställning än andra trossamfund.

Åtskilliga rättssubjekt bedriver verksamhet av religiös art utan att därför vara trossamfund i kommunalskattelagens mening och utan att vara så fast knutna till något trossamfund, att de för samfunden gällande beskattningsreglerna blir tillämpliga. Dylika rättssubjekt blir skattskyldiga för all inkomst, såvida inte andra skattelindringsregler i 53 § kommunalskattelagen kan tillämpas. Av intresse är här bl. a. de förut nämnda reglerna om skattskyldigheten för stiftelser och föreningar, vilka fullföljer vissa särskilt angivna allmännyttiga ändamål. Vidare är att märka, att en stiftelse med samma ändamål som ett trossamfund kan bli beskattad på samma sätt som samfundet, även om stiftelsen intar en sådan ställning att den blir självständigt taxerad. Under förarbetena till 1951 års lagstiftning uttalades, att om till ett rättssubjekt, som självt vore berättigat att komma i åtnjutande av skattefrihet, donerats en fond, vilken tillgodosåge samma ändamål som detta rättssubjekt eller till vilken fonds avkastning rättssubjektet hade fri dispositionsrätt, skattefrihet medgaves för fonden; i andra fall borde skattefrihet för fonden ej ifrågakomma (prop. 1951: 175 s. 30, 47). Samma principer tillämpas i fråga om kommunala donationsfonder, d. v. s. kapital som enligt bestämmelse i gåvobrev eller testamente överlämnats t. ex. till församling inom Svenska kyrkan. Rättsläget torde därför i korthet kunna anges sålunda, att de för församling (och annan kommun) gällande reglerna om skattskyldighet tillämpas i fråga om fond som skall tillgodose ändamål vilket faller inom församlings kompetens enligt lagen om församlingsstyrelse, medan skattskyldighet föreligger för kapitalinkomst av annan fond, om fonden inte huvudsakligen tillgodoser sådant allmännyttigt ändamål som anges i 53 § 1 mom. kommunalskattelagen.

Den skattskyldighet för inkomst av fastighet, som enligt vad nu sagts åvilar bl. a. trossamfund, inskränkes av att vissa slags fastigheter är undantagna från skatteplikt jämlikt 5 § kommunalskattelagen. Detta gäller bl. a. statens samt kommuns eller annan menighets byggnader för allmän styrelse eller förvaltning ävensom för kultur- eller rättsvård, ordning eller säkerhet, barnavård, sundhetsvård, religionsvård eller undervisning. Från skatteplikt har också undantagits byggnader tillhöriga kyrkor och trossamfund som avses i 53 § 1 mom. e) kommunalskattelagen, sjukvårdsinrättningar vilkas verksamhet ej bedrivs i vinstsyfte, barmhärtighetsinrättningar samt sådana stiftelser och föreningar som avses i nyssnämnda lagrum, därest byggnaderna är avsedda för nämnda institutioners verksamhet såsom sådana, ävensom dylika institutioner tillhöriga allmänna platser. Vidare har från skatteplikt undantagits bl. a. sådana sammanslutningar eller enskilda tillhöriga kyrkobyggnader och bönehus, vari offentlig gudstjänst förrättas, samt soldathem. Undantagna från skatteplikt är också begravningsplatser samt prästgård

som avses i ecklesiastisk boställsordning. Bostäder för biskopar, klockare och organister torde däremot vara skattepliktiga.

Om byggnad är undantagen från skatteplikt, gäller detsamma i fråga om tomtområde som hör till byggnaden.

Därest fastighet även användes för industriellt eller därmed jämförligt ändamål eller mot vederlag upplåtes åt annan till begagnande, föreligger skatteplikt för däremot svarande del av fastighetens värde. För att skattefrihet helt eller delvis skall åtnjutas kräves, att byggnaden i väsentlig utsträckning nyttjas för ändamål som föranleder skattefrihet. Nyssnämnda föreskrift om skatteplikt för del av fastighetens värde avser närmast det fall att fastigheten delvis utarrenderas eller uthyres. Dylika upplåtelser föranleder emellertid skatteplikt endast om de äger rum mera regelmässigt. Om ett missionshus eller ett församlingshus tillfälligtvis uthyres till biografföreställning, samkväm e. d., är detta ej tillräcklig anledning att anse skatteplikt föreligga. Inte heller föreligger skatteplikt om uthyrning sker på sådana villkor, att erhållet vederlag i stort sett innefattar endast ersättning för de med begagnandet av lokalen förenade kostnaderna för uppvärmning, belysning m. m. men inte inbegriper någon ersättning för själva begagnandet av lokalen.

Den kommunala inkomstskatten beräknas på grundval av dels inkomst, dels garantibelopp för fastighet (2 §). Garantibeloppet beräknas till två procent av taxeringsvärdet (47 §). I den mån fastighet är undantagen från skatteplikt fastställs inte något garantibelopp, och ägare av fastighet som är undantagen från skatteplikt är frikallad från skattskyldighet för inkomst av fastigheten genom dennas begagnande för de ändamål som föranleder undantaget från skatteplikt (54 §).

Avdrag för bidrag till trossamfund eller eljest till verksamhet av religiös art medges i princip inte vid beskattningen. Detsamma gäller i fråga om bidrag till andra allmännyttiga ändamål.

Vid beräkningen av inkomsten från särskild förvärvskälla får avräknas endast omkostnader för intäkternas förvärvande och bibehållande (20 § kommunalskattelagen). Avdrag för periodiskt understöd medges under bl. a. den förutsättningen att understödet utgår direkt till fysisk person. Avdrag såsom för periodiskt understöd har sålunda vägrats skattskyldig som lämnat frikyrkoförsamling årligt bidrag med tiondedelen av sin inkomst (RÅ 1938: 43). Däremot har riksskattenämnden ansett avdrag kunna ske för periodiskt understöd till missionärer — personliga vänner till givaren — ehuru understödet, av valutatekniska skäl, utbetalats till frikyrkoförsamling för vidare befordran till missionärer i utlandet (riksskattenämndens meddelanden 1954: 2: 6). Senare har emellertid nämnden uttalat, att för att sådana bidrag skall bli avdragsgilla i allmänhet kräves, att något slag av personligt förhållande föreligger mellan givaren och mottagaren. Särskilt om till den anställde eljest utgående löneförmåner från organisationen reducerades med

hänsyn till dylika bidrag, borde enligt nämnden i realiteten organisationen och inte den enskilde funktionären anses som mottagare av bidraget, och avdrag kunde följaktligen inte medges. Nämnden framhöll, att bidrag regelmässigt inte kunde anses såsom för utgivarna avdragsgilla periodiska understöd för den händelse avlöandet av en frikyrkoförsamlings pastorers ordnades på så sätt, att var och en av pastorerna årligen erhöll bidrag från ett antal församlingsmedlemmar. Regeringsrätten har ansett att avdragsrätt inte föreligger för belopp, som lämnats till frikyrklig församling för att utbetalas till vissa namngivna missionärer, när beloppet utgivits såsom ersättning för utfört arbete. Ej heller har avdrag medgivits för belopp som utgivits till predikant i frikyrklig församling såsom bidrag till hans avlöning (RÅ 1963: 25).

Frågan om rätt till avdrag vid inkomsttaxeringen för gåvor till religiösa och andra allmännyttiga ändamål har gång efter annan uppmärksammats i den allmänna debatten. Avdrag för enstaka gåvor har i princip aldrig medgivits. År 1910 medgavs genom uttrycklig lagbestämmelse rätt till avdrag vid den statliga inkomsttaxeringen för periodiskt återkommande gåvor, och senare infördes sådan avdragsrätt även vid kommunalbeskattningen. I en proposition år 1927 (nr 102 s. 350) uttalade departementschefen, att man vid bestämmandet av givarens skatteförmåga inte kunde fullständigt bortse från det faktiska förhållandet att han, låt vara frivilligt, förfogade över en del av sina intäkter på sådant sätt att de inte längre stod till hans fria disposition. Avdragsrätten var emellertid förenad med många förbehåll, och i ett uppmärksammat prejudikat år 1941 vägrade regeringsrätten avdrag för periodiska bidrag som utgått till allmännyttigt ändamål och uppburits av juridisk person (RÅ 1941: 5). Såsom ovan nämnts vägras numera i princip avdrag när utbetalning skett till juridisk person.

I vissa fall har genom särskild lagstiftning avdrag medgivits för gåvor till allmännyttiga ändamål och då även för enstaka gåvor. Genom beslut vid 1938—1942 års riksdagar medgavs rätt till avdrag för gåvor till luftvärnet och sjövärnsskåren. Avdragsrätten tillämpades senast vid 1943 års taxering. 1943 års riksdag bemyndigade Kungl. Maj:t att medge att skattskyldig vid taxering till statlig inkomstskatt åren 1944 och 1945 fick avdrag för penninggåvor, ej understigande 1 000 kronor, till internationellt hjälparbete för lindrande av nöd bland civilbefolkningen i krigshärjade länder. — När dylika medgivanden lämnats har betonats, att medgivandena föranletts av särskilda förhållanden och vore till tiden begränsade.

I riksdagen har vid olika tillfällen väckts motioner med yrkande om rätt till avdrag vid inkomstbeskattningen för gåvor till religiösa och eljest allmännyttiga ändamål. Vid 1966 års riksdag förekom flera motioner i ämnet, och även vid 1967 års riksdag har frågan aktualiserats (motionerna I: 101 och II: 129). Bl. a. har åberopats att humanitära, kulturella, religiösa och vetenskapliga organisationers situation under senare år försämrats genom

att det höga skattetrycket försämrat enskilda bidragsgivares möjligheter att lämna understöd. Vidare har gjorts gällande att det inte kan vara ett allmänintresse att samhällets hela ekonomiska stöd ges i form av anslag från stat och kommun. Man har också hänvisat till att avdragsrätt införts i åtskilliga andra länder. I vissa motioner har gjorts gällande, att rätten till avdrag för gåvor och andra bidrag till trossamfund vore en religionsfrihetsfråga, enär bidragen till Svenska kyrkan i form av församlingsskatt är avdragsgilla i motsats till vad som gäller i fråga om bidrag till andra samfund.

De motioner som väckts i ämnet har avslagits. Härvid har i första hand åberopats, att främjande av allmännyttiga ändamål inte borde ske i form av lättnader vid beskattningen utan, i förekommande fall, genom anslag från statens sida. Vidare har anförts, att avdragsrätt skulle medföra att gåvor från personer med stora inkomster skulle komma att i huvudsak bekostas av staten till följd av den höga marginalskatten, att det skulle vara svårt att avgränsa de ändamål, vilkas främjande genom bidrag skulle ge avdragsrätt, samt att införande av avdragsrätt skulle kunna omintetgöra planerna på att införa en definitiv källskatt.

Under budgetåren 1953/54 och 1954/55 gavs statsanslag till främjande av cancerforskningen med samma belopp som genom frivilliga bidrag tillfördes ändamålet. Bevillningsutskottet har uttalat, att denna utväg — det s. k. krona för krona-systemet — vore att föredraga framför en avdragsrätt vid beskattningen (bet. 1960: 33).

I motioner vid 1961 års riksdag föreslogs ett motsvarande system för stöd- jande av religiösa m. fl. ändamål. Därvid åberopades, att i samma års stats- verksproposition föreslagits, att medel skulle på samma sätt ställas till för- förfogande för aktionen »Sverige hjälper». Motionerna avslogs.

Statlig inkomstskatt

Jämlikt 7 § förordningen om statlig inkomstskatt är bl. a. staten samt kom- muner och andra menigheter frikallade från skattskyldighet för all inkomst. Församlingarna inom Svenska kyrkan är således helt befriade från statlig inkomstskatt.

De rättssubjekt som anges i 53 § 1 mom. e) kommunalskattelagen — d. v. s. »kyrkor» samt vissa trossamfund, stiftelser m. fl. — är frikallade från skattskyldighet för sådan inkomst som ej härflutit av rörelse. Om något annat rättssubjekt än de nu nämnda är ägare till fastighet, som enligt förut- nämnda bestämmelser i 5 § 1 mom. kommunalskattelagen är undantagen från skatteplikt, är det frikallat från skattskyldighet för inkomst av fastig- heten genom dennas begagnande för ändamål som föranleder undantaget från skatteplikt.

När det gäller rätten till *avdrag* för bidrag till trossamfund är att upp- märksamma, att avdrag får ske för församlingsskatt vid den statliga beskatt- ningen. Från sammanlagda beloppet av skattskyldigs inkomster från olika

förvärvskällor får nämligen avdragas slutlig och tillkommande skatt till den del skatten skall erläggas till kommun eller annan kommunal samfällighet (4 § 1 mom.). Beträffande bidrag i övrigt till Svenska kyrkan samt i fråga om bidrag till andra trossamfund och eljest till allmännyttiga ändamål gäller samma regler som vid den kommunala inkomstbeskattningen.

Såsom nämnts i annat sammanhang (s. 259 f.) hade de mosaiska församlingarna före religionsfrihetslagens ikraftträdande beskattningsrätt. Skatt till mosaisk församling ansågs inte vara avdragsgill vid den statliga inkomstbeskattningen (RÅ 1950: 7).

I det föregående (s. 322 f.) har redogjorts för de förslag som framställdes rörande avdragsrätt för bidrag till religiösa och andra allmännyttiga ändamål. Dessa förslag har i allmänhet avsett den statliga inkomstbeskattningen och inte kommunalbeskattningen.

Statlig förmögenhetsskatt

Kommunerna nämnes inte bland de rättssubjekt, vilka enligt förordningen om statlig förmögenhetsskatt är skyldiga att erlägga skatt för förmögenhet. Församlingarna inom Svenska kyrkan är således inte skyldiga att erlägga sådan skatt. Skattskyldiga för förmögenhet är däremot bl. a. föreningar och samfund, vilkas medlemmar inte på grund av medlemskapet äger del i föreningens eller samfundets förmögenhet, ävensom andra stiftelser än familjestiftelser, samtliga dock endast om och i den mån de är skyldiga att erlägga skatt för inkomst (6 §).

Den i fråga om föreningar och samfund angivna förutsättningen rörande medlemmarnas del i förmögenheten medför, att ekonomiska föreningar inte är skattskyldiga för förmögenhet; värdet av föreningsandelarna kommer i stället att inräknas i medlemmarnas förmögenhet. Ideell förening beskattas däremot för sin förmögenhet, eftersom medlemmarna inte äger någon andel i föreningens förmögenhet. Detta gäller även religiösa samfund. Det är emellertid tvivelaktigt om begreppet samfund kan anses omfatta Svenska kyrkan. Denna fråga torde dock ha mindre praktisk betydelse med hänsyn till att nu ifrågavarande rättssubjekt är skattskyldiga för förmögenhet endast om och i den mån de är skyldiga erlägga skatt för inkomst. Detta innebär att skattskyldighet föreligger endast för tillgångar, för vilkas avkastning skattskyldighet till statlig inkomstskatt föreligger. Om exempelvis ett trossamfund, som enligt vad förut sagts är skattskyldigt endast för inkomst av rörelse, äger egendom dels för fullföljande av sin religiösa verksamhet, dels för drivande av rörelse (t. ex. ett bokförlag), skall alltså endast den egendom, som användes i rörelsen, upptagas såsom förmögenhetstillgång.

B. Arvs- och gåvobeskattningen

Arvsskatten har enligt 1941 års förordning om arvsskatt och gåvoskatt (arvs-skatteförordningen) formen av en arvslottsskatt, utgående på arvingars och testamentstagares särskilda lotter i dödsboet. Skattskyldig för såväl arvsskatt som gåvoskatt är i princip den som förvärvar egendomen, d. v. s. arvinge, testamentstagare och gåvotagare. Arvsskatten och gåvoskatten kan sägas vara dubbelt progressiva, nämligen dels i förhållande till lottens storlek, dels ock i förhållande till bl. a. avtagande släktskap. I enlighet härmed fördelas de skattskyldiga på fyra klasser, envar med en progressiv skatteskala. Av skatteskallorna är skalan i klass I den lägsta och skalan i klass IV den högsta. Såsom exempel må nämnas, att skatten på en lott om 50 000 kronor är 2 390 kronor i klass I, 9 540 kronor i klass II, 10 990 kronor i klass III och 23 500 kronor i klass IV.

Till klass I hänföres make, barn och styvbarn samt avkomling till barn och styvbarn, till klass II föräldrar, syskon, syskons avkomling, barns efterlevande make samt trotjänare, till klass III vissa juridiska personer, som närmare anges i det följande, samt till klass IV rättssubjekt som ej är att hänföra till någon av övriga klasser (28 § arvsskatteförordningen).

Vissa juridiska personer är befriade från såväl arvsskatt som gåvoskatt (3 §). Dessa rättssubjekt är staten samt tre grupper av stiftelser eller sammanslutningar, vilka fullföljer vissa angivna ändamål, nämligen *dels* stiftelse eller sammanslutning med huvudsakligt ändamål att under samverkan med militär eller annan myndighet stärka rikets försvar, *dels* stiftelse eller sammanslutning med huvudsakligt ändamål att främja barns eller ungdoms vård och fostran eller utbildning eller att främja vård av behövande ålderstigna, sjuka eller lytta, dock icke där ändamålet är att sålunda tillgodose medlemmar av viss eller vissa släkter, *dels ock* akademi och sådan stiftelse eller sammanslutning, som har till huvudsakligt ändamål att främja vetenskaplig undervisning eller forskning. Skattebefrielse enligt dessa bestämmelser tillkommer icke sammanslutning som har till syfte att i sin verksamhet tillgodose medlemmarnas ekonomiska intressen och ej heller utländsk akademi, stiftelse eller sammanslutning.

Begreppet staten anses omfatta även statsinstitutioner av olika slag, oavsett om dessa uppfyller ändamål som i och för sig skulle ha föranlett skattefrihet. Frågan om Svenska kyrkan när det gäller arvsbeskattningen skall anses som ett statsorgan och således vara fri från arvsskatt har varit föremål för delade meningar. I gängse kommentarer till arvsskatteförordningen uttalas, att Svenska kyrkan i detta sammanhang synes böra betraktas såsom statsorgan.³ Högsta domstolen har funnit, att Svenska kyrkans centralråd,

³ Eberstein: Den svenska arvs- och gåvobeskattningen (2 uppl. 1956) s. 30 not 2; Bratt och Fogelklou: Skatt på arv och skatt på gåva (2 uppl. 1964) s. 17.

missionsstyrelse och sjömansvårdsstyrelse i så väsentlig grad har karaktär av organ för staten att dessa organ äger åtnjuta den skattebefrielse enligt 3 § arvsskatteförordningen som tillkommer staten.⁴

Församlingarna inom Svenska kyrkan är, lika litet som andra kommuner, fria från arvsskatt. Ej heller de fria trossamfunden åtnjuter befrielse från arvsskatt. Medel som tillfaller sammanslutning, vilken ej i och för sig är fri från arvsskatt, kan emellertid bli skattefria om de genom föreskrift i testamente bestämts för ändamål, som angivits i förutnämnda bestämmelser om skattebefrielse, och garanti skapats för att medlen kommer att användas för sådant ändamål. I praxis har sålunda skattefrihet ansetts föreligga t. ex. för fond som skulle förvaltas av kyrkoråd i församling inom Svenska kyrkan och användas för hjälp åt sjuka och klena personer, vilka ej åtnjöt kommunalt understöd; fondens ändamål ansågs vara att bereda vård av behövande sjuka (NJA 1945 s. 58). Likaså har skattefrihet ansetts föreligga för egendom, som enligt testamente skulle bilda en stiftelse och med full äganderätt tillfalla Frälsningsarméns slumverksamhet att av denna förvaltas för att i första hand användas till vård åt reumatikersjuka; med bestämmelserna i testamentet ansågs ha åsyftats, att stiftelsen huvudsakligen skulle ha till ändamål att främja vård av behövande sjuka (NJA 1957 s. 696). Däremot har skatteplikt ansetts föreligga för fond som skulle förvaltas av kyrkorådet och vars avkastning skulle av församlingsdiakonissor utdelas åt »behövande fattiga» (NJA 1945 s. 432) samt för medel som, utan föreskrift om användningen, tillfallit Frälsningsarméns slumverksamhet; slumverksamheten ansågs inte ha till huvudsakligt ändamål att främja barns eller ungdoms vård och fostran eller utbildning eller att främja vård av behövande ålderstigna, sjuka eller lytta (NJA 1950 s. 150).

Arvsskatt utgår enligt klass III för testamentslott som tillfaller kyrka eller kommun eller stiftelse med huvudsakligt syfte att främja religiösa, välgörande, sociala, politiska, konstnärliga, idrottsliga eller andra därmed jämförbara kulturella eller eljest allmännyttiga ändamål (28 § arvsskatteförordningen). Till samma skatteklass hänföres sammanslutning som, utan att ha till syfte att i sin verksamhet tillgodose medlemmarnas ekonomiska intressen, huvudsakligen fullföljer något av de nyss angivna ändamålen. Vidare hänföres till klass III bl. a. registrerade understödsföreningar samt folketshusföreningar, bygdegårdsföreningar och andra liknande sammanslutningar som har till främsta syfte att anordna eller tillhandahålla allmän samlingslokal.

Församling inom Svenska kyrkan är i sin egenskap av kommun att hänföra till skatteklass III. Även de fria trossamfunden är att hänföra till klass III, oavsett huruvida sådant samfund kan klassificeras såsom kyrka

⁴ Högsta domstolens beslut den 28 april 1967, nr 427-441. — Två av de fem justitieråd, som deltog i beslutet, var skiljaktiga och ansåg övervägande skäl tala för att inte anse ifrågavarande organ såsom statsorgan.

eller såsom sammanslutning som huvudsakligen fullföljer religiösa ändamål. Därest Svenska kyrkan samt till kyrkan knutna organisationer inte är att enligt arvsskatteförordningen anse som statsorgan, är de att hänföra till skatteklass III i förordningen.

Skatt enligt klass III utgår endast på testamentslotter. Samtliga de rättssubjekt, som har att erlægga arvsskatt enligt denna skatteklass, är helt befriade från gåvoskatt (38 §).

Skatt utgår endast om lottens värde överstiger visst belopp. Sålunda är lott, som skulle ha varit att hänföra under skatteklass III eller IV, fri från arvsskatt om värdet inte överstiger 1 000 kronor, medan gåva vars värde inte överstiger 2 000 kronor är fri från gåvoskatt (28 och 39 §§).

Att allmännyttiga institutioner befriats från gåvoskatt har närmast för-
anletts däraf, att benägenheten att genom gåvor understödja dylika institu-
tioner kunde befaras komma att minskas, om en del av gåvan tages i an-
språk för gäldande av gåvoskatt. I det kommittébetänkande, som legat till
grund för gällande arvsskatteförordning, uttalades att nämnda skäl inte
kunde med tillnärmelsevis samma styrka göra sig gällande i fråga om för-
värv genom testamente.⁵ Kommittén framhöll, att i och med arvfallet inträ-
der nödtvunget en äganderättsövergång och att arvlåtaren har att räkna med
att kvarlåtenskapen därvid i sin helhet blir föremål för arvsbeskattning; även
om arvlåtaren underlåter att fullfölja ett tilltänkt testamentariskt förord-
nande, drabbas sålunda den egendom, varom fråga är, i hans arvingars hand
av arvsskatt.

Vid olika tillfällen har framställts förslag om att sådana stiftelser och
sammanslutningar, som jämlikt 38 § arvsskatteförordningen är befriade
från gåvoskatt, skall befrias även från arvsskatt. Motioner i detta syfte
väcktes senast vid 1966 års riksdag. Bl. a. har gjorts gällande, att många
personer bestämmer sig för att överlämna en del av sin förmögenhet till ett
allmännyttigt ändamål men av ren okunnighet om konsekvenserna i be-
skattningshänseende underlåter att genomföra gåvan i livstiden, oaktat de
med rätt insikt om läget säkerligen lika gärna skulle ha fullbordat gåvan i
livstiden. Vidare har framhållits, att den nuvarande regleringen medför
svåra gränsdragningsproblem och att, på grund av testatorernas bristande in-
sikt i skattelagstiftningen, slumpen inte sällan kommer att avgöra om en
donation blir beskattad eller ej. Det har också gjorts gällande, att de restriktiva
bestämmelserna angående skattefrihet för testamentariska förordnan-
den kunde verka återhållande på viljan att i dödsrättshandlingens form do-
nera till allmännyttiga skattepliktiga subjekt.

När motioner i ämnet behandlades av 1966 års riksdag hänvisade vederbö-
rande utskott till att riksdagen år 1958 i skrivelse till Kungl. Maj:t hemställt

⁵ 1938 års arvsskattekommittés betänkande med förslag till förordning om arvs- och gåvoskatt
m. m. (SOU 1939: 18) s. 121.

om en allsidig översyn av bestämmelserna rörande arvsbeskattningen (bevillningsutskottets bet. 1966: 11). Utskottet uttalade, att den översyn som riksdagen begärt torde komma till stånd inom en inte alltför avlägsen framtid samt att, även om de i motionerna framförda synpunkterna i och för sig kunde anses värda beaktande, frågan inte vore av sådan angelägenhetsgrad att en utredning omedelbart borde igångsättas. Utskottet hemställde, att motionerna icke måtte föranleda någon riksdagens åtgärd. Första kammaren biföll utskottets hemställan, medan andra kammaren godkände en utskottsreservation i vilken begärdes utredning och förslag angående ändring i arvs-skatteförordningen i syfte att från arvsskatt befria sådana stiftelser och sammanslutningar som nu är befriade från gåvoskatt. Eftersom kamrarnas olika meningar inte ansågs kunna sammanjämkas, hade frågan fallit.

KAPITEL 3

Betydelsen av förändrade relationer mellan staten och Svenska kyrkan

Såsom framgår av redogörelsen i kapitel 2 gäller i vissa hänseenden andra beskattningsregler för Svenska kyrkan än för andra trossamfund. När det gäller arvsbeskattningen anses åtminstone vissa till Svenska kyrkan knutna organ såsom statsorgan och är därför, i motsats till andra trossamfund, befriade från arvsskatt. Församlingarna inom Svenska kyrkan är däremot vid denna beskattning jämställda med de fria trossamfunden och dessas församlingar.

För den allmänna inkomst- och förmögenhetsbeskattningen gäller i väsentliga delar samma regler för församlingarna inom Svenska kyrkan som för andra trossamfund. Vid kommunalbeskattningen har Svenska kyrkan dock en förmånligare ställning genom att prästgård är undantagen från skatteplikt. En annan förmån för Svenska kyrkan består i att kyrkans församlingar inte såsom andra trossamfund betalar statlig inkomstskatt för inkomst av rörelse. Denna förmån har ringa praktisk betydelse eftersom församlingarna i regel inte driver rörelse, men frågan om beskattning av försäljning av tomter från prästgård (såsom tomtstyckningsrörelse) har vid något tillfälle varit aktuell.

Medlem av Svenska kyrkan har en visserligen i regel ekonomiskt tämligen obetydlig men principiellt väsentlig förmån vid beskattningen genom att han vid taxeringen till statlig inkomstskatt får göra avdrag för hela sin församlingsskatt, medan den som ej tillhör Svenska kyrkan får avdraga endast den andel av församlingsskatten (60 procent), som påförts honom såsom bidrag till församlingens verksamhet av borgerlig natur, och inte någon del av bidrag som han kan ha utgivit till annat samfund.

Genom förändringar i relationerna mellan staten och Svenska kyrkan aktualiseras frågan om likställighet i beskattningshänseende mellan kyrkan och övriga trossamfund. Åtminstone för den händelse det organisatoriska sambandet mellan stat och kyrka upplöses torde man få räkna med att samma beskattningsregler blir tillämpliga för Svenska kyrkan som för andra trossamfund. Även för A-läget, där sambandet mellan staten och kyrkan förutsättes bestå i väsentliga delar oförändrat, kan krav på likställighet framställas.

Vad angår rätten att göra avdrag för församlingsskatt torde man vara berättigad antaga att avdragsrätt kommer att bibehållas så länge församlingsskatt utdebiteras för församlings uppgifter av borgerlig natur (framför allt folkbokföring och begravningsväsen) och avdrag medges för skatt till de borgerliga kommunerna. Det är emellertid inte självklart att avdrag skall medges för hela församlingsskatten. Tänkbart är att avdragsrätt skulle kunna föreligga endast i fråga om den del av församlingsskatten, som användes för uppgifter av nyss angivet slag och därför erlægges av samtliga skattskyldiga. En sådan förändring i fråga om avdragsrätten torde dock knappast komma i fråga så länge inte endast medlemmarna av Svenska kyrkan utan också juridiska personer erlägger full församlingsskatt. Om avdrag inte medges för belopp som utgör bidrag till verksamhet av religiös natur, måste tydligen en uppdelning ske på debetsedlarna å slutlig skatt, så att för de skattskyldiga framgår vilka belopp som är avdragsgilla.

Om staten, på sätt angivits i föregående avdelning av betänkandet, skulle medverka vid uttagandet av avgifter till Svenska kyrkan och eventuellt andra trossamfund, utgör detta inte i och för sig något skäl för avdragsrätt för dylika avgifter. Om avdrag skall medges, torde avdragsrätten böra gälla även avgifter till samfund som inte erhåller dylik medverkan av staten.

Frågan om avdrag vid inkomsttaxeringen bör medges för avgifter och andra bidrag till trossamfund ävensom frågan om trossamfundens bör erhålla lindring vid beskattningen är att bedöma med hänsynstagande till olika intressen. Av betydelse är bl. a. statsfinansiella synpunkter samt överväganden huruvida och i vilken utsträckning olika allmännyttiga ändamål bör understödjas genom skattelättnader eller genom direkta bidrag från det allmänna. När det gäller rätten till avdrag vid inkomsttaxeringen kan också uppördstekniska synpunkter vara att beakta. Enär relationerna mellan staten och Svenska kyrkan inte kan antagas inverka på denna bedömning, faller det utanför utredningens uppdrag att upptaga dessa skattelindringsfrågor till behandling.

PRÄSTERSKAPETS PRIVILEGIER

PRÄSTERSKAPETS PRIVILEGIER

ALBRECHT KÖNIG

Särskild innehållsförteckning

<i>Kapitel 1. Inledning</i>	335
<i>Kapitel 2. Räckvidden av prästerskapets privilegier enligt gällande rätt</i>	337
<i>Kapitel 3. Förslag om upphävande av RF § 114</i>	348
Kyrkomöteskommitténs förslag	348
Riksdagens skrivelse av år 1956	350
<i>Kapitel 4. Utredningen</i>	352

Särskild innehållsförteckning

Kapitel 1. Inledning	363
Kapitel 2. Bakgrunden för påbudsstyrelsens verksamhet	367
Kapitel 3. Förslag om upplösning av H. 2 1938	378
Kapitel 4. Kyrkostyrelsens förslag	388
Kapitel 5. Riksstyrelsens skrivelse av år 1939	390
Kapitel 6. Utredningen	393

KAPITEL I

Inledning

Privilegielagstiftningen, som i äldre tid var mycket omfattande, kan karakteriseras som en särslagstiftning rörande vissa fri- och rättigheter vid sidan av den allmänna rätten. Privilegier fanns förutom för de olika samhällsklasserna, ständerna, även för exempelvis städer och bergslager samt individuella subjekt såsom handelskompanier. Den konstitutionella karaktären av privilegierna var länge oklar. Under 1600-talet hade emellertid den ordningen stadgat sig att utfärdandet av privilegier hörde till konungens självständiga lagstiftning och att dessa måste bekräftas vid varje ny regents trontillträde. Privilegielagstiftningen förekom vidare i mycket olika former. Privilegiebrev, d. v. s. högtidliga försäkringar av rättsskapande innehåll, utgjorde endast en av dessa. För prästerskapets del stadfästes det första privilegiebrevet av drottning Kristina år 1650. Dessa privilegier förnyades av Karl X Gustav år 1655 och av Karl XI år 1675 men däremot icke av Karl XII.

I 1720 års regeringsform bekräftades giltigheten av äldre privilegier och reglerades ordningen för tillkomsten av nya. I § 49 stadgades sålunda att Kungl. Maj:t skulle låta bibehålla samtliga rikets ständer vid deras välfångna gamla privilegier, förmåner, rättigheter och friheter samt att inga nya privilegier angående ett helt stånd skulle få utgivas och meddelas utan samtliga ständernas vetskap, gjorda påminnelser och samtycke. Till skillnad mot vad som gällde i fråga om allmän lag, där ständernas beslut avgjordes enligt majoritetsprincipen, var sålunda vid privilegielagstiftning enighet nödvändig mellan alla fyra stånden. Från att ha varit en fråga, som konungen själv ägt avgöra, hade alltså denna lagstiftning blivit nära likställd med grundlagstiftning, vilken också krävde enighet mellan konungen och alla stånden.

I enlighet med den i 1720 års regeringsform stadgade ordningen tillkom de för prästerskapet den 16 oktober 1723 utfärdade privilegierna. Deras giltighet var sålunda icke inskränkt till Fredrik I:s regeringstid utan gällde oberoende av förnyad bekräftelse vid varje tronskifte. Regeringsformen av år 1772 § 52 upprepade bestämmelsen i 1720 års regeringsform om privilegierna och i konungaförsäkringarna av år 1751 och år 1772 § 11 tillfogades att inga privilegier finge vidröras och förändras »utan alla fyra rik-

sens ständers enhälliga samtycke». I 1809 års regeringsform § 114 intogs dessa bestämmelser så gott som oförändrade.

Under förarbetena till 1866 års representationsreform kom frågan om privilegierna, och då särskilt prästerskapets, att spela en viss roll. I och med att de särskilda ständens representationsrätt upphörde måste ju ordningen för stiftande, ändring och upphävande av privilegierna förändras. Frågan avgjordes slutligen på det sätt att § 114 regeringsformen erhöll följande, alltjämt gällande lydelse:

»De forna riksständens privilegier, förmåner, rättigheter och friheter skola, där de ej ägt oskiljaktigt sammanhang med den stånden förut tillkommande representationsrätt, och således med denna upphört, fortfarande gälla. Ej må ändring eller upphävande därav ske, utan genom Konungens och riksdagens sammanstående beslut och med bifall, om frågan rörer ridderskapet och adelns eller prästerskapets privilegier, förmåner, rättigheter och friheter, i förra fallet av ridderskapet och adeln samt i det senare av allmänt kyrkomöte.»

Enligt detta grundlagstadgande erfordras alltså för ändring eller upphävande av prästerskapets privilegier samtycke av det år 1863 inrättade allmänna kyrkomötet. Ordalagen i stadgandet giver vidare vid handen att man icke längre räknar med möjligheten av nya ståndsprivilegier.

Frågan om prästerskapets privilegier har utförligt behandlats av 1951 års kyrkomöteskommitté i dess år 1955 framlagda betänkande om kyrkomötets grundlagsenliga befogenheter m. m. (SOU 1955: 47). I det följande tages i allmänhet detta betänkande till utgångspunkt vid kyrka-statutredningens behandling av föreliggande spörsmål.

KAPITEL 2

Räckvidden av prästerskapets privilegier enligt gällande rätt

Kyrkomöteskommittén framhåller inledningsvis att prästerskapets privilegier av år 1723 i huvudsak upptager bestämmelser till skydd för läran samt stadganden innefattande försäkran om bibehållande av prästerna vid de ekonomiska förmåner och rättigheter av skilda slag, som prästerna åtnjöt till skillnad mot flertalet andra samhällsmedlemmar. De flesta av dessa privilegier har numera upphört att gälla. Till en del har de förlorat giltighet genom att förhållanden, till vilka ett privilegiestadgande anknutit, har försvunnit. Andra privilegier har upphävts eller ändrats genom beslut enligt RF § 114. Även grundlagsändringar kan ha medfört upphävande av privilegier. Slutligen förekommer enligt kommittén att privilegier faktiskt förlorat sin giltighet genom tillkomsten av ny, med privilegierna oförenlig lagstiftning, som icke varit föremål för samfällt beslut enligt RF § 114.

I den fortsatta framställningen lämnar kyrkomöteskommittén först en redogörelse (bet. SOU 1955: 47 s. 67—71) för sådana privilegier, som förlorat giltighet utan att beslut om privilegiernas upphävande blivit träffat enligt RF § 114. Mot den uppfattning, som kommittén enhälligt framlagt i detta avsnitt, har någon kritik icke framförts av de myndigheter, som yttrat sig över betänkandet.

Kommittén redogör härafter för de privilegier, som den anser ha upphävts eller ändrats genom beslut enligt RF § 114 (s. 71—100), samt för sådana privilegier, vilka enligt kommitténs mening förblivit i huvudsak oförändrade (s. 101—109). Under uttryckligt framhållande av frågans komplicerade natur har kommittén nått fram till att följande privilegier fortfarande har giltighet (s. 109 f.): 1) Frihet för löneboställe, som tidigare utgjort prästgård, från deltagande i byggnad och underhåll av prästgård och kyrka. Prästgårdsbyggnadsfrihet gäller även för löneboställe, som avskilts från kapellansgård. 2) Frihet för präst att för sina tjänsteinkomster deltaga i avlönande av kyrkvaktare. 3) Rätt för präst till fria gravplatser och fri klockringning i samband med begravning. 4) Bibehållande av stiftsindelningen. 5) Svenska kyrkans rätt till den kyrkliga jorden (rätten omfattar jämväl fonderade medel härrörande från denna jord samt boställskapital för klockarboställen) och till ersättning för anslag i kronotonde m. m.

Där dessa tillgångar fortfarande är indelade för tillgodoseende av särskilda kyrkliga behov (underhåll av domkyrkor och avlönande av domkyrkosysslomän) gäller privilegieskyddet till förmån för dessa behov. 6) Behörighet och skyldighet för domkapitel (numera stiftsnämnd) och länsstyrelse att i rättegång föra talan för den kyrkliga jorden. 7) Frihet för vissa ecklesiastika boställen i städer från borgerligt besvär in natura. 8) Skyldighet för domstol att låta underrätta biskop och domkapitel om åtal mot präst. Stadgandet kan möjligen vara att iakttaga vid rannsaking av präst utan prästerlig befattning.

Härjämte erinrar kommittén om privilegiestadganden avseende friheter och förmåner, vilka antingen blivit allmänna och därmed förlorat sin karaktär av privilegier eller — ehuru de alltjämt framstår som särskilda företrädesrättigheter — blivit reglerade i annan lag eller författning än 1723 års privilegieurkund; vid ändring i nuvarande förhållanden kan fråga uppkomma i vad mån dessa »latenta» privilegier kräver beaktande. Vidare anmärker kommittén att då ny lagstiftning genomförts utan iakttagande av RF § 114 det är ovisst, vilka konsekvenser med avseende å privilegiernas giltighet den grundlagsstridiga behandlingen kan få, därest fråga därom kommer under domstols prövning.

Kyrkomöteskommittén var emellertid icke enig. I en reservation (s. 308 f.) hävdar sålunda ledamöterna professorn Herlitz och dåvarande biskopen Hultgren att privilegieskydd föreligger jämväl med avseende å den från statsverket till kyrkofonden utgående ersättningen för indragna prästtione och därmed jämförliga avgifter (se ovan s. 73) medan ledamoten dåvarande kanslirådet Brolin i en mycket utförlig reservation kommer till den slutsatsen (s. 282) att av prästerskapets privilegier numera kvarstår endast skyddet för de förmåner, som tillförsäkrats domkyrkorna (för deras underhåll och för avlönande av syssloman). Brolin framhåller vidare att något »latent» privilegieskydd, som skulle kunna framdeles återupplivas, icke kan förekomma i annan mån än att ett privilegieskydd, som utan att ha formellt eftergivits blivit obsolet sedan den skyddade förmånen kommit ur bruk, möjligen skulle kunna på nytt göras gällande.

Vid remissbehandlingen av kommitténs betänkande i denna del har olika meningar framförts av å ena sidan kyrkliga myndigheter, vilka i allmänhet anslutit sig till kommittémajoritetens uppfattning samt den reservation som avgivits av Herlitz och Hultgren, och å andra sidan justiekanslersämbetet, kammarkollegiet och statskontoret, som i allt väsentligt delat den inställning, åt vilken Brolin givit uttryck i sin reservation.

I det följande lämnas en sammanfattning punkt för punkt av de motiveringar kyrkomöteskommitténs majoritet anfört till stöd för sitt ställningstagande enligt ovan till frågan om vilka privilegier, som fortfarande har giltighet. Härjämte redovisas sammanfattningsvis de skiljaktiga meningar, som framkommit inom kommittén och vid betänkandets remissbehandling.

1) Frihet för boställe att deltaga i prästgårds- och kyrkobyggnad

Enligt lag den 5 juni 1909 (nr 55 s. 2) angående skyldighet att deltaga i kostnaden för byggnad och underhåll av prästgård samt lag samma dag angående byggnad och underhåll av kyrka med vad därtill hörer så ock av särskild sockenstuva skall i dessa byggnads- och underhållskostnader alla de deltaga, vilka inom församlingen erlägger kommunalutskylder, efter de grunder, som för sådana utskylders utgörande i allmänhet är stadgade. I båda lagarna göres emellertid förbehåll att de, vilka äger åtnjuta de genom prästerskapets privilegier förunnade förmåner, ej är skyldiga att deltaga i kostnaderna i vidsträcktare mån än som må vara förenligt med privilegierna.

Vad först angår prästgårdsbyggnad anser kommittén (s. 101) att prästerskapet — med undantag för prästerna i Skåne — enligt artikel 4 i privilegierna varit befriat från att för präst- och kapellansgårdar deltaga i byggnad av prästgård. Sammanställt med 1909 års lag innebär detta privilegium att prästerskapet skulle vara befriat från på prästgården belöpande kommunalutskylder för byggnadsbesväret i fråga. I praxis har denna frihet ansetts omfatta icke blott prästgård i ecklesiastika boställsordningens mening, bostadsbostället, utan även löneboställe, som tidigare utgjort bostadsboställe. Såvitt friheten gällt prästgården såsom bostad påpekar kommittén att den icke längre äger någon betydelse, sedan prästgård numera är undantagen från kommunal skatteplikt.

Rättsläget när det gäller frågan om prästerskapets frihet att för prästgårdarna deltaga i kostnaderna för kyrkobyggnad är enligt kommittén (s. 102 ff.) mera ovisst. Kommittén finner att dylik frihet föreligger enligt artikel 4 av privilegierna för de tidigare danska landskapen Skåne, Halland och Blekinge samt att förmånen, såsom inbegripen i den i privilegiernas artikel 3 lämnade allmänna försäkran om bibehållande av välfångna friheter m. m., möjligen gäller för riket i övrigt. Liksom friheten från prästgårdsbyggnad har friheten från kyrkobyggnad förlorat i betydelse, sedan prästgårdarna fritagits från kommunal skattskyldighet, men den gäller måhända alltjämt i fråga om jord, som avskilts från prästgård och blivit lönejord.

Kommittén framhåller slutligen att de här berörda privilegierna, i kraft av vilka vissa löneboställen alltjämt skulle vara befriade från skyldigheten att deltaga i kostnaderna för prästgårds- och kyrkobyggnad, dock under alla förhållanden äger begränsad betydelse, särskilt som skattskyldighet för boställe numera åligger pastoraten själva. Frihet för pastorat att för löneboställe deltaga i sagda kostnader innebär därför endast frihet för pastoratet att erlägga skatt till sig självt.

Brolin anser att någon frihet från deltagande i vare sig prästgårds eller kyrkas byggnad knappast numera kan föreligga; i varje fall bör något privilegieskydd i sådant hänseende ej längre kunna existera.

Kammarkollegiet anför i sitt remissyttrande att nämnda båda privilegier med hänsyn till att skattskyldighet för löneboställe numera icke åvilar vederbörande präst utan pastoratet måste anses ha förfallit.

2) Frihet för präst att delta i kyrkvaktares avlönande

3) Rätt för präst till fria gravplatser och fri klockringning

De i punkterna 2 och 3 upptagna privilegierna omnämnes icke direkt i 1723 års privilegiebrev. Kommittén anser emellertid (s. 104 f.) att privilegieskydd för dessa förmåner föreligger, såsom innefattade i tredje artikeln allmänt hållna försäkran om bibehållande av välfångna friheter m. m. Förmånen för präst av fria gravplatser och fri klockringning för sig och sina närmaste anses alltjämt gälla, ehuru inskränkt till församling där prästen tjänstgjort.

Enligt Brolin, vars principiella uppfattning varit att privilegiebegreppet i RF § 114 icke avser andra än de i 1723 års privilegiebrev uttryckligt omnämnda förmånerna, omfattas följaktligen nu ifrågavarande förmåner icke av något privilegieskydd.

Kammarkollegiet uttalar att dessa privilegier alltjämt torde få anses äga giltighet.

4) Bibehållande av stiftsindelningen

Stadgandet i artikel 4 att biskoparna »må oförändrat njuta och behålla efter gammal hävd sina biskopsstift» har, i vad biskoparna därigenom tillförsäkrats att vara bibehållna vid de vid biskopsstolorna indelade lönetillgångarna, förlorat betydelse genom 1936 års biskopslönereglering; genom denna skildes nämligen tillgångarna från de olika tjänsterna och biskopslönerna kom att utgå oberoende av tillgångarnas avkastning. Fråga är om detta privilegiestadgande jämväl innefattar en försäkran om bibehållande av stiftsindelningen. Kommittén erinrar om (s. 105 f.) att när Luleå stift inrättades år 1903 frågan härom behandlades som en privilegiefråga, medan så icke skedde då Stockholms stift inrättades år 1941. Enligt kommitténs mening gäller emellertid privilegiet alltjämt som ett skydd för kyrkan i avseende på biskopsämbetet och stiftsindelningen.

Brolin anser för sin del att privilegiestadgandet i fråga helt upphävts genom 1936 års biskopslönereglering; anledningen till den olika behandlingen 1903 och 1941 berodde på att privilegiet vid förstnämnda tillfälle ännu gällde.

Justitiekanslersämbetet, kammarkollegiet och statskontoret stöder Brolins uppfattning att något privilegieskydd för stiftsindelningen ej föreligger. Kollegiet framhåller att ovan återgivet privilegiestadgande uteslutande haft till syfte att tillförsäkra biskoparna rätt att komma i åtnjutande av de löneförmåner, som var förenade med respektive biskopsstolar. Stats-

kontoret finner det uppenbart att privilegieskyddet i detta fall icke kan ha avseende på själva den yttre indelningen i stift i annan mån än denna indelning inverkar på biskoparnas inkomster.

5) Svenska kyrkans rätt till den kyrkliga jorden m. m.

Den utan jämförelse mest betydelsefulla privilegiefrågan rör om och i vad mån församlingsprästers, biskopars och klockares forna lönetillgångar åtnjuter privilegieskydd. Det gäller här frågan om artiklarna 3 och 4 i privilegiebrevet fortfarande har giltighet i viss omfattning. I artikel 3 tillförsäkras prästerskapet om bibehållande av välfångna »donationer och förläningar, samt andra villkor, lägenheter och ordinarie underhåll, av vad namn de vara må, som deras ämbeten tillhöra» ävensom av de vederlag prästerna åtnjuter. Denna försäkran utvecklas närmare i artikel 4. Enligt denna artikel må prästerskapet »oförändrat njuta och behålla efter gammal hävd sina biskopsstift, prebendesocknar och hemman, prästgårdar i städer och på landet, indelningsstommar vid deras annexer, tomter, kapellanshemman och boställe, klockarbord, utjordar, ängetegar, torp, bergsbruk och kvarnstillen, med alla deras tillhöriga ägor och lägenheter, evad namn de ock hava kunna, som antingen urminnes hävd är på, eller av andra lagliga skäl kunna bevisas därtill lyda. Vilka prästgårdars bemälda ägor och tillägor prästerskapet skola till sitt underhåll skäl- och lagligen, utan andras förfång, bruka och hävda, eller hävda låta till vatten och land». Artikeln konfirmerar vidare åt prästerskapet »all härtill åtnjutit tionde, samt deras pastoralier och rättigheter, så att de skola av vederbörande riktigt utgöras» ävensom »vad prästerskapet härtill åtnjutit uti kyrkohärbärgen av konungstionden, som till biskopars, superintendenters — — — kyrkoherdars och predikanter i städer och på landsbygden, samt andra kyrko- och skolbetjänters, hovpredikanter, domkyrkors, kyrkors och hospitals underhåll och lön förordnat är». Härjämte stadgas att »vad penningränta en och annan kan vara tilldelt — — — den skall dem ock tillställd bliva efter den ordning och sätt, som för detta stadgat är».

Vad till en början angår *församlingsprästernas lönetillgångar* blir frågan huruvida artiklarna 3 och 4 alltjämt äger tillämpning å dessa att bedöma främst mot bakgrunden av de genomgripande förändringar i det tidigare av naturahushållningen präglade avlöningssystemet för församlingsprästerna, som blev vidtagna genom 1910 års kyrkligt-ekonomiska författningar. För det huvudsakliga innehållet i dessa författningar — lag om reglering av prästerskapets avlöning, lag om indragning till statsverket och avskrivning av prästerskapets tionde samt om ersättning därför, lag om kyrkofond, lag om emeritilöner för präster samt ecklesiastik boställsordning — har kyrka-statutredningen lämnat en redogörelse i den första huvudavdelningen i detta betänkande (s. 71 ff.). Enligt vad som framgår av redogörelsen var huvudinnebörden av denna lagstiftning följande. Lönebo-

ställena skildes från de särskilda prästerliga befattningarna. Arrendeavgifterna uppbars av pastoraten i stället för såsom tidigare av prästerna själva. Lönerna, vars storlek fixerades i lag, kom att utgå oberoende av den avkastning löneboställena och övriga avlöningstillgångar lämnade. I stället för tionde och andra äldre avgifter för prästernas avlöande trädde skyldigheten för församlingsborna att erlagga skatt (församlingsavgifter). Prästtione och därmed jämställda avgifter av fast egendom indrogs till statsverket och avskrevs mot en årlig ersättning av statsmedel till kyrkofonden. Till kyrkofonden överfördes vidare — förutom prästerskapets löneregleringsfond och de ecklesiastika boställenas skogsfond — överskott å avkastningen av pastoratens prästlönstillgångar, arrende av vissa av kronan anslagna boställen samt årlig ersättning av statsmedel för de av prästerskapet tidigare åtnjutna, till statsverket år 1869 indragna anslagen i krono- och kyrkotione, oindelt spannmål och hemmansräntor.

I kyrkomöteskommitténs betänkande (s. 78 ff.) lämnas en utförlig redogörelse för vad som förekom under förarbetena till 1910 års lagstiftning. Av denna redogörelse framgår sammanfattningsvis följande.

I det förslag till tiondeavskrivningslag, som 1897 års prästlöneregleringskommitté framlade, fanns intaget ett särskilt förbehåll att lagens bestämmelser om indragning av tionde mot årlig ersättning samt om sättet för ersättningens bestämmande och utgörande icke fick ändras eller upphävas utan kyrkomötets bifall. Nästan ordagrant likalydande stadganden att vederbörande lag ej fick ändras eller upphävas utan bifall av kyrkomöte fanns i de av kommittén utarbetade förslagen till löneregleringslag, emertilönelag och kyrkofondslag.

I sitt remissutlåtande över prästlöneregleringskommitténs betänkande anmärkte länsstyrelsen i Kopparbergs län, att privilegierna icke medgav kyrkomötet annan rätt än att antingen förklara hinder icke från privilegiesynpunkt möta för lagarnas trädande i kraft i de delar de berörde privilegierna eller ock motsätta sig detta. Att däremot i enlighet med kommitténs förslag förändra privilegierna till en rätt för kyrkomötet att deltaga i ändring eller upphävande av vissa lagar torde, framhöll länsstyrelsen, icke kunna äga rum utan grundlagsändring.

I den proposition (nr 88) i ämnet, som förelades 1908 års riksdag, godtog föredragande departementschefen den uppfattning varåt nämnda länsstyrelse givit uttryck. Han yttrade sålunda att den av kommittén föreslagna formen för tryggande av kyrkans medbestämmanderätt i fråga om privilegieförmåner eller förmåner, som trätt i dessas ställe, ej var förenlig med grundlagens bestämmelser. Propositionen vann ej riksdagens bifall. Kamrarna stannade nämligen i olika meningar beträffande kyrkomötets framtida medverkan i ifrågavarande lagstiftning.

När proposition i prästlönefrågan sedermera år 1909 förelades riksdagen, upptog Kungl. Maj:ts förslag icke några bestämmelser om kyrkomötets

framtida medverkan. Departementschefen uttalade i propositionen att någon utsikt att vinna riksdagens bifall till ett lagförslag åsyftande att ställa under privilegieskydd prästerskapets på den ifrågasatta nya lagstiftningen grundade förmåner enligt departementschefens uppfattning icke funnes. Även sistnämnda år avslog riksdagen propositionen av skäl, som i detta sammanhang saknar intresse. När prästlönereregleringsfrågan år 1910 för tredje gången förelades riksdagen berördes i propositionen icke alls spörsmålet om kyrkomötets framtida medverkan i lagstiftningen. Riksdagen, som icke heller den närmare behandlade detta problem, biföll de framlagda lagförslagen. Även kyrkomötet godkände nämnda år desamma.

Kyrkomöteskommitténs ledamöter har varit eniga i uppfattningen att genom 1910 års lagstiftning privilegierna såsom en garanti för de särskilda befattningshavarna att vara bibehållna vid lönetillgångarna eftergivits.¹ Fråga är då om och i vad mån efter denna lagstiftning någon privilegieskyddad rätt till tillgångarna fortfarande föreligger. Härom har meningarna varit delade.

Kommitténs majoritet anser att sådan rätt finnes beträffande *dels* prästboställena (prästgårdar och löneboställen) samt fonder, som härleder sig från dessa boställen, *dels* de till kyrkofonden enligt ovan överförda tillgångarna — fonder, boställsavkastning samt ersättning för anslag i kronotionage m. m. Majoriteten finner sålunda privilegierna numera ha karaktär av en åt kyrkan given försäkran att ifrågavarande egendom skall förbehållas för kyrkliga ändamål. Vad avser prästboställena med fonder medförde 1910 års lagstiftning ingen förändring i denna egendoms karaktär av lönetillgång för kyrkan. Då tillgångarna alltså bibehölls vid sina förutvarande ändamål, torde enligt kommitténs majoritet »pastoratens tillträdande av egendomen» icke ha inneburit något intrång i privilegierna såsom ett skydd för kyrkans rätt till denna egendom. Överförandet till kyrkofonden av vissa privilegieskyddade tillgångar ingick som ett led i den utjämning pastora-ten emellan av deras prästlönekostnader, som var ett av huvudsyftena med 1910 års lagstiftning. En sådan omfördelning anser majoriteten icke stridande mot privilegierna. Tillgångarna behölls för kyrkliga ändamål. Ej heller finner majoriteten det förhållandet, att dessa tillgångar kom att sammanblandas med skattemedel, inverka på deras karaktär av privilegieskyddade tillgångar.

I betänkandet (s. 84 f.) har vidare diskuterats frågan huruvida indragningen till statsverket år 1910 av prästtionage m. m. mot ersättning av årligt statsanslag till kyrkofonden medfört att dessa tillgångars privilegiekaraktär gått förlorad. Kommitténs majoritet anser att så är förhållandet.

¹ Eventuellt skulle det enligt kommittén kunna göras gällande att denna garanti i vissa hänseenden lämnades orubbad, nämligen såvitt gällde rätten till fri bostad och husbehovsbränsle samt till avkastning av enskild donation såsom förmån utöver lönen. Dessa rättigheter har emellertid numera upphört, rätten till bränsle genom en med kyrkomötets samtycke år 1932 vidtagen lagändring samt rättigheterna i övrigt genom 1951 års prästlönelagstiftning.

Visserligen erbjuder denna indragning likhet med indragningen år 1869 av prästerskapets anslag i kronotionde mot gottgörelse i form av kontanta statsbidrag. 1910 års reform utgjorde emellertid en mera ingripande och betydelsefull ändring i ordningen för prästlönernas finansiering än 1869 års indragning av kronotiondeanslagen, vilken icke underställdes kyrkomötet och som endast innebar en ändrad form för redovisningen av dessa anslag. Genom kyrkomötets godkännande av förstnämnda reform eftergav kyrkan enligt majoritetens mening privilegieskyddet för prästerskapets »tionde, pastoralier och rättigheter». Det skydd kyrkan i privilegierna åtnjutit för dessa avgifter lär icke kunna anses överflyttat å den gottgörelse för avgifterna, som statsverket årligen inbetalar till kyrkofonden. — I en reservation hävdar ledamöterna Herlitz och Hultgren att 1910 års tiondeavskrivningslag icke innebar ett formligt upphävande av 1723 års privilegier i vad de avsåg prästtionde. Kyrkomötets godkännande av reformen behöver enligt reservanterna icke ha innefattat mera än att kyrkomötet godkänt förändringen beträffande utgörandet av denna inkomst för kyrkan. Därför anser de kyrkans rätt till ersättning för indraget prästtionde jämväl omfattas av privilegierna.

Enligt ledamoten Brolin visar förhistorien till 1910 års lagstiftning att avsikten varit att privilegierna rörande församlingsprästernas lönetillgångar helt skulle upphävas av den nya ordningen. Någon kyrkans privilegieskyddad rätt till dessa tillgångar anser Brolin ej kunna hävdas eftersom privilegieskyddet aldrig gällt till förmån för kyrkan som sådan utan blott till förmån för prästerskapet. Att tillgångarna ändock genom ny särskild lagstiftning kommit att bibehållas för kyrkliga ändamål vore till ingen del samhörigt med privilegierna. Beträffande den till kyrkofonden ingående gottgörelsen av statsmedel för indragna äldre kronotionde m. m. gör Brolin dessutom gällande att denna gottgörelse är jämförlig med ersättningen för prästtionde, som kommitténs majoritet, enligt vad förut sagts, ej ansett privilegieskyddad och att gottgörelsen även på denna grund ej bör åtnjuta privilegieskydd.

Justitiekanslersämbetet uttalar i sitt remissutlåtande att vad som förekom under förarbetena till 1910 års lagstiftning synes ämbetet giva vid handen, att lagstiftaren då avsåg att privilegierna i avseende å rätten till den kyrkliga jorden m. m. icke till någon del skulle bestå. Ämbetet förklarar sig för sin del benäget tillerkänna denna lagstiftarens avsikt utslagsgivande betydelse, även om den nya lagstiftningen i sak låter sig förena med privilegiernas innehåll. — Kammarkollegiet framhåller att privilegierna till namnet är prästerskapets och att beträffande flertalet av de olika privilegierna deras innehåll och utformning icke låter kyrkan framstå som utrustad med dem. Även om enstaka privilegier kan anses slå vakt om kyrkosamfundet i dess helhet föreligger icke detta förhållande beträffande de ekonomiska privilegierna. I den mån dessa avser andra subjekt än eckle-

siastika tjänstemän avser de lokala institutioner såsom domkyrkor och vanliga lokalkyrkor samt akademier, skolor och hospital. Det självklara förhållandet att privilegierna genom att ekonomiskt och socialt trygga innehavarna av kyrkliga tjänster indirekt utgör ett skydd för de kyrkliga arbetsuppgifterna medför enligt kollegiet icke att man rättsligt sett kan betrakta Svenska kyrkan som privilegieskyddat subjekt. Föremål för privilegieskydd var den rätt en var präst hade att åtnjuta avkomsten av honom å lön anvisad egendom. Genom 1910 års lagstiftning har dessa förmåner försvunnit. Då privilegieskydd icke kan ges åt nya förmåner, nya objekt, följer därav att någon privilegieskyddad rätt till tillgångarna icke kan åberopas. — Statskontoret framför en i stort sett liknande uppfattning. — Hovrätten över Skåne och Blekinge uttalar att, ehuru enligt dess mening övervägande skäl talar för att privilegierna helt upphört att gälla beträffande de numera till pastoratens och kyrkofondens förfogande stående tillgångar av skilda slag vilka förut utgjort lönetillgångar för församlingsprästerna, hovrätten dock vill framhålla att frågan härom synes så tveksam, att den endast kan lösas genom särskild lagstiftning. — Hovrätten för Övre Norrland liksom flertalet av de hörda länsstyrelserna framför däremot ej någon erinran mot kommittémajoritetens uppfattning. — De kyrkliga remissmyndigheterna har allmänt anslutit sig till denna uppfattning samt den reservation, som avgivits av Herlitz och Hultgren.

Vad härefter avser *biskoparnas lönetillgångar* skildes, såsom förut nämnts, dessa vid 1936 års biskopslönereglering från de särskilda tjänsterna, därvid avkastningen tillfördes kyrkofonden. Kyrkomöteskommittén (s. 87 ff.) anför att spörsmålet om ifrågavarande tillgångars privilegieskydd är analogt med rättsfrågan rörande 1910 års lagstiftnings inverkan på församlingsprästernas privilegier. Genom biskopslönereformen upphörde sålunda privilegierna i vad de tillförsäkrat innehavare av biskopstjänst att vara bibehållen vid sina avlöningstillgångar. Men privilegierna såsom en försäkran åt kyrkan att egendomen icke fick tagas i anspråk för annat än kyrkliga ändamål kvarstår orubbade och någon ändring därutinnan har ej heller senare ägt rum.

Brolin anser även i denna fråga att privilegierna helt upphört. Han påpekar att biskopslönetillgångarna så gott som undantagslöst är av statligt ursprung och att därför endast avkastningen varit upplåten åt biskoparna och innefattad i privilegierna. Detta förhållande utesluter enligt hans mening än mer ett nuvarande privilegieskydd för dessa tillgångar.

Remissinstanserna intager i huvudsak samma ståndpunkt som i fråga om församlingsprästernas lönetillgångar.

På sätt framgår av den allmänna historiken (s. 87) i detta betänkandes första huvudavdelning har genom 1938 års klockarboställslag en avveckling skett av *klockarjorden*, vilken i regel övertagits av vederbörande församling, som därigenom iklätt sig ansvar för det s. k. boställskapitalet.

Kyrkomöteskommittén finner (s. 94 f.) att den nya regleringen, till vilken kyrkomötet lämnade sitt bifall såvitt privilegierna därav berördes, innebar att privilegieskyddet eftergavs för de tillgångar — boställen, lönefonder och försäljningsmedel — som överlämnades till församlingarnas fria disposition. Enligt majoritetens mening överflyttades detta privilegieskydd på boställskapitalet. I den mån klockarjord bibehållits som klockarhemman för kyrkofondens räkning eller till kyrkofonden överförts lönefonder, är dessa tillgångar, anför vidare majoriteten, alltjämt bevarade för kyrkliga ändamål och privilegieskyddet för kyrkans rätt till dem gäller här oförkränkt.

Brolin hävdar för sin del att privilegieskyddet för klockarboställena totalt eftergavs genom 1938 års lagstiftning.

Remissinstansernas inställning till detta spörsmål är densamma som i fråga om församlingsprästernas lönetillgångar.

Slutligen utgör, enligt kyrkomöteskommitténs enhälliga uppfattning, de *årliga statsanslag till domkyrkorna*, som fortfarande utgår såsom ersättning för indragna domkyrkotunnor m. m., alltjämt privilegieskyddade tillgångar enligt artikel 4. Detsamma gäller de *tillgångar, som är avdelade för avlönande av domkyrkosysslomän* (ersättningar för kronotione samt lönefastigheter och försäljningsmedel). — Kammarkollegiet framhåller emellertid att det enligt kollegiets mening icke är Svenska kyrkan utan vederbörande domkyrkor och sysslomän, som åtnjuter privilegieskyddet.

6) Rätt att föra talan för den kyrkliga jorden

I artikel 5 i privilegierna omnämnes kammarkollegiet som en myndighet, utan vilkens samtycke kyrkoägor m. m. ej må säljas. I artikeln gives också regler om bevakande av kyrklig egendoms rätt genom landshövdingens och domkapitlets fullmäktige.

Kyrkomöteskommittén anser (s. 107 f.) att även om ansvaret för den rättsliga vården av den kyrkliga jorden numera är fördelat på flera händer och gränserna för de olika organens åligganden stundom är flytande torde dock domkapitel² och länsstyrelse — vid sidan av kammarkollegiet — vara de myndigheter, som i främsta rummet har att tillvarata det allmännas intressen rörande denna egendom samt att i så måtto artikel 5 i privilegierna fortfarande gäller.

Brolin anför att då uppdraget att föra talan för den kyrkliga jorden numera närmast beror av bestämmelser i annan författning det ej vidare kan anses ha någon privilegiekaraktär.

Kammarkollegiet uttalar att då, efter vad kollegiet utvecklat, någon pri-

² Numera har, jämlikt förslag i Kungl. Maj:ts proposition nr 135 (s. 44 f.) till 1963 års riksdag, det processuella representantskapet för den kyrkliga jorden överflyttats från domkapitlet till stiftsnämnden.

vilegeriad rätt till jorden numera icke synes förefinnas lärer icke heller bestämmelsen om talan för jorden kunna betraktas som ett privilegium.

Det må nämnas att högsta domstolen i beslut den 19 april 1963 (N. J. A. 1963 s. 267) i mål mellan Kopparfors AB samt Rättviks och Bingsjö-Dådrans församlingars kyrkliga samfällighet ansett att domkapitlet i artikel 5 av privilegierna tillförsäkrad talerätt i där avsedda rättegångar angående kyrkoägor alltjämt består samt funnit dom i mål, där domkapitlet ej fått tillfälle deltaga, ej bindande.

7) Frihet för vissa boställen i städer från borgerligt besvär

I artikel 7 av privilegierna frikallas viss kyrklig jord i städerna från borgerligt besvär in natura såsom gästning, inkvartering, vägröjning m. m. Kommittén anser (s. 109) detta privilegium bestå i den mån kommunalt besvär fortfarande utgöres in natura. — Brolin är även i denna fråga skiljaktig och menar att privilegietexten icke kan tolkas så att de nuvarande tjänstebostäderna i städerna omfattas av något privilegieskydd i angivet hänseende. — Jämväl kammarkollegiet anser att ifrågavarande privilegium upphört, eftersom det numera ankommer på pastoratet — och icke på vederbörande tjänst innehavare — att fullgöra en ägares skyldighet i avseende å sådan fastighet, för vilken privilegieskyddet skulle kunna göras gällande.

8) Skyldighet för domstol att låta underrätta biskop och domkapitel om åtal mot präst

Artikel 24 innehåller ett stadgande att biskop och konsistorium skall underrättas om rannsaking av präst och att konsistoriefullmäktig skall förordnas att närvara vid rannsakingen. Enligt kyrkomöteskommitténs mening (s. 70) har genom senare lagstiftning detta stadgande kommit att sakna betydelse; möjligen kan det vara att iakttaga vid rannsaking av präst utan prästerlig befattning. Med anledning av kommitténs uttalande i denna del må anmärkas att enligt bestämmelserna i kungörelsen den 6 november 1964 om inhämtande av myndighets yttrande i vissa mål rörande brott av ämbetsmän m. fl. tillämpligheten av kungörelsen är begränsad till fall, då åtal mot ämbetsman avser brott mot 20 kap. 1—4 §§ brottsbalken eller anledning förekommer att för annat brott döma ämbetsmannen till suspension eller avsättning. Vid brott av lindrigare beskaffenhet föreligger alltså enligt kungörelsen icke någon underrättelseskyldighet för domstolen.

KAPITEL 3

Förslag om upphävande av RF § 114

Kyrkomöteskommitténs förslag

Kyrkomöteskommittén framhåller (s. 211 f.) att privilegierna i vad de tillförsäkrar de kyrkliga tjänst innehavarna särskilda ekonomiska och sociala förmåner i allt väsentligt är upphävda. I den mån de kvarstår är det enligt kommittén uppenbart, att de inte förtjänar att omgärdas med de garantier RF § 114 lämnar. Kommittén erinrar emellertid om att privilegierna enligt dess uppfattning är att anse som ett skydd för Svenska kyrkans ställning i samhället och fortsätter.

»Såsom sådana fylla de allttjämt i viss utsträckning en uppgift. Orden privilegier och privilegielagstiftning leda emellertid tanken till ständs- och klassmotsättningar som icke längre existera. För många framstå de enbart som föräldrade kvarlevor från äldre tider. Detta är ägnat att undanskymma den betydelse RF § 114 allttjämt äger såsom ett konstitutionellt skydd för kyrkan. Det har därför synts kommittén riktigare, att detta skydd — i den mån det bör bibehållas — lämnas kyrkan genom bestämmelser i kyrkolag. Detta innebär icke någon utvidgning av det materiella kyrkolagsbegreppet. Såsom tidigare berörts (s. 117) kunna i privilegierna reglerade ämnen vara av kyrkolags natur och vid upphävande av privilegier, blir frågan om den legislativa naturen av de bestämmelser som träda i stället att bedöma efter de grunder som gälla för de skilda lagstiftningsområdenas bestämmande.

De allttjämt gällande privilegiestadganden vilka enligt kommitténs mening böra ersättas av kyrkolagsbestämmelser äro de vilka tillförsäkra kyrkan bibehållande av stiftsindelningen samt tillgodonjutandet av avkastningen från den kyrkliga jorden och från fonderade medel härrörande från denna jord.»

I sitt utkast till ny kyrkolag föreslår kommittén att denna lag i 9 kap. (s. 234) skall innehålla en lagregel, som anger vilka rikets stift är; samtidigt bör i lagen angivas att Kungl. Maj:t äger förordna om reglering av stiftsgränserna. Vidare upptages i 19 kap. (s. 241 f.) i fråga om den avkomstbringande kyrkliga jorden, med undantag av kyrkojordarna, regler rörande vilka organ, som skall förvalta egendomen, och hur dessa organ skall vara sammansatta samt angående grunderna för förvaltningens ordnande i övrigt. Med avseende å de normer, som skall gälla för förvaltningen, föreslås kyrkolagen endast skola innehålla en allmän regel, som utsäger att förvaltningen skall avse egendomens bevarande och tillgodogörande för kyrkliga ändamål. En sådan regel skulle enligt kommittén tillgodose det

konstitutionella skydd för den kyrkliga jorden, som kyrkan för närvarande åtnjuter i privilegierna. I 21 kap. (s. 242) föreslås stadgande att kyrkofonden skall användas för kyrkliga ändamål och att fondkapitalet ej får förbrukas. Även grunderna för användande av de lokala prästlönefonderna upptages i detta kapitel.

Övriga privilegier anser kommittén icke böra upprätthållas. Sålunda bör det nuvarande privilegieskyddet för de från statsverket till kyrkofonden och till domkyrkor utgående ersättningarna för anslag i kronotonde m. m. icke behållas genom bestämmelser av kyrkolags natur. Icke heller frågorna om det processuella representantskapet för den kyrkliga jorden eller om skyldighet för domstol att låta underrätta biskop och domkapitel om åtal mot präst funnes anledning att reglera i kyrkolag.

Därest kyrkans i RF § 114 grundade konstitutionella skydd i angiven utsträckning bevaras genom bestämmelser av kyrkolags natur, föreslår kommittén att — genom beslut av Kungl. Maj:t, riksdag och kyrkomöte — prästerskapets privilegier formellt upphäves.

Remissmyndigheterna har icke haft något att erinra emot att de privilegier, som alltjämt består, blir upphävda. Beträffande frågan om och i vad mån sådana privilegier bör ersättas av regler av kyrkolags natur har meningarna varit delade.

Enligt justitiekanslersämbetet synes det principiellt sett lämpligt att ersätta privilegieskyddet, i den mån det kvarstår, med bestämmelser i kyrkolag. Oavsett ämbetets uppfattning att sådant skydd icke föreligger för den kyrkliga jorden förordar ämbetet att denna jords bevarande och tillgodogörande för kyrkliga ändamål säkras genom kyrkolagsbestämmelse. Där- emot anser sig ämbetet icke böra tillstyrka någon medbestämmanderätt för kyrkomötet beträffande stiftsindelningen.

Kammarkollegiet framhåller att i regeringsformen skiljes mellan kyrkolagsfrågor (§ 87:2) och privilegiefrågor (§ 114). De förekommer där som i princip sidoordnade och artskilda. Enligt kollegiets mening synes det knappast förenligt med denna systematik att låta ett endast i privilegierna behandlat ämne hänföras under kyrkolagsbegreppet för det fall att privilegieskyddet för samma ämne upphör. Kollegiet förklarar sig därför ej kunna dela kommitténs uppfattning rörande den konstitutionella möjligheten att överföra privilegiefrågor till kyrkolag.

Statskontoret uttalar att ämbetsverket ej kan finna skäl att såsom villkor för privilegiernas upphävande skall gälla att i den nya kyrkolagen föreskrifter införes, som garanterar kyrkan rätt att bibehålla stiftsindelningen och att tillgodonjuta avkastningen av den kyrkliga jorden. Angivna förmånens privilegierade ställning måste nämligen enligt statskontorets mening ha gått förlorad. Privilegiegarantin bör därför snarast avskaffas utan att detta upphävande sammanbindes med utformningen av den nya kyrkolagen.

Länsstyrelsen i Örebro län förklarar sig vara tveksam om det lämpliga i att frågor, som berör de kyrkliga privilegierna, skulle fastslås vara av kyrkolags natur. Även om kommitténs resonemang är logiskt och ur formella synpunkter godtagbart kan det icke helt förbises att privilegieväsen över huvud taget är föga förenligt med nutida betraktelsesätt och att det ur psykologiska synpunkter kan te sig stötande att omgärda privilegier av något slag med vad som skulle kunna uppfattas som ett förstärkt privilegieskydd.

Svenska stadsförbundet anser att reformarbetet på ifrågavarande område bör inledas med upphävande av RF § 114 så att varje risk undanröjes för att prästerskapets privilegier vid en blivande kyrkolagstiftning skall spela rollen av något slags bytesobjekt.

De kyrkliga remissmyndigheterna har, i den mån de yttrat sig i denna del, i allmänhet sammankopplat frågan om privilegiernas upphävande med deras ersättande av bestämmelser av kyrkolags natur.

Riksdagens skrivelse av år 1956

I de likalydande motionerna nr I: 30 av Carl Albert Andersson och II: 39 av Andersson i Linköping hemställdes vid 1956 års riksdag att riksdagen måtte hos Kungl. Maj:t anhålla om utredning och förslag om upphävande av RF § 114. Motionärerna framhöll att särskilda privilegier för vissa grupper av medborgare är oförenliga med fullt genomförd demokrati. De menade att de alltjämt bestående ståndsprivilegiernas omfattning närmare borde utredas och ställde sig beträffande prästerskapets privilegier kritiska till vissa uttalanden i kyrkomöteskommitténs betänkande. Sålunda ifrågasatte motionärerna om inte tesen om dessa privilegier såsom tillkommande samtliga kyrkans medlemmar är en efterhandskonstruktion. I varje fall ansåg motionärerna det vara tveksamt, om det är riktigt och lämpligt att skapa garantier för kyrkans verksamhet genom att utnyttja det i sönderfall varande systemet av rättsregler rörande prästerskapets privilegier. Enligt motionärernas mening borde möjlighet skapas att upphäva återstående ståndsprivilegier genom samstämmiga beslut av Kungl. Maj:t och riksdagen utan adels- eller kyrkomötes bifall.

I anledning av dessa motioner anförde konstitutionsutskottet i sitt av riksdagen godkända utlåtande (nr 13) följande.

»Ståndsprivilegierna ha utformats under helt andra samhällsförhållanden än de nu rådande. De föreställningar om olika medborgargrupperns skyldigheter och rättigheter, som kommit till uttryck i privilegielagstiftningen, låta sig icke förena med nutida uppfattning om fördelning av samhälleliga plikter och förmåner.

Väsentligen i överensstämmelse med denna ändrade syn på samhället har flertalet av de forna riksståndens privilegier upphävts eller i vart fall förlorat praktisk betydelse. Så är framför allt fallet med adelns, borgerskapets och bondeståndets privilegier. Adelsprivilegierna sakna sålunda, även där de icke formellt upp-

hävts, i stort sett reell innebörd. Borgerskapets privilegier kunna knappast tänkas få aktualitet annat än i samband med en omreglering av statens och städernas inbördes ekonomiska förhållanden. Ej heller bondeståndets privilegier torde numera ha praktisk betydelse.

Även prästerskapets privilegier ha, i vad de kyrkliga tjänsteinnehavarna därigenom tillförsäkrats särskilda ekonomiska och sociala förmåner, så gott som helt förlorat sin giltighet. I den mån de i övrigt alltjämt gälla, framstå de i väsentliga stycken som ett skydd för svenska kyrkan. Det förhållandet, att dessa regler numera icke uppfattas som bestämmelser, skyddande de enskilda ståndsmedlemmarnas förmåner, torde vara den egentliga anledningen till att de i stora delar ej formligen upphävts. Härei kan man också söka förklaringen till att privilegieskyddet alltjämt finnes inskrivet i regeringsformen.

Frågan om upphävande av § 114 regeringsformen bör — med hänsyn till det förhållande, som råder mellan de prästerliga privilegierna och det skydd dessa åtnjuta enligt § 114 regeringsformen — ses i samband med det av kyrkomöteskommittén i dess nyligen avgivna, ovan nämnda betänkande framlagda förslaget att upphäva prästerskapets återstående privilegier och att i vissa delar ersätta dem med bestämmelser av kyrkolags natur. Om prästerskapets privilegier upphävas, saknas tillräcklig anledning att i regeringsformen bibehålla de i dess § 114 givna reglerna om ståndsprivilegierna. Frågan om denna grundlagsparagrafs upphävande bör därför enligt konstitutionsutskottets mening prövas i samband med kyrkomöteskommitténs nyss nämnda förslag.»

På utskottets hemställan anhöll riksdagen i skrivelse den 30 maj 1956 (nr 276) hos Kungl. Maj:t om utredning och förslag om upphävande av § 114 RF.

Kungl. Maj:t har den 13 juni 1958 överlämnat riksdagens skrivelse till kyrka-statutredningen att tagas under övervägande vid fullgörandet av dess uppdrag.

KAPITEL 4

Utredningen

Inledningsvis vill kyrka—statutredningen framhålla att vid bestämmandet av i vilken omfattning utredningen på grund av riksdagsskrivelsen har att behandla den däri gjorda framställningen måste beaktas, att utredningens uppdrag enligt direktiven avser förhållandet mellan staten och Svenska kyrkan. Av den sålunda givna ramen torde följa att utredningen ej bör befatta sig med spörsmålet om upphävande av RF § 114 i vidare mån än som rör de privilegier, som tillkommer prästerskapet. Vidare är att märka att i utredningens uppdrag icke ingår att framlägga några förslag beträffande frågan hur relationerna mellan staten och kyrkan bör utformas, utan utredningens huvuduppdrag är att förebringa material för en fortsatt diskussion av och ett framtida ställningstagande till denna fråga samt att för sådant ändamål göra en inventering av hittills verkställda undersökningar och kartlägga föreliggande problem och reformförslag. Till följd av denna begränsning i uppdraget synes det ej böra ankomma på utredningen att taga ställning till spörsmålet om RF § 114 bör upphävas.

Enligt nämnda grundlagstadgande kräves för upphävande eller ändring av prästerskapets privilegier kyrkomötets samtycke. Såsom framgår av den föregående redogörelsen föreslår kyrkomöteskommittén att samtliga privilegier upphäves med tillämpning av denna ordning. Därvid förutsättes dock att vissa privilegier, som enligt kommittén skyddar kyrkans rätt, ersättes med bestämmelser av kyrkolags natur, varigenom kyrkomötets medbestämmanderätt i fråga om dessa privilegier bevaras.

Det tillvägagångssättet är emellertid också möjligt att man går direkt — genom Kungl. Maj:ts och två riksdagars beslut — på ett upphävande av RF § 114 såvitt angår prästerskapets privilegier, varefter dessa kan avvecklas utan att kyrkomötets samtycke behöver föreligga. Frågan i vilken omfattningsmässig ordning en sådan avveckling skall ske torde kunna lösas på samma sätt som när fråga är om upphävande eller ändring av annan lagstiftning, som tillkommit före år 1809. Hänsyn får tagas till vederbörande privilegiestadgandes materiella innehåll. Om det sakligt sett rör ekonomisk-administrativ lagstiftning kan således Kungl. Maj:t själv besluta; anses stadgandet ha karaktär av kyrkolag får det ändras i den ordning som gäller härför; har det kommunallags karaktär tillkommer beslutanderätten Kungl. Maj:t och riksdagen o. s. v.

I det följande skall — på grundval av kyrkomöteskommitténs uppfattning om de privilegiebestämmelser, som fortfarande äger giltighet — undersökas vilken karaktär dessa bestämmelser, bortsett från deras privilegienatur, kan anses ha. Beträffande kyrkolagsbegreppet följes här kommitténs tolkning enligt vilken (s. 116) som kyrkolag bör räknas för kyrkans väsen, organisation och verksamhet grundläggande bestämmelser, dock att, därest i en viss fråga det borgerliga samhällets intressen framträder med särskild styrka och därför måste tillerkännas avgörande vikt, frågan får undantagas från kyrkolagstiftningens form, även om den är av stor betydelse för kyrkan. I vissa fall får alltså göras en avvägning av det kyrkliga intresset mot den vikt ämnet har från andra synpunkter.

1) Frihet för boställe att delta i prästgårds- och kyrkobyggnad

Byggnad och underhåll av kyrka och prästgård är en kyrkokommunal angelägenhet. Kyrkokommunen svarar således för kostnaderna härför. Här är alltså fråga om frihet från kyrkokommunal beskattning. I den ordning, som gäller för stiftande eller ändring av kommunallag, skall därför prövas fråga om upphävande av dessa privilegier.

2) Frihet för präst att delta i kyrkvaktares avlönande

Avlönande av kyrkvaktare är en kyrkokommunal angelägenhet. Spörsmålet synes vara att bedöma på samma sätt som föregående fråga. Upphävande av detta privilegium torde alltså böra prövas i den ordning, som gäller för stiftande eller ändring av kommunallag.

3) Rätt för präst till fria gravplatser och fri klockringning

Närmast ligger till hands antaga att ifrågavarande förmåner är att betrakta som ett slags löneförmåner. Godtages denna uppfattning skall alltså frågan om en avveckling av dessa förmåner behandlas som en lönefråga.

4) Bibehållande av stiftsindelningen

Detta är ett organisationsspörsmål. Sådan fråga torde i allmänhet regleras genom Konungens administrativa lagstiftning. När regleringen kräver utgifter fordras riksdagens medverkan. Det ligger nära till hands att anse att fråga om ändring i bestämmelserna om stiftsindelningen efter upphävande av privilegieskyddet skall avgöras i nämnda ordning. Emellertid kan ifrågasättas huruvida icke bestämmelserna bör hänföras till kyrkolag. Gällande kyrkolag innehåller visserligen ej några direkta stadganden om stiftsindelningen, men denna måste anses vara av betydelse för kyrkans organisation. Kyrkomöteskommittén anser bestämmelser av sådant slag vara att hänföra till kyrkolag.

5) Svenska kyrkans rätt till den kyrkliga jorden m. m.

Enligt kyrkomöteskommittén gäller att den *kyrkliga jorden*, inklusive fonderade medel härrörande från denna jord och boställskapital för klockarboställen, på grund av privilegierna (art. 3 och 4) skall användas för kyrkliga ändamål. Om den författningsmässiga karaktären av en sådan regel efter ett upphävande av RF § 114 kan olika meningar råda. Enligt kommitténs uppfattning bör en bestämmelse av nämnda innehåll till följd av dess betydelse för kyrkan hänföras till kyrkolag. Ett godtagande av denna uppfattning skulle alltså leda till att i nyssnämnda läge upphävande eller ändring av bestämmelsen skall ske i den för kyrkolag stadgade ordningen.

Här föreligger ett från rättsliga synpunkter svårbedömt läge. Det är att märka att huvuddelen av den avkomstbringande kyrkliga jorden med tillhörande fonder är av stiftelsekaraktär och enligt villkoren för dessa stiftelser skall användas för kyrkliga ändamål. Den omständigheten att privilegieskyddet bortfaller medför ej att tillgångarna kan disponeras för annat ändamål, utan giltigheten av stiftelsevillkoren består. Ändring därutinnan kan ej genomföras medelst kyrkolagstiftning.

Är det fråga om egendom, som anslagits av kronan, kan ifrågasättas om icke efter privilegieskyddets upphävande ändring i egendomens disposition kan vidtagas i administrativ lagstiftningsväg. Vad angår kyrklig jord, vartill den kyrkliga kommunen har äganderätten, lär det närmast bli en kommunallagsfråga, för vilket ändamål avkastningen skall användas.

Privilegeskydd gäller vidare enligt kyrkomöteskommittén till förmån för kyrkan beträffande från statsverket till kyrkofonden samt till domkyrkor och domkyrkosysselmän utgående *ersättningar för anslag i kronotonde m. m.* Kommittén anser detta privilegieskydd icke ha den betydelse för kyrkan att det bör bibehållas genom bestämmelser av kyrkolags natur. I legislativt hänseende torde dessa ersättningar falla under riksdagens beskattningsmakt.

Jämväl de till *kyrkofonden* överförda tillgångarna i form av fonder och boställsavkastning omfattas enligt kyrkomöteskommittén av privilegieskydd. Kommittén föreslår att detta skydd skall ersättas av bestämmelse i kyrkolag, att tillgångarna skall användas för kyrkliga ändamål och att de ej får förbrukas. Dessa tillgångar kan alltefter sättet för deras uppkomst uppdelas i två huvudgrupper nämligen dels sådana, som helt eller till huvudsaklig del härrör från kronoanslag och för vilka alltså torde vara att tillämpa vad ovan sagts rörande dylika anslag, dels sådana, som har ett övervägande kyrkligt ursprung och för vilka gäller vad ovan anförts rörande övrig kyrklig egendom.

6) Rätt att föra talan för den kyrkliga jorden

Detta stadgande torde i legislativt hänseende höra till området för Kungl. Maj:ts administrativa lagstiftningsmakt.

7) *Frihet för vissa boställen i städer från borgerligt besvär*

Ifrågavarande bestämmelse torde författningsmässigt ha karaktären av kommunallag.

8) *Skyldighet för domstol att låta underrätta biskop och domkapitel om åtal mot präst*

Spörsmålet torde vara att bedöma på samma sätt som talerätten för den kyrkliga jorden enligt 6).

Som framgått av redogörelsen i föregående kapitel är rättsläget beträffande prästerskapets privilegier i hög grad oklart. Främst råder oenighet om i vilken omfattning dessa privilegier ännu består. Men även om man utgår ifrån att ett visst privilegiestadgande gäller är det många gånger svårt att klarlägga vilken innebörd det har i dagens samhälle.

Flertalet av de förmåner och rättigheter, som enligt kyrkomöteskommitténs mening fortfarande omfattas av privilegieskydd, är numera av mycket ringa praktisk betydelse. Så är fallet med dels den skattefrihet, som boställsjorden och prästerskapet anses i viss utsträckning åtnjuta enligt privilegierna, dels förmånen, som avser rätt till fria gravplatser och fri klockringning¹ för präst och hans närmaste, dels friheten för vissa boställen i städer från borgerligt besvär in natura och dels stadgandet om skyldighet för domstol att låta underrätta biskop och domkapitel om åtal mot präst. Jämväl det privilegium, som anses giva domkapitel och länsstyrelse behörighet att föra talan för den kyrkliga jorden, torde ha tämligen liten praktisk betydelse för kyrkan.

Kyrkomöteskommittén anser vidare att privilegieskydd föreligger för stiftsindelningen. Detta privilegiums reella betydelse ligger i att kyrkomötet garanteras medbestämmanderätt i avseende å denna indelning, aningen fråga är om inrättande av nya stift, indragning av bestående eller mera betydande ändring av gränserna mellan olika stift. Det må anmärkas att något motsvarande privilegieskydd icke göres gällande för annan kyrklig indelning, t. ex. pastoratsindelningen. Här ifrågavarande privilegium har därför en ganska begränsad räckvidd.

Av de privilegier, som enligt kyrkomöteskommittén ännu gäller, återstår härefter kyrkans rätt till viss kyrklig egendom. Då kommittén använder sig av uttrycket »kyrkans rätt» avser den därmed icke att göra något ställningstagande till frågan om kyrkan äger rättssubjektivitet eller om denna rätt innefattar äganderätt eller andra civilrättsligt bestämda befogenheter. Med uttrycket säger sig kommittén ej mena annat än att egendomen skall användas endast för kyrkliga ändamål. Påpekas må att just beträffande

¹ Numera lärer vid jordfästning rätt till fri klockringning tillkomma alla församlingsbor.

denna privilegiefråga meningarna brutit sig särskilt starkt. Inom kommitén har avvikande mening uttalats och bland remissmyndigheterna har justitiekanslersämbetet, kammarkollegiet och statskontoret ansett att något privilegieskydd icke föreligger.

Fråga uppkommer då vilken praktisk betydelse — bortsett från kyrkomötets medbestämmanderätt enligt RF § 114 — ifrågavarande privilegieskydd har för kyrkan. Kan med andra ord egendomen, om den uppfattningen godtages att sagda skydd gått förlorat, enligt gällande rätt tagas i anspråk för andra än kyrkliga ändamål?

Av redogörelsen i kap. 4 i den första huvudavdelningen i detta betänkande framgår att större delen av den avkomstbringande kyrkliga jorden med därtill hörande fonder privaträttsligt anses tillhöra församlingskyrkorna som stiftelser. Enligt gällande rättsgrundsatser skall dylik stiftelseegendom användas för det med stiftelsen avsedda syftet, alltså för kyrkliga ändamål och någon ändring därutinnan (permutation) anses ej kunna ske med mindre syftet på grund av ändrade förhållanden icke kan fullföljas eller dess fullföljande framstår som olämpligt. Oavsett privilegierna består eller ej, kan alltså ifrågavarande egendom till följd av stiftelsernas ändamålsbestämning icke disponeras för andra än kyrkliga ändamål.

Viss tvekan kan däremot råda om kyrkans rätt i ovan angiven mening till kronoanslagen och utgående ersättningar för sådana anslag samt den kyrkliga egendom, vartill församlingarna och pastoraten privaträttsligt har äganderätten, kan hävdas utan stöd av privilegierna. Beträffande kronoanslagen anför sålunda Schalling i sin avhandling *Den kyrkliga jordens rättsliga ställning i Sverige* (s. 229) att dessa är att anse såsom upplåtna med besittningsrätt, vars beständighet är knuten till prästerskapets privilegier, i den mån de äger bestånd och upphör med dem. Oberoende av privilegiefrågan kan dock göras gällande att egendomen anslagits utan tidsbegränsning och att det därför, så länge ändamålet består, icke torde finnas grund för kronan att återtaga egendomen. Vidkommande den kyrkliga egendom, som äges av församlingarna och pastoraten, skulle privilegieskyddet närmast utgöra ett hinder för att denna disponerades på samma sätt som den fria församlingsegendomen. För egendomen gäller emellertid — liksom för stiftelseegendomen och kronoanslagen — särskild lagstiftning enligt vilken den skall vara förbehållen exklusivt kyrkliga ändamål. Det torde väl kunna ifrågasättas om den bundenhet för församling och pastorat, som följer av denna lagstiftning, upphör vid borttagande av privilegieskyddet.

Det är uppenbart att prästerskapets privilegier vid sin tillkomst innebar ett visst stöd åt den kyrkliga verksamheten i riket. Privilegier är emellertid oförenliga med en demokratisk samhällssyn. Om staten vill stödja viss verksamhet bör sådant stöd lämnas i annan ordning. Enighet råder också

om att prästerskapets privilegier, i den mån de ännu äger bestånd, bör upphävas.

Som förut nämnts har kyrkomöteskommittén föreslagit att vissa av de privilegier, som enligt dess mening fortfarande gäller och är av väsentlig betydelse för kyrkan, främst de som rör skyddet för den kyrkliga jorden, i samband med upphävandet skall ersättas med bestämmelser i kyrkolag. Utredningen, som icke tar ståndpunkt i den kontroversiella frågan om den konstitutionella möjligheten att överföra privilegiefrågor till kyrkolag, har ovan påvisat att eventuellt föreliggande privilegieskydd är av begränsad praktisk betydelse för kyrkan.

I den föregående framställningen har spørsmålet om prästerskapets privilegier behandlats med utgångspunkt i det nuvarande organisatoriska sambandet mellan kyrkan och staten. I ett läge med en fri kyrka finnes uppenbarligen icke utrymme för någon kyrkomötets medbestämmanderätt i privilegie- och kyrkolagsfrågor. Ett upphävande av RF § 114 inverkar emellertid ej på giltigheten av privilegierna utan dessa måste upphävas i särskild ordning (se ovan s. 353 ff.). I kapitel 5 i den första huvudavdelningen av detta betänkande har utredningen — oberoende av innebörden i möjligen ännu gällande privilegiestadganden — närmare utvecklat de skäl, som kan åberopas för att kyrkan vid en skilsmässa från staten får behålla den rätt, som den för närvarande har till den kyrkliga egendomen.

om all prästerkapets privilegier. I den mån de ännu äro bestånd för
upphävas.

Som löst nämns här kyrkomöteskommitténs förslag till vissa av de
privilegier, som enligt dess mening förtjänade gälla och är av väsentlig
betydelse för kyrkan. Träna, som rör ströket för den äfveliga kyrkan,
i samband med upphäandet af den kyrkans med bestämmelser i kyrko-
lärobyggnad, som löst är af betydelse för kyrkan. I den kyrkans bestånd
konstitutionella möjligheten att öfverföra privilegier till kyrkan, har
ovan nämnt all eventuellt föregående privilegier till kyrkan. I den kyrkan
praktisk betydelse för kyrkan.

I den föregående förslagsutkastningen har spörsmålet om prästerkapets privilegier
lagts betydligt med utgångspunkt i det nämnta kyrkans bestånd. I den kyrkan
handlar med kyrkan om staten. I ett läge med en kyrka finnes upphä-
dningen för kyrkan för någon kyrkans bestånd. I den kyrkan
privilegier och kyrkans bestånd. I den kyrkans bestånd av kyrkan i den kyrkan
omständigt af på gifligheten af kyrkans bestånd. I den kyrkans bestånd
statligt uttryck för ovan i 355 U. 3. 4 kapitel 2 i den kyrkans bestånd.
ningen av kyrkans bestånd har uttrycket -- uttrycket av kyrkans bestånd
möjligen äro gällande privilegier -- uttrycket av kyrkans bestånd af kyrkan
som kan uttryck för all kyrkan för en kyrkans bestånd. I den kyrkans bestånd
den till, som den för nämnts här till den kyrkans bestånd.

BILAGA

BILAGA

Ekonomiska förhållanden i kyrkor och samfund i vissa främmande länder¹

Finland

En redogörelse för den kyrkliga egendomens ställning i Finland är av betydande intresse på grund av att rättsutvecklingen där intill år 1809 varit densamma som i Sverige. Utmärkande för den utveckling, som efter nämnda år ägt rum i Finland, är den vidsträckt självständighet som de kyrkliga organen trots statskyrkosystemet erhållit bl. a. i avseende å förvaltningen och dispositionen av egendomen. Denna självständighet är mest markerad vad gäller boställena beroende närmast därpå, att dessa kommit att betraktas såsom församlingarnas egendom.

Enligt lagen den 25 februari 1966 om de evangelisk-lutherska församlingarnas boställen och fonder samt förordningen den 22 april samma år angående verkställighet av denna lag ankommer det på ett församlingens organ, kyrkoförvaltningsnämnden, att förvalta boställena. Nämnden äger därvid bl. a. dels att fatta beslut om och låta utföra de reparationer, som befinnes nödiga, dock att ärenden, som kräver större kostnader, skall underställas kyrkofullmäktige för handläggning, dels att verkställa utarrendering av boställe inom den ram, som angivits i en av kyrkofullmäktige godkänd och av domkapitlet fastställd dispositionsplan för boställsmarken. Om å boställe finnes skog har kyrkoförvaltningsnämnden ansvaret för att denna vårdas och användes enligt den av kyrkofullmäktige fastställda skogshushållningsplanen. Ekonomisk besiktning å boställe förrättas efter förordnande av domkapitlet av en synenämnd bestående av kontraktsprosten som ordförande samt en av domkapitlet förordnad och en av kyrkoförvaltningsnämnden kallad person. Besvär över synenämndens beslut anföres hos domkapitlet. Avträdessyn å boställe förrättas av en särskild synenämnd av vars ledamöter en utses av kyrkoförvaltningsnämnden, en av arrendatorn och en av kontraktsprosten. Besvär över beslut, som fattats av sådan synenämnd, anföres hos ortens under rätt.

Beträffande försäljning av boställes jord- eller vattenområde stadgas i boställslagen att sådan må äga rum under förutsättning att den befinnes fördelaktig ur avkastningssynpunkt eller av annan orsak eller ändamålsenlig för tillgodoseende av kolonisations- eller andra allmänna behov. Om försäljning beslutar kyrkofullmäktige. Beslutet går via domkapitlet till kyrkostyrelsen för fastställelse.

Plats för prästgård och kantorsgård samt för pastorsexpedition, om denna förlägges skilt från prästgården, bestämmes enligt boställslagen av kyrkofullmäktige. Beslutet skall underställas domkapitlet för prövning och fastställelse.

Boställslagen innehåller vidare bestämmelser om den kapitalfond, som i regel

¹ Redogörelsen har utarbetats inom utredningens sekretariat och grundar sig på införskaffad författningstext och utländsk litteratur samt beträffande Finland, Västtyskland, England, Skottland och USA på uppgifter, som utredningen erhållit vid de besök som gjorts i dessa länder. Vidare har beaktats redogörelser på svenska, av vilka främst må nämnas den av Svenska pastoratens riksförbund utgivna skriftserien Stat och kyrka i skilda länder (I—III).

skall finnas i varje församling. Till denna fond skall överföras bl. a. vid överlåtelse av fast egendom influtna medel samt av skogsförsäljning erhållen nettotinkomst, efter det därifrån avdragits den avgift, som enligt lag skall inbetalas till kyrkans centralfond. Kapitalfonden skall uppbringas till visst minimibelopp. Dess medel får användas till varjehanda kapitalutgifter såsom byggande av kyrka, församlingshus, prästgård och kantorsgård, anläggande av gravgård, anskaffning av orgel samt installation av uppvärmnings- och belysningsanordningar i kyrka. Om dispositionen av medlen beslutar kyrkofullmäktige. Leder beslutet till underskridande av fondens minimibelopp eller gäller beslutet användningen av medlen i det fall att fonden redan understiger sagda minimibelopp skall beslutet underställas kyrkostyrelsen för fastställelse.

Övriga bestämmelser om den kyrkliga egendomen återfinnes huvudsakligen i kyrkolagen av den 23 december 1964. På kyrkofullmäktige ankommer efter beredning av kyrkoförvaltningsnämnden att handlägga ärenden om användningen och förvaltningen av kyrkans och församlingens egendom och andra tillgångar samt om byggande och underhåll av kyrka och övriga för församlingen behövliga byggnader och anläggningar (301 §). Kyrkofullmäktiges beslut om nybyggnad eller väsentlig ändring av kyrka eller klockstapel skall insändas till domkapitlet, som jämte eget utlåtande skall översända handlingarna till kyrkostyrelsen för prövning. Godkännes beslutet skall ärendet underställas regeringen för prövning och fastställelse (338—339 §§). Motsvarande skall i tillämpliga delar gälla om anläggande av begravningsplats. Beslut om byggande av jordfästningskapell skall underställas kyrkostyrelsens — men ej regeringens — prövning (342 §).

Värdeföremål, konstverk, böcker och handlingar i kyrkans arkiv och bibliotek samt fornföremål, som församling innehar, må ej försälas eller på annat sätt överlätas utan domkapitlets samtycke (355 §).

Beträffande annan kyrklig jord än boställen stadgas att denna ej skall dragas eller föryttras från kyrkans behov utan högsta nödortf eller kyrkans synnerliga nytta. Förekommer sådana viktiga skäl till försäljning må kyrkofullmäktige besluta därom men beslutet skall underställas kyrkostyrelsens prövning och fastställelse. Vidare skall domkapitlet avgiva utlåtande i ärendet. Därest kyrkofullmäktige i fråga om värden av den kyrkliga jorden skulle besluta sådant, som uppenbarligen länder kyrkan till skada, må kyrkoherden anmäla saken till domkapitlet för prövning, därvid med verkställigheten av beslutet under tiden skall anstå (356 §).

Varje församling skall ha en stadga för ekonomiförvaltningen, i vilken skall ingå bestämmelser om hur kyrkans och församlingens medel skall förvaltas och göras inkomstbringande. Stadgan antages av kyrkofullmäktige samt underställs domkapitlets prövning och fastställelse (359 §). Dessa medel och inkomster må användas endast för kyrkans och församlingens utgifter till underhåll av allt, som hör till kyrkoväsendet i församlingen (361 §).

Om tillgängliga medel ej förslår för bestridande av kostnaderna, däri inbegripna lönerna åt präst, lektor, kantor-organist och diakonissa i församlings tjänst, är församling skyldig att uttaxera kyrkoskatt. Församling skall även, i enlighet med förstärkta biskopsmötets beslut om uttaxering, inbetala visst årligt bidrag till kyrkans centralfond. Sistnämnda uttaxering är begränsad till ett visst antal penni per skatteöre. Härutöver åligger det församling att till centralfonden inleverera fem procent av sina nettotinkomster av skogsförsäljning och tre procent av sina ränteinkomster å vissa fonder (501 §).

Kyrkans centralfond, som tillskapades år 1941, har vissa likheter med den svenska kyrkofonden men kan i flera hänseenden icke jämföras med sistnämnda fond. Sälunda har centralfonden, vilken förvaltas av kyrkostyrelsen, icke samma do-

minerande ställning inom den kyrkliga ekonomin i Finland som kyrkofonden i Sverige. År 1963 uppgick centralfondens inkomster till 8,2 miljoner mark, varav 7,6 miljoner utgjordes av de hos församlingarna uttaxerade medlen däri inräknade församlingarnas avgifter för pensioner åt prästerskapet, kantor-organisterna och diakonissorna. Dess kapitaltillgångar belöpte sig samma år till 4,4 miljoner mark. Centralfondens främsta funktion är — liksom kyrkofondens — att bidra till en utjämning av uttaxeringen för kyrkliga ändamål mellan olika kyrkliga kommuner. I motsats till i Sverige, där utjämningen av pastoratens kostnader för avlönande av präster och kyrkomusiker sker efter automatiskt verkande regler, åstadkommes utjämningen i Finland genom att skattetyngda församlingar efter skälighetsprövning tilldelas bidrag till lönekostnaderna ur centralfonden (år 1963 0,7 milj. mark). I skatteutjämning riktning verkar också de särskilda bidrag, som likaledes efter skälighetsprövning utgår ur centralfonden för uppförande av kyrkor, församlingshus och prästgårdar samt för andra nödvändiga kyrkliga byggnadsföretag (år 1963 1,6 milj. mark). Om utdelning av understöden beslutar kyrkostyrelsen inom ramen av den utgiftsstat, som förstärkta biskopsmötet årligen fastställer för fonden. Ur centralfonden utgår vidare kostnaderna för prästerskapets, kantor-organisternas och diakonissornas pensionering (år 1963 2,4 milj. mark) samt för avlöningen till vissa stiftspräster. Med medel ur centralfonden bestrides även kostnaderna för kyrkomötet, förstärkta biskopsmötet, biskopsmötet och kyrkostyrelsen (år 1963 tillhoppa 0,6 milj. mark) samt vissa andra för kyrkan gemensamma utgifter.

Vissa kyrkliga utgifter bestrides med statsmedel. Som exempel härpå kan nämnas kostnaderna för biskoparnas avlöning samt avlönings- och övriga kostnader för domkapitlen. Ett mindre bidrag (9 456 mark) av statsmedel utgår till centralfonden.

Skyldighet att erlægga *kyrkoskatt* åvilar medlemmar av den evangelisk-lutherska kyrkan och andra juridiska personer än religiösa samfund. Viss kritik har riktats mot att de juridiska personerna skall erlægga kyrkoskatt. Utdebiteringen till kyrkoskatt uppgår till i medeltal något över en procent av den beskattningsbara inkomsten. Skatteinkomsterna uppgick år 1961 till omkring 8 500 milj. mark i då gällande valuta.

Kyrkoskatten fastställs på grundval av budgetförslag som upprättas av kyrkoförvaltningsnämnden i församlingen. Sedan kyrkorådet avgivit yttrande över förslaget, fastställs budgeten av kyrkofullmäktige. Det belopp, som utöver andra inkomster och i bruk taget kapital erfordras för bestridande av godkända utgifter, uppbäres såsom kyrkoskatt av dem som är skyldiga att erlægga sådana utskylder.

Kyrkofullmäktige eller, med stöd av bemyndigande i reglemente, kyrkoförvaltningsnämnden äger bevilja nedsättning av kyrkoskatten eller helt befria från denna skatt, när det på grund av t. ex. sjukdom skulle vara uppenbart obilligt att indriva skatten.

Kyrkoskatten uppbäres och indrives genom statens försorg tillsammans med övriga skatter. Skatten uppbäres preliminärt, varvid olika tabeller användes för personer som tillhör kyrkan och för dem som ej är medlemmar. Staten svarar inte för restantierna. En avräkning sker sålunda, att åtta procent av den debiterade skatten innehålls under fem år, varefter utbetalning sker med avdrag för belopp som ej kunnat indrivas. Församlingarna betalar för indrivningen av kyrkoskatten. Ersättningen beräknas på så sätt, att sex procent av beskattningsmyndigheternas samtliga indrivningskostnader anses belöpa på kyrkoskatten.

Avgifter till de fria samfunden uppbäres inte tillsammans med skatterna. Registrerat samfunds uppborðslängd är emellertid exekutionstitel, varför indrivning kan erhållas på grund av sådan längd utan att domstols dom först utverkas.

Trossamfunden är fria från statlig inkomst- och förmögenhetsskatt, arvsskatt, gåvoskatt samt stämpelskatt vid köp av fastighet. Kommunalskatt erlägges för inkomst av fastighet och rörelse.

Norge

Utmärkande för den norska kyrkan är den osjälvständiga ställning denna har gentemot staten, vilket förhållande tar sig uttryck icke minst i fråga om förvaltningen och dispositionen av den kyrkliga egendomen.

Reformationen i Danmark-Norge fick icke till följd en så kraftig indragning av kyrklig egendom som i Sverige. Det var i regel endast biskoparnas och klostrens egendomar, som blev föremål för reduktion. Övrig kyrklig egendom lämnades sålunda i stort sett utanför reduktionen. Kronan övertog dock biskoparnas mycket omfattande rättigheter i avseende å denna egendom och fick därigenom en starkare ställning till denna än i Sverige.

Den vidsträckt myndighet kronan vid reformationen erhöll över den oreducerade kyrkliga egendomen tog sig under de följande århundradena uttryck i flera radikala åtgärder beträffande egendomen. Sålunda såldes år 1723 och åren närmast därefter de flesta sockenkyrkorna med all deras egendom och andra inkomstkällor på auktion. Köpeskillingarna tillföll statskassan. Köparna, vilka i allmänhet var privatpersoner och endast i mindre utsträckning sockenmenigheter, blev skyldiga att svara för kyrkornas underhålls- och övriga utgifter. Om köparna eller deras arvingar icke fullgjorde sina skyldigheter förverkades egendomen till kronan. — Efterhand har samtliga privatköpta kyrkobyggnader övergått i sockenmenigheternas ägo. — År 1791 tog staten boställsjord (benefiserat gods) i anspråk för utläggning av 198 officersboställen. I ersättning erhöll prästen av officeren de vanliga årliga jordavgifterna. Under åren 1813—1827 blev vidare 103 löneboställen utlagda till boställen åt civila ämbetsmän. Vidare förordnades genom en lag år 1821 att återstående löneboställen skulle säljas på auktion alltefter de blev åbolediga. Av försäljningsmedlen bildades en fond, Opplysningsvesenets fond, av vars avkastning två tredjedelar skulle tillfalla kyrka och prästerskap och en tredjedel universitetet. Boställets nye ägare skulle dessutom till prästen betala ett årligt vederlag för de jordavgifter, som prästen gick miste om genom försäljningen. Dessa jordavgifter har efterhand avlösts mot ersättning till en central fond, Jordavgiftsfonden. Prästgårdar och änkesäten berördes i princip icke av lagen, dock att där å prästgård fanns skog utöver husbehovet sådan överflödigt skog skulle frånskiljas och försäljas. Köpeskillingen tillföll Opplysningsvesenets fond utan vederlag till prästen. År 1845 beslöts att änkesätena skulle säljas och att medlen skulle användas till pensioner åt prästänkor. Genom en lag år 1882 stadgades slutligen att de stora prästgårdarna genom försäljning skulle reduceras till en viss normalstorlek; försäljningsmedlen inflöt i Prästgårdsfonden.

Såsom tidigare nämnts har numera samtliga privatköpta sockenkyrkor övergått i sockenmenigheternas ägo. Enligt lagen den 3 augusti 1897 om kyrkor och kyrkogårdar gäller den huvudregeln, att varje sockenkyrka skall vara sockenmenighetens egendom, som icke får avhändas. Den närmaste tillsynen över kyrkan och kyrkogården utövas av menighetsrådet (närmast motsvarande vårt kyrkoråd) under kontroll av stiftsdireksjonen, bestående av fylkesmannen (landshövdingen) i stiftsstad och biskopen. För ombyggnad eller större reparation av kyrka samt för utvidgning av kyrkogård kräves samtycke av kyrko- och undervisningsdepartementet. I ärendet skall riksantikvarien höras när kyrkan har antikvariskt intresse. Av sådant intresse anses en kyrka vara när den är över 90 år gammal. En kyrka

får aldrig rivas annat än genom beslut av Konungen och efter hörande av riksantikvarien. Om ny kyrka erfordras skall denna byggas på plats och efter ritningar, som godkänts av Konungen. För anläggning av ny kyrkogård erfordras samtycke av departementet. Kostnaderna för underhåll, reparation samt om- och nybyggnad av kyrka liksom för underhåll, utvidgning och nyanläggning av kyrkogård skall i första hand gäldas av sockenkyrkans inkomster. Förslår icke dessa uttaxeras bristen av den borgerliga kommunen, vilket sammanhänger med att den norska kyrkokommunen, socknen, icke har någon beskattningsrätt.

Intill år 1956, då en ny prästgårdslag trädde i kraft, ägde prästen rätt att bruka prästgården och tillgodogöra sig dess avkastning. Jämlikt den nya lagen har från prästgården avskilts viss del, i regel huvudbyggnaden med visst mindre område, till tjänstebostad åt prästen. Hyran för tjänstebostaden skall av prästen inbetalas till Opplysningsvesenets fond, vilken svarar för underhållskostnaderna och andra utgifter för bostaden. Denna fond står även för kostnaderna för inköp eller uppförande av ny tjänstebostad. Fråga om inköp eller nybyggnad avgöres av Konungen efter samtycke av Stortinget. Prästgårdarna utarrenderas av departementet, som även bestämmer arrendevillkoren. Intäkterna erlægges till förenämnda fond och disponeras i första hand för underhåll och förbättringar av tjänstebostäder och prästgårdar. Den närmaste tillsynen över egendomen utövas av ett utskott om tre personer, som väljes för en period av fyra år av kommunstyrelsen. Syn hålles vart fjärde år av utskottet under ledning av en utav departementet utsedd syneman. Kontrollen över förvaltningen åvilar departementet. Skog och skogsmark, som tillhör prästgård, står under vård och förvaltning av statens skogsväsende. Beslut om försäljning helt eller delvis av tjänstebostad och prästgård träffas av Konungen; försäljningsmedlen inflyter i Opplysningsvesenets fond.

Kostnaderna för sockenprästernas avlöning bestrides dels av avkastningen av vissa lokala kyrkliga fonder, dels genom kommunala bidrag och dels av statsmedel. Biskopars och stiftsprästers löner gäldas av fond- och statsmedel. Kommunen svarar för lön till klockare, organist och kyrkotjänare. Det är också, såsom ovan nämnts, kommunens skyldighet att svara för underhåll m. m. av kyrka och kyrkogård.

Tidigare har berörts några centrala kyrkliga fonder, som står under departementets förvaltning. Från och med år 1963 har samtliga sådana fonder uppgått i Opplysningsvesenets fond. Den årliga avkastningen av denna fond uppföres som inkomst i statsbudgeten till bestridande av utgifter för vissa kyrkliga ändamål samt för undervisning. Det har beräknats att cirka en fjärdedel av statens kostnader för den kyrkliga verksamheten täckes av fondavkastningen.

I frågan om äganderätten till prästgårdarna har meningarna varit delade. Sålunda gjorde professorn Fredrik Brandt i sin lärobok 1867 om norsk rättshistoria gällande att äganderätten tillkom Opplysningsvesenets fond. I en avhandling år 1896 kom professorn Absalon Taranger till det resultatet att äganderätten låg hos själva prästämbetet uppfattat som en stiftelse. Riksarkivarien Ebbe Hertzberg fann i sin avhandling år 1898 att prästgårdarna tillhörde staten. I en år 1965 utgiven skrift »Prestegard och prestelønn» har universitetslektorn Gudmund Sandvik hävdade att staten äger icke blott prästgårdarna utan även de kyrkliga fonderna, däribland Opplysningsvesenets fond.

Såsom redan nämnts har den norska kyrkokommunen inte någon *beskattningsrätt*. Menighetsrådet, som närmast motsvarar kyrkorådet i Sverige, framlägger budgetförslag och gör framställning till den borgerliga kommunen om beviljande av medel. Avgörandet ligger hos kommunen, som emellertid är skyldig att bevilja medel till nödvändiga utgifter. Om kommunen inte gör detta, kan menighetsrådet klaga hos fylkesman och biskop, vilka kan ålägga kommunen att anslå medel. De

som tillhör annat samfund befrias från den del av kommunalskatten som användes för kyrkliga ändamål.

Danmark

Enligt den danska grundlagen (§ 4) är den evangelisk-lutherska kyrkan den danska folkkyrkan och understödes såsom sådan av staten.

I varje kyrkosocken skall finnas ett menighetsråd, som utgör socknens styrelse. Menighetsrådet omhänderhar förvaltningen av den lokala kyrkliga egendomen under kontroll av provstiudvalget, vilket består av prostens två ordförande och två av menighetsråden inom prostriet valda ledamöter (lekmän), samt stiftsövrigheden bestående av biskopen och den av amtmännen (landshövdingarna) inom stiftet, som Konungen utsett till stiftsamtman. För vissa åtgärder beträffande den kyrkliga egendomen kräves godkännande av kyrkoministeriet såsom vid nybyggnad eller större reparation av kyrka och prästgård, anläggning och utvidgning av kyrkogård samt försäljning av fast egendom.

Huvuddelen av sockenkyrkorna i Danmark är självägande stiftelser. Inkomsterna från kyrkan och dess egendom ingår i en kyrkokassa, som förvaltas av menighetsrådet och varav utgifterna för kyrkan och kyrkogården i första hand bestrides. Där dessa inkomster ej förslår täckes bristen genom uttaxering på socknens till folkkyrkan hörande medlemmar.

För flertalet sockenpräster tillhandahåller menighetsråden tjänstebostad i prästgård eller annorstädes. Prästen är skyldig att bebo tjänstebostaden mot en hyra, som fastställs av kyrkoministeriet med hänsyn till bostadens beskaffenhet. Tjänstebostadshyran användes till täckning av utgifterna för bostaden. Om prästgården är så stor att den lämpar sig för utarrendering, äger stiftsövrigheden på framställning av menighetsrådet meddela tillstånd härtill. Arrendekontraktet skall godkännas av provstiudvalget. Menighetsrådet står för alla kostnader för prästgården. Lån för nybyggnad och större reparation beviljas av kyrkoministeriet.

Sockenprästerna avlönas — efter väsentligen samma grunder som statens tjänstemän — dels med avkastningen av förefintliga prästlönetillgångar (jord och kyrkliga fonder), dels med särskilt uttaxerade medel och dels med statsmedel. Enligt gällande bestämmelser svarar staten för 60 procent av prästernas grundlöner samt för hela kostnaden för dyrtidstillägg. Av prästlönetillgångarna förvaltas en del lokalt av menighetsråden och en del såsom stiftsfonder av stiftsövrigheterna. Dessa stiftsfonder kan sägas vara ett slags provinsiella motsvarigheter till vår riksfond för kyrkliga ändamål, kyrkofonden. Kostnaderna för biskoparnas avlöning bestrides helt av statsverket. — De årliga kostnaderna för den danska folkkyrkan kan beräknas till i runt tal 300 miljoner kronor, varav cirka 11 miljoner bestrides av kyrkans egna medel, cirka 105 miljoner genom tillskott från staten och cirka 180 miljoner genom den kyrkliga beskattningen.

Såsom nämnts i det föregående uttages särskild *skatt* för kyrkliga ändamål. I kyrkoskatten ingår en landskyrskatt och lokala kyrkliga avgifter. Landskyrskatten, som kan anses vara en motsvarighet till den allmänna kyrkoavgiften i Sverige, fastställs av kyrkoministeriet. De lokala kyrkliga avgifterna fastställs, efter förslag av menighetsråden, på landsbygden av provstiudvalget, i köpstäderna av stiftsövrigheden samt i Köpenhamn och Frederiksberg av kyrkoministeriet. Kyrkoskatten kan beräknas uppgå till omkring 180 miljoner kronor per år, varav ungefär 20 miljoner kronor i landskyrskatt.

Kyrkoskatt erlägges endast av folkkyrkans medlemmar. De som utträtt ur folkkyrkan samt juridiska personer erlägger således inte någon kyrkoskatt. I dansk

skatterättslig litteratur framhålles att kyrkoskatten därför inte är någon skatt i egentlig mening. Medlem av valgmenighet (frivillig sammanslutning av medlemmar av folkkyrkan för anställande av särskild präst) är i princip skattskyldig men får från kyrkoskatten avdraga erlagd avgift till valgmenigheten, vilket kan medföra att medlem av valgmenighet blir helt befriad från att erlagga kyrkoskatt.

Kyrkoskatten uppbäres och indrives tillsammans med kommunalskatten. Beslut har fattats om införande av källskatt, vilket beräknas komma att ske den 1 januari 1969. Avsikten är att även kyrkoskatten skall uppbäras såsom källskatt.

Västtyskland

De grundläggande bestämmelser, som reglerar förhållandet mellan stat och kyrka i Västtyskland, återfinnes i Weimarförfattningen år 1919, förbundsrepublikens grundlag år 1949, rikskonkordatet mellan tyska staten och påvestolen år 1933 samt fördragen mellan olika delstater och inom dessa verkande lutherska och reformerta landskyrkor.

Weimarförfattningen innehåller, såvitt här är av intresse, följande. Det finnes ingen statskyrka. Varje trossamfund äger själv ordna och förvalta sina angelägenheter inom ramen för de för alla gällande lagarna. De samfund, vilka tidigare intagit ställning såsom offentlighetsrättsliga korporationer, förblir i denna ställning. Andra trossamfund kan efter ansökan och under vissa förutsättningar vinna samma ställning. Dyliga samfund äger uttaga skatt på grundval av de allmänna skattelängderna och i enlighet med de bestämmelser, som gäller för vederbörande delstat. De statsbidrag, som på grund av lag, överenskommelse eller särskilt rättsligt medgivande utgår till samfunden, skall avlösas genom delstaternas egen lagstiftning, varvid dock grunderna härför fastställas av riket. Samfunden har rätt att besitta och förvalta egendom för gudstjänsts-, undervisnings- och välgörenhetsändamål.

I förbundsrepublikens grundlag förklaras bl. a. ovan återgivna bestämmelser i Weimarförfattningen ingå som beståndsdelar av lagen.

I fördragen mellan delstaterna och de olika evangeliska kyrkorna gives i anslutning till föreskrifterna i Weimarförfattningen och grundlagen bestämmelser rörande — förutom beskattningsrätten för kyrkorna och församlingarna — den kyrkliga egendomen och statsbidragen till kyrkorna.² Som exempel på hur egendoms- och bidragsfrågorna lösts kan användas det fördrag, som år 1955 ingicks mellan Niedersachsen och de evangeliska kyrkorna inom detta land, det s. k. Loccumer Vertrag. Fördraget blev förebild för de fördrag, som under de närmast följande åren ingicks mellan respektive evangeliska kyrkor och Schleswig-Holstein (1957), Nordrhein-Westfalen (1958/59) och Hessen (1960).

I artikel 16 i fördraget regleras de olika statsbidragen, huvudsakligen bestående av tillskott till prästlönerna. Från och med den 1 april 1955 skall till de fördragslutande kyrkorna årligen utgå ett gemensamt bidrag om 7,7 miljoner DM, vilket skall anpassas efter förändringarna i statstjänstemännens löner. Det ankommer på kyrkorna att själva komma överens om fördelningen av bidraget. Anmälan om överenskommelsen skall ske till statens regering. — Fråga om avlösning av statsbidragen genom en engångsuppgörelse ställes på framtiden.

Enligt artikel 17 överlåter staten äganderätten till statliga byggnader och jord-egendomar, som uteslutande användes för lokalkyrkliga ändamål, till kyrkorna

² En mycket stor del av dessa statsbidrag utgöres av ersättning för tidigare till staten indragen kyrklig egendom.

eller, om en överenskommelse därom träffas mellan kyrkorna och församlingarna, till de sistnämnda. Undantag göres dock för tre i regeringspropositionen om fördraget särskilt angivna fastigheter, beträffande vilka kyrkorna avsäger sig alla anspråk på dispositionsrätt. Kyrkorna frigör å sin sida staten från alla den åvilande förpliktelser i avseende å den fasta kyrkoegendomen. I ersättning betalar staten till kyrkorna ett engångsbelopp av 5,5 miljoner DM.

I artikel 18 garanteras kyrkorna, deras offentlighetsrättsliga sammanslutningar, anstalter och stiftelser rätten till sin egendom.

Att en organisation erkänts som offentligrättslig korporation har betydelse bl. a. på det sättet att organisationen äger, om den så önskar, *uttaga skatt* av sina medlemmar. Enligt förbundsrepublikens författning ankommer det på delstaterna att lagstifta om sådan beskattning. Såväl mellan de olika delstaternas författningar rörande kyrkoskatt som mellan de skilda kyrkornas stadgor om sådan skatt finns betydande olikheter.

På grund av bestämmelserna i förbunds författningen har parlamenten i delstaterna utfärdat lagar rörande den kyrkliga beskattningen. Därjämte erfordras statligt godkännande av de kyrkliga stadgorna om beskattningen. På sina håll har bestämmelser om den kyrkliga beskattningen intagits i fördrag som slutits mellan kyrkosamfund och delstat. Så är fallet i det förut nämnda s. k. Loccumer Vertrag.

Uppbörderna av kyrkoskatt är visserligen i princip en kyrkornas egen angelägenhet, men de högsta skattemyndigheterna i delstaterna kan på begäran av vederbörande kyrkliga myndigheter låta de statliga skattemyndigheterna omhänderha debitering och uppbörd av kyrkoskatt. De statliga myndigheterna erhåller ersättning härför. Om ersättningens storlek måste avtal träffas med kyrkans ledning. Ersättning utgår åtminstone på något håll med fyra procent av kyrkoskatten.

Kyrkoskatt kan förekomma i olika former: a) såsom tillägg (Zuschlag) till den definitiva källskatt (Lohnsteuer), som uttages för löneinkomst, och den inkomstskatt som uttages för annan inkomst; b) som tillägg till förmögenhetsskatten; c) som tillägg till grundskatten; d) som »kyrkopenning» (Kirchgeld). Kyrkoskatt såsom tillägg till förmögenhetsskatten eller grundskatten förekommer endast i några landsdelar. Kirchgeld, som i regel utgår med några få mark om året, uttages endast av de evangeliska kyrkorna.

På de flesta håll utgår kyrkoskatten såsom ett tillägg till inkomstskatten. Tilläggets storlek är olika i skilda delstater men utgår ofta med åtta eller tio procent av inkomstskatten. Vederbörande kyrkliga myndigheter fastställer tilläggets storlek, men beslutet blir giltigt först efter godkännande av delstatsregeringen eller den statliga myndighet till vilken regeringen delegerat sin beslutanderätt. Eftersom denna kyrkoskatt utgår som ett procentuellt tillägg till inkomstskatten och denna är progressiv, kan kyrkoskatten komma att uppgå till betydande belopp.

Kyrkornas rätt att överlåta debitering och uppbörd av kyrkoskatt till de statliga skattemyndigheterna har betydelse särskilt när det gäller kyrkoskatt som utgår såsom tillägg till inkomstskatten. Denna rätt torde ha utnyttjats i samtliga delstater. När debiteringen och uppbörden övertages av de statliga myndigheterna, ålägger dessa arbetsgivarna att tillsammans med lönskatten innehålla kyrkoskatt från katolska och evangeliska anställda och redovisa innehållna belopp till de statliga skattemyndigheterna. När inkomstskatt uttages efter taxering, företar de statliga myndigheterna taxering till kyrkoskatt samtidigt med att de fastställer inkomstskatten. Betalningsterminerna för kyrkoskatten rättar sig efter förfallodagarna för inkomstskatten. Vid anstånd med betalningen av inkomstskatt kan de statliga myndigheterna också medge motsvarande anstånd med betalningen av kyrkoskatt. Redovisning av influten kyrkoskatt sker i enlighet med överenskommelser

som träffats mellan de kyrkliga myndigheterna och de statliga skattemyndigheterna.

De lutherska landskyrkorna har allmänt utnyttjat möjligheten att få beskattningsrätt. De reformerta kyrkorna har beskattningsrätt åtminstone på vissa håll. De frikyrkliga evangeliska samfunden har däremot av principiella skäl inte begärt att få beskattningsrätt, ehuru dessa samfund på många håll har ställning av offentligrättsliga korporationer. Mosaiska församlingar har beskattningsrätt i varje fall i vissa delstater. På visst håll i södra Tyskland har en kristendomskritisk organisation, die Freireligiösen, beskattningsrätt.

Kyrkoskattens progressivitet och den allmänna förbättringen av de enskildas inkomstförhållanden har medfört en betydande ökning av de belopp som inflyter i kyrkoskatt. Enligt uppgift i tidskriften *Der Spiegel* inflöt i Hessen år 1949 17,8 miljoner mark i kyrkoskatt till den evangeliska kyrkan och 7,4 miljoner mark i kyrkoskatt till katolska kyrkan, medan motsvarande belopp år 1963 uppgick till 149,1 miljoner respektive 75 miljoner.³ Viss kritik har riktats mot att kyrkorna uttar så betydande belopp i kyrkoskatt.

Skattefrihet ingår i de privilegier som kyrkorna åtnjuter i sin egenskap av offentligrättsliga korporationer. De kyrkor som har sådan ställning erlägger skatt endast för inkomst av förvärvsverksamhet som går utom ramen för förmögenhetsförvaltning.

Vad som genom testamente tillfaller kyrkor, kloster och andra som uteslutande fullföljer kyrkliga ändamål är fritt från arvsskatt. I allmänhet är kyrkorna också fria från fastighetsskatt. Detta gäller fastigheter som användes för religiös undervisning eller för kyrkans förvaltning.

Östtyskland

Gällande författning för den tyska demokratiska republiken bygger, vad avser kyrkans förhållande till staten, i allt väsentligt på Weimarförfattningen år 1919. Trossamfunden har sålunda såsom offentligrättsliga korporationer fått behålla den kyrkliga egendomen och staten har garanterat att egendomen skall förbli fri från statliga ingrepp. Samfunden har rätt att beskatta sina medlemmar och skall enligt författningen för detta ändamål äga tillgång till de statliga taxeringslängderna. De ersättningar, som samfunden åtnjuter för tidigare till staten indragen egendom, skall alltfört utbetalas eller avlösas mot nya prestanda, som erbjuder full ersättning för de bortfallna.

England

Den engelska statskyrkan — the Church of England — har på åtskilliga områden nära förbindelser med staten. I ekonomiskt hänseende är dock kyrkan praktiskt taget helt oberoende av statligt stöd. Kyrkan saknar sålunda beskattningsrätt. Den grundar sin ekonomi i allt väsentligt på frivilliga gåvor och avgifter samt på avkastningen av den kyrkliga egendomen. Denna egendom betraktas icke såsom en förläning av staten utan anses tillhöra församlingskyrkorna, prästborden, biskopsstolarna, katedralerna, domkapiteln och andra förekommande kyrkliga institutioner.

Förvaltningen av kyrkobyggnad och kyrkogård handhas av församlingens styrelse, the Parochial Church Council. Vart femte år skall kyrkan besiktigas av en

³ Der Spiegel nr 22 år 1964.

arkitekt, vilken upprättar en förteckning över erforderliga reparationer. Någon tid härefter inspekteras kyrkan av the Archdeacon, vilken kontrollerar att reparationsarbetena utförts. Kostnaderna för vården av kyrkan bestrides av församlingen med bidrag i förekommande fall av stiftets Board of Finance, som även lämnar anslag för uppförande av ny kyrka. Där fråga är om uppförande av kyrka i ny tätort kan bidrag utgå även från en central styrelse, the Church Commissioners for England.

Församlingsprästen är skyldig att bebo sin prästgård och står i princip själv kostnaderna för dess underhåll och vård. Ett kontrollorgan, Dilapidations Board, finns i varje stift. Vart femte år sker ekonomisk besiktning å prästgården, därvid en av nämnda organ utsedd person gör en beräkning av det belopp, som erfordras för att avhjälpa de påsynade bristerna. Varje år under den påföljande femårsperioden göres så avdrag med nödigt belopp på prästens avlöning. I regel förmår icke prästerna att hålla sina ofta mycket stora och ålderdomliga prästgårdar i gott skick och erhåller därför flerstädes bidrag härtill från församlingarna. För modernisering eller nybyggnad av prästgård utgår anslag från the Church Commissioners. De till prästgårdarna hörande jordbruken har i stor utsträckning försålts, därvid köpeskillingarna tillförts the Commissioners. Fråga om försäljning av prästgård eller dess jord samt om utarrendering av jorden skall prövas av nämnda myndighet.

Med undantag huvudsakligen för kyrkor, kyrkogårdar och prästgårdar förvaltas kyrkans tillgångar i fast egendom liksom i vissa fonder av the Church Commissioners. År 1963 beräknades dessa tillgångar ha ett värde av drygt 300 miljoner pund. Större delen, 187,8 miljoner, var placerade i industriaktier på fondbörsen. Värdet av den fasta egendomen — jordbruk, skog, stadsfastigheter med bostäder, butiker och kontor m. m. — uppskattades till 75,2 miljoner pund. Enligt uppgift är the Commissioners därmed en av de största »jordägarna» i England. Kapitalinkomsterna, som år 1948 då the Commissioners bildades var 7,6 miljoner pund, uppgick år 1963 till 17,2 miljoner. Denna kraftiga inkomstökning beror framför allt på den fria och affärsmässiga investeringspolitik, som the Commissioners infört. Huvuddelen av inkomsterna är reserverad att användas för församlingsprästers avlöning och pensionering. The Commissioners bestrider omkring tre fjärdedelar av lönekostnaderna och merparten av pensionsutgifterna för dessa präster. De betalar vidare helt kostnaderna för biskoparnas löner och pensioner samt lämnar bidrag till löner åt de präster, som tjänstgör vid domkyrkorna. Såsom tidigare nämnts anslår de också medel för modernisering eller nybyggnad av prästgård samt i vissa fall för uppförande av ny kyrka.

Användningsområdet för de tillgångar, som förvaltas av the Commissioners, är sålunda begränsat väsentligen till prästerskapets avlöning och pensionering. I övrigt finansieras kyrkans verksamhet huvudsakligen genom gåvor och insamlingar samt avkastningen av sådana fonder, som förvaltas av församlingarna, stiften och andra kyrkliga institutioner. Merparten av dessa medel anskaffas genom församlingarnas styrelser. Av sålunda anskaffade medel avgår årligen en mindre del såsom bidrag (quota) till stiften. Dessa lämnar i sin tur årliga anslag till riks-kyrkan.

Church of England erhåller årligen omkring 17—18 miljoner pund — motsvarande ungefär en tredjedel av samtliga inkomster — i gåvor. Vissa gåvor har i någon mån karaktär av medlemsavgifter. Det är sålunda vanligt, att kyrkorådet gör upp en tabell, »the Shares scheme», över hur många andelar av församlingens utgifter som personer i olika inkomstlägen och med olika antal familjemedlemmar anses kunna åtaga sig. Denna tabell är avsedd endast att tjäna till ledning för församlingsmedlemmarna, och dessa bestämmer alltså själva hur många andelar de vill svara för. En ensam person anses ofta kunna betala ungefär två procent av sin

inkomst. De som åtar sig sådana andelar slipper sedan uppmaningar att delta i andra kyrkliga insamlingar men är naturligtvis oförhindrade att lämna bidrag till kollekt o. d. Andelar tecknas i allmänhet huvudsakligen av personer som har rösträtt inom församlingen, d. v. s. de som begärt att bli uppförda på »Electoral Rolls», men även andra, som visar intresse för den kyrkliga verksamheten, uppmanas delta.

En del församlingar anlitar affärsföretag som anmodar de enskilda att lämna bidrag till församlingen. Dessa företag kan ofta driva upp församlingarnas inkomster betydligt, men avgifterna för företagens medverkan är tämligen höga. De uppgår till mellan ett och tre pund för varje ensam person eller för varje familj för tre års medverkan av företaget.

Lämnandet av bidrag till Church of England och andra trossamfund underlättas genom de *skattelättnader* som enligt särskilda regler åtnjutes för periodiska understöd. Skattelättnader medges vid oåterkalleliga utfästelser om periodiskt understöd till trossamfund samt till välgörande, vetenskapliga och konstnärliga ändamål m. m. Utfästelse ges i avtal om periodiskt understöd, »seven-year covenants». Avtalen skrivs i regel för en tid av sju år, dock högst så länge givaren och mottagaren lever. När det gäller understöd till församlingar göres ofta förbehåll om att avtalet upphör att gälla när givaren flyttar till annan församling.

Den statliga inkomstskatten består av en bottens katt (income tax) och — för inkomster över 2 000 pund — en tilläggsskatt (surtax). Covenants till förmån för trossamfund och andra juridiska personer medför skattelättnad endast i fråga om bottenskatten.

Bottenskatten är i princip proportionell, men till följd av att en reducerad skatteskala tillämpas för den lägsta delen av inkomsten förtas intrycket av proportionell skatt. Nedsättningen av bottenskatten på grund av covenants restitueras inte till givaren utan till gåvotagaren. Den på gåvan belöpande bottenskatten avdrages från gåvan före utbetalningen till givaren. Detta sammanhänger med att man i Storbritannien när det gäller löner och pensioner har ett slags definitiv källskatt, benämnd Pay-As-You-Earn, vilken avser endast bottenskatten.

Skattelättnaden för covenants i fråga om bottenskatten kan exemplifieras på följande sätt. Om en person utfäst sig att under sju år utge bidrag till sin församling med 1 000 kronor och bottenskatten utgör 30 procent, får han intyga att han på ett belopp av minst 1 000 kronor av sin inkomst betalat eller skall betala bottenskatt efter 30 procent och att han ifrågavarande år givit församlingen 1 000 kronor. Han betalar emellertid till församlingen endast 1 000 kronor med avdrag för bottenskatten eller således 700 kronor. Han behöver inte inbetala det avdragna skattebeloppet till staten, eftersom han själv genom källskattesystemet betalt bottenskatten på sin inkomst och dubbelbeskattning inte är avsedd. I det intyg som givaren avlämnar står också att han avdragit källskatten.

Vid slutet av varje år gör församlingen upp en förteckning över belopp som erhållits på grund av covenants och bifogar givarens intyg. Papperen inges till the Inland Revenue, som till församlingen utbetalar det skattebelopp som givaren innehållit, i det anförda exemplet 300 kronor. The Inland Revenue har rätt att granska församlingens räkenskaper.

Avtalen om covenants skrivs i allmänhet på bruttosumman på sätt ovan angivits, men det förekommer att de skrivs på nettosumman, d. v. s. i det anförda exemplet 700 kronor. Så länge bottenskatten utgår med 30 procent, får församlingen 700 kronor från givaren och 300 kronor i skatterestitution eller således sammanlagt 1 000 kronor. Avtal upptagande nettobelopp medför dock en skillnad i sak för den händelse skattesatsen ändras. Sänks skattesatsen från 30 till 20 procent, utgör bruttobeloppet endast 875 kronor, eftersom detta belopp minskat med 20 procent

blir 700 kronor. Det skattebelopp som restitueras till församlingen uppgår i så fall till endast 175 kronor. Höjs skattesatsen däremot från 30 till 40 procent, får församlingen sammanlagt ungefär 1 167 kronor, varav 467 kronor i skatterestitution.

Avtal om covenants kan också avse varierande belopp t. ex. sålunda att givaren utfäster sig att ge en viss procent av sin inkomst. Variationerna i årsbeloppen måste emellertid bero på yttre förhållanden. Årsbeloppet får således inte godtyckligt ändras av givaren, ty detta skulle medföra att avtalet i realiteten bleve återkalleligt.

Svårigheter kan uppkomma om givaren under ett år inte har så stor inkomst att han erlägger bottens katt i enlighet med utfästelsen. I stället för att infordra ytterligare skatt från dessa givare, vilkas ekonomiska förhållanden försämrats, kan man annullera avtalet. För äkta makar beräknas inkomsten gemensamt, så att endera av makarna kan lämna bidrag med förutsatt skattelättnad om båda makarna tillsammans erlagt bottens katt för så stor summa som avtalats.

Både för personer som flyttar till annan församling och för personer som vill donera till olika välgörande ändamål kan det vara lämpligt att anlita the Charities Aid Fund of the National Council of Social Service. Avtalet om covenants skrivs då till förmån för denna organisation. Denna uppstår såväl nettobeloppet från givaren som skatterestitutionen samt överlämnar därefter bruttobeloppet till den församling eller organisation som givaren bestämt. Givaren har därigenom möjlighet att så ofta han vill ändra sina bestämmelser om vem som skall ha pengarna. Detta förfarande kan också vara fördelaktigt för sådana församlingar och andra organisationer som inte känner till de tämligen invecklade bestämmelserna om covenants. Pengarna överlämnas likväl i givarens namn, varför det personliga förhållandet bevaras. Fonden förbehåller sig rätt att ta ersättning av givarna för sitt besvär, men ofta ordnas detta så att en del av donationen ges till fonden själv.

För varje covenant betalas viss stämpelavgift, i regel sex pence per påbörjat tiotal pund. Avgiften betalas på en gång för hela perioden. Avgiftsskyldigheten åvilar givaren, men i regel betalar församlingarna avgiften.

Skottland

I utredningens betänkande om lagstiftning och rättsskipning (SOU 1965:70 s. 262 ff.) har lämnats en utförlig redogörelse för den historiska utveckling, som fört fram till nuvarande relation kyrka—stat i Skottland. The Church of Scotland karakteriseras i betänkandet som en fri kyrka med en viss — mera formell än reell — bindning till regenten som kyrkans överhuvud.

Såsom framgår av nämnda redogörelse lämnade år 1843 omkring en tredjedel av kyrkans präster och medlemmar the Church of Scotland och bildade the Free Church of Scotland. Denna förenades år 1900 med the United Presbyterian Church till en kyrka, benämnd the United Free Church of Scotland. År 1929 förenade sig denna kyrka med the Church of Scotland. Dessförinnan hade genom en lag, the Church of Scotland Property and Endowments Act, av år 1925 frågan om kyrkans egendom blivit löst.

Genom denna lag erkändes all kyrklig egendom, kyrkor, prästgårdar, prästgårdsjord och centrala fonder, såsom kyrkans absoluta och oförytterliga egendom, i fråga om vilken staten frånsade sig alla anspråk för framtiden. I lagen fastslås vidare skyldigheten för jordägare, oavsett denne tillhör the Church of Scotland eller ej, att till kyrkan utge en form av (till beloppet fixerat) tionde. Tiondet skulle icke såsom tidigare var fallet betalas direkt till prästen utan till the Church of Scotland General Trustees, ett centralt organ, som bildats år 1921 med uppgift att

förvalta de gemensamma fonder, vilka innehades av centrala kyrkliga organ och styrelser. Till detta förvaltningsorgan skulle vidare successivt överlämnas församlingskyrkor med kyrkogårdar, prästgårdar, prästgårdsjord och prästlönefonder. Avkastningen av denna egendom skulle i första hand användas för att tillgodose församlingars berättigade anspråk på tilldelning enligt beslut, som fattats av kyrkomötet eller myndighet till vilken beslutanderätten härutinnan delegerats. I den mån medel återstod sedan dessa anspråk tillgodosetts, skulle medlen ingå i en kyrkans gemensamma fond.

Efterhand har till the General Trustees överlåtits förvaltningen av den ojämförligt största delen av den kyrkliga egendomen. I övrigt förvaltas egendomen på skilda sätt, lokalt av församlingarna och centralt av det år 1932 bildade organet, The Church of Scotland Trust. Avkastningen av egendomen förslår emellertid icke att tillnärmelsevis täcka utgifterna för den kyrkliga verksamheten. Huvudsakligen finansieras denna verksamhet genom gåvor, kollektor och insamlingar.

Wales

Genom en lag år 1914 beslöt det engelska parlamentet att en fullständig skilsmässa mellan staten och den anglikanska kyrkan i Wales skulle genomföras. Lagen trädde emellertid i kraft först år 1920. Såvitt avser den kyrkliga egendomen innebar skilsmässan i huvudsak följande.

All kyrklig egendom överfördes till tre av kronan utsedda ombud (Commissioners), vilka ägde att enligt de i lagen fastställda grunderna besluta om fördelningen av egendomen. Jämlikt dessa grunder skulle, med undantag för kyrkobyggnader med inventarier och prästbostäder, den egendom, som tillfallit kyrkan före år 1662, d. v. s. det år då uniformitetsakten utfärdades och gränsen mellan kyrkemedlemmarna och de frikyrkliga drogs upp, frångå kyrkan och skiftas på universitetet och landstingen. Därvid skulle till universitetet överföras egendom, som tillhörde biskopsstolar, domkapitel och andra institutioner på stifts- eller riksplanet medan övrig, till församlingarna och deras kyrkor knuten egendom skulle tillfalla landstingen för att användas för välgörande ändamål. Kyrkobyggnaderna och prästbostäderna samt den egendom, som tillförts kyrkan från och med år 1662, skulle överlämnas till vård och förvaltning av ett vid skilsmässan nybildat representativt kyrkligt organ, the Representative Body of the Church in Wales. Till detta organ skulle vidare av statsmedel utgå ett belopp av 1 miljon pund för att användas till lönefyllnad åt dåvarande befattningshavare inom kyrkan, vilka ägde behålla förut åtnjutna löneförmåner.

Såsom motivering för denna reduktion, varigenom kyrkan frånhändes den ojämförligt största delen av sin egendom, anfördes huvudsakligen att kyrkan med tiden i så hög grad blivit en minoritetskyrka att det framstod som en orimlighet att den skulle kunna göra anspråk på all den egendom, som hopbragts under medverkan av hela befolkningen.

Frankrike

Vid 1789 års revolution hade den romersk-katolska kyrkans egendom förklarats för nationalegendom. Enligt överenskommelser med påvestolen åren 1801 och 1802 återställde emellertid staten kyrkobyggnaderna samt viss annan kyrklig egendom däribland biskops- och prästgårdar till kyrkans disposition. I övrigt avstod kyrkan från den egendom, som indragits vid revolutionen och vilken därefter i stor ut-

sträckning försålts, liksom från alla inkomster (tionde m. m.) som av ålder tillkommit prästerskapet. I stället skulle biskopar och präster avlönas av statsmedel.

Motsättningarna mellan staten och kyrkan växte sig under 1800-talet allt starkare och medförde år 1905 en total skilsmässa kyrka—stat. Skilsmässan ställde kyrkan i ett allvarligt ekonomiskt läge. Statsbidragen till prästerskapets avlöning drogs sålunda in. De kyrkobyggnader, biskops- och prästgårdar, som genom ovannämnda överenskommelser ställts till kyrkans förfogande eller som senare uppförts med statliga medel, förklarades vara statsegendom. Kyrkan kunde dock få disponera över de kyrkobyggnader, som den innehade vid skilsmässan. Emellertid uppsattes som villkor för en sådan dispositionsrätt att lokala kult- eller gudstjänstföreningar bildades och detta villkor medförde för den romerska kyrkan åtskilliga komplikationer enär sådana föreningar icke var förenliga med den hierarkiska ordningen inom denna kyrka. Den kyrkoförmögenhet, som samlats genom gåvor och testamenten och som icke hade något sammanhang med kultändamål och på denna grund kunde överföras till kultföreningar, överlämnades till offentliga, välgörande institutioner.

Efterhand nåddes en kompromisslösning beträffande kultföreningarna. I stället för lokala dylika föreningar organiserades i varje stift en stiftskultförening enligt stadgar, som godkänts av påven. Sådana föreningar utgör egna rättssubjekt och är den enda organisationsform i vilken staten erkänner kyrkan. De äger rätt att besitta sådan egendom, som är direkt avsedd för gudstjänstbruk eller därmed sammanhängande verksamhet såsom kyrkor, församlingslokaler och prästgårdar, att under vissa förutsättningar mottaga gåvor av enskilda samt att uppbära statliga och kommunala bidrag för underhåll av kyrkobyggnaderna. Varje stiftskultförening svarar själv för avlöningen av sitt prästerskap. Lönen är i allmänhet mycket låg och såsom löneförstärkning äger därför prästen i regel uttaga avgifter för kyrkliga förrättningar.

Sovjetunionen

I sammanhang med novemberrevolutionen år 1917 skildes den grekisk-katolska kyrkan från staten. Enligt det dekret, som utfärdades påföljande år, konfiskerades all kyrkoegendom. Kyrkan fick i fortsättningen icke besitta någon egendom. Dock kunde kyrkobyggnader med inventarier ställas till religiösa föreningars förfogande efter de lokala och centrala statsmyndigheternas beslut. Varken staten eller kommunerna fick lämna något som helst bidrag till kyrkliga ändamål. Bidrag från allmänheten i form av tvångsinsamlingar förbjöds. I efterföljande verkställighetsföreskrifter föreskrevs bl. a. att nyttjanderätten för de religiösa föreningarna till kyrkobyggnaderna skulle vara vederlagsfri men att föreningarna skulle betala underhållskostnaderna och i övrigt stå ansvaret för byggnaderna. Sedermera bestämdes att hyresersättning skulle utgå för upplåtelsen. Kyrkor av historiskt och estetiskt värde skulle dock icke upplåtas till föreningarna utan förvandlas till historiska museer. Kyrkor kunde också indragas för andra allmännyttiga ändamål om särskilda förhållanden föranledde därtill.

USA

I USA finns ett stort antal religiösa samfund. Antalet kristna kyrkor är omkring 260. De olika samfunden står fria från staten, och någon form av beskattningsrätt förekommer inte. Bidrag från enskilda till trossamfund underlättas genom att av-

drag för gåvor i stor utsträckning medges vid beskattningen. Samfunden åtnjuter i betydande omfattning skattelättnader för inkomst och förmögenhet.

Inkomstskatten är i huvudsak federal. I de skilda staterna förekommer olika slag av skatter. Den viktigaste bland dessa är ett slags egendomsskatt (real estate tax). Endast ett fåtal stater tar ut inkomstskatt. Om kommunal skatt uttages beror på vederbörande stats bestämmande. Dessutom förekommer omsättningskatter m. m.

Vid inkomstbeskattningen får göras avdrag för gåvor till religiösa och välgörande ändamål. Avdraget är maximerat till 30 procent av inkomsten i fråga om gåvor till religiösa ändamål och till 25 procent när det gäller välgörande ändamål.⁴ De skattefria avdragen till religiösa och välgörande ändamål torde uppgå till sammanlagt 7½ miljarder dollars per år, varav 4½ miljarder beräknas belöpa på religiösa ändamål. De som har lägre inkomst ger större andel av sin inkomst till religiösa ändamål än personer med högre inkomst. Sålunda ger inkomsttagare med lägre årsinkomst än 5 000 dollars i genomsnitt 3½ procent av sin inkomst till religiösa ändamål, medan de som har en årsinkomst av 50 000—200 000 dollars ger endast något över en procent till sådana ändamål. I fråga om gåvor till skolor, sjukhus m. m. är förhållandet det omvända. De välsituerade ger större andel av sin inkomst till dylika ändamål än de som har lägre inkomst.

Religiösa och välgörande organisationer är befriade från arvsskatt och gåvoskatt. De är också befriade från federal inkomstskatt. Denna skattebefrielse är så omfattande att den avser också kyrkas inkomst av rörelse. I fråga om andra skatter synes skiljaktigheter föreligga mellan de olika staterna. När det gäller den viktigaste icke-federala skatten, real estate tax, torde kyrkorna regelmässigt vara befriade från skatt för egendom som användes för kyrkliga ändamål, medan en fördelning sker om egendomen delvis användes för andra ändamål.

Befrielsen från egendomsskatt har stor ekonomisk betydelse. I en mot skattebefrielsen kritisk tidskriftsartikel uppges, att en familj skulle i genomsnitt betala 140 dollars mindre om året i skatt om ingen vore undantagen från egendomsskatt, samt att av detta belopp ungefär 32 dollars kan beräknas belöpa på skattebefrielse för kyrklig egendom. I samma artikel beräknas värdet av real estate i USA till 1 140 miljarder dollars, varav egendom till ett värde av 325 miljarder uppges vara undantagen från beskattning. Av sistnämnda belopp uppges 80 miljarder belöpa på religiösa organisationer och därav 45 miljarder på romerska katoliker.

⁴ I District of Columbia är avdraget dock maximerat till 15 procent.

NORDISK UDREDNINGSSERIE (NU) 1967

1. Nordiskt institut för samhällsplanering.
2. Nordiskt samarbete inom forskningens och den högre undervisningens område.
3. Mellanriksväg Kiruna—Nordnorge.
4. Internordisk verkställighet med anledning av beslut rörande vårdnad om barn m. m.
5. Nordisk Institut for videreuddannelse i havekunst og landskabsplanlægning.
6. Dansk, norsk og svensk presses indhold af nordisk stof.
7. Nordisk radio- og TV-konferens på Biskops Arnö.
8. Nordiska bestämmelser för skeppspotek.

STATENS OFFENTLIGA UTREDNINGAR 1967

Systematisk förteckning

(Siffrorna inom klammer beteckna utredningarnas nummer i den kronologiska förteckningen)

Justitiedepartementet

- Almmänna arvsfonden. [2]
- Utsökningsrätt VI. [3]
- Ny domkretsindelning för underrätterna. [4]
- Partiell författningsreform. [26]
- Förtidsröstning och gemensamma tvådagarsval. [27]
- Tryckfrihet och upphovsrätt. [28]
- Firmaskydd. [35]

Försvarsdepartementet

- Tjänsteställning inom krigsmakten. Esselte. [15]

Socialdepartementet

- Barnstugor. Barnavårdsmannaskap. Barnolycksfall. [8]
- Medicinalstyrelsens narkomanvårdskommitté. 1. Narkotikaproblemet. Del I. [25] 2. Narkotikaproblemet. Del II. [41]
- 1964 års nykterhetsvårdsundersökning. 1. Nykterhetsvårdens läge. Del I. [36] 2. Nykterhetsvårdens läge. Del II. Bilagor. [37]
- Samhällets barntillsyn, barnstugor och familjedaghem. [39]

Kommunikationsdepartementet

- Länsförvaltningsutredningen. 1. Den statliga länsförvaltningen. I. [20] 2. Den statliga länsförvaltningen. II. Bilagor. [21]
- Skatteförvaltningen. [22]
- Länsindelningsutredningen. [23]
- Transportkostnaderna i Gotlandstrafiken. [29]
- Kanaltrafikutredningen. 1. Vänerns och Vätterns förbindelse med västerhavet. [32] 2. Vänerns och Vätterns förbindelse med västerhavet. Bilagor. [33]

Finansdepartementet

- Statlig publicering. [5]
- Finansiella långtidsperspektiv. [6]
- Statsskontorets programbudgetutredning. 1. Programbudgetering. Del I. [11] 2. Programbudgetering. Del II — Studier och försök. [12] 3. Programbudgetering. Del III — En sammanfattning. [13]
- Lag om skatterätt. [24]
- Kompensation i vissa fall för bensinskatt som utgår vid användande av motorsåg och snöskoter. [34]

Ecklesiastikdepartementet

- Rikskonserter. [9]
- Linköpings högskola. Del I. [10]
- Skolans arbetstider. [14]
- 1958 års utredning kyrka—stat: VII. Folkbokföringen. [16]. VIII. De teologiska fakulteterna. [17]. IX. Kyrklig organisation och förvaltning. [45]. X. Kyrklig egendom. Skattefrågor. Prästerskapsprivilegier. [46]
- 1962 års ungdomsutredning. Statens stöd till ungdomsverksamhet V. [19]
- Filmens inflytande på sin publik. [31]

Jordbruksdepartementet

- Den framtida jordbrukspolitiken. [7]
- Skoglig yrkesutbildning. II. [38]
- 1964 års naturresursutredning. 1. Utsädesbetningens effekter. [42] 2. Miljövärdhetsforskning. Del I. Forskningsområdet. [43] Utkommer senare. 3. Miljövärdhetsforskning. Del II. Organisation och resurser. [44] Utkommer senare.

Inrikesdepartementet

- Kommunal bostadsförmedling. [1]
- Invandringen. [18]
- Höga eller låga hus? [30]
- Företagareföreningarnas framtida organisation och verksamhet. [40]

